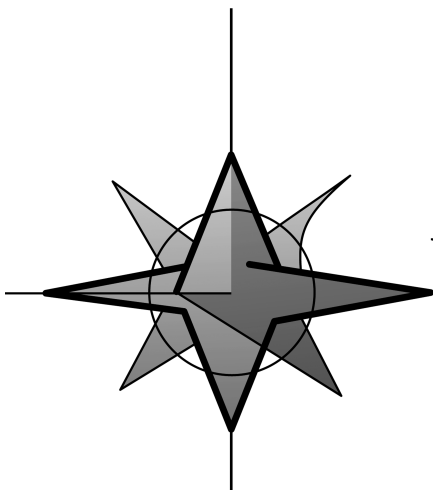

Wschodnioznawstwo

2018

Wschodnioznawstwo

2018

Wrocław 2018

Rada Naukowa

prof. dr hab. Jerzy Juchnowski

Instytut Gospodarki i Zarządzania Przestrzenią

Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Jana Amosa Komeńskiego w Lesznie,

Instytut Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego

dr Józef Szymeczek

Kongres Polaków w Republice Czeskiej, Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Ostrawskiego

dr Anatol Wiałiki

Wydział Historii Białoruskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego

im. Maksima Tanka w Mińsku

Redakcja

prof. dr hab. Zdzisław J. Winnicki – redaktor naczelny

dr Tomasz Szyszlak – z-ca redaktora naczelnego, sekretarz redakcji

mgr Michał Włodarczyk – z-ca sekretarza redakcji

Recenzenci

dr hab. Adam Bobryk, prof. UPH

Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa

Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach

doc. dr Gediminas Kazėnas

Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu im. Michała Römera w Wilnie

dr hab. Ewa Kocój

Instytut Kultury Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

dr Petr Slováček

Instytut Studiów Środkowoeuropejskich Uniwersytetu Śląskiego w Opawie

dr hab. Natalya Yakovenko, prof. NUK im. T. Szewczenki

Instytut Stosunków Międzynarodowych Narodowego Uniwersytetu Kijowskiego

im. Tarasa Szewczenki

ISSN 2082-7695

Redakcja deklaruje, że podstawową wersją czasopisma jest jego wersja drukowana

Czasopismo indeksowane na Index Copernicus Journals Master List, BazHum

oraz The Central European Journal of Social Sciences and Humanities

© Copyright by Instytut Studiów Międzynarodowych Wydziału Nauk Społecznych
Uniwersytetu Wrocławskiego

Oficyna Wydawnicza Arboretum

ul. Witosa 16, 51-507 Wrocław

tel./fax 071 344 06 63

e-mail: biuro@wydawnictwo-arboretum.pl

Spis treści

WOKÓŁ KONFLIKTU NA UKRAINIE

Александр Кучик

Концепция участия Украины в интеграционных проектах на постсоветском пространстве как предпосылка и фактор эскалации российско-украинского конфликта 11

Tomasz Szyszlak

Przekształcenia w ukraińskim systemie bezpieczeństwa narodowego po rewolucji godności. Wybrane aspekty 27

Paweł Terpiłowski

Polityczne uwarunkowania reformy antykorupcyjnej na Ukrainie 45

Tomasz R. Dębowski

Wpływ aneksji Półwyspu Krymskiego na sytuację Kościołów działających na jego terytorium 57

Paweł Olbrycht, Paweł Chmura

Ukraińska Operacja Antyterrorystyczna jako odpowiedź na zagrożenie bezpieczeństwa we wschodniej Ukrainie 73

Aliesia Pavliuk

Stosunki polsko-ukraińskie po rewolucji godności 85

STOSUNKI MIĘDZYNARODOWE W EUROPIE ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

Karolina Użałowicz

French cultural policy towards Russia today 99

Лариса Лещенко

Органы местного самоуправления в международных отношениях: специфика и перспективы польско-белорусского сотрудничества 113

Krzysztof Świdorski

Współpraca formacji mundurowych w utrzymaniu bezpieczeństwa transgranicznego Polski 127

WIELOWYMIAROWOŚĆ BEZPIECZEŃSTWA W EUROPIE I AZJI

Anna Pająk

**Rola i narzędzia wpływu organizacji paramilitarnych
na życie polityczne i społeczne Gruzji w latach 1990-1995** 145

Jarosław Jarząbek

**The Theory of Regional Security Complexes
in the Middle Eastern Dimension** 155

Marcin Składanowski, Łukasz Borzęcki

**Away from the West. The Cultural Security of the Russian Federation
in Aleksandr G. Dugin's Eurasian Project** 171

Helena Giebień

Cyberbezpieczeństwo w Federacji Rosyjskiej. Zarys problemu 187

Karol Kwietniewski

**Omnipotence of the Russian Federation
in the European part of the post-Soviet area** 205

Michał Włodarczyk

**Problemy migracji zarobkowej w Azji Centralnej
w ujęciu gospodarczym i społecznym** 215

SPOŁECZEŃSTWO A WOJNA W UJĘCIU HISTORYCZNYM

Ihor Sribniak

**Działalność narodowo-organizacyjna Związku Wyzwolenia Ukrainy
w obozie jeńców armii cesarskiej Rastatt w Niemczech (1915-1918)** 231

Adam Szymanowicz

Kozackie formacje w służbie III Rzeszy 243

Tomasz Landmann

**Prometeizm jako założenie polityczno-ideologiczne
w korespondencji Polskiej Grupy Prometeusza w Londynie
w pierwszych latach po II wojnie światowej** 261

STUDIA NAD DZIEDZICTWEM I PAMIĘCIĄ

Janina Hajduk-Nijkowska

**Badanie pamięci lokalnej
w kontekście państwowej polityki pamięci w Polsce.
Deportacje w głąb Rosji i na Sybir w pamięci nieoficjalnej** 281

Mateusz M. Kłagisz
Widowisko *ta'zije* – przestrzeń dla pamięci w kulturze irańskiej 293

Anna Kurkiewicz
Przemoc i władza
 – pytanie o bezpieczeństwo w warunkach komunikacyjnej opresji.
Mitologia powtórnego komunizmu 309

STUDIA NAD WIELOKULTUROWOŚCIĄ POLSKI

Михаил Любич Мишевский
Свои или чужие? Изображение поляков, эвакуированных из Донбасса в 2015 г., в восприятии современного польского общества на примере социальных сетей 323

Paulina Polko
Polityka migracyjna w programach polskich partii politycznych po 1989 r. 339

Ewa Pogorzała
***Backlash?* – stan i wyzwania edukacji antydyskryminacyjnej w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem odmienności etnicznej** 355

MATERIAŁY I SPRAWOZDANIA

Makoto Hayasaka
Japońskie badania nad historią Europy Środkowo-Wschodniej ze szczególnym uwzględnieniem współczesnej historii Polski 369

Roman Jurkowski
„Znakomici Mińszczanie XIX-XX wieku” – historia wybitnych mieszkańców Ziemi Mińskiej w pracach 10 konferencji naukowych (2004-2016) 383

RECENZJE

Elżbieta Iniewska, Ihar Mielnikau, *Dowborczycy z twierdzy Bobrujsk / Daubarczyki z babrujskaj Krepaści*, Halijafy, Mińsk 2018, ss. 167
 (Zdzisław J. Winnicki) 401

Colin Shindler, *The Rise of Israeli Right. From Odessa to Hebron*, Cambridge University Press, New York 2015, ss. 411
 (Paweł Pokrzywiński) 407

Republika Serbii. Aspekty polityki wewnętrznej i międzynarodowej, Anna Jagiełło-Szostak (red.), Atut, Wrocław 2016, ss. 298 (Magda Piwińska)	413
Gabriel Grésillon, Chiny. Wielki skok w mgłę, tłum. Elżbieta Brzozowska, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2016, ss. 252 (Marcin Adamczyk)	419
Łukasz M. Nadolski, Kampania zimowa w 2015 roku na Ukrainie, Muzeum Wojsk Lądowych, Bydgoszcz 2017, ss. 196 (Kacper Kireńczuk)	423
Bogusław Pacek, Wojna hybrydowa na Ukrainie, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2018, ss. 248 (Tomasz Szyszlak)	425
Oksana Voytyuk, Tatarzy Krymscy. Sytuacja narodu w warunkach zmieniających się państwowości, Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, Białystok 2018, ss. 527 (Larysa Leszczenko)	429
Kronika naukowa Zakładu Badań Wschodnich za rok akademicki 2017/2018	433
Informacje dla autorów	443
Formularz recenzyjny	445

WOKÓŁ KONFLIKTU NA UKRAINIE

Александр Кучик

Концепция участия Украины в интеграционных проектах на постсоветском пространстве как предпосылка и фактор эскалации российско-украинского конфликта

Постановка проблемы

Современное развитие системы международных отношений, формирование нового международного порядка ставит на порядок дня целый ряд вопросов научно-теоретического и практического значения. Глобализационные тенденции и процессы модернизации обуславливают необходимость глубокого теоретического переосмысления интеграционных процессов в мире и в региональном измерении, в частности. Такая задача кажется достаточно актуальной для украинской международно-политической науки в контексте понимания противоречий интеграционных процессов на постсоветском пространстве и процессов европейской и евроатлантической интеграции, которые являются приоритетами внешнеполитической деятельности Украины на международно́й арене. Есть основания говорить о том, что именно они стали одной из главных причин обострения российско-украинских двусторонних отношений, что привело к российской агрессии против Украины в 2014 г.

Следует заметить, также, что вопрос выбора эффективной модели сотрудничества во многом зависит от разработки объективного и политически не мотивированного исследования, в основу которого необходимо положить анализ фактических форм сотрудничества на постсоветском пространстве, а также, проанализировав проблемные моменты такого сотрудничества, попытаться предложить эффективную модель сотрудничества, предусматривающую вместе с тем полноценную, полномасштабную и эффективную реализацию национальных интересов Украины в контексте развития страны в соответствии с европейскими стандартами, которые

являются базовым элементом внешнеполитической активности нашего государства на международной арене.

Проблематика интеграционных проектов постсоветского пространства явилась полем активных исследований российских учёных, так как преимущественно идея возрождения и укрепления сотрудничества в рамках интеграционных образований инициировалась, главным образом, российскими политиками. К тому же, именно российский истеблишмент придерживался идеи возрождения постсоветского пространства и превращения России в геополитического лидера.

Трансформация внешнеполитических приоритетов Украины стала ключевым вопросом в российско-украинских отношениях и превратилась в одну из главных причин конфликта между странами.

Геополитический контекст постсоветского пространства как интеграционного объединения

Рассмотрение постсоветского пространства как единого комплекса взаимосвязанных государственно-политических образований, которые часто встречаются в научной литературе, неизбежно приводит к разному толкованию, не всегда объективному, поскольку к рассмотрению постсоветского пространства как такового, необходимо подходить с точки зрения интеграционной модели государств региона. Само по себе постсоветское пространство может толковаться как территория распавшегося СССР. С другой стороны, если с точки зрения территории это пространство, возможно и трактовать как единый географический регион, то принимая во внимания наличие различных цивилизационно-политических аспектов, мы вправе говорить о наличии субрегиональных составляющих, как например, Европа, Азия, тюркский восток и др.¹ Таким образом, анализ внешнеполитических устремлений государств постсоветского пространства следует рассматривать с учётом восприятия их политическими элитами „геополитической прописки” государства в той или иной системе координат.

Рассматриваемая проблематика в контексте анализа формирования концептуальных основ внешней политики Украины выражается в дискуссии о наличии европейского и евразийского направления развития Украины. При этом наблюдается поляризация по линии Восток – Запад. Несмотря на это, учитывая довольно богатый опыт строительства украин-

¹ О.В. Бахлова, *Эволюция интеграционных процессов на постсоветском пространстве и их влияние на центрально-периферийную конфигурацию региона*, „Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики” 2011, № 8, ч. 3, сс. 24-25.

ской государственности и наличие широкого спектра работ украинских общественно-политических деятелей, главным образом первой половины XX в.², а также разработки современных исследователей и экспертного сообщества³, можно констатировать необходимость расширения дихотомии „Восток – Запад” по крайней мере за счёт Черноморской региональной системы сотрудничества или рассмотрения идеи образования проекта Балто-Черноморской дуги как альтернативе исключительно постсоветского пространства в границах бывшего СССР. К тому же, сегодня вновь актуализирована деятельность некоторых государств-членов ЭС по созданию геополитического проекта Междуморья (Триморья), который является интеграционным образованием европейских государств и может потенциально претендовать на геополитическое лидерство в Восточной Европе. Очевидным также является факт такого пристального внимания политических институтов иностранных государств к Украине, которая в силу специфики своего геополитического положения является непосредственно важным фактором развития интеграционных процессов на постсоветском пространстве. В этом смысле не вызывает особых возражений тезис о том, что страны бывшего СССР и далее остаются объектом внешнеполитической борьбы стран региона направленной на установления влияния на внешнеполитическую ориентацию бывших республик через политические механизмы институтов многостороннего сотрудничества (международных организаций)⁴.

Также следует учитывать динамические изменения после распада биполярной системы международных отношений и трансформации её в постбиполярную полиархическую, полиполярную систему сотрудничества. С другой стороны, наличие различий в трактовке геостратегических интересов стран постсоветского пространства приводит к пониманию разработки такой модели сотрудничества, которая может учитывать наличие факторов геополитической ситуации в регионе, национальных интересов

² М. Грушевський, *Хто такі українці і чого вони хочуть*, Київ 1991; Д. Донцов, *Підстави нашої політики*, Нью-Йорк 1957; Ю. Липа, *Призначення України*, Львів 1991; С.Л. Рудницький, *Чому ми хочемо самостійної України?*, Львів 1994.

³ *Асиметрія міжнародних відносин*, Г.М. Перепелиця, О.М. Субтельний (ред.), Київ 2005; *Україна отримала участь в засіданні Ради міністрів СНГ*, <https://www.segodnya.ua/politics/ukraina-otkazalas-uchastvovat-v-zasedanii-soveta-ministrov-stransng-;502225.html> (22 X 2018).

⁴ А.С. Кучик, *Концептуалізація розвитку СНГ во внешнеполітичній діяльності України*, [в:] *Міжнародні відносини та інтеграційні проекти на постсоветському просторі: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (г. Дніпропетровськ, 18–19 V 2012 г.)*. Ч. 1., Дніпропетровськ 2012, сс. 88-90; О.С. Кучик, І.Г. Плевако, *Країни Східної Європи: Незалежні Держави у сучасних міжнародних відносинах*, Львів-Острозьк 2015, сс. 234-236.

отдельных государств (часто отличающихся по своим цивилизационным параметрам), а также тенденциям глобального развития в контексте формирования нового мирового порядка, в котором всё чётче наблюдается возрастающая роль азиатского региона как своеобразного противовеса европейского или американского доминирования в мире. Поскольку характерным в этой борьбе возрастает роль международных организаций, стремительный рост числа которых мы наблюдаем в последние десятилетия, даёт повод говорить о возрастающей роли механизмов и институтов многостороннего сотрудничества во внешнеполитической деятельности государств, в том числе и на постсоветском пространстве.

В связи с этим изучение факторов геополитического позиционирования стран и групп государств на постсоветском пространстве имеет исключительно важное значение при выборе модели сотрудничества, особенно в рамках интеграционных объединений с участием Украины. Важным, на наш взгляд, является и анализ эффективности (результативности) деятельности разных международных форумов в плане реализации внешнеполитических устремлений государств, а, особенно, реализации национальных интересов Украины.

Интеграционные объединения постсоветского пространства во внешнеполитической концепции Украины

Анализируя участие Украины в деятельности интеграционных образований на постсоветском пространстве в период 1991-2014 гг. можно сделать вывод, что ориентация на участие в таких организациях было одним с ключевых направлений. Вместе с тем, провозглашая принцип многовекторности во внешней политике, Украина постоянно расширяла рамки участия в разного рода международных организаций межрегионального и глобального характера. Ключевым элементом интеграции на постсоветском пространстве было Содружество независимых государств, которое выступало центром интеграционных образований. Состояние Содружества Независимых Государств позволяет в исторической ретроспективе рассматривать по крайней мере несколько моделей сотрудничества как в рамках этого интеграционного объединения, так и на пространстве бывшего СССР, вообще. Стремление политических элит Российской Федерации к сохранению геополитического доминирования России на пространстве, которое часто считают сферой влияния РФ, приводит к провоцированию дезинтеграционных настроений в государствах-бывших республик СССР. С другой стороны, ряд исследований, посвященных анализу деятельности региональных международных организаций, ориентированы на рассмо-

трение процесса формирования региональных интеграционных объединений на основе исторического опыта сотрудничества, учитывая, вместе с тем, модель не столько функционального основания для сотрудничества, сколько цивилизационно-политической близости. К примеру, анализируя принципы формирования и функционирования региональных организаций вне европейского региона, авторы приходят к заключению о том, что не столь функциональная составляющая важна в их деятельности, сколько желание сохранения существующих режимов, и безусловно базируется на нежелании делегировать часть суверенитета наднациональным органам управления тех или иных региональных международных организаций⁵. Особенности развития так называемых незападных (неевропейских) региональных организаций, к которым относятся СНГ, ОДКБ, ЕврАзЕС, ГУАМ, обуславливает рассмотрение разных моделей сотрудничества, ориентированного на сохранение статус-кво в сотрудничестве без создания тех или иных механизмов унификации принципов деятельности в разных сферах сотрудничества, как это принято моделью сотрудничества в рамках Европейского Союза. С другой стороны, анализируя трансформацию роли международных организаций и функциональные особенности в их деятельности, приходим к выводу о необходимости рассмотрения модели развития сотрудничества в рамках региональной организации в развитии, учитывая при этом меняющуюся международную ситуацию, да и внутривнутриполитические трансформации в государства-членах тех или иных региональных интеграционных проектов⁶. Вобщем соглашаясь с такой трактовкой критериев анализа деятельности региональных международных организаций, следует заметить о необходимости учитывать критерии эффективности деятельности таких организаций через анализ практической деятельности направленной на реализацию целей того или иного регионального интеграционного объединения.

Анализируя модель участия Украины в интеграционных объединениях постсоветского пространства, следует отметить ориентацию на развитие, прежде всего двусторонних отношений со странами постсоветского пространства. С другой стороны, наблюдается возрастание несогласия политических элит некоторых стран постсоветского пространства (Украина,

⁵ *Crafting Cooperation: Regional Institutions in Comparative Perspective*, A. Acharya, A.L. Johnston (eds.), New York 2007.

⁶ О.С. Кучик, *Функціональні особливості діяльності міжнародних організацій*, „Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія міжнародні відносини” 2006, № 16, сс. 100-106; idem, *Трансформація ролі міжнародних організацій у сучасних міжнародних відносинах*, [в:] *Міжнародні відносини: політичні, правові, економічні, лінгвістичні аспекти. Матеріали наукової конференції факультету міжнародних відносин Львівського національного університету. 8-9 II 2011*, Львів 2011, сс. 3-5.

Молдова, Азербайджан, Грузия и др.) проводят свою внешнеполитическую деятельность используя принцип многовекторности, ориентированный на развитие одновременно рациональных отношений с странами близкого и дальнего зарубежья. Такая концепция базируется на особенностях географического положения Украины, её транзитном потенциале и т.д. Подписывая, таким образом, соглашение об образовании СНГ, украинские политические элиты рассматривали это интеграционное объединение как инструмент развития двустороннего сотрудничества на постсоветском пространстве. В тоже время, предлагаемая Российской Федерацией модель сотрудничества, которая нашла отображение в проекте Устава Организации, обуславливала такие механизмы сотрудничества, которые предусматривали образование унификационных органов управления и как следствие – возрастание доминирования России на постсоветском пространстве. Очевидно с этим связаны столь частые обвинения, звучащие в адрес Украины, смысл которых заключается в критике „затягивания процесса интеграции”, нежелание развивать сотрудничество и т.п.⁷. Предложение с одной стороны российской модели интеграции на постсоветском пространстве через расширение участия стран региона в разных интеграционных проектах предлагаемых российским руководством (Таможенный, Валютный Союз, ЕЭП, ЕврАзЕС, ОДКБ, ШОС и др.), и возрастающая роль структур Европейского Союза, набирающего экономического и политического влияния на международной арене, привело к необходимости переориентации, а, возможно, и корректировки внешнеполитических приоритетов некоторых стран бывшего СССР. Обострение российско-украинских отношений после смены политических элит вследствие „оранжевой революции”, которое вылилось в серию экономических войн (газовая, молочная, мясная, информационная и т.п.), привело к пересмотру приоритетов в направлении реанимации региональных проектов с участием Украины. Речь идёт об объединении ГУАМ, учреждение и деятельность которого многие российские исследователи идентифицируют не иначе как проект Госдепартамента США⁸, направленный на подрыв российского влияния в регионе. Однако следует учитывать факт независимости Украины и, соответственно, право на инициирование учреждения региональных форумов сотрудничества, которым собственно и стало объединение ГУАМ. После

⁷ В.А. Горовой, С.И. Чернявский, *Содружество Независимых Государств. Реалии и перспективы*, Москва 2005, с. 155.

⁸ А. Гетьманчук, *Американский допинг для ГУУАМ*, „Зеркало недели” 2003, № 22; Н. Пахомов, *Призрак ГУУАМ*, <http://www.politcom.ru/2004/zloba4562.php> (22 X 2018); А. Шендрик, *Геополитические тенденции на пространстве СНГ. Столкновение интересов США и России*, <http://geoconflict.narod.ru/texts/shendrik.html> (22 X 2018); *Экономические стратегии стран СНГ и Россия*, А.Н. Барковский (ред.), Москва 2003.

упомянутых выше событий 2004-2005 гг. интерес к деятельности Организации значительно возрос в силу общности проблем, разрешение которых возлагалось на ГУАМ. Вместе с тем наблюдается эволюция внешнеполитических устремлений Украины и переосмысление форм участия в интеграционных проектах, иницируемых Россией. В этом контексте можно говорить о переоценке ценностей интеграции в рамках СНГ и переориентация на проевропейскую ориентацию, которая получила особо острые оценки со стороны российских политических факторов.

Главное отличие подобных установок от принципов Л. Кучмы: восточный вектор в лице России терял статус равнозначного с западным. В. Ющенко, исходя из данного Украине географического окружения, значимости и уровня связей с соседями, предложил свою многовекторную модель. Разъединив два суперинтереса – Россию и Евросоюз, Украина могла бы сидеть на западном „стуле”, опираясь одной рукой на восточный⁹.

Неудивительно, что постсоветский вектор в целом (двусторонние отношения со всеми странами и интеграционные процессы постсоветского пространства) сохранял свое второстепенное и выборочное качество и выходил за рамки анонсированных приоритетов Украины¹⁰.

В региональном фокусе Украины находились Черноморский бассейн и Балто-Черноморско-Каспийский регион, который стал предметом интеграционного проекта, объявленного в 2008 г. как энерготранзитного пространства, что в общем отвечало идеи энергетической безопасности стран Каспийско-Черноморского бассейна, как вариант диверсификации обеспечения энергоносителями в соответствии с утверждённой стратегией функционирования интеграционного пространства¹¹. Одной с предпосылок к активизации в решении вопроса энергонеzáвисимости стал „газовый шантаж” России в 2005-2007 гг. Украины. Ввиду этого активизировалось сотрудничество в направлении переговорного процесса с Европейским Союзом и возложение надежд на организацию ГУАМ, которая в 2006 г. обрела институциональную структуру, позволяющую рассматривать её как региональный форум сотрудничества. В тоже время на постсоветском

⁹ В. Ющенко, *Украина всегда хотела иметь независимость*, <http://www.president.gov.ua/ru/> (22 X 2018).

¹⁰ А.В. Лысенков, *Взаимоотношения Украины со странами СНГ после „оранжевой” революции: интересы и результаты (2005-2009)*, „Международные отношения. Политология. Регионоведение. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского” 2011, № 6, сс. 320-325.

¹¹ *Concept of the Caspian – Black Sea – Baltic Energy Transit Space*, <http://www.president.gov.ua/> (22 X 2018).

пространстве активизируется деятельность интеграционных проектов ЕврАзЭС, ОДКБ и ШОС как альтернатив европейским интеграционным проектам. К тому же следует добавить и то, что на современном этапе интерес к проекту СНГ ослабевает даже у инициаторов его образования.

По состоянию на 2013 г., подавляющее большинство ученых в своих прогнозах относительно будущего СНГ оставались на позициях, что никакие изменения в государствах-участницах (в том числе „бархатные” или „цветные” революции), вступление в ВТО, НАТО, не приведут к их выходу из СНГ, поскольку это не в их интересах. В то же время, не чувствуя «отдачи», государства-участницы постепенно будут ограничивать свое реальное участие в СНГ по схеме пассивно „формальная” (вроде Туркменистана) или активно „формальная” (вроде Таджикистана)¹².

В этом смысле, Украина, по-видимому, никогда не станет инициатором дезинтеграции СНГ, поскольку, в соответствии с ее приоритетами, эта институция должна была бы стать площадкой для согласования общих действий, направленных на повышение эффективности сотрудничества на постсоветском пространстве в контексте развитие двустороннего сотрудничества со странами-членами Организации.

Наконец, сценарий развития СНГ, который предусматривает трансформацию этой, пока ещё малоэффективной организации на действенную и влиятельную. Для этого необходимо осознание того, что СНГ не может быть средством достижения цели лишь одного или нескольких ее участников. Её назначение – быть инструментом согласованной и взаимовыгодной политики, экономического и культурного развития, которое будет способствовать утверждению на постсоветском пространстве основ демократии¹³. Она должна способствовать безболезненному вхождению стран-членов в мировое сообщество. А следовательно возникает вопрос: зачем уделять такое внимание Межпарламентской Ассамблее СНГ, если есть Совет Европы? К тому же согласование законодательства в пределах СНГ, которое предлагается, осуществляется не на основании общепринятой европейской нормативной базы, а на основании российской. Исходя из этого, важным остаётся вопрос о выборе модели сотрудничества с таким интеграционным образованием, в основу которого положено не столь национальные интересы государств-членов, а главный акцент сделан на развитие интегра-

¹² О.С. Кучик, І.Г. Плевако, *op.cit.*, сс. 234-236; О.С. Кучик, *Реінтерпретація ролі міжнародних безпекових організацій у контексті зростання конфліктогенності на пострадянському просторі*, [в:] *Конфлікти на пострадянському просторі: глобальний та локальний виміри. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Львів, 13 XII 2016*, М. Мальський, Р. Вовк, О. Кучик (ред.), Львів 2017, сс. 32-36.

¹³ *Міжнародні організації*, О.С. Кучик (ред.), Київ 2007; О.С. Кучик, І.Г. Плевако, *op.cit.*, сс. 234-236.

ционного пространства как геополитического инструмента группы государств по внедрению своих геополитических интересов. С этим было связано и упомянутая выше активизация развития сотрудничества в рамках Организации за экономическое развитие и демократию – ГУАМ. Создание ГУАМ/ГУУАМ отражало, по сути, развитие активно протекавшей тенденции к фрагментации СНГ „по интересам”. В качестве главного объекта сотрудничества первоначально были намечены „неполитические” вопросы развития инфраструктуры, но эффект фрустрации побудил к переносу активности на другие сферы – политическую и военную. Фиксируется общее стремление участников продолжать продвижение по пути европейской интеграции и заинтересованность в дальнейшем развитии партнерских отношений с США и другими странами и организациями, учитывая результативность деятельности СНГ¹⁴. Отсутствие готовности, а главное, потребности интегрирующихся государств к ограничению собственного суверенитета, не позволяет сформироваться новому качеству объединения, способствующему достижению нового уровня интеграции и через механизм «обобщения успехов» углубить сотрудничество с другими государствами. В связи с этим неразрешенной остается проблема симметричности интеграционной модели. С другой стороны, как решение этой проблемы со стороны России является развитие новых интеграционных проектов, как например ЕврАзЭС и ОДКБ, на которые возлагается роль образования своеобразного центра притяжения и интеграции. Однако и в СНГ, и в ЕврАзЭС, и в ОДКБ присутствуют опасения излишней опеки со стороны России и, в целом, проблема лидерства, связанная, помимо прочего, со статусной позицией „главного интегратора” Сообщества, а также разногласия внутри Таможенного союза – его „интеграционного ядра”. В то же время все более акцентированным становится стремление позиционировать Таможенный союз и в ближайшей перспективе – Единое экономическое пространство ЕврАзЭС – как базис для перехода на более высокую степень интеграции с созданием наднационального Евразийского союза, могущего изменить „геополитическую конфигурацию всего Евразийского пространства”¹⁵.

Рассматривая в интеграционном контексте Украину, следует взять во внимание состав членов ЕврАзЭС и ОДКБ, который фактически одинаков, и охватывает фактически Центрально-Азиатский регион. Первый, будучи экономическим объединением, вместе с структурой безопасности ОДКБ, потенциально может претендовать на образование своеобразного центра

¹⁴ Сведения о выполнении внутригосударственных процедур по документам, принятым в рамках СНГ в 1991–2011 гг. (действующих по состоянию на 28 сентября 2011 г.), <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reports/vgp/sved> (22 X 2018).

¹⁵ От Таможенного союза к единому экономическому пространству: интересы бизнеса, <http://premier.gov.ru/events/news/15870/> (27 VII 2011).

глубокой интеграции. С этой точки зрения для Украины остаётся важным отслеживание интеграционных тенденций в регионе Центральной Азии и участие в этих процессах, исходя из собственных национальных интересов. Приоритетность во внешнеполитической деятельности Украины, развития двухсторонних отношений с постсоветскими странами превращает, таким образом, эти интеграционные проекты в структуры с ограниченными возможностями для интеграции Украины. Эта ситуация более усугубилась геополитическими притязаниями РФ относительно Украины и материализовались в аннексию Автономной Республики Крым и военным действиям на Востоке Украины начиная с 2014 г. Инициатива проведения внеочередного заседания Совета министров иностранных дел СНГ исходящая от Украины была отвергнута Исполкомом организации. Эта ситуация повлекла за собой „отказ от проведения 12 III в Киеве внеочередного заседания Совета министров иностранных дел СНГ свидетельствует о фактическом самоустранении СНГ от решения и даже обсуждения ситуации в Украине, и в частности в Автономной Республике Крым”. Кроме того, постоянный представитель Украины в СНГ подчеркнул, что Украина, как председательствующее в 2014 г. в СНГ государство, в соответствии с действующими правилами и процедурой имеет полное право созывать внеочередное заседание Совета министров Содружества¹⁶. В то же время со стороны российской дипломатии последовало указание о невозможности такой организации и планы касательно созыва внеочередного заседания были сорваны российской стороной. В этих условиях активизировался процесс переоценки эффективности пребывания в структуре которая не состоятельна вписаться в ситуацию в которой Россия является страной нарушителем международно правовых принципов в контексте аннексии АР Крым и начале дестабилизации на Востоке Украины. Таким образом недееспособность СНГ в контексте предупреждения и разрешения конфликтов при участии России оказалась несостоятельной и усилила дезинтеграционные настроения Украины касательно постсоветского пространства. Таким образом переоценка ценностей способствовала активизации возврата политических элит Украины к прроевропейской и евроатлантической интеграции государства в контексте обеспечения национальной безопасности страны. На этом фоне активизировалась дискуссия о необходимости выхода из СНГ как организации тормозящей евроинтеграционные aspirations Украины. В таких условиях политическое руководство Украины взяло курс на отказ от внеблокового статуса государства и актуализации курса на европейскую

¹⁶ *Украина отказалась...; СНГ рассмотрит возможность проведения внеочередного заседания Совета министров иностранных дел*, <http://podrobnosti.ua/963741-sng-rassmotri-vozmozhnost-provedenija-vneocherednogo-zasedanija-soveta-ministrov-inostrannyh-del.html> (22 X 2018).

и евроатлантическую интеграцию. Фактически в конце 2014 г. в условиях военной агрессии России парламент Украины принимает решение об отказе от внеблокового статусу и поднимает вопрос о целесообразности пребывания государства в составе СНГ. Эволюция идеи о выходе из сотрудничества в рамках содружества привела сегодня к ярко выраженному желанию выйти из состава организации в которой Украина имеет специфический правовой статус участника но не члена организации.

К тому же, на фоне расширения сотрудничества между странами ЕврАзЭС и ОДКБ с Шанхайской организацией сотрудничества приводит к переориентации постсоветского пространства на азиатский регион. С другой стороны, можна согласиться с утверждением российской исследовательницы О. Бахловой о том, что

действия по корректировке доктрины ОДКБ, созданию оперативного потенциала (КСБР, КСОП и пр.), установлению контактов с другими организациями и структурами – Шанхайской организацией сотрудничества (ШОС), Антитеррористическим центром (АТЦ) СНГ и др. – можно толковать как важный шаг по преодолению фрагментации политики ведущих акторов региона¹⁷.

Исходя из этого, для Украины до 2014 г. важным являлось развитие сотрудничества с ШОС, в которой украинское руководство выразило желание сотрудничать как наблюдатель, о чём было заявлено украинским Президентом осенью 2012 г. Раскрывая суть интереса к сотрудничеству с этой региональной организацией, заместитель министра иностранных дел Украины заявил, что в этом контексте интерес для нас представляет Шанхайская организация сотрудничества, роль которой в вопросах международной политики, экономики, безопасности на протяжении последних лет вышла далеко за пределы региональной организации, которая преобразовалась в структуру евразийского масштаба. Вместе с тем мы работаем над вопросом предоставления Украине в ШОС официального статуса наблюдателя или партнера по диалогу¹⁸. Детализируя при этом перспективы сотрудничества, чиновник заявил, что

Контакты и взаимодействие Украины и ШОС могут обеспечить нашему государству не только усиления позиций в регионе и связей со странами-членами организации, но и, в перспективе, расширение присутствия

¹⁷ О.В. Бахлова, *op.cit.*, сс. 24-28.

¹⁸ *Україна може отримати статус спостерігача у Шанхайській організації*, http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?ukrayina_mozhe_otrimati_status_sposteregacha_u_shanhayskiy_organizatsiyi&objectId=1270929 (22 X 2018).

украинских производителей на рынках стран, которые сотрудничают с этой структурой в статусах наблюдателя и партнера по диалогу¹⁹.

Таким образом, можна сделать вывод о переориентации украинской внешнеполитической ориентации на анализ и избирательный характер интеграционных проектов для углубления сотрудничества в их рамках с целью международного позиционирования государства. Особенно эта тенденция требует эффективной имплементации в условия формирования нового мирового порядка в системе новых трендов, вивов мировому сообществу и геополитических трансформаций.

Выводы

Рассмотрение роли интеграционных проектов на постсоветском пространстве позволяет сделать следующие обобщения. Евразийский регион, который, в основном, совпадает с постсоветским пространством, с геополитической точки зрения не может рассматриваться как гетерогенный комплекс. Ввиду этого интеграционные объединения, создаваемые как общерегиональные в своём развитии, встречаются с различного рода проблемами функционального, цивилизационного характера и т.п.

Украина, исходя из особенностей геополитического положения, которое характеризуется своеобразным использованием „статуса моста”, „буферной зоны”, „барьера”, ставит перед собой цель разработки эффективной модели сотрудничества со странами постсоветского пространства в разных сферах. Такое сотрудничество развивается с учётом необходимости развития двухсторонних отношений как внешнеполитического приоритета. Вместе с тем, не исключая многосторонних моделей сотрудничества, Украина придерживается принципа ограничения участия в интеграционных структурах с наднациональными органами управления.

Как видно из анализа, интеграционные проекты, основанные на принципах „глубокой интеграции” (СНГ, ЕврАзЭС, ОДКБ и пр.), рассматриваются Украиной как своеобразные форумы развития взаимовыгодных контактов, как правило, на двухсторонней основе. Альтернативой могут служить те региональные образования (ГУАМ, ОЧЭС и пр.), которые рассматриваются Украиной как консультационные форумы для дискуссии, решения общих задач и разрешения противоречий. В этом контексте исключением, является ШОС, которая в свою очередь может быть использована как модель сотрудничества с Россией и Китаем, так и с другими странами

¹⁹ *Ibidem.*

сообщества на принципах исключения единого интеграционного центра ввиду российско-китайского соперничества.

Как показывает анализ противоречия геополитического и цивилизационного характера между Украиной и Россией приводит к столкновению интересов и концептуальных подходов к интеграции нба постсоветском пространстве. В этом смысле подходы Украины к интеграционным процессам на постсоветском пространстве стали паредпосылкой для обострения российско-украинского противостояния и фактором эскалации российско-украинского вооруженного противостояния.

Динамические изменения формирующегося международного порядка позволяют выразить суждение о необходимости дальнейшей глубокой теоретической разработки и моделирования внешнеполитической деятельности Украины в контексте участия нашего государства в интеграционных процессах на региональном и глобальном уровнях. При этом акцент следует делать на комплексном анализе геополитических устремлений стран региона и актеров глобальной политики.

Abstract

Oleksandr Kuchyk

Participation of Ukraine in Integration Projects on the Post-Soviet Space: Precondition and Impact of the Escalation of the Russian-Ukrainian Conflict

The article deals with of integration processes on the post-soviet space. Consideration of the role of integration projects in the post-Soviet space allows us to make the following generalizations. From the geopolitical point of view, the Eurasian region, which basically coincides with the post-Soviet space, cannot be considered as a heterogeneous complex. In view of this, integration associations, created as region-wide in their development, meet with various kinds of problems of a functional, civilizational nature, etc.

Ukraine, proceeding from the peculiarities of the geopolitical position, which is characterized by a unique use of „bridge status”, „buffer zone”, „barrier”, aims to develop an effective model of cooperation with countries of the post-Soviet space in different areas. Such cooperation develops taking into account the need to develop bilateral relations as a foreign policy priority. At the same time, not excluding multilateral cooperation models, Ukraine adheres to the principle of limiting participation in integration structures with supranational authorities.

As can be seen from the analysis, integration projects based on the principles of „deep integration” are considered by Ukraine as a kind of forums for the devel-

opment of mutually beneficial contacts, usually on a bilateral basis. An alternative can be those regional formations, which are considered by Ukraine as consulting forums for discussion, solving common problems and resolving contradictions.

An analysis of the geopolitical and civilizational contradictions between Ukraine and Russia leads to a clash of interests and conceptual approaches to the integration of the post-Soviet space. In this sense, Ukraine's approaches to integration processes in the post-Soviet space have become a prerequisite for the aggravation of the Russian-Ukrainian confrontation and a factor in the escalation of the Russian-Ukrainian armed conflict.

Dynamic changes in the emerging international order allow us to express a judgment about the need for further in-depth theoretical development and modeling of Ukraine's foreign policy activities in the context of our state's participation in integration processes at the regional and global levels. At the same time, emphasis should be placed on a comprehensive analysis of the geopolitical aspirations of the countries of the region and actors of global politics.

Keywords: concept of integration, post-soviet space, foreign policy, Russia-Ukraine conflict, international organization

References

- Asimetrija mizhnarodnikh vidnosin*, G.M. Perepelicja, O.M. Subtelnij (eds.), Kijiv 2005.
- Bakhlova, O.V., *Evoljucija integracionnykh processov na postsovetkom prostranstve i ikh vlijanie na centralno-periferijnuju konfiguraciju regiona*, „Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i juridicheskie nauki, kulturologija i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki” 2011, № 8, part 3.
- Concept of the Caspian – Black Sea – Baltic Energy Transit Space*, <http://www.president.gov> (22 X 2018).
- Crafting Cooperation: Regional Institutions in Comparative Perspective*, A. Acharya, A.L. Johnston (eds.), New York 2007.
- Doncov, D., *Pidstavi nashoji politiki*, Nju-Jork 1957.
- Ekonomicheskie strategii stran SNG i Rossija*, A.N. Barkovskij (ed.), Moskva 2003.
- Getmanchuk A., *Amerikanskij doping dlja GUUAM*, „Zerkalo nedeli” 2003, № 22.
- Gorovoj, V.A., Chernjavskij, S.I., *Sodruzhestvo Nezavisimykh Gosudarstv. Realii i perspektivy*, Moskva 2005.
- Grushevskij, M., *Khto taki ukrajinci i chogo voni khochut*, Kijiv 1991.
- Jushchenko, V., *Ukraina vseгда khotela imet nezavisimost*, <http://www.president.gov.ua/ru/> (22 X 2018).

- Kuchik, A.S., *Konceptualizacija razvitija SNG vo vneshnepoliticheskoj dejatelnosti Ukrainy*, [in:] *Mezhdunarodnye otnoshenija i integracionnye proehkty na postsovetском prostranstve: Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii (g. Dnepropetrovsk, 18–19 V 2012 g.)*. Ch. 1., Dnepropetrovsk 2012.
- Kuchyk, O.S., *Funkcionalni osoblivosti dijalnosti mizhnarodnikh organizacij*, „Visnik Lvivskogo nacionalnogo universitetu imeni Ivana Franka. Serija mizhnarodni vidnosini” 2006, № 16.
- Kuchyk, O.S., *Reinterpretacija roli mizhnarodnikh bezpekovikh organizacij u konteksti zrostantnja konfliktogennosti na postradjanskomu prostori*, [in:] *Konflikti na postradjanskomu prostori: globalnij ta lokalnij vimiri. Materiali mizhnarodnoji naukovopraktichnoji konferenciji. Lviv, 13 XII 2016*, M. Mal'skij, R. Vovk, O. Kuchik (eds.), Lviv 2017.
- Kuchyk O.S., *Transformacija roli mizhnarodnikh organizacij u suchasnikh mizhnarodnikh vidnosinakh*, [in:] *Midnarodni vidnosini: politichni, pravovi, ekonomichni, lingvistichni aspekti. Materiali naukovoi konferenciji fakultetu mizhnarodnikh vidnosin Lvivskogo nacionalnogo universitetu. 8-9 II 2011*, Lviv 2011.
- Kuchyk, O.S., Plevako, I.G., *Krajini Spivdruzhnosti Nezalezhnikh Derzhav u suchasnikh mizhnarodnikh vidnosinakh*, Lviv-Ostrog 2015.
- Lipa, J., *Priznachennja Ukrajini*, Lviv 1991.
- Lysenkov, A.V., *Vzaimootnoshenija Ukrainy so stranami SNG posle „oranzhevoj” revoljucii: interesy i rezultaty (2005-2009)*, „Mezhdunarodnye otnoshenija. Politologija. Regionovedenie. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo” 2011, № 6.
- Mizhnarodni organizaciji*, O.S. Kuchyk (ed.), Kijiv 2007.
- Ot Tamozhennogo sojuza k edinomu ekonomicheskomu prostranstvu: interesy biznesa*, <http://premier.gov.ru/events/news/15870/> (27 VII 2011).
- Pakhomov, N., *Prizrak GUUAM*, <http://www.politcom.ru/2004/zloba4562.php> (22 X 2018).
- Rudnickij, S.L., *Chomu mi khochemo samostijinoj Ukrajini?*, Lviv 1994.
- Shendrik, A., *Geopoliticheskie tendencii na prostranstve SNG. Stolknovenie interesov SShA i Rossii*, <http://geoconflict.narod.ru/texts/shendrik.html> (22 X 2018).
- SNG rassmotrit vozmozhnost provedenija vneocherednogo zasedanija Soveta ministriv inostrannykh del*, <http://podrobnosti.ua/963741-sng-rassmotrit-vozmozhnost-provedenija-vneocherednogo-zasedanija-soveta-ministrov-inostrannyh-del.html> (22 X 2018).
- Svedenija o vypolnenii vnutrigosudarstvennykh procedur po dokumentam, prinjatym v ramkakh SNG v 1991–2011 gg. (dejstvujushchikh po sostojaniju na 28 sentiabrja 2011 g.)*, <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reports/vgp/sved> (22 X 2018).

Ukraina otkazalas uchavstvovat v zasedanii Soveta ministrov SNG, <https://www.segodnya.ua/politics/ukraina-otkazalas-uchastvovat-v-zasedanii-soveta-ministrov-stran-sng-;502225.html> (22 X 2018).

Ukrayina mozhe otrimati status sposterigacha u Shankhajjskijj organizaciji, http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?ukrayina_mozhe_otrimati_status_sposterigacha_u_shanhayskiy_organizatsiyi&objectId=1270929 (22 X 2018).

Oleksandr Kuchyk – dr historii, docent w Katedrze Stosunków Międzynarodowych i Służby Dyplomatycznej na Wydziale Stosunków Międzynarodowych Narodowego Uniwersytetu Lwowskiego im. I. Franki. ORCID: 0000-0001-9767-9520

Tomasz Szyszlak

Przekształcenia w ukraińskim systemie bezpieczeństwa narodowego po rewolucji godności. Wybrane aspekty

Wstęp

Jesienią 2013 r. Ukrainę ogarnęła fala protestów przeciwko decyzji władz o niepodpisywaniu umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską, a także przeciwko ogólnie złej sytuacji politycznej i ekonomicznej kraju. Ukraińcy żyjący w permanentnej biedzie, kraju przeżartym do cna korupcją, patrzący na pławiących się w luksusie oligarchów i powiązanych z nimi polityków, dostrzegający coraz większe uzależnienie od Rosji, wystąpili 21 XI na osławionym przez „pomarańczową rewolucję” kijowskim Majdanie Niezależności (Placu Niepodległości). Kilka dni później, 30 XI, uzbrojone jednostki specjalne milicji – Berkut spacyfikowały protestujących, raniąc przy tym kilkadziesiąt osób, a swoje działania tłumacząc utrudnieniami związanymi z przygotowaniem dekoracji świątecznych. Od tego momentu starcia stały się powszechne i krwawe, zaś ich apogeum przypadł na 18-20 II 2014 r. Łącznie, w przeciągu blisko kwartału zmagani, w centrum Kijowa śmierć poniosło 96 Ukraińców, nazwanych „Niebiańską Sotnią”, a także dwóch Gruzinów i Białorusin. Na cześć tych pierwszych 1 VII 2014 r. Rada Najwyższa ustanowiła wysokie cywilne odznaczenie państwowe – Order Bohaterów Niebiańskiej Sotni, nadawany za „obywatelską odwagę, patriotyzm, obronę konstytucyjnych zasad demokracji, praw i wolności człowieka, aktywną działalność dobroczynną, humanistyczną i publiczną na Ukrainie, bezinteresowną służbę narodowi ukraińskiemu podczas „rewolucji godności” (listopad 2013 – luty 2014), inne wydarzenia związane z ochroną niezależności, suwerenności i integralności terytorialnej Ukrainy”¹.

¹ *Верховна Рада України ухвалила Закон „Про внесення змін до статті 7 Закону України „Про державні нагороди України” (щодо заснування ордена Героїв Небесної Сотні)*, 1 VII 2014, <http://www.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/95081.html> (10 VII 2018).

Wydarzenia na Majdanie przyciągnęły szerokie spektrum ukraińskich formacji politycznych, nie tylko te przychylnie Unii Europejskiej, ale również posiadające w materii integracji ze strukturami europejskimi i euroatlantyckimi zgoła odmienne zdanie. Dużą rolę w starciach na stołecznym placu odegrały osoby utożsamiające się z ideologią nacjonalistyczną, dostrzegające wzór do naśladowania w postaci Stepana Bandery i Ukraińskiej Armii Powstańczej. Właśnie z nich w przeważającej części powstała Samoobrona Majdanu, a z niej, kozaków i Prawego Sektora 29 I 2014 r. erygowano Gwardię Narodową, do której mieli być przyjmowani wszyscy deklarujący chęć służby narodowi ukraińskiemu².

Wkrótce okazało się, że zwycięstwo Euromajdanu nie oznacza wcale powrotu do stabilizacji. Zamieszanie w Kijowie wykorzystaly siły antypaństwowe, dążące do separatyzmu w różnych oddalonych od stolicy częściach kraju. Kilka tygodni później w wyniku zamachu stanu Autonomiczna Republika Krym ogłosiła niepodległość, a następnie zwróciła się do Federacji Rosyjskiej z prośbą o przyjęcie w jej skład. Z kolei w Donbasie ogłoszono powstanie Donieckiej Republiki Ludowej oraz Ługańskiej Republiki Ludowej.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie zmian w ukraińskim systemie bezpieczeństwa narodowego rozumianym przez pryzmat wchodzących w jego skład instytucji, a wymuszonych wydarzeniami „rewolucji godności”, aneksją Krymu i wojną w Donbasie. Uwagę skoncentrowano na trzech aspektach zmian: po pierwsze, przekształceniu milicji w Narodową Policję Ukrainy, po drugie, erygowaniu Gwardii Narodowej Ukrainy oraz batalionów ochotniczych, zaś po trzecie, intensyfikacji walki z korupcją. Niezbędna w tym zakresie okazała się fundamentalna dla nauk o bezpieczeństwie metoda instytucjonalno-prawna.

Pojęcie systemu bezpieczeństwa narodowego w nauce i ukraińskich dokumentach strategicznych

Pojęcie zbliżone do terminu „system bezpieczeństwa narodowego”, a mianowicie „system zapewnienia bezpieczeństwa narodowego”, pojawił się po raz pierwszy w ukraińskim systemie prawnym w „Koncepcji (podstawach polityki) bezpieczeństwa narodowego Ukrainy” z 16 I 1997 r. Powyższy dokument został przyjęty na podstawie postanowienia Rady Najwyższej i obowiązywał przez ponad sześć lat, do momentu uchwalenia wiosną 2003 r. ustawy o podstawach bezpieczeństwa narodowego. Zagadnieniu został poświęcony rozdział V, w preambule którego możemy przeczytać, że: „System zapewnienia bezpieczeństwa narodowego to zbiór podmiotów zorganizowanych przez państwo, w tym organów

² *Majdan stworzył „Gwardię Narodową”, 29 I 2014, <https://kresy.pl/wydarzenia/majdan-stworzyl-gwardie-narodowa/> (10 VII 2018).*

państwowych, organizacji społecznych, urzędników i osób indywidualnych, połączonych poprzez cele i zadania w zakresie ochrony interesów narodowych, realizujących skoordynowane działania w granicach ustawodawstwa Ukrainy³.

Tenże system erygowany zostaje w celu realizacji zrównoważonej polityki państwa i spójnego nadzoru nad środkami ochrony interesów narodowych w sferach politycznej, gospodarczej, społecznej, wojskowej, ekologicznej, naukowo-technologicznej, informacyjnej i innych. Podstawami prawnymi w zakresie jego funkcjonowania są konstytucja, ustawa o bezpieczeństwie narodowym Ukrainy, inne ustawy i akty normatywne oraz umowy międzynarodowego wiążące Ukrainę. Proces zapewnienia bezpieczeństwa narodowego podlega również kontroli przewidzianej przez prawo.

Do katalogu funkcji systemu zapewnienia bezpieczeństwa narodowego zaliczono: 1) tworzenie i wspieranie w gotowości sił i środków zapewnienia bezpieczeństwa narodowego; 2) zarządzanie działalnością systemu zapewnienia bezpieczeństwa narodowego; 3) realizację działań planowych i operacyjnych w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa narodowego; 4) udział w międzynarodowych systemach bezpieczeństwa.

W mojej ocenie warto przytoczyć uprawnienia części podmiotów systemu zapewnienia bezpieczeństwa narodowego, wśród których twórcy Koncepcji umieścili: lud ukraiński-wszystkich obywateli kraju niezależnie od narodowości, Radę Najwyższą, prezydenta, Radę Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy, Gabinet Ministrów (rząd), Sąd Konstytucyjny, inne sądy, prokuraturę, Narodowy Bank Ukrainy, ministerstwa i inne centralne organy władzy wykonawczej oraz wojskową organizację państwa. Z punktu widzenia dalszych rozważań skoncentruję uwagę na dwóch ostatnich elementach. I tak ministerstwa i inne centralne organy władzy wykonawczej, w ramach swoich uprawnień oraz dostępnych środków budżetowych i pozabudżetowych, zapewniają realizację ustaw, prezydenckich dekretów, koncepcji i programów z zakresie bezpieczeństwa narodowego, gwarantując tworzenie, wsparcie w zakresie gotowości i użycie sił i środków zapewnienia bezpieczeństwa narodowego, a także zarządzania ich działalnością.

Z kolei wojskowa organizacja państwa, pod którym to terminem twórcy Koncepcji rozumieli Siły Zbrojne Ukrainy, Służbę Bezpieczeństwa Ukrainy, Gwardię Narodową Ukrainy, wojska wewnętrzne, organy i jednostki Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, wojska Państwowej Służby Granicznej Ukrainy, jednostki wojskowe resortu sytuacji nadzwyczajnych i ochrony ludności przed skutkami katastrofy w Czarnobylu oraz inne formacje wojskowe utworzone w zgodzie z ukraińską ustawą zasadniczą – „zapewniają obronę Ukrainy, ochronę jej suwerenności,

³ *Схвалена Постановою Верховної Ради України від 16 січня 1997 року N 3/97-ВР Концепція (основи державної політики) національної безпеки України*, <http://consultant.parus.ua/?doc=003A119363> (10 VII 2018).

integralności terytorialnej i nienaruszalności jej granic; zapobiegają zewnętrznym i wewnętrznym zagrożeniom o charakterze wojskowym; walczą z przestępczością zorganizowaną; zapewniają ochronę ludności w przypadku katastrof, klęsk żywiołowych, niebezpiecznych konfliktów społecznych, czy epidemii⁴.

Pojawiły się również opracowania proponujące wprowadzenie terminów odnoszących się do podsystemów przedmiotowych systemu bezpieczeństwa narodowego. Wiosną 2001 r. eksperci Centrum Razumkova przedstawili swój projekt „Koncepcji (podstaw polityki państwowej) bezpieczeństwa informacyjnego Ukrainy”. Analogicznie do analizowanego powyżej dokumentu jeden z jej rozdziałów poświęcony został systemowi zapewnienia bezpieczeństwa informacyjnego, pod którym to pojęciem należy rozumieć: „organizowany przez państwo zbiór podmiotów (organów państwowych, urzędników, organizacji społecznych, indywidualnych obywateli), połączonych poprzez cele i zadania ochrony narodowych interesów Ukrainy w sferze informacyjnej, które prowadzą skoordynowane działania w granicach ustawodawstwa Ukrainy”⁵.

W „Strategii bezpieczeństwa narodowego Ukrainy”, zatwierdzonej przez prezydenta Wiktora Juszczenkę 12 II 2007 r. mowa jest o systemie zarządzania bezpieczeństwem narodowym, przy czym nie określono, co pod tym terminem należy rozumieć. W pierwszym zdaniu p. 3 zapisano: „Współczesna dynamika procesów społecznych na Ukrainie i w świecie wymaga stworzenia odpowiedniego, efektywnego i uzasadnionego ekonomicznie systemu zarządzania bezpieczeństwem narodowym, zdolnego do zapewnienia postępu społeczeństwa i państwa w kierunku wspólnoty rozwiniętych krajów demokratycznych”. W p. 4.1. omówiono z kolei kwestię rozwoju systemu zarządzania bezpieczeństwem narodowym, polegającą przede wszystkim na zmianach w prawie⁶.

Również w ukraińskich opracowaniach naukowych dostrzec można o wiele częściej stosowanie terminu „system zapewnienia bezpieczeństwa narodowego”, aniżeli „system bezpieczeństwa narodowego”, niemniej jednak terminy te zazwyczaj uważane są za tożsame i kluczowe w badaniach nad bezpieczeństwem narodowym⁷. Według Wołodymyra Lipkana system bezpieczeństwa narodowego składa się z podsystemów, z których jednym jest system zapewnienia bezpieczeństwa narodowego⁸. Innym jeszcze terminem, z którym można mieć do czynienia

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Можливі підходи до визначення основ державної політики забезпечення інформаційної безпеки України*, 23 V 2001, http://old.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=132 (10 VII 2018).

⁶ *Указ Президента України № 105/2007 „Про Стратегію національної безпеки України”*, 12 II 2007, <http://www.rnbo.gov.ua/documents/104.html> (10 VII 2018).

⁷ М. Б. Левицька, *Теоретико-правові аспекти забезпечення національної безпеки органами внутрішніх справ України*, Київ 2002, s. 14.

⁸ В. А. Ліпкан, *Поняття системи забезпечення національної безпеки України*, „Право і безпека” 2003, nr 2, s. 57.

analizując ukraińską literaturę przedmiotu, jest „system zarządzania państwem w sferze bezpieczeństwa narodowego”, stanowiący z kolei element systemu zarządzania państwem⁹.

Trasformacja milicji w Narodową Policję Ukrainy

Przez pierwsze blisko ćwierćwiecze niepodległości Ukraina posiadała strukturę administracji bezpieczeństwa i porządku publicznego opartą na wzorach radzieckich. Milicja była organizacją silnie scentralizowaną, nie posiadającą odrębnej podmiotowości, a będącą jedynie formacją w ramach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Poza stolicą struktury Ministerstwa odpowiadały podziałowi administracyjnemu kraju na zarządy obwodowe (podobny status posiadały zarządy dla miast Kijowa i Sewastopola oraz Autonomicznej Republiki Krym), rejonowe i miejskie. Ze względu na specjalizację w jej ramach wyodrębniano milicję kryminalną, milicję bezpieczeństwa publicznego, milicję transportową, państwową inspekcję pojazdów mechanicznych, straż milicyjną oraz milicyjne jednostki specjalne. Jako przykład tych ostatnich można przywołać Berkut, powstały w 1992 r. na podbudowie radzieckiego OMON-u, stanowiący jednostkę szybkiego reagowania, w tym na zakłócenia porządku publicznego na dużą skalę lub poważne przestępstwa z użyciem broni palnej¹⁰.

Po „rewolucji godności” poziom zaufania do organów ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego – według danych Instytutu Socjologii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy – wynosił zaledwie 0,8%, zaś pół roku później co najwyżej 3-5%. Zdyskredytowany udziałem w pacyfikacji Majdanu Berkut zlikwidowano niemal od razu po wydarzeniach z drugiej połowy lutego 2014 r. Stosowną decyzję podjął stojący na czele Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Arsen Awakow 25 II. Jak wspomina Marek Czunkiewicz:

Po pacyfikacji Majdanu milicjanci wrócili do swoich garnizonów. Na zachodniej Ukrainie zgotowano im haniebne powitanie. Wzburzone tłumy opluwały i wyzywały funkcjonariuszy od najgorszych. Zrywano im dystynkcje, kazano klękać i przeproszać. Tylko w Doniecku i na Krymie witano Berkutowców z kwiatami. Jak obrońców, jak wyzwolicieli. Tu już działa rosyjska propaganda¹¹.

⁹ Г. П. Ситник, *Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України*, Частина 3: *Державна політика та основи стратегічного планування забезпечення національної безпеки*, Київ 2010, s. 105.

¹⁰ B. Hołyst, *Policja na świecie*, Warszawa 2011, s. 1001-1003.

¹¹ M. Czunkiewicz, *Teatr wojenny. Reportaże: Gruzja, Smoleńsk, Majdan*, Warszawa 2016, s. 157.

W wyniku działań wojennych w Donbasie w pierwszych trzech miesiącach konfliktu 17 tys. funkcjonariuszy milicji sprzeniewierzyło się przysiędze na wierność Ukrainie i przeszło na stronę separatystów¹².

Ukraińskie władze były świadome, że potrzebna jest gruntowna przebudowa ukraińskiego systemu bezpieczeństwa narodowego. Niemal natychmiast zaczęto walczyć z bezprawiem i korupcją w organach spraw wewnętrznych. Gabinet Ministrów Ukrainy na posiedzeniu 22 X 2014 r. przyjął Koncepcję niezbędnych działań w zakresie reformowania systemu MSW¹³. Omawiając stan zastany stwierdzono, że przyczyną kryzysu stał się brak współpracy organów ochrony prawnej ze społeczeństwem, zaś temu nie służyła militaryzacja tych pierwszych. Przeprowadzona w latach 2010-2013 reforma administracji bezpieczeństwa i porządku publicznego nic nie zmieniła i MSW pozostał „ministerstwem milicji”, w przeciwieństwie do modelu europejskiego, gdzie policja jest jednym z jego elementów, obok służby migracyjnej, straży granicznej czy pożarnej.

Postanowiono sobie za cele: 1) przekształcenie MSW w wielodyscyplinarny organ cywilny o europejskim standardzie; 2) demilitaryzację MSW; 3) zmniejszenie liczby organów, jednostek i służb powielających swoje funkcje i zadania; 4) zapewnienie efektywnej współpracy działań pomiędzy policją, Gwardią Narodową, służbami migracyjną, graniczą, pożarniczo-ratowniczą, koordynowanymi przez MSW; 5) reorganizację na poziomie legislacyjnym struktury, wielkości, zadań i uprawnień organów spraw wewnętrznych, warunków ich działalności, których priorytetami powinno być wykonywanie funkcji społecznych; 6) odpolitycznienie działalności i ich rozsądna autonomia; 7) eliminację dublowania się organów i służb; 8) wprowadzenie europejskiego systemu szkoleń i podwyższania kwalifikacji dla pracowników resortu spraw wewnętrznych, stosowanie jednolitych standardów szkoleniowych w celu zapewnienia efektywnej interakcji z organami wewnętrznymi państw członkowskich Unii Europejskiej; 9) określenie skutecznych środków i mechanizmów kontroli działalności organów spraw wewnętrznych i organów ścigania; 10) podniesienie poziomu zaufania publicznego do organów spraw wewnętrznych, a także autorytetu pracowników; 11) zwiększenie roli instytucji społeczeństwa obywatelskiego i organów samorządu terytorialnego w zapewnieniu praw i wolności człowieka i obywatela; 12) ustanowienie skutecznej współpracy z ludnością i społecznościami lokalnymi.

Wdrożenie Koncepcji miało być realizowane w latach 2014-2016 w dwóch etapach: W etapie pierwszym (2014) założono: przygotowanie i zatwierdzenie planu działań w celu wdrożenia Koncepcji, wskazującego warunki wdrażania środków i wykonawców; opracowanie nowej redakcji ustawy o ogólnej strukturze i liczeb-

¹² B. Pacek, *Wojna hybrydowa na Ukrainie*, Warszawa 2018, s. 46.

¹³ *Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1118-р щодо питання реформування органів внутрішніх справ України*, 22 X 2014, <http://police-reform.org/library/rozporuyadzhennya-kmu-v-d-22.10.2014-1118-r-schodo-pitannya-reform> (10 VII 2018).

ności Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Ukrainy, przedłożenie jej do rozpatrzenia Radzie Najwyższej Ukrainy; przeprowadzenie przekształceń funkcjonalnych i organizacyjnych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Z kolei w etapie drugim (2015-2016) przewidziano: przygotowanie propozycji zmian aktów prawnych z uwzględnieniem europejskich norm i standardów, w zakresie uregulowania działalności policji, Gwardii Narodowej, służb migracyjnej, granicznej, pożarniczo-ratowniczej; przeprowadzanie przekształceń instytucjonalnych i funkcjonalnych po przyjęciu aktów prawnych dotyczących odpowiednich organów i służb; prowadzenie działań organizacyjnych zmierzających do stabilnego, efektywnego i spójnego funkcjonowania organów wewnętrznych.

Podstawowym elementem reformy systemu MSW było przekształcenie milicji w Narodową Policję Ukrainy (dalej: NPU). Omawiana powyżej koncepcja zakładała stworzenie skutecznej struktury, w tym: 1) rozgraniczenie kompetencji, zapobieganie powielaniu uprawnień, określenie funkcji oraz optymalnej liczebności; 2) likwidację jednostek milicji transportowej wraz z przekazaniem ich funkcji jednostkom terytorialnym; 3) likwidację jednostek specjalnych ds. zwalczania przestępczości zorganizowanej wraz z przekazaniem ich funkcji jednostkom milicji kryminalnej; 4) likwidację milicji weterynaryjnej, której funkcje dublują się z funkcjami służb weterynaryjnych i fitosanitarnych; 5) pozbawienie jednostek państwowej inspekcji pojazdów mechanicznych niedookreślonych funkcji, stworzenie jednego systemu ewidencji wykroczeń w ruchu drogowym oraz jednej służby odpowiedzialnej za bezpieczeństwo na drogach w oparciu o jednostki inspekcji i jednostki służby patrolowej; 6) przegląd statusu milicji w sprawach dzieci zgodnie z zasadami prawa międzynarodowego dotyczącego sądów dla nieletnich; 7) przeorientowanie pracy organów spraw wewnętrznych poprzez przejście do wykonywania funkcji usługowych dla społeczeństwa.

Założenia koncepcyjne uszczegółowiono i zapisano w ustawie o Policji Narodowej z 2 VII 2015 r.¹⁴, która weszła w życie na początku listopada 2015 r., za wyjątkiem przepisów o policji patrolowej w Kijowie (weszły w życie z chwilą publikacji, tj. 6 VIII 2015 r.) oraz we Lwowie i Odessie (weszły w życie 20 VIII 2015 r.). Zgodnie z art. 1 NPU jest centralnym organem władzy wykonawczej, który służy społeczeństwu w zakresie zabezpieczenia ochrony praw i wolności człowieka, przeciwdziałania przestępczości, podtrzymywania bezpieczeństwa i porządku publicznego. Działalność NPU podlega Gabinetowi Ministrów Ukrainy, za pośrednictwem Ministra Spraw Wewnętrznych na podstawie ustawy. Podstawowe zadania NPU zostały określone w art. 2: 1) zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego; 2) ochrona praw i wolności człowieka, a także interesów społeczeństwa i państwa; 3) przeciwdziałanie przestępczości; 4) w granicach

¹⁴ Закон України № 580-VIII „Про Національну поліцію”, 2 VII 2015, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page> (10 VII 2018).

przewidzianych ustawą świadczenie pomocy osobom, które jej potrzebują z powodów osobistych, ekonomicznych, społecznych, jak również na skutek sytuacji nadzwyczajnych. W składzie NPU funkcjonują: 1) policja kryminalna; 2) policja patrolowa; 3) organy śledcze; 4) policja ochrony; 5) policja specjalna; 6) policja szczególnego przeznaczenia (art. 13). Za przykład tejże ostatniej niech służy liczący 2,1 tys. funkcjonariuszy KORD, a więc Korpus Działań w Nagłych Przypadkach, powstały w marcu 2016 r. w celu uwalniania zakładników, walki z terroryzmem, ochrony świadków koronnych.

Wśród innych najważniejszych zmian, w stosunku do dotychczasowych rozwiązań w zakresie funkcjonowania administracji bezpieczeństwa i porządku, wymienić można: 1) likwidację lokalnych zarządów spraw wewnętrznych; 2) utworzenie Komisji Policyjnej przy NPU, w której 3/5 członków to osoby cywilne, w tym prawnicy; 3) obsadę stanowisk w NPU na podstawie konkursu przed Komisją Policyjną, z wykorzystaniem poligrafa (wykrywacza kłamstw); 4) zatrudnianie naczelnika NPU przez Gabinet Ministrów Ukrainy na 5-letni kontrakt; 5) mianowanie na stanowiska kierownicze na 5-letni kontrakt; 6) obowiązek zaopiniowania przez rady samorządów terytorialnych osób na stanowiska kierowników jednostek policji patrolowej i policji drogowej oraz prawo do zdjęcia ich z urzędu przy 2/3 głosów; 7) uprawnienie rad samorządów terytorialnych do zdjęcia z urzędu jakiegokolwiek policjanta przy 2/3 głosów; 8) reagowanie na informacje o naruszaniu przepisów prawa przez policjantów.

Koordinacją wprowadzania przepisów o NPU w życie zajęła się pierwsza zastępczyni ministra spraw wewnętrznych ds. policji Kateryna Zguladze-Glucksmann, pełniąca swoją funkcję przez blisko półtora roku, od 17 XII 2014 do 11 V 2016 r. W swojej karierze 41-letnia dziś Glucksmann pełniła podobną funkcję w Gruzji (2005-2012). Z kolei pierwszą naczelnik NPU w listopadzie 2015 r. została jej rodaczka i rówieśniczka Chatia Dekanoidze, która w Gruzji była rektorem Akademii Policji tamtejszego MSW (2007-2012) oraz ministrem oświaty i nauki (2012)¹⁵. Obie zrezygnowały z zajmowanych funkcji w 2016 r.

Ukraińska policja zatrudnia 130 tys. osób, w tym 119 tys. funkcjonariuszy, przy założeniu parytetu, że na 100 tys. mieszkańców przypadać będzie 304 policjantów. Budżet NPU w 2018 r. wynosi 24,5 mld UAH. Od lutego 2017 r. naczelnikiem NPU jest gen. Serhij Kniaziew.

W kontekście tematu niniejszego artykułu warto nadmienić, że na mocy porozumień mińskich przyjęto na okres trzech lat ustawę o specjalnym statusie samorządu terytorialnego dla niektórych rejonów obwodu donieckiego i ługańskiego z 16 IX 2014 r. Na mocy art. 9 przywołanego aktu normatywnego rady samorządowe uzyskały możliwość powoływania struktur milicji ludowej w celu

¹⁵ Главой Национальной полиции стала Хатия Деканоидзе, 4 XI 2015, <http://www.webcitation.org/6cnxMFWHF> (10 VII 2018).

ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego, w charakterze dobrowolnych struktur złożonych wyłącznie z ukraińskich obywateli, którzy stale zamieszkują na obszarze jej funkcjonowania¹⁶. Jak wiadomo sytuacja w Donbasie uniemożliwia stosowanie tychże zapisów.

Utworzenie Gwardii Narodowej Ukrainy i batalionów ochotniczych

Gwardia Narodowa Ukrainy została erygowana na mocy ustawy o Gwardii Narodowej Ukrainy z 13 III 2014 r.¹⁷ jako wchodząca w skład Ministerstwa Spraw Wewnętrznych formacja wojskowa z funkcją ochrony prawnej w zakresie: 1) ochrony życia obywateli; 2) zapewnienia przestrzegania praw, wolności i interesów prawnych obywateli, społeczeństwa i państwa; 3) przeciwdziałania naruszaniu prawa i zwalczania działalności kryminalnej; 4) zapewnienia przestrzegania porządku publicznego; 5) udziału w zapewnieniu bezpieczeństwa narodowego, ochrony granic, zwalczaniu działań terrorystycznych, działań nielegalnych oddziałów paramilitarnych, formacji zbrojnych, organizacji terrorystycznych i zorganizowanych grup przestępczych; 6) udziału w odpieraniu zbrojnej agresji na Ukrainę, eliminacji konfliktów zbrojnych poprzez realizację zadań militarnych; 7) ochrony systemu konstytucyjnego i integralności terytorialnej przed zbrojnymi próbami ich zmiany; 8) zapewnienia ochrony instytucjom państwowym, obiektom nuklearnym, materiałom i odpadom oraz innym elementom radioaktywnym w posiadaniu państwa, budynkom rządowym, misjom dyplomatycznym i konsularnym oraz przedstawicielstwom organizacji międzynarodowych na Ukrainie; 9) uczestnictwa w zapewnieniu bezpieczeństwa funkcjonariuszom państwowym; 10) zaangażowania w przywracanie prawa i porządku w sytuacjach konfliktu etnicznego lub religijnego; 11) udziału w odbudowie systemu konstytucyjnego w razie prób przejścia sił państwowych albo siłowej zmiany tego systemu; 12) obrony ważnych obiektów państwowych i specjalnych¹⁸.

Obok Sił Zbrojnych Ukrainy Gwardia Narodowa Ukrainy uczestniczy zgodnie z prawem w eliminowaniu agresji zbrojnej przeciwko Ukrainie oraz likwidacji konfliktu zbrojnego poprzez prowadzenie działań wojskowych, a także wykonując zadania obrony terytorialnej (art. 1). Gwardia Narodowa istniała na Ukrainie również w latach 1991-2000, ale została zlikwidowana ze względów finansowych.

¹⁶ Закон України № 1680-VII „Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей”, 16 IX 2014, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/1680-18> (10 VII 2018).

¹⁷ Закон України № 876-VII „Про Національну гвардію України”, 13 III 2014, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/876-18/page> (10 VII 2018).

¹⁸ B. Pacek, *op.cit.*, s. 82-83.

Zgodnie z obecną ustawą liczy 60 tys. osób, w tym w ramach batalionów ochotniczych (m.in. 2 Batalion Specjalnego Przeznaczenia „Donbas”).

Wobec niewydolności państwa ukraińskiego w zakresie obrony militarnej społeczeństwo samo zaczęło organizować jednostki ochotnicze do walki z separatystami w Donbasie. Powstawały one początkowo jako przybudówki organizacji politycznych, takich jak Prawy Sektor, czy też wywodzącego się z niego Zgromadzenia Społeczno-Narodowego, związanego z największym ukraińskim batalionem ochotniczym „Azow”. Poza ochotnikami bez dostatecznego przygotowania wojskowego w skład batalionów wchodziłi byli żołnierze zawodowi, milicjanci i osoby z poboru powszechnego.

Ukraińskie bataliony ochotnicze były, bądź są – poza wspomnianą powyżej Gwardią Narodową Ukrainy – podporządkowane kilku strukturom: 1) Wojskom Obrony Terytorialnej Sił Zbrojnych Ukrainy (m.in. sformowany z członków Samoobrony Majdanu 24 Samodzielny Batalion Szturmowy „Ajdar” ze słynną Nadią Sawczenko¹⁹); 2) Specjalnym Pododdziałem Ochrony Porządku Publicznego (m.in. „Azow”); 3) nie podlegające władzom państwowym (m.in. Ukraiński Korpus Ochotniczy „Prawy Sektor”). Pierwsze z nich powstały w maju 2014 r. na mocy dekretów wykonującego obowiązki Prezydenta Ukrainy przewodniczącego Rady Najwyższej Ukrainy Ołeksandra Turczynowa o częściowej mobilizacji z 17 III 2014 r.²⁰ oraz o częściowej mobilizacji z 6 V 2014 r.²¹ w związku z ustawą o obronności Ukrainy z 6 XII 1991 r. Rozdział III ustawy poświęcony jest obronie terytorialnej (art. 18) oraz ochronie cywilnej (art. 19). Obrona terytorialna stanowi ogólnopaństwowy system środków wojskowych i specjalnych, podejmowanych w szczególnych warunkach, w zakresie: ochrony i zabezpieczenia granicy państwowej; zabezpieczenia warunków dla niezawodnego funkcjonowania organów władzy państwowej, administracji wojskowej, strategicznego (operacyjnego) rozmieszczenia wojsk; ochrony i zabezpieczenia ważnych obiektów i komunikacji; walki z siłami dywersyjno-wywiadowczymi, innymi zbrojonymi formacjami

¹⁹ Nadia Sawczenko (ur. 1981) – podporucznik pilot, pierwsza kobieta w wojskach powietrznych Sił Zbrojnych Ukrainy, która po rozpoczęciu wojny w Donbasie wzięła urlop w macierzystym 3 Pułku Lotniczym w Brodach i zgłosiła się na ochotnika do „Ajdaru”. W czerwcu 2014 r. wzięta do niewoli przez separatystów i przekazana Rosjanom, gdzie usłyszała zarzuty udziału w zabójstwie dwóch rosyjskich dziennikarzy na wschodzie Ukrainy i została skazana na 22 lata kolonii karnej. W maju 2016 r. wymieniona na dwóch agentów GRU. Odznaczona najwyższym ukraińskim tytułem honorowym Bohatera Ukrainy.

²⁰ Указ Президента України № 303/2014 „Про часткову мобілізацію”, 17 III 2014, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/303/2014> (10 VII 2018). Mobilizację przeprowadzono na potrzeby Sił Zbrojnych Ukrainy i Gwardii Narodowej Ukrainy.

²¹ Указ Президента України № 454/2014 „Про часткову мобілізацію”, 6 V 2014, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/454/2014> (10 VII 2018). Mobilizację przeprowadzono na potrzeby Sił Zbrojnych Ukrainy, Gwardii Narodowej Ukrainy, Służby Bezpieczeństwa Ukrainy i innych formacji wojskowych.

agresora oraz antypaństwowymi nielegalnie utworzonymi formacjami zbrojnymi; utrzymania reżimu prawnego stanu wojennego²². Jesienią 2014 r. obronę terytorialną podporządkowano Dowództwu Wojsk Lądowych Sił Zbrojnych Ukrainy, zaś bataliony obrony terytorialnej przekształcono w bataliony piechoty zmotoryzowanej w ramach brygad wojsk lądowych.

Minister spraw wewnętrznych Arsen Awakow zdecydował 13 IV 2014 r. o utworzeniu złożonych z ochotników Specjalnych Pododdziałów Ochrony Porządku Publicznego. Początkowo planowano przyjąć 12 tys. osób i utworzyć ok. 20 pododdziałów w regionach podporządkowanych zarządom obwodowym MSW²³. Tymczasem latem tego samego roku funkcjonowało już 50 batalionów i rot, z których kilkanaście prowadziło swoje działania w Donbasie. W związku z przyjęciem ustawy o Policji Narodowej, w listopadzie 2015 r. 30 pododdziałów przeszło w podporządkowanie NPU, resztę zaś rozformowano, bądź przeniesiono do Gwardii Narodowej. Według stanu na połowę lutego 2016 r. w NPU pozostały 22 formacje z 4207 ochotnikami²⁴. Co ciekawe, w pięciu obwodach (czerniowieckim, czerkaskim, rówieńskim, zakarpaccim i żytomierskim) rozformowano milicyjne pododdziały porządku publicznego, a ich kompetencje przejęły bataliony ochotnicze, podporządkowane albo władzom obwodowym, albo wchodzące w skład Gwardii Narodowej²⁵.

Jurij Bereza, weteran Euromajdanu, który po „rewolucji godności” przeszedł do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, współtworząc i dowodząc batalionem „Dniepr”, stwierdził:

Bataliony ochotnicze, stworzone w strukturze MSW, to, prawdopodobnie, jedna z najbardziej istotnych reform, które wprowadziły w szeregi milicji prawdziwych patriotów. Nie mieliśmy tego przez wszystkie lata niepodległej państwowości. Dzisiaj bataliony ochotnicze w składzie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych cieszą się ogromnym szacunkiem wśród ludzi. A jeżeli w czasie Majdanu duża część bała się milicji, to dzięki ochotnikom poziom zaufania do niej wzrasta²⁶.

Ostatnią formacją, o której chciałbym wspomnieć w tym kontekście, jest Ukraiński Korpus Ochotniczy „Prawy Sektor”. Jak sama nazwa wskazuje jest on

²² Закон України № 1932-ХІІ „Про оборону України”, 6 XII 1991, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (10 VII 2018).

²³ Аваков сформує регіональні спецпідрозділи МВС на основі громадських утворень, 13 IV 2014, <https://www.slovoidilo.ua/promise/21985.html> (10 VII 2018).

²⁴ „Нацполіція і Нацгвардія мають бути, як ви – бійці добробатів” – Арсен Аваков, 15 IV 2016, http://mvs.gov.ua/ua/news/1018_Nacpoliciya_i_Nacgvardiya_mayut_buti_yak_vi_biyci_dobrobativ__Arsen_Avakov_FOTO_VIDEO.htm (10 VII 2018).

²⁵ Закарпаття у п'ятіриці областей, де нема батальйонів спецпризначення, „Нове Закарпаття”, 9 VII 2014.

²⁶ Батальйон „Дніпро” розрісся до полку, 23 IX 2014, <https://www.pravda.com.ua/news/2014/09/23/7038686/?attempt=1> (10 VII 2018).

związany z Prawym Sektorem – nacjonalistyczną partią polityczną powstałą formalnie w marcu 2014 r. z przekształcenia założonej w 1990 r. we Lwowie UNA-UNSO oraz weteranów Euromajdanu o poglądach antyrosyjskich i antyeuropejskich²⁷. Obecnie nie podlega żadnej władzy państwowej, choć przez krótki czas, w pierwszej fazie wojny w Donbasie, podlegał ministrowi obrony, zaś zgodnie ze słowami Dmytro Jarosza – przywódcy ruchu, podstawą prawną jego funkcjonowania jest konstytucyjny obowiązek obrony ojczyzny (art. 65)²⁸. W związku z tym nie jest przedmiotem dalszej analizy.

Instytucjonalizacja walki z korupcją

Ukraina należy do najbardziej skorumpowanych państw Europy i świata. Zgodnie z wynikami opublikowanego przez Transparency International 21 II 2018 r. Indeksu Percepcji Korupcji nasz południowo-wschodni sąsiad zajmuje 130 miejsce na 180 państw poddanych badaniu, *ex aequo* z Gambią, Iranem, Nepalem, Myanmarem i Sierra Leone. Spośród państw zaliczanych do regionu Europy i Azji Centralnej gorszą lokatę zanotowały jedynie inne kraje byłego Związku Radzieckiego: Kirgistan (135), Rosja (135), Uzbekistan (157), Tadżykistan (161) i Turkmenistan (167)²⁹. Zarówno Ukraińcy, jak i zewnętrzni obserwatorzy są przekonani, że bez walki z korupcją Ukraina nie wygra konfrontacji z Rosją³⁰. Walka z korupcją pozostaje również kluczowym warunkiem zachodniej pomocy finansowej dla Kijowa³¹.

W połowie października 2014 r. Rada Najwyższa przyjęła w randze ustawy strategię antykorupcyjną na lata 2014-2017, w odróżnieniu od wcześniejszych analogicznych dokumentów, które zatwierdzane były przez prezydenta³². W celu

²⁷ Ukraińskie Zgromadzenie Narodowe – Ukraińska Samoobrona Ludowa.

²⁸ P. Mazur, *Ukraiński Korpus Ochotniczy Prawego Sektora*, 3 IV 2015, <http://www.nowastrategia.org.pl/ukrainski-korpus-ochotniczy-prawego-sektora/> (10 VII 2018).

²⁹ *Corruption Perceptions Index 2017*, 21 II 2018, https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017 (10 VII 2018).

³⁰ *Без боротьби з корупцією Україна не може виграти війну*, 4 III 2015, https://antikor.com.ua/articles/30329-bez_borotjbi_z_koruptsijeju_ukrajina_ne_mohe_vigrati_vijnu (10 VII 2018); *Українська корупція є більшою загрозою, ніж російські танки – посол США Пайетт*, 14 VI 2015, <https://www.pravda.com.ua/news/2015/06/14/7071181/> (10 VII 2018).

³¹ P. Zochowski, M. Jaroszewicz, *Walka z korupcją na Ukrainie – w oczekiwaniu na rezultaty*, 12 VII 2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2017-07-12/walka-z-korupcja-na-ukrainie-w-oczekiwaniu-na-rezultaty> (10 VII 2018); I. Trusewicz, *Ukraina coraz bliżej Unii. Kluczowa walka z korupcją*, 8 VII 2018, <http://www.rp.pl/Gospodarka/307099931-Ukraina-coraz-blizej-Unii-Kluczowa-walka-z-korupcja.html> (10 VII 2018).

³² *Закон України № 1699-VII „Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки”*, 14 X 2014, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1699-18/page> (10 VII 2018).

jej realizacji powołano do życia Narodową Agencję ds. Zapobiegania Korupcji oraz Narodowe Biuro Antykorupcyjne. Ponadto powstał urząd biznes-ombudsmana, zaś w ramach Prokuratury Generalnej Ukrainy utworzono wydział zajmujący się walką z korupcją³³. Obecnie tworzy się Państwowe Biuro Śledcze³⁴, które swoją działalność rozpocznie jesienią bieżącego roku, a planuje się erygowanie sądu antykorupcyjnego³⁵.

Narodowa Agencja ds. Zapobiegania Korupcji powstała wiosną 2015 r. jako centralny organ władzy wykonawczej ze specjalnym statusem w zakresie opracowania i wdrażania polityki antykorupcyjnej, w tym opracowania zasad etyki, przyjmowania i weryfikacji oświadczeń majątkowych składanych za pomocą systemu elektronicznego przez osoby publiczne, zajmujące stanowiska państwowe lub samorządowe, oraz monitorowanie ich sposobu życia, współpracy ze społeczeństwem w zakresie zapobiegania korupcji, a także koordynacji międzynarodowych zobowiązań Ukrainy w zakresie walki z korupcją. Podstawą prawną funkcjonowania jest ustawa o przeciwdziałaniu korupcji z 14 X 2014 r.³⁶. Na czele Agencji stoi obecnie Ołeksandr Manguł, zaś stan liczbowy urzędu to ok. 300 osób.

Również wiosną 2015 powołano do życia Narodowe Biuro Antykorupcyjne, zaś do podstaw prawnych funkcjonowania należą ustawa o Narodowym Biurze Antykorupcyjnym Ukrainy z 14 X 2014 r.³⁷ oraz prezydencki dekret o utworzeniu Narodowego Biura Antykorupcyjnego Ukrainy z 16 IV 2015 r.³⁸. Zgodnie z art. 1 ustawy Biuro jest państwowym organem ochrony prawnej, do którego zadań należy prewencja, wykrywanie, uniemożliwianie, dochodzenie i ujawnianie przestępstw korupcyjnych w obrębie jego jurysdykcji, a więc dokonywanych przez wyższych urzędników państwowych oraz samorządowych i stanowiących zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego. Na podstawie art. 16 ustawy do obowiązków Biura należy: 1) prowadzenie działań operacyjno-rozpoznawczych; 2) prowadzenie postępowań przygotowawczych w sprawach kryminalnych i innych, przekazanych

³³ Порошенко: Антикорупційна прокуратура запрацює 1 грудня, „Українська правда”, 11 XI 2015.

³⁴ Закон України № 794-VIII „Про Державне бюро розслідувань”, 12 XI 2015, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/794-19/page> (10 VII 2018); Постанова Кабінету Міністрів України № 127/2016 „Про утворення Державного бюро розслідувань”, 29 II 2016, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/127-2016-%D0%BF> (10 VII 2018).

³⁵ Na Ukrainie powołano Najwyższy Sąd Antykorupcyjny. Może zacząć pracę już za rok, 10 VI 2018, <http://studium.uw.edu.pl/na-ukrainie-powolano-najwyzszy-sad-antykorypcyjny-moze-zaczac-prace-juz-za-rok/> (10 VII 2018).

³⁶ Закон України № 1700-VII „Про запобігання корупції”, 14 X 2014, <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page> (10 VII 2018).

³⁷ Закон України № 1698-VII „Про Національне антикорупційне бюро України”, 14 X 2014, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/page> (10 VII 2018).

³⁸ Указ Президента України № 217/2015 „Про утворення Національного антикорупційного бюро України”, 16 IV 2015, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/217/2015> (10 VII 2018).

do kompetencji Biura na podstawie ustawy; 3) sprawdzanie rzetelności osób, wypełniających funkcje państwowe lub samorządowe; 4) używanie środków w zakresie dochodzenia i zajmowania środków finansowych i innych dóbr, które mogą podlegać konfiskacie, a także ich zabezpieczenie; 5) współdziałanie z państwowymi, samorządowymi i innymi organami w zakresie realizacji swoich obowiązków; 6) wykonywanie prac informacyjno-analitycznych; 7) zapewnianie bezpieczeństwa pracownikom Biura i innym osobom na podstawie ustawy; 8) zapewnienie poufności i dobrowolności współpracy z osobami zgłaszającymi przestępstwa korupcyjne; 9) składanie sprawozdań ze swojej działalności i informowanie społeczeństwa o jej wynikach; 10) realizowanie współpracy międzynarodowej.

Dyrektor Biura został wybrany przez międzynarodową komisję w procedurze konkursowej. Pierwszym dyrektorem na 7-letnią kadencję wybrano Artema Sytnyka – byłego prokuratora śledczego i adwokata, zaś jego zastępcą został Gizo Uhlawa, Gruzin, który obywatelstwo ukraińskie otrzymał w przededniu powołania na stanowisko w Biurze. Uhlawa pełnił szereg stanowisk w gruzińskiej prokuraturze, m.in. w latach 2009-2010 stał na czele Prokuratury Adżarskiej Republiki Autonomicznej, a w latach 2010-2012 był zastępcą prokuratora generalnego Gruzji, nadzorując dział walki z korupcją, zaś od 2014 r. w charakterze eksperta zagranicznego zajmował się reformą antykorupcyjną na Ukrainie. Narodowe Biuro Antykorupcyjne składa się z nie więcej niż 700 pracowników, w tym nie więcej niż 200 na stanowiskach kierowniczych.

Stanowisko biznes-ombudsmana oraz Rada Biznes-Ombudsmana zostały utworzone w 2014 r. na podstawie postanowienia Gabinetu Ministrów z 26 XI 2014 r.³⁹, w związku z podpisaniem przez Ukrainę memorandum poparcia dla ukraińskiej inicjatywy antykorupcyjnej, zawartego 12 V 2014 r. pomiędzy Gabinetem Ministrów Ukrainy a Europejskim Bankiem Odbudowy i Rozwoju, Organizacją Współpracy Gospodarczej i Rozwoju, Amerykańską Izbą Handlową na Ukrainie, Europejskim Stowarzyszeniem Biznesu, Federacją Ukraińskich Pracodawców, Ukraińskim Związkiem Przemysłowców i Przedsiębiorców oraz Ukraińską Izbą Handlowo-Przemysłową, których przedstawiciele wchodzi w skład Rady. Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju przekazuje rokrocznie 1,5 mln EUR na działalność urzędu i rady⁴⁰. Biznes-ombudsman chroni interesy biznesu przed organami władzy publicznej w kraju i zagranicą, działa jako instrument rozwiązywania konfliktów i sporów między władzą i biznesem, prowadząc mediacje, promuje przejrzystość działań organów władzy państwowej, zapobiegania korupcji i innym naruszeniom interesów prawnych przedsiębiorców. Od początku funkcję biznes-ombudsmana zajmuje Algirdas Šemeta, który wcześniej był m.in. ministrem

³⁹ *Постанова Кабінету Міністрів України № 691/2014 „Про утворення Ради бізнес-омбудсмена”*, 26 XI 2014, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/691-2014-%D0%BF> (10 VII 2018).

⁴⁰ *Memorandum of Understanding for the Ukrainian Anti-Corruption Initiative*, 12 V 2014, www.ebrd.com/downloads/news/mou-ukraine-aci.pdf (10 VII 2018).

finansów Litwy (1997-1999, 2008-2009), a następnie zastąpił Dalię Grybauskaitė na stanowisku komisarza europejskiego ds. budżetu (2009-2010), zaś później sprawował funkcję komisarza europejskiego ds. podatków i unii celnej (2010-2014).

Pomimo wprowadzanych sukcesywnie od wiosny 2014 r. zmian, pozycja Ukrainy w omawianym powyżej Indeksie Percepcji Korupcji niemal się nie zmieniła. Zmniejszył się zapał rządzących w realizacji jednego z kluczowych zobowiązań z czasów Euromajdanu. Niemniej w przeciągu czterech lat po „rewolucji godności” w wymiarze instytucjonalno-prawnym, ale również praktycznym, zrobiono o wiele więcej w zakresie walki z korupcją, aniżeli od początku niezależności.

Zakończenie

Wydarzenia związane z „rewolucją godności”, aneksją Krymu i wojną w Donbasie ukazały, że największe zagrożenie dla bezpieczeństwa Ukrainy stanowią sami jej obywatele, zwłaszcza członkowie establishmentu polityczno-gospodarczego, ale również funkcjonariusze instytucji powołanych do zapewnienia bezpieczeństwa. Państwo ukraińskie znalazło się na skraju upadku, stąd też, aby przetrwać, musiało podjąć trud ogromnych reform, w tym również w zakresie systemu bezpieczeństwa narodowego. Pomimo trudności związanych z implementacją zmian, w tym przede wszystkim finansowych, ale również oporem ze strony pewnych środowisk politycznych i biznesowych, udało się stworzyć nowe instytucje odpowiedzialne za bezpieczeństwo polityczne (walka z korupcją), bezpieczeństwo militarne (Gwardia Narodowa Ukrainy i bataliony ochotnicze) oraz bezpieczeństwo i porządek publiczny (Narodowa Policja Ukrainy). Zwiększyła się partycypacja społeczeństwa w zapewnieniu bezpieczeństwa, ale również – co jest tego konsekwencją – wzrosło zaufanie do instytucji systemu bezpieczeństwa narodowego. Jest to niezbędny element odbudowy państwa i tworzenia tożsamości wciąż młodego narodu ukraińskiego.

Abstract

Tomasz Szyszlak

Transformations in the Ukrainian National Security System after the Revolution of Dignity. Selected Aspects

The article presents changes in the institutional system of national security of Ukraine, resulting from the „revolution of dignity”, the annexation of Crimea and the war in Donbass. The subject of the analysis was the concept of national

security system in science and Ukrainian strategic documents, transformation of the militia into the National Police of Ukraine, establishment of the National Guard of Ukraine and volunteer battalions, and institutionalization of the fight against corruption.

Keywords: Ukraine, security, revolution of dignity, annexation of Crimea, war in Donbass, police, volunteer battalions, corruption

References

- Avakov sformuye rehional'ni spetspidrozdily MVS na osnovi hromads'kykh utvoren'*, 13 IV 2014, <https://www.slovoidilo.ua/promise/21985.html>.
- Batal'yon „Dnipro” rozrissyia do polku*, 23 IX 2014, <https://www.pravda.com.ua/news/2014/09/23/7038686/?attempt=1>.
- Bez borot'by z koruptsiyeyu Ukrayina ne mozhe vyhraty viynu*, 4 III 2015, https://antikor.com.ua/articles/30329-bez_borotjbi_z_koruptsijeju_ukrajina_ne_mohe_vigrati_vijnu.
- Corruption Perceptions Index 2017*, 21 II 2018, https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017.
- Czunkiewicz, M., *Teatr wojenny. Reportaże: Gruzja, Smoleńsk, Majdan*, Warszawa 2016.
- Hlavoy Natsyonal'noy polytsyy stala Khatyia Dekanoydze*, 4 XI 2015, <http://www.webcitation.org/6cnxMFWHF>.
- Holyst, B., *Policja na świecie*, Warszawa 2011.
- Levyts'ka, M. B., *Teorehyko-pravovi aspekty zabezpechennya natsional'noyi bezpeky orhanamy vnutrishnikh sprav Ukrayiny*, Kyiv 2002.
- Lipkan, V. A., *Ponyattya systemy zabezpechennya natsional'noyi bezpeky Ukrayiny*, „Pravo i bezpeka” 2003, nr 2.
- Majdan stworzył „Gwardię Narodową”*, 29 I 2014, <https://kresy.pl/wydarzenia/majdan-stworzyl-gwardie-narodowa/>.
- Mazur, P., *Ukraiński Korpus Ochotniczy Prawego Sektora*, 3 IV 2015, <http://www.nowastrategia.org.pl/ukrainski-korpus-ochotniczy-prawego-sektora/>.
- Memorandum of Understanding for the Ukrainian Anti-Corruption Initiative*, 12 V 2014, www.ebrd.com/downloads/news/mou-ukraine-aci.pdf.
- Mozhlyvi pidkhody do vyznachennya osnov derzhavnoyi polityky zabezpechennya informatsiyanoi bezpeky Ukrayiny*, 23 V 2001, http://old.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=132.
- „Natspolitsiya i Natshvardiya mayut' buty, yak vy – biytsi dobrobativ” – Arsen Avakov, 15 IV 2016, http://mvs.gov.ua/ua/news/1018_Nacpoliciya_i_Nacgvar

diya_mayut_buti_yak_vi__biyci_dobrobativ__Arsen_Avakov_FOTO_VI-DEO.htm.

Na Ukrainie powołano Najwyższy Sąd Antykorupcyjny. Może zacząć pracę już za rok, 10 VI 2018, <http://studium.uw.edu.pl/na-ukrainie-powolano-najwyzszy-sad-antykorupcyjny-moze-zaczac-prace-juz-za-rok/>.

Pacek, B., *Wojna hybrydowa na Ukrainie*, Warszawa 2018.

Poroshenko: Antykoruptsiyna prokuratura zapratsyuye 1 hrudnya, „Ukrayins’ka pravda”, 11 XI 2015.

Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 691/2014 „Pro utvorennia Rady biznes-ombudsmena”, 26 XI 2014, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/691-2014-%D0%BF>.

Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 127/2016 „Pro utvorennia Derzhavnoho byuro rozsliduvan”, 29 II 2016, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/127-2016-%D0%BF>.

Rozporyadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 1118-r shchodo pytannia reformuvannia orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrayiny, 22 X 2014, <http://police-reform.org/library/rozporyadzhennia-kmu-v-d-22.10.2014-1118-r-schodopitannia-reform>.

Skhvalena Postanovoyu Verkhovnoyi Rady Ukrayiny vid 16 I 1997 roku N 3/97-VR Kontsepsiya (osnovy derzhavnoyi polityky) natsional’noyi bezpeky Ukrayiny, <http://consultant.parus.ua/?doc=003A119363>.

Sytnyk, H. P., *Kontseptual’ni zasady zabezpechennia natsional’noyi bezpeky Ukrayiny*, Chastyna 3: *Derzhavna polityka ta osnovy stratehichnoho planuvannia zabezpechennia natsional’noyi bezpeky*, Kyiv 2010.

Trusewicz, I., *Ukraina coraz bliżej Unii. Kluczowa walka z korupcją*, 8 VII 2018, <http://www.rp.pl/Gospodarka/307099931-Ukraina-coraz-blizej-Unii-Kluczowa-walka-z-korupcja.html>.

Ukaz Prezydenta Ukrayiny № 105/2007 „Pro Stratehiyu natsional’noyi bezpeky Ukrayiny”, 12 II 2007, <http://www.rnbo.gov.ua/documents/104.html>.

Ukaz Prezydenta Ukrayiny № 303/2014 „Pro chastkovu mobilizatsiyu”, 17 III 2014, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/303/2014>.

Ukaz Prezydenta Ukrayiny № 454/2014 „Pro chastkovu mobilizatsiyu”, 6 V 2014, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/454/2014>.

Ukaz Prezydenta Ukrayiny № 217/2015 „Pro utvorennia Natsional’noho antykoruptsiynoho byuro Ukrayiny”, 16 IV 2015.

Ukrayins’ka koruptsiya ye bil’shoyu zahrozoyu, nizh rosiys’ki tanky – posol SShA Payyett, 14 VI 2015, <https://www.pravda.com.ua/news/2015/06/14/7071181/>.

Verkhovna Rada Ukrayiny ukhvalyla Zakon „Pro vnesennia zmin do statti 7 Zakonu Ukrayiny ‘Pro derzhavni nahorody Ukrayiny’” (shchodo zasnuvannia ordena Heroyiv Nebesnoyi Sotni), 1 VII 2014, <http://www.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennia/95081.html>.

- Zakarpattya u p'yatirtsi oblastey, de nema batal'yoniv spetspryznachennya*, „Nove Zakarpattya”, 9 VII 2014.
- Zakon Ukrayiny № 1932-XII „Pro oboronu Ukrayiny”, 6 XII 1991, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.
- Zakon Ukrayiny № 876-VII „Pro Natsional'nu hvardiyu Ukrayiny”, 13 III 2014, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/876-18/page>.
- Zakon Ukrayiny № 1680-VII „Pro osoblyvyy porjadok mistsevoho samovryaduvannya v okremykh rayonakh Donets'koyi ta Luhans'koyi oblastey”, 16 IX 2014, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/1680-18>.
- Zakon Ukrayiny № 1698-VII „Pro Natsional'ne antykoruptsiyne byuro Ukrayiny”, 14 X 2014, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/page>.
- Zakon Ukrayiny № 1699-VII „Pro zasady derzhavnoyi antykoruptsiynoyi polityky v Ukraini (Antykoruptsiyna stratehiya) na 2014-2017 roky”, 14 X 2014, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1699-18/page>.
- Zakon Ukrayiny № 1700-VII „Pro zapobihannya koruptsiyi”, 14 X 2014, <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page>.
- Zakon Ukrayiny № 580-VIII „Pro Natsional'nu politysiyu”, 2 VII 2015, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page>.
- Zakon Ukrayiny № 794-VIII „Pro Derzhavne byuro rozsliduvan'”, 12 XI 2015, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/794-19/page>.
- Żochowski, P., Jaroszewicz, M., *Walka z korupcją na Ukrainie – w oczekiwaniu na rezultaty*, 12 VII 2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2017-07-12/walka-z-korupcja-na-ukrainie-w-oczekiwaniu-na-rezultaty>.

Tomasz Szyszlak – dr politologii, adiunkt w Zakładzie Badań Wschodnich w Instytucie Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Wrocławskiego. ORCID: 0000-0002-0281-3377

Paweł Terpiłowski

Polityczne uwarunkowania reformy antykorupcyjnej na Ukrainie

Jednym z kluczowych aspektów Rewolucji Godności, który jednak nie znalazł dotychczas należytego mu miejsca w debacie, jest fakt, iż w istocie nadrzędnym jej celem, artykułowanym przez protestujących na Majdanie Niepodległości, nie była wcale umowa stowarzyszeniowa Ukrainy z Unią Europejską, a żądanie radykalnej sanacji systemu politycznego i całokształtu organizacji ukraińskiej władzy. W tym kontekście na pierwszy plan wysuwa się problem korupcji. W 2013 r. Ukraina zajęła 144 miejsce w przygotowanym przez Transparency International rankingu Corruption Perceptions Index¹. Było to zarazem ostatnie miejsce spośród państw europejskich.

Głównym wyzwaniem wiążącym się z walką z korupcją na Ukrainie jest fakt, iż na gruncie analizy systemowej tego problemu, nie można zastosować klasycznego podejścia do zjawiska korupcji, które zwykle interpretować ją jako czynnik w swej istocie przeciwsystemowy, destruktywny wobec ustanowionego ładu społeczno-politycznego w ramach przewidzianych prawem mechanizmów organizacji władzy państwowej – takie podejście prezentowane jest chociażby w ustanawiającej ogólne ramy dla walki z korupcją Rezolucji Rady Europy nr (97) 24, gdzie podkreśla się, że „korupcja (...) podważa zaufanie obywateli do demokracji, prowadzi do erozji praworządności, stanowi zaprzeczenie praw człowieka oraz utrudnia rozwój społeczny i ekonomiczny”². W przeciwieństwie do tej koncepcji, korupcja na Ukrainie jest w istocie jednym z najważniejszych czynników konstytuujących ład polityczny. Zamiast być zjawiskiem podważającym fundamenty systemu państwa, ona ten fundament *de facto* tworzy.

Tezę tę potwierdzają praktycy. Według byłego szefa Ukrzaliznyci Wojciecha Balczuna, korupcja na Ukrainie jest kwestią związaną z tradycją, mentalnością oraz powszechnie obowiązującymi regułami w relacjach międzyludzkich: „to, co jest najtrudniejsze w tym wszystkim, to zmiany w mentalności.

¹ Corruption Perceptions Index 2013, <https://www.transparency.org/cpi2013/results> (31 V 2018).

² Rezolucja Rady Europy Nr (97) 24 w sprawie dwudziestu zasad wiodących w walce z korupcją.

Bo przecież o pewnych rzeczach na Ukrainie mówi się jak o rzeczach oczywistych i normalnych – a które u nas wzbudzają szok. Rzeczą oczywistą jest, że trzeba zapłacić za miejsce w żłobku czy za promocję uczniów do kolejnej klasy, idąc do lekarza czy urzędnika”³. Szef Centralnego Biura Antykorupcyjnego Paweł Wojtunik po wizycie na Ukrainie ocenił z kolei, że skala korupcji jest tam na poziomie nieporównywalnym do polskich doświadczeń:

spotykam się często z opiniami, że korupcja na Ukrainie jest teraz taka, jaka była w Polsce w latach 80. czy 90. Wydaje mi się jednak, że tutaj jest ona na wyższym poziomie i bardziej destrukcyjnie działa na państwo. U nas ogromny wpływ na to miały procesy wolnościowe, dużą rolę odgrywała religia, obowiązywały trochę inne zasady i wartości. Tutaj wygląda to inaczej. Ukraińcy mają przed sobą długą drogę, gdyż mam wrażenie, że korupcja jest tu bardziej częścią systemu funkcjonowania państwa, niż miało to miejsce w Polsce⁴.

Nie jest więc niczym zaskakującym, że hasła skutecznej walki z korupcją post-majdanowa władza ukraińska przyjęła jako absolutnie priorytetowy kierunek swoich reform. W ogłoszonym przez prezydenta Poroszenkę programie „Strategia Reform – 2020”, kwestia oczyszczenia władzy i reformy antykorupcyjnej wymieniana jest w pierwszej kolejności⁵.

Pierwsze skonkretyzowane wysiłki legislacyjne w zakresie reformy antykorupcyjnej po Majdanie nastąpiły dopiero jesienią 2014 r. Dnia 14 X Rada Najwyższa Ukrainy uchwaliła pakiet wyznaczający nowe ramy instytucjonalne do walki z korupcją. Nakreślono państwową strategię przeciwdziałania korupcji na lata 2014-2017⁶. W nowej strategii zauważono, że przyjęta jeszcze przez prezydenta Janukowycza poprzednia wersja, obowiązująca na lata 2011-2015, nie stała się efektywnym instrumentem polityki antykorupcyjnej państwa. Głównymi mechanizmami nowej polityki, według strategii miały być:

- 1) wyznaczenie na poziomie ustawodawczym zasad organizacji i działalności specjalnie upoważnionego organu do zapobiegania korupcji, odpowiedzialnego zwłaszcza za formułowanie i realizację polityki antykorupcyjnej. Organ ten miałby cieszyć się gwarancją politycznej niezależności, a w jego

³ P. Piwowar, *Wojciech Balczun o pracy na Ukrainie: krew, pot i łzy*, <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/wojciech-balczun-o-pracy-na-ukrainie-krew-pot-i-lzy/1l0v8cw> (1 VI 2018).

⁴ Szef CBA na Ukrainie: „Korupcja jest tu częścią systemu funkcjonowania państwa”. A w Polsce...?, <https://wpolityce.pl/polityka/242027-szef-cba-na-ukrainie-korupcja-jest-tu-czescia-systemu-funkcjonowania-panstwa-a-w-polsce> (1 VI 2018).

⁵ Президент представив „Стратегию реформ-2020”: Мета реформ – членство в ЄС, <http://www.president.gov.ua/news/prezident-predstaviv-strategiyu-reform-2020-meta-reform-chle-33755> (1 VI 2018).

⁶ Закон України Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки, „Відомості Верховної Ради” 2014, № 46, ст. 2047.

pracę mieliby się włączyć również przedstawiciele organizacji pozarządowych, monitorujących stan korupcji w kraju;

- 2) opracowanie projektu dokumentu rządowego, który wprowadzałby na Ukrainie międzynarodową metodykę oceny stanu korupcji, zgodnie ze standardami Organizacji Narodów Zjednoczonych;
- 3) przedstawienie na forum Rady Najwyższej przez upoważniony organ corocznego sprawozdania o stanie korupcji w państwie;
- 4) implementacja międzynarodowych standardów współpracy władzy i sektora obywatelskiego w zakresie walki z korupcją;
- 5) wprowadzenie długofalowego programu kampanii informacyjnych ukierunkowanych na różne grupy społeczne, mającego na celu reorientację funkcjonującego w społeczeństwie ukraińskim tolerancyjnego podejścia do zjawiska korupcji.

Na mocy przyjętych w październiku ustaw, powołano do życia również dwie wyspecjalizowane agencje państwowe – Narodowe Biuro Antykorupcyjne Ukrainy (NABU)⁷, a także Narodową Agencję do spraw Zapobiegania Korupcji (NAZK)⁸. Oprócz olbrzymiej presji społecznej, niewątpliwą motywacją dla ukraińskiej władzy odnośnie przyjęcia tych ustaw, była kwestia uzależnienia zewnętrznego wsparcia finansowego dla Ukrainy ze strony Międzynarodowego Funduszu Walutowego od podjęcia przez Kijów kroków ku realnej, nie tylko funkcjonującej w sferze deklaratywnej, reformie antykorupcyjnej⁹. W lutym 2015 r., na mocy nowelizacji ustawy o prokuraturze wydzielono również nową, odrębną komórkę organizacyjną zajmującą się sprawami antykorupcyjnymi¹⁰. Specjalna Prokuratura Antykorupcyjna (SPA) została formalnie utworzona decyzją Prokuratora Generalnego Ukrainy Wiktora Szokina 22 IX 2015 r.¹¹.

Choć pierwsze ramy prawne do budowy nowej polityki antykorupcyjnej przyjęto już jesienią 2014 r., to ich realna implementacja spotkała się ze znaczącym opóźnieniem, wynikającym po części z wewnętrznych rozgrywek politycznych. Dopiero 16 IV 2015 r. prezydent Poroszenko mianował na stanowisko szefa

⁷ Закон України Про Національне антикорупційне бюро України, „Відомості Верховної Ради” 2014, № 47, ст. 2051.

⁸ Закон України Про запобігання корупції, „Відомості Верховної Ради” 2014, № 49, ст. 2056.

⁹ T. Olszański, P. Źochowski, *Wyboista droga. Trudny proces ukraińskich reform*, https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2015-12-03/wyboista-droga-trudny-proces-ukraińskich-reform#_ftn5 (1 VI 2018).

¹⁰ Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції, „Відомості Верховної Ради” 2015, № 17, ст. 118.

¹¹ Віктор Шокін підписав наказ про утворення Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, https://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=162533 (1 VI 2018).

NABU, rekomendowanego przez komisję konkursową Artema Sytnyka¹². Jego główny kontrkandydat, były adwokat Julii Tymoszenko, Jurij Suchow, zaskarżył tę decyzję do sądu, jednak ten oddalił jego protest.

Zgodnie z ustawą, głównym zadaniem NABU jest zwalczanie przestępstw korupcyjnych zagrażających bezpieczeństwu państwa i popełnianych przez najważniejszych urzędników państwowych. W tym celu NABU, w zakresie swojej właściwości, jest uprawniona do prowadzenia działalności operacyjnej i dochodzeniowo-śledczej. Sprawy prowadzone przez NABU są następnie kierowane do SPA. Gwarancją niezależności NABU ma być fakt, iż jej szef może być odwoływany jedynie na wniosek trójki niezależnych audytorów, wyznaczanych kolejno przez prezydenta, rząd oraz parlament, do których zadań należy coroczna ocena efektywności pracy NABU.

Zakres działalności NABU i efektywność jej pracy są jednak ograniczane wyłącznymi kompetencjami innych instytucji Ukrainy, w tym przede wszystkim uprawnieniami Służby Bezpieczeństwa Ukrainy. NABU, w przeciwieństwie chociażby do jej polskiego odpowiednika CBA, nie jest bowiem określana jako służba specjalna i nie może np. prowadzić samodzielnie działalności podsłuchowej. Z uwagi na zbliżone kompetencje innych organów ścigania, i dość szeroko interpretowalne nakreślenie obowiązków NABU, jest więc ona w obecnej logice funkcjonowania instytucją stale narażoną na naciski i ataki ze strony „konkurencyjnych” organów państwa. Trwająca zaciekle rywalizacja o wpływy polityczne pomiędzy NABU, SAP, SBU i Prokuraturą Generalną przynosi kuriozalne wyniki.

Dnia 5 VIII 2016 r. w siedzibie NABU prokuratorzy z Prokuratury Generalnej dokonali przeszukania. Jak powiadomił Prokurator Generalny Jurij Łucenko, sprawa dotyczyła nielegalnego podsłuchu zainicjowanego przez jednego z funkcjonariuszy NABU. O samej sprawie prokuraturę miała powiadomić z kolei SBU. Łucenko zapewnił jednocześnie, że uznaje NABU za „partnerów w walce z przestępczością i korupcją” i dodał, że uprzedzał kierownictwo NABU o planowanej akcji¹³. NABU z kolei uznało całą akcję za bezprawną i wydało oświadczenie, w którym skrytykowano postanowienie sądu, na podstawie którego odbyło się przeszukanie. W szczególności, NABU zwróciło uwagę na to, że w decyzji sądu:

- 1) nie wskazano konkretnych okoliczności dokonania przestępstwa;
- 2) nie wskazano nazwisk osób podejrzewanych o jego dokonanie;
- 3) nie wskazano konkretnego postępowania prowadzonego przez NABU, w ramach którego miałyby być dokonane przestępstwo¹⁴.

¹² Указ Президента України Про призначення А. Ситника Директором Національного антикорупційного бюро України.

¹³ Луценко розповів про результати обшуку в НАБУ, <https://www.pravda.com.ua/news/2016/08/5/7116982/> (1 VI 2018).

¹⁴ Обшук ГПУ в НАБУ: протизаконна ухвала Печерського суду фактично дозволяє вилучити будь-які матеріали, документи чи електронні носії в приміщенні Бюро, <https://nabu>.

Tak ogólna decyzja sądu miała dawać – w ocenie NABU – nieograniczony mandat prokuraturze do przeszukiwań i zbierania materiałów z jej spraw. Dnia 12 VIII doszło do kolejnego incydentu, kiedy to najpierw funkcjonariusze NABU podczas prowadzonych czynności operacyjnych mieli pobić trzech, próbujących im przeszkodzić, prokuratorów, a następnie sama prokuratura miała z kolei na 11 godzin zatrzymać na brutalnym przesłuchaniu dwóch funkcjonariuszy NABU¹⁵, biorących udział w akcji¹⁶. Z kolei 17 XI 2017 r. Prokuratura Generalna Ukrainy wszczęła postępowanie karne przeciwko szefowi NABU Artemowi Sytnykowi, zarzucając mu ujawnienie tajemnicy państwowej podczas rozmowy z dziennikarzami¹⁷.

Pomimo trudnych początków, NABU ma już na swoim koncie kilka spektakularnych zatrzymań. Dnia 2 III 2017 r. funkcjonariusze Biura zatrzymali szefa Państwowej Służby Fiskalnej Romana Nasirowa, którego SPA oskarżyła o przestępstwa nadużycia władzy. Nasirow miał według śledczych i prokuratury w okresie od marca 2015 do marca 2016 r. decydować o bezprawnych odroczeniach płatności podatkowych wobec firm gazowych byłego deputowanego Ołeksandra Oniszczenko na łączną sumę ponad 2 mld UAH. Dnia 20 IV 2017 r. NABU zatrzymało z kolei byłego deputowanego Frontu Ludowego Mykołę Martynenkę, oskarżanego o korupcję i nadużycia w państwowym kombinacie zajmującym się wydobywaniem uranu w Żółtych Wodach¹⁸. Dnia 31 X 2017 r., w związku z nieprawidłowościami przy przetargu na plecaki dla żołnierzy Gwardii Narodowej Ukrainy, NABU zatrzymało byłego wiceministra spraw wewnętrznych Serhija Czebotara, a także syna ministra Arsena Awakowa – Ołeksandra¹⁹. Z kolei 14 II 2018 r., funkcjonariusze Biura zatrzymali mera Odessy, Hennadija Truchanowa i jego zastępcę²⁰.

gov.ua/novyny/obshuk-gpu-v-nabu-protyzakonna-uhvala-pecherskogo-sudu-faktychno-dozvolayaye-vyluchty-bud (1 VI 2018).

¹⁵ *Додаткові роз'яснення щодо інциденту за участі працівників ГПУ 12 серпня (відео)*, <https://nabu.gov.ua/novyny/dodatkovyi-roz'yasnennya-shchodo-incydentu-za-uchasti-pracivnykiv-gpu-12-serpnya-video> (1 VI 2018).

¹⁶ Sprawa miała dotyczyć prowadzonych przez NABU czynności operacyjno-rozpoznawczych wobec podejrzanego w śledztwie, którym to podejrzanym, według doniesień medialnych, miał okazać się prokurator odpowiedzialny za przeszukania w siedzibie NABU 5 VIII. To z kolei wywołało gwałtowną reakcję przedstawicieli prokuratury. Więcej o sprawie: *У ГПУ кажуть, що спецназ НАБУ побив її співробітників*, <https://www.pravda.com.ua/news/2016/08/13/7117651/> (1 VI 2018).

¹⁷ T. Iwański, *Paraliż instytucji antykorupcyjnych na Ukrainie*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-11-22/paraliz-instytucji-antykorupcyjnych-na-ukrainie> (1 VI 2018).

¹⁸ *„Справа Мартиненка”*, <https://nabu.gov.ua/novyny/sprava-martynenka> (1 VI 2018).

¹⁹ *„Справа рюкзаків”: затримано екс-заступника міністра та ще двох осіб за підозрою у розтраті 14 млн грн*, <https://nabu.gov.ua/novyny/sprava-ryukzakiv-zatrimano-eks-zastupnyka-ministra-ta-shche-dvoh-osib-za-pidozroyu-u-roztrati> (1 VI 2018).

²⁰ *Міського голову Одеси та його заступника затримано*, <https://nabu.gov.ua/novyny/miskogo-golovu-odesy-ta-yogo-zastupnyka-zatrimano> (1 VI 2018).

Narodowa Agencja ds. Zapobiegania Korupcji, w odróżnieniu od NABU, pełni funkcje prewencyjną oraz nadzorczo-kontrolną. Jej głównymi zadaniami w tym zakresie są kreowanie strategii polityki antykorupcyjnej państwa oraz weryfikacja wiarygodności oświadczeń majątkowych urzędników państwowych. Po uchwaleniu październikowej ustawy, rząd ukraiński podjął formalną decyzję o utworzeniu NAZK 18 III 2015 r. Władzę w NAZK sprawować miała kolegialna rada złożona z 5 członków mianowych przez rząd. Ponownie jednak, jak w przypadku NABU, oficjalne rozpoczęcie pracy instytucji odbyło się z olbrzymim opóźnieniem, ku otwarciu deklarowanemu niezadowoloniem zachodnich partnerów Ukrainy. Ambasador UE na Ukrainie Jan Tombiński stwierdził w lutym 2016 r., kiedy wciąż wokół NAZK trwały paraliżujące ją polityczne targi, że nie może zrozumieć dlaczego nie można było utworzyć NAZK w przeciągu ostatnich 8 miesięcy. „To kwestia woli politycznej, nie ma żadnych technicznych przeszkód uniemożliwiających jej utworzenie. Agencja nie może działać, ponieważ komuś zależy na tym, by ona nie pracowała” – zaznaczył ambasador²¹. Oficjalnie, rozpoczęcie pracy NAZK, w połączeniu z nieudaną²² inauguracją powiązanego z nią systemu e-deklaracji majątkowych dla urzędników, nastąpiło dopiero 15 VIII 2016 r.²³. Bałagan organizacyjny związany z inicjacją systemu e-deklaracji, a także szerzej niekorzystny klimat wokół kierownictwa NAZK nie uszedł uwadze przedstawicieli organizacji pozarządowych. W liście otwartym skierowanym do rządu Ukrainy, którego sygnatariuszami były Transparency International Ukraine, Automajdan, Centrum Przeciwdziałania Korupcji oraz Antykorupcyjna Grupa Reanimacyjnego Pakietu Reform, stwierdzono, że przez rok pracy kierownictwo NAZK świadomie sabotowało pracę organu, w tym, nie sprawowało właściwego nadzoru nad systemem e-deklaracji, który, ich zdaniem, w dalszym ciągu (wówczas, stanem na marzec 2017 r.) nie funkcjonował w zgodzie z prawem. Np. nie było w nim, wymaganych ustawą o zapobieganiu korupcji, deklaracji majątkowych funkcjonariuszy SBU. W związku z szeregiem naruszeń i nieprawidłowości w pracach NAZK, autorzy listu domagali się od rządu odwołania kierownictwa organu oraz zmiany jego struktury poprzez zniesienie kolegialnego

²¹ *Посол ЄС: відсутність політичної волі перешкоджає створенню антикорупційного агентства*, <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27562562.html> (1 VI 2018).

²² System informatyczny e-deklaracji utworzony dla NAZK nie uzyskał certyfikatu bezpieczeństwa ze strony Państwowej Służby Łączności Specjalnej i Ochrony Informacji. 15 VIII został on uruchomiony bez wymaganego certyfikatu w trybie testowym. 23 VIII został on odłączony, a ponowny start systemu nastąpił 1 IX. Więcej: P. Żochowski, R. Sadowski, *Korupcyjny węzeł gordyjski na Ukrainie*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-08-24/korupcyjny-wezel-gordyjski-na-ukrainie> (1 VI 2018).

²³ *Рішення No 1 Про початок діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції*, https://nazk.gov.ua/sites/default/files/no_1_rishennya_14.08.2016_pro_pochatok_roboty_nazk_0.pdf (1 VI 2018).

organu decyzyjnego na drodze odpowiedniej nowelizacji ustawy o zapobieganiu korupcji²⁴.

Powołana uchwałą rządową z 24 II 2016 r.²⁵ na mocy ustawy z 10 XI 2015 r.²⁶ Narodowa Agencja do spraw Poszukiwania i Rozporządzania Aktywami Pochodzącymi z Przeszłości Korupcyjnych (ARMA) pełni kompleksowy zakres funkcji dotyczących zarządzania aktywami przejętymi przez państwo w wyniku ujawnienia przestępstwa korupcyjnego (poszukiwanie, konfiskata oraz zarządzanie nim). Instytucja ta powstała jako jeden z warunków liberalizacji reżimu wizowego Ukrainy z Unią Europejską. Pierwsza konfiskata majątku na rzecz ARMA miała miejsce 6 X 2017 r.²⁷. Z początkiem 2018 r., ARMA zarządzała 125 przejętymi aktywami, z czego 76% stanowiły nieruchomości²⁸.

Analizując systemowe uwarunkowania reformy antykorupcyjnej na Ukrainie zauważyć można, że utworzono dwa z trzech głównych wymiarów jej instytucjonalnego funkcjonowania – śledczy (NABU, docelowo we współpracy z utworzonym Państwowym Biurem Śledczym Ukrainy, którego działalność ma się rozpocząć jesienią 2018 r., NAZK oraz ARMA) i oskarżycielski (SPA). Brakuje jednak dopełnienia w postaci wymiaru sądowego. Sprawa utworzenia niezależnego Sądu Antykorupcyjnego jest przedmiotem jednej z najbardziej zajadłych obecnie debat politycznych na Ukrainie. Jest to również jeden z absolutnie kluczowych punktów w planie reform, którego realizacji domagają się zachodni partnerzy Ukrainy. Jest ona również częścią szerszej zakrojonej reformy ukraińskiego wymiaru sprawiedliwości. Proces ten jest jednak bardzo powolny, ze względu na panujący wśród ukraińskiej klasy politycznej konsensus co do nieprzeprowadzania radykalnych zmian, uderzających w interesy wszystkich uczestników gry, ale także z uwagi na silną presję środowiska sędziowskiego na Ukrainie²⁹. Ukraińskie władze w memorandum do Międzynarodowego Funduszu Walutowego z 2 III 2017 r. zobowiązały

²⁴ *За провал е-декларування Уряд має звільнити керівництво НАЗК – активісти*, <https://antac.org.ua/publications/za-proval-e-deklaruvannya-uryad-maje-zvilnyty-kerivnytstvo-nazk-aktyvisty/> (1 VI 2018).

²⁵ *Постанова від 24 II 2016 р. № 104 Про утворення Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів*.

²⁶ *Закон України Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів*, „Відомості Верховної Ради” 2016, № 1, ст. 2.

²⁷ *Національному агентству вперше передано в управління арештоване майно*, <https://arma.gov.ua/news/typical/natsionalnomu-agentstvu-vpershe-peredano-v-upravlinnyya-areshtovane-mayno> (2 VI 2018).

²⁸ *В АРМА розповіли, скільки арештованого майна прийняли в управління*, <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/12/7171320/> (4 VI 2018).

²⁹ P. Żochowski, M. Jarosiewicz, *Walka z korupcją na Ukrainie – w oczekiwaniu na rezultaty*, https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2017-07-12/walka-z-korupcja-na-ukrainie-w-oczekiwaniu-na-rezultaty#_ftn17 (4 VI 2018).

się, że odpowiednie ustawy dotyczące Sądu Antykorupcyjnego zostaną przyjęte przez parlament do czerwca 2017 r., tak, aby efektywna praca sądu mogła się rozpocząć w marcu 2018 r.³⁰. Prezydencki projekt ustawy o Sądzie Antykorupcyjnym skierowany do Rady Najwyższej ze znaczącym opóźnieniem wobec obietnic, w grudniu 2017 r., został poddany ostrej krytyce ze strony przedstawicieli MFW, Banku Światowego, a także Komisji Europejskiej. Według zachodnich instytucji, projekt ten stał w sprzeczności z zaciągniętymi przez Ukrainę zobowiązaniami co do kształtu reformy antykorupcyjnej i wymiaru sprawiedliwości, podważał niezbędną dla prawidłowego funkcjonowania niezależność Sądu Antykorupcyjnego³¹. Stanem na czerwiec 2018 r., Ukraina w dalszym ciągu nie uchwaliła niezbędnej ustawy tworzącej oddzielny filar sądownictwa antykorupcyjnego.

Omówiony powyżej zakres przeprowadzonych reform na Ukrainie każe wnioskować, iż przyjmowanie kolejnych aktów prawnych przez ukraiński parlament, a także ich późniejsza realna implementacja, odbywają się głównie z uwagi na naciski płynące z zachodnich instytucji, od których wsparcia finansowego, w dużej mierze, zależą polityczne losy obecnej władzy na Ukrainie. Utworzony obecnie system antykorupcyjny jest fragmentaryczny i działa nieefektywnie. Nieprecyzyjne nakreślenie ram prawnych dla funkcjonowania poszczególnych instytucji powoduje, iż ich kompetencje nakładają się wzajemnie na siebie, a w obliczu trwającej rywalizacji o wpływy polityczne, wewnętrzna walka pomiędzy nimi prowadzi do celowej obstrukcji prac, czego koronnym przykładem jest konflikt pomiędzy kontrolowanymi przez obóz prezydencki SBU i PGU, a niezależnymi od woli Poroszenki NABU i SPA. Przyszłość walki z korupcją na Ukrainie zależy przede wszystkim od siły nacisku zachodnich instytucji, głosu niezależnych aktywistów zrzeszonych w licznych pozarządowych organizacjach strażniczych monitorujących korupcję na Ukrainie, w końcu zaś – woli politycznej większości parlamentarnej oraz decyzji prezydenta. Bez zgodnego kursu obranego przez społeczeństwo, władzę oraz instytucje międzynarodowe, korupcja może okazać się frontem jeszcze trudniejszym, niż ten, z którym zmagają się państwo ukraińskie na wschodzie.

³⁰ https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Меморандум_МВФ_Київ,_2_березня_2017.pdf (4 VI 2018).

³¹ S. Matuszak, *Ukraina: ultimatum Zachodu wobec skorumpowanych elit*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-01-24/ukraina-ultimatum-zachodu-wobec-skorumpowanych-elit> (4 VI 2018).

Abstract

Paweł Terpiłowski

Political context of anti-corruption reform in Ukraine

This article covers key political factors concerning the ongoing process of anti-corruption reform in Ukraine. It describes the importance and need of such reform and addresses implemented bills, new institutions introduced with them, conducted tasks and overall perspective of state of reform as in July 2018. The main thesis underlined in article is the crucial role of political will among the Ukrainian policy-makers in implementing legislative mechanisms to effectively combat the issue of corruption in Ukraine.

Keywords: Ukraine, politics, reform, corruption, law

References

- Corruption Perceptions Index 2013*, <https://www.transparency.org/cpi2013/results>.
- Dodatkwowi rozjasnennia szczodo incydentu za uczasti pracivnykiw HPU 12 serpnia (wideo)*, <https://nabu.gov.ua/novyny/dodatkovi-rozjasnennya-shchodo-incydentu-za-uchasti-pracivnykiw-gpu-12-serpnia-video>.
- Iwański T., *Paraliz instytucji antykorupcyjnych na Ukrainie*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-11-22/paraliz-instytucji-antykorupcyjnych-na-ukrainie>.
- Lucenko rozpowiw pro rezul'taty obszuku w NABU*, <https://www.pravda.com.ua/news/2016/08/5/7116982>.
- Matuszak S., *Ukraina: ultimatum Zachodu wobec skorumpowanych elit*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-01-24/ukraina-ultimatum-zachodu-wobec-skorumpowanych-elit>.
- Memorandum MWF Kyjiw, 2 bereznia 2017, https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Меморандум_МВФ_Київ,_2_березня_2017.pdf.
- Mis'koho holowu Odesy ta joho zastupnyka zatrymano*, <https://nabu.gov.ua/novyny/miskogo-golovu-odesy-ta-yogo-zastupnyka-zatrymano>.
- Nacional'nomu ahentstwu wpersze peredano w upravlinnia aresztowane majno*, <https://arma.gov.ua/news/typical/natsionalnomu-agentstvu-vpershe-peredano-v-upravlinnya-areshtovane-mayno>.
- Obszuk HPU w NABU: protyzakonna uchwala Peczers'koho sudu faktyczno dozvolaje wyluczyty bud'-jaki materialy, dokumenty czy elektronne nosiji*

- w prymiszczenni Biuro, <https://nabu.gov.ua/novyny/obshuk-gpu-v-nabu-pro-tyzakonna-uhvala-pecherskogo-sudu-faktychno-dozvolyye-vyluchyty-bud>.
- Olszański T., Żochowski P., *Wyboista droga. Trudny proces ukraińskich reform*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2015-12-03/wyboista-droga-trudny-proces-ukrainskich-reform#>.
- Posol JES: widсутnist' poltycznoji woli pereshkodzaje stworenniu antykorupcijnoho ahentstwa*, <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27562562.html>.
- Postanowa wid 24 II 2016 r. № 104 Pro utworennia Nacional'noho ahentstwa Ukrainy z pytan' wyjawlennia, rozszuku ta uprawlinnia aktywamy, oderzany my wid korupcyjnych ta inszych zloczyniw.
- Prezydent predstavyyw „Stratehiju reform-2020”: Meta reform – czlenstwo w JES*, <http://www.president.gov.ua/news/prezident-predstaviv-strategiyu-reform-2020-meta-reform-chle-33755>.
- Rezolucja Rady Europy Nr (97) 24 w sprawie dwudziestu zasad wiodących w walce z korupcją.
- Piwowar P., *Wojciech Balczun o pracy na Ukrainie: krew, pot i łzy*, <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/wojciech-balczun-o-pracy-na-ukrainie-krew-pot-i-lzy/ll0v8cw>.
- Riszennia No 1 Pro poczatok dijal'nosti Nacional'noho ahentstwa z pytan' zapobihannia korupcii, https://nazk.gov.ua/sites/default/files/no_1_rishennya_14.08.2016_pro_pochatok_roboty_nazk_0.pdf.
- Sprawa Martynenka*, <https://nabu.gov.ua/novyny/sprawa-martynenka>.
- Sprawa riukzakiw: zatrymano eks-zastupnyka ministra ta szcze dwoch osib za pidozroju u roztrati 14 mln hrn*, <https://nabu.gov.ua/novyny/sprawa-ryukzakiv-zatrymano-eks-zastupnyka-ministra-ta-shche-dvoh-osib-za-pidozroyu-u-roztrati>.
- Szef CBA na Ukrainie: „Korupcja jest tu częścią systemu funkcjonowania państwa”. A w Polsce...?*, <https://wpolityce.pl/polityka/242027-szef-cba-na-ukrainie-korupcja-jest-tu-czescia-systemu-funkcjonowania-panstwa-a-w-polsce>.
- U HPU kazut', szczo specnaz NABU pobyyw jiji spiwrobitnykiw*, <https://www.pravda.com.ua/news/2016/08/13/7117651/>.
- Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro pryznaczennia A. Sytnyka Dyrektorom Nacional'noho antykorupcijnoho biuro Ukrainy.
- W ARMA rozpowily, skil'ky arestowanoho majna pryjnialy w uprawlinnia*, <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/12/7171320/>.
- Wiktor Szokin pidpysaw nakaz pro utworennia Specializowanoji antykorupcijnoji prokuratury*, https://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=162533.
- Zakon Ukrainy Pro Nacional'ne ahentstwo Ukrainy z pytan' wyjawlennia, rozszuku ta uprawlinnia aktywamy, oderzany my wid korupcyjnych ta inszych zloczyniw.

Zakon Ukrainy Pro Nacional'ne antykorupcyjne biuro Ukrainy.

Zakon Ukrainy Pro wnesennia zmin do dejakych zakonodawczych aktiw Ukrainy szczodo zabezpeczennia dijal'nosti Nacional'noho antykorupcijnoho biuro Ukrainy ta Nacional'noho ahentstwa z pytan' zapobihannia korupcji.

Zakon Ukrainy Pro zapobihannia korupcji.

Zakon Ukrainy Pro zasady derzawnoji antykorupcijnoci polityky w Ukraini (Antykorupcyjna stratehija) na 2014-2017 roky.

Za prowal e-deklaruwannia Uriad maje zwil'nyty kerivnytstvo NAZK – aktywisty, <https://antac.org.ua/publications/za-proval-e-deklaruvannya-uryad-maje-zvilnyty-kerivnytstvo-nazk-aktyvisty/>.

Żochowski P., Jarosiewicz M., *Walka z korupcją na Ukrainie – w oczekiwaniu na rezultaty*, https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2017-07-12/walka-z-korupcja-na-ukrainie-w-oczekiwaniu-na-rezultaty#_ftn17.

Żochowski P., Sadowski R., *Korupcyjny węzeł gordyjski na Ukrainie*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-08-24/korupcyjny-wezel-gordyjski-na-ukrainie>.

Paweł Terpiłowski – mgr stosunków międzynarodowych, doktorant w Zakładzie Badań Wschodnich w Instytucie Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Wrocławskiego. ORCID: 0000-0003-3646-1995

Tomasz R. Dębowski

Wpływ aneksji Półwyspu Krymskiego na sytuację Kościołów działających na jego terytorium

Wiosną 2014 r. na wschodzie Ukrainy rozegrały się wydarzenia, które doprowadziły m.in. do przejścia kontroli nad Półwyspem Krymskim przez Federację Rosyjską. Podkreśliśmy, że skutkowały one nie tylko załamaniem relacji pomiędzy Kijowem a Moskwą, ale także ochłodzeniem stosunków Kremla ze Stanami Zjednoczonymi, większością państw Unii Europejskiej, jak również innymi krajami. Ponadto, doprowadziły do wdrożenia sankcji wobec Rosji, które oprotestowane zostały przez Chiny¹.

Polskie media śledziły rozwój wypadków na Krymie, przy czym stosunkowo niewiele uwagi poświęciły przybliżeniu sytuacji, w jakiej znalazły się działające tam Kościoły². Dodajmy, że w tym samym czasie z obwodu donieckiego napływały niepokojące informacje o aktach przemocy skierowanych przeciwko duchowieństwu i wiernym innych wspólnot chrześcijańskich, niż Rosyjska Cerkiew Prawosławna (RCP). Informowano m.in. wówczas o zabójstwie dwóch diakonów z Kościoła Chrześcijan Wiary Ewangelicznej w Słowiańsku oraz dwóch synów pastora tego zboru³. Te dramatyczne wypadki skłoniły autora tekstu do sformułowania hipotezy, że sytuacja Kościołów na zaanektowanym półwyspie, za wyjątkiem wspierającej Kreml RCP, uległa pogorszeniu.

Analiza ilościowa oraz jakościowa zebranego materiału badawczego pozwoliła wyodrębnić następujące wspólnoty, które poddane zostaną oglądowi: Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Kijowskiego (UKPPK), Kościół katolicki

¹ M. Adamczyk, *Wojna rosyjsko-ukraińska w Donbasie jako wyzwanie dla chińskiej dyplomacji*, „Wschodnioznawstwo” 2016, s. 134.

² M. Lubicz Miszewski, *Obraz konfliktu na wschodniej Ukrainie w portalach internetowych prorosyjskich separatystów w Donbasie (redagowanych w języku polskim)*, [w:] *Spółczesność a wojna. Konflikty etniczne i kulturowe w XX i XXI wieku*, M. Bodziany (red.), Wrocław 2016, s. 152-154.

³ *Ukraina: Separatyści nadal porywają i zabijają*, <http://gosc.pl/doc/2088467.Ukraina-Separatyści-nadal-porywaja-i-zabijaja> (15 III 2018).

obrzydaku ukraińsko-bizantyjskiego (KKOUB), Kościół katolicki oraz Kościoły protestanckie (ewangelickie i ewangelikalne). Tekst o układzie podmiotowym podzielono na dwie główne części i wnioski. W pierwszej zaplanowano zarysowanie ram prawnych, w których funkcjonują związki religijne na zaanektowanym półwyspie. W drugiej przybliżone zostaną przypadki represyjnych działań ze strony rosyjskiej administracji oraz służb bezpieczeństwa wobec wymienionych powyżej Kościołów. Bazę źródłową tekstu stanowią będą ukraińskie, rosyjskie oraz angielskie publikacje cyfrowe, które zaczerpnięto z zasobów Internetu.

Prawne ramy funkcjonowania wspólnot religijnych po aneksji Krymu

Na samym początku 2014 r. na Krymie działały 2083 organizacje religijne, przy czym tylko 1409 zostało zarejestrowanych zgodnie z ukraińskim prawem. Od momentu zaanektowania półwyspu przez Moskwę (18 III 2014) na jego terytorium zaczęło obowiązywać restrykcyjne, rosyjskie prawo wyznaniowe, które, w porównaniu do regulacji przyjętych przez Kijów, znacznie ogranicza wolność wyznania. Dla znajdujących się tam Kościołów i związków wyznaniowych oznaczało to konieczność dokonania ponownej rejestracji, bez której nie jest możliwe prowadzenie zgromadzeń religijnych, działalności wydawniczej, czy posługi duszpasterskiej w szpitalach i więzieniach⁴. Tę procedurę dodatkowo komplikował wymóg posiadania rosyjskiego obywatelstwa przez założycieli lub przywódców danej wspólnoty. Odmowa jego przyjęcia praktycznie oznaczała, że takie osoby, zgodnie z rosyjskim prawem migracyjnym, nie mogły wypełniać swoich religijnych obowiązków.

Do marca 2015 r. tylko 14 krymskich organizacji religijnych zostało ponownie zarejestrowanych. W wypadku 150 pozostałych wniosków nastąpiło ich odrzucenie z powodu różnych uchybień, np. część dokumentów została napisana w języku ukraińskim. Dlatego proces powtórnej rejestracji przedłużono do 2016 r.⁵. Warto zauważyć, że wydłużeniem procedury rejestracyjnej zainteresowane były również ubiegające się o nią wspólnoty. Jana Stepankowska pisała, że przedstawiciele ukraińskich Kościołów na półwyspie „nie spieszyli się, aby rozpocząć

⁴ W wypadku Kościoła katolickiego dodatkową trudność sprawia fakt, że stolica diecezjalna dla parafii krymskich znajduje się na terytorium Ukrainy.

⁵ *Тільки 1% релігійних організацій Криму перереєструвалися за законами Росії*, http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1543:1&catid=34:ua&Itemid=61 (27 II 2018); *Roman Catholic Church reregisters its parishes in Crimea, in accordance with Russian law*, https://risu.org.ua/en/index/all_news/catholics/rcc_in_ukraine/58850 (1 III 2018).

proces rejestracji zgodnie z rosyjskim prawem, ponieważ faktycznie oznaczałoby to uznanie władz rosyjskich na Krymie”⁶.

Kolejnym, prawnym wyzwaniem dla Kościołów i związków wyznaniowych było przyjęcie przez Dumę w lipcu 2016 r. projektu regulacji antyterrorystycznych, określanego mianem „pakietu Jarowej”⁷. To z kolei doprowadziło do nowelizacji Ustawy Federalnej „O wolności i o związkach wyznaniowych” (1997). Od czerwca 2016 r. zmodyfikowany akt prawny zakazuje prowadzenia działalności misyjnej poza budowlami sakralnymi, a więc także w prywatnych mieszkaniach i innych obiektach oraz propagowania treści religijnych w mediach bez uzyskania stosownego pozwolenia od władz. Co więcej, zobowiązuje domowników, którzy wiedzą o takim niezarejestrowanym zgromadzeniu, do poinformowania o tym policji. Aktualizacja ta – podkreślmy – pierwotnie miała na celu zwiększenie kontroli nad wyznawcami islamu, a zwłaszcza ograniczenie możliwości ich radykalizacji, prowadzącej do ekstremizmu religijnego. Moskwa, decydując się na takie rozwiązanie skutecznie zmniejszyła swobody religijne również tych organizacji, które w swoim nauczaniu oraz działaniach nie odwołują się do przemocy. Rosja – co trafnie zauważył Grzegorz Górny – nie może sobie pozwolić „na uchwalenie prawa ograniczającego swobody jedynie wyznawców islamu. Na całym świecie zostałyby to odebrane jako dyskryminacja jednej konkretnej religii i bez wątpienia wywołałyby protesty wszystkich państw muzułmańskich, w tym Turcji, Iranu, Arabii Saudyjskiej czy Indonezji. Dlatego ograniczenia rozciągnięto na wszystkie religie”⁸.

Dodajmy, że nowelizacja Ustawy w wypadku UKPPK, Kościoła katolickiego, KKOBU oraz Kościołów protestanckich wiąże się z pogorszeniem ich sytuacji lokalowej. Wynika to z faktu, że wspólnoty te nie dysponują wystarczającą liczbą obiektów zaspokajających ich potrzeby. W niektórych wypadkach zmuszone są zatem do organizowania zgromadzeń w wynajętych pomieszczeniach lub prywatnych mieszkaniach. Ponadto, nowe prawo ograniczając kontakty z obcokrajowcami, utrudnia pracę misjonarzom, ewangelistom czy wykładowcom seminariów i szkół biblijnych. Wszyscy oni, jeśli chcą czynnie uczestniczyć w życiu wspólnot (głosić kazania, nauczać, prowadzić poradnictwo duszpasterskie etc.), muszą posiadać wizę zezwalającą na pracę w Rosji. W innym wypadku zagrożeni są natychmiastowym wydaleniem z jej terytorium. Zdaniem przewodniczącego Zjednoczonej Rady Chrześcijan Wiary Ewangelicznej – bp. Siergieja Riachowskiego

⁶ Я. Степанковська, *Як українським церквам у Криму вдається залишатися українськими*, https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/62249 (1 III 2018).

⁷ K. Kraj, *Rosyjski system antyterrorystyczny*, Kraków 2017, s. 78 i n.

⁸ G. Górny, *Walka z terroryzmem czy z religią? Kontrowersyjna ustawa w Rosji*, <https://wpolityce.pl/swiat/301860-walka-z-terroryzmem-czy-z-religia-kontrowersyjna-ustawa-w-rosji> (20 II 2018).

– nowelizacja prawa wyznaniowego Rosji stoi w sprzeczności z art. 28 jej ustawy zasadniczej (1993), który mówi o gwarancjach wolności sumienia i wyznania⁹.

Ołeksandr Siedow, analityk w ukraińskim oddziale Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka podkreśla, że działania prawne podejmowane przez Moskwę wobec związków religijnych na Krymie mają znamiona prześladowań religijnych. Naruszają bowiem Europejską Konwencję Praw Człowieka, ograniczając „wolność uzewnętrzniania indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swego wyznania lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne”. Siedow nie dostrzega również, aby takie formy aktywności religijnej stanowiły zagrożenie dla „porządku publicznego, zdrowia i moralności lub ochrony praw i wolności innych osób”¹⁰. Ponadto dodaje, że Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny (1949) wyraźnie stanowi, iż ludność zamieszkująca na terytoriach okupowanych podlega ochronie i ma prawo m.in. do poszanowania jej przekonań i praktyk religijnych, zwyczajów i obyczajów¹¹.

Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Kijowskiego

Nieprzychylne działania ze strony Rosji i jej krymskich zwolenników wobec UKPPK postrzegane są jako forma odwetu za poparcie, którego udzielił protestującym na kijowskim Majdanie, a także manifestantom z Sewastopola, opowiadającym się za pozostaniem półwyspu w strukturach Ukrainy (marzec 2014). Ponadto, Moskwa zdaje sobie sprawę z tego, że UKPPK stanowi ostoję dla Ukraińców zamieszkujących Krym, dlatego tak istotne jest dla niej ograniczenie wpływów tego Kościoła w przestrzeni publicznej¹².

W czerwcu 2014 r. arcybiskup Krymu i Symferopola Klemens wydał oświadczenie, w którym protestował przeciwko presji wywieranej na wiernych oraz

⁹ *Będzie jak za bolszewików? Rosja ograniczy wolność wyznania. Pretekstem walka z terroryzmem*, <http://www.pch24.pl/bedzie-jak-za-bolszewikow--rosja-ograniczy-wolnosc-wyznania-pretekstem-walka-z-terroryzmem,44254,i.html> (21 II 2018); *Konstytucja Rosji*, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/rosja.html> (21 II 2018).

¹⁰ *Europejska Konwencja Praw Człowieka*, http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_POL.pdf (20 II 2018).

¹¹ *Konwencje o ochronie ofiar wojny, podpisane w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 roku*, Dz.U. 1956, Nr 38, poz. 171, art. 27; zob. *Звіт Місії ОБСЄ з оцінки стану справ із дотриманням прав людини в Криму: свобода віросповідання*, http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1604%3A1&catid=46%3Aocse&Itemid=73&lang=uk (22 II 2018).

¹² А. Захаров, *Выстоять помогает только молитва*, <http://www.golos.com.ua/rus/article/277801> (22 II 2018).

duchowieństwo krymskiej eparchii UKPPK¹³. W dokumencie tym opisał przypadek wtargnięcia, a następnie zbezczeszczenia świątyni we wsi Perevalnoe, w regionie Symferopola, przez rosyjskich kozaków (1 VI 2014). W czasie napaści poturbowano ciężarną parafiankę i dziewczynkę z porażeniem mózgowym, jak również rozbito samochód opata. Poinformowana o tym zdarzeniu policja odmówiła wszczęcia śledztwa¹⁴. Zaznaczmy, że kościół ten ostatecznie został przejęty przez RCP. Podobny los spotkał dwa kolejne obiekty UKPPK, znajdujące się w Sewastopolu – świątynie Piotra i Pawła oraz cerkiew św. Mikołaja, która przed aneksją znajdowała się na terenie Centrum Szkolenia Marynarki Wojennej Ukrainy. W oświadczeniu abp Klemens dodawał również, że oficerowie Federalnej Służby Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej (FSB) przeprowadzili „rozmowy prewencyjne” z kapłanami UKPPK. W ich następstwie jeden z duchownych z powodu gwałtownego wzrostu ciśnienia musiał być hospitalizowany, zamknięte zostały także parafie w Krasnoperekopsku i Kerczu¹⁵.

W czerwcowym oświadczeniu abp Klemens wskazał również, że Rada Najwyższa Autonomicznej Republiki Krym swoimi działaniami omal nie doprowadziła do zamknięcia katedry św.św. Włodzimierza i Olgi UKPPK w Symferopolu, podnosząc opłaty za jej użytkowanie 600 tys. razy¹⁶. W styczniu 2016 r. Sąd Arbitrażowy na Krymie wydał orzeczenie nakazujące opuszczenie świątyni przez duchowieństwo i wiernych Patriarchatu Kijowskiego w ciągu 10 dni, a nadto zapłacenie kosztów usług komunalnych, które oszacowano na 500 tys. rubli. Dodajmy, że w czerwcu odwołanie od tej decyzji zostało odrzucone¹⁷. Pewne światło na powyższe wydarzenia rzuca artykuł zamieszczony na portalu kresy24.pl. Czytamy w nim, że UKPPK „od lat zabiegał u lokalnych władz Krymu o ostateczne uregulowanie praw własności do świątyni. Nie zdążył tego zrobić przed aneksją

¹³ W połowie marca Ministerstwo Kultury Ukrainy wydało oświadczenie w sprawie prześladowania duchownych na Krymie. W dokumencie tym zdecydowanie potępiono próby zastraszania i upokarzania ukraińskich obywateli – osób wierzących na półwyspie, nie podlegających jurysdykcji Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. *Заява Мінкультури України стосовно переслідувань священнослужителів на території АР Крим*, http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1393%3A1&catid=50%3Azv&Itemid=78&lang=uk (22 II 2018).

¹⁴ *Report by Nils Muižnieks, Council of Europe Commissioner for Human Rights, following his mission in Kyiv, Moscow and Crimea, from 7 to 12 September 2014*, <https://rm.coe.int/090000-16806db75f> (23 II 2018).

¹⁵ М. Глуховський, *Архієпископ УПЦ КП Климент: Держава Україна здала Крим. Заявляю про це офіційно*, https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/57996 (7 III 2018).

¹⁶ *Заява архієпископа Кримського і Сімферопольського Климента щодо захоплення храму УПЦ КП в с. Перевальному АР Крим*, https://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1431%3A1&catid=50%3Azv&Itemid=78&lang=ru (22 II 2018).

¹⁷ Н. Coynash, *Head of Beleaguered Ukrainian Orthodox Church in Crimea detained after informing PACE of rights abuses*, <http://khp.org/en/index.php?id=1476904768> (23 II 2018).

Krymu. Nowe rosyjskie władze nie zwlekały i ‘uregulowały’ sprawę ostatecznie, odbierając budynek”¹⁸.

Zdaniem abp. Klemensa poprawie sytuacji wiernych UKPPK na półwyspie nie sprzyja bierna postawa władz w Kijowie¹⁹. Pod koniec sierpnia 2017 r. rosyjscy komornicy, wspierani przez siły bezpieczeństwa, zabrali ze świątyni św. św. Włodzimierza i Olgi naczynia liturgiczne, uniemożliwiając tym samym sprawowanie kultu, a następnie zamknęli obiekt. Po tym zdarzeniu przedstawiciele UKPPK wysłali skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, która została przyjęta i zarejestrowana²⁰. Nadmienmy również, że na początku 2018 r. na Krymie pozostało tylko dziewięć parafii tego Kościoła, gdy w tym samym okresie 2014 r. było ich 20²¹.

Kościół katolicki obrządku ukraińsko-bizantyjskiego

Trudności nie ominęły także KKOUB oskarżanego przez metropolitę Hilariona – przewodniczącego Wydziału Zewnętrznych Stosunków Cerkiewnych Patriarchatu Moskiewskiego – o udzielenie poparcia przeciwnikom prezydenta Wiktora Janukowicza. Dodajmy, że zarzuty te były kierowane nie tylko pod adresem abp. Światosława Szewczuka, ale także zwierzchnika UKPPK metropolity Filareta. Nadmienmy, że po aneksji Krymu część wiernych KKOUB postanowiła przenieść się na tereny pozostające pod kontrolą Kijowa. W tej grupie były również osoby duchowne, które, jak np. ks. Michał Milczakowski musiały opuścić półwysep ze względu na szykany ze strony rosyjskiej policji, która zarzuciła im brak akceptacji dla zachodzących zmian²². Inną przesłanką skłaniającą duszpasterzy do przesiedlenia się na terytorium Ukrainy były uwarunkowania ekonomiczne, a zwłaszcza trudności w utrzymaniu rodzin²³.

Oprócz zastraszania duchownych KKOUB zdarzały się również wypadki użycia wobec nich siły. Rankiem 15 III 2014 r., kapelan wojskowy ks. Nykołaj

¹⁸ *Rosyjskie władze Krymu odebrały katedrę Patriarchatu Kijowskiego. Arcybiskup: „Nie wyjde stąd!”*, <https://kresy24.pl/rosyjskie-wladze-krymu-odebraly-katedre-patriarchatu-kijowskiego-arcybiskup-nie-wyjde-stad> (22 II 2018).

¹⁹ A. Захаров, *op.cit.*

²⁰ *Європейський суд з прав людини прийняв і зареєстрував заяву УПЦ КП*, https://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/69788 (1 III 2018).

²¹ *В УПЦ КП у Криму залишилися четверо священиків – архієпископ Климент*, https://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/69843 (1 III 2018).

²² *Ukrainian Catholics face rising hostility from Russian police, Russian Orthodox*, <https://www.catholicculture.org/news/headlines/index.cfm?storyid=20913&repos=4&subrepos=2&searchid=1810335> (1 III 2018).

²³ *Патріарх УГКЦ: у нас були і залишаються віряни в Криму*, https://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/61684 (1 III 2018).

Kwycz z kościoła Wniebowzięcia Najświętszej Bogurodzicy w Sewastopolu, został wprowadzony przez uzbrojonych bojowników samozwańczych władz krymskich. Duchownemu, który, jak donoszono, był brutalnie przesłuchiwany, zarzucono przygotowywanie masowych zamieszek na Krymie, uzbrajanie ukraińskiej marynarki wojennej oraz nielegalne posiadanie dziesięciu kamizelek kuloodpornych. Duszpasterz te właśnie środki ochrony osobistej wykorzystywał podczas udzielania pomocy humanitarnej ukraińskim żołnierzom, zablokowanym w bazie morskiej w Sewastopolu przez Rosjan. Udostępniał je także dziennikarzom relacjonującym wydarzenia rozgrywane się na półwyspie²⁴. Z podobnymi szykanami, w tym samym okresie, zetknął się również inny kapelan wojskowy tego Kościoła – ks. Bohdan Kostečko z Jewpatorii, a także ks. Ihor Gabryłów z Jałty²⁵.

Kościół katolicki

Wierni Kościoła katolickiego na Krymie stanowią niewielką społeczność, którą przed marcem 2014 r. szacowano na około 2000 osób. Moskwa, przejmując kontrolę nad tym terytorium, doprowadziła do zamknięcia rokowań prowadzonych przez Kościół katolicki z ukraińską administracją, dotyczących zwrotu nieruchomości parafialnych, które zostały utracone w czasach stalinowskich. Ze względu na fakt, że stolica diecezjalna dla parafii krymskich znajduje się w Odessie, czyli na terytorium Ukrainy, Watykan, który nie uznał aneksji półwyspu, aby zabezpieczyć potrzeby wiernych, ustanowił na Krymie okręg duszpasterski²⁶. Opiekę nad nim powierzono delegatowi apostołskiemu bp. Jackowi Pyłowi, który na samym początku marca 2014 r., w obliczu narastającego napięcia na Krymie, apelował do katolików, aby unikali kontaktów z „ekstremistami”, bez względu na ich proveniencję²⁷.

Wydarzenia, które rozegrały się w kolejnych tygodniach doprowadziły do istotnych utrudnień w funkcjonowaniu parafii katolickich. Znacznej komplikacji uległ proces niesienia pomocy charytatywnej z powodu obostrzeń, które pojawi-

²⁴ *Похищений в Севастополе священник УГКЦ нашелся после 8 часов допросов силовиками*, http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1391%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=ru (22 II 2018).

²⁵ *Як живе нині УГКЦ в Криму?*, http://news.ugcc.ua/interview/yak_zhive_nin%D1%96_ugkts_v_krimu_70758.html (22 II 2018).

²⁶ *„Ватикан офіційно не визнає анексії Криму”*, – *єпископ РКЦ в Україні*, https://risu.org.ua/ua/index/all_news/catholics/rcc_in_ukraine/59109 (7 III 2018).

²⁷ *Єпископ РКЦ подякував „уряду” Севастополя за сприяння католикам*, https://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/61717 (1 III 2018); *Catholic bishop in Crimea pleads for peace, coexistence among ethnic groups*, <https://www.catholicculture.org/news/headlines/index.cfm?storyid=20692&repos=4&subrepos=2&searchid=1810608> (1 III 2018).

ły się na nowej granicy, zwłaszcza gdy chodziło o przywóz darów z zagranicy²⁸. Dodajmy, że we wrześniu 2014 r. bp Bronisław Biernacki, w rozmowie z Radiem Watykańskim, wskazywał na praktykę zastraszania kapłanów przez rosyjskie służby bezpieczeństwa oraz na podejmowane próby pozyskania ich do współpracy. Hierarcha dodawał również, że część katolików w obawie przed represjami postanowiła opuścić Krym, co doprowadziło do znacznego zmniejszenia ich liczby, przez co niektóre parafie stanęły przed widmem zamknięcia²⁹. Pomimo tych trudności, w styczniu 2015 r. Kościół katolicki rozpoczął procedurę ponownej rejestracji swoich parafii na półwyspie.

Kościół protestanckie

Kościół protestanckie, które przed aneksją Krymu działały na jego terytorium, przez rosyjską administrację oraz RCP postrzegane są jako „proamerykański element obcy”. Jedną z konsekwencji oderwania półwyspu od Kijowa było pojawienie się linii podziałów w łonie obecnych tam wspólnot luterańskich, baptystycznych i zielonoświątkowych. Ich podłożami są: odmienna ocena przesłanek, które doprowadziły do aneksji, różnice w postrzeganiu polityki prowadzonej przez Kreml, rozdziewięki dotyczące możliwości zaangażowania chrześcijan w działalność polityczną, a co za tym idzie kontrowersje dotyczące ewentualnej skali tej aktywności, jak również spór o sprawę udziału chrześcijan w konflikcie zbrojnym i o ewentualny charakter tego zaangażowania³⁰. Nadmienmy, że 28 wspólnot baptystycznych na Krymie odłączyło się od Wszuchukraińskiego Związku Stowarzyszeń Ewangelicznych Chrześcijan Baptystów i zasiłowało struktury Rosyjskiego Związku Ewangelicznych Chrześcijan Baptystów, wyrażając tym samym solidarność oraz jedność z Rosją³¹. Dodajmy, że ta właśnie organizacja, w maju 2014 r. podczas kongresu w Petersburgu, udzieliła zdecydowanego poparcia Władimirowi Putinowi, pomimo trwającego od dwóch miesięcy brutalnego konfliktu na wschodzie Ukrainy. Ponadto, zakwestionowała legalność wydarzeń na Majdanie oraz odsunięcie od władzy Wiktora Janukowicza³².

²⁸ *Catholics in Crimea isolated, fear losses*, <https://www.catholicculture.org/news/headlines/index.cfm?storyid=21075&repos=4&subrepos=2&searchid=1810333> (1 III 2018).

²⁹ *Чи залишаться у Криму католики?*, <http://catholicnews.org.ua/chi-zalishatsya-u-krimu-katoliki> (1 III 2018).

³⁰ В. Манжул, *Протестантизм в Україні 2014 року. Події, тенденції, виклики, перспективи*, https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/58704 (21 II 2018).

³¹ *Podział wśród krymskich baptystów*, <http://www.ekumenizm.pl/koscioly/protestanckie/podzial-wsrod-krymskich-baptystow> (21 II 2018).

³² M.R. Elliott, *Why Russia's Evangelicals Thank God for Putin*, <http://www.christianitytoday.com/ct/2015/january-web-only/russia-evangelical-god-putin-crimea-ukraine.html> (21 II 2018).

Z kolei, w Symferopolu, po wyjeździe w marcu 2014 r. na Ukrainę pastora lokalnej kongregacji Ukraińskiego Kościoła Luterńskiego³³, zbiorowość ta została przejęta przez Ewangelicko-Luterński Kościół Ingrii, drugą co do wielkości wspólnotę luterzańską w Rosji. Dodajmy również, że zaniepokojenie krymskich ewangelików wzbudza aktywność Luterńskiego Kościoła Wyznania Augsburskiego, który został założony w 2008 r. i zarejestrowany w Jałcie. Zdaniem wielu pastorów, w jego powstaniu istotną rolę odegrała Moskwa, która wykorzystuje tę wspólnotę do rozbijania jedności ukraińskich, luterzańskich duchownych³⁴.

Analizując doniesienia medialne dotyczące sytuacji Kościołów ewangelikalnych na Krymie, dostrzec można wzmianki odnoszące się do szeregu inicjatyw podejmowanych przez rosyjską administrację oraz służby bezpieczeństwa, zmierzających do ich osłabienia. Wskazano nie tylko na naciski wywierane na duchownych i wiernych, ale także wspomniano o utworzeniu przez FSB bazy danych, zawierającej informacje o aktywnościach duszpasterzy, a w tym o ich kontaktach podczas wyjazdów na terytorium Ukrainy³⁵. Na łamach East-West Church & Ministry Report, Roman Lunkin pisał, że Rosja postrzega zielonoświątkowców jako zwolenników pomarańczowej rewolucji, co po aneksji Krymu natychmiast doprowadziło do nieprzyjaznych działań wobec tego środowiska ze strony policji i FSB. Szykany te przyjmowały postać rewizji w kościołach, kontroli dokumentów osób uczestniczących w nabożeństwach, a także ostentacyjnego zakłócania porządku zgromadzeń.

Jako przykład tego rodzaju działań można wskazać przypadek zboru „Głos Nadziei” Kościoła Chrześcijan Wiary Ewangelicznej w Baczysaraju. W grudniu 2016 r. społeczności tej zakazano użytkowania budynku, który jest jego własnością. Zdarzenie to poprzedził ciąg szykan ze strony FSB, prokuratury oraz straży pożarnej. Pastor Mychajło Panoczko wskazuje, że od sierpnia 2016 r. zaczęto mnożyć wymogi, których spełnienie było bezwzględnie konieczne, aby w obiekcie mogły być organizowane dalej zgromadzenia. Dodajmy, że ten właśnie zbor znany jest ze swojej działalności społecznej, obejmującej nie tylko pomoc charytatywną dla ubogich, ale także pracę wśród osób uzależnionych od leków i alkoholu, którym udzielano pomocy w dwóch ośrodkach³⁶. Z kolei w maju 2017 r. toczyło się postępowanie przeciwko pastrowi Mykole Blyshchikowi

³³ Ukraiński Kościół Luterński założony został w 1994 r. przez amerykańskich misjonarzy Stowarzyszenia Myśli Wiary.

³⁴ R. Lunkin, *Religious Politics in Crimea, 2014-2016*, „East-West Church & Ministry Report” 2017, vol. 25, nr 2, s. 8.

³⁵ *Из Крыма вытесняют протестантские церкви*, <https://ru.krymr.com/a/news/26957728.html> (2 III 2018).

³⁶ *Християни закликають Росію повернути віруючим молитовний будинок в Бахчисарай (ВДЕО)*, http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1762%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=uk (23 II 2018).

z ewangelicznego Kościoła Viri-Gospel „Odnowa” w Kujbyszewie. Duchowny musiał zapłacić 30 tys. rubli kary za brak na budynku, w którym odbywały się nabożeństwa, tabliczki informacyjnej³⁷.

Szczególnie zainteresowanie rosyjskich służb dotyczyło duszpasterzy i wiernych, którzy utrzymywali kontakty z charyzmatycznym zbożem Ambasada Błogosławionego Królestwa Bożego dla Wszystkich Narodów, działającym w Kijowie. Przypomnijmy, że jego pastor Sunday Adelaja wraz z pozostałymi duchownymi, zdecydowanie opowiedział się po stronie protestujących na Majdanie. W tym miejscu warto nadmienić, że w maju 2006 r. Adelaja został zatrzymany w porcie lotniczym Moskwa-Szeremietiewo, a następnie deportowany, gdyż uznano go za *persona non grata* na terytorium Rosji. Zdaniem FSB duchowny stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego tego państwa³⁸. Lunkin dodaje również, że pastory Oleg Trikoziuk oraz Anton Litwin za proukraińskie nauczanie zostali deportowani z Krymu, podobny los spotkał oficera Armii Zbawienia w Symferopolu – Ruslana Zueva, który był działaczem krymskiego euromajdanu³⁹.

Wnioski

Rekapitułując powyższe rozważania należy podkreślić, że sytuacja Kościołów na zaanektowanym Krymie, za wyjątkiem RCP, uległa pogorszeniu. Ich położenie jest następstwem nie tylko uwarunkowań politycznych, ale także specyfiki relacji międzykonfesyjnych występujących na Ukrainie oraz bliskich związków pomiędzy Kremlem a RCP. Przypomnijmy, że Patriarchat Moskiewski poparł odebranie półwyspu od Kijowa, a w okresie poprzedzającym to wydarzenie wydał oświadczenie przestrzegające przed konfrontacją, które było zbieżne ze stanowiskiem rosyjskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Ponadto, niedługo po tym fakcie, przedstawiciele władz Federacji Rosyjskiej uzasadniali operację wojskową na Krymie, m.in. potrzebą ochrony znajdujących się tam wiernych RCP, zaś sam Putin stwierdził, że półwysep dla rosyjskiego prawosławia oznacza to samo, co Wzgórze Świątynne w Jerozolimie dla Żydów i muzułmanów⁴⁰. Argumentacja ta nie powinna zaskakiwać, gdyż Putin i patriarcha Kirił podzielał tę samą wizję

³⁷ Дело No 5-96-30/2017. Постановление о назначении административного наказания, http://crimeahrg.org/wp-content/uploads/2017/07/05-0030_96_2017_Postanovlenie_o_naznachenii_administrativnogo_nakazaniya.pdf (20.02.2018).

³⁸ Pastor Sunday Adelaja człowiekiem niebezpiecznym w Rosji, <http://www.ekumenizm.pl/koscioly/protestanckie/pastor-sunday-adelaja-czlowiekiem-niebezpiecznym-w-rosji> (17 III 2018).

³⁹ R. Lunkin, *op.cit.*

⁴⁰ R. Allison, *Russian 'deniable' intervention in Ukraine: how and why Russia broke the rules*, „International Affairs” 2014, vol. 90, nr 6, s. 1262; H. Coynash, *op.cit.*

„rosyjskiego świata”, opartą na wspólnych wartościach i podobnym postrzeganiu „zagrożeń” płynących z Zachodu⁴¹. Ponadto, bliskie związki Kremla z RCP wynikają również z działań podejmowanych przez Putina w celu znalezienia nowych sposobów legitymizowania swoich rządów, niezależnych od uwarunkowań gospodarczych. W konsekwencji Putin buduje ramy dla „nowego, narodowego mitu”, ogniskującego się wokół powiązań z RCP i tradycjami kościelnymi⁴².

Patriarchat Moskiewski widzi Ukrainę jako istotną część swojego terytorium kanonicznego. Nadmienmy, że na początku lat 90. XX w. zdecydowanie odrzucił możliwość uzyskania autokefalii przez Ukraińską Cerkiew Prawosławną. Jej usamodzielnienie pozbawiłoby RCP znacznej liczby wiernych, a co za tym idzie, również parafii. Co więcej, Patriarchat Moskiewski straciłby prawo do sukcesji po cerkwi Rusi Kijowskiej⁴³. RCP zainteresowana jest zatem ograniczeniem wpływów innych kościołów na tym obszarze. Realizacji tego przedsięwzięcia nie sprzyja m.in. aktywność misyjna Kościołów ewangelikalnych. Wspólnoty te są dobrze zorganizowane, charakteryzują się znacznym zaangażowaniem w pracę ewangelizacyjną oraz socjalną, która bywa także formą pozyskiwania nowych wyznawców. Ponadto, poprzez swoje międzynarodowe kontakty mogą liczyć na różnorakie wsparcie ze strony partnerów zagranicznych, np. kościołów i/lub ich poszczególnych parafii, organizacji parakościelnych, fundacji, prywatnych darczyńców itd.

Trudności, z jakimi spotykają się przywołane w tekście Kościoły, odzwierciedlają praktyki stosowane przed 2014 r. w Federacji Rosyjskiej wobec „obcych” wspólnot mniejszościowych, postrzeganych jako zagrożenie dla bezpieczeństwa wyznaniowego tego państwa. Najczęściej – o czym pisała Alicja Curanović – przyjmują one postać „nieuzasadnionego wypowiedania najmu lokalu, trudności z kupnem działki lub znalezieniem jakiegokolwiek pomieszczenia, gdzie mogłyby się odbywać spotkania wyznawców (...). Niezapowiedzianych kontroli służb bezpieczeństwa, konfiskat publikacji, niewydawania wiz, nieuzasadnionego zatrzymania członków wspólnoty”⁴⁴. Część z tych działań mimowolnie rodzi skojarzenia z szykanami stosowanymi wobec chrześcijan i przedstawicieli innych religii, które Aleksandr Sołżenicyn opisał w pierwszym tomie *Archipelagu Gułag* (1973).

⁴¹ A. Mitrofanova, *Russian ethnic nationalism and religion today*, [w:] *The New Russian Nationalism. Imperialism, Ethnicity and Authoritarianism 2000-2015*, P. Kolsto, H. Blakkisruds (red.), Edinburgh 2016, s. 111.

⁴² E.B. Damm, *Resurrection of the Russian Orthodox Church: Narrative of Analysis of the Russian National Myth*, „Social Science Quarterly” 2017, vol. 98, nr 3, s. 942.

⁴³ W. Pawluczuk, *Ukraina. Polityka i mistyka*, Kraków 1998, s. 146 i n.

⁴⁴ A. Curanović, *Czynnik religijny w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2010, s. 173.

Abstract

Tomasz R. Dębowski

The impact of the Russian annexation of Crimea on the situation of churches operating on the territory of Crimea

In the springtime of 2014, incidents, that happened in the eastern part of Ukraine, led to take control over the Crimean Peninsula by the Russian Federation. At the same time, from the Donetsk region, came the information about many acts of violence, directed against the clergy and worshippers of the Christian communities other than the Russian Orthodox Church, supportive for the Kremlin authorities. Those incidents led us to formulate the following research question: what is the situation of the churches on the annexed peninsula? And further, the hypothesis that the situation of the churches on the annexed peninsula, except for the Russian Orthodox Church, has deteriorated.

The research material, used in the article, is mostly based on the Ukrainian, Russian and English Internet sources, which have been analyzed in a quantitative and a qualitative way. As a result of these activities, the following communities have been distinguished to be analyzed: the Ukrainian Orthodox Church of the Kiev Patriarchate, the Catholic Church of the Ukrainian-Byzantine rite, the Roman Catholic Church and various Protestant churches.

The text, constructed on the „subject-problem” system, has been divided into two main parts and the conclusion section. Following the research, it has been found that the legal position of the churches operating on the peninsula, except for the Russian Orthodox Church, had deteriorated. The admission of the Russian solutions regarding religious laws makes the implementation of the church activities (missional, pastoral, educational and charitable), as well as the cooperation with foreign partners much more difficult. Breach of the previous religious freedom on the Crimean Peninsula can be considered as a form of a persecution. The analysis of our sources allowed us to notify that the scale of repressions that the churches encounter, is different. In the most difficult position is the Ukrainian Orthodox Church of the Kiev Patriarchate, competitive with the Russian Orthodox Church. The situation of the Catholic Church of the Ukrainian-Byzantine rite, as well as the situation of the Evangelical churches (well-known for their inner missions) does not look better. The Catholic Church has also suffered from particular difficulties.

In the light of the above analysis, we might conclude that the research hypothesis has been positively verified. We have emphasized that the current position of the analyzed churches from the annexed Crimean Peninsula is a consequence of the recent political conditions and the specificity of the interdenominational

relations existing in Ukraine, as well as the close ties between the Kremlin and the Russian Orthodox Church. These connections are also a result of the actions undertaken by Vladimir Putin, in order to find new methods to legitimize his own political power. Consequently, he creates a framework for a „new national myth”, focusing on relations with the Russian Orthodox Church and the church traditions. The difficulties faced by churches described in the text, reflect the practices used in the Russian Federation towards „foreigners” minority communities (perceived as a threat to the confessional security of the country) before 2014. Some of these actions involuntarily led us to connotations with the persecutions of Christians and representatives of other religions, described by Aleksandr Solzhenitsyn in the first volume of the Gulag Archipelago (1973).

Keywords: Russia, Ukraine, Crimea, Christianity, Orthodox Christianity, Catholicism, Protestantism, religious persecutions

References

- Adamczyk, M., *Wojna rosyjsko – ukraińska w Donbasie jako wyzwanie dla chińskiej dyplomacji*, „Wschodnioznawstwo” 2016.
- Allison, R., *Russian ‘deniable’ intervention in Ukraine: how and why Russia broke the rules*, „International Affairs” 2014, vol. 90, nr 6.
- Bedzie jak za bolszewików? Rosja ograniczy wolność wyznania. Pretekstem walka z terroryzmem*, <http://www.pch24.pl/bedzie-jak-za-bolszewikow--rosja-ogranicz-wolnosc-wyznania--pretekstem-walka-z-terroryzmem,44254,i.html> (21 II 2018).
- Catholic bishop in Crimea pleads for peace, coexistence among ethnic groups*, <https://www.catholicculture.org/news/headlines/index.cfm?storyid=20692&repos=4&subrepos=2&searchid=1810608> (1 III 2018).
- Catholics in Crimea isolated, fear losses*, <https://www.catholicculture.org/news/headlines/index.cfm?storyid=21075&repos=4&subrepos=2&searchid=1810333> (1 III 2018).
- Chy zalyshat’sya u Krymu katolyky?*, <http://catholicnews.org.ua/chi-zalishatsya-u-krymu-katolyky> (1 III 2018).
- Coynash, H., *Head of Beleaguered Ukrainian Orthodox Church in Crimea detained after informing PACE of rights abuses*, <http://khpg.org/en/index.php?id=1476904768> (23 II 2018).
- Curanović, A., *Czynnik religijny w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2010.
- Damm, E.B., *Resurrection of the Russian Orthodox Church: Narrative of Analysis of the Russian National Myth*, „Social Science Quarterly” 2017, vol. 98, nr 3.

- Delo No 5-96-30/2017. Postanovleniye o naznachenii administrativnogo nakazaniya*, http://crimeahrg.org/wp-content/uploads/2017/07/05-0030_96_2017_Postanovlenie_o_naznachenii_administrativnogo_nakazaniya.pdf (20.02.2018).
- Elliott, M.R., *Why Russia's Evangelicals Thank God for Putin*, <http://www.christianitytoday.com/ct/2015/january-web-only/russia-evangelical-god-putin-crimea-ukraine.html> (21 II 2018).
- Europejska Konwencja Praw Człowieka*, http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_POL.pdf (20 II 2018).
- Górny, G., *Walka z terroryzmem czy z religią? Kontrowersyjna ustawa w Rosji*, <https://wpolityce.pl/swiat/301860-walka-z-terroryzmem-czy-z-religia-kontrowersyjna-ustawa-w-rosji> (20 II 2018).
- Hlukhovs'kyy, M., *Arkhiyepyskop UPTS KP Klyment: Derzhava Ukrayina zdala Krym. Zayavlyayu pro tse ofitsiyno*, https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/57996 (7 III 2018).
- Iz Kryma vytesnyayut protestantskiye tserkvi*, <https://ru.krymr.com/a/news/26957728.html> (2 III 2018).
- Khrystyyany zaklykayut' Rosiyu povernuty viruyuchym molytovnyy budynok v Bakhchysarayi (VIDEO)*, http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1762%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=uk (23 II 2018).
- Konstytucja Rosji*, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/rosja.html> (21 II 2018).
- Konwencje o ochronie ofiar wojny, podpisane w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 roku*, Dz.U. 1956, Nr 38, poz. 171, art. 27.
- Kraj, K., *Rosyjski system antyterrorystyczny*, Kraków 2017.
- Lubicz Miszewski, M., *Obraz konfliktu na wschodniej Ukrainie w portalach internetowych prorosyjskich separatystów w Donbasie (redagowanych w języku polskim)*, [w:] *Społeczeństwo a wojna. Konflikty etniczne i kulturowe w XX i XXI wieku*, M. Bodziany (red.), Wrocław 2016.
- Lunkin, R., *Religious Politics in Crimea, 2014-2016*, „East-West Church & Ministry Report” 2017, vol. 25, nr 2.
- Manzhul, V., *Protestantyzm v Ukraini 2014 roku. Podiyy, tendentsiyi, vyklyky, perspektyvy*, https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/58704 (21 II 2018).
- Mitrofanova, A., *Russian ethnic nationalism and religion today*, [in:] *The New Russian Nationalism. Imperialism, Ethnicity and Authoritarianism 2000–2015*, P. Kolstø, H. Blakkisruds (eds.), Edinburgh 2016.
- Pastor Sunday Adelaja człowiekiem niebezpiecznym w Rosji*, <http://www.ekumenizm.pl/koscioly/protestanckie/pastor-sunday-adelaja-czlowiekiem-niebezpiecznym-w-rosji> (17 III 2018).
- Patriarkh UHKTS: u nas buly i zalyshayut'sya viryany v Krymu*, https://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/61684 (1 III 2018).

- Pawluczuk, W., *Ukraina. Polityka i mistyka*, Kraków 1998.
- Podział wśród krymskich baptystów*, <http://www.ekumenizm.pl/koscioly/protestanckie/podzial-wsrod-krymskich-baptystow> (21 II 2018).
- Pokhishchennyy v Sevastopole svyashchennik UGKTS nashelsya posle 8 chasov do-prosov silovikami*, http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1391%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=ru (22 II 2018).
- Report by Nils Muižnieks, Council of Europe Commissioner for Human Rights, following his mission in Kyiv, Moscow and Crimea, from 7 to 12 September 2014*, <https://rm.coe.int/09000016806db75f> (23 II 2018).
- Roman Catholic Church reregisters its parishes in Crimea, in accordance with Russian law*, https://risu.org.ua/en/index/all_news/catholics/rcc_in_ukraine/58850 (1 III 2018).
- Rosyjskie władze Krymu odebrały katedrę Patriarchatu Kijowskiego. Arcybiskup: „Nie wyjdę stąd!”*, <https://kresy24.pl/rosyjskie-wladze-krymu-odebraly-katedre-patriarchatu-kijowskiego-arcybiskup-nie-wyjde-stad> (22 II 2018).
- Stepankov'ska, Y., Yak ukrayins'kym tserkvam u Krymu vdayet'sya zalyshatysya ukrayins'kymy*, https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/62249 (1 III 2018).
- Til'ky 1% relihiynykh orhanizatsiy Krymu perereyestruvalysya za zakonamy Rosiyi*, http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1543:1&catid=34:ua&Itemid=61 (27 II 2018).
- Ukraina: Separatyści nadal porywają i zabijają*, <http://gosc.pl/doc/2088467.Ukraina-Separatysci-nadal-porywaja-i-zabijaja> (15 III 2018).
- Ukrainian Catholics face rising hostility from Russian police, Russian Orthodox*, <https://www.catholicculture.org/news/headlines/index.cfm?storyid=2091-3&repos=4&subrepos=2&searchid=1810335> (1 III 2018).
- „Vatykan ofitsiyno ne vyznaye aneksiyi Krymu”, – yepyskop RKTS v Ukraini*, https://risu.org.ua/ua/index/all_news/catholics/rcc_in_ukraine/59109 (7 III 2018).
- V UPTS KP u Krymu zalyshylosya chetvero svyashchenykyv — arkhyepyskop Klyment*, https://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/69843 (1 III 2018).
- Yak zhyve nyny UHKTS v Krymu?*, http://news.ugcc.ua/interview/yak_zhive_nin-%D1%96_ugkts_v_krimu_70758.html (22 II 2018).
- Yepyskop RKTS podyakuvav „uryadu” Sevastopolya za spryyannya katolykam*, https://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/61717 (1 III 2018).
- Yevropeys'kyy sud z prav lyudyny pryynyav i zareyestruvav zayavu UPTS KP*, https://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/69788 (1 III 2018).
- Zakharov, A., Vystoyat' pomogayet tol'ko molitva*, <http://www.golos.com.ua/rus/article/277801> (22 II 2018).

Zayava arkhiepyskopa Kryms'koho i Simferopol's'soho Klymenta shchodo zakhoplennya khramu UPTS KP v s. Pereva, https://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1431%3A1&catid=50%3Azv&Itemid=78&lang=ru (22 II 2018).

Zayava Minkul'tury Ukrayiny stosovno peresliduvan' svyashchenosluzhyteliv na terytoriyi AR Krym, http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1393%3A1&catid=50%3Azv&Itemid=78&lang=uk (22 II 2018).

Zvit Misiyi OBSE z otsinky stanu sprav iz dotrymannyam prav lyudyny v Krymu: svoboda virospovidannya, http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1604%3A1&catid=46%3Aocse&Itemid=73&lang=uk (22 II 2018).

Tomasz R. Dębowski – dr hab. politologii, adiunkt w Zakładzie Polityki Zagranicznej RP w Instytucie Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Wrocławskiego.
ORCID: 0000-0002-9933-8911

Paweł Olbrycht, Paweł Chmura

Ukraińska Operacja Antyterrorystyczna jako odpowiedź na zagrożenie bezpieczeństwa we wschodniej Ukrainie

Wstęp

Wydarzenia na Ukrainie z przełomu 2014 i 2015 r. ukazały stopień złożoności współczesnych konfliktów zbrojnych. Z tego powodu wojna w Donbasie stanowi temat wielu opracowań naukowych. Stosunkowo niewiele miejsca poświęcono jednak analizie skupiającej się na działalności formacji specjalnych w ramach wspomnianego konfliktu wschodnioukraińskiego, stąd spostrzeżenia autorów skupiły się na wymiarze antyterrorystycznym wojny w Donbasie. Celem artykułu była ocena słuszności uznania ATO jako operacji antyterrorystycznej. Szczególnie istotna w tym wymiarze jest eksplanacja udziału ukraińskich sił specjalnych w prowadzonych działaniach bojowych.

Geneza konfliktu rosyjsko-ukraińskiego

Na obszarze geograficznym państw powstałych na skutek upadku Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich można zaobserwować konflikty na tle narodowościowym. Związane są one z obszarami zamieszkiwanymi podczas istnienia ZSRR przez obywateli narodowości innej niż republiki, do której był on przypisany. Jednym z przykładów takiego konfliktu jest aneksja przez Federację Rosyjską należącego do Ukrainy Półwyspu Krymskiego. Obszar ten w swej historii od zawsze stanowił – ze względu na zmiany panujących nad nim podmiotów: Tatarów (w ramach Chanatu Krymskiego), Rosjan (od czasu aneksji w 1783 r.), a od 1991 r. nowopowstałego państwa ukraińskiego – terytorium sporne.

Historycznego momentu zwrotnego niestabilności na Półwyspie Krymskim upatrywać należy w 1954 r., gdy w 300. rocznicę Rady Perejaśławskiej (umowy podpisanej w 1654 r. pomiędzy Rosją i tzw. Wojskiem Zaporoskim, ówczesnie sprawującym władzę nad obszarem dzisiejszej Ukrainy), decyzją władz ZSRR,

obszar ten został przekazany Ukrainiejskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej. Po upadku ZSRR obszar ten znalazł się w posiadaniu nowopowstałego państwa ukraińskiego, mimo że znaczną część jego mieszkańców stanowili Rosjanie. Wskutek rozpoczętych przez rosyjskich separatystów w 2014 r. działań zbrojnych oraz przeprowadzenia powszechnie nieuznanego przez społeczność międzynarodową referendum, utworzono Republikę Krymu, wcieloną do Federacji Rosyjskiej. Z czasem konflikt ten rozszerzył się także na wschodnią część Ukrainy m.in. w okolice Doniecka oraz Ługańska, z rosyjskiego punktu widzenia ważnych głównie ze względu na ich wysokie uprzemysłowienie. W odpowiedzi na te wydarzenia, w pierwszej połowie 2014 r. władze ukraińskie rozpoczęły działania pod nazwą ATO – Operacja Antyterrorystyczna.

Dylematy związane z uznaniem ATO jako operacji antyterrorystycznej

Przyczyną podjęcia tej decyzji była eskalacja rebelii separatystów, mającej miejsce na wschodzie Ukrainy, którzy byli wspierani przez Rosję w zakresie dostarczania sprzętu wojskowego, finansów, czy wsparcia w postaci sił zbrojnych¹. Dynamicznie rozwijająca się sytuacja wymagała podjęcia nadzwyczajnych sił i środków w celu zażegnania zagrożenia, które stało się wówczas realne dla całej Ukrainy. Władze Ukrainy były świadome istniejącej dysproporcji w zakresie potencjału bojowego i ekonomicznego w porównaniu do Federacji Rosyjskiej. Choć początkowo separatyści nie byli utożsamiani z Rosją, to później byli przez nią wspierani, pomimo odżegnywania się od tego władz Kremla. Należało zatem wykorzystać nadzwyczajne siły i środki w celu zwalczania zaistniałego zagrożenia.

Separatystyczne podłoże działalności o charakterze terrorystycznym na terenie wschodniej Ukrainy i podjęte przez władze działania wskazują na pojęciowy dysonans. Teoretycznie, poprzez ogłoszenie Operacji Antyterrorystycznej ukraińscy decydenci postanowili zwalczać działalność separatystów na drodze niekonwencjonalnych działań, gdzie podmiotami wiodącymi powinny być siły specjalne. W praktyce jednak czynności bojowe prowadzone w Donbasie znacznie odbiegają od klasycznego pojęcia operacji antyterrorystycznej. Różnice widoczne są przede wszystkim w kontekście skali i wachlarzu używanych metod. Zgodnie z polskim systemem antyterrorystycznym operacja ta polegała na podjęciu przedsięwzięć organizacyjnych, taktycznych i materiałowo-technicznych w celu zniwelowania zagrożenia terrorystycznego wynikającego z zaistniałego zdarzenia kry-

¹ A. Gorzkowicz, *Wojna hybrydowa na Ukrainie jako przykład współczesnych konfliktów zbrojnych*, „Roczniki Studenckie Akademii Wojsk Lądowych” 2016, nr 1, s. 153.

zysowego, mającego charakter terrorystyczny². Ponadto wśród wspólnych cech każdej operacji antyterrorystycznej można wyróżnić:

- 1) zastosowanie specjalistycznych sił i środków – oznacza to wykorzystanie sił specjalnych ze szczególnym naciskiem na grupy kontrterrorystyczne, które tworzą zespoły szturmowe gotowe do prowadzenia działań kontrterrorystycznych. Ukraińskie siły specjalne były niedostatecznie przygotowane w starciu 5 V 2014 r. z bojownikami, którzy zajęli Słowiańsk. Ponadto nie dysponowali odpowiednim zapleczem logistycznym, technologicznym czy medycznym. Występujące braki w wyposażeniu żołnierzy czy brak odpowiednich formacji wywiadowczych i kontrwywiadowczych poddaje zatem w wątpliwość uznanie ATO za operację antyterrorystyczną. Dodatkowo, Ukraina angażowała w działania bojowe standardowe oddziały i pododdziały zbrojne. Natomiast rozwiązanie sytuacji kryzysowej o wysokim stopniu ryzyka i skomplikowania wyklucza użycie konwencjonalnych sił i środków, ponieważ są one nieadekwatne do skali zagrożenia;
- 2) specjalistyczną taktykę działania – z uwagi na wrażliwość tych informacji są one niejawne. Ukraińska Operacja Antyterrorystyczna charakteryzowała się wysokim stopniem złożoności. W przypadku skomplikowanej i przedłużającej się w czasie operacji zaleca się maksymalizację potencjału bojowego poprzez udział dużej ilości formacji o charakterze specjalnym, której wydzielone grupy szturmowe prowadzą wspólne działania, celem wyeliminowania zagrożenia oraz przywrócenia stanu wyjściowego sprzed wystąpienia danej sytuacji kryzysowej. Warto zaznaczyć, że w przypadku tak rozległego obszaru działań jakie cechuje konflikt na wschodzie Ukrainy, większość czynności musi być prowadzona równolegle, co skrajnie ogranicza możliwości bojowe sił specjalnych oraz komplikuje łańcuch decyzyjny na miejscu zdarzenia;
- 3) bezpośrednie zagrożenie życia, zdrowia lub wolności osób lub mienia – oznacza to sytuację zakładniczą, sytuację zabarykadowania, uprowadzenie osób czy groźbę popełnienia powyższych czynów. Każda z wyżej wymienionych sytuacji stwarza realne zagrożenie dla obywateli i wymaga prowadzenia działań ratunkowych oraz kontrterrorystycznych.

Niewątpliwie ATO zawierała powyższe cechy, jednak odzwierciedlają one jedynie ułamek specyfiki działań w Donbasie. Faktyczne działania kontrterrorystyczne w rozumieniu art. 2 ustawy z 10 VI 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych³ stanowiły tylko część czynności bojowych podejmowanych na wschodzie Ukrainy. Można powiedzieć, że Operacja Antyterrorystyczna stanowiła jedynie

² Por. Zarządzenie nr 23 Komendanta Głównego Policji z 24 IX 2014 r. w sprawie metod i form przygotowania i realizacji działań Policji w związku ze zdarzeniami kryzysowymi. Dz. Urz. KGP 2014, poz. 65, z późn. zm.

³ Dz.U. 2018, poz. 452.

kryptonim dla działań wojennych prowadzonych w ramach wielopłaszczyznowej wojny. Trafniejszym określeniem dla ATO jest ogólnie pojęta wojna hybrydowa, która zakłada wykorzystanie konwencjonalnych wojsk wraz z elastycznymi metodami walki, które pozwalają przeciwstawić się przeciwnikom o odmiennej specyfice działania niż klasyczne wojsko⁴. Elementem wojny hybrydowej jest m.in. prowadzenie nie zawsze wyłącznie militarnych wielowymiarowych działań. Zaliczyć można do nich wprowadzenie chaosu w społeczeństwach konkretnych państw dzięki działaniom propagandowym oraz cyberatakami na witryny administracji publicznej. Obecnie często spotykanym sformułowaniem związanym z wojną hybrydową są tzw. zielone ludziki, stosowane na określenie uzbrojonych oddziałów nieposiadających wymaganych zgodnie z międzynarodowym prawem humanitarnym konfliktów zbrojnych państwowych dystynkcji⁵. Faktycznie jednak wchodzi one w skład armii rosyjskiej oraz są wyposażone w jej sprzęt. Nieoficjalne działanie pozwala jednak stronie rosyjskiej swobodnie odżegnywać się od działalności tych grup, zrzucając z siebie odpowiedzialność za działania zbrojne trwające we wschodniej części Ukrainy – głównie w obwodach donieckim i ługańskim.

Jednak hybrydowości wojny nie należy utożsamiać jedynie z wieloaspektowym charakterem prowadzonych działań w ramach zaistniałego konfliktu zbrojnego. W przypadku wydarzeń w Donbasie ogłoszenie Operacji Antyterrorystycznej pozwoliło uniknąć oficjalnego wypowiedzenia wojny oraz jednoznacznego określenia przeciwnika. Ukraińscy decydenci uznali separatystów za główne zagrożenie, a Federacja Rosyjska przedstawia tę konfrontację jako wewnętrzny konflikt występujący w obrębie Ukrainy⁶.

Hybrydowy charakter wojny w Donbasie wynika również z trudności jednoznacznego określenia oponenta strony ukraińskiej. Separatyści ze wschodu Ukrainy utożsamiają się z podobnymi ideologiami, które zazwyczaj kolidują z rosyjskim systemem aksjologicznym. Ponadto sprawców konfliktu można określić jako terrorystów, federalistów, okupantów, kolaborantów, dywersantów czy samoobronę i milicję Donbasu⁷. Konkretna kategoryzacja zależy zatem od rozpatrywanego etapu konfliktu, gdzie w pierwszej fazie byli to głównie lokalni terroryści. Dodatkowo identyfikacja i klasyfikacja zwaśnionych stron konfliktu, a także wskazanie ich motywów było znacznie utrudnione przez ciągłą manipulację charakterem konfliktu poprzez niejednoznaczność w medialnych przekazach⁸. Szczególnie

⁴ A. Gladii, *Konflikt zbrojny w Donbasie w latach 2014/2015 – rozłam wewnętrzny czy ukraińsko-rosyjska wojna? Scenariusze dalszego rozwoju konfliktu*, „Przegląd Strategiczny” 2017, nr 10, s. 100.

⁵ Protokół dodatkowy do Konwencji Geneewskich z 12 VIII 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, Dz.U 1992, nr 41, poz. 175.

⁶ A. Gladii, *op.cit.*, s. 100.

⁷ *Ibidem*, s. 101.

⁸ *Ibidem*.

zintensyfikowane działania prowadziły rosyjskie media, które podczas konfliktu świadomie antagonizowały względem siebie poszczególne mniejszości narodowe. Odzwierciedla się to poprzez podkreślanie antysemityzmu nowej władzy w Kijowie czy punktowanie różnic kulturowych, gospodarczych, czy historycznych pomiędzy określonymi regionami Ukrainy⁹. Głównym założeniem tego konfliktu jest walka o wpływy w danym regionie na drodze propagandy, dezinformacji czy utajniania prawdy, które docelowo mają za zadanie wykreować odpowiednie zachowania, poglądy czy emocje u osób atakowanych przez media. W przypadku wojny w Donbasie objawia się to poprzez potwierdzenie mocarstwowości Rosji oraz przekonanie o słuszności własnych idei na pragmatycznym przykładzie walki „dobra ze złem”, gdzie po stronie dobra znajduje się Federacja Rosyjska, a po stronie zła – Ukraina. Można w tym miejscu przywołać słynny wywiad z kobietą, która oświadczyła, że ukraińskie bataliony karne ukrzyżowały małe dziecko na forum publicznym¹⁰. Potęguje to zasadność uznania Ukrainy za państwo kojarzące się ze złem. Podobny zabieg wojny „dobra ze złem” zastosował George Bush, który po zamachu na World Trade Center jawnie ogłosił wojnę z terroryzmem, klasyfikując jednocześnie terrorystów jako oś zła. Istotna jest również rola mediów w realizacji zadań służb specjalnych, głównie od strony rosyjskiej. Przykładem może być monopol rosyjskich mediów na przekazywanie informacji o miejscu przebywania uwięzionej ukraińskiej wojskowej Nadii Sawczenko¹¹, której porwanie stanowiło dowód mocarstwowości Federacji Rosyjskiej. Przesłanie tych informacji było proste – każdy kto będzie podejrzany o atak na rosyjskich obywateli, będzie schwytyany i odpowiednio ukarany przez Rosję, która posiada w tym celu niezbędne środki i zaplecze. Przekaz dotyczący niezbędnych środków odnosi się m.in. do rosyjskich służb specjalnych, które znane są z enigmatyczności swoich działań. Wielopłaszczyznowy charakter prowadzonych działań oraz nieprecyzyjnie określony przeciwnik, którego siły można uznać za osobne strony konfliktu, wskazuje na hybrydowy charakter wojny w Donbasie. Niejednoznaczna specyfika działań na wschodzie Ukrainy wynika z kolejnych przesłanek. Przykładem jest udział ukraińskich funkcjonariuszy działających na szkodę państwa, łamiących przy tym założenia swojej formacji i przysięgę państwową¹². Przechodząc na stronę separatystów, ukraińscy funkcjonariusze i żołnierze stawali się kolaborantami. Kwalifikuje to konflikt jako wojnę domową, co było niezwykle korzystnym argumentem dla Federacji Rosyjskiej, która początkowo twierdziła, że wojna w Donbasie stanowi wewnętrzny spór Ukrainy. Choć celem niniejszych rozważań nie jest argumentacja słuszności uznania wydarzeń na wschodzie Ukrainy jako wojny

⁹ J. Hajduk, T. Stępniewski, *Wojna hybrydowa Rosji z Ukrainą: uwarunkowania i instrumenty*, „Studia Europejskie” 2015, nr 4, s. 147.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, s. 148.

¹² A. Gladii, *op.cit.*, s. 101.

hybrydowej, to wartym podkreślenia jest fakt odróżnienia ATO od klasycznej operacji antyterrorystycznej. W początkowej fazie Operacja Antyterrorystyczna spełniała bowiem przesłanki działań specjalnych, ale w krótkim czasie wyewoluowała w kompleksową operację militarną z uwzględnieniem hybrydowego charakteru prowadzenia działań wojennych.

Według Franka Hoffmana jednym z elementów konfliktów hybrydowych jest terroryzm¹³. Wśród pozostałych czynników można wyróżnić zdolności konwencjonalne, wojnę nieregularną czy przestępczość¹⁴. Nie ulega zatem wątpliwości, że Ukraina zмага się z przeciwnikiem stosującym metody charakterystyczne dla organizacji terrorystycznych. Istotnym jest, że przesłankami określającymi separatystów jako terrorystów jest wymuszanie na władzach w Kijowie podjęcia określonych działań, spowodowanie znacznego zagrożenia dla ludności, destabilizacja regionu czy zastraszenie znacznej ilości osób. W polskim porządku prawnym zastraszenie ludności czy wymuszenie podjęcia określonych działań przez organy władzy publicznej państwa również wpisują się w specyfikę przestępstwa o charakterze terrorystycznym, które zgodnie z ustawą z 6 VI 1997 r. – Kodeks Karny jest penalizowane pozbawieniem wolności na okres co najmniej pięciu lat (art. 115 §20)¹⁵. Oprócz wcześniejszych przesłanek należy również wziąć pod uwagę motyw sprawców. W przypadku wojny w Donbasie uzasadnieniem stosowania działań hybrydowych według separatystów jest chęć przyłączenia swojego regionu do Rosji, stąd można tu mówić o klasycznym charakterze motywacji do podjęcia działań terrorystycznych. Innymi przyczynami przestępczości terrorystycznej obok separatyzmu są: nacjonalizm, ideologia, rasizm czy działalność kryminalna¹⁶.

Zasadniczymi przejawami działalności terrorystycznej wśród separatystów były porwania lokalnych polityków i dziennikarzy, głównie w celu wymuszenia podjęcia określonych działań i narzucenia swojej woli. Wśród przykładów można wymienić: uprowadzenie obserwatorów międzynarodowych, zajęcie większości Słowiańska i szczelne zabarykadowanie swoich pozycji, opanowanie delegatury Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w Doniecku i zablokowanie dojazdów do miasta, zajęcie budynku rady miejskiej w Mariupolu, opanowanie portu lotniczego w Doniecku i wiele innych przejawów skrajnie zdeterminowanej działalności o charakterze terrorystycznym¹⁷.

¹³ F. Hoffman, *Hybrid Threats: Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict*, „Strategic Forum” 2009, no. 240, s. 6.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Ustawa z 6 VI 1997 r. – Kodeks Karny, Dz.U. 2016, nr 88, poz. 1137, z późn. zm.

¹⁶ A. Nowakowska-Krystman, W. Zubrzycki, P. Daniluk, E. Mazur-Ciślik, *Terroryzm w ujęciu analiz strategicznych*, Warszawa 2015, s. 80-81.

¹⁷ Por. *Raport. Rosyjskie zbrodnie wojenne we Wschodniej Ukrainie w 2014 roku*, s. 45-124, http://www.tpu.org.pl/_media/ulotki/rosyjskie_zbrodnie_wojenne_we_wschodniej_ukrainie_w_2014_roku-1.pdf (13 XII 2018).

Wybrane działania o charakterze specjalnym w ramach ATO

Przywołując wcześniejszą część rozważań, ATO była zjawiskiem znacznie szerszym niż standardowa operacja antyterrorystyczna. Nie oznacza to jednak, że w ramach Operacji Antyterrorystycznej nie prowadzono działań specjalnych. Jednym z wydarzeń wymagających użycia sił specjalnych było pojawienie się w kwietniu 2014 r. na obszarach Donieckiego Zagłębia Węglowego wspomnianych tzw. zielonych ludzików, czyli nieoznakowanych grup bojowych¹⁸. Pododdziały nieznanego pochodzenia utożsamiano z Rosją, która dementowała te zarzuty. Władze rosyjskie tłumaczyły, że wspomniane grupy bojówkarzy tworzą lokalni mieszkańcy z obszarów wschodniej Ukrainy. Jednocześnie umożliwiało to Rosji zaprzeczenie swojego udziału w konflikcie. Wskazywano wówczas, że wydarzenia w Donbasie to wojna domowa. Tłumaczenia władz rosyjskich nie wystarczyły jednak by uzasadnić wyszkolenie „zielonych ludzików”, którzy w krótkim czasie zajmowali newralgiczne punkty Donbasu, jak np. mosty, połączenia transportowe, jednostki administracji czy komunikacji publicznej. Działania te miały miejsce w kwietniu, gdzie separatyści zajęli znaczną część Donbasu. Koordynacja prowadzonych czynności, a także ich niezwykła skuteczność były przesłankami umożliwiającymi identyfikację nieznanymi żołnierzy. Biorąc pod uwagę poziom wyszkolenia bojowników utożsamiono ich z rosyjskim specnazem, który uzyskał wsparcie od części lokalnej ludności i ukraińskiej milicji¹⁹. W wyniku działań rosyjskich sił specjalnych obalono konstytucyjny porządek w wielu miastach Donbasu i sparaliżowano lokalne władze. Zadecydowano wówczas o wykorzystaniu 8. Samodzielnego Pułku do zadań specjalnych w zakresie działań dywersyjno-zwiadowczych na obszarach okupowanych przez bojowników. Żołnierze ukraińskiej formacji specjalnej zostali wysłani w celu dokonania specjalnego rozpoznania na tereny Donbasu, m.in. na lotnisko w Charkowie i przedmieścia Słowiańska²⁰. Celem powyższych czynności była m.in. identyfikacja „zielonych ludzików”, a także weryfikacja ewentualnego udziału Rosji w konflikcie. Oprócz rozpoznania, 8. Pułk brał także udział w szturmie na Semeniwkę, znajdującą się na przedmieściach Słowiańska.

Działania ofensywne ukraińskich sił powołanych w ramach ATO rozpoczęły się 2 V 2014 r. od szturmie na Słowiańsk. Potencjał bojowy armii ukraińskiej składał się wówczas z pododdziałów specnazu MSW Omega oraz Jaguar, pododdziałów

¹⁸ A. Gladii, *op.cit.*, s. 107.

¹⁹ F. Bryjka, *Rosyjska wojna zastępcza w Donbasie*, „Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem” 2016, nr 1, s. 206.

²⁰ W. Koźmic, *Siły Operacji Specjalnych Sił Zbrojnych Ukrainy*, „Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka” 2016, nr 3, s. 231-232.

z jednostek aeromobilnych oraz oddziału specnazu SBU Alfa²¹. Początkowo siły ukraińskie przejęły kontrolę nad większą częścią Słowiańska, jednak było to okupione stratami, m.in. zniszczeniem przez separatystów kilku śmigłowców Mi-23 i Mi-8²². Mimo tego, wojsko ukraińskie otoczyło separatystów i nakazało zaprzestanie działalności terrorystycznej. Na przełomie kwietnia i maja 2014 r. ukraińska armia zdołała opanować strategiczne punkty w Donbasie, dzięki czemu nie powtórzył się scenariusz mający miejsce na Krymie. Separatystów wyparto m.in. ze Słowiańska, Mariupola, Pokrowa, Bachmuta i innych miast Donbasu. Warto dodać, że jakże kluczowy w tym wymiarze potencjał bojowy ukraińskich sił specjalnych był znacznie ograniczony. Kłopoty z łącznością, niedostateczne wyszkolenie taktyczne i specjalistyczne czy deficyt specjalnego wyposażenia znacznie ograniczały możliwości bojowe ukraińskich komandosów. Wspomniane mankamenty musieli zatem uzupełnić świetnym przygotowaniem fizycznym i ponadprzeciętną motywacją w zakresie prowadzonych działań.

W późniejszym etapie w nocy z 2 na 3 VI 2014 r. podczas szturm na miejscowość Semeniwka pod Słowiańskiem został zaangażowany wspomniany już 8. Samodzielny Pułk do zadań specjalnych. W wyniku działań grup szturmowych terroryści postanowili dokonać odwrotu i skierowali się w kierunku Lisiczańska, ponieważ wyznaczona trasa umożliwiała skryte wycofanie się ze swoich pozycji²³. Bojownicy podzielili się na grupy, z których nie wszyscy dotarli do Lisiczańska. Część terrorystów skierowała się do Czerwonego Limanu, gdzie na szlaku zostali zauważeni przez ukraiński specnaz. Wywiązała się walka, w wyniku której wszyscy napotkani terroryści zginęli²⁴. Kolejne operacje 8. Samodzielnego Pułku do zadań specjalnych żołnierze realizowali w obrębie punktów kontrolnych bojowników. Przykładem jest rozpoznanie wsi Pszeniczne, usytuowanej w pobliżu miejscowości Warwariwka. Podczas wykonywanego zadania komandosi zostali ostrzelani przy pomocy karabinu wyborowego Wychłop²⁵, który *de facto* znajdował się na wyposażeniu wyłącznie rosyjskich sił specjalnych. Kolejnym zadaniem żołnierzy 8. Pułku było dokonanie specjalnego rozpoznania punktu kontrolnego separatystów w pobliżu Siewierodoniecka. W trakcie sprawdzania terenu ukraińscy żołnierze napotkali bojowników, którzy umiejętnie ściągnęli 8. Pułk w zasadzkę²⁶. Poddano w wątpliwość ewentualne wyszkolenie taktyczne terrorystów

²¹ M. Gawęda, *Ukraiński specnaz pod Słowiańskiem. Analiza starcia z 5 maja 2014 r.*, <https://www.defence24.pl/ukraiński-specnaz-pod-słowiańskiem-analiza-starcia-z-5-maja-2014-r> (12 XII 2018).

²² M. Lakomy, *Przebieg i uwarunkowania konfliktu na wschodzie Ukrainy*, [w:] *Implikacje konfliktu ukraińskiego dla polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Polski*, K. Czornik, M. Lakomy, M. Stolarczyk (red.), Katowice 2015, s. 19.

²³ W. Koźmic, *op.cit.*, s. 232.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, s. 232.

– stało się oczywiste, że byli wspierani przez rosyjski specnaz. Konsekwencją tych działań było jednoznaczne powiązanie „zielonych ludzików” z Rosją i wskazanie udziału władz rosyjskich w konflikcie na wschodzie Ukrainy. Inną korzyścią wynikającą z działalności żołnierzy 8. Samodzielnego Pułku do zadań specjalnych były informacje wywiadowcze w zakresie ilości bojowników czy dokładnego usytuowania stanowisk karabinów szturmowych, co znacznie ułatwiło prowadzenie szturmów na okupowane miejscowości.

Sukcesy armii ukraińskiej sprowokowały Rosję do udzielenia wsparcia separatystom, która swoje działania uzasadniała „walką o dobro obywateli rosyjskich na terenach Donbasu”²⁷. Kontrofensywa Rosji w sierpniu 2014 r. spowodowała odbicie wielu miast wywalczonych wcześniej przez Ukrainę w ramach ATO. Kolejne wydarzenia zakładały użycie zarówno sił specjalnych, jak i sił konwencjonalnych. Porozumienie podpisane we wrześniu 2014 r. okazało się nieskuteczne – na początku 2015 r. doszło do ponownej eskalacji konfliktu. Władze w Kijowie zostały zmuszone do zmiany charakteru prowadzonych działań i jawnego ogłoszenia stanu wyjątkowego – doszło do mobilizacji sił i środków. Pokazuje to ewolucję działań na Ukrainie – początkowo stosunkowo udaną Operację Antyterrorystyczną rozwinęto w pełne działania militarne. Zawarto kolejne porozumienie, które zdaje się jedynie pozornie zawieszać broń między Rosją a Ukrainą. Rosjanie zostali zobligowani do wycofania ciężkiego sprzętu wojskowego, a Ukraińcy mieli obowiązek wprowadzić ustawę o specjalnym statusie części obszarów Donbasu, a także przyjąć nową konstytucję²⁸.

Przedstawione w znacznym uproszczeniu zakończenie konfliktu zawiera jednak pewną zaletę. Wydarzenia z przełomu 2014 i 2015 r. ukazały władzom w Kijowie potrzebę rozwinięcia swojego potencjału antyterrorystycznego. Rozwinęto Siły Operacji Specjalnych mieszczące się w strukturach Sił Zbrojnych Ukrainy, które okazały się niezwykle ważnym elementem w zakresie prowadzenia wojny hybrydowej. Wzmocnienie systemu obronnego państwa mogło nastąpić w wyniku zdobytego doświadczenia przez formacje mundurowe Ukrainy podczas ATO. Poświęcenie żołnierzy i funkcjonariuszy w ramach Operacji Antyterrorystycznej zostało zatem docenione i wykorzystane w procesie doskonalenia sił specjalnych Ukrainy, które dysponują cennym materiałem szkoleniowym.

Zakończenie

Konflikt rosyjsko-ukraiński bez wątpienia stanowi obecnie jedno z najpoważniejszych zagrożeń bezpieczeństwa obszaru Europy Wschodniej, jednak ze względu

²⁷ A. Gorzkowicz, *op.cit.*, s. 154.

²⁸ M. Łakomy, *op.cit.*, s. 23.

na bliskość geograficzną i możliwość eskalacji może zasięgiem objąć również państwa członkowskie Paktu Północnoatlantyckiego oraz Unii Europejskiej – w kontekście podobieństwa sytuacji wewnętrznej z Ukrainą, związaną z obecnością mniejszości rosyjskiej, najbardziej narażone wydają się być Litwa, Łotwa oraz Estonia.

Rozwiązanie analizowanego konfliktu jest istotnym wyzwaniem dla całej społeczności międzynarodowej, gdyż bierna postawa może skutkować rozszerzeniem podobnych działań Federacji Rosyjskiej na pozostałe byłe republiki radzieckie, zwłaszcza te, w których podobnie jak na Ukrainie (zwłaszcza jej wschodniej części) zamieszkuje mniejszość rosyjska (m.in. na Łotwie i w Estonii). Działania te tłumaczone są bowiem najczęściej koniecznością ochrony swoich obywateli przebywających poza granicami kraju (w tym mniejszości narodowych). Faktycznie jest to jednak część polityki imperializmu, prowadzonej przez Władimira Putina, która ma na celu odbudowę potęgi porównywalnej z czasami istnienia ZSRR dzięki poszerzaniu strefy wpływów. Elementem determinującym rosyjską aktywność na Ukrainie bez wątpienia jest zacieśnianie kontaktów z Sojuszem Północnoatlantyckim oraz Unią Europejską, co w oczywisty sposób zagraża interesom Rosji.

Sama ATO bez wątpienia stanowiła odpowiedź na działania separatystów. Znaczną część ich aktywności można zaklasyfikować jako przestępstwa o charakterze terrorystycznym. Jednak mnogość użytych sił i środków na wschodzie Ukrainy wskazują, że Operacja Antyterrorystyczna była wojną hybrydową, zawierającą elementy wojny zastępczej czy informacyjnej. Zawarte rozważania jednoznacznie ukazują złożoność konfliktu w Donbasie, a próby jego zwalczania znacznie przekraczają ideę operacji antyterrorystycznej. Warto podkreślić, że istotnym elementem ATO była działalność ukraińskich sił specjalnych, która skupiała się m.in. na prowadzeniu specjalnego rozpoznania, czynnościach wywiadowczych i kontrwywiadowczych, a także czynnościach kontrterrorystycznych. Ostatecznie jednak działania bojowe o charakterze specjalnym stanowiły ułamek wszystkich przedsięwzięć przeprowadzonych w trakcie wojny w Donbasie.

Abstract

Paweł Olbrycht, Paweł Chmura

Anti-Terrorist Operation as a response to the threat to security in eastern Ukraine

The events in Ukraine from the turn of 2014 and 2015 showed the complexity of contemporary armed conflicts. For this reason, the war in Donbas is the subject of many scientific studies. Gradually, however, little space was devoted to the

analysis focusing on the activities of special formations in the framework of the aforementioned Eastern Ukrainian conflict, hence the authors' insights focused on the anti-terrorist dimension of the Donbas war. The aim of the article was to assess the legitimacy of ATO recognition as an anti-terrorist operation. Particularly important in this dimension is the expatriation of the participation of Ukrainian special forces in the conducted combat operations.

Keywords: Ukraine, terrorism, operation, security

References

- Bryjka, F., *Rosyjska wojna zastępcza w Donbasie*, „Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem” 2016, nr 1.
- Gawęda M., *Ukraiński specnaz pod Słowiańskiem. Analiza starcia z 5 maja 2014 r.*, <https://www.defence24.pl/ukraiński-specnaz-pod-słowiańskiem-analiza-starcia-z-5-maja-2014-r> (12 XII 2018).
- Gładzi, A., *Konflikt zbrojny w Donbasie w latach 2014/2015 – rozłam wewnętrzny czy ukraińsko-rosyjska wojna? Scenariusze dalszego rozwoju konfliktu*, „Przeгляд Strategiczny” 2017, nr 10.
- Gorzkowicz, A., *Wojna hybrydowa na Ukrainie jako przykład współczesnych konfliktów zbrojnych*, „Roczniki Studenckie Akademii Wojsk Lądowych” 2017, nr 1.
- Hajduk, J., Stępniewski, T., *Wojna hybrydowa Rosji z Ukrainą: uwarunkowania i instrumenty*, „Studia Europejskie” 2015, nr 4.
- Hoffman, F., *Hybrid Threats: Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict*, „Strategic Forum” 2009, no. 240.
- Koźmic, W., *Siły Operacji Specjalnych Sił Zbrojnych Ukrainy*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2016, nr 3.
- Lakomy, M., *Przebieg i uwarunkowania konfliktu na wschodzie Ukrainy*, [in:] *Implikacje konfliktu ukraińskiego dla polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Polski*, K. Czornik, M. Lakomy, M. Stolarczyk (eds.), Katowice 2015.
- Nowakowska-Krystman, A., Zubrzycki, W., Daniluk, P., Mazur-Cieślak, E., *Terroryzm w ujęciu analiz strategicznych*, Warszawa 2015.
- Protokół dodatkowy do Konwencji Genewskich z 12 VIII 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, Dz.U. 1992, nr 41, poz. 175.
- Raport. Rosyjskie zbrodnie wojenne we Wschodniej Ukrainie w 2014 roku*, http://www.tpu.org.pl/_media/ulotki/rosyjskie_zbrodnie_wojenne_we_wschodniej_ukrainie_w_2014_roku-1.pdf (13 XII 2018).
- Ustawa z 6 VI 1997 r. – Kodeks Karny, Dz.U. 2016, nr 88, poz. 1137, z późn. zm.

Ustawa z 10 VI 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych, Dz.U. 2018, poz. 452.
Zarządzenie nr 23 Komendanta Głównego Policji z 24 IX 2014 r. w sprawie metod i form przygotowania i realizacji działań Policji w związku ze zdarzeniami kryzysowymi, Dz. Urz. KGP 2014, poz. 65, z późn. zm.

Paweł Olbrycht – mgr bezpieczeństwa narodowego, asystent w Zakładzie Bezpieczeństwa Publicznego na Wydziale Nauk o Bezpieczeństwie Akademii Wojsk Lądowych im. gen. T. Kościuszki we Wrocławiu. ORCID: 0000-0001-8362-5644

Paweł Chmura – student bezpieczeństwa narodowego na Wydziale Nauk o Bezpieczeństwie Akademii Wojsk Lądowych im. gen. T. Kościuszki we Wrocławiu

Aliesia Pavliuk

Stosunki polsko-ukraińskie po rewolucji godności

Wprowadzenie

Polsko-ukraińska współpraca, będąca pokłosiem w pierwszej kolejności bliskości geograficznej, ale również swoistej wspólnoty historycznej, jest intensywna i przebiega na wielu wzajemnie przenikających się płaszczyznach: gospodarczej, politycznej oraz kulturowej. Obok oficjalnych relacji na szczeblu rządowym, widoczna jest ona również w niezwykle ożywionej działalności ukraińskich i polskich organizacji pozarządowych (NGOs) oraz w wymianie naukowej i kulturalnej. Władze Polski, od momentu uzyskania przez Ukrainę niepodległości w 1991 r. wszelkimi sposobami wspierały jej europejskie aspiracje oraz demokratyczne przemiany, skąd przypuszczenie, że wydarzenia rewolucji godności nie miały stanowić wyjątku. Jednak wzajemne stosunki znacznie się ochłodziły po przyjęciu przez Sejm RP uchwały o zbrodni wołyńskiej¹, która spotkała się z natychmiastową, negatywną reakcją strony ukraińskiej. Nie ulega wątpliwości, że taka zmiana politycznego tonu postawiła pod znakiem zapytania dalszą współpracę obu państw, i tak już osłabioną wydarzeniami rewolucji godności.

Zasadniczym celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie, czy i w jakim stopniu rewolucja godności wpłynęła na wzajemne relacje pomiędzy Polską a Ukrainą. Niezbędnym elementem badań jest dokładna analiza wspólnych działań, oświadczeń, spotkań oraz wypowiedzi politycznych działaczy, naukowców i specjalistów bilateralnych stosunków polsko-ukraińskich. Ukraina otwarcie przedstawia swoje europejskie aspiracje, uważając Polskę za swojego najważniejszego partnera strategicznego i „rzecznika” swoich interesów w Unii Europejskiej. Z tego powodu, najczęstszym tematem debat, które toczyły się zarówno w Polsce, jak i na Ukrainie, jest próba zdiagnozowania przyczyn pogorszenia się stosunków pomiędzy dwoma państwami.

¹ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 lipca 2013 r. w sprawie uczczenia 70. rocznicy Zbrodni Wołyńskiej i oddania hołdu Jej ofiarom, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP2013000060> (1 III 2018).

Aktualność tematu podkreśla fakt, że wydarzenia rewolucji godności na Ukrainie miały miejsce stosunkowo niedawno. Artykuł przedstawia przyczyny rewolucji godności na Ukrainie, oraz wpływ tych wydarzeń na migrację obywateli Ukrainy do Polski. W tym kontekście postawiono hipotezę, że rewolucja godności lat 2013-2014 stała się przyczyną osłabienia strategicznego partnerstwa pomiędzy Polską a Ukrainą. W celu jej udowodnienia w artykule postawiono następujące pytania badawcze: jakie są główne przyczyny rewolucji godności na Ukrainie oraz jak zmieniła się rola Polski jako głównego adwokata europejskich aspiracji Ukrainy? W tym celu analizie poddano dostępną literaturę przede wszystkim w języku ukraińskim, ale również literaturę polsko- i anglojęzyczną z zakresu metodologii nauk społecznych, badań politologicznych oraz nauk o stosunkach międzynarodowych. W związku z tym, że temat stosunków polsko-ukraińskich w ostatnich latach jest często i chętnie podejmowany w literaturze przedmiotu², niniejszy artykuł, dzięki przeanalizowaniu zwłaszcza ukraińskich publikacji, jest cennym uzupełnieniem dostępnej na polskim rynku literatury, odnoszącej się do polsko-ukraińskich relacji. O ile jednak informacje odnoszące się do polsko-ukraińskich relacji na bieżąco ukazują się w środkach masowego przekazu, to analiza rewolucji godności, jej przyczyn i możliwych konsekwencji nie jest częstym przedmiotem zainteresowania polskich ośrodków akademickich. Tematyka ta pojawia się głównie w publikacjach w języku ukraińskim. Naukowcy patrzą na rewolucję godności na Ukrainie zwykle poprzez pryzmat wyjaśniania przyczyn wydarzeń lat 2013-2014 oraz skutków społecznych, politycznych i gospodarczych z jakimi musiała zmierzyć się Ukraina. Ich wyjaśnienie istotne jest również w kontekście polsko-ukraińskich relacji, ponieważ zdiagnozowanie przyczyn ochłodzenia wzajemnych relacji jest niezbędnym elementem odbudowy wzajemnego zaufania, którym niewątpliwie dwa państwa darzyły się w pierwszych latach niepodległości Ukrainy.

Rewolucja godności na Ukrainie i przyczyny jej powstania

Współczesna Ukraina znajduje się obecnie na etapie transformacji społeczno-politycznej oraz gospodarczej. Stopniowo wdrażane demokratyczne standardy zarządzania państwem nieuchronnie wiązały się również z koniecznością wprowadzania idei politycznych swobód. Prawa i swobody polityczne należą do powszechnie uznawanych, bezwzględnych i nadrzędnych wartości państwa

² M.in: *Ukraińcy patrzą na zachód – ocena polityki i oczekiwania; Priorytetowe Partnerstwo. Wspólna wizja stosunków polsko-ukraińskich; Polska-Ukraina, Polacy-Ukraińcy, Poland-Ukrainian Relations.*

demokratycznego, prawnego i socjalnego. Zasady te stanowią podstawę dla funkcjonowania wszystkich innych swobód systemu demokratycznego, gwarantując prawa państwa i jego społeczeństwa w wymiarach życia politycznego, społeczno-ekonomicznego i kulturowego³.

Dnia 22 XI 2013 r., tuż przed zaplanowanym na 28 XI szczytem Partnerstwa Wschodniego w Wilnie⁴, minister spraw zagranicznych Litwy Linas Linkevičius (Litwa przewodniczyła Unii Europejskiej w okresie od 1 VII do 31 XII 2013 r.) odrzucił propozycję Gabinetu Ministrów Ukrainy przeprowadzenia rokowań w trójstronnym formacie UE-Ukraina-Rosja, argumentując to brakiem odpowiednich rozwiązań w prawie wspólnotowym oraz w europejskiej praktyce⁵. Odpowiedzią były masowe, obywatelskie protesty w Doniecku, Chmielnicku, Łucku, Równem, Charkowie, Kijowie, Lwowie i innych miast, których trzon stanowili przede wszystkim ludzie młodzi, pragnący lepszej przyszłości dla swojego kraju. Od 22 XI 2013 r. zaczęły powstawać żywołowe „majdany”, na placu Niepodległości (Majdanie), stanowiące formę obywatelskiego protestu przeciwko decyzji władzy o niepodpisaniu umowy stowarzyszeniowej z UE. Według stacji BBC do kampanii przyłączyło się pół miliona protestujących⁶.

Proces walki społeczeństwa o kontynuowanie europejskiego wyboru Ukrainy miał pokojowy charakter, a takich w historii niezależnej Ukrainy było już kilka. Początkowo pokojowe protesty obywateli Ukrainy z biegiem czasu zmieniły swój charakter na bardziej konfrontacyjny i brutalny, zwłaszcza, gdy doszło do bezpośrednich walk z oddziałami milicji – Berkut. Nieustępliwa postawa władz Ukrainy doprowadziła do zwiększenia liczby uczestników protestu od kilkunastu do kilkuset tysięcy, masowych i długotrwałych akcji obywatelskiego nieposłuszeństwa, które ostatecznie zakończyły się obaleniem prezydenta i rządu. Antypatia do władzy i chęć stworzenia lepszej przyszłości dla własnego państwa zmusiły ludzi do wyjścia na ulice w różnych regionach kraju, rozpoczynając tym samym masowe protesty. Arogancja władzy, brutalne traktowanie demonstrantów, zatrzymania, porwania, pobicia i pierwsze pojedyncze ofiary jeszcze bardziej zaogniły sytuację. Punktem zwrotnym stały się wydarzenia z 19 II 2014 r., kiedy obydwie strony konfliktu zaostriły swoje działania, a od broni używanej przez milicję zginęło co najmniej kilkudziesięciu demonstrantów. Ofiary poniesione w obronie wolności i demokracji nazwano później „Niebiańską Sotnią”. Po raz pierwszy w historii

³ W. Kłymonczuk, *Ukraina w poszukiwaniu wolności – od Rewolucji Godności do wyborów parlamentarnych w 2014 roku*, „Wschód Europy” 2015, nr 1, s. 93-94.

⁴ C. Larsson, *The Eastern Partnership Vilnius-Summit and the Battle for Ukraine*, <https://www.europeaninstitute.org/index.php/ei-blog/187-november-2013/1815-the-eastern-partnership-vilnius-summit-and-the-battle-for-ukraine-1120> (1 III 2018).

⁵ У ЄС відкинули пропозицію Києва про трісторонні переговори за участю Росії, <http://www.pravda.com.ua/news/2013/11/22/7002724/> (22 XI 2013).

⁶ E. Thomas, *Ukraine unrest: Protesters in stand-off over EU deal*, BBC News, Europe, 2 XII 2013.

niepodległej Ukrainy, w konflikcie pomiędzy władzą a społeczeństwem, w masowych akcjach protestu, przelano krew⁷. Wiadomości o wydarzeniach na Majdanie bardzo szybko rozprzestrzeniły się w mediach i sieci społecznościowej, tworząc nowy rozdział w historii Ukrainy pod nazwą „Euromajdan”, „Rewolucja Godności” lub „Ukraińska Eurorewolucja”⁸.

Wyjaśnieniem przyczyn obywatelskich protestów na Ukrainie oraz powstania Euromajdanu zajął się Kijowski Międzynarodowy Instytut Socjologii oraz Fundacja „Demokratyczne Inicjatywy im. Ilka Kuczeriwa” we wspólnym badaniu przeprowadzonym w grudniu 2013 r. Wśród najważniejszych powodów zaznaczonych przez respondentów pojawiły się: brutalne rozpędzenie demonstrantów na placu Niepodległości i represje (70%), rezygnacja Wiktora Janukowycza z podpisania umowy stowarzyszeniowej z UE oraz pragnienie wprowadzenia zmian na Ukrainie (50%), konieczność rotacji władzy (39%), jak również wezwanie opozycji do udziału w protestach (5%)⁹. Ciągłe narastanie niezadowolenia obywateli zwiększało listę żądań protestujących. Do listy wymagań dodano: uwolnienie aresztowanych demonstrantów i zaprzestanie represji (82%), dymisję rządu (80%), ustąpienie prezydenta i przedterminowe wybory głowy państwa (75%), podpisanie umowy stowarzyszeniowej z UE (71%) oraz rozwiązanie Rady Najwyższej i rozpisanie przedterminowych wyborów parlamentarnych (56%)¹⁰.

Najdłuższy narodowy protest we współczesnej historii Ukrainy trwał od listopada 2013 r. do marca roku 2014, którego epicentrum stanowił centralny plac Kijowa – Majdan Niezależności. Łańcuchowa reakcja przekształcenia Ukrainy skumulowała w krótkim okresie wiele wydarzeń: śmierć protestujących na Majdanie w wyniku akcji oddziałów specjalnych milicji, upadek represyjnego aparatu rządowego prezydenta Janukowicza po jego ucieczce z kraju, aneksja Krymu przez Federację Rosyjską, przedterminowe wybory prezydenckie oraz wybór prezydenta (Petra Poroszenki) w pierwszej turze, radykalny separatyzm i dziwna wojna „hybrydowa” (oficjalnie wciąż nazywana „działaniem antyterrorystycznym”), setki zamordowanych wojskowych i cywilów w Donbasie¹¹ oraz skomplikowane

⁷ W. Kłymonczuk, *op.cit.*, s. 99-100.

⁸ *Marченко: Длaczego на Україні powstaў Euromайдан?*, <https://obserwatorpolityczny.pl/?p=19004> (22 XI 2017).

⁹ Sondaż ogólnonarodowy Fundacji „Demokratyczne Inicjatywy im. Ilka Kuczeriwa” i socjologicznej służby Centrum im. Razumkowa przeprowadzony 20-24 XII 2013 r. Próba reprezentatywna – 2010 respondentów w wieku od 18 lat we wszystkich regionach Ukrainy, <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/protestni-nastroi-v-uukraini.htm> (20 II 2015).

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Według danych ONZ w wyniku wojny hybrydowej na Ukrainie od początku konfliktu w Donbasie (od kwietnia 2014 r.) do sierpnia 2017 r. odnotowano 10 225 ofiar śmiertelnych i 24 541 rannych. Liczba ta obejmuje żołnierzy ukraińskich, członków prorosyjskich grup zbrojnych i ludność cywilną, http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport19th_EN.pdf (1 III 2018).

społeczno-ekonomiczne skutki geopolitycznego kierunku ku Europie¹². Ukraińskie wydarzenia, nazwane „rewolucją godności”, pokazały światu, że Ukraińcy są narodem, którego celem jest europejska przyszłość i który za wszelką cenę, nawet własnego życia, pragnie bronić wartości europejskich. Co więcej, że obywatele Ukrainy zasługują na lepszy los dla swojego państwa.

Stosunek polskich polityków i naukowców do wydarzeń rewolucji godności

Wszystkie te wydarzenia znalazły swoje odzwierciedlenie również w stosunkach pomiędzy Polską i Ukrainą. Przez cały okres protestów na Majdanie Polska wspierała proeuropejskie aspiracje Ukrainy. Wkrótce jednak Polska zderzyła się z nieprzewidywanymi dotąd konsekwencjami nie tylko ze strony Europy, uzależnionej od rosyjskiego gazu, ale również od własnego społeczeństwa, które zaczęło radykalizować swoje stanowisko wobec Ukraińców. Taka zmiana politycznego kierunku zaskoczyła Ukrainę. W trudnym dla siebie czasie Ukraina zaczęła podważać partnerstwo strategiczne z Polską. Wydarzenia, które do niedawna łączyły oba państwa, okazały się przyczyną ich rozbieżności.

W przeciągu 25 lat Polska i Ukraina nie prowadziły stałego dialogu na temat historycznych wątków (przede wszystkim polskich). „Zamrożony” wcześniej konflikt ponownie stał się przyczyną nieporozumień między państwami, mimo iż na Ukrainie uważano go za rozwiązany. Z jednej strony naturalnym jest poruszenie wątków historycznych w politycznej retoryce, odzwierciedlając pragnienia polskiego społeczeństwa, jednak niedostateczna znajomość problemu oraz przedłużenie procesów badawczych w obu państwach, doprowadziły do błędnej interpretacji wydarzeń z obu stron. Brak porozumienia można również zauważyć w podejściu do wspólnych wydarzeń na terytorium obu państw. Z jednej strony, Polakom ciężko uwierzyć w to, że czerwono-czarne sztandary na placach podczas rewolucji godności, gloryfikacja UPA na Ukrainie oraz źródła inspiracji dla współczesnej walki o niezależność ukraińskiego państwa nie mają żadnego antypolskiego kontekstu, z drugiej zaś – Ukraińcom trudno zrozumieć, że lipcowa rezolucja parlamentu Polski nie była antyukraińską¹³. Oprócz wskazania winnych za morderstwa na Wołyniu w latach 1943-1944 polski rząd uznał wołyńską tragedię za ludobójstwo. W 2013 r. polski Sejm uchwalił rezolucję, żeby upamiętnić

¹² V. Stepanenko, Y. Pylynskyi, *Ukraine's Revolution: The National Historical Context and the New Challenges for the Country and World*, [w:] *Ukraine After The Euromaidan. Challenges and Hopes*, V. Stepanenko, Y. Pylynskyi (eds.), Bern 2015, s. 11.

¹³ K. Зарембо, *Інтерв'ю з польським дипломатом. Аудит зовнішньої політики: Україна – Польща. Дискусійна Записка, Інститут Світової політики, Київ 2016, s. 13-14.*

to zdarzenie, przedstawiając ukraińskie działania jako antypolskie, prowadzone w duchu etnicznej czystki i z przejawami ludobójstwa¹⁴.

Z tego powodu ukraińscy politycy powinni wykazywać się dojrzałością i mądrością w dialogu z Polską, postrzegając historyczne pretensje nie jako oskarżenie, ale jako apel o pomoc i współpracę. Dobrym przykładem takiej polityki jest oświadczenie-odpowiedź Rady Najwyższej¹⁵, która była na ogół pozytywnie postrzegana w Polsce, zwłaszcza wśród polityków partii Prawo i Sprawiedliwość. Warto również wspomnieć o zgodzie, jaką wypracowali ukraińscy i polscy dyplomaci, podczas komentowania filmu „Wołyń” jako wyjątkowego utworu sztuki, nie pretendującego do historycznej precyzji¹⁶. Mimo tego, część Polaków, mająca neutralny stosunek do tej kwestii, po obejrzeniu filmu zaczęła negatywnie odnosić się wobec Ukraińców¹⁷. Tak czy inaczej, przejawy narodowej przynależności znalazły swoje odzwierciedlenie w stosunkach pomiędzy Polską a Ukrainą. Wydarzenia na Majdanie oraz sytuacja we wschodniej części Ukrainy wywołały niespotykane wcześniej poczucie jedności Ukraińców. Jednocześnie zachęciło to ukraińskich polityków do opowiadania się za interesami elektoratu, dlatego też projekty o dekomunizacji można uważać za wysiłek tworzenia nowej, socjalnej tożsamości. Niestety, miały one wiele sprzecznych decyzji, spośród których jedną była idea kijowskiej Rady Miejskiej o przemianowaniu Prospektu Moskiewskiego na Prospekt im. Bandery, co w konsekwencji doprowadziło do nowego nieporozumienia z polskim partnerem.

Szef polskiego MSZ podczas wizyty we Lwowie groził Ukraińcom, „prowadzącym antypolską działalność”¹⁸, zakazami wjazdu na terytorium Polski, jak również prezydent RP głośno zwrócił uwagę na to, że na ważnych stanowiskach ukraińskich są ludzie mający poglądy antypolskie¹⁹. Wypowiedzi te zostały bardzo źle przyjęte przez Ukrainę. Najgorszym w tym wszystkim jest fakt, że słysząc negatywne wypowiedzi polityków świat może odebrać je jako oficjalne zdania państwa. Pogorszenie się stosunków polsko-ukraińskich wynika przede wszystkim z braku porozumienia. Jak w Polsce, tak i na Ukrainie są siły polityczne, które podgrzewają taką atmosferę reakcji wśród społeczeństwa.

¹⁴ A. Szeptycki, *Poland-Ukraine Relations*, „Revista UNISCI/UNISCI Journal” 2016, no 40, s. 62.

¹⁵ Rezolucja nr 5095 o oświadczeniu Rady Najwyższej w związku z przyjęciem przez Senat i Sejm Rzeczypospolitej Polskiej uchwał z 7 VII 2016 r. i 22 VII 2016 r. „W sprawie oceny polsko-ukraińskiego konfliktu w latach II wojny światowej”.

¹⁶ K. Запембо, *op.cit.*, s. 15.

¹⁷ Prezes Związku Ukraińców oskarżył Polaków o szerzenie nienawiści wobec Ukraińców. „Do ataków fizycznych dochodzi już niemal w całej Polsce”, <https://www.prawdaobjektywna.pl/polska/piotr-tyma-o-relacjach-polsko-ukrainskich-3807.html> (3 III 2018).

¹⁸ P. Kowal, *Konfrontacyjny klimat w stosunkach polsko-ukraińskich. Ząb za ząb*, „Polityka”, 14 XI 2017.

¹⁹ *Ibidem*.

Prof. Przemysław Żurawski vel Grajewski, zasiadający w gabinecie politycznym byłego ministra spraw zagranicznych Witolda Waszczykowskiego, stwierdził:

Mamy dwie płaszczyzny relacji – płaszczyznę realnych działań i płaszczyznę wyobrażeń opinii publicznej w obu krajach, czyli atmosfery wzajemnych relacji. Atmosfera wzajemnych relacji w istotny sposób się pogarsza, co wynika zarówno z błędów po obu stronach, jak i ze względu na niedobory finansowe obecnego rządu z czasów, gdy był w opozycji. Zaplecze intelektualne tego obozu nie rozbudowało dostatecznie dużych kontaktów międzyludzkich z ukraińskim zapleczem eksperckim i opiniotwórczym, w związku z czym obecny przekaz rozpowszechniany na Ukrainie, kształtowany jest w sposób przemożny pod wpływem narracji polskiej opozycji. Dlatego Polska jest przedstawiana jako kraj izolowany na arenie międzynarodowej, rządzony w sposób quasi-dyktatorski i nacjonalistycznie wrogi Ukrainie²⁰.

Wspomniane czynniki należy oczywiście rozpatrywać dwustronnie, ponieważ przyczyna konfliktu leży przede wszystkim w ideach narodowych. Prezydent Polski – Andrzej Duda, przedstawił wyraźne rozumienie swojej wizji, co do modelu politycznego kierunku, dotyczącego kształtowania silnego i ważnego państwa, prowadzącego dialog z UE, broniąc przy tym interesów własnego społeczeństwa oraz maksymalizując wysiłki dla umocnienia statusu regionalnego lidera i bardzo wpływowego przedstawiciela NATO we wschodniej Europie. Nic dziwnego, że taka platforma polityczna stała się sprzyjającym środowiskiem dla wzrostu idei narodowej w Polsce²¹. Biorąc pod uwagę kwestie poglądów polskich polityków na stosunki z Ukrainą, warto zaznaczyć, że są w Polsce takie siły polityczne, które nie traktują kwestii stosunków polsko-ukraińskich priorytetowo²². Dowodem na to jest propozycja (luty 2016 r.) o zapewnieniu środków na budowę muru na wschodniej granicy Polski, aby uniemożliwić migrantom bezprawne przenikanie do państwa²³. Również na Ukrainie nie działa obecnie żadna polityczna siła czy

²⁰ M. Zaniewicz, *Polska nie musi zabiegać o przychylność Ukrainy – wywiad z Przemysławem Żurawskim vel Grajewskim (MSZ RP)* [24 X 2017], <https://www.eastbook.eu/2017/10/24/polska-nie-moze-wykonywac-pracy-za-dyplomacje-ukrainska-wywiad-z-przemyslawem-zurawskim-vel-grajewskim-msz-rp/> (6 III 2018).

²¹ А. Найчук, *Як розвиватимуться відносини України з Польщею: основні проблеми і перспективи*, <http://hvylya.net/analytics/geopolitics/yak-rozvivatimutsya-vidnosini-ukrayini-z-polshheyu-osnovni-problemi-i-perspektivi.html> (4 VIII 2016).

²² Patrz również: *Kukiz o zaangażowaniu Polski w sprawę Ukrainy: Powinniśmy skończyć z rolą frajera. Jesteśmy jak Głupi Jasio*, <http://karta.telewizjarepublika.pl/kukiz-o-zaangazowaniu-polski-w-sprawu-ukrainy-powinnismy-skonczy-c-z-rola-frajera-jestesmy-jak-glupi-jasio,17316.html> (6 III 2018); *Kukiz do Kaczyńskiego: Podajecie rękę tym, którzy czczą diabła* [w:] <https://dorzeczy.pl/kraj/44460/Kukiz-do-Kaczynskiego-Podajecie-reke-tym-ktorzy-czcza-diabla.html> (6 III 2018).

²³ *Польские националисты предлагают построить стену на границе с Украиной*, <https://focus.ua/country/346288/> (26 II 2016).

partia, która miałaby na celu pogłębienie i ulepszenie integracji z Polską. Ukraińskie władze kierują swoje zainteresowania w stronę Brukseli, Waszyngtonu czy Berlina, spodziewając się z ich strony wsparcia finansowego, wojskowego i politycznego. Po wydarzeniach na Majdanie w latach 2013-2014 Ukraina powróciła do idei budowania prawdziwego, demokratycznego państwa z prawidłowo funkcjonującymi instytucjami władzy oraz procedurami gwarantującymi wolne i sprawiedliwe wybory. Z drugiej strony, nadal istnieje konieczność kontynuowania wsparcia dla działania instytucji demokratycznych, jak również efektywnej, lokalnej i regionalnej władzy na Ukrainie, za pomocą konstytucyjnych reform²⁴.

Podsumowując wszystkie te wydarzenia, warto wspomnieć o reformach, które udało się jednak na Ukrainie przeprowadzić. Reformy instytucji publicznych w latach 2010-2013 były skupione głównie na centralizacji władzy, nadając dodatkowe, niekiedy nawet pozakonstytucyjne, uprawnienia prezydentowi Ukrainy, jego administracji oraz rządowi (np. przyjęcie uchwały o zawieszeniu integracji europejskiej oraz przywrócenie więzi gospodarczych z Federacją Rosyjską²⁵), wyłączając ekonomiczną możliwość opozycyjnych polityków, co do finansowania akcji protestacyjnych. Ciągła oligarchizacja władzy i nielegalne odbieranie przedsiębiorstw wiązały się nie tylko z członkami rodziny prezydenta, ale również z jego zaufanymi pełnomocnikami (O. Efremov, O. Janukowycz, R. Achmetow, D. Firtasz, B. Kolesnikow, A. Klyuev, S. Lyovochkin)²⁶. Niezadowolone oligarchów (I. Kołomojski, S. Taruta, H. Boholyubov), którzy tracić mieli swój biznes oraz zwykłych obywateli, co do polityki władzy, stały się dodatkową przyczyną dla powstania „Majdanów” w państwie pod koniec 2013 i na początku 2014 r. Ucieczka prezydenta Janukowicza oraz nieobecność władzy wykonawczej podniosła kwestię legitymizacji procesów społeczno-politycznych w państwie. Dlatego też pierwszą decyzją Rady Najwyższej było przeprowadzenie wyborów prezydenckich, wyborów przewodniczącego Rady Najwyższej (O. Turchynov) oraz mianowanie składu i przewodniczącego Gabinetu Ministrów Ukrainy (O. Jaceniuk).

Wybory prezydenckie na Ukrainie w maju 2014 r. doprowadziły do objęcia władzy przez jednego ze spikerów „Majdanu”, Petra Poroszenkę, którego głównym hasłem było „Żyć po nowemu”, oznaczające możliwość przeprowadzenia reform we wszystkich sektorach gospodarki państwowej oraz życia społecznego²⁷.

²⁴ M. Emerson, V. Movchan, *Deepening EU-Ukrainian Relations. What, why and how?*, London 2016, s. 3-4.

²⁵ *Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 р. № 905-р Київ*, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/905-2013-p> (6 III 2018).

²⁶ В. Червоненко, *Карта олігархів України та їхній вплив на владу* [27 III 2015], http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/03/150326_oligarch_ukraine_map_vc (29 I 2017).

²⁷ Wśród reform na lata 2014-2016 można wyróżnić: 1) decentralizację systemu administracji publicznej (transfer lokalnych uprawnień gospodarczych, regulacyjnych, finansowych, administracyjnych); 2) początek przeprowadzenia reform administracyjno-terytorialnych (tworzenie wspólnot terytorialnych na zasadzie tworzenia podobnych do polskiej gminy); 3) reformy

Od 2015 r. według decyzji Rady Najwyższej Ukrainy²⁸ przeprowadzana jest dekomunizacja jako proces powrotu byłych nazw miast i wsi, obalenia pomników Lenina i innych działaczy totalitarnej przeszłości²⁹. Do systemu zarządzania państwem zapraszani są specjaliści z Gruzji, Litwy i Polski. W ten sposób na prezesa Kolei Ukrainińskich powołany został Wojciech Balczun (były prezes PKP Cargo), a na przedstawiciela prezydenta Ukrainy w Gabinetie Ministrów Ukrainy – Leszek Balcerowicz.

Wnioski końcowe

Podstawowym celem artykułu była odpowiedź na dwa zasadnicze pytania: jakie były główne motywy rewolucji godności na Ukrainie oraz, w jaki sposób wydarzenia te wpłynęły na polsko-ukraińskie stosunki. Mianem rewolucji godności określa się pokojowe protesty, odbywające się w Kijowie od 21 listopada 2013 do lutego 2014 r., które stanowiły obywatelską reakcję na zapowiedź prezydenta Janukowycza, co do wycofania się z proeuropejskiego kursu polityki zagranicznej na rzecz ściślejszego związku z Federacją Rosyjską. Niewątpliwie rewolucja godności wywarła pozytywny wpływ na wiele obszarów funkcjonowania Ukrainy. Doprowadziła do decentralizacji systemu zarządzania państwem (przekazanie ekonomicznych, finansowych i administracyjnych uprawnień na poziom lokalny), przeprowadzenia reformy administracyjno-terytorialnej oraz transformacji

„bloku siłowego” – Ministerstwo Obrony Ukrainy, np.: szybkie przywrócenie zdolności bojowej jednostek wojskowych poprzez przeprowadzenie szkoleń i treningów, zapewnienie dostarczenia zakupionego lub odnowionego uzbrojenia oraz sprzętu wojskowego, przeprowadzenie otwartych licytacji i przetargów na zakup wszystkich rodzajów nieruchomości i usług; 4) reformy w ministerstwach i monopolach państwowych – Ministerstwo Polityki Społecznej Ukrainy, Ministerstwo Sprawiedliwości Ukrainy, np.: zmniejszenie ilości ulg społeczno-ecyjnych, zwiększenie wieku emerytalnego obywateli, w celu zmniejszenia wielkości dotacji na rzecz Funduszu Emerytalnego z budżetu państwa, odnowienie władzy, lustracja urzędników państwowych, funkcjonariuszy organów ścigania, sędziów, zamieszczenie w otwartym dostępie deklaracji finansowych urzędników państwowych i sędziów, utrata przez Krajową Spółkę Akcyjną „Naftogaz Ukrainy” od 1 X 2015 r. monopolu na dostarczenie i sprzedaż gazu. Ponad połowę importowanego gazu dostarczają prywatni importerzy. Konsument może wybrać dostawcę gazu. W konsekwencji oznacza to zmniejszenie oraz całkowitą rezygnację z zakupu gazu ziemnego w Federacji Rosyjskiej od 2016 r.

²⁸ Pakiet ustaw dekomunizacyjnych Rady Najwyższej Ukrainy: *Закон України. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки*, „Відомості Верховної Ради” 2015, № 26, ст. 219.

²⁹ *16 реформ і 10 провалів. Україна змінюється, але треба швидше, більше, сміливіше*, *Тексти – журналістика даних* [21 XII 2015], http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/639-40/16_reform_i_10_provaliv_Ukrajina_zminujetsa (29 I 2017).

w tzw. w „bloku siłowym” (Ministerstwie Obrony Ukrainy, Ministerstwie Spraw Wewnętrznych Ukrainy), reformy w ministerstwach oraz monopolach państwowych, a mianowicie w Ministerstwie Polityki Socjalnej Ukrainy, Ministerstwie Sprawiedliwości Ukrainy, Państwowej Spółce Akcyjnej Naftogaz Ukrainy i innych.

Europejski kierunek polityczny Ukrainy nadal pozostaje najważniejszym tematem relacji dwustronnych, jednak rola Polski jako głównego adwokata europejskich aspiracji Kijowa w ostatnich latach znacząco się zmieniła. Niemniej jednak wzajemne stosunki Polski i Ukrainy nadal można uważać za silne partnerstwo, ze względu na intensywność kontaktów osobowych, kulturową bliskość, wspólną historię oraz położenie geograficzne. Polska chce żeby jej ukraiński sąsiad był stabilnym, osiągniętym sukcesem, demokratycznym i „europejskim” (nie tylko w geograficznym sensie) państwem. Ponadto po rewolucji godności Polska zobowiązała się do wsparcia reformy samorządowej na Ukrainie. Jest ona niezwykle ważna dla obu państw. Z drugiej strony, oprócz politycznie trudnej do przeprowadzenia modernizacji państwa, dodatkową przeszkodą są separatystyczne tendencje, wspierające Rosję³⁰. Polska, jak żadne inne państwo Europy, rozumie rzeczywistość sytuacji na Ukrainie i jest najlepszym narzędziem do polepszenia przyszłej współpracy, nie tylko w ramach Partnerstwa Wschodniego, ale również w stabilnym kontakcie z Brukselą, czy też wprowadzenia skutecznej polityki w reakcji na aneksję Krymu i wojnę hybrydową w Donbasie³¹.

Ukraina i ukraiński naród dzięki rewolucji godności stopniowo spełniają swoje europejskie marzenia. Odnosząc się do pytania, sformułowanego we wstępie artykułu, stwierdzić należy, że rewolucja godności, aneksja Krymu oraz wojna hybrydowa na wschodzie Ukrainy doprowadziły do ochłodzenia stosunków z polskim sąsiadem i pogorszenia się atmosfery wzajemnego dialogu. Nie ulega wątpliwości, że Polska straciła swoją rolę głównego adwokata europejskich aspiracji Ukrainy, a w debacie publicznej używane są sformułowania wywołujące niezrozumienie i słuszne protesty zarówno po stronie polskiej, jak i ukraińskiej³². Główną ich przyczyną nie jest jednak teraźniejszość czy brak zgody, co do kształtu przyszłych relacji, ale wykorzystywana do bieżących celów politycznych przeszłość.

³⁰ A. Szeptycki, *op.cit.*, s. 63-64.

³¹ *Priorytetowe Partnerstwo. Wspólna wizja stosunków polsko-ukraińskich*, Otwarta Europa, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2017, s. 4

³² B. Klich, B. Tarasiuk, *Coraz gorzej między Polską i Ukrainą. Przez wykorzystywanie przeszłości. Oświadczenie*, „Gazeta Wyborcza”, 24 II 2018.

Abstract

Aliesia Pavliuk

Polish-Ukrainian relations after the revolution of dignity

Since Ukraine's independence, Poland has tried to support its pro-Western aspirations and the political and economic transformation. In the last time, however, we can observe a cooling of mutual relations, resulting primarily from discrepancies in the understanding of historical policy. Nevertheless, the reasons for this phenomenon may also be found in the events in Ukraine that took place in 2013-2014 and which were later described as the Revolution of Dignity. The main aim of the article is to provide the answer to the question whether and to what extent the Revolution of Dignity in Ukraine affected the mutual relations both in the political and social dimensions.

Keywords: Revolution of Dignity, Euromaidan, Poland, Ukraine

References

- 16 reform i 10 provaliv. *Ukrayina zminyuyet'sya, ale treba shvydshe, bil'she, smilyvishe. Teksty – zhurnalistyka danykh* [21 XII 2015], http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/63940/16_reform_i_10_provaliv_Ukrayina_zminujetsa (29 I 2017).
- Chervonenko, V., *Karta oliharkhiv Ukrayiny ta yikhniy vplyv na vladu* [27 III 2015], http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/03/150326_oligarch_ukraine_map_vc (29 I 2017).
- Emerson, M., Movchan, V., *Deepening EU-Ukrainian Relations. What, why and how?*, London 2016.
- Klymonczuk, W., *Ukraina w poszukiwaniu wolności – od Rewolucji Godności do wyborów parlamentarnych w 2014 roku*, „Wschód Europy” 2015, nr 1.
- Larsson, C., *The Eastern Partnership Vilnius-Summit and the Battle for Ukraine*, <https://www.europeaninstitute.org/index.php/ei-blog/187-november-2013-/1815-the-eastern-partnership-vilnius-summit-and-the-battle-for-ukraine-1120> (1 III 2018).
- Marczenko: *Dlaczego na Ukrainie powstał Euromajdan?* [10 II 2014], <https://obserwatorpolityczny.pl/?p=19004> (22 XI 2017).
- Naychuk, A., *Yak rozvyvatymut'sya vidnosyny Ukrayiny z Pol'shcheyu: osnovni problemy i perspektyvy*, <http://hvylya.net/analytics/geopolitics/yak-rozviv->

- atimutsya-vidnosini-ukrayini-z-polshheyu-osnovni-problemi-i-perspektivi.html (4 VIII 2016).
- Pol'skiye natsionalisty predlagayut postroit' stenu na granitse s Ukrainoy*, <https://focus.ua/country/346288/> (26 II 2016).
- Prezes Związku Ukraińców oskarżył Polaków o szerzenie nienawiści wobec Ukraińców. Do ataków fizycznych dochodzi już niemal w całej Polsce*, <https://www.prawdaobjektywna.pl/polska/piotr-tyma-o-relacjach-polsko-ukrainskich3807.html> (3 III 2018).
- Priorytetowe Partnerstwo. Wspólna wizja stosunków polsko-ukraińskich*, Otwarta Europa, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2017.
- Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 21 lystopada 2013 r. № 905-r Kyiv*, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/905-2013-p> (29 I 2017).
- Stepanenko, V., Pylynskyi, Y., *Ukraine's Revolution: The National Historical Context and the New Challenges for the Country and World*, [in:] *Ukraine After The Euromaidan. Challenges and Hopes*, V. Stepanenko, Y. Pylynskyi (eds.), Bern 2015.
- Szeptycki, A., *Poland-Ukraine Relations*, „Revista UNISCI / UNISCI Journal” 2016, nr 40.
- Thomas, E., *Ukraine unrest: Protesters in stand-off over EU deal*, BBC News, Europe, 2 XII 2013.
- Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 lipca 2013 r. w sprawie uczczenia 70. rocznicy Zbrodni Wołyńskiej i oddania hołdu Jej ofiarom*, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP2013000060> (1 III 2018).
- U ES vidkynuly propozytsiyu Kyyeva pro trystoronni perehovory za uchastyu Rosiyi*, <http://www.pravda.com.ua/news/2013/11/22/7002724/> (22 XI 2013).
- Zakon Ukrayiny Pro zasudzhennya komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsysts'koho) totalitarnykh rezhymiv v Ukrayini ta zaboronu propahandy yikhn'oyi symboliky*, „Vidomosti Verkhovnoyi Rady” 2015, № 26, s. 219.
- Zarembo, K., *Interv'yu z pol's'kym dyplomatom, Audyt zovnishn'oyi polityky: Ukrayina – Pol'shcha. Dyskusiyna Zapyska*, Instytut Svitovoyi polityky, Kyiv 2016.

Aliesia Pavliuk – mgr europeistyki, doktorant w Zakładzie Studiów Strategicznych i Europejskich w Instytucie Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Wrocławskiego. ORCID: 0000-0002-1545-1029

**STOSUNKI MIĘDZYNARODOWE
W EUROPIE ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ**

Karolina Użałowicz

French cultural policy towards Russia today

Introduction

Since the 1950s the central premise of French foreign policy – is to integrate Europe into a single economic and political force. This model would allow Paris to sustain its dominant position in the Old Continent that is already strained yet still coveted. France has always believed in its unique role in the world and this has never let any weakness in its foreign policy. The notion of *exception française* is still nurtured despite shifts in political options among the ruling elites. It must be emphasized that France being in favor of realization of pan-European and global values, still strives to preserve its own tradition and cultural heritage.

It is worth to remind that France is one of the cradles of European civilization. After the fall of the Roman Empire, it was the Karolings that became one of the most powerful rulers in Europe. Over the centuries, French culture has invariably inspired other cultures by indicating new trends and proposing innovative solutions. And has been the case until now. It is in this culture that we find the best carrier of widely accepted, integrating human values, means for understanding others. France skillfully promotes its values, language and art while still maintaining its integrity. Without doubt, this is due to its cultural richness and it is rare for a country to have such an exceptional benefits.

The collapse of the bipolar system had a significant impact on changes in France's foreign policy. Paris had to face new challenges as well, which included not only redefinition of the relation with United States and Russia¹. In addition, taking a position on the idea of expanding to East the North Atlantic Treaty Organization and the European Union, revision of traditional African politics, redefinition of Arab policy, managing the expectations of the francophone countries and using the opportunities offered by cooperation with the growing powers in Asia and Latin America.

¹ J.M. Fiszer et al., *System euroatlantycki w wielobiegunowym świecie. Próba prognozy*, Warszawa 2014, p. 21.

The condition of French foreign policy after the Cold War was correctly diagnosed by the researcher from Université de France-Comté Daniel Colard, writing that: „at the beginning of the new millennium and the 21st century, the Gaullist message is not completely obsolete (...). You just have to avoid two dangers (...): total abandonment of national ambitions and, on the other hand, talking constantly about country's size and superpower and giving the lessons to others”².

The rich scope and complexity of French foreign and cultural policy has been a source of academic interest and research all over the world for decades. Indeed it's a gratifying subject to study as France has been talked about, since the Middle Ages, as the center of European and world culture. This position was strengthened in the Napoleonic era, when French became the language of diplomacy while cultural and spiritual richness were an important part of domestic and foreign policies. Louis XIV himself and later Napoleon have called for promotion of these values in the world, and in the time of the V Republic, Charles de Gaulle spoke out loud about the joint responsibility of the French in this field.

The aim of the article will be to show France's external activity towards countries of „near abroad”, in this case on the example of the Russian Federation, and to present the cultural policy as an essential component of state's activity on the international area. The author uses the concept of *soft power*, indicating how, as a result of the evolution of the international environment, the transformations began to undergo the state itself – elements of its power, strategies, perception of its position on the international area. It will also be explained how, in the era of globalization and universal access to cultural achievements of other civilizations, the way of formulating and implementing foreign policy goals has changed. It must be emphasized that in the world of complex connections and mutual relations between public and non-public entities, countries are forced to expand their means and methods, where *hard power* successively gives way to *soft power*³. Bearing in mind that culture, like any other area of social life, is subject to internationalization, we cannot overlook the fact that contemporary international cultural relations are the result of deliberate diplomatic activity⁴.

In order to choose the examples of French activity in the field of cultural diplomacy, the author focused on initiatives that create a real chance to reach the widest possible audience in Russia, especially the young people.

² Polityka zagraniczna Francji po zimnej wojnie. 25 lat w służbie wielobiegowości, https://www.wydawnictwodialog.pl/index.php?route=product/product&product_id=622 (12 II 2018).

³ P. Pack, *Soft power jako środek realizacji celów polityki zagranicznej państwa w systemie postwestfalskim*, <http://ptsm.edu.pl/wp-content/uploads/publikacje/poziomy-analazy-stosunkow-miedzynarodowych/Pacak.pdf> (21 II 2018).

⁴ R. Szczepaniak, *Soft power („Miękką siłą”) w relacjach międzynarodowych. Dyplomacja kulturalna – redefinicja pojęcia (z doświadczeń kulturoznawcy)*, „Horyzonty Polityki” 2011, nr 2, p. 197.

The below text has been written in a problematic composition, for which the substantive base are cohesive texts as well as electronic publications taken from the Internet.

Public diplomacy

Diplomacy is a form of maintaining relations between states through peaceful resolution of problems. It's the art of compromise on the one hand, and the art of persuasion on the other. Cultural diplomacy however is the soft tool to attain goals set in the field of international relations. Cultural diplomacy itself is a relatively new concept, created after the Second World War as a continuation of traditional diplomacy, but it has already many followers. By definition, it is an element of public diplomacy which aims to promote the exchange of information, art and other aspects of civilization between different nations. Its supporters believe that thanks to promotion of culture and certain values and ideas that it brings with it, we can better understand other people and the world around us⁵.

It is important to explain here the traditional definition of diplomatic activity. The term „diplomacy” itself comes from the Greek word *diploma*, meaning two plaques covered with wax, which had instruction and powers of attorney on it for deputies sent with special missions. However, the concept became widely used in the second half of the 18th century⁶. Classical term of diplomacy is defined as „the official activity of the state directed to the outside, implemented by state authorities and aimed at achieving the assumptions of its foreign policy in the way of conducting negotiations and concluding international agreements”⁷.

The concept defined in this way is narrower than the foreign policy category, and diplomacy is the main instrument for implementing this policy. If we can consider foreign policy as strategy, diplomacy can be described as its tactics. The aim of diplomacy is to establish and maintain peaceful relations with other states, to protect the interests and security of the country, as well as to seek cooperation opportunities.

One of the forms of diplomatic activity is a public diplomacy, worth to be mentioned here. What makes it stand out from other ideas, it's the fact that is addressed to a wider group of foreign recipients than a classical diplomacy⁸. The term „public diplomacy” was first used in 1965 by Edmund Guillon, dean of the

⁵ *Dyplomacja kulturalna – co się pod nią kryje?*, <http://www.twoj.europa.pl/3376/dyplomacja-kulturalna-co-sie-pod-nia-kryje> (16 VII 2012).

⁶ R. Szczepaniak, *op.cit.*, p. 199.

⁷ *Międzynarodowe stosunki polityczne*, M. Pietraś (ed.), Lublin 2007, p. 170.

⁸ See: B. Ociepka, *Dyplomacja publiczna jako forma komunikowania międzynarodowego*, [in:] *Dyplomacja publiczna*, B. Ociepka (ed.), Wrocław 2008, p. 11.

Fletcher School of Law & Diplomacy in the American University of Tufts. He defined it as:

The influence which social attitudes have on the formation and implementation of foreign policy. (...) [Public diplomacy] includes aspects of international relations that go beyond a traditional diplomacy; government formation of public opinion in other countries; the interaction of private groups and interests in one country with those in the other; coverage of international events and their impact on politics; communication between those whose work is communication, between foreign diplomats and correspondents; and the process of intercultural communication⁹.

The organized activities that involves the promotion of national culture – as part of the official foreign policy – were already discussed at the beginning of the 19th century. This led to the emergence of a new form of diplomacy – the cultural diplomacy. When thinking about cultural diplomacy, we talk about such factors as promoting national culture abroad, international cultural cooperation and the global promotion of language and traditions.

The concept of „cultural diplomacy” – as the official diplomatic activity – appeared after the Second World War. In 1955, Anthony Haigh, an American scholar, author of, among others, the book *Cultural Diplomacy in Europe*, distinguished the concept of „cultural relations” from the concept of „cultural diplomacy”. The concept of cultural diplomacy had, according to Haigh, its source in the understanding of cultural relations as contacts between people living in different countries. Their meaning was „getting to know what a person thinks in another country and why he thinks so”¹⁰. The cultural diplomacy was thus defined by Haigh as „actions of governments in the area of international cultural relations, which traditionally remained the domain of a private initiative”¹¹.

Cultural diplomacy is currently one of the most important tools of soft state policy. The concept of *soft power* was propagated in international relations studies by an American scholar and Bill Clinton’s administration employee S. Nye. He laid out the validity to use soft politics in his book *Soft Power. Means to Success in World Politics* (2007)¹². According to Nye’s definition, *soft power* is the ability to persuade to your own solutions not by force and intimidation but by exhibiting your own attractiveness. It goes beyond poetry evenings and indigenous music concerts, it is primarily the promotion of the entire country’s wealth.

⁹ J. Mikułowski Pomorski, *Międzynarodowość jako płaszczyzna komunikacji*, „Euro Lines” 2005, nr 1, p. 6.

¹⁰ A. Haigh, *Co to jest dyplomacja kulturalna?*, [w:] *Międzynarodowe stosunki kulturalne. Wybór dokumentów i literatury*, C. Lewandowski (ed.), Wrocław 2001, p. 94-95.

¹¹ *Ibidem*.

¹² J.S. Nye jr, *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, Warszawa 2007, p. 20-25.

German thinker Christoph Bertram, once said that „French politics expresses the essence of France: it is a method of voicing French identity”¹³. It’s hard to disagree. In addition to such elements of its foreign policy as universalism of values, state centralism, authority of law, religious freedom, culture, and language – the notion of *grand nation* is of equal importance. The idea of *grand nation* in the period before World War Second certainly was not abusive, but the failure to defend against German aggression in 1940 caused not only the collapse of the state in economic and military terms, but also, and probably above all, it brought a significant decline in France’s real status in the International arena as well as in the consciousness of the French themselves. It was only de Gaulle’s and his successors’ actions that allowed to regain full sovereignty and rebuilt the domain of political culture. The conviction of France’s magnitude re-entered the national mentality of the French and the aforementioned *exception française*, or French exceptionalism if you will, was amplified and disseminated.

It is worth noting that the V Republic endeavors to spread its ideals solely by peaceful means. This is certainly one of the most important elements influencing French foreign policy. Today about 180-200 million people in the world speak French which has the status of the official language in about thirty countries¹⁴. There are also more cultural centers in the world that promote the culture and language of the country, including more and more schools and institutes, including centers such as the Alliance Française and Organization Internationale de la Francophonie. Paris is actively engaged in the promotion of its national language, which is reflected in the active work of the above-mentioned associations. On the other hand, France is also willing to take such initiatives domestically. The Russian Science and Culture Center in France is a vibrant organization of people interested in Russian culture and language. In this context, Hubert Vedrine, a French Socialist politician wrote that such a huge influence of culture on foreign policy is an exclusive phenomenon of France¹⁵.

France as a country shows an example of exceptional care for the promotion of its own culture. There have been more and more cultural establishments put into action whose goal is to maintain a positive image of the country in the international arena whereas a well-managed cultural policy also enables France to influence the political and economic environment. Consequently *hard power* could not be executed efficiently without *soft power*.

¹³ Interview with C. Bertram, [in:] C. Cogan, *Le style diplomatique française*, „Annuaire Français de Relations Internationales” 2006, vol. VII, p. 3.

¹⁴ *Francophonie: 274 million de locuteurs français dans le monde (rapport)*, <http://www.seneweb.com> (2 XI 2014).

¹⁵ H. Vedrine, D. Moisi, E. Fayard, *Les cartes de la France à l’heure de la mondialisation*, Paris 2000, p. 33.

French cultural diplomacy towards Russia

French-Russian relations are extremely important for both countries. France, alongside Germany, occupies a significant place in Russian politics while Russia being a superpower cannot certainly be ignored by the French. In 1892, an agreement was signed between France and Russia establishing a Franco-Russian alliance that was held until 1917, when the Russian Empire was overthrown by the Bolshevik Revolution. During the First World War both states were active in their alliance against Germany, Austria and Italy. In 1935 the USSR and France signed a treaty on mutual assistance. During World War Second, French forces fought in the Soviet ranks on the Eastern Front. During the Cold War however relations between France and the USSR became quite constrained, especially after the invasion of Czechoslovakia by the Red Army. USSR also actively supported Viet Minh against the French Army during the Indochina War. In 1985 relations warmed with the takeover of power by Mikhail Gorbachev. On 7 II 1992, three months after the collapse of the USSR, France recognized Russia as the successor state of the USSR. Shortly before being elected president Nicolas Sarkozy was not hesitant to express his distrust towards Russia in a somewhat hostile manner. In November 2006 in an interview for „Le Meilleur des mondes”, he said he would not shake hands „stained with Chechens blood”¹⁶. Then in October 2007, a few days before his official visit to Moscow, he described Russia as a country that complicates rather than solves world problems.

According to many analysts, Nicolas Sarkozy „led French international policy largely in line with Moscow’s priorities. Despite many misconceptions, Sarkozy and Putin have finally managed to build mutually beneficial relations”¹⁷. What indeed can be seen, despite many misunderstandings and harsh words, France has seemingly supported their stand to include Russia in resolving all important international affairs. This was clearly manifested by France endorsing their support for Moscow’s participation in the G-7 proceedings, and during his official visit to Moscow in May 1994, French Foreign Minister Alain Juppe recognized the need for Russia’s special status within the Partnership for Peace¹⁸.

It can be assumed that the initial period of proper and stable relations between both powers mostly stemmed from their common geopolitical interests¹⁹. As both states aspired to the status of a superpower playing a greater role in international

¹⁶ D. Vernet, *Nicolas Sarkozy et François Hollande face à Poutine: deux styles, un même résultat*, <https://www.slate.fr/story/126149/presidents-francais-poutine> (17 X 2016).

¹⁷ C. Bret, F. Parmentier, *La visite de Nicolas Sarkozy à Moscou annonce-t-elle un futur axe franco-russe?*, <http://www.slate.fr/story/109507/sarkozy-moscou-axe-franco-russe> (21 II 2018).

¹⁸ K. Gołaś, *Francja w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, <http://geopolityka.net/kamil-golas-francja-polityce-zagranicznej-federacji-rosyjskiej/> (27 V 2014).

¹⁹ *Ibidem*.

affairs. Both, however, shared a common concern – namely the restrictions imposed by the American presence on the Old Continent. Both countries more or less consciously together sought to „europeanize” politics on our continent and to limit „American expansion”. Another important aspect was their common attitude towards the growing power of Germany. In 1997, France supported the Russian vision of building a multi-polar order governing a strong and integrated Europe that ought to include Russia. Cold relations between the states that followed the events of Chechnya were warmed up after the tragic attacks of 11 IX. Both countries at the time have committed to developing a joint cooperation in the field of counter-terrorism. Going further, in 2002-2003 relations between Russia and France tightened in the context of US intervention in Iraq²⁰. In the opinion by shared many, the key change in relations between France and Russia was signing the agreement on easing the visa regime between the two countries, which certainly facilitated mutual relations in the field of cultural policy.

What is also worth noting, France, in order to maintain good grounds with Russia, has been distancing itself from Belarus, Ukraine and Moldova, being well aware that The European Neighborhood Policy towards these countries has never been in the area Russia’s interest. This was a somewhat specific political nod to Paris from its eastern ally. So it seemed that the statement by President Putin in Munich in February 2007 would cool Russian relations with the states of Western Europe, but in relations with Paris itself there was no greater anxieties. Cooperation for security continued, as exemplified by the Russian-French maneuvers in April 2007 under the name Normandy-Niemen 2007²¹. What deserves the highest attention is the cultural cooperation that went in hand, focusing on the promotion of culture and language of both countries.

While learning foreign languages in Russia has long been associated with various forms of foreign domination, French language has been greatly appreciated. It was taught at home, at universities, people learned while traveling. This regularity has disappeared over time however. Learning English has become a dominant trend while French, due to its complex grammar and challenging pronunciation became obsolete and had to give its way to e.g. German. France, which has always been sensitive towards its own capabilities, has put a strong emphasis on popularizing not only the language but also the Francophone culture in all European countries, including Russia.

French cultural policy in Russia covers several areas. The first and most significant is supporting the mobility of students and young researchers through academic exchanges (France ranks third among countries selected by the Russians

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Rosyjsko – francuskie ćwiczenia sił pokojowych*, <http://www.osw.waw.pl/news/04/070416.htm> (21 II 2018).

for scholarship travels). The scholarship policy and grants are highly developed and practically accessible to everyone, while various partnerships between research institutes encourage for more research in their local centers. There are also many initiatives spurred in the field of partnership and cultural dialogue. At the same time, a bilateral agreement for teaching partner's language was signed in 2004 that in September 2009 triggered the opening of international sections profiled for teaching Russian in secondary schools in Strasbourg, Saint Germain en Laye and Bordeaux²². Another area of activity initiated by Alliance Française is to promote the attractiveness of France by introducing the so-called „double diploma” and general recognition of foreign diplomas as well as the development of training programs combined with professional practice. The year 2010 was a significant one in the cultural relations between Russia and France. In the following years, about 350 initiatives promoting mutual relations have been implemented – theater plays, art exhibitions, cinema productions – are just a few of the initiatives that have enjoyed enormous popularity.

Various centers for promotion of French culture are spread all over the globe. In Russia, we find as many as 13 Alliance Française centers. This organization, founded in 1883 by Louis Pasteur, Ferdinand de Lesseps, Jules Verne Ernest Renan and Armand Colin, aims to promote French culture and language around the world. The first Russian-based Alliance Française was opened in 2001, in Samara by the President of the French Republic Jacques Chirac. Afterwards, this network of institutes spread further on the grounds of initiatives taken by local authorities and the public. Today, these centers are located in Ekaterinburg, Irkutsk, Kazan, Nizhny-Novgorod, Novosibirsk, Rostov-on-Don, Rybinsk, Saratov, Perm, Togliatti, Vladivostok and Ufa. They operate alongside the French Embassy in Russia, according to the their original foundations formulated in 1883.

The Alliance Française in Russia focuses on three main functions: studies of the French language, exploring the culture of France and Francophone countries, and promoting cultural diversity in all aspects. In the field of language studies, these centers offer:

- 1) linguistic presentations, where participants discover the intricacies and peculiarities of French;
- 2) programs for learners willing to take language exams granting internationally accepted certificates such as Dalf and Delphi;
- 3) cultural and artistic sessions, debate circles;
- 4) access to libraries and media collections;
- 5) guidance for people willing to study in France and available scholarships²³.

²² *Nos activités en Russie*, <http://www.afrus.ru/fr/nos-activites> (20 I 2018).

²³ *Séjours linguistiques franco-russes dans toute la Russie*, <http://www.afrus.ru> (20 I 2018).

One of the more interesting initiatives are carried out in Perm, where, for example, the Agenda for April 2017 was filled to the brim. Every Friday at 6:30 pm, they held meetings titled „3 ID” from the French: *Dialoguer, Développer l'argumentation et Délibérer*, which stands for Dialogue, Developing Argument and Deliberating – a great action that not only encourages participants to speak French, but also allows them to enjoy themselves and be entertained as each meeting took a different format, conducted either in the form of conferences, film circles, political debates, French cuisine tasting or games. Public holidays calendar also provides a great opportunity to get familiar with French culture and how the French way of celebrating holidays compares to their cultural representations in other parts of the world²⁴.

Language learning courses carried out over Skype are just another attractive initiative run by Alliance Française. They are adapted to the students' level of language proficiency and, for decent prices, provide an accessible platform to communicate with native speakers in the comfort of one's home – all what makes this program increasingly popular.

To strengthen cultural bonds further, Alliance Française organizes language learning summer camps during the holiday season. They are mostly intended for adults but the youth below the age of 18 are also included, provided they are supervised. These courses can offer a true immersion into French culture – participants can dive into the practical use of language and the customs of the French and Russians, taste their national cuisines, tour the sites, take part in intriguing debates while being surrounded by marvelous landscapes²⁵.

As a counterpart to Alliance Française the Russian Center for Science and Culture in Paris is another institution designed for culture promotion. In this case it is the Russian culture that's being fostered. It was founded in 1995 under the agreement between the Government of the French Republic and the Government of the Russian Federation. Its main objective is to promote, support and develop relations between Russia and France in the field of culture and science²⁶. The Center organizes over 100 major events annually: exhibitions, concerts, performances, film screenings, presentations of Russian regions, seminars, etc. Language courses are conducted by professionals certified with double diplomas in Russian and French. Their courses take an absorbing form with the use the communicative method – it is conventional yet very much combined with multimedia-based approach. Their offer expands to: 10 basic, beginner and advanced levels as well as specialized courses (Russian for Business, Russian Media, Russia Today, etc.)- making the program quite substantial. The center hosts a modern hall

²⁴ *Le réseau des Alliances françaises en Russie*, <http://www.afrus.ru> (30 XII 2017).

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Russian Centre for Science and Culture in Paris*, <http://rs.gov.ru> (30 XII 2017).

with 195 seats, which can be utilized for theater performances and film screenings while three additional rooms are dedicated only to exhibitions, concerts and cocktail parties. The library and the video library offer a wide selection of books (about 20 000) and Russian films (about 3000) in their original language or their translations.

The Russian Center for Science and Culture plays a significant role in teaching Russian in France. More than 1000 students with different backgrounds attend courses each year. Throughout the year, the Center organizes language courses at prestigious universities in Moscow and St. Petersburg, moreover, they coordinate summer language courses for French learners of Russian organized by the Ministry of Higher Education. Since 2009, the Center has been coordinating proceedings of the French-Russian forum of representatives of the SHS University created on the initiative of the Russian Humanist University, with the support of the Russian rectors' union and other representatives of French universities. In collaboration with the group „L'Etudiant”, the Center published two guidebooks for the youngest audience: „Why learn Russian?” (2007) and „Studying in Russia” (2010). In the beautiful rooms of the Alexander Scriabin Conservatory the center hosts associates representing the France-Russie-C.E.I Philately Circle, the Stella Art Gallery and the *Les voiles écarlates* bilingual art school. The Russian Center is also a member of Forum *des Instituts Culturels Etrangers à Paris* (FICEP).

Journée Internationale de la Francophonie – the annual Days of French and Francophone Culture is the most conspicuous and widespread initiative of promoting French culture in Russia²⁷. This venture has become an important element in Russian cultural life. Operated by embassies, consulates and French cultural centers in Moscow and St. Petersburg, they spread throughout the country, mainly through the activities of the Alliance Française.

The year 2017 has been so far an undoubtedly exceptional one in terms of culture: the 2017 Grand Tour, titled „Travels of the Francophonie”, is about to reveal and illustrate the richness, diversity and vitality of Francophone culture²⁸. Participation of Algeria, Belgium, Benin, Burkina Faso, Burundi, Cameroon, Canada, Central African Republic, Congo (Brazzaville), Democratic Republic of the Congo, Côte d'Ivoire, Djibouti, France, Gabon, Guinea Bissau, Guinea, Equatorial Guinea, Madagascar, Morocco, Mauritius, Mauritius, Rwanda, Senegal, Switzerland, Chad and Tunisia make these days a part of a great journey, not only through France but across the world.

In 2017, Francophone days were held in March. Francophone Week was inaugurated on 20th March by the Ambassador of France to Russia, Jean-Maurice Ripert and the Minister of Culture of the Russian Federation, Mr. Vladimir

²⁷ *Journée Internationale de la Francophonie*, <https://www.francophonie.org> (29 XII 2017).

²⁸ *Ibidem*.

Medinsky at the Foreign Language Library in Moscow. The evening ended with a concert by the Russian group „Belleville Orchestra”.

In Abidjan in the summer of 2017, was the 8th edition of „Jeux de la Francophonie”. On this occasion, Francophone embassies organized „Francophone Games” for students. General tests of knowledge, language, artistic expression and discussion allowed teams to compete for numerous awards funded by the embassies of Belgium, Canada, France and Switzerland and by other cultural centers of these countries. 125 young people between the ages of 14 and 18, divided into 14 teams representing 11 schools in Moscow, as well as a dozen young Francophones representing French-speaking secondary schools in Moscow took part in the preparations that were held on 17 and 18 March at the Higher School of Language Studies of Moscow State University²⁹. The catalog of these events and their detailed program could be found on the website of the French Institute in Russia <http://www.institutfrancais.ru>, in the tab „Francophone Days”. The site is designed to be very straightforward in use, and the program is listed with specific dates, times and places of the scheduled events. Among them, one can find a Francophone song contest, a program for chocolate connoisseurs, children’s games, fairy tales readings, „African evenings” etc. Such verity of programs gives a great opportunity for everyone to find something interesting for themselves.

Conclusions

To wrap up, we note that France fights for the propagation of its ideals mainly, if not only, by peaceful means. Paris cultural policy is one of the pillars that makes France attractive and decides about its influence, and *soft power* has become the basic tool that influence France’s foreign policy in Russia. French cooperation policy in Russia was implemented in the following areas: student mobility (with close to 4000 students in 2015, France is the third most popular destination for Russians), promoting France’s attractiveness, support for reforms in Russia. In the cultural field, the French-Russian Year of Cultural Tourism, which was closed in the end of 2017, gave rise to a number of cultural events marked by the big success in both countries. After 2000, the growth of cultural units involved in promoting the culture and language of France increased significantly in comparison to previous years. Organizations like Organization Internationale de la Francophonie are great examples of promoting French culture in Russia. Alliance Française centers annually invite people to new language courses, as well as organize meetings and author’s evenings. Universities willingly gather students who are fascinated by the culture and language of France.

²⁹ *Ibidem.*

The French language itself is undoubtedly one of the languages most used in official contacts, especially in the European Union. Despite the importance that is attached to the necessity of its thorough study, in Russia is still not very popular. Without a doubt, after 2000, there was an increase in the number of people interested in the culture and history of France, but still in some regions of Russia, the number of schools with French is negligible. One of the main priorities of foreign cultural policy in Russia is therefore the dissemination of French language skills, so to this end, networks of educational and cultural institutions are consistently developed.

Another important thing is the interest and education chances given to Russian students and researchers, including the possibility to study at French universities. Those students, very often, after returning to the country become, for example, ambassadors of French culture. Diplomatic representations are thus entrusted with the mission to take a special care of those graduates from both universities. The text also emphasizes the extremely important place that culture, tourism, art and, more broadly, the whole concept of the French way of life, as well as the role of new tools in promotion of culture in times of digital revolution. In conclusion, France's cultural policy towards Russia is extremely resilient. There should be more initiatives like this. They not only make us happy, but above all they sensitize us to the cultural achievements of other countries, help to develop, acquire new knowledge and thus enrich our personality.

Abstract

Karolina Użałowicz

French cultural policy towards Russia today

The aim of the article is to show France as a strong and respected country in the international arena, which owes this position to its values, heritage and creativity. The legacy of the past is one of the most important assets in building the country's policy, and cultural policy is one of the pillars that make it attractive. With regard to France's foreign policy towards Russia, the author used the concept of *soft power* as a tool for gaining influence thanks to the attractiveness of its own culture. There is also an extremely important place marked by the entire concept of the French lifestyle in Russian culture.

Keywords: cultural policy, cultural diplomacy, France, Russia, soft power, diplomatic policy

References

- Bret, C., Parmentier, F., *La visite de Nicolas Sarkozy à Moscou annonce-t-elle un futur axe franco-russe?*, <http://www.slate.fr/story/109507/sarkozy-moscou-axe-franco-russe> (21 II 2018).
- Cogan, C., *Le style diplomatique française*, „Annuaire Français de Relations Internationales” 2006, vol. VII.
- Dyplomacja kulturalna – co się pod nią kryje?*, <http://www.twojaeuropa.pl/3376/dyplomacja-kulturalna-co-sie-pod-nia-kryje> (16 VII 2012).
- Fiszler, J.M. et. al., *System euroatlantycki w wielobiegunowym świecie. Próba prognozy*, Warszawa 2014.
- Francophonie: 274 million de locuteurs français dans le monde (rapport)*, <http://www.seneweb.com> (2 XI 2014).
- Gołaś, K., *Francja w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, <http://geopolityka.net/kamil-golas-francja-polityce-zagranicznej-federacji-rosyjskiej/> (27 V 2014).
- Haigh, A., *Co to jest dyplomacja kulturalna?*, [w:] *Międzynarodowe stosunki kulturalne. Wybór dokumentów i literatury*, C. Lewandowski (ed.), Wrocław 2001.
- Journée Internationale de la Francophonie*, <https://www.francophonie.org> (29 XII 2017).
- Le réseau des Alliances françaises en Russie*, <http://www.afrus.ru> (30 XII 2017).
- Międzynarodowe stosunki polityczne*, M. Pietraś (ed.), Lublin 2007.
- Mikułowski Pomorski, J., *Międzynarodowość jako płaszczyzna komunikacji*, „Euro Lines” 2005, nr 1.
- Nos activités en Russie*, <http://www.afrus.ru/fr/nos-activites> (20 I 2018).
- Nye, J.S jr, *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, Warszawa 2007.
- Ociepka, B., *Dyplomacja publiczna jako forma komunikowania międzynarodowego*, [in:] *Dyplomacja publiczna*, B. Ociepka (ed.), Wrocław 2008.
- Pack P., *Soft power jako środek realizacji celów polityki zagranicznej państwa w systemie postwestfalskim*, <http://ptsm.edu.pl/wp-content/uploads/publikacje/pozioamy-analzy-stosunkow-miedzynarodowych/Pacak.pdf> (21 II 2018).
- Parzymies, S., *Polityka zagraniczna Francji po Zimnej Wojnie. 25 lat w służbie wielobiegunowości*, Warszawa 2017.
- Parzymies, S., *Stosunki francusko – rosyjskie w nowej Europie*, „Polityka Wschodnia” 1995, nr 1-2.
- Rosyjsko – francuskie ćwiczenia sił pokojowych*, <http://www.osw.waw.pl/news/04/070416.htm> (21 II 2018).
- Russian Centre for Science and Culture in Paris*, <http://rs.gov.ru> (30 XII 2017).
- Séjours linguistiques franco-russes dans toute la Russie*, <http://www.afrus.ru> (20 I 2018).

- Szczepaniak, R., *Soft power („Miękką siłą”) w relacjach międzynarodowych. Dyplomacja kulturalna – redefinicja pojęcia (z doświadczeń kulturoznawcy)*, „Horyzonty Polityki” 2011, nr 2.
- Szeptycki, A., *Francja czy Europa? Dziedzictwo generała de Gaulle’a w polityce zagranicznej V Republiki*, Warszawa 2005.
- Vedrine, H., Moisi, D., Fayard, E., *Les cartes de la France à l’heure de la mondialisation*, Paris 2000.
- Vernet, D., *Nicolas Sarkozy et François Hollande face à Poutine: deux styles, un même résultat*, <https://www.slate.fr/story/126149/presidents-francais-poutine> (17 X 2016).

Karolina Użałowicz – mgr stosunków międzynarodowych, doktorantka w Zakładzie Polityki Zagranicznej RP w Instytucie Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Wrocławskiego. ORCID: 0000-0002-7451-0180

Лариса Лещенко

Органы местного самоуправления в международных отношениях: специфика и перспективы польско-белорусского сотрудничества

Вступление

Прочность и надежность отношений между странами-партнерами в современной Европе основывается на широкой сети контактов не только межгосударственного уровня, но и сотрудничества отдельных регионов, территориальных объединений, неправительственных организаций, культурных учреждений, институтов и учреждений образования. Особо заметно возросло не только количество, а и качество таких контактов в странах Центральной Европы после расширения Европейского Союза в 2004 г. Польша также включилась в этот процесс и активно сотрудничает не только со странами ЕС, но также со странами, не являющимися членами этой организации. Процесс децентрализации и административная реформа в стране способствовали растущей роли органов местного самоуправления в международном сотрудничестве. Важно отметить, что вышеуказанный вопрос являлся частым предметом научного дискурса польских ученых и представлен во многих работах политологического характера¹. Польские политологи и эксперты в основном концентрировали внимание на вопросах заимствования опыта международного сотрудничества органов местного самоуправления у западных соседей, в избранных работах

¹ См.: Ł. Buczkowski, L.J. Żukowski, *Formy współpracy międzynarodowej lokalnych jednostek samorządu terytorialnego*, <http://www.wspia.eu/file/18697/05-Buczkowski+Żukowski.pdf> (20 III 2018); H. Dumala, *Wpływ akcesji Polski do Unii Europejskiej na „Priorytety współpracy zagranicznej województw”*, http://www.pan-ol.lublin.pl/wydawnictwa/TPol11_2/7_Dumala.pdf (18 III 2017); H. Izdebski, *Samorząd terytorialny. Podstawy ustroju i działalności*, Warszawa 2011; A. Fuksiewicz i in., *Współpraca zagraniczna polskich samorządów. Wnioski z badań*, Warszawa 2012, <http://www.isp.org.pl/uploads/pdf/980950705.pdf> (20 III 2018).

представлен также процесс передачи опыта польских органов самоуправления постсоветским странам, чаще всего Украине². Условно взаимоотношения польских органов регионального самоуправления с зарубежными партнерами строились по принципу „учитель – ученик”. Роль „учителя” принимали партнеры с Западной Европы, которые характеризовались более высоким уровнем экономического развития и децентрализации, тогда как роль „ученика” отводилась партнерам из Восточной Европы. Представители региональных самоуправлений при этом подчеркивают, что в контактах с восточноевропейскими партнерами главным является посредничество в инициировании экономического сотрудничества³.

Польская административная реформа является одной из самых успешных в транзитный период, поэтому без преувеличения ее можно назвать „визитной карточкой страны”. Польские органы местного самоуправления принимают участие и в формировании позитивного имиджа страны и продвижению польского бренда за границей⁴.

Стоит подчеркнуть, что исходя из мандата и компетенций органов местного самоуправления (регионального и локального уровня), международное сотрудничество не является приоритетом деятельности этих субъектов. Тем не менее, международное сотрудничество ассоциируется с позитивным опытом расширения межчеловеческих контактов и приобретением опыта, дает начало совместным инициативам культурного и экономического характера, способствует построению регионального бренда. Нормы, касающиеся функционирования органов местного самоуправления, закреплены в конституциях РП и РБ, а также в соответствующих законах обеих стран⁵.

В данной статье внимание будет сконцентрировано на международной активности органов местного самоуправления регионального (воеводско-областного) уровня⁶. Польский закон о воеводском самоуправлении с 1998 г. обязал воеводства подготовить и принять документ Приоритеты международного сотрудничества⁷, которые отвечают приоритетам внешней политики страны. На первоначальном этапе административной реформы и формирования региональных органов власти, принятие такого

² K. Szmigiel, *Regionalnie po co i z kim? Relacje międzynarodowe samorządów województw*, Warszawa 2009, ss. 91-92.

³ *Ibidem*, с. 173.

⁴ L.J. Żukowski, *Współpraca międzynarodowa lokalnych jednostek samorządu terytorialnego a promocja Polski za granicą*, „Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego. Ekspertyzy i Opracowania” 2016, nr 21.

⁵ Д. Демичев, *Местное самоуправление как важнейший элемент конституционного строя*, сс. 524-525, http://edoc.bseu.by:8080/bitstream/edoc/8166/2/Demichev_D_M_Trudy_2011_S_522-527_ocr.pdf (25 III 2018).

⁶ См.: K. Wlazlak, *Rozwój regionalny jako zadanie administracji publicznej*, Warszawa 2010.

⁷ H. Izdebski, *op.cit.*, сс. 438-441.

документа наступило по истечению определенного времени, что также частично притормозило заключение новых соглашений о международном сотрудничестве⁸. В 1999 г. первым воеводством, которое приняло такой документ, было Нижнесилезское⁹.

В обновленных после расширения ЕС Приоритетах международного сотрудничества органов воеводского самоуправления в основном подчеркивается, что международное сотрудничество относится к „инструментам общественно-экономического и культурного развития региона”. Что же касается целей такого сотрудничества, то это „ускорение экономического роста, взаимодействие с заграничными партнерами в области устойчивого развития региона, разрешение проблем развития”¹⁰.

В данной статье не представляется возможным провести сравнительный анализ приоритетов и направлений международного сотрудничества похожих белорусских документов, поскольку формирование органов власти регионального уровня, их компетенции и задания имеют другой характер, соответственно похожие документы не были утверждены. Тем не менее, анализируя данные касающиеся заключенных соглашений о международном сотрудничестве белорусских регионов областного уровня, заметно, что оно занимает важное место в развитии регионов. При этом к приоритетным партнерам сотрудничества в РБ относятся российские регионы и города.

Актуальное польско-белорусское сотрудничество на уровне органов регионального самоуправления

Учитывая оформленное сотрудничество (подписанные соглашения), по данным Посольства Республики Беларусь в Польше за 2017 г. в региональном польско-белорусском сотрудничестве принимает участие 14 субъектов (городов и регионов), ожидается также подписание еще одного соглашения (между нижнесилезским воеводством и Брестской областью) в 2018 г. При этом надо добавить, что только шесть соглашений о сотрудничестве касаются уровня воеводства-области.

Принимая во внимание не только заключенные соглашения и договора польских органов регионального самоуправления, но также и декларирование заинтересованностью сотрудничеством с белорусскими регионами, наблюдается более заметная активность и самостоятельность именно

⁸ K. Szmigiel, *op.cit.*, cc. 77-78.

⁹ M. Perkowski, *Polskie województwa w stosunkach międzynarodowych*, c. 107, [http://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/1982/1/BSP_12_2012_Perkowski_\[3\].pdf](http://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/1982/1/BSP_12_2012_Perkowski_[3].pdf) (20 III 2018).

¹⁰ H. Dumała, *op.cit.*, cc. 112, 113.

польских регионов. Необходимо отметить, что реализация двустороннего сотрудничества органов местного самоуправления предусматривает разносторонние формы активности – реализации проектов от культурных, образовательных и до экономических. При этом отдельные формы сотрудничества опережают этап формального заключения двусторонних договоров – таковы, например, научные контакты или культурные мероприятия. В практике польских регионов есть также опыт реализации конкретных проектов без подписания официальных соглашений о сотрудничестве с партнерами. Восточные воеводства РП, называемые неофициально „восточной стеной” – Люблинское, Подкарпатское, Подляское, Варминско-Мазурское и Свентокшиское, учитывая свое географическое положение, хотя и декларируют сотрудничество с регионами сопредельных стран – РФ, Украины, Республики Беларусь и Литвы, однако только два воеводства заключили соглашения с белорусскими регионами – Люблинское и Подляское¹¹.

В исследовании А. Скорупской с 2015 г. представлены характеристики географических направлений сотрудничества польских органов регионального самоуправления: Германия – „самый стабильный партнер”, Украина – „важный партнер”, тогда как Республика Беларусь была квалифицирована, как входящая в группу „политически сложных направлений”¹². Тем не менее, те польские регионы, которые в течение определенного периода времени сотрудничают с белорусскими партнерами, подчеркивают позитивный опыт и активность белорусской стороны в таком сотрудничестве.

Стоит также обратить внимание, что данные за 2016 г. показывают, что Республика Беларусь занимает четвертое место среди 17 стран в рейтинге сотрудничества польских городов с зарубежными партнерами. Первые три места принадлежат соответственно ФРГ, Украине и Франции¹³.

Что касается дискуссии на тему сотрудничества между польскими и восточноевропейскими, а в частности с белорусскими органами самоуправления, то она имела место в 2012 г. и была организована МИДом РП и Подляским воеводским самоуправлением (управлением маршала). Депутат Сейма РП Роберт Тышкевич обращал внимание на значение неполитизированных направлений сотрудничества с Беларусью, таких как культура,

¹¹ См.: W.T. Modzelewski, *Priorytety województwa warminsko-mazurskiego na tle pozostałych regionów Polski Wschodniej*, „Europa Regionum” 2014, t. XIX, cc. 33-51.

¹² A. Skorupska, *Dyplomacja samorządowa. Efektywność i perspektywy rozwoju*, Warszawa 2015, с. 35-37.

¹³ M. Szewczak, M. Ganczar, P. Jaszczuk, *Raport badawczy na temat „Współpraca międzynarodowa miast polskich”*, „Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego. Badania i Raporty” 2016, nr 3, с. 10.

образование, туризм (в частности шопинг-туры), а также на важность инициирования именно польской стороной такого сотрудничества¹⁴.

Анализ документов Приоритеты международного сотрудничества польских региональных (воеводских) самоуправлений показывает, что сотрудничество с Республикой Беларусь учтено не во всех 16 документах (16 воеводств). Некоторые воеводства заключили соглашения о региональном сотрудничестве с белорусскими регионами еще до расширения ЕС (на пример: Люблинское, Лодзинское, Подляское,), три воеводства заключили соглашения о сотрудничестве с белорусскими областными советами после расширения ЕС (Любуское, Куявско-Поморское и Западно-Поморское воеводства), в то время как для некоторых воеводств – это направление сотрудничества является новым и только ведутся предварительные переговоры о формализации сотрудничества (Нижнесилезское), некоторые же регионы пока лишь декларируют желание расширения сотрудничества с Беларусью (Опольское, Свентокшское, Малопольское воеводства), в то время как иные регионы не декларируют заинтересованности и не заключили договоров о сотрудничестве вообще.

Зачастую инициативы налаживания регионального польско-белорусского партнерства исходят от предпринимателей, которые нуждаются в поддержке и посредничестве органов самоуправления. Эксперты отмечают заметную активность регионального сотрудничества в приграничных регионах, начиная с 2014 г.¹⁵.

Можно предположить, что успешная реализация уже существующих соглашений сотрудничества польско-белорусского регионального партнерства послужит импульсом для развития очередных новых инициатив.

Внешние факторы, влияющие на активизацию двухсторонних отношений регионального уровня

Экономические и политические процессы в современном мире способствуют тому, что города и регионы участвуют в международных отношениях, западно-европейские исследователи назвали этот процесс парадипломатией¹⁶. Существенным однако является то, что регионы не осуществляют

¹⁴ *Dyplomacja samorządowa – wymiar wschodni. Strategia dla województwa podlaskiego. Materiały z konferencji*, A. Mierzyńska (ред.), Białystok 2012, cc. 7-8, http://roberttyszkiewicz.pl/attachments/article/619/dyplom_samorz_publicacja.pdf (25 III 2018).

¹⁵ A. Skorupska, op.cit., с. 37.

¹⁶ M. Keating, *Regions and International Affairs: Motives, Opportunities and Strategies, Paradiplomacy in action: the Foreign Relations of Subnational Governments*, F. Aldecoa, M. Keating

самостоятельной внешней политики по образцу государства. Что касается международных контактов и сотрудничества польских регионов, то чаще всего применяется понятие „международное сотрудничество” или „территориальное сотрудничество”, если речь идет об отношениях регионов внутри Европейского Союза¹⁷. Однако, как указано выше, международное сотрудничество польских органов местного самоуправления не заканчивается на границах ЕС. Классифицируя международную активность органов самоуправления, польское министерство иностранных дел определяет ее как публичную дипломатию. В частности, ежегодный конкурс на реализацию программы под названием „Публичная дипломатия” в 2017 г. включал также компонент „Поддержка самоуправленческого и гражданского измерения польской внешней политики”¹⁸. О едеждународной деятельности польских органов самоуправления, как важном элементе публичной дипломатии, рассуждается в ряде исследований¹⁹.

Польско-белорусское сотрудничество органов местного самоуправления руководствуется ограниченной базой международных правовых норм, поскольку Беларусь не является членом Совета Европы и не ратифицировала основных документов этой организации в области приграничного сотрудничества территориальных сообществ и властей²⁰. Даная ситуация ограничивает возможности сетевого международного сотрудничества, инициированного в рамках СЕ. Однако, белорусские исследователи указывают также на нежелательность „механического заимствования” зарубежного опыта в области местного самоуправления, поскольку в стране заметна низкая динамика становления и развития органов местного самоуправления. При этом указывается, что применение методов, способствующих повышению эффективности работы органов местного самоуправления, зависит также

(ред.), London 1999, сс. 1-15; M.C. McCallion, *Paradiplomacy – Competing, Reinforcing or Coexisting Regional Action?*, [в:] *The Role of Regions Networks, Scale, Territory*, T. Herrschel, P. Talleberg (ред.), Kristianstad 2011, сс. 35-43.

¹⁷ K. Szmigiel, *op.cit.*, с. 47.

¹⁸ См.: *Konkurs na realizację zadania publicznego „Dyplomacja publiczna 2017”*, http://msz.gov.pl/pl/ministerstwo/konkursyministra/konkurs_na_realizacje_zadania_publicznego_dyplomacja_publiczna_2017_sjsessionid=78F9C35C8167BBD5158EE23DD3FC2401.cmsap5p (22 III 2017); *Konkurs na realizację zadania publicznego „Wsparcie wymiaru samorządowego i obywatelskiego polskiej polityki zagranicznej 2018”*, https://www.msz.gov.pl/pl/ministerstwo/konkursyministra/tytul_strony_1 (15 VI 2018).

¹⁹ См.: A. Trzcielińska-Polus, *Samorządowy wymiar polityki zagranicznej regionów (na przykładzie Śląska Opolskiego)*, „Pogranicze. Polish Borderlands Studies” 2015, t. 3, nr 2.

²⁰ См.: М. Кобаса, *Местное самоуправление в Беларуси – как превратить миф в реальность*, http://www.sympa-by.eu/sites/default/files/library/booklet_kobasa.pdf (25 III 2017); Е. Клинова, *Роль самоуправления в системе местной власти Республики Беларусь*, http://edoc.bseu.by:8080/bitstream/edoc/4841/2/Klinova_E_Rol_smaoupravleniya_v_sisteme_mestnoy_vlasti_RB_Vestnik_BGEU_6_09.pdf (23 III 2017).

от „концептуальных преобразований в отношении компетенций и функциональных полномочий” разных уровней власти²¹.

Инициированная ЕС в 2009 г. Программа Восточного Партнерства способствовала также расширению сотрудничества органов местного самоуправления стран ЕС со странами, которые были включены в эту программу²². Беларусь, однако, не была активным бенефициаром этой Программы, в частности в области использования средств для развития сотрудничества между региональными самоуправлениями, поэтому сложно оценить ее пользу для Беларуси именно в этой области.

Стоит обратить внимание на программу трехстороннего трансграничного сотрудничества, которая реализуется на внешних границах ЕС и финансируется с Европейского Инструмента Соседства на 2014-2020 гг. Именно эта программа предвидит финансирование широкого пакета проектов сотрудничества на внешних сухопутных границах ЕС между Польшей, Беларусией и Украиной с бюджетом в почти 88 млн евро. Со стороны Беларуси в эту программу включены две области – Гродненская и Брестская, со стороны Польши – воеводства Подкарпатское и Подляское²³.

Европейские инициативы сотрудничества дают Беларуси альтернативу для недоформированного и нестабильного Евразийского экономического союза, страна получает шанс дополнительных экономических выгод. Европейские и американские экономические санкции против России, как реакция на агрессию против Украины, заметно ухудшили также привлекательность Евразийского экономического союза, где РФ предназначена ведущая роль. Парадоксально, но на фоне резко ухудшившегося доверия к России в Европе, Беларусь начала восстанавливать свой позитивный имидж.

Несомненно, политическое „потепление” вдоль линии Варшава – Минск можно также оценивать как открытие новых перспектив в области регионального сотрудничества. В выступлении экс-министра иностранных дел РП В. Вашиковского перед польским парламентом в начале 2017 г., указывалось на шаги, способствующие оживлению польско-белорусского сотрудничества²⁴; вышеуказанному предшествовали также польско-белорусские встречи и консультации на уровне министерств в течение 2016 г.

²¹ А. Гарбуз, *Зарубежный опыт функционирования местного управления и самоуправления : перспективы внедрения в Республике Беларусь*, „Право.by” 2010, nr 3, сс. 15-19.

²² См.: М. Łyżnicka-Sanczenko, М. Szumarska, М. Podbielski, *Międzynarodowa aktywność województwa podlaskiego*, http://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/1998/1/BSP_12_2012_Lyznicka-Sanczenko_Szumarska_Podbielski.pdf (25 III 2018).

²³ См.: Programming document 2014-2020. ENI Cross Border Cooperation, http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/financing-the-enp/cbc_2014-2020_programming_document_en.pdf (25 III 2018).

²⁴ См.: *Expose Ministra Spraw Zagranicznych W. Waszczykowskiego z 2017 r.*, http://msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/priorytety_polityki_zagr_2012_2016/expose2/expose2017/ (18 III 2018).

Внутренние факторы, влияющие на активизацию двухсторонних отношений

Указывая на внутренние факторы, влияющие на польско-белорусское сотрудничество на уровне органов местного самоуправления, к ним относятся такие как: государственная политика²⁵; правовые проблемы; уровень демократических свобод и независимость в принятии решений; финансово-экономические проблемы; культурные, информационные и этнические составляющие; личностные факторы.

Активизация польско-белорусского сотрудничества заметна в последние два года на межгосударственном уровне, что несомненно, дает импульс для активизации сотрудничества и на региональном уровне власти. Что касается польских органов самоуправления воеводского уровня, то лишь некоторые из них имеют многолетний опыт сотрудничества с белорусскими партнерами. Экономический рост и приобретенный опыт международного сотрудничества польских органов самоуправления способствует расширению новых инициатив. Традиционно, польские органы местного самоуправления активнее сотрудничают с непосредственными соседями, если речь идет о государствах – не членах ЕС. Это Украина, Российская Федерация и Республика Беларусь²⁶. После старта программы ЕС Восточное Партнерство, некоторые польские органы самоуправления воеводского уровня заинтересовались сотрудничеством со странами Южного Кавказа – Грузией, Арменией, Молдавией. Стоит однако подчеркнуть, что это единичные случаи. Что касается других стран пост-советского пространства, не входящих в программу Восточного Партнерства, то некоторые самоуправления регионального уровня проявляют также интерес к сотрудничеству с казахстанскими партнерами.

Конституция РП предвидет международную активность органов самоуправления, которые могут быть членами международных организаций и ассоциаций, сотрудничать с заграничными партнерами на локальном и региональном уровне²⁷. Надзор над внешним сотрудничеством органов местного самоуправления осуществляет министр иностранных дел. Воеводские законодательные органы (сеймики) должны также представить министру иностранных дел документ Приоритеты внешнего сотрудничества воеводства. Исполнительные органы территориального самоуправ-

²⁵ О. Мазоль, *Местное самоуправление в Республике Беларусь*, http://belaruspolicy.com/sites/default/files/articles/17.09.2015/beroc_24.pdf (25 III 2018).

²⁶ A. Skorupska, *op.cit.*, с. 24.

²⁷ M. Szewczak, *Formy współpracy międzynarodowej jednostek samorządu terytorialnego w aspekcie promocji Polski za granicą*, „Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego. Badania i Raporty” 2016, nr 23, с. 5.

ления, в случае инициирования внешнего сотрудничества, должны немедленно представить информацию воеводе (исполнительная власть на региональном уровне), министру публичной администрации, министру регионального развития и министру иностранных дел. По мнению польского эксперта, существующая система крайне забюрократизирована и централизована, что зачастую препятствует быстрому налаживанию партнерских отношений²⁸.

Стоит также отметить, что зачастую успешный опыт регионального сотрудничества имеет слабое медийное освещение, и касается это не только польско-белорусского партнерства, но и партнерства с регионами других стран. Учитывая то, что в польских медиа информация о Беларуси появляется крайне редко (с преобладанием темы „протесты-аресты”), а страна не рассматривается как популярное туристическое направление самими гражданами, в обществе формируется образ отдаленной и малоизвестной страны. В данном случае представителям польских властей регионального самоуправления приходится убеждать своих избирателей в рациональности подписания соглашений о сотрудничестве с белорусскими партнерами.

Выводы. Проблемы и перспективы

Представленный анализ сотрудничества между польскими и белорусскими органами регионального самоуправления основан на первичных источниках (польских документах – Приоритетах международного сотрудничества органов самоуправления воеводского уровня), которые имеют декларативный характер, а также на широком выборе научных исследований, касающихся представленной проблемы. Не удалось при этом учесть точку зрения представителей белорусских органов регионального самоуправления, касающуюся приоритетов международного сотрудничества из-за временных ограничений при подготовке статьи.

На основании проведенного анализа документов и исследований, касающихся международного сотрудничества польских органов регионального самоуправления с соответствующими белорусскими органами, можно назвать несколько факторов, влияющих на интенсивность этого сотрудничества. К объективным факторам стоит отнести географическое положение стран – непосредственное соседство способствует взаимозаинтересовности контактами не только граждан, а также единиц местного самоуправления, бизнеса, торговли. Немаловажным является также фактор близости культур и языков, что способствует общению без барьер.

²⁸ *Ibidem.*

Говоря о децентрализации международного сотрудничества, стоит обратиться к мнению польского эксперта, который считает, что „самоуправленческая дипломатия” имеет ряд преимуществ и может принести более качественные результаты, чем внешняя политика, осуществляемая на центральном уровне²⁹.

Заметно, что с „размораживанием” польско-белорусских отношений на государственном уровне, вырисовывается перспектива поддержки региональных инициатив сотрудничества. Так во время встречи вице-министров иностранных дел стран Вышеградской группы и стран Восточного Партнерства 15 III 2017 г. в Минске было обращено внимание на значение построения тесных взаимосвязей между соседними странами, осуществление которых возможно именно на пути сотрудничества локальных и региональных властей³⁰. В Приоритетных направлениях внешней политики Беларуси на европейском векторе, также подчеркивается значимость трансграничного и регионального сотрудничества³¹.

Перспективным в двухстороннем региональном сотрудничестве может казаться также использование инструментов функционирующих не только в рамках Программы Восточного Партнерства, но и Центральноевропейской инициативы, в которой Республика Беларусь председательствовала в 2017 г.

Abstract

Larysa Leszczenko

Local governments in international relations: Specificities and prospects of Polish-Belorussian cooperation

The paper presents brief history of the issue referred to in the title. Attention is drawn to the variety of formats and areas of cooperation between Polish and Belarusian local authorities, taking into account also the legal aspects of bilateral and multilateral cooperation.

²⁹ *Ibidem*, с. 10.

³⁰ См.: *W Mińsku o współpracy krajów V4 i Partnerstwa Wschodniego*, http://msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/polityka_wschodnia/w_minsku_o_wspolpracy_krajow_v4_i_partnerstwa_wschodniego_polityka_wsschodnia;jsessionid=8195C065E8997E6233358F4C75EED4C6.cmsap6p (25 III 2017); *О встрече заместителей глав внешнеполитических ведомств стран „Восточного партнерства” и Вышеградской группы*, http://mfa.gov.by/press/news_mfa/a336ac1ae28bf011.html (25 III 2018).

³¹ *Приоритетные направления внешней политики Республики Беларусь*, http://mfa.gov.by/foreign_policy/priorities/ (20 III 2018).

Comparative characteristics of the functioning of local self-governance systems in Belarus and Poland are discussed, with the focus on such issues as the context of systemic change, the specifics of the legal framework of both countries, international cooperation with third countries and organizations, as well as the motivation of the cooperating parties; special attention is paid to the consideration of successes and fallacies in the existing experience.

The main part of the paper presents an analysis of the current Polish-Belarusian cooperation at the level of local governments. Principal external factors influencing the activation of bilateral relations are considered in detail: the place of Russia and the Eurasian Union in ongoing re-orientation of Belarus; Polish-Belarusian relations and the European Union; crisis in Polish-Russian relations; the Ukrainian dimension.

With regard to internal factors influencing the Polish-Belarusian cooperation at the level of local self-government, the following issues are considered: state policies; legal issues; the level of democratic freedoms and independence in decision-making; financial and economic problems; cultural, and informational components; personal dimension.

In the final part of the paper the importance of the new realities is highlighted, and prospects of cooperation of local governments in Poland and Belarus are summarized; latest developments and the new trends in the area of cooperation are outlined, and the prospects of new possible areas of cooperation, and the supportive policies on the part of both the respective states as well as of international organizations are suggested.

Keywords: Republic of Poland, Republic of Belarus, local self-government bodies, cooperation

References

- Buczowski, Ł., Żukowski, L.J., *Formy współpracy międzynarodowej lokalnych jednostek samorządu terytorialnego*, <http://www.wspia.eu/file/18697/05-Buczowski+Żukowski.pdf> (20 III 2017).
- Demichev, D., *Mestnoe samoupravlenie kak vazhnejshij ehlement konstitucionno-go stroja*, http://edoc.bseu.by:8080/bitstream/edoc/8166/2/Demichev_D_M_Trudy_2011_S_522-527_ocr.pdf (25 III 2017).
- Dumała, H., *Wpływ akcesji Polski do Unii Europejskiej na „Priorytety współpracy zagranicznej województw”*, http://www.pan-ol.lublin.pl/wydawnictwa/TPol11_2/7_Dumała.pdf (18 III 2017).

- Dyplomacja samorządowa – wymiar wschodni. Strategia dla województwa podlaskiego. Materiały z konferencji*, A. Mierzyńska (ed.), Białystok 2012, http://roberttyszkiewicz.pl/attachments/article/619/dyplom_samorz_publickacja.pdf (25 III 2017).
- Expose Ministra Spraw Zagranicznych W. Waszczykowskiego z 2017 r.*, http://msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/priorytety_polityki_zagr_2012_2016/expose2/expose2017/ (18 III 2017).
- Garbuz, A., *Zarubezhnyj opyt funkcionirovanija mestnogo upravljenija i samoupravljenija: perspektivy vnedrenija v Respublike Belarus*, „Pravo.by” 2010, nr 3.
- Izdebski, H., *Samorząd terytorialny. Podstawy ustroju i działalności*, Warszawa 2011.
- Fuksiewicz, A. et al., *Współpraca zagraniczna polskich samorządów. Wnioski z badań*, Warszawa 2012, <http://www.isp.org.pl/uploads/pdf/980950705.pdf> (20 III 2017).
- Keating, M., *Regions and International Affairs: Motives, Opportunities and Strategies*, [in:] F. Aldecoa, M. Keating (eds.), *Paradiplomacy in action: the Foreign Relations of Subnational Governments*, London 1999.
- Klinova, E., *Rol samoupravlenija v sisteme mestnoj vlasti Respubliki Belarus*, http://edoc.bseu.by:8080/bitstream/edoc/4841/2/Klinova_E_Rol_samoupravleniya_v_sisteme_mestnoj_vlasti_RB_Vestnik_BGEU_6_09.pdf (23 III 2017).
- Kobasa, M., *Mestnoe samoupravlenie v Belarusi – kak prevratit mif v realnost*, http://www.sympa-by.eu/sites/default/files/library/booklet_kobasa.pdf (25 III 2017).
- Konkurs na realizację zadania publicznego „Dyplomacja publiczna 2017”*, http://msz.gov.pl/pl/ministerstwo/konkursyministra/konkurs_na_realizacje_zadania_publicznego_dyplomacja_publiczna_2017_;jsessionid=78F9C35C8167B-BD5158EE23DD3FC2401.cmsap5p (22 III 2017).
- Łyżnicka-Sanczenko, M., Szumarska, M., Podbielski, M., *Międzynarodowa aktywność województwa podlaskiego*, http://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/1998/1/BSP_12_2012_Lyznicka-Sanczenko_Szumarska_Podbielski.pdf (25 III 2017).
- Mazol, O., *Mestnoe samoupravlenie v Respublike Belarus*, http://belaruspolicy.com/sites/default/files/articles/17.09.2015/beroc_24.pdf (25 III 2017).
- Mccallion, M.S., *Paradiplomacy – Competing, Reinforcing or Coexisting Regional Action?*, [in:] *The Role of Regions Networks, Scale, Territory*, T. Herrschel, P. Talleberg, Kristianstad 2011.
- Modzelewski, W.T., *Priorytety województwa warmińsko-mazurskiego na tle pozostałych regionów Polski Wschodniej*, „Europa Regionum” 2014, t. XIX.
- O vstreche zamestitelej glav vneshnepoliticheskikh vedomstv stran „Vostochnogo partnerstva” i Vyshegradskoj grupy*, http://mfa.gov.by/press/news_mfa/a336ac1ae28bf011.html (25 III 2017).

- Perkowski, M., *Polskie województwa w stosunkach międzynarodowych*, http://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/1982/1/BSP_12_2012_Perkowski_3.pdf (20 III 2017).
- Priortetnyye napravleniya vneshnej politiki Respubliki Belarus*, http://mfa.gov.by/foreign_policy/priorities/ (20 III 2017).
- Programming document 2014-2020. ENI Cross Border Cooperation*, http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/financing-the-enp/cbc_2014-2020_programming_document_en.pdf (25 III 2017).
- Skorupska, A., *Dyplomacja samorządowa. Efektywność i perspektywy rozwoju*, Warszawa 2015.
- Szewczak, M., *Formy współpracy międzynarodowej jednostek samorządu terytorialnego w aspekcie promocji Polski za granicą*, „Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego. Badania i Raporty” 2016, nr 23.
- Szewczak, M., Ganczar, M., Jaszczuk, P., *Raport badawczy na temat „Współpraca międzynarodowa miast polskich”*, „Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego. Badania i Raporty” 2016, nr 3.
- Szmigiel, K., *Regionalnie po co i z kim? Relacje międzynarodowe samorządów województw*, Warszawa 2009.
- Trzcielińska-Polus, A., *Samorządowy wymiar polityki zagranicznej regionów (na przykładzie Śląska Opolskiego)*, „Pogranicze. Polish Borderland Studies” 2015, t. 3, nr 2.
- Właźlak, K., *Rozwój regionalny jako zadanie administracji publicznej*, Warszawa 2010.
- W Mińsku o współpracy krajów V4 i Partnerstwa Wschodniego*, http://msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/polityka_wschodnia/w_minsku_o_wspolpracy_krajow_v4_i_partnerstwa_wschodniego_polityka_wsschodnia;jsessionid=8195C065E8997E6233358F4C75EED4C6.cmsap6p (25 III 2017).
- Żukowski, L.J., *Współpraca międzynarodowa lokalnych jednostek samorządu terytorialnego a promocja Polski za granicą*, „Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego. Ekspertyzy i Opracowania” 2016, nr 21.

Larysa Leszczenko – dr hab. politologii, dr literaturoznawstwa, prof. UW, kierownik Zakładu Badań Wschodnich w Instytucie Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Wrocławskiego. ORCID: 0000-0001-8469-6612

Krzysztof Świdorski

Współpraca formacji mundurowych w utrzymaniu bezpieczeństwa transgranicznego Polski

Wstęp

Współczesnemu bezpieczeństwu poświęcono wiele publikacji podkreślając jednocześnie zwiększającą się skalę zagrożeń dla współczesnego świata. Oczywiście samo precyzyjne zdefiniowanie bezpieczeństwa, wyodrębnienie jego wszystkich wymiarów nie zapobiegnie występowaniu współczesnych zagrożeń. Do tego niezbędne jest posiadanie odpowiednich sił – poprzez które rozumiemy ludzi oraz odpowiednich środków – czyli sprzętu i wyposażenia. Dopiero spełnienie tych warunków stanowi podstawę do podejmowania skutecznych działań w ich zapobieganiu.

Efektywność i skuteczność w przeciwdziałaniu zagrożeniom osiągniemy tylko i wyłącznie wtedy, gdy owi ludzie będą wykwalifikowanymi specjalistami w swoich dziedzinach a posiadany przez nich sprzęt będzie wysokiej jakości, gotowy do użycia w każdej sytuacji. Bezpieczeństwo i współczesne zagrożenia mają charakter globalny. Wynikają w znacznym stopniu z przemian społecznych, zjawisk, na które rządzący do końca nie mają wpływu. W związku z powyższym taka sytuacja wzbudza wiele wątpliwości i niepewności w zakresie szeroko rozumianego bezpieczeństwa¹.

Efektywne zarządzanie w sytuacjach kryzysowych ma się przejawiać poprzez przygotowanie (w sposób przemyślany i zorganizowany) posiadanych sił i środków do skutecznego przeciwdziałania potencjalnym zagrożeniom. Można to osiągnąć jedynie poprzez posiadanie wystarczającej wiedzy na temat potencjalnych zagrożeń, posiadanych sił i środków, specjalistycznego wyszkolenia ludzi, doskonałego stanu technicznego posiadanego sprzętu oraz wiedzy na temat możliwości ich wykorzystania.

Celem artykułu jest identyfikacja obszarów współpracy formacji mundurowych (grup dyspozycyjnych) i instytucji państwowych w zakresie utrzymania

¹ C. Marcinkowski, *Zagrożenia i wyzwania transgranicznego bezpieczeństwa współczesnego świata*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2011, nr 8.

bezpieczeństwa na poziomie transgranicznym. Dla potrzeb osiągnięcia celu w artykule została dokonana analiza współpracy Straży Granicznej, Policji, Państwowej Straży Pożarnej oraz służb ratownictwa medycznego i górskiego realizujących swoje zadania w ramach systemu transgranicznego.

Rola i znaczenie formacji mundurowych (grup dyspozycyjnych) i instytucji państwowych w aspekcie współczesnych zagrożeń

Wyartykułowanie znaczenia współpracy pomiędzy różnymi formacjami mundurowymi w przeciwdziałaniu zagrożeniom w stosunku do systemu transgranicznego nabiera szczególnego znaczenia. Miarą skuteczności realizacji swoich zadań będzie dobra współpraca nie tylko z instytucjami i grupami dyspozycyjnymi jednego państwa, ale w tym przypadku trzeba już mówić o współpracy międzynarodowej. Współpracy, która bezpośrednio będzie dotyczyła odpowiedników służb i instytucji po drugiej stronie granicy. To z kolei będzie wymagało od każdej ze stron zaufania i odpowiedzialności, zgodnie z zasadą, iż niebezpieczeństwa i zagrożenia nie znają granic.

Diagnozowaniem stopnia współczesnych zagrożeń, w tym zagrożeń dla systemu transgranicznego zajmują się wyspecjalizowane instytuty i ośrodki naukowe. Analiza wyników ich pracy pozwala wyodrębnić cztery zasadnicze zagrożenia dla systemu transgranicznego.

Pierwszym jest zagrożenie militarne, które zdaniem specjalistów jest mało realne przede wszystkim ze względu na brak otwartych konfliktów narodowościowych w regionach transgranicznych. Kolejnym jest zagrożenie społeczne, które zostało wskazane jako duże ze względu na migracje, bezrobocie, działanie międzynarodowych grup przestępczych czy możliwość wystąpienia epidemii w strefach transgranicznych. Trzecim zagrożeniem jest zagrożenie gospodarcze, które zostało wskazane jako duże ze względu na powiązania ekonomiczne, gospodarcze i procesy globalne współczesnego świata. Ostatnim zagrożeniem jest zagrożenie informatyczne, określone jako znaczące². Pod tym pojęciem należy rozumieć ataki w cyberprzestrzeni oraz fizyczne ataki na systemy informatyczne. Przykładem państwa, które musiało podjąć walkę z tym stosunkowo nowym zagrożeniem jest Estonia. Państwo, które w kwietniu 2007 r. doświadczyło zmasowanego ataku hakerskiego na swoje systemy informatyczne. Przedstawiając te najważniejsze zagrożenia dla systemu transgranicznego wydaje się, że nie można pominąć zagrożenia przyrodniczego, związanego z ociepleniem klimatu. Jest to zagrożenie, z efektami którego coraz częściej mamy jako ludzkość do czynienia, generujące serię katastrof, suszy, huraganów, powodzi itp.

² *Ibidem*.

Rola i znaczenie grup dyspozycyjnych w kontekście współczesnych zagrożeń bez wątpienia wzrasta. Potęguje to wzrost wymagań wobec funkcjonariuszy poszczególnych grup dyspozycyjnych.

O skuteczności działania poszczególnych formacji świadczą ich rezultaty, a więc określone wyniki ich służby w aspekcie przeciwdziałania tragediom i przewyższania wszelkich niebezpieczeństw zagrażających systemowi społecznemu³.

Dokonując analizy roli i znaczenia przedstawicieli poszczególnych grup dyspozycyjnych w kontekście systemu transgranicznego należy wyjaśnić jakie formacje mundurowe kryją się pod tym pojęciem. J. Maciejewski dokonał następującej typologii grup dyspozycyjnych:

- 1) militarne (wojsko, Służba Wywiadu Wojskowego, Służba Kontrwywiadu Wojskowego, Żandarmeria Wojskowa, jednostki specjalne);
- 2) paramilitarne (Policja, Służba Więzienna, Państwowa Straż Pożarna, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Centralne Biuro Antykorupcyjne);
- 3) cywilne (specjalistyczne służby ratownictwa medycznego, pogotowia technicznego, ratownictwa górniczego, wodno-kanalizacyjnego, drogowego, chemicznego, elektrycznego itp.);
- 4) ochotnicze (ochotnicze straże pożarne, Górskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe, Tatrzańskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe, Wodne Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe, harcerskie grupy ratownicze itp.)⁴.

Każda z wymienionych służb ma swoją ściśle określoną specjalizację w aspekcie niesienia pomocy potrzebującym, ale również ma swoje problemy i wyzwania, które szczególnie po wstąpieniu Polski do strefy Schengen wyraźnie się uwidoczniły. Należy podkreślić, że w aspekcie systemu bezpieczeństwa państwa grupy dyspozycyjne odgrywają coraz większe znaczenie. Szczególnego znaczenia nabierają ich działania na terenie województwa, powiatu, gminy, gdzie są najbardziej widoczne. A to przecież z tej perspektywy należy postrzegać współpracę grup dyspozycyjnych na rzecz bezpieczeństwa w systemie transgranicznym. Zaproponowana przez J. Maciejewskiego typologia grup dyspozycyjnych w znacznym stopniu odpowiada systemowi bezpieczeństwa dziedzinowego. Podział ten jest szczególnie przydatny do przeprowadzenia analizy współpracy określonych służb i instytucji państwowych w kontekście systemu transgranicznego.

Analiza dynamiki procesów zachodzących na arenie międzynarodowej a w szczególności w Europie skłania do wniosku, że obniża się poziom jak i poczucie bezpieczeństwa na kontynencie. Jak zatem w aspekcie wzrastającej skali i rodzaju zagrożeń, stale rozwijającej się zorganizowanej przestępczości (przemysł broni, materiałów jądrowych, handel narkotykami i ludźmi, nielegalna migracja, porwania dla okupu oraz nielegalne operacje finansowe) realizują swoje zadania

³ J. Maciejewski, *Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna*, Wrocław 2012, s. 49.

⁴ *Ibidem*, s. 58.

przedstawiciele grup dyspozycyjnych w rejonach przygranicznych. Zatem, w jaki sposób w dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości grupy dyspozycyjne mają skutecznie realizować swoje wyspecjalizowane funkcje w ramach wyodrębnionego systemu bezpieczeństwa państwa w obszarach transgranicznych.

Współpraca formacji mundurowych i instytucji państwowych na rzecz bezpieczeństwa transgranicznego

Wstąpienie Polski do strefy Schengen wymusiło reorganizację zmiany granic, od tego momentu granice można przekraczać w dowolnym miejscu bez dokonywania odprawy granicznej. Już przed wstąpieniem Polski do strefy Schengen, bo od 2003 r. prowadzona była reorganizacja Straży Granicznej. W wyniku tych zmian nastąpiło przesunięcie pracowników z kontroli ruchu granicznego do patroli działających w strefie nadgranicznej i poza nią.

Podstawową formą służby realizowanej przez funkcjonariuszy Straży Granicznej na odcinkach granicy wewnętrznej UE jest wspólne patrolowanie określonych obszarów, wyodrębnionych na podstawie przeprowadzonych analiz ryzyka i rozpoznania. W ramach współpracy transgranicznej prowadzone są wspólne kontrole pojazdów. Kontrole odbywają się na równych prawach po dwóch stronach granicy, dla rejonu Dolnego Śląska szczególnie istotne przedsięwzięcia realizowane są z partnerami z Czech i Niemiec.

Inną formą współpracy jest legitymowanie osób, kontrola środków transportu, systematyczne lub okresowe kontrole miejsc publicznych w strefie nadgranicznej oraz udział w różnych akcjach ratowniczych po obu stronach granicy. Jednak, aby sprawnie i skutecznie można było realizować powyższe zadania niezbędne było powstanie punktów kontrolnych, miejsc z międzynarodową obsługą na granicy wewnętrznej. Zasadniczym celem powstania tego rodzaju miejsc była wymiana informacji (w ramach systemu informatycznego Schengen) o osobach poszukiwanych, pościgach transgranicznych, skradzionych samochodach, fałszywych dokumentach itp.

Jednym z wymiernych przykładów współpracy transgranicznej jest współpraca polsko-niemiecka w placówce straży granicznej w Ludwigsdorfie. Placówka swoją działalność rozpoczęła w 2012 r. (w ramach projektu zmierzającego do poprawy stanu bezpieczeństwa na terenach przygranicznych) na podstawie umowy międzynarodowej między Polską a Niemcami o współpracy organów Policji i Straży Granicznej na terenach przygranicznych z 18 II 2002 r.⁵ Podczas projektu placówka odniosła znaczące wyniki swojej działalności, przeprowadzając łącz-

⁵ E. Dziędziela, M. Pacer-Kaznowska, *Współpraca międzynarodowa Straży Granicznej w zwalczaniu przestępczości transgranicznej na przykładzie wspólnej polsko-niemieckiej placówki straży*

nie 3006 wspólnych patroli. W wyniku przeprowadzonych kontroli funkcjonariusze polsko-niemieckiej placówki zatrzymali 979 osób (638 obywateli Ukrainy, 83 obywatele Polski i 64 obywatele Rosji). Najczęstszymi powodami zatrzymań było fałszerstwo dokumentów, nielegalny pobyt na terenie Polski, przekroczenie granicy wbrew przepisom Polski i Niemiec⁶. Przedstawione wyniki w sposób oczywisty świadczą o skuteczności pilotażowego projektu, który przyczynił się do wzrostu bezpieczeństwa w strefie transgranicznej. Poza tym program pozwolił poznać specyfikę pracy służb dwóch krajów, nabrać do siebie zaufania, co w kontekście zadań realizowanych przez funkcjonariuszy Polski i Niemiec może stanowić jeden z istotnych elementów skuteczności działań tych służb.

Zgodnie z podziałem administracyjnym państwa to na władzach lokalnych spoczywa obowiązek zabezpieczenia bezpieczeństwa powszechnego społeczeństwa lokalnej przed bezprawnymi działaniami, skutkami klęsk żywiołowych i katastrof technicznych na ich terytorium. Samorządy lokalne powstały z mocy prawa i związku lokalnego społeczeństwa powołanego do samodzielnego wykonywania zadań. Starosta w zakresie bezpieczeństwa i porządku publicznego jest organem administracji publicznej i ponosi odpowiedzialność za skutki działań własnych, a także powiatowych służb (inspekcji, straży), nad którymi sprawuje zwierzchnictwo⁷. Te nowe obowiązki przyczyniły się w sposób wymierny do większej aktywności władz wojewódzkich, administracyjnych i lokalnych w zakresie współpracy transgranicznej ze swoimi odpowiednikami z państw sąsiednich. Poprzez stosowne umowy i porozumienia otwiera się także możliwość współpracy formacji mundurowych z przedstawicielami administracji.

To właśnie władze lokalne w ramach współpracy transgranicznej oraz w ramach projektów finansowanych w znacznym stopniu przez UE, prowadzą swoją działalność zmierzającą do utrzymania bezpieczeństwa i przeciwdziałania wszelkim zagrożeniom w swoich regionach.

Zniesienie kontroli na granicach wewnętrznych wymagało wzmocnienia współpracy policyjnej, szczególnie w rejonach przygranicznych. Obecnie polscy funkcjonariusze ściśle i na bieżąco współpracują z funkcjonariuszami z państw sąsiadujących (Czech, Słowacji, Niemiec i Litwy). Konwencja Wykonawcza do Układu z Schengen daje wiele instrumentów w tym zakresie, m.in. pościg i obserwację transgraniczną. Dla Polski, Słowacji i Czech są to instrumenty zupełnie nowe i wymagają opanowania w praktyce. W tym celu w dniach 4-6 VI 2008 r. zostały przeprowadzone międzynarodowe ćwiczenia pod kryptonimem „Terrorysty na tamie”. Ćwiczenia obejmowały tematykę terroryzmu i ochrony infrastruktury krytycznej, a ponadto pozwoliły na praktyczne sprawdzenie zapisów art. 41

granicznej w Ludwigsdorfie, [w:] *Grupy dyspozycyjne w systemie współpracy transgranicznej na rzecz bezpieczeństwa*, J. Maciejewski, A. Sokołowska, M. Stochmal (red.), Wrocław 2015, s. 162.

⁶ *Ibidem*, s. 165.

⁷ J. Gierszewski, *Bezpieczeństwo wewnętrzne. Zarys systemu*, Warszawa 2013, s. 155.

Konwencji Wykonawczej do Układu z Schengen dotyczących realizacji pościugu transgranicznego. Na miejsce ćwiczeń wybrano obiekty Zespołu Elektrowni Wodnych w Niedzicy, ponieważ spełniają one kryteria infrastruktury krytycznej, a ponadto zakłócenie w ich funkcjonowaniu mogłoby skutkować zagrożeniem bezpieczeństwa Polski i Słowacji. Aktywnymi współuczestnikami przedsięwzięcia byli policjanci ze Słowacji i Czech. Jako obserwatorów zaproszono policjantów z Holandii, Niemiec, Ukrainy i Węgier⁸.

Istotnym elementem współpracy transgranicznej w latach 2007-2013 był projekt „Wspólna Placówka jako centrum współpracy transgranicznej w zakresie bezpieczeństwa” realizowany przez Sudecki Oddział Straży Granicznej oraz Komendę Wojewódzką Policji Republiki Czeskiej w Hradec Kralowe. Do głównych obszarów zainteresowań obu służb należało przeciwdziałanie i zwalczanie przestępczości transgranicznej. Projekt miał na celu rozwijanie i pogłębianie współpracy w zakresie działania Wspólnej Placówki w Kudowie Słonek pomiędzy polskimi służbami (Izba Celna, Straż Graniczna, Policja) i czeskimi (Policja, Służba Celna). W trakcie realizacji projektu prowadzono szkolenia o charakterze transgranicznym, dotyczącym problematyki skutecznego przeciwdziałania i poprawy bezpieczeństwa w rejonie przygranicznym. Zakładano, iż realizacja projektu powinna również wpływać na zacieśnienie współpracy na poziomie władz lokalnych pomiędzy stroną Polską i Czeską w zakresie wymiany informacji dotyczących poprawienia bezpieczeństwa w rejonie Kłodzka i Nachodu.

Innym przykładem jest realizacja projektu 40/NMF/PL15/14 „Lubuski alians służb mundurowych i cywilnych wobec handlu ludźmi i przestępczości transgranicznej”, współfinansowanego z funduszy norweskich w ramach programu PL15 „Współpraca w obszarze Schengen oraz walka z przestępczością transgraniczną i zorganizowaną, w tym przeciwdziałanie handlowi ludźmi oraz migracjom grup przestępczych”. Celem projektu było zwiększenie świadomości i wydajności funkcjonowania służb mundurowych i cywilnych, a także skuteczne podniesienie kwalifikacji oraz możliwości Straży Granicznej i pracowników administracji publicznej w zakresie przeciwdziałania zorganizowanej przestępczości transgranicznej. Ponadto doskonalenie zdolności służb mundurowych i cywilnych do zapobiegania i zwalczania transgranicznej przestępczości zorganizowanej oraz przeciwdziałanie handlowi ludźmi. Nadodrzański Oddział Straży Granicznej, obok Lubuskiego Urzędu Wojewódzkiego i Uniwersytetu Warszawskiego, był także partnerem tego projektu. Jednym z istotnych założeń było przeprowadzenie przez Nadodrzański Oddział SG szkoleń dla pracowników Lubuskiego Urzędu Wojewódzkiego w zakresie fałszerstw dokumentów⁹. Jest to doskonały przykład

⁸ M. Drożdżikowska, *Podstawy prawne strefy Schengen*, [w:] *Polska w strefie Schengen. Refleksje po pierwszym roku członkostwa*, MSWiA, Warszawa 2008, s. 11.

⁹ <http://www.nadodrzański.strazgraniczna.pl/nad/aktualnosci/16239,Lubuski-alians-sluzb-mundurowych-i-cywilnych-wobec-handlu-ludzmi-i-przestepczosc.html> (6 III 2018).

współpracy wewnętrznej instytucji cywilnych z grupami dyspozycyjnymi, w tym przypadku Nadodrzańskiego Oddziału Straży Granicznej, realizowany w ramach projektu międzynarodowego.

Innym przykładem wzajemnej współpracy grup dyspozycyjnych w ramach współpracy transgranicznej jest „Program współpracy transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina 2014-2020”. Ze współpracy będą mogli skorzystać mieszkańcy 4 polskich województw oraz 4 białoruskich i 6 ukraińskich obwodów. Komisja Europejska (KE) zaproponowała, by na nową edycję Programu przeznaczyć blisko 176 mln EUR¹⁰. Jednym z zasadniczych celów jakie mają być realizowane w ramach programu, a dotyczących grup dyspozycyjnych, są wyzwania w obszarze bezpieczeństwa i ochrony oraz promocja zarządzania granicami, bezpieczeństwem, mobilnością i migracjami.

Z kolei w województwie dolnośląskim, ze względu na swoje położenie geograficzne, ważną rolę odgrywa współpraca transgraniczna w zakresie zapobiegania i usuwania skutków klęsk żywiołowych. Masywy górskie oraz rzeki z nich spływające nie znają granic i jedynie wzajemna współpraca po obu stronach granicy może przynieść oczekiwane skutki. Dobrym przykładem przeciwdziałania ewentualnym zagrożeniom jest podjęcie realizacji projektu przez gminy partnerskie miasta Haračov (Czechy), miasta Szklarska Poręba oraz gmin Stara Kamienica i Kořenov (Czechy). W ramach projektu utworzono Transgraniczne Centrum Ewakuacji i Pomocy Ludności w Piechowicach. Ponadto każdy z partnerów zobowiązał się do zakupu specjalistycznego sprzętu ratowniczego, z zamiarem wykorzystania podczas wspólnych akcji ratowniczych i szkoleń. Opracowano wspólne plany działania, ponadto, co zasługuje na szczególne podkreślenie, włączono do projektu lokalne służby grup dyspozycyjnych (służby medyczne, straż pożarną, Policję i Straż Graniczną) w celu podniesienia standardów postępowania w zakresie przeciwdziałania i zwalczania skutków katastrof żywiołowych oraz wypadków po obu stronach granicy¹¹.

Rola i zadania Straży Granicznej w utrzymaniu bezpieczeństwa transgranicznego

Bezpieczeństwo transgraniczne Polski wyraża się poprzez czteropoziomowy system zarządzania granicą. Pierwszy poziom obejmuje kontrolę imigracyjną (Policja, Straż Graniczna, Służba Celna, inne instytucje i służby). Drugi, kontrola celna, trzeci obejmuje służby graniczne celne i policyjne w kraju sąsiednim i czwarty, stanowią placówki dyplomatyczne i oficerowie łącznikowi¹². Wskazane

¹⁰ <http://www.pl-by-ua.eu/pl/news,162> (6 III 2018).

¹¹ http://www.umwd.dolnyślask.pl/fileadmin/user_upload/EWT/Czechy/ (6 III 2018).

¹² *Koncepcja funkcjonowania Straży Granicznej w latach 2009-2015.*

poziomy oraz służby realizujące swoje zadania w ramach tych poziomów jednoznacznie dowodzą, iż poziom bezpieczeństwa transgranicznego Polski uzależniony jest od jakości współdziałania z przedstawicielami poszczególnych służb. Należy jednak podkreślić iż wiodącymi służbami w tym zakresie pozostaje Straż Graniczna i Służba Celna¹³.

Do zasadniczych zadań Służby Celnej należy ochrona wpływów do budżetu państwa z tytułu podatku akcyzowego, cła, podatku od gier, podatku VAT oraz ochrona zdrowia obywateli. Ponadto szczególnie z punktu widzenia bezpieczeństwa społecznego – rozpoznaje, zapobiega i zwalcza przestępstwa i wykroczenia związane z wprowadzaniem na terytorium Polski odpadów, materiałów jądrowych, substancji czy preparatów chemicznych, broni i amunicji, a także technologii i towarów o znaczeniu strategicznym. Ponadto zwalcza przestępstwa skarbowe, wykroczenia skarbowe, ściśle współpracuje z Krajowym Centrum Informacji Kryminalnych¹⁴.

Bez wątpienia największe znaczenie w aspekcie utrzymania bezpieczeństwa na obszarach transgranicznych odgrywa największa formacja – Straż Graniczna.

Straż Graniczna jest przedstawicielem paramilitarnej grupy dyspozycyjnej wykonującej swoje zadania bezpośrednio na granicy kraju. Istotna rola tej formacji została zauważona w dokumentach doktrynalnych. W *Strategii Bezpieczeństwa Narodowego RP* z 2014 r. podkreślono misję tej formacji:

Z uwagi na rosnące znaczenie transgranicznego wymiaru bezpieczeństwa doskonalony będzie zintegrowany system zarządzania granicą UE/Schengen. Zwiększenie skuteczności państwa w walce z nielegalną migracją wymaga zmian kompetencji uczestników tego systemu, a zwłaszcza wynikających z poszerzenia funkcji i zadań Straży Granicznej i przekształcenia jej w formację graniczno-migracyjną¹⁵.

Zgodnie ze *Strategią Bezpieczeństwa Narodowego RP* zdecydowanie rozszerzone zostały zadania i kompetencje Straży Granicznej w aspekcie bezpieczeństwa i współpracy transgranicznej. Ponadto Straż Graniczna została przekształcona w formację o charakterze graniczno-migracyjnym. Oznacza to, że jej podstawowe zadania oraz współpraca transgraniczna ze swoimi odpowiednikami innych państw koncentrować się będzie na zapobieganiu najważniejszemu zagrożeniu wskazanym w *Strategii Bezpieczeństwa Narodowego RP*, czyli nielegalnej migracji.

Straż Graniczna jest formacją powołaną do ochrony granic państwowych na lądzie i na morzu oraz kontroli ruchu granicznego, zgodnie z interesami bezpie-

¹³ J. Serdakowski, *Perspektywy rozwoju bezpieczeństwa transgranicznego RP*, „Rozprawy Społeczne” 2015, nr 2, s. 28-33.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego RP*, Warszawa 2014, s. 51.

czeństwa narodowego¹⁶. Straż Graniczna jest jednolicie umundurowaną i uzbrojoną formacją typu policyjnego powołaną ustawą z 12 X 1990 r. Do zadań Straży Granicznej należy:

- 1) organizowanie i dokonywanie kontroli ruchu granicznego;
- 2) zapobieganie przemieszczaniu przez granicę bez zezwolenia środków odurzających, substancji psychotropowych, broni, amunicji, materiałów wybuchowych oraz odpadów, szkodliwych substancji chemicznych, materiałów jądrowych i promieniotwórczych, a także przemieszczaniu się zanieczyszczenia wód granicznych;
- 3) ochrona granicy w przestrzeni powietrznej RP polegająca na obserwacji obiektów przelatujących przez granicę na małych wysokościach i informowanie o powyższym Wojsk Lotniczych i Obrony Powietrznej;
- 4) gromadzenie i przetwarzanie informacji z zakresu ochrony granicy państwowej i kontroli ruchu granicznego oraz udostępnianie ich właściwym organom państwowym;
- 5) w ochronie granicy morskiej Straż Graniczna prowadzi obserwację polskich obszarów morskich oraz przestrzeni powietrznej nad nimi, korzystając z systemu obserwacji wzrokowo-technicznej (punkty nadbrzeżne) oraz sprzętu obserwacyjno-nawigacyjnego na jednostkach pływających¹⁷.

Zakres realizowanych przez formację Straży Granicznej zadań jest bardzo rozległy i dotyczy:

- 1) zapobiegania nielegalnemu przekroczeniu granicy państwowej przez osoby i pojazdy, zapobiegania i wykrywania przestępstw i wykroczeń oraz ścigania ich sprawców;
- 2) przeciwdziałania przemytowi materiałów wybuchowych, broni i amunicji, materiałów promieniotwórczych;
- 3) zapewnienia bezpieczeństwa w międzynarodowej komunikacji lotniczej;
- 4) utrzymywania ładu i porządku publicznego w zasięgu terytorialnym przejść granicznych, poprzez ochronę obiektów należących lub użytkowanych przez Straż Graniczną przed atakami terrorystycznymi;
- 5) zabezpieczenia imprez masowych i ochronę obiektów infrastruktury krytycznej, monitorowania środowisk i skupisk cudzoziemców i ich przestępczej działalności na terytorium Polski;
- 6) gromadzenia, przetwarzania i analizowania informacji dotyczących potencjalnych zagrożeń terroryzmem;

¹⁶ http://www.antyterroryzm.gov.pl/CAT/antyterroryzm/institucje_i_sluzby/Straz-Graniczna.html (6 III 2018).

¹⁷ *System ochrony granicy państwowej Rzeczypospolitej Polskiej. Stan obecny i prognozy na przyszłość*, B. Wiśniewski, R. Jakubczak (red.), Szczytno 2015.

- 7) realizacji czynności operacyjno-rozpoznawczych w zakresie rozpoznania i przeciwdziałania zagrożeniu terroryzmem;
- 8) współdziałania w zakresie przeciwdziałania zagrożeniom terrorystycznym z Agencją Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencją Wywiadu, Policją, Służbą Kontrwywiadu Wojskowego, Służbą Wywiadu Wojskowego, Żandarmerią Wojskową oraz z organami ochrony granic państw sąsiednich¹⁸.

Straż Graniczna swoją misję realizuje zgodnie z „Koncepcją funkcjonowania Straży Granicznej w latach 2016-2022”, która w dużej części stanowi kontynuację zmian zapoczątkowanych przez realizację „Koncepcji funkcjonowania Straży Granicznej w latach 2009-2015”. Kontynuacja zmian obejmuje przede wszystkim przekształcenie formacji w wiodącą polską służbę migracyjną, odsunięcie infrastruktury od linii granicy wewnętrznej w głąb terytorium kraju oraz przystosowanie SG do realizacji zadań określonych przez warunki związane z włączeniem Polski do strefy Schengen.

Zgodnie z Koncepcją misją Straży Granicznej jest zapewnienie wysokiego poziomu bezpieczeństwa granicy państwowej, stanowiącej granicę zewnętrzną UE, a także istotny udział w realizacji polityki migracyjnej państwa. Głównym celem działalności formacji w latach 2016-2022 jest zapewnienie wysokiego poziomu ochrony odcinków granicy zewnętrznej UE, rozszerzenie zadań i uprawnień Straży Granicznej w systemie zarządzania migracjami oraz utrzymanie wysokiej skuteczności zwalczania przestępczości transgranicznej oraz rozwijanie i intensyfikowanie współdziałania z podmiotami krajowymi i zewnętrznymi¹⁹.

W założeniach wieloletniego rozwoju Straży Granicznej pojawiła się rozbudowa szlaków komunikacyjnych (drogi szybkiego ruchu, autostrady, szybkie linie kolejowe) związanych z szybkim przemieszczaniem się osób i towarów w rejonie kraju, co niestety przyczyniło się do zwiększonej działalności międzynarodowych grup przestępczych. Z danych statystycznych wynika, że łączna liczba przekroczeń granicy państwowej wzrasta, a kulminacyjnym okresem był rok 2015. To przede wszystkim czas masowych ucieczek z owładniętej wojną domową Syrii. Na samej tylko trasie środkowo-środiemnomorskiej wykryto wówczas pół miliona Syryjczyków próbujących przekroczyć granicę poza oficjalnymi przejściami. Jeszcze więcej, bo aż ponad 760 tys., spotkano na drodze przez zachodnie Bałkany²⁰.

Analiza najnowszego raportu agencji Frontex – agencji Unii Europejskiej zajmującej się ochroną granic Wspólnoty, pozwala wysunąć wniosek, że szczyt kry-

¹⁸ http://www.antyterroryzm.gov.pl/CAT/antyterroryzm/institucje_i_sluzby/Straz-Graniczna.html (6 III 2018).

¹⁹ <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/2102,Nowa-quotKoncepcja-funkcjonowania-SG-w-latach-2016-2022quot.html> (10 III 2018).

²⁰ http://www.antyterroryzm.gov.pl/CAT/antyterroryzm/institucje_i_sluzby/Straz-Graniczna.html (6 III 2018).

zysu migracyjnego już minął. Oznacza to, że liczba osób usiłujących przekroczyć granice Unii Europejskiej poza wyznaczonymi przejściami znacząco spadła²¹.

Jednak w celu poprawy poziomu bezpieczeństwa transgranicznego na pewno musi ulec zwiększeniu ilość funkcjonariuszy Straży Granicznej. Nie można liczyć na to, że granic zewnętrznych UE/Schengen będą strzegli Białorusini, Ukraińcy czy Rosjanie w ramach ochrony swoich granic. Na efektywność służby funkcjonariuszy Straży Granicznej oprócz zwiększonego ich stanu osobowego ma wpływ także jakość i ilość posiadanego sprzętu, dostosowanego do współczesnych wyzwań i zagrożeń. Wspomniana Koncepcja wskazuje, jakie środki i narzędzia niezbędne są do realizacji założonych celów, a przede wszystkim zwraca uwagę na konieczność zapewnienia adekwatnego potencjału ludzkiego i technicznego, umożliwiającego sprostanie wyzwaniom pojawiającym się zarówno na granicy RP, jak i pozostałych państw członkowskich UE²².

Zadania Straży Granicznej są bezpośrednio związane z bezpieczeństwem kraju, dlatego jej rola i znaczenie dla bezpieczeństwa transgranicznego są tak istotne. Szczególnie jest to widoczne w kontekście wyraźnego wzrostu działalności terrorystycznej w Europie. Bezpieczeństwa nie da się zapewnić nawet posiadając wykwalifikowanych funkcjonariuszy i nowoczesny sprzęt techniczny działając w pojedynkę, dlatego tak ważna jest współpraca z wieloma instytucjami i grupami dyspozycyjnymi w kraju i poza jego granicami. Jak wskazuje A. Wawrzusiszyn: „Współpraca transgraniczna jest szczególnym rodzajem współpracy międzynarodowej, której charakterystycznymi cechami są kontakty sąsiedzkie oraz lokalny lub regionalny poziom współdziałania. Nie jest ona polityką zagraniczną państwa i nie zagraża jego integralności terytorialnej”²³.

Doświadczenia zamachów terrorystycznych uświadomiły wszystkim, że dla potencjalnych zagrożeń granice nie stanowią żadnego problemu. Natomiast skala tych zagrożeń oraz ich nieprzewidywalność z każdym rokiem rośnie i jest coraz groźniejsza dla bezpieczeństwa współczesnego świata. Dlatego ważne jest, aby międzynarodowa współpraca obejmowała jak najwięcej podmiotów i obszarów przygranicznych.

Terrorystycy dysponują coraz większymi zasobami finansowymi, a więc zakup oraz posiadanie przez nich broni, materiałów wybuchowych czy innych niebezpiecznych narzędzi nie stanowi już dla nich żadnego problemu. W „Bezpieczeństwie Polski. Współczesne wyzwania” autorzy wskazali na pojawienie się zjawiska

²¹ <http://biqdata.wyborcza.pl/biqdata/7,159116,23077050,spada-liczba-osob-nielegalnie-przekraczajacych-granice-unii.html> (8 III 2018).

²² <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/2102,Nowa-quotKoncepcja-funkcjonowania-SG-w-latach-2016-2022quot.html> (10 III 2018).

²³ A. Wawrzusiszyn, *Wybrane problemy transgraniczne bezpieczeństwa Polski. Zarządzanie bezpieczeństwem*, Warszawa 2012, s. 165.

tw. Globalnych Czarnych Plam (ang. *Global Black Spots, GBS*)²⁴. Zjawiska, które odnoszą się do miejsc będących poza kontrolą państwa, zdominowanych przez struktury przestępcze. Struktury, które są zdolne do kreowania i eksportowania wszelkiego rodzaju zagrożeń i niebezpieczeństw do każdego miejsca na świecie. W dzisiejszej Europie już mamy tego przykłady, np. szwedzka policja naliczyła 55 zdominowanych przez muzułmańskie gangi „zakazanych stref”, do których zakaz wstępu mają także sami policjanci. Opublikowany raport policji szwedzkiej pokazuje 55 stref, do których lepiej jest się nie zapuszczać nie tylko zwykłym obywatelom, ale siłom porządkowym, tereny te bowiem znajdują się pod kontrolą gangów. To tak zwane „no-go areas”²⁵.

Wskazane przykłady świadczą o rosnących wymaganiach wobec funkcjonariuszy Straży Granicznej. Wskazują jednocześnie, że intensywność oraz forma działań Straży Granicznej musi być dostosowana do aktualnych niebezpieczeństw i zagrożeń. Z jednej strony funkcjonariusze Straży Granicznej muszą być świadomi aktualnych zagrożeń, z drugiej strony poprzez stosowne umowy i dokumenty doktrynalne muszą mieć możliwość współpracy z innymi służbami, a także organami państw sąsiednich²⁶. Współczesne zagrożenia dzięki globalizacji mogą dotyczyć każdego państwa w każdym zakątku świata, dlatego tak ważne powinno być wspólne działanie i przygotowywanie się do potencjalnych zagrożeń w ramach współpracy transgranicznej przez odpowiednie służby, w tym także przez odpowiednie grupy dyspozycyjne. Wydaje się, że potrzebę współpracy dostrzeżono w odpowiednim momencie. Efektem tego jest czynne uczestniczenie Straży Granicznej w projekcie europejskiej bazy danych dokumentów wzorcowych FADO (ang. *False and Authentic Documents*), którego celem jest utrudnienie przepływu przez granice nielegalnej migracji, tak mocno wyartykułowanej w *Strategii Bezpieczeństwa Narodowego RP*.

Straż Graniczna zaangażowana jest także w przedsięwzięcia międzynarodowe dotyczące ścisłej współpracy w zakresie bezpiecznej wymiany informacji, prewencji, ścigania i reagowania na działalność terrorystyczną. Współpraca Straży Granicznej z zagranicznymi instytucjami, jak np. Europol, Eurojust, Interpol i Frontex, ma sprzyjać przeciwdziałaniu zagrożeniu państwa i doskonaleniu współpracy transgranicznej. Jest to szczególnie istotne z punktu widzenia bezpieczeństwa transgranicznego, gdyż to właśnie granice państw mają stanowić pierwsze miejsce selekcji i eliminacji wszelkich zagrożeń. Realizacja tych zadań, czyli w konsekwencji zapewnienie bezpieczeństwa w dobie otwartości granic, rozwoju globalizacji, jest niemożliwe do pełnego osiągnięcia.

²⁴ J. Pawłowski, *Międzynarodowe i narodowe dylematy bezpieczeństwa na początku drugiej dekady XXI wieku*, [w:] *Bezpieczeństwo Polski. Współczesne wyzwania*, S. Wojciechowski, A. Potyrała (red.), Warszawa 2014, s. 31.

²⁵ <https://euroislam.pl/55-rejonow-szwecji-pod-kontrola-muzulmanskich-gangow/> (6 III 2018).

²⁶ *Współczesny wymiar funkcjonowania Straży Granicznej*, B. Wiśniewski, Z. Piątek (red.), Warszawa 2006.

Państwowa Straż Pożarna i ratownictwo górskie w utrzymaniu bezpieczeństwa transgraniczego

Państwowa Straż Pożarna jako inny przedstawiciel paramilitarnej grupy dyspozycyjnej również bierze czynny udział w projektach współpracy transgranicznej. Komenda Powiatowa PSP w Kłodzku realizowała projekt „Współpraca jednostek straży pożarnej na czesko-polskim pograniczu, modernizacja wyposażenia i wzajemna pomoc w sytuacjach kryzysowych” w latach 2007-2013. Celem projektu było podniesienie bezpieczeństwa oraz efektywności wzajemnej współpracy jednostek straży pożarnej na obszarze polsko-czeskiego pogranicza. W ramach projektu w latach 2010-2011 zakupiono 20 nowych pojazdów strażackich (samochodowe cysterny strażackie wyposażone w pompę pożarniczą, średnie pojazdy strażackie, specjalne pojazdy z podnośnikiem hydraulicznym), które miały zastąpić przestarzałe pojazdy. Nowy sprzęt miał być wykorzystywany przy wspólnych akcjach służb ratowniczych oraz podczas wspólnych ćwiczeń. Wszystkie przedsięwzięcia dotyczące podwyższenia stanu technicznego sprzętu, wspólne ćwiczenia i szkolenia miały służyć przede wszystkim do zgrania działań jednostek straży pożarnej, a tym samym do poprawy koordynacji i skuteczności wspólnych interwencji w zakresie rozwiązywania sytuacji kryzysowych po obu stronach granicy. Na uwagę zasługuje również fakt, że dzięki wspólnym działaniom na rzecz zachowania bezpieczeństwa i przeciwdziałania zagrożeniom zostały nawiązane nowe kontakty i nastąpiło pogłębienie współpracy pomiędzy jednostkami straży pożarnej²⁷.

Bardzo dużą aktywność w ramach współpracy transgranicznej na rzecz bezpieczeństwa wykazuje przedstawiciel cywilnych grup dyspozycyjnych, czyli służby ratownictwa medycznego. Placówka Pogotowia Ratunkowego w Jeleniej Górze w ramach współpracy zrealizowała następujące przedsięwzięcia:

- 1) zorganizowała międzynarodowe ćwiczenia ratownictwa medycznego i służb w Krasnym Lesie k/ Frydlantu w czerwcu 2010 r., w którym wzięły udział ekipy pogotowia ratunkowego w Libercu, Pogotowia Ratunkowego w Jeleniej Górze, WS SPZOZ w Zgorzelcu, Straży Pożarnej z Republiki Czeskiej oraz Polski, Polskiego i Czeskiego Czerwonego Krzyża, Policji z Republiki Czeskiej, jak również Lotniczego Pogotowia Ratunkowego z Liberca;
- 2) zakupiła pierwszy specjalistyczny ambulans z napędem na 4 koła na teren pogranicza polsko-czeskiego w 2011 r.;
- 3) zorganizowała międzynarodowe ćwiczenia służb ratunkowych w Sieniawce w 2011 r.;
- 4) utworzyła centra koordynacyjno-kontaktowe w Jeleniej Górze i Libercu, mające na celu monitorowanie działań bieżących służb ratownictwa medycznego w obszarze przygranicznym w 2011 r.;

²⁷ [http://kppsp.klodzko.pl/kontakt/93-wspoprac \(6 III 2018\).](http://kppsp.klodzko.pl/kontakt/93-wspoprac (6 III 2018).)

- 5) zorganizowała Niemiecko-Polską Letnią Akademię „Ratownictwo w transgranicznym kontekście regionu Odry i Nisy” w Bad Saarow w 2010 i 2011 r.;
- 6) zorganizowała ćwiczenia służb ratunkowych „Bezpieczny Tor” w Kamiennej Górze i Jeleniej Górze w 2013 r.²⁸.

Innym przedstawicielem cywilnych grup dyspozycyjnych jest ratownictwo górskie. Przykładem wzajemnej współpracy transgranicznej ratownictwa górskiego jest województwo małopolskie, które realizowało w latach 2007-2013 projekt „Transgraniczna współpraca polsko-słowackich górskich organizacji ratowniczych”. Głównym beneficjentem tej współpracy było Tatrzańskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe (TOPR). Zasadniczy cel tej współpracy kierowany był na wspólne szkolenia grup ratowniczych prowadzonych zarówno przez polskich jak i słowackich instruktorów (szkolenie lawinowe, jaskiniowe, śmigłowcowe), szkolenie psów lawinowych, tworzenie wspólnych programów szkoleniowych i zasad komunikowania oraz zakup sprzętu specjalistycznego.

Podsumowanie

Reasumując, zmiany społeczne, ekonomiczne i polityczne oraz powstanie nowych zagrożeń wymusiło zaangażowanie grup dyspozycyjnych na rzecz bezpieczeństwa w strefach transgranicznych. Podział administracyjny państwa spowodował, że również czynnie jest realizowana współpraca na szczeblach administracyjnych od szczebla centralnego po szczeble lokalne. Szczególnie w zakresie bezpieczeństwa widoczne jest zaangażowanie władz lokalnych, które wykazują dalekowzroczność we współpracy ze swoimi odpowiednikami po drugiej stronie granicy. Wskazane przykłady są realną wizytówką zacieśniającej się współpracy przedstawicieli formacji mundurowych i instytucji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo po obu stronach granicy. Co więcej, każda ze stron dostrzegła korzyści jakie mogą wypływać ze wspólnego działania, od wzajemnego poznania się po realizację wspólnych, często bardzo istotnych z punktu widzenia bezpieczeństwa, zadań. Jest to dowód także na to, iż po wejściu do strefy Schengen granice zaczynają mieć znaczenie umowne i współczesne niebezpieczeństwa nie dotyczą tylko jednego kraju, ale mogą i będą miały bezpośrednie oddziaływanie również na sąsiadów po drugiej stronie granicy.

Proces globalizacji, otworzenie granic spowodowało, iż problemy dotyczące bezpieczeństwa naszych sąsiadów stały się problemami naszymi. Bardzo istotne znaczenie w ramach współpracy i bezpieczeństwa transgranicznego ma realizacja projektów finansowanych w znacznym stopniu przez Unię Europejską. To właśnie dobry projekt, skuteczna jego realizacja i systematyczne wdrażanie (projekty

²⁸ <http://www.zsa.cz/katastrofy2014/.pdf> (6 III 2018).

często są prowadzone w skali kilkuletniej) zapewniają realizację celów w aspekcie bezpieczeństwa stawianych grupom dyspozycyjnym. Przedstawiciele grup dyspozycyjnych militarnych, paramilitarnych, cywilnych i ochotniczych są w dużym stopniu beneficjentami tych projektów. Koszt projektów jest rzeczywiście bardzo wysoki, niemniej w odległej perspektywie wszystkie inicjatywy powstałe dzięki realizacji projektów przyniosą wyraźne skutki mające bezpośrednie przełożenie na poprawę bezpieczeństwa w obszarach przygranicznych.

Abstract

Krzysztof Świdorski

Cooperation of Uniform Modulations and State Institutions for Safety in The Cross-Border System

Each state has created own way of managing crisis situations. The measure of effectiveness of the system is tools and principles according to specific decisions should be made. Effective crisis management is demonstrated by preparing (in a well-thought-out and organized manner) the forces and means to effectively counteract potential threats. This aim can be achieved by having sufficient knowledge about potential threats, forces and resources, trained specialist, excellent technical condition of the equipment and knowledge about the possibilities of use. The aim of the article is to show and emphasize the essence and significance of the cooperation of separate specialists in uniformed and state institutions, implementing their tasks for security in the cross-border system. It became very important subject in the vision of the idea of illegal migration in recent years in Europe.

Keywords: national security, internal security, uniformed formations, cross-border cooperation

References

- Droździkowska, M., *Podstawy prawne strefy Schengen*, [in:] *Polska w strefie Schengen. Refleksje po pierwszym roku członkostwa*, MSWiA, Warszawa 2008.
- Dziedziela, E., Pacer-Kaznowska, M., *Współpraca międzynarodowa Straży Granicznej w zwalczaniu przestępczości transgranicznej na przykładzie wspólnej polsko-niemieckiej placówki straży granicznej w Ludwigsdorfie*, [in:] *Grupy*

- dyspozycyjne w systemie współpracy transgranicznej na rzecz bezpieczeństwa*, J. Maciejewski, A. Sokołowska, M. Stochmal (eds.), Wrocław 2015.
- Gierszewski, J., *Bezpieczeństwo wewnętrzne. Zarys systemu*, Warszawa 2013.
- Koncepcja funkcjonowania Straży Granicznej w latach 2009-2015*.
- Maciejewski, J., *Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna*, Wrocław 2012.
- Marcinkowski, C., *Zagrożenia i wyzwania transgranicznego bezpieczeństwa współczesnego świata*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2011, nr 8.
- Pawłowski, J., *Międzynarodowe i narodowe dylematy bezpieczeństwa na początku drugiej dekady XXI wieku*, [in:] *Bezpieczeństwo Polski. Współczesne wyzwania*, S. Wojciechowski, A. Potyrała (eds.), Warszawa 2014.
- Serdakowski, J., *Perspektywy rozwoju bezpieczeństwa transgranicznego RP*, „Rozprawy Społeczne” 2015, nr 2.
- Strategia Bezpieczeństwa Narodowego RP*, Warszawa 2014.
- System ochrony granicy państwowej Rzeczypospolitej Polskiej. Stan obecny i prognozy na przyszłość*, B. Wiśniewski, R. Jakubczak (eds.), Szczytno 2015.
- Wawrzusiszyn, A., *Wybrane problemy transgraniczne bezpieczeństwa Polski. Zarządzanie bezpieczeństwem*, Warszawa 2012.
- Współczesny wymiar funkcjonowania Straży Granicznej*, B. Wiśniewski, Z. Piątek (eds.), Warszawa 2006.

Krzysztof Świdorski – ppłk Wojska Polskiego, dr socjologii, dyrektor Instytutu Bezpieczeństwa Narodowego Wydziału Nauk o Bezpieczeństwie Akademii Wojsk Lądowych im. gen. T. Kościuszki we Wrocławiu. ORCID: 0000-0001-9736-0309

**WIELOWYMIAROWOŚĆ BEZPIECZEŃSTWA
W EUROPIE I AZJI**

Anna Pająk

Rola i narzędzia wpływu organizacji paramilitarnych na życie polityczne i społeczne Gruzji w latach 1990-1995

Kaukaz to region wyjątkowo ważny pod względem geostrategicznym, a jednocześnie od wieków stanowiący również pole wielu walk na tle etnicznym, religijnym i geopolitycznym. Przez 200 lat znajdował się w całkowitym niemal uzależnieniu od Imperium Rosyjskiego, a następnie Związku Radzieckiego. Po rozpadzie tego ostatniego na tym obszarze pojawił się kryzys polityczny, chaos, zaczął dominować nacjonalizm i coraz większym problemem stały się konflikty etniczne. Przez 70 lat to ZSRR był gwarantem bezpieczeństwa obywateli wszystkich republik, wraz z jego rozpadem nowe państwa poradzieckie stanęły przed wyzwaniem stworzenia niemal od podstaw systemu bezpieczeństwa dla swojego terytorium i obywateli, co w wielu z nich doprowadziło do nowych wojen i konfliktów zbrojnych. Większość z nich wiąże się z separatyzmem i dążeniem do oddzielenia niektórych terenów, zamieszkałych przez ludność różnych narodowości i wyznań, od kraju do którego oficjalnie należą. Nieudolność państwa w kwestii ich rozwiązania i, jak zostało wspomniane już wyżej, zapewnienia obywatelom bezpieczeństwa zaowocowała wyłanianiem się grup biznesowych, paramilitarnych i innych oddziałów uzbrojonych, które przejmować miały tę rolę państwa.

Kaukaz jest regionem, w którym od wieków dominującą rolę odrywały rządzące poszczególnymi obszarami skorumpowane klany, a następnie również organizacje terrorystyczne. Gruzji, jako jednej z nowopowstałych republik postradzieckich, wyżej wymienione problemy dotknęły w sposób znaczący. Jednym z dominujących problemów, którego dotyczyć będą również poniższe rozważania, była kryminalizacja instytucji politycznych i przestrzeni publicznej po odzyskaniu przez państwo niepodległości. Wtedy też pojawiły się nowe pytania dotyczące kwestii bezpieczeństwa. Coraz większego znaczenia nabierać zaczęły lokalne konflikty, terroryzm, przestępczość transnarodowa i notoryczne łamanie praw człowieka. Wymienione problemy, a także życie polityczne i społeczne, kontrolowane było w dużej mierze przez organizacje przestępcze, z których dwie najsilniejsze, tj. *Sakartwelos Mchedrioni* i *Gwardia Narodowa*, odegrały znaczącą rolę w kształtowaniu polityki, gospodarki i bezpieczeństwa państwa.

Wraz z dojściem do władzy, pierwszy prezydent niepodległej Gruzji, Zwiad Gamsachurdia podjął się próby stworzenia nowego autorytarnego reżimu, który uporządkować miał panujący w kraju chaos oraz rodzące się separatyzmy i niezadowolone społeczne. Próba ta spotkała się ze sprzeciwem opozycji, co doprowadziło do wojny domowej w 1991 r., związanej z radykalizacją konfliktu w Osetii Południowej i dalej również w Abchazji. Od tego też momentu rozpoczęła się masowa niemal kryminalizacja życia społecznego i politycznego. Przejawiała się ona w coraz częstszych napadach na stacjonujących w Gruzji rosyjskich wojskowych i gruzińskich policjantów, następować zaczął rozpad struktur państwowych, demoralizacja systemów prawnych, rozprzestrzenianie się broni armii sowieckiej i regularne starcia na tle etnopolitycznym.

W odpowiedzi na panujący chaos i rozpad państwa zaczęły przybierać na sile organizacje przestępcze, które tworzone były najpierw jako małe grupy przyjaciół i rodziny mające chronić swoich interesów i bezpieczeństwa, a z czasem rozrosły się do liczących coraz więcej członków zorganizowanych grup przestępczych i paramilitarnych mających bronić bezpieczeństwa państwa, kontrolujących gospodarkę i życie polityczne, co spowodowane było słabością instytucji politycznych i brakiem odpowiednio wypracowanych norm prawnych w nowo powstałej republice. Jak zauważa A. Kupatadze – podejmując refleksję nad przyczyną zwiększenia się roli grup przestępczych w gruzińskiej polityce – „kiedy organy prawne są silne, wpływy zawodowych zbrodniarzy zmniejszają się, gdy struktury rządowe są jednak słabe, zawodowi przestępcy wylaniają się jako główni gracze w polityce i mogą dyktować warunki władzom”¹. Coraz liczniejsze organizacje paramilitarne zaczęły powstawać pod koniec lat 80. XX w. na terenie jeszcze Gruzjińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Z czasem zaczęły być one swego rodzaju prywatnymi bojówkami polityków lub paramilitarnymi oddziałami mającymi zastępować poniekąd wojsko². Poniższa tabela przedstawia spis oficjalnie istniejących organizacji i oddziałów uzbrojonych, które działały w Gruzji od 1988 r. do końca roku 1991.

Do 1990 r. działało oficjalnie co najmniej 10 takich jednostek, których liczba zarejestrowanych członków wahała się od kilkudziesięciu do kilkuset. Dwie najważniejsze z przedstawionych wyżej grup, które paradoksalnie sprzyjały też strukturom politycznym, to *Sakartwelos Mchedrioni* (pol. *Jeźdźcy*), działająca pod pieczęcią ministra rolnictwa³ oraz *Gwardia Narodowa* (gruz. *sak'art'velos erovnuli gvardia*) stworzona przez samego prezydenta.

¹ A. Kupatadze, „*Transitions after transitions*”. *Coloured revolutions and organized crime in Georgia, Ukraine and Kyrgyzstan*, s. 33, [https://research-repository.st-andrews.ac.uk/bitstream/handle/10023/1320/Alexander Kupatadze PhD thesis.PDF?sequence=6&isAllowed=y](https://research-repository.st-andrews.ac.uk/bitstream/handle/10023/1320/Alexander%20Kupatadze%20PhD%20thesis.PDF?sequence=6&isAllowed=y) (29 V 2017).

² Д. Спирос, *Политика под дулом автомата: Распространение стрелкового оружия и конфликты в Республике Грузии в 1989-2001 годах*, s. 22, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.1.177.3610&rep=rep1&type=pdf> (22 V 2017).

³ *Ibidem*, s. 30.

Tabela 1. Organizacje paramilitarne i oddziały uzbrojone działające na terytorium Gruzji w latach 1988-1991

Nazwa	Założyciel	Liczba członków	Historia powstania
Legion „Sokół”	Cyklauri	50	Założony w 1988 r. z rekrutów, którzy odmówili wstąpienia w szeregi Armii Radzieckiej
Eskadron „Saczchere”	Beso Kutateladze	200-500	Założony w 1989 r. w zachodniej Gruzji, później wszedł w skład Gwardii Narodowej
„Imedi” (pol. <i>Nadzieja</i>)	Nodar Natadze	200	Skrzydło wojenne opozycyjnego Frontu Narodowego, później w składzie Gwardii Narodowej
Sojusz Weteranów Afganistanu	Nodar Giorgadze	–	Założony w 1989 r., jego członkami byli weterani wojny w Afganistanie. Funkcjonował jako organizacja polityczna
Sojusz Gruzjińskich Tradycjonalistów	–	–	Funkcjonował jako organizacja polityczna
Stowarzyszenie Meraba Kostawy	Waża Adamija	200	Również funkcjonowało jako organizacja polityczna. Jeden z głównych oddziałów walczących w Osetii Płd. w latach 1990-1991
Batalion „Biały Giorgi”	–	–	Uzbrojona frakcja, która odłączyła się od „Mchedrioni” pod koniec 1990 r. i dołączyła do zwolenników Z. Gamsachurdii
Legion „Biały Orzeł”	Gia Karkaraszwili	120	Grupa zorganizowana jako odpowiedź na zaostrenie sytuacji w Osetii Płd., później weszła w skład Gwardii Narodowej
„Mchedrioni”	Guram Mgeladze i Dżaba Joseliani	kilkaset	Powstała jako część ruchu niepodległościowego będąc pierwszą próbą stworzenia gruzjińskich sił wojennych
Gwardia Narodowa	Tengiz Kitowani	kilkaset	Składała się z kilku mniejszych organizacji paramilitarnych i samoobronnych, jej powstanie było próbą stworzenia Armii Narodowej

Źródło: Archiwum Fundacji Obrony Gruzji

Jak widać w przedstawionej wyżej tabeli, *Gwardia Narodowa* szybko absorbowała większość mniejszych uzbrojonych oddziałów Gruzji i rozpoczęła ogólnonarodową kampanię agitacyjną. Warto jednak nadmienić, iż bojówkom, które nie zdecydowały się na przyłączenie do niej, przyznano oficjalne statusy, co w kolejnych latach zaowocowało ich niesubordynacją i zwiększoną działalnością przestępczą w regionach, które niekontrolowane były przez *gwardyjskie* oddziały⁴. Organizacja została powołana do życia rozkazem prezydenta Zwiada Gamsachurdii 20 XII 1990 r. Stworzona została jako tzw. „Narodowe Oddziały Samoobrony” w odpowiedzi na rosnący w siłę konflikt w Osetii Południowej. Podczas starć w Osetii Południowej i Abchazji stanowiła ona główną siłę militarną nowej republiki, biorąc udział w wojnie domowej. Do końca 1991 r. w jej szeregi wstąpiło ok. 8 tys. uzbrojonych mężczyzn⁵. Organizowali się oni w tzw. „gwardyjskie bataliony”, które stały na straży interesów wpływowych postaci życia politycznego⁶. Powołanie *Gwardii* cieszyło się przede wszystkim dużym poparciem społecznym. Wielu młodych mężczyzn wcześniej nie związanych w żaden sposób z wojskiem, dobrowolnie wstępowało w jej szeregi, porzucając wykonywane wcześniej zawody⁷. Mimo że *Gwardia Narodowa* powołana została do życia przez prezydenta, szybko została upolityczniona i stała się formacją paramilitarną swojego przywódcy, którym został Tengiz Kitowani, ambitny gruziński polityk, minister obrony narodowej. Ze względu na duże rozproszenie poszczególnych batalionów, kierowanie grupą z centrum jedynie przez Kitowaniego okazało się niezwykle utrudnione. W praktyce zatem kolejne oddziały podporządkowane były jedynie swym bezpośrednim dowódcom, którzy samodzielnie podejmowali też decyzje taktyczne, strategiczne i polityczne⁸. W czasie walki Gamsachurdii z coraz bardziej rosnącą w siłę opozycją, organizacja rozbiła się na dwie frakcje. Jedna z nich – licząca 2,5 tys. członków – pozostała wierna prezydentowi i dominowała na zachodzie Gruzji. Z kolei druga, związana z Kitowaniami, opowiedziała się po stronie opozycji, łącząc się jednocześnie z kolejną silną organizacją paramilitarną, jaką byli *Mchedrioni* i doprowadzając ostatecznie do obalenia prezydenta⁹. Jako zasadniczy powód umacniającej się pozycji samego Kitowaniego i niepodporządkowanych w żaden sposób władzom innych organizacji, Dawid Dardiaszwili podaje brak jasno określonego prawnie statusu prawnego owej „armii” i jej struktur, a także całkowity brak kontroli działalności Kitowaniego przez chociażby prezy-

⁴ D. Darchiashvili, *The army- building and security problems in Georgia*, <http://www.nato.int/acad/fellow/95-97/darchias.pdf> (22 V 2017).

⁵ Д. Спирос, *op.cit.*, s. 31.

⁶ *Ibidem*, s. 35.

⁷ D. Darchiashvili, *op.cit.*

⁸ *Ibidem*.

⁹ Д. Спирос, *op.cit.*, s. 44.

denta, co ostatecznie doprowadziło do konfliktu pomiędzy Gamsachurdią a ministrem obrony, a co za tym idzie – dezintegracji *Gwardii Narodowej*¹⁰.

Sakartwelos Mchedrioni to organizacja założona w 1989 r. przez Dżabę Joselianiego i zarejestrowana w 1990 r. jako oddział interwencyjny, załączek przyszłej narodowej armii gruzińskiej. W 1991 r. Joseliani został wicepremierem i przewodniczącym parlamentu, jednak działalność *Mchedrioni* nie podporządkowana była w żaden sposób władzom centralnym, pogłębiając zarazem panujący w kraju chaos. W sierpniu 1991 r. Joseliani wraz z Kitowanim weszli w sojusz i podjęli działalność opozycyjną wobec Gamsachurdii. W lutym tegoż roku Dżaba Joselianiego został decyzją władz aresztowany i do grudnia 1991 r. przebywał bez wyroku w dawnym więzieniu wewnętrznym gruzińskiego KGB. Po zwolnieniu wziął udział w puczu, który obalił Gamsachurdię (współdowodził szturmem na gmach parlamentu na przełomie grudnia 1991 i stycznia 1992 r.) i wszedł w skład powołanej po udanym zamachu stanu Rady Wojskowej razem z Tengizem Kitowanim i Tengizem Siguą, tworząc tym samym triumwirat, który przejął faktyczną władzę w Gruzji. W marcu bowiem Rada Wojskowa utworzyła Radę Państwa Republiki Gruzji, której przewodniczącym został sprowadzony z Moskwy przez Joselianiego Eduard Szewardnadze – były minister spraw zagranicznych ZSRR. Do jej prezydium weszli także Kitowani, Sigua i Joseliani. W Gruzji nadal nie funkcjonowały siły zbrojne, przez co Kitowani i Joseliani, jako przywódcy najpoważniejszych formacji paramilitarnych, utrzymywali się w kręgach rządowych¹¹. Organizacja Joselianiego, która zdegradowana została przez samego Gamsachurdię w 1991 r., zaczęła zatem od nowa działać po obaleniu prezydenta. W ciągu miesiąca Joselianemu udało się odbudować niemal całkowicie organizację z taką siłą, że ilość jej członków osiągnęła liczbę nawet 5 tys. *Mchedrioni* podzieleni byli na oddziały wschodnie i zachodnie. Centrum tej pierwszej znajdowało się w Kachetii, natomiast dywizji zachodniej w Megrelii¹². Będąc w sojuszu z *Gwardią Narodową* brali aktywny udział w konflikcie w Osetii Południowej i Abchazji, a także w innych wewnętrznych sporach w państwie, współpracując nawet z Wojskową Organizacją Gruzji¹³. Cała jej działalność przedstawiała sobą syndykat z silnym powiązaniem międzynarodowym. Kontrolowała gospodarkę poprzez opanowanie wszystkich form handlu (czy to legalnego, czy nielegalnego). Wpływ miała również na struktury administracyjne na terytoriach, gdzie działały jej dywizje. Posiadając swoich przedstawicieli w rządzie *Mchedrioni* mogli sami organizować swoje wojsko i czerpać przy tym korzyści finansowe z kolejnych

¹⁰ *Crime and society, a comparative criminology tour of the world. Georgia*, http://www-rohan.sdsu.edu/faculty/rwinslow/asia_pacific/georgia.html (22 V 2017).

¹¹ W. Materski, *Gruzja*, s. 304-305.

¹² Д. Спирок, *op.cit.*, s. 41.

¹³ *Ibidem*, s. 43.

konfliktów¹⁴. W 1993 r. sam Joseliani stanął na czele Tymczasowego Komitetu Stanu Wyjątkowego, który zdławić miał powstania stale działających zwolenników Gamsachurdii w Megrelii, co udało się osiągnąć w ciągu miesiąca i opanować tym samym całą Megrelię¹⁵. On też kierował negocjacjami z przedstawicielami tworzących się quasi-państw abchaskiego i osetyjskiego, jednak działalność przestępcza oddziałów jego organizacji czyniła owe negocjacje nieskutecznymi¹⁶. Działalność organizacji sięgała również obszaru samej polityki. *Mchedrioni* będąc formalnie związani z rządem do 1994 r. ingerowali w układy i sojusze polityczne. Współpraca organizacji z władzami trwała aż do 1995 r., gdy w wyniku konfliktu z prezydentem, *Mchedrioni* dopuścili się nań nieudanego zamachu, w wyniku którego Dżaba Joseliani został skazany na 11 lat więzienia, kończąc tym samym działalność polityczną i przestępczą *Mchedrioni*.

Siła i wpływy na procesy polityczne zachodzące w Gruzji na początku lat 90. XX w. omawianych organizacji paramilitarnych, *Mchedrioni* i *Gwardii Narodowej*, w największym stopniu ugruntowana została przez broń. Do 1991 r. na Zakaukaziu środki bojowe były drogie i trudno dostępne. Przełom nastąpił po moskiewskim puczu. Dzięki pomocy byłych radzieckich wojskowych, broń dla gruzińskich bojówek stała się powszechnie dostępna. Stan ten związany był z faktem, iż pochodzące z zasobów armii radzieckiej uzbrojenie trafiało bezpośrednio w ręce bojówek podczas wyprowadzania wojsk sowieckich z Gruzji, które odbywało się na tle kryzysu ekonomicznego i rosnącej niewydolności administracyjno-prawnej w kraju, stąd władze nie miały żadnej kontroli nad rozprzestrzeniającym się w kraju uzbrojeniem.

Broń lekka i ciężka zdobywana była poprzez przekazywanie jej bezpłatnie z byłych radzieckich baz wojskowych, sprzedaż i handel lokalny oraz kradzież. Po rozpadzie Związku Radzieckiego były bazy Zakaukaskiego Okręgu Wojskowego funkcjonowały bez określonego statusu prawnego. Zaczęło dochodzić do coraz częstszych napadów na nie w celu kradzieży broni. Co ważne, towarzyszyło temu poczucie bezkarności. Zarówno *Mchedrioni* jak i *Gwardia Narodowa* pozyskiwały stale broń z radzieckich baz wojskowych.

Rabunki i tego typu napady miały miejsce również podczas transportu broni w miejsca rodzących się konfliktów. Dawid Dardiaszwili przywołuje przykład, kiedy to w 1992 r. *Gwardia Narodowa* wspólnie z *Mchedrioni* zorganizowały napad na rosyjsko-ormiańską kolumnę wojskową przewożącą broń do Górskiego Karabach¹⁷. Rabowano też posterunki milicji. Sami funkcjonariusze nierzadko przekazywali broń demonstrantom, np. w Abchazji, co widać po ilości rewolwe-

¹⁴ D. Darchiashvili, *op.cit.*

¹⁵ W. Materski, *op.cit.*, s. 308-309.

¹⁶ *Ibidem*, s. 307.

¹⁷ Д. Спироч, *op.cit.*, s. 50.

rów posiadanych przez biorących udział w zamieszkach w Abchazji (zwykle był to model Nagara, który dostępny był jedynie w milicji)¹⁸.

Kolejnym ważnym źródłem pozyskiwania broni dla gruzińskich bojówek były bazy Dobrowolnego Towarzystwa Współdziałania z Armią, Lotnictwem i Flotą (ros. ДОСААФ – Добровольное общество содействия армии, авиации и флоту). W Gruzji Towarzystwo posiadało 52 obiekty, do których dostęp był łatwy, a arsenał broni ogromny, stąd nic nie stało na przeszkodzie rabowania ich przez kolejne bojówki.

Znane są też przypadki dobrowolnego przekazywania broni organizacjom paramilitarnym przez byłych dowódców wojskowych. W czasie samych zamieszek w Tbilisi w latach 1991-1992 zastępca komendanta Zakaukaskiego Okręgu Wojskowego generał-lejtnant Sufjan Werbajew przekazał broń lekką i strzelecką jednocześnie zwolennikom prezydenta (tzw. *Zwiadzistom*), jak i grupom przestępczym¹⁹. Jedno ze źródeł wspomina, iż przekazanie broni następowało najpierw bezpłatnie, dopiero później zaczęto nią handlować²⁰. Według archiwum Fundacji Obrony Gruzji, *Gwardia Narodowa* otrzymała od generała 200 automatów AK-74, 50 granatników RPG-7 i dwa karabiny snajperskie, 200 pistoletów Makarowa, z kolei na przełomie maja i czerwca 1992 r. *Mchedrioni* znaleźli się w posiadaniu 4 tys. sztuk broni z rosyjskich zapasów²¹. Importowali oni broń również z Czech przez Austrię dzięki współpracy z tamtejszymi kryminalistami²².

Obie organizacje zwiększały swoje wpływy w społeczeństwie i strukturach państwowych, rozdając tę masowo zdobywaną broń cywilom i innym mniejszym bojówkom.

Według danych zebranych przez Dawida Dardiaszwilego, na przełomie lat 1992-1993, *Mchedrioni* posiadali 6250 sztuk broni na 2500 członków ugrupowania, z kolei *Gwardia Narodowa* była w posiadaniu 18 tys. sztuk broni przy 12 tys. członków organizacji²³. Wskazuje się, iż łączną ilość uzbrojenia dostępnego w tym czasie dla wszystkich grup przestępczych wynosiła 41 367 sztuk przy 29 367 wszystkich zaangażowanych w działalność przestępczą obywateli, zatem niemal połowa skupiała się wokół dwóch głównych ugrupowań, tworzących trzon zasobów ludzkich i zbrojeniowych gruzińskich grup paramilitarnych. Organizacje zdobywały broń różnymi drogami, lecz żadna z nich nie była legalna. Jak podkreślano już wyżej, towarzyszył temu do 1995 r. wzrost bezprawia i biedy,

¹⁸ D. Darchiashvili, *op.cit.*

¹⁹ Д. Спирос, *op.cit.*, s. 52.

²⁰ *Crime and society...*

²¹ Д. Спирос, *op.cit.*, s. 53.

²² Е.А. Головачева, *Политическое развитие Грузии в 90-е годы XX века*, http://www.pr-j.ru/mezhdunarodnye_otnosheniya_i_mirovaya_politicheskoe_razvitie_gruzii_v_90-e.html (23 V 2017).

²³ Д. Спирос, *op.cit.*, s. 59.

a także niefunkcjonalność instytucji politycznych, stąd zasadniczym sposobem wywierania wpływów politycznych i kontroli państwa, była właśnie uzbrojona działalność paramilitarna.

Owe wpływy polityczne i działalność najważniejszych grup paramilitarnych działających w Gruzji na początku lat 90. XX w. doprowadziła do tego, że kraj ten funkcjonował na skraju ubóstwa, anarchii i przemocy, a wszystko kontrolowane było jedynie przez triumwirat Joseliani-Kitowani-Sigua, który w 1991 r. doprowadził do obalenia pierwszego prezydenta niepodległej Gruzji, stawiając u władzy Eduarda Szewardnadze, który współpracować miał z grupami przestępczymi, pełniąc jedynie *de iure* rolę przywódcy państwa. Za największe zbrodnie, których w tym okresie dopuszczaly się wspomniane organizacje przestępcze, uważa się dopuszczanie do zbrodni na ludności cywilnej w Abchazji i Osetii Południowej, kontrolę eksportu i handlu gruzińskiego, czego najlepszym przykładem może być przejęcie przez liderów *Mchedrioni* dwóch rozlewni wody gruzińskiej „Borjomi”. Ponadto organizacje obarcza się odpowiedzialnością za polityczne zabójstwa (G. Chanturiya, S. Khebeishwili, G. Gulua) i planowanie oraz przeprowadzanie nieustannych rabunków i napadów na instytucje państwowe i prywatne oraz prezydenta Szewardnadze. Inną ważną sferą działalności i budowania kolejnych wpływów był przemyt, głównie narkotyków, broni i handel ludźmi. Gruzja, jako korytarz transportowy, wykorzystywana była przez organizacje przestępcze, by handlować narkotykami, bronią i ludźmi z Turcją, Rosją, Azerbejdżanem i Armenią.

Wraz z przyjściem do władzy Eduarda Szewardnadzego zapoczątkowany został proces politycznej i instytucjonalnej konsolidacji, który zaczął przynosić pierwsze efekty w 1993 r. Do 1995 r. do więzień trafili liderzy *Mchedrioni* i innych wspomnianych wyżej grup. Prezydent podjął również próbę rozbrojenia bojówek, zmniejszając tym samym ich wpływy polityczne. Walka ta zmniejszyć miała zasadniczo przestępczość w prowincjach całego kraju. W 1996 r. rozpoczął się proces odbudowy struktur ekonomicznych i administracyjnych. Rozpoczęto proces tzw. „zdawania broni” w całej Gruzji. Zgodnie z oświadczeniem ministra spraw wewnętrznych Giwiego Kwiraji broń, która została zdeponowana (łączna ilość 27 598)²⁴ w 60% pochodziła z zasobów *Mchedrioni*, w 28% *Gwardii Narodowej*, a w 12% od osób cywilnych²⁵.

Przedstawione dane pokazują znaczący wpływ organizacji paramilitarnych na funkcjonowanie państwa gruzińskiego na początku lat 90. XX w. Podjęta została próba ukazania podstawowych sposobów funkcjonowania i wywierania wpływów politycznych i społecznych przez dwie największe organizacje paramilitarne takie jak *Mchedrioni* i *Gwardia Narodowa*. Na początku lat 90. grupy te stanowiły

²⁴ *Ibidem*, s. 39.

²⁵ *Ibidem*, s. 40.

podstawowy trzon (nie)funkcjonowania państwa gruzińskiego, mając zasadniczy wpływ również na życie prywatne obywateli, gdzie podstawowym narzędziem ku temu był ich dostęp do broni. Owe zjawisko można postrzegać jako kolejny aspekt konsekwencji rozpadu Związku Radzieckiego i chaotycznego formowania nowych struktur państwowych na Kaukazie i w Azji Centralnej, który doprowadził do niekontrolowanej przez władze ekspansji broni radzieckiej na początku lat 90., stając się niebezpiecznym narzędziem politycznym w rękach organizacji przestępczych. Masowe rozprzestrzenianie się jej stało się zatem zasadniczym aparatem osiągnięcia celów politycznych. Organizacje paramilitarne spełniały funkcje armii narodowej, kontrolując kwestie bezpieczeństwa i konfliktów zbrojnych, z jakimi borykała się ówczesnie Gruzja, a także nadzorując gospodarkę kraju, doprowadziły do tego, iż został on całkowicie uzależniony od ich przywódców. Ci zaś w pełni kontrolowali procesy polityczne w państwie. Ta kryminalizacja życia społecznego i politycznego miała wpływ na kryzys gospodarczy i polityczny, a także wyjątkowo niski poziom życia obywateli Gruzji, co w dużej mierze zostało opanowane dopiero z chwilą przyjścia do władzy Saakaszwilego. Obecnie – po rewolucji róż – przestępczość zorganizowana jest zdecydowanie bardziej kontrolowana niż nawet w erze Szewardnadze, kiedy to przywódcy organizacji paramilitarnych, tacy jak Joseliani, byli kluczowymi doradcami i decydentami politycznymi. Lecz dziedzictwo radzieckiej i postradzieckiej epoki stanowi ogromne wyzwanie nawet dla współczesnej Gruzji, która przeszła wszystkie trzy etapy rozwoju przestępczości zorganizowanej – sieci tradycyjnych, zglobalizowanych i przestępczo-terrorystycznych, co nadal w dużej mierze hamuje bezpieczeństwo państwa i rozwój gospodarczy, a jej wyeliminowanie jawi się jednym z głównych zadań państwa gruzińskiego²⁶.

Abstract

Anna Pająk

The role and means of influence of paramilitary organizations on the political and social life of Georgia in 1990-1995

After the collapse of the Soviet Union, the independence of Republic of Georgia faced many social, political and economic problems, one of which was the activity of paramilitary organizations and criminal groups at that time. Two of them, *the Mchedrioni* and *the National Guard*, have access to weapons, committing crimes

²⁶ L. Shelley, E. Scott, A. Latta, *Organized crime and corruption in Georgia*, [http://georgica.tsu.edu/ge/files/01-Politics/State-Building/Shelley et al-2007.pdf](http://georgica.tsu.edu/ge/files/01-Politics/State-Building/Shelley%20et%20al-2007.pdf) (22 V 2017).

against civilians and controlling the resources of the country and smuggling and trafficking, controlling almost every sphere of state and citizenship. Their leaders were the political elite of Georgia, which resulted in the fact that *Mchedrioni* and *Guards'* work was completely impunity, not to say legalized in the state. The following paper outlines the way in which the paramilitary groups operated in Georgia at the beginning of the 1990s, the political influence and activity of the paramilitary groups operating in Georgia, have led the country to function on the edge of poverty, anarchy and violence.

Keywords: organized crime in Georgia, paramilitary organizations, Mkhedrioni, National Guard of Georgia, Jaba Ioseliani, Tengiz Kitovani

References

- Crime and society, a comparative criminology tour of the world. Georgia*, http://www-rohan.sdsu.edu/faculty/rwinslow/asia_pacific/georgia.html (22 V 2017).
- Darchiashvili, D., *The army-building and security problems in Georgia*, <http://www.nato.int/acad/fellow/95-97/darchias.pdf> (22 V 2017).
- Golovacheva, Y.A., *Politicheskoye razvitiye Gruzii v 90-ye gody XX veka*, http://www.pr-j.ru/mezhdunarodnye_otnosheniya_i_mirovaya_politicheskoe_razvitiye_gruzii_v_90-e.html (22 V 2017).
- Kupatadze, A., „*Transitions after transistions*”. *Coloured revolutions and organized crime in Georgia, Ukraine and Kyrgyzstan*, [https://research-repository.st-andrews.ac.uk/bitstream/handle/10023/1320/Alexander Kupatadze PhD thesis. PDF?sequence=6&isAllowed=y](https://research-repository.st-andrews.ac.uk/bitstream/handle/10023/1320/Alexander%20Kupatadze%20PhD%20thesis.PDF?sequence=6&isAllowed=y) (29 V 2017).
- Materski, W., *Gruzja*, Warszawa 2010.
- Shelley, L., Scott, E., Latta, A., *Organized crime and corruption in Georgia*, [http://georgica.tsu.edu.ge/files/01-Politics/State-Building/Shelley et al-2007.pdf](http://georgica.tsu.edu.ge/files/01-Politics/State-Building/Shelley%20et%20al-2007.pdf) (22 V 2017).
- Spiros, D., *Politika pod dulom avtomata: Rasprostraneniye strelkovogo oruzhiya i konflikty v Respublike Gruzii v 1989-2001 godakh*, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.177.3610&rep=rep1&type=pdf> (22 V 2017).

Anna Pająk – mgr kulturoznawstwa, doktorantka w Instytucie Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. ORCID: 0000-0001-7759-8061

Jarosław Jarzabek

The Theory of Regional Security Complexes in the Middle Eastern Dimension

Introduction

The theory of regional security complexes developed by B. Buzan and O. Weaver describes the Middle Eastern regional security complex as a standard one, with a polarity determined by regional powers. It is also considered to be a typical conflict formation in terms of amity and enmity, where the politics of security is shaped mainly by interrelations between the regional powers¹. At the same time, because of its global importance as a world leading oil and gas supplier as well as its geostrategic location, Middle East constantly draws great attention from main international actors including all of the global and great powers. The security of the region is also characterized by much greater, than in most other regions, dynamics and variability of the main issues of conflict.

This is clearly seen when one looks at the main sources of instability in the region and reasons for conflicts in the Middle Eastern states during last few decades. Since the end of the Second World War and during an era of decolonization the Israeli-Arab conflict rose as a central security issue. In the following years, it has to a certain degree absorbed and overshadowed all the other security issues. Since the decade of 1970. it became, however, less intense and important. The Israeli-Arab conflict has been substituted by the Israeli-Palestinian one, which has a completely different character and its actual position in the hierarchy of regional security issues is incomparably lower. Much greater importance shall now be paid to such problems and threats as the Islamic fundamentalism and extremism as well as a growing activity of armed and terrorist groups that base those ideologies. Other central issues include sectarian and ethnic violence, instability of political regimes and weakness of state structures, internal economic and social problems in numerous countries, the regional arms race, or growing conflicts for resources and raw materials.

¹ B. Buzan, O. Weaver, *Regions and Powers. The Structure of Regional Security*, Cambridge 2003, pp. 55-62.

The theory of regional security complexes

The theory of regional security complexes has been developed by B. Buzan, O. Weaver and is one of the main issues marking out so-called Copenhagen School. The theory assumes that security issues can be grouped around geographically separated regional complexes. As the authors note „Anarchy plus the distance effect plus geographical diversity yields a pattern of regionally based clusters, where security interdependence is markedly more intense between the states inside such a complexes than between states inside the complex and those outside it”². The regional security complex (RSC) is qualified around a group of states with a certain degree of security interdependence, which both, links them internally and differentiate them from surrounding regions. As such the boundaries of RSCs do not have to correspond to the boundaries of traditional geographical or geopolitical regions. Buzan and Waever note that „...RSCs define themselves as substructures of the international system by the relative intensity of security interdependence among a group of units, and security indifference between that set and surrounding units”³.

The geographical proximity plays a major role here, as security issues rarely affect more distant regions and security interactions are strongest between adjacent states. The interdependence and intensity of security interactions between states within one security complex are most visible in the military, political, societal and environmental sectors, and to a lesser extent in the economic one. Likewise, the similar dangers and security threats occur mostly in specific regions and rarely impact on large distances. Of course „...all the states in the system are to some extent enmeshed in a global web of security interdependence”⁴, but still interdependence between actors in the same region is much stronger than between actors from the different regions or between regions as a whole.

The theory of regional security complexes distinguishes four levels of analysis on the study of regional security: domestic, regional, inter-regional and global. The domestic level covers the issues of internal security and stability as well as security threats and vulnerabilities generated by the sub-state actors and their interrelations. On the regional, or state-to-state level, are the security interactions between states within one security complex. This is the level which, in theory, plays a major role in defining the security and where most interactions take place. The inter-regional level is on the other hand less important, because of the nature of system, where interactions between states of different regional complexes are relatively limited. Finally, the global level resembles the influence of global and

² *Ibidem*, p. 46.

³ *Ibidem*, p. 48.

⁴ *Ibidem*, p. 46.

great powers on the given region and their interplay with the regional security structures⁵.

The main theoretical tool used to describe the regional differences in the theory of regional security complexes is the concept of securitization⁶. Generally speaking, it assumes that some decision-making centers, described as securitizing actors (governments, political leaders, lobbies, bureaucratic apparatus etc.) start the process of securitization. They do that by declaring that the object of security, which is some particularly protected value (like the state, society, territory, ideology, culture, economy, identity, environment etc.) is existentially threatened. This, in turn, sanctions the use of exceptional measures to protect the object of security. The undertaken actions, so-called securitization move, are addressed to the specific recipient. The recipient needs to be convinced that the object of security is indeed existentially threatened and that the undertaken measures are reasonable, necessary and appropriate to avert the danger⁷.

Global and regional powers in a post-Cold War world (changes to the system)

The authors of the RSC theory draw attention to the distinction between superpowers, great powers and regional powers. In their opinion only superpowers influence the system globally, being active in all or almost all regions of the world. Not only are they required to possess the greatest military capabilities and powerful economies to support and exercise their global interest. They also need to recognize themselves as a superpower and be accepted as such by other actors of the international system. They need to play an active role in a process of securitization and desecuritization, as well as being the source of universal values and ideas they spread out on a global scale⁸. The great powers are states able to affect a few selected regions. They do not possess the first-class capabilities in all sectors, although they are usually characterized by a high and balanced level of development of different sectors or unbalanced development of capabilities, with some sectors developed extremely well and some rather poorly. Besides possessing an appropriate military, economic and political potential and being able to influence more than one region, the great power must be recognized as such by other actors and think of itself as more than regional power or a potential superpower. The regional powers possess limited capabilities and are usually able

⁵ *Ibidem*, p. 51.

⁶ More on the theory and concept of securitization in: B. Buzan, O. Waever, J. de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder 1998.

⁷ *Ibidem*, pp. 36-42.

⁸ B. Buzan, O. Waever, *op.cit.*, pp. 34-35.

to affect only one region. They tend to play a crucial role in securitization and desecuritization processes in their own particular regions but are excluded from decision-making processes referring to the other regions (even though some of them may think or wish otherwise)⁹.

According to B. Buzan and O. Weaver, one of the most important changes in a post-Cold War era is an evolution of the global security system. Of the 2+3 system, with two superpowers (USA and the Soviet Union) and three great powers (China, Europe and Japan) it has turned into the 1+4 system, with the USA as the only remaining superpower and a group of four great powers, which consist of China, the European Union, Japan, and Russia¹⁰. Authors believe that during the next decades this structure will not change. In their opinion, there is a small probability, that the United States would be deprived of their status of superpower, which would lead to the creation of the system without a nominal global superpower, but with a number of powers of equal rank. Even smaller is the probability that China or the European Union would raise to the role of global superpower, which would result in the reemergence of the system with two superpowers and a number of great powers¹¹.

Consequences for the Middle East

The region of the Middle East for many centuries was marginalized in the world politics. Circumvented by the main trade routes and insignificant for the economic and political interests of other region's states, it plunged into backwardness and underdevelopment. The renaissance of European interest in the region, which took the form of Orientalism in XIX century, started the slow process of rebuilding ties between the Middle East and the rest of the world. The construction of the Suez Channel and discovery of the huge resources of hydro-carbonates (oil and natural gas) had significantly accelerated this process. In due course of the Second World War and by the end of 1940., the Middle East became the main source of oil for the Western Europe and Japan. At the same period of time, American oil companies took over control of large portion of the region's oil fields and oil production, primarily in the states of Saudi Arabia, Iran, Iraq, Bahrain, Qatar, Kuwait, United Arab Emirates or Libya¹². Even though between 1950. and 1970. most of the region's states have nationalized their oil resources, it did not significantly change the situation. The US, European and Japanese markets remain-

⁹ *Ibidem*, pp. 35-39.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 445-446.

¹¹ *Ibidem*, pp. 446-447.

¹² P. Sluglett, *The Cold War in the Middle East*, [in:] *International Relations in the Middle East*, L. Fawcett (ed.), Oxford 2013, pp. 65-66.

ned their main customers and the technical assistance of the Western oil companies was still needed to drill and refine their oil¹³.

The clash of ideologies that accompanied the Cold War and divided many parts of the world into two sides fighting each other, heavily influenced geopolitics of the Middle East. The Soviet Union sought to protect its southern flank by installing there as many pro-Soviet regimes as possible and tried to undermine influences of the Western powers, mainly Great Britain and then the United States, by exploiting the growing anti-colonial and anti-imperial sentiments¹⁴. The United States on their side, fulfilling the assumptions of Truman doctrine, tried to rebuff the Soviet attempts. The Middle East became a crucial area for the strategic interest of both sides. The United States has built their network of regional influences around a group of allied, dependent or client states, which included primarily Saudi Arabia, Turkey, Iraq (until 1958), Iran (until 1979), Israel (since late 1960.), and Egypt (since late 1970.). Of second importance were the smaller states aligned or dependent directly to the US or to one of their major allies in the region, like Jordan, Morocco, Libya (until 1969), Oman, Kuwait, U.A.E., Qatar, Bahrain, North Yemen. Soviet Union supported pro-Soviet or anti-Western regimes and their own client states in Egypt (until mid-1970.), Syria, Iraq (since 1958), Algeria and South Yemen. Soviet efforts to build a coalition of aligned states in the Middle East were severely undermined by the invasion of Afghanistan in 1979, when a large part of the Muslim world, even the one earlier strongly anti-Western, turned against the Soviet Union¹⁵.

While network of pro-Soviet regimes did not survive the war in Afghanistan and subsequent collapse of the Soviet Union, system of alliances and coalitions created by the United States proved to be far more durable. Although designed primarily to deter the rise of Soviet influences in the Middle East during the Cold War, it proved to be also useful in extending US interests in the region after its end. In initial period of the post-Cold War era Moscow tried to save the last remnants of their regional influences on regional security by attempts to play an active role in Israeli-Palestinian peace process (Madrid Conference in 1991), by supporting US-led coalition of states against Iraq during Saddam Hussein's invasion on Kuwait and by developing economic cooperation with some of the

¹³ The agreements between Western oil companies and Arab governments were renegotiated and oil price had raised significantly after the Oil Crisis in 1973. But the economic ties and links between Western and Middle Eastern oil companies in most cases remain strong to this day. G. Bahgat, *United States Oil Diplomacy in the Persian Gulf*, [in:] *Great Powers and Regional Orders. The United States and the Persian Gulf*, M. Kaim (ed.), Aldershot-Burlington 2008, pp. 55-69.

¹⁴ M. Duric, T. Lansford, *US-Russian Competition in the Middle East*, [in:] *Strategic Interests in the Middle East*, J. Covarubias, T. Lansford (eds.), Farnham-Burlington 2010, p. 64.

¹⁵ Since then the only Middle Eastern states with more intensive security cooperation with the Soviet Union remained Saddam Hussein's Iraq and Syria. *Ibidem*, p. 65.

region's states (limited mainly to the arms sales)¹⁶. All the Russian efforts had a very limited effect and in due course of 1990. the whole Middle East has been affected by a growing domination of the United States.

Reduction in the number of existing superpowers from two to one resulted in an increasing dynamics of regional security in different parts of the world. On the regional level actors obtained more space for acting without interference of the competing superpowers. However, the results of this development are very different in various regions of the world. In case of the Middle East for example the external pressure did not decrease, even though the region is not affected by superpowers' rivalry anymore. On the contrary, it seems that the only existing superpower, the United States, is more than ever interested in dynamics of security in the region.

Character for the Middle Eastern security complex

The Middle Eastern security complex is described by Buzan and Weaver as a typical conflict formation. They draw the boundaries of the region rather traditionally, including to the Middle East all the Arab states plus Israel and Iran. Afghanistan and Turkey play a role of isolators between the Middle East and respectively South Asia and Europe. They exclude from the Middle East, and consequently from the Middle Eastern regional security complex, Sudan, what may raise some concerns, especially after partition of the country in 2011 on Arab-Islamic northern part and Negro-African, predominantly Christian, South Sudan. The Middle Eastern security complex is subsequently divided into three sub-complexes. The first one is Maghreb, consisting of the North African Arab states, including Morocco, Algeria, Tunisia, and Libya. The Levant sub-complex includes Egypt, Israel with occupied Palestinian Territories, Lebanon, Syria, Iraq, and Jordan. Finally the Gulf sub-complex includes Iran and all the states of the Arabian Peninsula: Saudi Arabia, Kuwait, Bahrain, Oman, Yemen, Qatar and the United Arab Emirates¹⁷.

In this theory, the Middle Eastern regional security complex is characterized by a high dynamics of local conflicts and strong presence of the United States. End of the Cold War and a change of global security system on 1+4 has induced a significant change to this regional security complex, as it has started an era of unipolar US domination in the Middle East. This domination has seriously changed the balance of power in the region, leading first and foremost to immense rise of power of Israel, isolation of Iraq and Iran, as well as to impairment

¹⁶ *Ibidem*, pp. 65-66.

¹⁷ B. Buzan, O. Waever, *op.cit.*, pp. 187-189.

of the former Soviet Union client states (in particular Syria). At the beginning of XXI century security of the Middle Eastern regional complex was in the interim phase and its security was influenced mainly by rising dynamics of regional and domestic conflicts and a constant domination of the United States on a global level, which was superimposed on a regional one. The peace process in the Levant sub-region and the policy of dual containment of Iraq and Iran in the Gulf were the central issues. However, it seemed very likely that the failure of both of them (peace process and dual containment) might lead to the end of interim period and intensify internal dynamics in the Middle Eastern regional security complex¹⁸. The recent developments seem to prove those anticipations right.

The strategy of dual containment was announced in 1993 by Martin Indyk, then a special assistant for Near East and South Asian Affairs to president Bill Clinton. It proved to be a failure, as it led to taking over the power in Iraq by Shi-ite majority and in consequence to the rapprochement of this country with Iran. At the same time Israeli-Palestinian peace process stuck fast at the end of 1990. and does not look like it could be reviewed in the predictable future. The Israeli-Palestinian/Israeli-Arab conflict is made, by authors of the theory of regional security complexes, a central point in the dynamics of conflicts in the Middle East, to some extent marginalizing other potential sources of conflicts and security concerns. The authors notice that „...it is no longer the epicenter of region's violence” but conclude that it „... still remains politically and symbolically central”¹⁹. Although they seem to notice the various religious, ideological, political, ethnic or territorial differences and disputes as a source of numerous local conflicts and threats to security, they still seem to underestimate their importance. This assumption should be considered erroneous as in the recent years Israel has successfully desecuritized the Palestinian issue on the regional level and is now managing the conflict independently without any foreign influences it does not wish or allow. The Israeli-Palestinian conflict remains at most symbolically important (but not central) to some states in the Middle East and to some other actors of the international community.

Other mistake is a focus mainly on the global, inter-regional and regional level of numerous political and military threats in the post-Cold War era. Meanwhile, the threats on domestic level did not diminish but, to the contrary, became more important than ever before. Both during the Cold War, in the period of US unipolar domination as well as in the interim period, a large number of conflicts had an ethnic, religious or social background and occurred solely on the domestic level. From the Middle Eastern perspective this is clearly visible on many examples. The Iraqi government, led by Saddam Hussein, not only waged war against Iran and

¹⁸ *Ibidem*, pp. 203-205, 210-213.

¹⁹ *Ibidem*, p. 215.

invaded neighboring Kuwait, but also performed ethnic cleansing of the Kurdish minority as well as oppressed and murdered members of the Shiite Muslim majority in their own state. The Alawis, ruling Syria since 1970., did not hesitate to massacre the Sunni Muslims in their own country to stop the spread and rise of Muslim Brothers²⁰. The Lebanese Civil War started as a conflict between local and Palestinian Sunni Muslims on the one hand and Lebanese Christians on the other and then took a form of multifaceted war, in which involved were also members of Lebanese Shiite and Druze communities²¹. Also the Shiite communities in the Gulf states had long time since been discriminated and oppressed by the authorities and since they received any substantial political and organizational support from Iran in 1980. they did start to fight back, increase resistance and undertake more serious actions against their oppressors.

Recent developments in the Middle Eastern RSC

The recent development of the security situation in the Middle Eastern regional complex is characterized first and foremost by its increasing dynamics. The period of US unipolar domination has come to an end and in the present interim period we observe the significant decrease in the importance of traditional security issues. The Israeli-Arab and Israeli-Palestinian conflicts had been efficiently managed and selectively desecuritized by Israel. Today Israel has definitely the most powerful conventional armed forces in the region and as the only Middle Eastern state possesses the nuclear weapon²². It is also the strategic ally of the militarily most powerful state in the world, the United States of America. Altogether it makes a threat of a direct attack on Israel by any state or a coalition of states completely abstract. On the other hand, Israel has undertaken the efficient antiterrorist actions aimed at destroying the command structures and military capabilities of the Palestinian militant groups. In combination with the construction of security wall between Israel and the West Bank, isolation of the Gaza Strip and full control over the land, maritime and air borders of the Palestinian territories, Israeli authorities have also minimized the threats posed by Palestinian

²⁰ E. Zisser, *The Syrian Army on the Domestic and External Fronts*, [in:] *Armed Forces in the Middle East. Politics and Strategy*, B. Rubin, T.A. Keaney (eds.), London 2006, pp. 113-114.

²¹ W. Harris, *Republic of Lebanon*, [in:] *The Government and the Politics of the Middle East and North Africa*, D.E. Long, B. Reich, M. Gasiorowski (eds.), Boulder 2011, pp. 251-255.

²² The Israeli military superiority over any of the Arab states, as well as over any possible coalition of them results from high level of military training, advantage in the quality of armaments, and supreme command, control and battle management capabilities. *The Military Balance 2016*, London 2016, pp. 307-364; A.H. Cordesman, *Arab-Israeli Military Forces in an Era of Asymmetric Wars*, Westport 2006.

national liberation movement. As a result in the last years the Israeli-Arab and Israeli-Palestinian conflicts have lost its previous political role and symbolic importance, and the Palestinian question is now only occasionally raised by anyone else than the Palestinians themselves.

Likewise other traditional security issue in the Middle Eastern regional complex, the threats generated by aggressive and unpredictable dictators and authoritarian regimes, is now fading away. With Saddam Hussein ousted in 2003 and several other potentially dangerous authoritarian leaders overthrown or cornered by the wave of popular revolts in the Middle East in 2011, the danger they posed is no longer a major problem. The trouble-making dictatorships and single party regimes in Egypt, Libya, Syria, Tunisia or Yemen, classified as „bunker states” and „bully praetorian states”²³ had been destroyed or significantly weakened. It is not to be expected, that the overthrown dictators will be substituted by more peaceful or stable political regimes²⁴. In fact this seems to be only the case of Tunisia, where after the deposition of president Zine el-Abidine Ben Ali, the new leadership was able to hold a just and fair election. The newly chosen Tunisian authorities seem to do well so far, and the Tunisian revolt of 2011 is the only one which brings positive results²⁵. In most other states destruction or weakening of ruling authoritarian regimes has generated more security threats to the Middle Eastern regional complex, then it has eliminated.

One of the most challenging threat is undoubtedly the new impulse it has given to the renaissance and rising popularity of Islamic fundamentalist ideologies, which more and more often takes the form of religious radicalism and turn into violent actions. Decline of the colonial era and the period of decolonization in the Middle East had been ideologically dominated by pan-Arabism and various other socialist and nationalists movements. Most of those secular ideologies were discredited, both in economic and political dimension, as they were unable to offer any credible solutions for the most serious problems of the Middle Eastern societies. This opened an ideological gap which since 1970. started to be filled in by, already existing but so far marginalized, ideologies based on the politicized form of religion²⁶. The politicization of religion and making it a tool of ideological struggle led to the rising tensions between religious and secular societal groups in many parts of the region. It also led to the outbreak of hostilities between believers of different faiths and religions. Many of those animosities, like the Sunni-Shiite enmity, were traditional patterns of rivalry, but for a time being remained

²³ C.M. Henry, R. Springborg, *Globalization and the Politics of Development in the Middle East*, New York 2011, pp. 113, 162.

²⁴ R. Owen, *The Rise and Fall of Arab Presidents for Life*, Cambridge 2012, pp. 184-191.

²⁵ K. Bahgat, *op.cit.*, pp. 93-96.

²⁶ R. Owen, *State, Power and Politics In the Making of the Modern Middle East*, London 2008, pp. 154-174.

a marginal problem. One of the first victims of this new and increased outbreak of Sunni Muslim radicalism are also the Middle Eastern Christians, who became the target of many attacks mainly in Iraq, Syria, and Egypt²⁷.

The era of everlasting dictators has come to an end in the Middle East. Authoritarian leaders, who ruled their states for a few decades, like Saddam Hussein in Iraq, Hosni Mubarak in Egypt, Muammar Qaddafi in Libya, Ali Abdallah Salah in Yemen or Zine al-Abidine Ben Ali in Tunisia had been overthrown by foreign interventions (Hussein) or by their own societies during the Arab Spring²⁸. So far only in Tunisia, the old regime was replaced by a new one which seems to be predictable and guarantee stability. In other states, the situation is more or less uncertain and insecure. In Egypt after the first in history of this state democratic election the power came to the Islamic group of Muslim Brothers and one of its leaders, Mohammed Mursi, became a president. However, in June 2013 they were deprived of power in a military coup, by a group of officers related to the old regime. The leader of the coup, Marschal Abdul Fattah as-Sisi, became a new president²⁹. The Muslim Brothers were declared a terrorist group, thousands of members were arrested and hundreds sentenced to capital punishments. This had temporary pacified situation in the country, but it may easily get out of control in the near future. In Iraq since the withdrawal of US forces in 2011 security situation deteriorated constantly and tensions between the rivaling Sunni, Shiite and Kurdish groups were rising which led to emergence of ISIS and outbreak of civil war in 2014³⁰. The interim government that took power in Libya after the overthrow of Qaddafi, was not able to control the capital city, not to mention the rest of the country. The state plunged into chaos and internal fights between different armed gangs, tribal militias and sectarian militant groups. In Yemen ousted president Salah was replaced by Abd Rabbuh Mansur Hadi, but the change has been contested by part of the society and political forces related to followers of Zaydi-Shiite sect (mainly from the group of tribes know as Houthis). This has led to internal strife between Houthis, local Sunni Muslim population and radical Islamists (including Al-Qaeda in the Arabian Peninsula and militants pledging loyalty to ISIS). In March 2015 a coalition of Arab states led by Saudi Arabia started a military intervention (code named *Decisive Storm*) to support president Hadi and his Sunni followers against Iranian-backed Houthi forces³¹. In Syria

²⁷ R. Flamini, *Forced Exodus: Christians in the Middle East*, „World Affairs” 2013, November/December, <http://www.worldaffairsjournal.org/article/forced-exodus-christians-middle-east> (14 XII 2016).

²⁸ K. Selvik, S. Stensile, *Stability and Change in the Modern Middle East*, London 2011, pp. 177-181.

²⁹ *Egypt: Abdul Fattah al-Sisi profile*, BBC, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-19256730> (14 XII 2016).

³⁰ J. Stern, J.M. Berger, *ISIS. The State of Terror*, London 2015, pp. 13-32.

³¹ *The Military Balance 2016*, London 2016, pp. 314-316.

president Bashar al-Assad managed to retain power but since 2011 the country is torn by a bloody civil war. The multilateral and complex conflict in Syria involves local ethnic and religious groups (Sunni, Shiite and Alawi Muslims, Christians, Druze and Kurds), numerous regional powers (Iran, Saudi Arabia, Turkey, Jordan, Qatar, Lebanon) as well as many great and superpowers (the USA, Russia, some EU member states)³².

On the inter-regional and global level one of the most important recent developments in the Middle East is the rising influence of other external powers. The growing oil import and rising concerns about energy security in China and other Asian states had brought their interests to the sub-region of the Gulf. In the coming years this will presumably become a serious challenge to the present US domination there³³. To underline the importance of the region to the US interests and ensure American domination there, the United States do not only extend their political influence in the Gulf states, but also project their power by keeping a significant military presence. In the recent years in the different military bases and other temporary and undisclosed locations in the Middle East stationed some 30 to 50 thousand American soldiers³⁴.

A case study of Sunni-Shiite rivalry as a rising threat in the Middle Eastern RSC

One of the security issues underestimated in original consideration on the Middle Eastern RSC, which definitely needs to be reconsidered and treated more seriously, is the Sunni-Shiite hostility. It is not a new phenomenon in the Middle East, but for a long time it has not been a key problem or a main concern for the region's societies. For various reasons it started to gain importance more or less since the end of 1970s. Mutual relations between Sunni and Shiite Muslims are influenced by many factors, including the populations in different states, current domestic and international political situation, actions undertaken by external actors etc.

One of the most important factors was undoubtedly an Islamic Revolution in Iran in 1979, which raised to power Ayatollah Ruhollah Khomeini and a theocratic regime based on the rule of Shiite clergy. In Iran, Shiite Muslims constitute a majority of 89% of almost 80 million of country's population³⁵. As a world's

³² R. Slim, *Can Anyone Stop the Syrian War?*, „Foreign Policy”, 12 IX 2016, <http://foreignpolicy.com/2016/09/12/can-anyone-stop-the-syrian-war-us-russia-ceasefire-spoilers/> (23 XII 2016).

³³ J. Calabrese, *Sino-Gulf Relations and the United States: Dark Cloud – Silver Lining?*, [in:] *Great Powers...*, pp. 241-261.

³⁴ J. Jarzabek, *Military Balance in the Gulf – an overview*, „Wschodnioznawstwo” 2014, pp. 202-204.

³⁵ *CIA Factbook. Iran*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html> (14 XII 2016).

biggest Shiite state Iran is a natural leader and supporter for the Shiite Muslim communities in other countries. This provokes numerous tensions on the regional scale and causes distrust of Iran, especially in the Gulf Arab states inhabited by Shiite minorities. The situation of Sunni minority in Iran itself did not deteriorate significantly since the Islamic Revolution, as Ayatollah Khomeini consistently preached for the need of unity among all Muslims. Cases of repressions and discrimination were more often an offshoot of the Iraqi-Iranian War (1980-1988) or had rather an ethnic than religious background³⁶.

In the recent years Sunni-Shiite conflict shows its most bloody face in Iraq, Syria and Yemen. Iraq is inhabited by a three different ethnoreligious groups: the majority of Shiite Muslim Arabs, who constitute some 60% of its population and two minorities of Sunni Muslim Arabs (around 20%) and Kurds who are mostly Sunni faith (also around 20%)³⁷. During the Ottoman period, British Mandate and in early years of Iraqi independence the power was dominated by Sunni Arabs, who controlled the state apparatus and military forces in Iraq. Iraqi Shiites were discriminated and marginalized, and this process intensified since the beginning of 1980., when Saddam Hussein came to power³⁸. After the deposition of Saddam Hussein in 2003 the US government imposed a new constitution and attempted a top-down democratization of the state. In consequence, the power in the country was taken over by Shiite majority, which easily won the elections. Unfortunately, the government of the prime minister Nuri al-Maliki, who ruled the country since 2006, was not only incompetent and inefficient but also eager to repay all the wrongdoings to the Shiite Muslims by discrimination and marginalization of the Sunni minority. This was one of the main reasons for the rising tensions, increasing number of terrorist attacks, outbreak of armed struggles, development of ISIS, and the full-scale civil war since 2014.

The large-scale violence in Iraq provoked by the radical Sunni militant group (ISIS) almost led to the collapse of local state structures. The organization, which originates from a number of insurgent groups established in Iraq after the US-led invasion in 2003, was initially a small terrorist cell. It was able to strengthen and develop its military capabilities after 2011 during the civil war which broke out in Syria³⁹. In 2016 the new Iraqi government of prime minister Haider al-Abadi was able to consolidate and strengthen the armed forces and with the support of US-led coalition of states on the one hand and Iran of the other started to fight back and reclaim the territories previously lost to ISIS. The war is, however, far

³⁶ Mainly due to a fact that most of the Sunni Muslims in Iran belong to Kurdish or Balochi ethnic groups who occasionally raised arms to fight for their own independence or autonomy. M. Gasiorowski, *Islamic Republic of Iran*, [in:] *The Government...*, pp. 68-69.

³⁷ J.S. Yaphe, *Republic of Iraq*, [in:] *The Government...*, p. 144.

³⁸ R. Owen, *The Rise...*, pp. 111-113.

³⁹ J. Stern, J.M. Berger, *op.cit.*, pp. 33-52.

from over and bridging the gap between Iraqi Shiites and Sunnis will last for generations if at all possible.

Syria itself is the other Middle Eastern front where Sunni and Shiite Muslims wage a bloody war. The country has been inhabited mainly by the Sunnis (74%), with significant minorities of Shiite sect – Alawites (12%), Christians of various denominations (10%) and Druze (3%)⁴⁰. The Alawites minority played a key role in ruling the country ever since the times of French Mandate and totally took over the power since 1970 when Hafez al-Assad became prime minister and then president of Syria. Marginalized politically and disadvantaged economically Syrian Sunnis tried to oppose the government with different intensity. But only the events of the Arab Spring in 2011 ignited the mass wave of social protests, which then turned into a full-scale Civil War being fought in Syria since then. In Yemen the population consist of Sunni majority (65%) and Zaydi-Shiite sect (35%). Longstanding conflict between the two erupted again after 2011 when mass protests of the Arab Spring sparked the political changes and toppled president Salah. The conflict in Yemen is also an obvious example of a proxy war between two regional powers, Iran and Saudi Arabia, which support their local allies (Zaydi/Houthi tribes and Sunnis respectively). This external support not only fuels and intensifies the conflict in Yemen but may also lead to its expansion on the other states as well as cause a potentially disastrous direct war between Tehran and Riyadh.

The increasing tensions between Sunni and Shiite Muslims already lead to an intensification of conflicts in other states of the Middle East. The situation in Bahrain resembles somewhat the one from Iraq from the period of Saddam Hussein. The Shiite majority (70%) is ruled by a royal family of Al-Khalifa, the dynasty belonging to the Sunni minority. Not allowed to take more important positions in state apparatus and army, the Shiites became second-class citizens⁴¹. Their discontent is rising and occasionally erupts in waves of anti-governmental protests which in turn are brutally suppressed by Bahrain authorities with the support of Saudi Arabia. In other Gulf states Shiites consist a minority, which number varies from 25% in Kuwait, 20% in Qatar, 16% in the United Arab Emirates, and 10% in Saudi Arabia. In each of those states, the power remains in the hands of Sunni majorities and the Shiites are discriminated in political, economic, and social life. In the last years those Shiite minorities are also under the rising influence of Iran, what intensifies the distrust between them and the local governments and increases antagonisms.

In Lebanon, the main traditional line of religious division runs between local Sunni Muslim and Christian populations. The Lebanese Shiites, a mainly rural

⁴⁰ B. Milton-Edwards, *Contemporary politics in the Middle East*, Cambridge 2008, p. 234.

⁴¹ J. Crystal, *Eastern Arabian States*, [in:] *The Government...*, pp. 174-175.

community with low level of internal organization, for a long time were not involved in the sectarian conflicts. Since the outbreak of Lebanese Civil War in 1975 however, hostility between Lebanese Shiites and other religious groups were rising. This resulted in creation of Shiite political and military organizations (Amal and Hezbollah) and their full engagement in the internal conflicts in Lebanon. In recent years situation worsened further because Lebanese Shiites and Sunnis support opposite sides of war in the neighboring Syria.

Conclusions

The Sunni-Shiite hostility is one of the most underestimated security problems in the previous analysis of the Middle Eastern Regional Security Complex. Although important only for just two of its three sub-regions (Levant and the Gulf, irrelevant for Maghreb) it is a growing threat to the security on domestic and regional level. From perspective of the theory of securitization the Sunni-Shiite hostility may take slightly different forms in individual states, but shares many common features and patterns of enmity. The securitizing actors are usually political or spiritual leaders, states' authorities, clergy, radical political and religious organizations or traditional and conservative social groups. The object of security, which is endangered and needs to be exceptionally protected, is Sunni or Shiite religious identity of the given society, threatened by the influence of competitive religion. This justifies the use of extraordinary measures, that range from strict supervision of the followers of other religion, their political, economic, and/or social discrimination, to the use of armed force, forced displacements and even physical elimination.

Abstract

Jarosław Jarząbek

The Theory of Regional Security Complexes in the Middle Eastern Dimension

The article investigates recent developments and changes to the Middle Eastern regional security complex. The regional security complexes theory (RSCT) assumes that security problems rarely impact on large distances and that similar threats occur mostly in specific regions. According to RSCT, the Middle East is a typical conflict formation, with the Israeli-Palestinian conflict and the Iraqi crises being the biggest problems and most serious threats to the regional security.

The author argues, however, that the Israeli-Palestinian conflict does no longer play a major role in the regional security, and the recent crisis in Iraq, although still important, has completely different character than it had previously. Security of the Middle Eastern regional complex is now shaped and challenged by a different set of factors. This includes primarily the impact of the rising Sunni-Shiite hostility, growing popularity and importance of Islamic fundamentalism, as well as the instability and unpredictability of local political regimes.

Keywords: Regional security complex theory, Middle East, conflict formation, security threats, securitization, Israeli-Palestinian conflict, Iraqi crisis, Sunni-Shia hostility, Islamic fundamentalism, instability of political regimes

References

- Armed Forces in the Middle East. Politics and Strategy*, B. Rubin, T.A. Keaney (eds.), London 2006.
- Buzan, B., Waever, O., *Regions and Powers. The Structure of Regional Security*, Cambridge 2003.
- Buzan, B. Waever, O., de Wilde, J., *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder 1998.
- CIA Factbook, Iran*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html> (14 XII 2016).
- Cordesman, A.H., *Arab-Israeli Military Forces in an Era of Asymmetric Wars*, Westport 2006.
- Egypt: Abdul Fattah al-Sisi profile*, BBC, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-19256730> (14 XII 2016).
- Flamini, R., *Forced Exodus: Christians in the Middle East*, „World Affairs” 2013, November/December, <http://www.worldaffairsjournal.org/article/forced-exodus-christians-middle-east> (14 XII 2016).
- Great Powers and Regional Orders. The United States and the Persian Gulf*, M. Kaim (ed.), Aldershot-Burlington 2008.
- Henry, C.M., Springborg, R., *Globalization and the Politics of Development in the Middle East*, Cambridge University Press, New York 2011.
- International Relations in the Middle East*, L. Fawcett (ed.), Oxford 2013.
- Jarżabek J., *Military Balance in the Gulf – an overview*, „Wschodnioznawstwo” 2014.
- Milton-Edwards B., *Contemporary politics in the Middle East*, Cambridge 2008.
- Owen, R., *The Rise and Fall of Arab Presidents for Life*, Cambridge 2012.
- Owen, R., *State, Power and Politics In the Making of the Modern Middle East*, London 2008.

- Selvik, K., Stensile, S., *Stability and Change in the Modern Middle East*, London 2011.
- Slim, R., *Can Anyone Stop the Syrian War?*, „Foreign Policy”, 12 IX 2016, <http://foreignpolicy.com/2016/09/12/can-anyone-stop-the-syrian-war-us-russia-ceasefire-spoilers/> (23 XII 2016).
- Stern, J., Berger, J.M., *ISIS. The State of Terror*, William Collins, London 2015.
- Strategic Interests in the Middle East*, J. Covarubias, T. Lansford (eds.), Farnham-Burlington 2010.
- The Government and the Politics of the Middle East and North Africa*, D.E. Long, B. Reich, M. Gasiorowski (eds.), Boulder 2011.
- The Military Balance 2016*, London 2016.

Jarosław Jarząbek – dr politologii, adiunkt w Zakładzie Badań Wschodnich w Instytucie Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Wrocławskiego. ORCID: 0000-0003-0539-8444

Marcin Składanowski, Łukasz Borzęcki

**Away from the West.
The Cultural Security of the Russian Federation
in Aleksandr G. Dugin's Eurasian Project***

Introduction

The relations of the Russian Federation and the countries of the West have considerably deteriorated in the last years. The most evident reasons for the said change are political and military conflicts: the Russian invasion of Georgia in 2008 followed by the acknowledgment of independence of Abkhazia and South Ossetia; the annexation of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, and the support granted to the pro-Russian separatists in those regions of the Luhansk and Donetsk Oblasts which are not controlled by the Ukrainian government; as well as the support of the Russian Federation, alongside Iran, granted to the government of Bashar al-Assad in the ongoing civil war in Syria. In reality, however, one can notice that these apparent manifestations of the escalating conflict between Russia and the West (encompassing the countries of the European Union and NATO) are a result of the long-lasting growing tension in mutual relations. From the Western perspective, this problem is seen as the intensification of Russian aggressive imperial policy, particularly in the post-Soviet space which is considered by the Russian authorities as their exclusive area of political and military influence. On the other hand, from the Russian perspective, this conflict is a sign of an entirely different phenomenon. It accompanies the process of Russia's political emancipation, that is the severance of the ties of political and economic dependence on the West which characterized the 1990s. That period, which featured the chaos of Russian political life, economic fall and the massive crisis of Russian identity, finished when V. V. Putin acceded to the presidency. Striving to regain Russia's rightful and key position in international relations characterizes the policy of his administration. In popular Russian journalistic discourse, this endeavor is called „Russia's rising from its knees”.

* The article is a result of a research project funded by the National Science Centre, Poland, no. 2016/21/B/HS1/00815.

Modern Russian political discourse, dominated by the conservative and neo-imperial thought, links the crisis of Russia's significance in the international arena and the crisis of Russian identity to the Western influence. This destructive influence of the West on Russia is supposed to take place both in the political and economic domains as well as in the cultural and civilizational domains. Consequently, Russia's revival as a superpower as well as an independent civilization, which plays a crucial and inspiring role in the sphere of international cultural relations, is possible by rejecting the West and liberating from its influence. In this context, numerous aspects of the policy of President Putin and his administration find their support, ideological justification and profundity in Russian neo-conservative circles, in particular, those associated with the ideology of Eurasianism¹.

A prominent representative of these intellectual circles is Aleksandr G. Dugin. Although in the 1990s he belonged to poorly supported circles of the Russian extreme far right, since the beginning of the 21st century his participation in Russian public life has significantly increased². In the context of a clear pursuit of the Russian Federation authorities to strengthen the international position of their country and regain the influence that was lost after the fall of the Soviet Union, not only in the post-Soviet space but also in other countries (such as Cuba, Venezuela, Syria or Iran), Dugin's geopolitical and historiosophic analyses become an important intellectual and ideological foundation of Russian political and military activities. Contrary to some of the media reports, however, he cannot be considered an official Kremlin ideologist. Nonetheless, President Putin's official statements indicate that he knows and supports the concept of Eurasianism developed by Dugin³. Moreover, Russian engagement in the conflict in Ukraine, not only in its military but also in propagandist dimensions, shows that a number of Dugin's postulates are fulfilled in the actions undertaken by Russian authorities.

The present article is devoted to Dugin's concept of the cultural security of Russia. This concept is closely linked to Dugin's anti-Occidentalism and Eurasianism, in which he sees the guarantee of the independent and free from foreign influences development of Russia, which is an important entity in the sphere of international relations and a separate civilization. Firstly, as an introduction, the main elements of Dugin's Eurasian project will be outlined, including the basic categories he uses to describe international relations, particularly from the historiosophic and geopolitical perspective. Secondly, an attempt will be under-

¹ А. Г. Дугин, *Новая формула Путина. Основы этической политики*, Москва 2014, pp. 123-124.

² A. Shekhovtsov, *Alexander Dugin and the West European New Right, 1989-1994*, [in:] *Eurasianism and the European Far Right. Reshaping the Europe – Russia Relationship*, M. Laruelle (ed.), Lanham (Maryland) 2015, pp. 36-46.

³ M. Laruelle, *Eurasianism, the European Far Right, and Putin's Russia*, [in:] *Eurasianism and the European...*, pp. 15-16.

taken to define the cultural security of Russia according to Dugin and extrapolate its basic elements. Thirdly, Dugin's anti-Occidentalism will be presented as a way to ensure the cultural security. Finally, the evaluation of Dugin's understanding of Russia's cultural security will be proposed.

The main premises of „the Eurasian project”

The Eurasian project is a part of the „fourth political theory” proposed by Dugin⁴. This theory aims to be the model for establishing international relations both in the political and economic domain as well as in the cultural and civilizational field. It forms an answer to three previous theories – liberalism, Nazism, and communism – which did not achieve the intended aims. The model of international relations proposed by Dugin is supposed to lead to the creation of a multipolar world, as opposed to the bipolarity of the Cold War and unipolarity being the result of the world dominance of the United States and their allies⁵. The poles, which are the political centers of the world organized according to Dugin's theory, would be large civilizational spaces organized by the states which form separate, independent civilizations or are the centers of bigger civilizations that transgress their borders⁶. According to Dugin, making „poles-civilizations” the foundations of international relations would enable the creation of a just international order in which neither political, economic nor cultural dominance of one center would be possible. It would be impossible to impose specific patterns of political and social life or interpersonal relations on individual cultures-civilizations; neither would it be possible to assign the universal and common character to particular and regionally determined ideas and paradigms.

This last statement clearly betrays the anti-Occidentalism of Dugin's concept. Formally, he accepts the West (understood as the United States and their allies) as a unified cultural space entitled to develop its own value system or the model of political and economic life. However, he thinks that after the fall of bipolarity of the Cold War period, the Western countries, deprived of their alternative in the form of the Eastern Bloc, began the unfounded political and cultural expansion. The hegemony of the United States, or broadly speaking the West, is demonstrated not only in political or military dominance. Cultural hegemony is of far greater consequence⁷; this dominance is understood as an attempt to impose typically

⁴ А. Г. Дугин, *Четвертый путь. Введение в Четвертую Политическую Теорию*, Москва 2014, pp. 134-135.

⁵ Idem, *Геополитика*, Москва 2015, pp. 420-422; idem, *Международные отношения*, Москва 2014, pp. 287-289.

⁶ Idem, *Геополитика*, pp. 451-455.

⁷ Idem, *Международные отношения*, p. 299.

Western values such as democracy, human rights or anthropological and ethical individualism which emphasizes the subjectivity of an individual and their primacy over the state and society⁸. Dugin notes that Western socio-political patterns are shown as universal. They are sometimes treated as indicators of cultural development and the aims to achieve by particular states. Meanwhile, according to the idea of multipolarity of the world and equality of all the civilizations, these Western paradigms possess their value only in the Western civilizational and cultural context. Outside of this context, they should not be imposed on anyone. Complying with the Western civilizational norms cannot form the criterium for evaluating the level of development of individual states or societies.

Accusing the West of political and cultural expansion and the imposition of their lifestyle and value systems on other countries and societies is the aftermath of yet another fundamental element of Dugin's Eurasian project. Although Dugin considers all the civilizations equal and assigns them the role of the poles of the future just world order in his fourth political theory, he does not refrain from attempting to judge these civilizations. The result of this assessment is a definite unfavorable opinion of the West (slightly nuanced as far as France and Germany are concerned, which is connected with their possible role in building new Europe in opposition to the United States and in alliance with Russia⁹). On the other hand, the East, comprising of Russia and great Asian cultures – China, India, and Iran – is perceived in Dugin's thought in an unequivocally positive manner. The justification for such evaluation of civilizations, theoretically incompatible with the premises of the theory of the multi-polar world, Dugin finds in the historiographic reflection on the eternal conflict between Land and Sea¹⁰. According to this view, the civilizations of the Sea were supposed to be expansive in principle, based on the cult of progress and individualism, and hostile towards tradition and traditional values. Their ancient symbol was Carthage and its modern equivalent is the United States¹¹. On the other hand, the civilizations of the Land had a non-expansive, traditional and conservative character, and considered the good of an individual subordinate to the good of a society¹². In the ancient times Rome was such a civilization and its modern equivalents are the above-mentioned Asian civilizations. We can see certain conceptual difficulties in this approach. Firstly, pointing to Russia as the center of a particular civilization leads Dugin to the arbitrary statement that China, India or Iran, whose culture and civilization have much deeper roots than the Russian culture, have the character of „peripheral” or „local civilizations” while Russia creates a civilization that has global aspira-

⁸ Idem, *Воображение: философия, социология, структуры*, Москва 2015, p. 308.

⁹ Idem, *Геополитика*, p. 477; idem, *Евразийский реванш России*, Москва 2014, pp. 44-47.

¹⁰ Idem, *Геополитика России*, Москва 2014; idem, *Геополитика*, p. 49.

¹¹ Idem, *Русская война*, Москва 2015, p. 53.

¹² *Ibidem*, p. 119-124.

tions¹³. Secondly, an obvious difficulty with perceiving Russia as a continuator of the civilization of ancient Rome (while at the same time denying that right to Western civilization that is directly rooted in Greek and Roman cultures) leads Dugin to support the medieval Rus' historiosophic and religious theory which grants Moscow, as the heir of Byzantium, the status of „Third and Last Rome”¹⁴. In reality, this idea was of marginal significance in the process of shaping Russian statehood and culture. Moreover, in the domain of international relations it is difficult to grant it any importance.

Setting aside the internal inconsistencies of Dugin's concepts as irrelevant for this article, one should note the frequent recurring topic in his historiosophic and geopolitical thought which is essential for defining the idea of the cultural security of Russia. This topic is anti-Occidentalism, which also happens to be one of the main elements characterizing Dugin's whole thought. Anti-Occidentalism is basically two-sided here. Firstly, it presents the West as the existential enemy of the East, that is – in a narrower sense – Russia. The West aims to expand, impose its lifestyle and value system, destroy social ties based on tradition and to promote individualism which ultimately destroys all the traditional communities from within, be it religious, political or ethnic¹⁵. Secondly, anti-Occidentalism is for Dugin the foundation of the definition of Russia itself in opposition to the West. Under no circumstance can Russia be considered a part of, even though independent, Western civilizational or cultural space. Shaped by European and Asian influences Russia has created its own, original and independent civilization which, at the same time, contrary to the above-mentioned closed and local Asian civilizations, is considered global. It proposes the rules of social organization and value system that can pose as an alternative to the Western cultural expansion occurring under the conditions of the rivalry among great cultures and the marginalization of local cultures and societies. These local communities will, eventually, have to take the side of one of the big „poles” of the world to survive. In such a way anti-Occidentalism leads to the description of Russia as a Eurasian cultural and civilizational space¹⁶. This, in turn, forms the starting point to define the cultural security of Russia, its main threats and means of defense.

¹³ А. Г. Дугин, *Евразийский ревани...*, р. 6-11.

¹⁴ Idem, *В поисках темного Логоса. (Философско-богословские очерки)*, Москва 2014, pp. 55-57.

¹⁵ Idem, *Украина: моя война. Геополитический дневник*, Москва 2015, р. 11.

¹⁶ Idem, *Русский логос – русский хаос. Социология русского общества*, Москва 2015, pp. 186-187.

The cultural security of Russia

The concept of cultural security is closely linked to the understanding of security as such. Security cannot be limited to the idea of peace, that is the state in which an individual or community is not subject to any form of external aggression or is not involved in any kind of conflict. As Brunon Hołyst, a Polish scholar researching the problem of security, points out, security is a particular state of mind, a biological, social, cultural and legal state. With respect to an individual, security means that a person feels perfectly safe, which means that they are aware of the support they can obtain from other people or from the fully functioning legal system of the country where they live. However, security also has a communal aspect. It means the lack of feeling threatened, whether it refers to an individual, a particular social or religious group, or the whole nation or society¹⁷. From this perspective, one can also characterize cultural security, both in its individual as well as social dimension. Culture is the entirety of the means by which people adjust to different natural conditions, particularly as far as the management and explanation of reality is concerned¹⁸. Essential elements of culture, with particular emphasis on the cultural identity of individuals and whole societies, are the language, tradition and value system¹⁹. Therefore, cultural security would be, firstly, the feeling that a typical for an individual or community way to explain the reality, which is expressed in the rules of individual and social life, in religious norms and traditions, and in moral standards, is not threatened. At the same time, however, cultural security is manifested in the trust, or the feeling of certainty, that the manners of explaining the reality which people share alongside the lifestyle and evaluation criteria are just and efficient in shaping human life, that they provide life with the meaning and, therefore, can form the support for all the aspect of life and social functioning of both individuals and communities. From this perspective, all the external influences, which question the entirety or particular elements of the given culture, would pose a cultural threat²⁰. The result of this would be the imbalance of the given social structure and the deprivation of certain individuals and communities of their rules of conduct which, until that time, regulated all dimensions of their lives.

It is difficult to ignore at this point, however, that the cultural interactions which were connected to the economic, political and military expansion of certain states, led in the course of human history to the imbalance or even fall of numerous local cultures. The result of such actions was the replacement of the

¹⁷ B. Hołyst, *Bezpieczeństwo. Ogólne problemy badawcze*, Warszawa 2014, p. 9.

¹⁸ *Ibidem*, p. 140.

¹⁹ *Ibidem*, p. 144.

²⁰ А. Г. Дугин, *Четвертый путь...*, p. 393; idem, *Теория многополярного мира. Плюриверсум*, Москва 2015, pp. 133-134.

manner of explaining the reality and organizing human life, which was characteristic for the ancient culture of a given community, by the patterns and rules that belonged to the new, victorious culture. This process is not restricted to the conquest and colonization processes of the past. As a result of globalization, which also has its strong cultural dimension, this process is ongoing. It is manifested in transforming numerous cultures, in questioning their vital elements or in implementing in a particular cultural space external elements that belong to a foreign and expansive culture. It is the so-called culture of the West that is being accused nowadays in this context of the expansive character. One should notice, however, that the processes of globalization also transform the Western countries. It is noticeable particularly in the religious and philosophical domain, in which weakening Western religious and ethical schemata are often replaced by religious and philosophical ideas of the Eastern, Asian origin.

Dugin's theory of the multi-polar world, which is based on great cultures-civilizations that are considered fixed elements of cultural and political order in the world, assumes the necessity to stop such a mutual cultural influence. If the „poles” of the world postulated by Dugin are supposed to be fixed and indisputable, then every form of cultural confrontation, which could potentially lead to the elements of a given civilization being questioned and the introduction of foreign, external ideas, should be perceived as definitely negative. It is the reason for such a negative assessment of the phenomenon of globalization, which – according to Dugin – is a tool of Western cultural expansion and a manifestation of the desire to dominate the entire world culturally²¹. Dugin does not take into consideration the above-mentioned fact that the process of globalization influences the Western culture as well in a significant way, which also includes questioning its religious and ethical foundations²². Such Dugin's position, however, becomes the basis for him to develop the concept of cultural security of the Russian Federation.

While developing this concept, Aleksandr Dugin starts with the ideas outlined above, which refer to the actual state and the target model of international relations. He takes it for granted that Russia is being confronted with multi-aspectual expansion and even aggression of the West, most of all the United States. Moreover, the confrontation with the West and the fight to preserve its own identity is, in Dugin's approach, a constant element in the course of the history of the Rus' and Russia. It becomes even more important as he perceives the actions of the West as striving to limit Russia's influence, its impact beyond the borders of the Russian Federation and even to destroy Russia as an independent entity in international relations²³.

²¹ А. Г. Дугин, *Русский логос...*, pp. 48-50.

²² Idem, *Геополитика*, pp. 382-383.

²³ Idem, *Русская война...*, pp. 92-94.

Reflection over Russia's fate and the importance of its relationship with the West for Russian political, economic and cultural situation lead Dugin to the conclusion that submitting to Western influence has always been destructive for Russia. This position is shared by numerous Russian conservatives, both 19th-century Slavophiles and Eurasians²⁴ as well as the representatives of modern neo-imperialism, who have noticed in the policy led by V. V. Putin an opportunity to get their postulates fulfilled by the authorities. From such a perspective, the great crises of Russian statehood and also its identity, such as the February Revolution and the Bolshevik Revolution in 1917 or the fall of the Soviet Union and the so-called „poor 1990s” (лихие девяностые), are a result of the pressure of the West aiming to maximally restrict the significance of Russia and to weaken it internally, to divide it or even to destroy.

The anti-Occidentalism has yet another aspect in Dugin's perception of the problem of Russia's security that characterizes numerous Russian conservative religious and political movements nowadays as it used to in the past. It is the conviction, typical more for historiosophy and religious mysticism than for geopolitical reflection, that Russia has a unique role to play in the world and that its existence and development serve to fulfill this particular mission. However, due to the fact that it was the reforms of Peter the Great in the 18th century that formed the foundations of modern-day Russia, the understanding of its particular role or historic mission requires from Dugin (and other Russian conservatives and neo-imperialists) the admission that Russia should be identified with the Rus'. He does that by assuming that the only rightful heir of the original Rus' (namely, the Kievan Rus') was Muscovy (the Moscow Rus'), which later became Russia. Other manners of materializing Rus' culture and statehood (such as the culture, language, and statehood of Ukraine and Belarus) are not accepted in this approach.²⁵ They can be merely perceived as certain regional richness, a part of a wider Rus' culture and civilization which, in fact, is the culture and civilization of Russia. As far as security is concerned, this approach is significant because all attempts of the cultural, ethnic and political emancipation of Ukraine and Belarus have to, according to Dugin's concept, be considered not only as unacceptable but even threatening to the cultural integrity of Russia and consequently, its cultural security. It is the reason why Dugin postulates an open engagement (which includes a military intervention²⁶) of the Russian Federation in Ukraine against the pro-Western government that was created as a result of Euromaidan and „the dignity revolution” in 2013 and 2014²⁷.

²⁴ Idem, *В поисках...*, p. 67; idem, *Геополитика*, pp. 146-147.

²⁵ А. Г. Дугин, *Новая формула...*, pp. 68-70.

²⁶ *Ibidem*, p. 192.

²⁷ А. Г. Дугин, *Геополитика России*, pp. 500-501.

In this light, one can say that Dugin's understanding of the cultural security of the Russian Federation is based on the conviction that the culture of the Rus' and Russia, rooted in European and Asian cultures and treated as a separate, independent and original entity²⁸, presents the only proper way to explain the reality and organize the lives of the inhabitants of the Russian Federation and other countries falling under its political and cultural influence (the so-called „Russian world” – *Русский мир*). As a fully-fledged culture, which forms the foundation of an independent civilization, Russian culture does not need any external influences²⁹; it concerns particularly those influences that could lead to the replacement of typically Russian values by the rules and values that are foreign. All the external cultural influences should, therefore, meet with the reaction of authorities, one of the objectives of whose is to protect the cultural integrity of Russia. Moreover, Russia's cultural security also means that all of its inhabitants can trust Russian cultural paradigms being an appropriate manner to explain the reality and organize their lives. That is why the objective of the authorities of the Russian Federation should also be to support Russian traditions in order to supplant any foreign tendencies from social consciousness due to their destructive impact on Russian social life³⁰.

The self-definition of Russia with respect to the West

Dugin's concept of Russia's cultural security is not only a theoretical model. Just as Dugin's scholarly reflection is accompanied by his pronounced political activism, similarly, the outlined security issues are strictly related to particular political conclusions, including the ones within the cultural domain. Dugin's statements, although rooted, albeit slightly, in the Russian isolationist political and religious tradition, confirm the observation of Brunon Hołyst. Hołyst claimed that the collectivist way of explaining the social life, including cultural phenomena, frequently needs to appeal to stereotypes and prejudice which are based on categorization, namely the division of the social world into dichotomous categories. This, in turn, leads to the creation of a social identity that is based on stereotypes and prejudice³¹. It is inevitable, given such an identity, to negatively evaluate other cultures and assign a particular value to one's own culture.

These are Dugin's suggestions regarding the cultural self-definition of Russia. This self-definition is supposed to lead to such an approach to Russian cultural

²⁸ Idem, *Ноомахия: войны ума. Цивилизации граници*, Москва 2014, pp. 22-23.

²⁹ Idem, *Русский логос...*, p. 92.

³⁰ Idem, *Русская война*, pp. 205-209.

³¹ B. Hołyst, *Bezpieczeństwo. Programy promocji*, Warszawa 2017, pp. 256-257.

identity which would protect Russia from Western civilizational pressure. At the same time, such self-definition would present Russia as an alternative, fully-fledged civilizational proposition with respect to „the peripheral civilizations”. These are those countries and societies which are not able to create their own independent civilization. Therefore, in order to secure their survival in the reality of a new multi-polar world, they should associate themselves with one of the future poles, namely great cultural and civilizational centers³².

Conclusions that Dugin draws from his observations regarding the issue of Russia’s cultural security can be divided into two groups. The former combines positive conclusions; they aim to demonstrate the independence and value of Russian culture as the one able to create its independent civilization. The latter, on the other hand, has the polemic and confrontational character; it compares the elements of Russian culture with the culture of the West, notices the mutual incompatibility, and even the contradiction, of these two cultural systems.

The primary conclusion, belonging to the first of the indicated groups, is Dugin’s deep conviction that the Russian Federation is not a European state. He does not mean merely Russia’s geographical position in Europe and Asia, but also the foundations of state and social organization as well as the values on which the rules, laws and customs in Russia are based. Russian culture should not be considered a part of European culture either. Admittedly, one can state that Russian culture has its beginning in certain elements of the European civilization; in particular, in the above-mentioned traditions of the ancient Rome preserved in the Byzantine Empire and implemented into the Rus’ alongside Christianity³³. The element of Byzantine origin is Orthodoxy itself, which is so different from Western Christianity not only in terms of worship but also, and much more so, in the anthropological and ethical dimension³⁴. Such a version of Christianity, namely conservative, sacralizing the state and hostile to any form of individualism, was also a factor contributing to the creation of the original Rus’ culture³⁵. At the same time, however, the roots of the Rus’ culture can be found in Asian traditions, mostly Turanian³⁶, which played a massive role in shaping Russian social and political life. Appreciating the Asian roots of the Russian culture serves in Dugin’s work as the development of the earlier Russian Eurasianism³⁷ that aims, which is specifically visible in the works of Trubetskoy and Gumilev³⁸, to demonstrate the original character of Russian culture as the synthesis of European and Asian ele-

³² А. Г. Дугин, *Международные отношения*, р. 313.

³³ Idem, *Русский логос...*, р. 45.

³⁴ Idem, *Ноомахия...*, pp. 44-45.

³⁵ Idem, *Русский логос...*, р. 345.

³⁶ Idem, *Ноомахия...*, pp. 23, 37-43.

³⁷ Idem, *Этносоциология*, Москва 2014, pp. 224-225.

³⁸ Idem, *Геополитика*, pp. 161-162, 173-174.

ments; the synthesis which forms the foundation of new cultural and civilizational quality³⁹. Such an approach to the origin and ingenuity of Russian culture leads to the conclusion that it can preserve its own identity only in isolation from Europe and Asia. The separation from Europe is far more important because it is the West that Dugin accuses of cultural expansion. Moreover, cleansing the Russian culture of all the Western influences, particularly those that infiltrated Russia in the 1990s⁴⁰, is a necessary condition to regain true Russian identity and the self-awareness of being an independent civilization. This, in turn, forms the beginning of the path of Russia to regain its rightful position of a superpower; a country that is strong in its military but also cultural and civilizational dimension.

This indicated tendency to assure the cultural security of Russia by emphasizing the original character of its culture is accompanied by Dugin's remarks aiming to define those elements of Western culture that particularly oppose Russian identity. These elements, which entered Russia as a result of globalization processes and even modernization processes undergoing in Russia, are inherently negative from the perspective of Russian conservatives⁴¹. They should be rejected and removed from Russian social, political and economic spheres in order to maintain the integrity and identity of Russian culture. Firstly, Western individualism is indicated as opposing Russian primacy of a community over an individual. Both Orthodox anthropology as well as Asian (Turanian) traditions of social life clearly make an individual subordinate to the state and society. Western emphasis on the individual dignity, and in particular its non-transferable character that does not depend on the community an individual is a part of, is contradictory to Russian tradition according to which an individual can be identified as a person only in and through a community. In Dugin's opinion, attempts to develop the Western concept of civil society in Russia are deeply contradictory to Russian culture⁴². As such they can have only destructive influence; they lead to the weakness of the state and authorities, and they distract the citizens from working for the sake of the state as prime good, the goal that requires sacrifices of all the individual interests⁴³. The contrast between Western individualism and Russian sense of community (collectivism, in fact, although it has been stripped of ideological interpretation that was typical to communism) can be most vividly seen when Dugin condemns the Western effort to enable every person to self-define in every aspect of their life⁴⁴. The freedom of political beliefs, the rules of democracy and the freedom to self-definition in interpersonal relations (manifested e.g. in the

³⁹ Idem, *Ноомахия...*, pp. 128-129.

⁴⁰ Idem, *Русская война*, p. 208.

⁴¹ Idem, *Русский логос...*, p. 121.

⁴² Idem, *Этносоциология*, pp. 801-802.

⁴³ *Ibidem*, pp. 447-455.

⁴⁴ А. Г. Дугин, *В поисках...*, pp. 112-116.

acceptance of same-sex couples and even their legal status, equal to the status of heterosexual couples) are perceived by Dugin as decidedly negative. For him, it is not as much a sign of the decadence of the West, but more a result of accentuating individualism and human rights, and granting them the primacy over the social or state interest⁴⁵. In opposition to Western individualism and egoism, „spiritual foundations” (духовные скрепы) that are characteristic for the Russian culture manifest themselves in the service to the community and state, as well as in ethical conservatism which does not allow for any other self-definition in private or social life than traditional. In this context, the fact that Western individualism, including its tolerance for a variety of minority behaviors and manners of self-definition, pervades Russian culture, bears a negative and destructive impact on this culture. According to Dugin, defending their culture requires from the authorities of the Russian Federation a decided actions against the individualistic tendencies arriving from the West and attempts to build the civic society, all of which would actually undermine the foundations of the Russian social and political structure.

Conclusions

The observation of the actions undertaken by the authorities of the Russian Federation led by President Putin indicates that these measures are ambiguous in the cultural dimension. On the one hand, one can talk about certain modernization tendencies, which were more evident at the time of D. A. Medvedev's presidency. Moreover, even under the conditions of the conflict with the West related to the war in Ukraine, Russian authorities did not opt for the policy of complete isolation, characteristic to specific totalitarian regimes such as North Korea. Russia, despite some political difficulties, remains an active participant in the international cultural exchange.

However, on the other hand, certain tendencies to create the internal policy based on cultural and ideological isolation have become more and more prominent in Russia. The rhetoric of President Putin and other representatives of the government has become increasingly more anti-western since 2014. The Western countries are portrayed as inspiring the anti-Russian and emancipation tendencies in the post-Soviet region (the phenomenon described in Russian propaganda as „Russophobia”). The West has been referred to as the enemy more and more frequently, not only in political, economic and cultural confrontation but also in the potential military conflict. In this context, one cannot ignore President Putin's recent statement directed to Russian entrepreneurs that pointed out the necessity

⁴⁵ Idem, *Четвертый путь...*, p. 516; idem, *Новая формула...*, p. 156.

for the Russian economy to convert to wartime⁴⁶. This rhetoric is accompanied by the cultural policy of the government which is aimed to emphasize the greatness and originality of Russian culture and its superiority over the falling culture of the West. A shocking sign of this tendency is a well-known statement issued by the Russian minister of culture Vladimir Medinsky, according to whom the Russians are supposed to possess „an additional chromosome” which has made their culture immune to foreign aggression over the centuries⁴⁷. All such signs are accompanied by legal regulations which are aimed to make the access to the information that is free from state control far more difficult for the Russians. The emphasis is put on the control of social media (officially justified by the war on terror) and planned restrictions in the access to the Internet.

In this context, one can state that although the radical ideas of Aleksandr Dugin and his supporters regarding Russia's complete cultural isolation have not been fulfilled yet, numerous statements and the elements of cultural and informational policy of the authorities of the Russian Federation imply that the cultural isolation from the Western world could be considered the best way to ensure social stability in Russia, which currently experiences increasing economic struggles. One can, however, claim that such a tendency to isolation is natural for Russian culture supported by Orthodox religious ideology, which is the reason for the lack of significant opposition in the Russian society.

Abstract

Marcin Skłodanowski, Łukasz Borzęcki

Away from the West. The Cultural Security of the Russian Federation in Aleksandr G. Dugin's Eurasian Project

The article is devoted to Aleksandr G. Dugin's concept of the cultural security of Russia. This concept is closely linked to Dugin's anti-Occidentalism and Eurasianism, in which he sees the guarantee of the independent and free from foreign influences development of Russia. Firstly, as an introduction, the main elements of Dugin's Eurasian project are outlined. Secondly, an attempt is undertaken to define the cultural security of Russia. Thirdly, Dugin's anti-Occidentalism is presented as a way to ensure the cultural security. Finally, the evaluation of Dugin's understanding of Russia's cultural security is proposed.

⁴⁶ *Военные рельсы Путина*, <https://www.svoboda.org/a/28870469.html> (24 I 2018).

⁴⁷ *Мединский: у народа России имеется одна лишняя хромосома*, http://www.bbc.com/russian/rolling_news/2013/01/130121_rn_medinsky_usa_interview (24 I 2018).

Keywords: cultural security, Russian Federation, Aleksandr G. Dugin, eurasianism, anti-occidentalism

References

- Dugin, A.G., *Chetvertyy put'. Vvedeniye v Chetvertuyu Politicheskuyu Teoriyu*, Moskva 2014.
- Dugin, A.G., *Etnosotsiologiya*, Moskva 2014.
- Dugin, A.G., *Geopolitika*, Moskva 2015.
- Dugin, A.G., *Geopolitika Rossii*, Moskva 2014.
- Dugin, A.G., *Mezhdunarodnyye otnosheniya*, Moskva 2014.
- Dugin, A.G., *Noomakhiya: voyny uma. Tsivilizatsii granits*, Moskva 2014.
- Dugin, A.G., *Novaya formula Putina. Osnovy eticheskoy politiki*, Moskva 2014.
- Dugin, A.G., *Russkaya vojna*, Moskva 2015.
- Dugin, A.G., *Russkiy logos – russkiy khaos. Sotsiologiya russkogo obshchestva*, Moskva 2015.
- Dugin, A.G., *Teoriya mnogopolyarnogo mira. Plyuriversum*, Moskva 2015.
- Dugin, A.G., *Ukraina: moya vojna. Geopoliticheskiy dnevnik*, Moskva 2015.
- Dugin, A.G., *Voobrazheniye: filosofiya, sotsiologiya, struktury*, Moskva 2015.
- Dugin, A.G., *V poiskakh temnogo Logosa. (Filosofsko-bogoslovskiye ocherki)*, Moskva 2014.
- Dugin, A.G., *Yevraziyskiy revansh Rossii*, Moskva 2014.
- Hołyst, B., *Bezpieczeństwo. Ogólne problemy badawcze*, Warszawa 2014.
- Hołyst, B., *Bezpieczeństwo. Programy promocji*, Warszawa 2017.
- Laruelle, M., *Eurasianism, the European Far Right, and Putin's Russia*, [in:] *Eurasianism and the European Far Right. Reshaping the Europe – Russia Relationship*, M. Laruelle (ed.), Lanham (Maryland) 2015.
- Medinskiy: u naroda Rossii imeyet-sya odna lishnyaya khromosoma*, http://www.bbc.com/russian/rolling_news/2013/01/130121_rn_medinsky_usa_interview (24 I 2018).
- Shekhovtsov, A., *Alexander Dugin and the West European New Right, 1989-1994*, [in:] *Eurasianism and the European Far Right. Reshaping the Europe – Russia Relationship*, M. Laruelle (ed.), Lanham (Maryland) 2015.
- Voyennyye rel'sy Putina*, <https://www.svoboda.org/a/28870469.html> (24 I 2018).

Marcin Składanowski – ks. dr hab. teologii, prof. w Katedrze Historii Dogmatów i Teologii Historycznej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.
ORCID: 0000-0003-1437-8904

Łukasz Borzęcki – ks. mgr teologii, doktorant w Instytucie Ekumenicznym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. ORCID: 0000-0002-2927-983X

Helena Giebień

Cyberbezpieczeństwo w Federacji Rosyjskiej. Zarys problemu

Uwagi wstępne

Rozwój globalnej informacyjnej sieci, jaką jest Internet, oprócz pozytywnych aspektów bycia jej użytkownikiem niesie ze sobą także zagrożenia. Od lat 90. XX w. wraz z pojawieniem się systemu World Wide Web, nastąpił gwałtowny rozwój sieci. Według danych „Digital Report” z początku 2018 r. ponad 4 mld osób posiada dostęp do Internetu, czyli ok. 53% światowej populacji¹. Użytkownicy sieci, oprócz korzystania z poczty elektronicznej i ze światowego zasobu informacji zawartych na stronach internetowych, posiadają możliwości nawiązania relacji poprzez upowszechnienie sieci społecznościowych, korzystają z bazy naukowych publikacji i in. Ponadto czerpią korzyści z możliwości biznesowych, takich jak realizacja przelewów bankowych, zawarcie transakcji handlowych, zakupy, etc. Otwarta sieć internetowa przyciągnęła także osoby, grupy cyberprzestępców, których celem stał się zarówno jej zwykły użytkownik, jak i całe instytucje, państwa, przedsiębiorstwa.

Dynamiczny rozwój Internetu oraz coraz szersze wykorzystanie go w różnych sferach działalności ludzkiej nie tylko zmieniło charakter przestępstw dokonywanych drogą elektroniczną, lecz poskutkowało powstaniem nowych form i możliwości ich dokonania. Warto przy tym podkreślić, że zauważalna jest zależność między rozwojem sieci informacyjnej w danym obszarze działalności ludzkiej a rodzajem aktualnego zagrożenia. Na przykład w latach 60. XX w. sieci komputerowe przeważnie były wykorzystywane w instytucjach wojskowych i naukowych, za główne zagrożenie uważano wówczas utratę informacji tajnej oraz nieupoważniony do niej dostęp. W latach 70. XX w. niepokojono się wzrostem przestępczości gospodarczej w obszarze komputerowych technologii mającej swój wyraz w łamaniu systemów komputerowych banków oraz gospodarczej działalności szpiegowskiej. Z kolei lata 80. XX w. przyniosły inny rodzaj przestępczości –

¹ S. Kemp, *Digital in 2018: World's Internet users pass the 4billion mark* [30 I 2018], <https://weare-social.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018> (20 IV 2018).

łamanie zabezpieczeń komputerowych oraz nielegalne rozpowszechnianie programów komputerowych².

Pojawienie się globalnej sieci Internet i dynamiczny jej rozwój poczynając od lat 90. XX w., o czym wspomniano wyżej, przyczyniło się do powstania szerokiego spektrum problemów związanych z cyberprzestępstwami. W latach 2005-2008 powstały nowe zagrożenia dla użytkowników sieci, takie jak rozpowszechnianie programów służących do wykonywania określonych czynności przez maszynę na polecenie człowieka, tzw. „botów”, które w rękach cyberprzestępców potrafią siać spustoszenie w komputerach. Poza tym integracja sieci telekomunikacyjnych oraz ich konwergencja, stworzenie możliwości dostępu do Internetu za pośrednictwem telefonów komórkowych (smartfonów) i ciągłe udoskonalanie urządzeń łączących z Internetem, w tym także wykorzystanie komunikatorów (np. GG, Whatsapp, Viber) stwarza pole do nadużyć tych technologii. Większość cyberprzestępstw w Internecie charakteryzuje przede wszystkim wysoki poziom ukrycia popełnionego przestępstwa, który zapewnia właśnie specyfika sieci informacyjnej, np. takie jak złożone mechanizmy uzyskania anonimowości. Kolejna kwestia, to transgraniczny charakter cyberprzestępstw, dzięki którym przestępca oraz ofiara mogą znajdować się w różnych państwach oraz kontynentach. Cyberprzestępcy są odpowiednio przygotowani, posiadają wiedzę i doświadczenie, ich działalność wskazuje na intelektualne przygotowanie. Przestępczość w sieci także charakteryzuje się złożonością, brakiem stałych standardów, kreatywnością, częstą zmianą sposobów dokonywania cyberprzestępstw oraz stosowanych do tego specjalnych metod. Mają także możliwość dokonania przestępstw w kilku miejscach jednocześnie. Mogą ponadto łączyć względnie słabe zasoby poszczególnych komputerów w potężną broń do dokonania przestępstwa. Ofiary przestępstw przeważnie nie wiedzą o tym, że padły ofiarą cyberprzestępcy, dowiadują się po czasie, że np. brakuje środków finansowych na koncie. Przestępcy zdalnie, bez kontaktu fizycznego z ofiarą, realizują swoje cele. Warto podkreślić, iż nie da się tradycyjnymi sposobami zwalczyć cyberprzestępczości lub jej zapobiec. Niezbędna jest odpowiednio wykształcona i przygotowana kadra w tym zakresie i oczywiście nic nie zastąpi ostrożności i uważności użytkowników sieci.

Cyberprzestępcy łamią prawo m.in. dokonując kradzieży danych osobowych, naruszają prawa własności intelektualnej, uderzają w sferę finansową kradnąc środki z kont użytkowników. Raport Norton Cyber Security Insights z 2017 r. informuje, że w 20 państwach biorących udział w badaniu hakerzy okradli 978 mln osób, powodując straty na 146,3 mld EUR. W siedmiu krajach Europy Zachod-

² Zob. więcej: C.B. Бондаренко, *Виртуальные сетевые сообщества девиантного поведения* [28 VIII 2017], <http://cyberpsy.ru/articles/bondarenko-internet-deviantnost/> (13 IV 2018).

niej (Francji, Niemczech, Włoszech, Holandii, Hiszpanii, Szwecji i Wielkiej Brytanii) cyberprzestępcy okradli 98,2 mln ludzi na kwotę 23,3 mld EUR³.

Mamy także do czynienia z cyberterrorystami⁴, którzy wykorzystują sieci komputerowe „jako narzędzia do sparaliżowania lub poważnego ograniczenia możliwości efektywnego wykorzystania struktur narodowych (takich jak energetyka, transport, instytucje rządowe, itp.) bądź też do zastraszenia czy wymuszenia na rządzie lub populacji określonych działań”⁵. Według polskiego MSZ najczęściej celem ataków cyberterrorystów padają rządowe strony internetowe, infrastruktura bankowa oraz infrastruktura krytyczna⁶. Rok 2007 jest przez badaczy tematu postrzegany jako punkt przełomowy – zakrojony na szeroką skalę początek cyberwojen⁷. Do najbardziej niecodziennych ataków cybernetycznych można zaliczyć: atak na Estonię w maju 2007 r., na Litwę na przełomie czerwca-lipca 2008 r., na Gruzję w sierpniu 2008 r.⁸. Wspomniani wyżej cyberatak w Estonii

³ 2017 Norton Cyber Security Insights Report. Global Results, http://now.symassets.com/content/dam/norton/global/pdfs/norton_cybersecurity_insights/NCSIR-global-results-CA.pdf (15 IV 2018).

⁴ Za twórcę tego pojęcia uznaje się Barry’ego Collina, pracownika Institute for Security and Intelligence z Kalifornii, który w latach 80. XX w. użył go dla określenia połączenia cyberprzestrzeni i terroryzmu. D.E. Denning, *Wojna informacyjna i bezpieczeństwo informacji*, Warszawa 2002, s. 79. Według B. Collina, cyberterroryzm to świadome wykorzystanie systemu informacyjnego, sieci komputerowej lub jej części składowych w celu wsparcia lub ułatwienia terrorystycznej akcji. K.C. White, *Cyber-Terrorism: Modem Mayhem*, Carlisle 1998, s. 3, <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a345705.pdf> (12 III 2018). Zob. więcej na temat rozważań na temat pojęcia „cyberterroryzm”: T. Szubrycht, *Cyberterroryzm jako nowa forma zagrożenia terrorystycznego*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2005, nr 1, s. 173-187.

⁵ J.A. Lewis, *Assessing the risk of cyber terrorism, cyber war and other cyber threats* [2002], https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/021101_risks_of_cyberterror.pdf (27 III 2018).

⁶ Infrastruktura krytyczna (IK) to rzeczywiste i cybernetyczne systemy (obiekty, urządzenia bądź instalacje) niezbędne do minimalnego funkcjonowania gospodarki i państwa. Należą do niej następujące systemy: zaopatrzenia w energię, surowce energetyczne i paliwa; łączności; sieci teleinformatycznych; finansowe; zaopatrzenia w żywność; zaopatrzenia w wodę; ochrony zdrowia; transportowe; ratownicze; zapewniające ciągłość działania administracji publicznej; produkcji, składowania, przechowywania i stosowania substancji chemicznych i promieniotwórczych, w tym rurociągi substancji niebezpiecznych. Zob. więcej: *Narodowy Program Ochrony Infrastruktury Krytycznej* [2015], <https://rcb.gov.pl/wp-content/uploads/Narodowy-Program-Ochrony-Infrastruktury-Krytycznej-20151.pdf> (25 III 2018).

⁷ A. Масалков, *Особенности киберпреступлений в России: инструменты нападения и защита информации*, Москва 2018, s. 11.

⁸ Ekspertci twierdzą, że za cyberatakami stoją rosyjscy hakerzy, których wspiera moskiewski rząd lub też którzy pracują dla rządu. Zob.: *Rosyjscy hakerzy – największa broń Kremla* [7 V 2015], <http://www.newsweek.pl/swiat/cyberwojna-rosja-hakerzy-usa,artykuly,362722,1.html> (20 III 2018); Д. Мельников, *Русские хакеры: что ломают, за сколько и почему они лучшие в мире* [16 IV 2016], https://life.ru/t/технологии/401683/russkii_khakiery_chno_lomaiut_za_skolko_i_pochemu_oni_luchshii_v_mirie (13 V 2018). Por.: *Cyberterroryzm*,

na instytucje rządowe, sieci energetyczne, banki przez rosyjskich hakerów, został określony jako pierwsza cyberwojna⁹. Dany incydent jest pierwszym w historii, kiedy za pomocą ataku cybernetycznego obcemu państwu udało się sparaliżować na pewien czas funkcjonowanie ważnych instytucji państwowych i prywatnych¹⁰.

Cyberprzestrzeń¹¹ jest intensywnie wykorzystywana przez siatkę organizacji terrorystycznych takich jak ISIS, Al-Kaidę. Wykorzystują np. sieci społecznościowe takie jak „VKontakte”, „Instagram”, „Twitter”, „Telegram”, „Facebook” i in., mass media, w tym także YouTube w celu zaszczepienia własnej ideologii i wartości oraz zwerbowania potencjalnych wykonawców zamachu terrorystycznego¹².

Cyberprzestępstwo w Rosji

Federacja Rosyjska jak i wiele innych krajów świata spotyka się z problemem zagrożenia w cyberprzestrzeni. Celem niniejszego artykułu jest analiza problemów cyberbezpieczeństwa w Rosji, ukazanie skali cyberprzestępstw oraz ich wpływu

<http://www.antyterroryzm.gov.pl/CAT/antyterroryzm/wspolpraca-zagraniczna/cyberterroryzm/566,Cyberterroryzm.html> (28 III 2018). Zob.: *Dni, które wstrząsnęły Estonią* [12 V 2018], <https://www.eesti.pl/dni-ktore-wstrzasnely-estonia-11963.html> (28 III 2018); Ł. Michalik, *Pole walki: cyberprzestrzeń. Kiedy haker staje się żołnierzem?*, <https://gadzetomania.pl/1471,pole-walki-cyberprzestrzen-kiedy-haker-staje-sie-zolnierzem> (28 III 2018). Więcej na temat cyberterroryzmu zob. np.: B. Olszewski, *Militarne zwalczanie cyberterroryzmu*, https://www.researchgate.net/publication/308608021_Militarne_zwalczanie_cyberterroryzmu_The_Use_of_The_Military_Forces_Against_Cyber_Terrorism (15 III 2018); T. Szubrycht, *op.cit.*; H. Tokarski, *Cyberprzestępczość a profilaktyka*, [w:] *Współczesne zagrożenia zdrowia i bezpieczeństwa publicznego*, Z.W. Grajek, M. Knaś, A. Sęk (red.), Suwałki 2016, s. 311-329; K. Bielski, *Cyberterroryzm – nowe zagrożenie bezpieczeństwa państwa w XXI wieku*, „Acta Politica” 2015, nr 34, s. 93-109.

⁹ *Dni, które wstrząsnęły Estonią...*

¹⁰ Zob. więcej: *Raport: Cyberwojna jako rzeczywistość XXI wieku*, www.geopolityka.org/analizy/1813-cyberwojna-jako-rzeczywistosc-xxi-wieku (12 II 2015).

¹¹ Cyberprzestrzeń w ujęciu ogólnym rozumiemy jako cyfrową przestrzeń przetwarzania i wymiany informacji tworzoną przez systemy i sieci teleinformatyczne wraz z powiązaniem pomiędzy nimi oraz relacjami z użytkownikami, mającą charakter wirtualny (nieprzestrzenny w sensie fizycznym, aterytorialny, ageograficzny) całość istniejących w świecie powiązań powstałych i realizowanych bądź przez technologie informatyczne i ich fizyczne manifestacje, bądź też na ich podstawie. A. Bógdał-Brzezińska, M. Gawrycki, *Cyberterroryzm i problemy bezpieczeństwa informacyjnego we współczesnym świecie*, Warszawa 2003, s. 37–39.

¹² Doskonale dany temat poruszył w pracy licencjackiej Paweł Wójcik, *Propaganda Państwa Islamskiego: cele, metody, konsekwencje*, Wrocław 2017 (promotor Helena Giebień, recenzent Jarosław Jarząbek). Zob. więcej: E.A. Кошечкина, *К вопросу о проблемах противодействия кибертерроризму*, „Омский Научный Вестник. Серия ‘Общество. История. Современность’” 2017, № 4, s. 97-101. M. Korczewski, *Elementy infrastruktury krytycznej państwa (organizacji) – jako obiekty narażone na ataki cyberterrorystyczne*, http://www.ptzp.org.pl/files/konferencje/kzz/artyk_pdf_2011/054.pdf (24 III 2018).

na funkcjonowanie państwa oraz przedstawienie prób rozwiązania danego problemu.

Prezydent Rosyjskiej Federacji Włodzimierz Putin podczas Międzynarodowego Kongresu o Cyberbezpieczeństwie w Moskwie 6 VII 2018 r. konstatował, że Rosja zajmuje pierwsze miejsce w Europie pod względem liczby użytkowników globalnej sieci, mówiąc o ich liczbie ponad 90 mln¹³. W związku z rosnącą liczbą internautów wzrasta także liczba cyberataków. Ofiarami ataków w przestrzeni informacyjnej, jak już wspomniano w tekście, padają m.in. firmy, banki, osoby prywatne, organizacje, państwa. Celem przestępców są zarówno dobra materialne, jak i informacje. Np. straty w sektorze gospodarki Federacji Rosyjskiej w 2018 r. mogą osiągnąć ok. 1 trylionu RUB (czyli ponad 1% PKB kraju). W 2017 r. z kolei Sberbank oszacował straty na 600-650 mld RUB¹⁴. Zauważana jest tendencja wzrostowa strat ekonomicznych.

Według danych przewodniczącego Stowarzyszenia Regionalnych Banków „Rosja” Anatolija Aksakowa w 2012 r. praktycznie 20% przestępstw dokonanych w cyberprzestrzeni na świecie przypadło na Rosję. Według danych rosyjskiego MSW w 2014 r. zarejestrowano ok. 11 tys. cyberprzestępstw. Natomiast w pierwszej połowie 2015 r. liczba cyberprzestępstw wzrosła o 67% w porównaniu z rokiem 2014¹⁵. Z kolei w 2016 r. odnotowano 66 tys. przestępstw z wykorzystaniem współczesnych technologii informacyjnych, a w pierwszej połowie 2017 r. dane przestępstwa wzrosły o 30%¹⁶. Dane z 2018 r. wskazują na dalszy wzrost cyberprzestępstw, który wyniósł na początku roku 40 tys.¹⁷.

W Federacji Rosyjskiej odsetek cyberprzestępstw w 2017 roku stanowił 4,4% ogólnej liczby wszystkich zarejestrowanych przestępstw. Najbardziej rozpowszechnionym cyberprzestępstwem jest nielegalny dostęp do informacji komputerowych (art. 272 Kodeksu Karnego FR) oraz tworzenie, wykorzystanie oraz rozpowszechnienie szkodliwych programów komputerowych (art. 273 KK FR). O ile w 2017 r. zarejestrowano 1883 wymienionych wyżej rodzajów cyberprzestępstw, to już w pierwszej połowie 2018 r. było ich 1233. Najwięcej zarejestrowano (w 2017 r.) w Republice Udmurckiej (194), Republice Komi (132), w obwodach omskim (75), władymirskim (66), kirowskim (64), wołgogradzkim (60), w Moskwie (60), Kraju Krasnodarskim (51). Przy czym o 19,6% zmniejszyła się

¹³ А. Гамов, Путин: Россия – первая в Европе по числу пользователей глобальной сети [6 VII 2018], <https://www.kp.ru/daily/26852.7/3894001/> (12 VII 2018).

¹⁴ Сбербанк: Потери РФ от киберпреступности в 2018 г могут достигнуть 1 трлн руб. [24 V 2018], https://1prime.ru/state_regulation/20180524/828856897.html (15 VI 2018).

¹⁵ А. Михайлова, Проблемы кибербезопасности в России и пути их решения [20 I 2014], <http://www.garant.ru/article/520694/> (20 II 2018).

¹⁶ К. Минак, Киберпреступность в России выросла в шесть раз [29 XI 2017], <https://360tv.ru/news/obschestvo/kiberprestupnost-v-rossii-vyros-la-v-shest-raz/> (20 II 2018).

¹⁷ В МВД сообщили о количестве зарегистрированных киберпреступлений в России [6 VII 2018], <https://ria.ru/society/20180706/1524114695.html> (12 VII 2018).

liczba przeprowadzonych dochodzeń (z 903 do 726) w sprawie łamania artykułów 272 oraz 273 KK FR oraz zwiększyła się liczba niewykrytych przestępstw o 30,5% (z 790 do 1031). W sumie wykrywalność cyberprzestępstw stanowiła 41,3%. Cyberprzestępcy łamią także art. 159.3 KK FR wykorzystując nielegalnie elektroniczny sposób dokonania płatności. Liczba danego rodzaju przestępstw w pierwszym półroczu 2018 r. zwiększyła się siedmiokrotnie w porównaniu z 2017 r. Najwięcej przestępstw danego rodzaju zarejestrowano w Kraju Stawropolskim (66), obwodzie murmańskim (52), Republice Tatarstan (37), Moskwie (34), obwodzie saratowskim (31)¹⁸.

Według materiałów analitycznych Sberbanku ok. 40% cyberprzestępstw na terenie Rosji popełniają nastolatki w wieku 14-15 lat. Najczęściej wykorzystują oni dla swoich celów różne socjotechniki, dzięki którym w 80% łamią prawo. Specjaliści potwierdzają, iż co drugi atak hakerów jest skierowany na sektor finansowy¹⁹.

Badacze tematu twierdzą, iż oficjalne dane statystyczne na temat cyberprzestępstw w Rosji są co najmniej pięciokrotnie zaniżone. Niektóre firmy nie nagłaśniają sprawy z różnych przyczyn (np. obawa przed utratą klientów, prestiżu). Szacuje się, że do wiadomości publicznej trafia tylko 20% informacji o dokonanych cyberatakach²⁰.

Rosyjscy eksperci, analizując rodzaje cyberataków wyróżnili wśród nich najbardziej niebezpieczne: atak DDoS – rozproszona odmowa dostępu, jedna z wielu metod wykorzystywanych do blokowania internetowych serwisów lub blokowania łączy internetowych; oszukiwanie w bankowych systemach informacyjnych – bezprawne wysyłanie elektronicznych poleceń zapłaty z celem kradzieży środków finansowych; spam – masowe wysyłanie niechcianych wiadomości na skrzynki poczty elektronicznej; sprzedaż szybszego przesyłu internetowego – polega na usłudze instalowania programów na dużą liczbę komputerów oraz usługi polegającej na przekierowaniu internautów na określone strony internetowe²¹; programy partnerskie – nielegalna sprzedaż leków, sprzedaż podróbek towarów, nielegalnego oprogramowania, itd.

Oprócz „rodzimych” cyberprzestępców, którzy działają wewnątrz kraju, Rosja stoi przed wyzwaniem skutecznej ochrony państwa i obywateli przed cyberatakami z zewnątrz. Należy podkreślić, że o ile technologia rozwija się dość szybko, to niestety systemy zabezpieczeń nie nadążają ze skutecznym pełnieniem swojej funkcji. Cyberprzestępczość rośnie w siłę nie z roku na rok, lecz z miesiąca

¹⁸ В России в 2017 году было совершено почти 90,6 тыс. киберпреступлений [14 VIII 2018], <http://www.banki.ru/news/lenta/?id=10614845> (14 VIII 2018).

¹⁹ А. Кузнецов, „Сбербанк”: треть киберпреступников – школьники [4 VII 2018], https://www.iguides.ru/main/security/sberbank_tret_kiberprestupnikov_shkolniki/ (20 VII 2018).

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Szczególnie dotyczy to wewnątrzrosyjskiego rynku cyberprzestępczości.

na miesiąc. Zagrożenie na poziomie międzynarodowym coraz bardziej stanowią propaństwowi hakerzy (wspierani przez rządy swoich państw)²², którzy nie tylko zajmują się szpiegostwem na rzecz swojego kraju, lecz również kradną pieniądze oraz urządzają cyberdywersje.

W 2017 r. do największych cyberataków ze strony propaństwowych hakerów, pod względem zasięgu oraz wyrządzonych szkód, należą ataki z wykorzystaniem wirusów szyfrujących²³. Zobrazować dany problem można na przykładzie wirusa szyfrującego WannaCry, który zaatakował 200 tys. komputerów w 150 państwach. Wirus znalazł się w sieci uniwersytetów w Chinach, w fabryce Renault we Francji oraz Nissana w Japonii, zaatakował firmę telekomunikacyjną Telefonica w Hiszpanii oraz operatora kolei Deutsche Bahn w Niemczech. Szkody oszacowano na 1 mld USD. Prawdopodobnie ataku dokonała północnokoreańska grupa Lazarus, choć także nie wykluczają udziału w nim rosyjskich hakerów²⁴.

Kolejny incydent z wirusem szyfrującym miał miejsce 27 VI 2017 r. Wówczas na Ukrainie zarejestrowano przeprowadzony na dużą skalę cyberatak za pomocą CTB Lockera „Not Petya”²⁵. Poszkodowane zostały także firmy w Rosji (Rostneft, Baszneft, Home Credit Bank, Evraz i in.), USA (np. biofarmaceutyczny koncern Merck), Indiach, Australii oraz innych państwach, powodując spustoszenie w ponad 80 firmach na świecie (np. wirus spowodował duże straty w dużej logistycznej firmie w Danii Moller-Maersk – od 200 do 300 mln USD). Prawdopodobnie cyberatak został przeprowadzony przez grupę Black Energy²⁶.

Dnia 24 X 2017 r. na Ukrainie i Rosji ponownie doszło do cyberataku za pomocą wirusa szyfrującego pod nazwą „BadRabbit” przez wspomnianą wyżej grupę Black Energy. Wskutek ataku zostały zablokowane komputery i serwery kijowskiego metra, Ministerstwa Infrastruktury, międzynarodowego lotniska „Odessa”. W Rosji zaatakowano redakcje federalnych mass mediów, próbowano złamać zabezpieczenia infrastruktury banków²⁷.

Cyberprzestępcy chętnie atakują infrastruktury bankowe, o czym możemy się przekonać analizując raporty banków oraz firm zajmujących się bezpieczeństwem

²² W tekście zostało wspomniane o rosyjskich prorządowych hakerach, którzy zaatakowali krytyczną infrastrukturę informacyjną Estonii, Litwy, Ukrainy, Gruzji.

²³ Zob.: *Szyfruje dyski i żąda okupu. Jak działa wirus Petya?* [27 VI 2017], <https://www.tvp.info/32991912/szyfruje-dyski-i-zada-okupu-jak-dziala-wirus-petya> (21 III 2018).

²⁴ И. Сачков, *Эхо кибервойны* [15 V 2017], <https://www.group-ib.ru/blog/wannacryptor> (21 III 2018).

²⁵ Zob. więcej: *Petya покоряет Украину* [27 VI 2017], <https://www.group-ib.ru/blog/petya> (21 III 2018). Na Ukrainie doszło do ataków m.in. na Dneprowski System Elektroenergetyczny, Mondelez International, Oszczadbank, Mars, „Nowa Poczta”, Nivea, TESA, Metro Kijowskie, na komputery Gabinetu Ministrów oraz rządu Ukrainy, sklepy „Auchan”, lotnisko Borispil.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Zob. więcej: *BadRabbit прыгнул* [24 X 2017], <https://www.group-ib.ru/blog/badrabbit> (21 III 2018).

informatycznym (np. firma Symantec Corp.). Rosyjskie banki szczególnie intensywnie zaatakowano jesienią 2017 r. Niemniej jednak specjaliści z Group-IB²⁸ w corocznym raporcie pod koniec października odnotowali pozytywną zmianę – celowe ataki na rosyjskie banki zmniejszyły się o 33%. Tłumaczyli ten fakt tym, iż cyberprzestępcy swoją uwagę zaczęli także kierować na banki w innych państwach i regionach, takich jak USA, Europa, Ameryka Łacińska, Azja oraz Bliski Wschód. Dane pod koniec 2017 r. jednak nie były już tak optymistyczne – zarejestrowano cały szereg cyberataków na rosyjskie banki z kodami SWIFT (międzynarodowy system przekazywania informacji finansowej) przez przestępczą grupę Cobalt²⁹.

W połowie grudnia 2017 r. zarejestrowano udane ataki na banki w Rosji, które korzystają z kodów SWIFT, prawdopodobnie dokonane przez wspomnianą wyżej grupę Cobalt. Dana cyberprzestępcza grupa próbowała ukraść 1 mln USD, jednak nie udało jej się zrealizować w pełni zamierzeń – ukradli tylko 10% zamierzonej kwoty. Oddział Rosyjskiego Banku Centralnego zajmujący się bezpieczeństwem informacyjnym FinCert postrzega grupę Cobalt jako największe zagrożenie dla instytucji kredytujących. Według firmy Group-IB, Cobalt przeprowadziła ok. 50 skutecznych ataków na banki na całym świecie: w Rosji, Hiszpanii, Rumunii, Wielkiej Brytanii, Holandii, Białorusi, Polsce, Estonii, Bułgarii, Gruzji, Mołdawii, Kirgizji, Armenii, Tajlandii oraz Malezji. Nadal są rejestrowane ich próby zainfekowania komputerów przy pomocy zawartych w mailingu wirusów³⁰.

Pod koniec 2017 r. firma Group-IB w swoim raporcie opisała także grupę „niewidzialnych” hakerów MoneyTaker, która w ciągu półtora roku zaatakowała 20 banków i firm w USA, Rosji i Wielkiej Brytanii. Przez dłuższy czas pozostawali oni niewidzialni. Wykorzystywali w swoich działaniach ogólnodostępne środki, celowo ukrywali elementy rozpoznawcze oraz zawsze zacierali ślady po dokonanych cyberatakach. Najważniejszym celem grupy MoneyTaker są usługi przetwarzania płatności oraz systemy międzybankowych przelewów. W Rosji udało im się zawładnąć kwotą 72 mln RUB, dla porównania w USA podczas jednego ataku udało im się ukraść 500 tys. USD. Interesującym jest fakt, iż ich ofiarą w Rosji padają nieduże regionalne banki. Do jednego z rosyjskich banków udało im się włamać z domowego komputera administratora IT. Wykradali nie tylko pieniądze

²⁸ Group-IB jest jedną z wiodących międzynarodowych firm zajmujących się zapobieganiem oraz śledztwem cyberprzestępstw i oszustw z wykorzystaniem high-tech. Jest także pierwszym rosyjskim dostawcą rozwiązań *threat intelligence*, który znalazł się w sprawozdaniach niezależnego amerykańskiego przedsiębiorstwa analityczno-badawczego, specjalizującego się w zagadnieniach strategicznego wykorzystania technologii oraz zarządzania technologiami Gartner, analitycznej firmy International Data Corporation oraz firmy Forrester (jedna z najbardziej wpływowych firm badawczych i doradczych na świecie).

²⁹ Group-IB, *Imozu 2017* [27 XII 2017], <https://www.group-ib.ru/blog/report2017> (21 III 2018).

³⁰ *Ibidem*.

z banków, ale także dokumenty wewnętrzne, instrukcje, rozporządzenia, dane związane z transakcjami³¹.

Przytoczone wyżej przykłady zarówno wewnątrz krajowych, jak i międzynarodowych cyberataków w Rosji tylko w niewielkim stopniu obrazują skalę poruszanego zagadnienia. Niemniej jednak dają możliwość wglądu w rodzaj, strategię oraz motywacje cyberprzestępców. Wskazują na potrzebę globalnej walki z danym problemem, która nie będzie w pełni efektywna bez międzynarodowej współpracy ekspertów oraz odpowiednich służb. Najbardziej groźnym rodzajem cyberataków jest cyberterroryzm, który może doprowadzić do tragicznej w skutkach destabilizacji w poszczególnych państwach (np. w sferze gospodarczej, militarnej). Opracowując strategię bezpieczeństwa nie da się pominąć zagadnień związanych z zapewnieniem cyberbezpieczeństwa. Rozwój technologii, który bazuje na programach zdalnie sterowanych za pomocą komputerów, coraz szerzej i głębiej obejmuje wszystkie gałęzie ludzkiej egzystencji. Powstaje zatem potrzeba zapewnienia skutecznej ochrony systemów wojskowych, przedsiębiorstw, krytycznej infrastruktury, nad którą intensywnie pracują i którą wdrażają państwa na całym świecie.

Kwestie cyberbezpieczeństwa w Rosji

W celu zabezpieczenia jednostek, organizacji oraz państwa przed zagrożeniami płynącymi z cyberprzestrzeni zarówno wewnątrz kraju jak i zewnątrz, władze FR opracowały doktrynę cyberbezpieczeństwa państwa. Poza tym jednym z kroków na drodze rozwiązania problemów bezpieczeństwa w sieci podjętych przez FR są reformy ustawodawstwa w tym zakresie oraz nawiązanie współpracy z innymi państwami.

Współcześnie cyberbezpieczeństwo wiąże się z problemem terroryzmu, o czym w tekście zostało już wspomniane. Środkami ochrony oraz ataków w cyberprzestrzeni są zainteresowane różne nielegalne struktury oraz grupy. W związku z tym kwestia cyberbezpieczeństwa jest rozpatrywana na najwyższym szczeblu władzy, stanowi jeden z głównych tematów w trakcie spotkań głów państw oraz ministrów odpowiednich resortów poszczególnych państw. Rosja w 2015 r. podpisała umowę o cyberbezpieczeństwie z Chinami, planuje także podpisać podobną umowę z USA³². W tym samym roku umowy zawarły Chiny i USA, Chiny i Wielka Brytania. Państwa w ramach zawartych umów zobowiązują się nie tylko współpracować, lecz także nie dopuszczać do wzajemnych cyberataków. Rada Bezpieczeństwa

³¹ Zob. więcej: *MoneyTaker: oхота на невидимку* [11 XII 2017], <https://www.group-ib.ru/blog/moneytaker> (22 III 2018).

³² *Россия готова подписать договор о кибербезопасности с США, заявил Путин* [10 III 2018], <https://ria.ru/world/20180310/1516074759.html> (20 IV 2018).

Rosji zleciła podległym organom do 1 VII 2018 r. opracować scenariusze przeprowadzenia dwustronnych konsultacji z Niemcami, Francją, Izraelem, Koreą Południową oraz Japonią. Kremlowskie władze planują podpisać z powyższymi państwami umowy o współpracy w dziedzinie cyberbezpieczeństwa³³.

Oprócz wyżej wymienionej umowy podpisanej z Chinami, Rosja zawarła także porozumienia w danej dziedzinie z Indiami, Republiką Południowej Afryki, Białorusią i Kubą. Państwa-strony umowy zobowiązały się wspólnie reagować na zagrożenia cybernetyczne, wymieniać się informacją oraz współpracować z organami ścigania i innymi kompetentnymi instytucjami, pracować nad ujednoczeniem prawodawstwa. Rosja ponadto zobowiązała się wraz z innymi państwami do przygotowania specjalistów, do wspierania badań naukowych oraz inicjatyw partnerskich w organizacjach międzynarodowych.

W owocnym zacieśnieniu współpracy Rosji z państwami Europy Zachodniej i USA przeszkadzają skandale związane z aktywnością rosyjskich hakerów, którzy byli m.in. oskarżani o ingerencję w wybory prezydenckie w USA. Niemcy i Francja także oskarżają Rosję o ingerencję w ich wewnętrzne procesy polityczne³⁴.

Rosja liczy na to, że umowy bilateralne oraz umowy zawarte w ramach BRICS i Szanghajskiej Organizacji Współpracy będą sprzyjać, w perspektywie kilku lat, przyjęciu ogólnych zasad odpowiedzialnego zachowywania się państw w cyberprzestrzeni w ramach ONZ³⁵.

Dyrektor Departamentu ds. nowych wyzwań i zagrożeń rosyjskiego MSZ Ilja Rogaczew podał do publicznej wiadomości, że Rosja planuje jesienią 2018 r. zaproponować Zgromadzeniu Ogólnemu ONZ przyjęcie własnego opracowanego projektu karnoprawnej konwencji o cyberbezpieczeństwie. Według I. Rogaczewa celem danej rezolucji jest wywołanie dyskusji o istocie problemów, które są opisane w projekcie konwencji i dotyczą efektywnego zwalczania cyberprzestępstw w dziedzinie informacyjno-komputerowych technologii. Nadmienił także, że inne państwa Rosję krytykują za wspieranie hakerów, cyberprzestępców, lecz nie zgłaszają żadnych realnych propozycji oprócz Rosji, która zgłosiła własny projekt – owoc półtorarocznej pracy ekspertów³⁶. Zaproponowana przez Rosję rezolucja ma być alternatywą dla Konwencji Budapesztańskiej Rady Europy o Cyberprzestępczości z 2001 r. Rosyjska strona nie akceptuje art. 32, ust. B o ponadgranicznym dostępie do przechowywanych danych, zarzucając, iż jest to łamanie praw

³³ *Россия пригласит пять государств к партнерству по кибербезопасности* [30 XI 2017], <https://pravo.ru/news/view/146263/> (14 IV 2018).

³⁴ Zob. np.: С. Гурьянов, *Русских хакеров обвинили во взломе минобороны Германии* [28 II 2018], <https://vz.ru/news/2018/2/28/910461.html> (14 IV 2018).

³⁵ Zob. więcej: А.В. Бедрицкий, *Международные договоренности по киберпространству: возможен ли консенсус?*, s. 119-136, <https://riss.ru/images/pdf/journal/2012/4/10.pdf> (14 IV 2018).

³⁶ *РФ предложит на Генассамблее ООН уголовно-правовую конвенцию по кибербезопасности* [3 VII 2018], <https://tass.ru/politika/5342231> (14 IV 2018).

autorskich, własności prywatnej, ingerencja w sprawy wewnętrzne obcego państwa. Nie wyraża zgody na to, by zagraniczne służby specjalne mogły ingerować w sieć komputerową FR bez oficjalnego zawiadomienia, albowiem może to zagrażać bezpieczeństwu i suwerenności państwa. W rosyjskim projekcie konwencji jest także zawarty zapis o wymianie danych, lecz ma się on odbywać „na innej, ściśle prawnej podstawie”, co ma być uzgodnione w toku dyskusji nad konwencją. Według I. Rogaczewa projekt uwzględni równoprawną interakcję działających mechanizmów lub tworzenia nowych, na bazie współpracy w dziedzinie karnoprawnej między różnymi państwami. Nie odpowiada też Moskwie proponowany wybór – albo Konwencja Budapesztańska albo nic³⁷.

Federacja Rosyjska na arenie międzynarodowej w kwestiach cyberbezpieczeństwa jest dość aktywna: dąży do wzmocnienia współpracy w ramach umów bilateralnych, w ramach działania wyspecjalizowanych jednostek organizacji międzynarodowych w zakresie cyberbezpieczeństwa, zgłasza propozycje ustawodawcze i in. Natomiast na przeszkodzie intensyfikacji współdziałania w danym obszarze z innymi państwami stoją zarzuty innych państw o wspieranie przez Kreml rodzimych cyberterrorystów i hakerów, czemu strona rosyjska zaprzecza. Warto zwrócić także uwagę na brak ujednoczonego ustawodawstwa w badanej kwestii i uniwersalnej definicji cyberbezpieczeństwa, co także utrudnia, z perspektywy Rosji, owocną współpracę w zwalczaniu cyberataków. Mimo wyżej wymienionych trudności Moskwa jest nastawiona na dalszą owocną współpracę z państwami i międzynarodowymi organizacjami, takimi jak np. BRICS, ONZ, G20, WTO.

Kwestie bezpieczeństwa Rosja reguluje uzupełnianiem i nowelizacją krajowej bazy ustawodawczej, powołaniem odpowiednich organów i instytucji³⁸.

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ Istotne z punktu widzenia cyberbezpieczeństwa Rosji są następujące wybrane akty prawne: *Федеральный закон от 26 VII 2017 г. № 187-ФЗ „О безопасности критической информационной инфраструктуры Российской Федерации”*; *Приказ ФСТЭК России от 6 XII 2017 г. № 227 „Об утверждении Порядка ведения реестра значимых объектов критической информационной инфраструктуры Российской Федерации”*; *Постановление Правительства РФ от 8 II 2018 г. № 127 „Об утверждении Правил категорирования объектов критической информационной инфраструктуры Российской Федерации, а также перечня показателей критериев значимости объектов критической информационной инфраструктуры Российской Федерации и их значений”*; *Постановление Правительства РФ от 17 II 2018 г. № 162 „Об утверждении Правил осуществления государственного контроля в области обеспечения безопасности значимых объектов критической информационной инфраструктуры Российской Федерации”*; *Приказ ФСТЭК России от 21 XII 2017 г. № 235 „Об утверждении требований к созданию систем безопасности значимых объектов критической информационной инфраструктуры Российской Федерации”*; *Федеральный закон „О безопасности” 2010 г.*; „*Стратегия обеспечения национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года*” – *Указ Президента РФ № 537 от 12 IX 2009 (в ред. от 1 VII 2014)*; „*Уголовный кодекс Российской Федерации*” от 13 VI 1996 N 63-ФЗ (ред. от 29 VII 2018).

Nie stanowią wyjątku problemy cyberbezpieczeństwa – w tym aspekcie stara się sprostać wymogom zmieniającej się rzeczywistości i wykorzystując narzędzia prawne skutecznie odpowiedzieć na nowo powstające formy cyberprzestępczości.

W 1997 r. wszedł w życie nowy Kodeks Karny FR, który w art. 28 uwzględnił „przestępstwa w sferze informacji komputerowej”. Rok później przy MSW FR powstało Biuro ds. zwalczania przestępstw w dziedzinie wysokich technologii. Z kolei w 2001 r. Biuro zostało przekształcone w Biuro „K”, które działa do dziś i wchodzi w skład Biura specjalnych przedsięwzięć technicznych MSW Rosji³⁹. Głównym zadaniem Biura „K” jest prowadzenie czynności operacyjno-rozpoznawczych w celu zwalczania przestępstw związanych z wysokimi technologiami. Specjaliści Biura „K” jako pierwsi w Rosji zajęli się cyberprzestępstwami. W pierwszej kolejności udało im się postawić zarzuty osobom, które nie tylko rozpowszechniały w Internecie materiał pornograficzny z udziałem dzieci, lecz nakłaniali małoletnich do świadczenia usług seksualnych. Zostały ówczesnie udokumentowane pierwsze przestępstwa związane z tworzeniem i wykorzystaniem złośliwych programów oraz z nielegalnym wejściem w posiadanie informacji komputerowych. Współcześnie Biuro „K” dokłada wszelkich starań w celu znalezienia sprawców i wykrycia następujących przestępstw: łamanie zasad eksploatacji środków przechowywania, opracowania lub przekazywania informacji komputerowej oraz sieci informacyjno-telekomunikacyjnych (art. 274 KK FR); nielegalny dostęp do informacji komputerowej (art. 272 KK FR); tworzenie, wykorzystanie, rozpowszechnianie złośliwych programów komputerowych (art. 273 KK FR); oszustwa komputerowe (art. 159.6 KK FR); wykorzystanie małoletnich w celu produkcji nagrań pornograficznych lub przedmiotów (art. 242.2 KK FR); czyny lubieżne (art. 135 KK FR); nielegalny handel specjalnymi technicznymi środkami przeznaczonymi dla tajnego uzyskania informacji (art. 138.1 KK FR); łamanie praw autorskich i pokrewnych (art. 146 KK FR)⁴⁰.

Warto podkreślić, iż Biuro „K” ma swoje oddziały we wszystkich regionach Rosji. Taki rodzaj „decentralizacji” sprzyja bardziej efektywnej pracy w wykryciu cyberataków i przeciwdziałaniu cyberprzestępstwom zarówno na poziomie regionalnym, jak i międzynarodowym.

Do sukcesów jednego z oddziałów Biura „K” (konkretnie oddziału 41) można zaliczyć rozpracowanie w ciągu półtora roku zorganizowanej grupy hakerów, którzy dokonali kilku tysięcy włamań na konta elektroniczne. Grupa działała od 2013 r., a jej ofiarą padły elektroniczne systemy płatności, banki oraz podmioty prawne. Grupa atakowała za pomocą dobrze przemyślanego, celowego *fishingu* (z wykorzystaniem socjotechnik) z różnych państw (grupa przestępcza w tym

³⁹ Zob.: Управление „К” МВД России, https://мвд.рф/мвд/structure1/Управление/Управление_K_MVD_Rossii (13 V 2018).

⁴⁰ A. Масалков, *op.cit.*, s. 169-171.

celu wyjeżdżała za granicę) oraz korzystała ze specjalnego oprogramowania oraz technologii ukrycia swojego miejsca pobytu. Na początku 2017 r. pracownik Biura „K” udało się zidentyfikować wszystkich członków przestępczej grupy. Łączna wartość szkód w wyniku przestępczej działalności wyniosła ponad 500 mln RUB⁴¹.

W rosyjskim Kodeksie Karnym odpowiedzialność za przestępstwa w sferze informacji komputerowej jest przewidziana w rozdziale 28 KK FR, ze szczególnym uwzględnieniem następujących artykułów: 272 – nielegalny dostęp do informacji komputerowej; 273 – tworzenie, wykorzystanie, rozpowszechnianie złośliwych programów komputerowych; 274 – łamanie zasad eksploatacji środków przechowywania, opracowania lub przekazywania informacji komputerowej oraz sieci informacyjno-telekomunikacyjnych. Niektórzy eksperci uważają, iż istniejące ustawodawstwo o odpowiedzialności za przestępstwa w sferze informacji komputerowych uwzględnia tylko przestępstwa komputerowe, czyli przestępstwa, które są popełniane przy zastosowaniu komputerów i informacji komputerowej (cyberbezpieczeństwa) a nie uwzględnia innych przestępstw dokonywanych z ich wykorzystaniem. Podkreślają przy tym, że na poziomie porozumień państw obszaru WNP, dokumenty dotyczące cyberprzestępstw są bardziej dopracowane, niż KK FR⁴².

Istotnym z punktu widzenia cyberbezpieczeństwa w Rosji jest ustawa o bezpieczeństwie krytycznej infrastruktury informatycznej (KII)⁴³, która weszła w życie 1 I 2018 r. W celu wyjaśnienia ogólnych zasad zawartych w danej ustawie, poszczególne organy uchwalają odpowiednie akty prawne. Uwzględniono także prowadzenie rejestru ważnych obiektów KII oraz dla podmiotów IKK wyznaczono obowiązki, m.in. kierownik podmiotu IKK ma obowiązek powołać komisję, która przygotowuje spis obiektów KII oraz nada tym obiektom odpowiednią kategorię. Z dniem 5 III 2018 r. obowiązują przepisy dotyczące wymogów powołania systemu bezpieczeństwa ważnych obiektów KII.

Podsumowując powyższe rozważania należy stwierdzić, że Federacja Rosyjska dąży do wzmocnienia systemów ochrony przestrzeni wirtualnej zarówno na poziomie ustawodawczym, jak i wykonawczym.

⁴¹ *Ibidem*, s. 173.

⁴² Zob. więcej: В.А. Номоконов, Т.Л. Тропина, *Кибепреступность как новая криминальная угроза*, „Криминология вчера, сегодня, завтра” 2012, № 1, <https://cyberleninka.ru/article-/v/kiberprestupnost-kak-novaya-kriminalnaya-ugroza> (18 IV 2018).

⁴³ Федеральный закон от 26 VII 2017 г. N 187-ФЗ „О безопасности критической информационной инфраструктуры Российской Федерации”, <https://rg.ru/2017/07/31/bezopasnost-dok.html> (18 IV 2018).

Uwagi końcowe

Kwestie zapewnienia bezpieczeństwa w sieci, infrastruktury krytycznej, przeciwdziałania cyberterroryzmowi stanowią jeden z najbardziej istotnych i nadrzędnych celów państw świata. Federacja Rosyjska także postawiła sobie za cel zbudowanie efektywnego systemu bezpieczeństwa w tym zakresie. Według danych Ministerstwa Łączności i Komunikacji Masowej FR z końca 2017 r. Rosja zajęła dziesiąte miejsce w rankingu cyberbezpieczeństwa Międzynarodowego Związku Telekomunikacyjnego. Tym samym wyprzedziła wysokorozwinięte pod względem technologicznym państwa jak Japonię i Norwegię, a także Wielką Brytanię (12 miejsce), Południową Koreę (13 miejsce), Finlandię (16 miejsce), Niemcy (24 miejsce) oraz Włochy (31 miejsce)⁴⁴.

Pomimo sukcesów w wykrywaniu cyberprzestępców oraz odpięciu cyberataków poziom zabezpieczenia użytkowników nie jest nadal zadowalający. Nie jest do końca także zadowalająca współpraca międzynarodowa w tym zakresie. Należy wziąć pod uwagę szereg zarzutów kierowanych w stronę Rosji o sprzyjanie działalności propaństwowych grup hakerskich, które efektywnie blokują krytyczną infrastrukturę innych państw. Mimo zawilości problemu i wzajemnych zarzutów, rosyjskie władze, zdając sobie sprawę z powagi zagrożeń płynących z sieci, są nastawione na ścisłą międzynarodową współpracę w dziedzinie cyberbezpieczeństwa. W tym celu Rosja podpisuje szereg umów bilateralnych oraz stara się aktywnie uczestniczyć w pracach organizacji międzynarodowych.

Władze rosyjskie są świadome stojących przed nimi szeregu wyzwań przed zapewnieniem skutecznej ochrony cyberprzestrzeni. Przede wszystkim kluczowym zadaniem jest podniesienie poziomu przygotowania rosyjskich specjalistów w walce z cyberprzestępczością, tworzenie skutecznej infrastruktury i zabezpieczenie przed cyberatakami oraz rozwój i doskonalenie międzynarodowego systemu wymiany informacji o zagrożeniach w sieci.

⁴⁴ Zob. *The Global Cybersecurity Index, GIC 2017*, https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2017-PDF-E.pdf (20 IV 2018). W badaniu wzięły udział 193 państwa.

Abstract

Helena Giebień

Cybersecurity in the Russian Federation. Outline of the problem

The article undertakes the issues of cybersecurity in Russia. It shows the scale of cybercrime, their impact on the functioning of the states and attempts to solve the problem. The main thesis of the article states that the Russia Federation seeks to enhance its cyberspace security systems both on the legislative and executive level, trying to protect state's institutions and critical infrastructure as well as cooperating with other states and international organizations.

The articles analyses primary and secondary sources such as legal acts, reports, scientific literature, and Russian press, to present the research problem and draw conclusions.

The research shows that the Russian authorities are aware of the multiple challenges they have to face to ensure the efficient security of the cyberspace. Among the key elements are the raise of the level of competence of Russian specialists fighting cybercrimes, creation of the efficient infrastructure and protection against cyber attacks as well as improving the international system of information exchange on threats in the network. Russia faces also the challenge to strengthen multilateral cooperation with other states, based on mutual trust, especially in the face of a negative image of Russia resulting from the activities of hackers, connected to the state, who can paralyze the critical infrastructure of the other states.

Keywords: cybersecurity, cyber terrorism, cyber attack, cyberwar, Russian Federation

References

- 2017 Norton Cyber Security Insights Report. Global Results, http://now.symassets.com/content/dam/norton/global/pdfs/norton_cybersecurity_insights/NC-SIR-global-results-CA.pdf.
- BadRabbit prygnął, 24 X 2017, <https://www.group-ib.ru/blog/badrabbit>.
- Bielski K., *Cyberterroryzm – nowe zagrożenie bezpieczeństwa państwa w XXI wieku*, „Acta Politica” 2015, nr 34.
- Bierickij A.W., *Mezhdunarodnyje dogoworennosti po kiberprostranstwu: wozmozen li konsensus?*, https://riss.ru/images/pdf/journal/2012/4/10_.pdf.

- Bondarenko S.W., *Wirtualnyje setewyje soobsczestwa dewiantnogo powedenija*, 28 VIII 2017, <http://cyberpsy.ru/articles/bondarenko-internet-deviantnost/>.
- Bógdał-Brzezińska A., Gawrycki M., *Cyberterroryzm i problemy bezpieczeństwa informacyjnego we współczesnym świecie*, Warszawa 2003.
- Cyberterroryzm*, <http://www.antyterroryzm.gov.pl/CAT/antyterroryzm/wspol-praca-zagraniczna/cyberterroryzm/566,Cyberterroryzm.html>.
- Cyberwojna jako rzeczywistość XXI wieku*, www.geopolityka.org/analizy/1813-cyberwojna-jako-rzeczywistosc-xxi-wieku.
- Denning D.E., *Wojna informacyjna i bezpieczeństwo informacji*, Warszawa 2002.
- Dni, które wstrząsnęły Estonią*, 12 V 2018, <https://www.eesti.pl/dni-ktore-wstrzasnely-estonia-11963.html>.
- Federalnyj zakon ot 26 ijula 2017 g. N 187-FZ „O bezopasnosti kriticzeskoj informacionnoj infrastruktury Rossijskoj Federacii”, <https://rg.ru/2017/07/31/bezopasnost-dok.html>.
- Gamow A., *Putin: Rossia – perwaja w Ewrope po czislu polzowatelej globalnoj sieti*, 6 VII 2018, <https://www.kp.ru/daily/26852.7/3894001/>.
- Group-IB, *Itogi 2017*, 27 XII 2017, <https://www.group-ib.ru/blog/report2017>.
- Gurjanow S., *Russkich hakerow obwinili wo wzlomie minoborony Germanii*, 28 II 2018, <https://vz.ru/news/2018/2/28/910461.html>.
- Kemp S., *Digital in 2018: World's Internet users pass the 4billion mark*, 30 I 2018, <https://wearesocial.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018>.
- Kopczewski M., *Elementy infrastruktury krytycznej państwa (organizacji) – jako obiekty narażone na ataki cyberterrorystyczne*, http://www.ptzp.org.pl/files/konferencje/kzz/artyk_pdf_2011/054.pdf.
- Koszczyńska E.A., *K woprosu o problemach protiwodejstwija kiberterrorizmu*, „Omskij Naucznyj Westnik. Seria ‘Obszczestwo. Istorija. Sowremennost’” 2017, nr 4.
- Kuznecow A., „Sberbank”: *tret kiberprestupnikow – szkolniki*, 4 VII 2018, https://www.iguides.ru/main/security/sberbank_tret_kiberprestupnikov_shkolniki/.
- Lewis J.A., *Assessing the risk of cyber terrorism, cyber war and other cyber threats*, 2002, Center for Strategic and International Studies, https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/021101_risks_of_cyberterror.pdf.
- Masalkow A., *Osobennosti kiberprestuplenij w Rossii: instrumenty napadenija i zaszczita informacii*, Moskwa 2018.
- Melnikow D., *Russkije hakery: czto łomajut, za skolko i poczemu oni luczsziye w mire*, 16 IV 2016, https://life.ru/t/технологии/401683/russkie_khakiery_chno_łomaiut_za_skolko_i_pochiemu_oni_luchshie_v_mirie.
- Michajlowa A., *Problemy kiberbezopasnosti w Rossii i puti ich reszenija*, 20 I 2014, <http://www.garant.ru/article/520694/>.

- Michalik Ł., *Pole walki: cyberprzestrzeń. Kiedy haker staje się żołnierzem?*, <https://gadzetomania.pl/1471,pole-walki-cyberprzestrzen-kiedy-haker-staje-sie-zolnierzem>.
- Minak K., *Kiberprestupnost w Rossii wyrosła w szest raz*, 29 XI 2017, <https://360tv.ru/news/obschestvo/kiberprestupnost-v-rossii-vyrosła-v-shest-raz/>.
- MoneyTaker: ochota na newidimku*, 11 XII 2017, <https://www.group-ib.ru/blog/moneytaker>.
- Narodowy Program Ochrony Infrastruktury Krytycznej*, 2015, <https://rcb.gov.pl/wp-content/uploads/Narodowy-Program-Ochrony-Infrastruktury-Krytycznej-20151.pdf>.
- Nomokonow W.A., Tropina T.L., *Kiberprestupnost kak nowaja kriminalnaja ugroza*, „Kriminologia wczera, siegodnia, zawtra” 2012, nr 1, <https://cyberleninka.ru/article/v/kiberprestupnost-kak-novaya-kriminalnaya-ugroza>.
- Olszewski B., *Militarne zwalczanie cyberterroryzmu*, https://www.researchgate.net/publication/308608021_Militarne_zwalczanie_cyberterroryzmu_The_Use_of_The_Military_Forces_Against_Cyber_Terrorism.
- Petya pokorijet Ukrainu*, 27 VI 2017, <https://www.group-ib.ru/blog/petya>.
- RF predlozila na Genassamblee OON ugolowno-prawowuju konwenciju po kiberbezopasnosti*, 3 VII 2018, <http://tass.ru/politika/5342231>.
- Rossia gotowa podpisat' dogovor o kiberbezopasnosti s SSzA, zajawil Putin*, 10 III 2018, <https://ria.ru/world/20180310/1516074759.html>.
- Rossia priglasit piat gosudarstw k partnerstwu po kiberbezopasnosti*, 30 IX 2017, <https://pravo.ru/news/view/146263/>.
- Rosyjscy hakerzy – największa broń Kremla*, 7 V 2015, <http://www.newsweek.pl/swiat/cyberwojna-rosja-hakerzy-usa,artykuly,362722,1.html>.
- Saczkow I., *Echo kiberwojny*, 15 V 2017, <https://www.group-ib.ru/blog/wanna-cryptor>.
- Sberbank: Poteri RF ot kiberprestupnosti w 2018 g. mogut dostignut 1 trln rub.*, 24 V 2018, https://1prime.ru/state_regulation/20180524/828856897.html.
- Szubrycht T., *Cyberterroryzm jako nowa forma zagrożenia terrorystycznego*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2005, nr 1.
- Szyfruje dyski i żąda okupu. Jak działa wirus Petya?*, 27 VI 2017, <https://www.tvp.info/32991912/szyfruje-dyski-i-zada-okupu-jak-dziala-wirus-petya>.
- The Global Cybersecurity Index, GIC 2017*, https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2017-PDF-E.pdf.
- Tokarski H., *Cyberprzestępczość a profilaktyka*, [in:] *Współczesne zagrożenia zdrowia i bezpieczeństwa publicznego*, Z.W. Grajek, M. Knaś, A. Sęk (eds.), Suwałki 2016.
- Uprawlenije „K” MWD Rossii, https://мвд.рф/mvd/structure1/Upravlenija/Upravlenie_K_MVD_Rossii.

W MWD soobsczili o koliczestwe zaregistrorowanych kibeprestuplenij w Rossii, 6 VII 2018, <https://ria.ru/society/20180706/1524114695.html>.

W Rossii w 2017 godu było sowerszeno poczti 90,6 tys. kibeprestuplenij, 14 VIII 2018, <http://www.banki.ru/news/lenta/?id=10614845>.

White K.C., *Cyber-Terrorism: Modem Mayhem*, Carlisle 1998, <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a345705.pdf>.

Helena Giebień – dr politologii, adiunkt w Zakładzie Badań Wschodnich w Instytucie Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Wrocławskiego. ORCID: 0000-0003-3764-2114

Karol Kwietniewski

Omnipotence of the Russian Federation in the European part of the post-Soviet area

Introduction

The peaceful breakup of the Soviet Union was something unheard in the history of the great empires. Russia as the legal heir of the USSR, inherited most of the military, scientific and economic potential after the fallen empire. The huge territory on which the Russian Federation stretches has also important role. In the 21st century, thanks to high prices for energy resources and the taking over power by a charismatic leader Vladimir Putin, Russia quickly returned to aggressive foreign policy towards the post-Soviet states, which we can define as omnipotence in the region. In this post-Soviet area, the Russian Federation (FR) has spread its neo-imperial policy, which describes this area as a region of „close abroad”, considering this region as an exclusive sphere of influence¹. The subregion of the European part of the post-Soviet area, which consists of the former republics of the USSR – Belarus, Ukraine, Moldova, Georgia, Armenia and Azerbaijan, became a special direction of the new policy. The political instability of these countries and the attempts to emancipate from Russia influence and even direct politics towards democratic reforms and liberalization of the economy have met with a series of counter-measures taken by Russia. The economic and social slump in the 1990s in Russia caused social dissatisfaction with the Western model, which was improperly imputed under the rule of Boris Yeltsin and through Gaydar reforms². After the transformation fiasco and the failed attempt to transition Russia into a „normal” state in the style of Western democracies, most of its inhabitants stopped believing that such a change is in their interest. In the 21st century, this put Russians into increased political ambitions, which found their way in the rhetoric of return to the international arena as a global power and the first step, was to subordinate the states of the European post-Soviet area that drifted

¹ *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, A. Legucka, K. Malak (eds.), Warszawa 2008.

² W. Marciniak, *Rozgrabione imperium*, Kraków 2001.

towards the democratic system, liberal politics and economic norms at the beginning of the 21st century. To overcome this tendency, Russia uses many impact vectors showing its omnipotence in the area under investigation. This subregion is particularly important for the Russian Federation, mainly due to its geopolitical location, access to technology, hydrocarbon transit opportunities, trade, military aspect and historical connections.

The genesis of the Russian Federation

Who is present Russian? The foreign policy of the Russian Federation after the collapse of the USSR has changed drastically during last 30 years and moved the poles of action. Political authorities from the Kremlin have had to adapt several times to very fast changes in the international environment and, above all, changes in the perspective of Russia's perception of international relations. Now days activities in Ukraine show that the FR adopted a coherent and stable internal and foreign policy³. The process of its shaping can be divided into several phases. The first of them began in 1991. Then foreign policy was shaped by pro-Western liberals who believed that Russian interests would be met by establishing close cooperation and integration with Western countries. Historically, Russian politics was divided between supporters of the pro-western course Westernizers (*Zapadniki*) and Slavophiles, who believed that Russia is the center of the Slavic world and should dominate this region⁴. In the period of the independence of post-Soviet states, a wave of migration from these countries of Russian citizens to homeland was evident⁵. It was caused by several factors, eg. economic issues, the prestige of living in the Russian Federation, the uncertainty of fate in the newly created republics, avoiding outbreaks of conflicts or the desire to return to the homeland. During this period, the idea of a near-abroad which related to former republics was shaped and in the Russian perspective referred to post-Soviet countries as „not entirely” independent subjects of international relations. Despite the wave of remigration, some of those who remained in these countries felt their membership in Russia⁶. What in the later stages of the evolution of Russian foreign policy has become the *modus operandi* of pressure and policy in the region. The second stage of shaping Russian foreign policy is the period of Vladimir Putin's rule. From 1999 to 2008 when it managed to shape the foundations of today's

³ C. Nitoiu, *Aspirations to great power status: Russia's Path to Assertiveness in the International Arena under Putin*, „Political Studies Review” 2017, vol. 15.

⁴ M. Bierdiajew, *Rosyjska idea*, Warszawa 1999.

⁵ C. Nitoiu, *op.cit.*

⁶ *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej – wybrane aspekty stosunków z Polską, Białorusią i Ukrainą*, L. Zyblikiewicz, M. Czajkowski, P. Bajor (eds.), Kraków 2010.

neo-imperial policy⁷. During this period, the priority of foreign policy became countries close to abroad in which the so-called colorful revolutions. In the third stage after 2012 to the present moment, Russia begins to realize its ambitions to return to the international arena as a global power. Both periods are also characterized by a gradual infliction of relations with the West.

Characteristics of the post-Soviet area. For historical reasons, the authorities in Moscow assume that Russia needs a buffer zone to feel safe. This zone was to be composed of states formerly forming part of the USSR. Its purpose is to separate the FR from its adversaries. In the nineties, the idea of creating an organization that would become a skeleton for this type of activity arose. The effect of this idea was the creation of the Commonwealth of Independent States. From the beginning, however, this organization did not fulfill its function due primarily to the fact that some of states did not want to become its members. Thus, the role of the CIS diminished over time. At the turn of the 20th and 21st centuries, other former Soviet bloc countries joined NATO, including Poland, Hungary, Romania and the Baltic republics. Russia's answer to this challenge was the establishment of the Collective Security Organization (Организация Договора о Коллективной Безопасности), composed of six former republics of the USSR. Interestingly, now in its composition in the European part are only two countries Armenia and Belarus, with which the Federation is additionally associated with the Union of Belarus and Russia, which is mainly military.

The Russian authorities, starting from the above-mentioned assumption about a safe buffer zone, could not allow for further „westernization” in the post-Soviet area. Hence, Russia has begun to press the republics harder to participate in the Collective Defense Organization (CSTO). According to analysts Carnegie think-tank, „if Moscow was not able to exert the appropriate pressure that would make it join the CSTO, it was necessary to block the possibility of joining this country to another military alliance”. Later, the same researcher comes to a conclusion in which NATO in Russian perspective, as in the Cold War, is an enemy, and despite the growth of the Pact's potential and the depreciation of Russia's position. The Federation should not seek to maintain absolute sphere of influence in the discussed region or, in the worst case, strive for Belarus's neutrality, Ukraine, Moldova and the three Caucasian republics – Georgia, Armenia and Azerbaijan⁸.

⁷ J. Pena-Ramos, *The Impact of Russian Intervention in Post-Soviet Secessionist Conflict in the South Caucasus on Russian Geo-energy Interest*, „International Journal of Conflict and Violence” 2017, vol. 11, no. 3.

⁸ A. Gabuev, *Russian-U.S flashpoints in the post-soviet space: The view from Moscow*, „U.S. – Russia Insights”, II 2018.

Vectors of omnipotence of the Russian Federation

Economic. Russia as the largest country in the region, additionally rich in raw materials for most of the countries in the discussed area, is also the largest trading partner. After the natural gravity of trade towards the large Russian market, the countries surrounding Russia are importing a significant part of the necessary goods from the Russian Federation. The Federation is an exporter of many industrial and food products, but also raw materials. Intensification of the exchange is also ensured by the existing infrastructure built in the period of the USSR, connecting the then periphery and the center in Moscow.

Table 1. The three largest trading partners for the European part of the post-Soviet area

State	1 position	2 position	3 position
Armenia**	Russian Federation	China	Turkey
Azerbaijan*	Russian Federation	Turkey	USA
Belarus**	Russian Federation	China	Turkey
Georgia**	Turkey	Russian Federation	China
Moldova**	China	Ukraine	Russian Federation
Ukraine*	Russian Federation	Germany	Belarus

* Data from 2015

** Data from 2016

Source: Own study based on data from the World Bank: *Trade Statistic by Country*, <https://wits.worldbank.org/countrystats.aspx?lang=en> (1 VII 2018).

The above table shows the cross-section of the three largest trading partners (in terms of total trade), all six European countries which are part of the post-Soviet area. It shows that for the majority of them, Russian Federation is the largest partner. For Moldova and Georgia, respectively they are the second and third partner countries in terms of the volume of trade.

For each of the countries listed in the table, good trade relations with Russia are considerable importance. Therefore, Russia uses this fact using the tactics of incentives and threats. As exemplified we can use cases of Georgia and Belarus. Georgia lost much in economic terms after the rise of pro-European party United National Movement. Russia by imposing an embargo on agricultural products, including wine, which is the main export good of Georgia, negatively affected the economic situation. Belarus, on the other hand, receives huge subsidies through

reduced purchase prices of gas and oil, as well as loans, thanks to which the political line does not change in this country.

Russia is the main importer of their products and raw materials for the majority of the republics of the European part of the post-Soviet area. Its key role is associated with subsidies in the form of lower gas or oil prices, as was the case in Ukraine and Belarus, but also the possibility of breaking or suspending trade, as in the case of Georgia or Ukraine. The main vector of economic pressure are mine fuels, which Russia sells to the country at reduced prices, if their policies coincide with the goals of the FR or normal (comparable to the prices of supplies to Western Europe) when the republics are „against” the existing state of affairs and act against the interests of Russia.

Russian minority. One of the vectors of Russia destabilizing the region are actions on the canvas of the Russian minority living in the region's states. Russia often puts herself in the position of a defender of the Russian minority, which according to the Kremlin's rhetoric is stigmatized and its rights are violated. This is often combined with reference to the Second World War and the fight against nationalism / fascism in those countries.

From these actions it can be concluded that the goal of Russia is to create fragility centers which if desired to achieve a goal may be averted to destabilize and often due to the largest agglomerations in the provinces bordering the Russian Federation, also undermining the territorial integrity of the South Ossetia, Abkhazia, Lugansk or Donetsk. Currently, the Russian media in the east of Ukraine, including the annexation of Crimea and the conflict in the Lugansk and Donetsk regions, are not a fading topic in the media. Both actions were taken by Russia in the rhetoric on the defense of the Russian-speaking minority in Ukraine.

Frozen conflicts. The post-Soviet area, due to its complicated history, is characterized by ethnic diversity. In all countries of the region, there are ethnic mosaics, regardless of the state borders and often even eyebrows. Thus, there are many provinces claiming autonomy or pursuing secession. This is especially visible in the European part of the post-Soviet region, almost every one of those states is struggling with such problems. In addition, the region is „rich” in the so-called „frozen conflicts” at the root of which are ethnic or territorial conflicts, and which originate from the collapse of the USSR⁹. Currently, most of these conflicts are in the cold phase, however, they can be stimulated at any moment. What makes them a very useful tool in Russia's foreign policy. A good example is the war in Georgia in 2008, in which the immediate cause was Georgian intervention in South Ossetia, which defined its status as autonomous but was legally part of Georgia. Through close ties with Russia to counter-attack activities of Georgia, Russia asked for counter measures. Examples of such activities can be multiplied

⁹ J. Pena-Ramos, *op.cit.*

and adapted to the scenario of the implementation of foreign policy tasks by the Russian Federation.

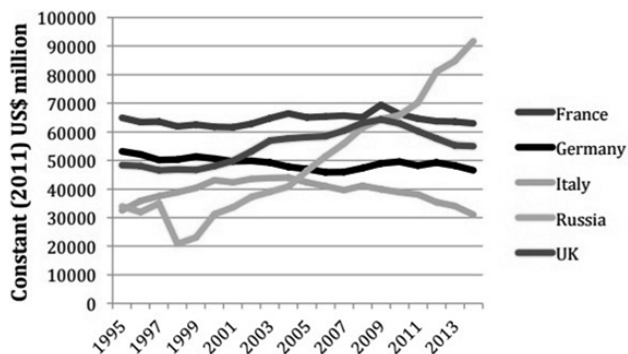
In the mention area we can marked eight main conflicts which can be described as frozen. In the analyze two things should be noted. First, the conflicts in the east of Ukraine and the Crimean conflict are active and within them comes military activities often referred to as a hybrid war. Secondly, some of these conflicts are located in the North Caucasus (Chechnya, Dagestan, Ingushetia), so the possibility of being infected by destabilization is also real within the FR borders. Each of the indicated conflicts may change its status from „frozen” to „hot” at any time, which may lead to the destabilization of a given country or subregion and thus change the policy. As it was during the Georgian-Russian war in August 2008. Through the Russian intervention to which the Russian Federation perceives legitimacy in defense of the Russian-speaking population, the entire accession process of Georgia to Western structures – the European Union and NATO – has been blocked¹⁰. According to many experts, the war in this respect was precisely aimed at stopping Georgia’s attempts to integrate Western structures.

Military domination. Russia as the successor of the USSR from the beginning of the 1990s had a tremendous military potential in relation to all countries of the post-Soviet area but also for West European. Because of the economic slump, Russia lost much of the potential of a world power, but it was still a very important player in military matters. Accumulated equipment, outdated structures and low morale translated into defeat in the first Chechen war. Systematic reconstruction took place in the early 2000s when military expenses began to grow much faster. The first sign of the awakening power was the Second Chechen War, which sealed the fate of this republic as part of the Federation. Increasing expenditures and modernization made it possible to easily defeat Georgia in 2008, which stopped its attempts to integrate with the Western structures. The third step in rebuilding the potential is a new type of war – a hybrid war in the east of Ukraine in which Russia is officially not involved, however, there are many indications that the Federation is its main architect¹¹. The newest indicator can be Russia engagement in Syria.

¹⁰ K. Kwietniewski, *Reform of Georgian Police – Mr. Saakashvili PR curtain*, [in:] *Badania i rozwój młodych naukowców – Nauki humanistyczne i społeczne*, vol. XI, J. Nyćkowiak (ed.), Poznań 2018.

¹¹ J. Hajduk, T. Stępniewski, *Wojna hybrydowa Rosji z Ukrainą: uwarunkowania i instrumenty*, „Studia Europejskie” 2015, nr 4.

Chart 1. Military expenditure of Russia in comparison to Western European countries from 1995 to 2014

Source: based on SIPRI data: E. Anderson, O. Gee, *France named Europe's top military spender*, IV 2015, <https://www.thelocal.fr/20150413/france-tops-military-spending-in-western-europebased> (1 VIII 2018).

Chart 1 shows Russia's military expenditure compared to Western European countries over the nineteen years from 1995 to 2014. On its basis, we can observe how the dynamic growth accompanies the military expenditure of the Russian Federation in comparison to one of the largest economies in the world (UK, France, Germany, Italy). After the collapse in the second half of the 90s; at the end of this decade, a continuing upward trend in Russia's spending on armaments is beginning. The remaining four powers of Western Europe until 2008 are certain, due to the financial crisis, they are reducing the military budget, while Russia a year later overtakes other countries in the ranking, spending the most – over 70 billion dollars in 2011. It illustrates the determination of the Russian Federation in the field of building military capabilities and the will to dominate the increasingly broader international arena.

Conclusions

The Russian Federation after the 1990s and the destabilization associated with the attempt to introduce democratic and liberal reforms, entered the 21st century as a marginal player in the international arena and with a weakening influence in the zone of its vital interests, which is the post-Soviet area. The beginning of the 21st century brought a revival in economic and political terms. The new president, Vladimir Putin, and the prosperity of hydrocarbons allowed for gradual rebuilding of the country's potential. Currently, the FR aspires to be the global

superpower, constantly developing its potential. The problem on the way to the set goal, which is to return to the international arena as a global power, is the economic instability associated with the lability of energy commodity prices, which have the greatest impact on the budget. Russia began its restaurant as a neo-imperial state by designating a sphere of influence encompassing states described as „close abroad”. A particular course of events takes place in the European part of the post-Soviet area. It is a region that is particularly important for the development of Russia’s ambitions in the regional and international arena, hence the actions aimed at implementing Russia’s policy in this area are a priority. From the general instability in the mid 90’ of the entire post-Soviet area, Russia was the first to settle the internal situation. This translated into an intensification of actions aimed at subordinating the states from the post-Soviet area. There are many examples of Russian actions in this matter. The main distinguished in this region are: political instability of the countries of the area, Russia’s use of the Russian minority as a vector of influence, economic blackmail and/or economic subsidies, deepening instability by stirring „frozen conflicts” and Russia’s absolute military dominance recently strengthened by further modernization of the armed forces. Russia’s actions in the European part of the post-Soviet area are the best observation field of these activities. We can observe here the entire spectrum of FR activities (both pressure and incentives) related to the neo-imperial ambitions of Russia. Particular examples are Ukraine, Georgia and Belarus in the relations with which Russia has used or continues to use the indicated impact vectors. In the end, we may come to the conclusion that Russia, in fulfilling its neo-imperial ambitions, has begun its activities by using an extensive range of aggressive actions addressed to the states in European part of post-soviet area. On the one hand, it is the desire to cover the area with an exclusive sphere of influence on the other, in the long-term similar activities may be used in relation to other states to which Russia would like to influence, including of course European ones.

Abstract

Karol Kwietniewski

Omnipotence of the Russian Federation in the European part of the post-Soviet area

The following article deals with the issue of the influence of the Russian Federation on countries located in the European part of the post-Soviet area. Due to the diversity of vectors of Russia’s influence, from which article indicates the four most important: economic, military, related to the Russian minority and frozen

conflicts. The article answers the question about the omnipotence of the Russian Federation in the European part of the post-Soviet area, which subsequent stages of the evolution of internal and external policy led to the stabilization and in consequents rebirth of neo-imperial tendencies towards the so-called „Close abroad”. It draw the genesis of the argument from the historical premises of the USSR and the 1990s, as well as the existing links between the former republics of the USSR and Moscow as the center. The article was created using the research desk method on the basis of government documents, the latest studies of that topic, analyzes of leading think-thanks, as well as documents and press releases.

Keywords: omnipotence of the Russian Federation, post-Soviet area, Russia's foreign policy, neo-imperialism, political transformation

References

- Anderson E., Gee O., *France named Europe's top military spender*, IV 2015, <https://www.thelocal.fr/20150413/france-tops-military-spending-in-western-europe>.
- Bierdiajew, M., *Rosyjska idea*, Warszawa 1999.
- Gabuev, A., *Russian-U.S flashpoints in the post-soviet space: The view from Moscow*, „U.S. – Russia Insights”, II 2018.
- Hajduk, J., Stępniewski, T., *Wojna hybrydowa Rosji z Ukrainą: uwarunkowania i instrumenty*, „Studia Europejskie” 2015, nr 4.
- Kwietniewski, K., *Reform of Georgian Police – Mr. Saakashvili PR curtain*, [in:] *Badania i rozwój młodych naukowców – Nauki humanistyczne i społeczne*, vol. XI, J. Nyćkowiak (ed.), Poznań 2018.
- Marciniak, W., *Rozgrabione imperium*, Kraków 2001.
- Nitoiu, C., *Aspirations to great power status: Russia's Path to Assertiveness in the International Arena under Putin*, „Political Studies Review” 2017, vol. 15.
- Pena-Ramos, J., *The Impact of Russian Intervention in Post-Soviet Secessionist Conflict in the South Caucasus on Russian Geo-energy Interest*, „International Journal of Conflict and Violence” 2017, vol. 11, no. 3.
- Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, A. Legucka, K. Malak (eds.), Warszawa 2008.

Karol Kwietniewski – mgr studiów wschodnich, mgr bezpieczeństwa narodowego, doktorant w Instytucie Organizacji i Zarządzania Wydziału Cybernetyki Wojskowej Akademii Technicznej im. Jarosława Dąbrowskiego w Warszawie. ORCID: 0000-0002-7208-0359

Michał Włodarczyk

Problemy migracji zarobkowej w Azji Centralnej w ujęciu gospodarczym i społecznym

Wprowadzenie

Migracja zarobkowa jako zjawisko przyczyniające się do rozwoju państw przyjmujących migrantów oraz będące źródłem znacznych przychodów z przekazów pieniężnych do krajów wysyłających¹, jest jednym z ważniejszych motywatorów przepływu ludności między krajami. W obliczu kryzysu migracyjnego w Unii Europejskiej oraz faktu, że korytarze przepływu ludzi przebiegają zarówno ze Wschodu na Zachód, z państw byłego ZSRR do krajów „starej Unii” oraz z Południa na Północ, z Maghrebu i Bliskiego Wschodu do Europy Południowej, zrozumiałe jest, że temat migracji podejmowany jest w literaturze niezwykle często, prowadzone są także obszerne statystyki dotyczące ruchu intraunijnego i zewnętrznego².

Symptomem europocentryzmu w podejmowanych w literaturze zagadnieniach jest fakt traktowania po macoszemu przepływów ludności na obszarze określanym w rosyjskim dyskursie jako „bliska zagranica” – kraje utworzone bądź odzyskujące niepodległość po rozpadzie ZSRR, szczególnie te, które nie mają możliwości uczestnictwa w procesie integracji europejskiej jak państwa Azji Centralnej. Relacje w obszarze bliskiej zagranicy rozpatrywane są na gruncie politycznym i militarnym, w kontekście prowadzenia przez Rosję polityki siły wobec swoich sąsiadów w duchu realistycznej teorii stosunków międzynarodowych. Stanowi to tym większy bodziec do tworzenia analiz skupiających się na czynnikach ekonomicznych i społecznych, które są kluczowe dla rozważań na temat migracji zarobkowej.

O poziomie niedocenywania tematu migracji w tym odległym od Zachodu regionie świata świadczy wypowiedź byłego prezydenta Stanów Zjednoczonych Baracka Obamy podczas wywiadu udzielonemu brytyjskiemu tygodnikowi

¹ *Labour migration*, <https://goo.gl/oQEETF> (20 VI 2017).

² Por. *Statystyki dotyczące migracji i populacji migrantów* [III 2017], <https://goo.gl/dkf8vD> (20 VI 2017).

„The Economist”: „Rosja niczego nie wytwarza. Imigranci nie ruszają do Moskwy w poszukiwaniu możliwości”³. Tymczasem Federacja Rosyjska jest trzecim państwem na świecie pod względem liczby przyjętych imigrantów po Stanach Zjednoczonych i Niemczech, a w roku 2013, przed kryzysem migracyjnym zajmowała w tej statystyce miejsce drugie⁴. Tak daleko idący brak wiedzy ze strony ówczesnego przywódcy największego mocarstwa świata może być implikacją jeszcze szerszego problemu – kwestie migracji w Azji Centralnej nadal są niedostatecznie poznane. W kontekście faktu, że państwa regionu uzyskały niepodległość dopiero w 1991 r., a także wspomnianej wcześniej peryferyjności położenia i przewagi dyskursu siły w analizach relacji zewnętrznych Federacji Rosyjskiej (Rosja a Ukraina, Rosja a Syria etc.) konieczny jest wzrost świadomości problemów regionu, który można osiągnąć dzięki przybliżeniu jego gospodarczej i społecznej specyfiki. Jest to także celem niniejszego artykułu, szczególnie wobec geopolitycznego znaczenia Azji Centralnej opartego jeszcze na klasycznej teorii Heartlandu, „serca światowej wyspy”, jaką jest ten region, będący strategicznym obszarem dla mocarstw kontynentalnych Rosji i Chin⁵ i problemów młodej państwowości państw ekwilibrujących między nimi. Migracje w ostatnich latach stały się już właściwie „buzzwordem” obecnym w mediach drukowanych i elektronicznych, i będącym tematem rozmów nie tylko zaangażowanych działaczy, ale też mieszkańców Europy zmagających się z post-prawdą dnia codziennego dotyczącą zagrożeń, jakie niesie to zjawisko. Przenosząc główny obszar analizy do Azji Centralnej można wyodrębnić wiele problemów, które nie są dostrzegalne dla europejskiego odbiorcy treści i skupić się na pojęciach, którym nie towarzyszy medialny chaos.

W artykule zostanie zaprezentowane porównanie sytuacji gospodarczej państw Azji Centralnej oraz ich wewnętrznych rozwiązań dotyczących emigracji. Na tej podstawie określone zostaną czynniki wypychania migrantów w tych krajach i dla kontrastu porównane z czynnikami przyciągania Federacji Rosyjskiej.

Zasadniczą częścią pracy będzie omówienie problemów społecznych, jakie migracja zarobkowa powoduje dla mieszkańców krajów wysyłających. To także temat podejmowany głównie tylko przez przedstawicieli nauki azjatyckiej, ponieważ migracje w Azji Centralnej charakteryzują się inherentnymi wyłącznie dla nich czynnikami, a proste stwierdzenia dotyczące migracji do USA czy krajów Europy Zachodniej nie mogą być w tym przypadku zastosowane, należy uwzględnić kulturę i relacje w regionie.

³ *An interview with the president*, „The Economist”, 2 VIII 2014, <https://goo.gl/2xnV57> (20 VI 2017).

⁴ C. Menozzi, *International Migration Report 2015 Highlights*, United Nations Department of Economic and Social Affairs, s. 7.

⁵ K. Bobkowski, *Chiny w grze o dominację nad Eurazją*, „Przegląd Geopolityczny” 2013, t. 6, s. 50.

W niniejszych rozważaniach zostanie podjęta próba wskazania rozwiązań przedstawionych problemów, a także odpowiedzi na pytanie o konsekwencje obecnie stosowanej polityki migracyjnej dla Federacji Rosyjskiej.

Charakterystyka państw Azji Centralnej

Pewnym problemem, który musi zostać zaadresowany w pierwszej kolejności by zachować jasny wywód pracy jest występowanie znacznej różnorodności charakterystyki państw regionu, których percepcja zanika podczas używania zbiorczego, regionalnego, określenia „Azja Centralna”.

Przykładem gospodarczej odmienności na tle sąsiadów jest Kazachstan, którego relatywnie wysoki poziom bogactwa liczonego w PKB per capita oraz średniego poziomu zarobków sytuuje pośród krajów przyjmujących migrantów, jako jedyne państwo w regionie. Na ten fakt ma wpływ posiadanie bogatych zapasów surowców naturalnych, przede wszystkim ropy naftowej, a także liberalna polityka zatrudnieniowa, traktująca priorytetowo problem drenażu specjalistów i tworzenia przyjaznych warunków do pracy. Kazachowie również wyjeżdżają do pracy w Rosji, jednak emigranci zarobkowi stanowią niewielki ułamek populacji, maksymalnie 6,6% w latach 2010-2015⁶.

Skrajnie przeciwna sytuacja ma miejsce w Tadżykistanie. Jest to kraj wysyłający migrantów w tak dużym zakresie, że jego rząd sam zachęca swoich obywateli do wyjazdu za granicę dla ustabilizowania własnej gospodarki⁷, ponieważ rodzimy rynek pracy nie jest w stanie przyjąć chcących się zatrudnić. Spojrzenie na dane statystyczne pozwala zrozumieć ten fakt, biorąc pod uwagę, że w roku 2008 stopa bezrobocia w niektórych obszarach wiejskich tego państwa wynosiła 60%⁸. Według niektórych szacunków niemal połowa Tadżyków w wieku produkcyjnym pracuje za granicą⁹, a sam kraj jest w światowej czołówce państw o największym udziale zagranicznych przekazów pieniężnych w PKB, według najnowszych danych (2016 r.) jest to 26,9%, a w roku 2008 było to nawet 50%, co jest absolutnym rekordem¹⁰.

Kirgistan znajduje się pomiędzy przytoczonymi wyżej końcami gospodarczego i zatrudnieniowego statystycznego spektrum. To podobnie jak Tadżykistan

⁶ S. Riazancew, *Labour Migration from Central Asia to Russia in the Context of the Economic Crisis* [31 VIII 2016], <https://goo.gl/EY9kS1> (6 VII 2017).

⁷ A.M. Danzer, B. Dietz, K. Gackowa, *Tajikistan Household Panel Survey: Migration, Remittances and the Labor Market*, Regensburg 2013, s. 18.

⁸ *2009 Investment Climate Statement – Tajikistan* [II 2009], <https://goo.gl/6mFna2> (13 VII 2017).

⁹ S. Riazancew, *Labour Migration...*

¹⁰ *Personal remittances, received (% of GDP)*, <https://goo.gl/ibAEVH> (6 VII 2017).

relatywnie niezamożne państwo w znacznej części zależne od przychodów zza granicy (stanowiły one 1/4 PKB w 2015 r.¹¹), prowadzące jednak liberalną gospodarczo politykę zatrudnieniową, związaną z prorynkowymi reformami przeprowadzonymi w kraju po rozpadzie ZSRR. Po Kazachstanie to państwo zajmujące najwyższą w Azji Centralnej lokatę w rankingu Doing Business mierzącego poziom ułatwień dla przedsiębiorców i poszanowanie praw własności, co w konsekwencji ułatwia tworzenie miejsc pracy. W 2017 r. było to miejsce 75¹².

Graniczący ze wszystkimi pozostałymi państwami Azji Centralnej Uzbekistan to kolejny przykład specyficznego powiązania wskaźników gospodarczych i polityki, które prezentują się mocno odmiennie od sąsiadów i dowód na to, że nie można opierać się wyłącznie na specyfice całego regionu w analizach wewnętrznej sytuacji tworzących go państw. Uzbekistan jest najbardziej zaludnionym państwem Azji Centralnej i rywalizując z Kazachstanem o nieformalne przywództwo w regionie, prowadzi odmienną od niego politykę migracyjną, stosując konserwatywne, centralne zarządzanie i ściśle kontrolując ruch graniczny. Skutkiem może być niewielka proporcja liczby emigrantów zarobkowych do całkowitej populacji kraju (maksymalnie ok. 11%), ale działa tu efekt skali – w liczbach bezwzględnych Uzbekistan przoduje w ilości wyjeżdżających do Rosji pracowników, którzy przynoszą zdecydowanie największą wartość przekazów pieniężnych, w 2013 r. było to niemal 8 mld USD¹³, dwukrotnie więcej niż w Tadżykistanie, mimo że udział tych przychodów w PKB oscyluje wokół 10%¹⁴.

Skrajnie zamknięty na międzynarodowy przepływ ludności jest Turkmenistan, którego przepisy wjazdowe i wyjazdowe tworzą silne obostrzenia. Z tego powodu jego udział w statystykach migracyjnych jest marginalny, co nie zmienia faktu, że najsilniejszy ruch ludności także w Turkmenistanie prowadzi do Federacji Rosyjskiej¹⁵.

Uwarunkowania migracji zarobkowej w regionie – czynniki przyciągania i wypychania

Powyższa pobieżna charakterystyka wyjaśnia różnice w specyfice i natężeniu migracji z przedstawionych państw do Federacji Rosyjskiej, jednak dla pełnego nakreślenia zjawiska należy także przedstawić okoliczności wspólne dla całego regionu. Uwarunkowania wypychania i przyciągania, czyli czynniki sprzyjające

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Doing Business 2017*, s. 7 [1 VI 2016], <https://goo.gl/djE6sG> (6 VII 2017).

¹³ S. Riazancew, *Labour Migration...*

¹⁴ *Personal remittances...*

¹⁵ *Migration Profiles – Turkmenistan*, s. 2, <https://goo.gl/VoeoGA> (6 VII 2017).

wyjazdowi oraz osiedlaniu się za granicą w celu podjęcia pracy w innym kraju są natomiast podobne dla wszystkich państw regionu. W przypadku migracji zarobkowej najważniejsza będzie analiza czynników ekonomicznych, ale choć są one decydujące, istnieje też kilka innych kategorii, które mogą ułatwiać migrantom podjęcie decyzji o opuszczeniu swojego kraju, a jednocześnie wyjaśniać przyczyny, z powodu których Rosja potrzebuje nowych pracowników, przede wszystkim z regionu Azji Centralnej. Są to czynniki demograficzne, kulturowe, a także na bardziej oficjalnym poziomie – polityczno-integracyjne.

Trywialne jest stwierdzenie, że Federacja Rosyjska, mimo problemów ekonomicznych związanych z sankcjami nałożonymi na nią przez Unię Europejską, to państwo relatywnie dobrze rozwinięte gospodarczo. Jest to szczególnie zauważalne przy porównaniu jej wskaźników ekonomicznych z państwami Azji Centralnej. Wszystkie dane świadczą na korzyść Rosji – jej PKB per capita w roku 2013 wynosiło 14 612 USD, podczas gdy w Tadżykistanie było to 1037 USD, w Kirgistanie 1263 USD, a w Uzbekistanie 1878 USD¹⁶. Również przeciętne miesięczne wynagrodzenia są w Rosji wyższe – 686 USD przy 526 USD w Kazachstanie, 155 USD w Kirgistanie i zaledwie 81 USD w Tadżykistanie¹⁷. Innym wskaźnikiem, który dobrze uwidacznia dysproporcję między Rosją, a jej mniej rozwiniętymi sąsiadami jest poziom bezrobocia, w 2013 r. było to w największym kraju świata 5,5% przy 8,4% Kirgistanu i 11,6% Tadżykistanu¹⁸. Faktem świadczącym o udanej polityce zatrudnieniowej Kazachstanu jest utrzymywanie się wielkości bezrobocia w tym kraju na poziomie Rosji.

Czynnikiem w pewien sposób podsumowującym powyższe jest relatywna granica ubóstwa, poniżej której znajduje się 11% ludności Federacji Rosyjskiej, 17% Kazachstanu i aż 35% Tadżykistanu¹⁹. Należy też pamiętać, że granica ubóstwa zależna jest od poziomu bogactwa danego kraju i znajduje się niżej w krajach słabiej rozwiniętych, co dodatkowo wzmacnia wagę przedstawionego porównania.

Możliwość i pojemność wewnętrznego rynku pracy zależy od jego wielkości, którą tworzy odpowiednia ilość ludzi w określonym wieku (produkcyjnym), a są to czynniki demograficzne, tworzące kolejną kategorię porównania państw. W Azji Centralnej występuje znaczny popyt na pracę generowany przez wysoki przyrost naturalny, właściwy krajom muzułmańskim oraz dużą ilość obywateli w wieku produkcyjnym.

¹⁶ I. Maliuczenko, *Labour Migration from Asia to Russia: Economic and social impact on the societies of Tajikistan, Kyrgyzstan and Uzbekistan*, „Central Asia Security Policy Briefs” 2015, nr 21, s. 5.

¹⁷ S. Riazancew, *Labour Migration*. I. Maliuczenko podaje wyższe uśrednione zarobki, ale proporcja na rzecz Federacji Rosyjskiej nadal jest największa, 164 USD dla Tadżykistanu i ponad sześciokrotnie więcej dla Rosji.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ I. Maliuczenko, *op.cit.*

Jednocześnie w Rosji występuje przewaga popytu na pracę, który zaspokoić może tylko imigracja, szczególnie w niskopłatnych sektorach, w których Rosjanie nie chcą podejmować pracy, jak budownictwo czy handel. Do tego – jak zauważa Siergiej Riazancew z Rosyjskiej Akademii Nauk – pojawiają się nowe wzory migracji, emigrują nie tylko mężczyźni z dużych miast, coraz częściej są to mieszkańcy wsi, kobiety i ludzie bardzo młodzi, szczególnie w Tadżykistanie²⁰.

Czynnik kulturowy odpowiada z kolei za fakt, iż emigranci z omawianych krajów wyjeżdżają w większości do Federacji Rosyjskiej, a nie do Chin czy państw Bliskiego Wschodu. Przez dziesiątki lat Azja Centralna wchodziła w skład Związku Radzieckiego, łatwiej wyjeżdżać pracownikom do kraju, którego język i mentalność znają, gdzie mają kontakty i znajomych, łatwiej jest dzięki temu im również podjąć tam pracę²¹. Wiąże się to też z kolejnym czynnikiem, infrastrukturalnym. Geograficzna bliskość Rosji i jej dostępność zarówno przez podróż lądem, wodą jak i w powietrzu pozwala na zwiększanie siatki połączeń i na relatywnie niskie ceny biletów, co działa na korzyść emigrantów.

Czynnik polityczno-integracyjny to przede wszystkim funkcjonowanie powołanej w 2015 r. Unii Eurazjatyckiej. W jej skład wchodzi Rosja, Armenia, Białoruś, Kazachstan i Kirgistan (stan na 2017 r.), a Tadżykistan prowadzi rozmowy negocjacyjne. Między tymi krajami istnieje już wolny przepływ pracowników, a docelowo ma powstać wspólny rynek energii. Obywatele państw-członków Unii Eurazjatyckiej nie potrzebują wiz ani pozwoleń na pracę, z kolei dla mieszkańców Tadżykistanu i Uzbekistanu odpowiednie zezwolenia są obligatoryjne, ale również oni uczestniczą w ruchu bezwizowym, pod warunkiem, że w ciągu 30 dni od przyjazdu do kraju docelowego znajdą legalną pracę. Jednocześnie stworzona nieco na potrzeby aneksji Krymu i wojny w ukraińskim Donbasie rosyjska reforma imigracyjna zakłada ułatwienia w przyznawaniu obywatelstwa kraju Puszkina przebywającym na jego terytorium imigrantom, pod warunkiem, że znają język rosyjski i zrzekną się dotychczasowego obywatelstwa²².

²⁰ S. Riazancew, *Labour Migration...*

²¹ Należy wspomnieć, że znaczenie języka rosyjskiego w regionie maleje, jest on używany w kontaktach oficjalnych i międzynarodowych, ale dla młodego pokolenia ważniejsza obecnie jest znajomość angielskiego, szczególnie że Uzbekistan, Turkmenistan i Tadżykistan zmniejszają liczbę szkół z rosyjskim językiem wykładowym, a dwa pierwsze kraje zrezygnowały z używania cyrylicy do zapisu swoich narodowych języków. Por. K. Aminow, V. Jensen, S. Jurajew et al., *Language Use and Language Policy in Central Asia*, „Central Asia Regional Data Review” 2010, vol. 2, nr 1, s. 21; J. Nixey, *The Long Goodbye: Waning Russian Influence in the South Caucasus and Central Asia*, „Chatham House Briefing Paper” [VI 2012], s. 14, <https://goo.gl/Wp4Ugp> (13 VII 2017).

²² *Reforma imigracyjna po rosyjsku*, „Nowy Dziennik”, 22 IV 2014, <https://goo.gl/ibFKB3> (13 VII 2017).

Wyzwania związane z migracją

Konsensus, do którego pragną doprowadzić Narody Zjednoczone, to uznawanie każdego rodzaju migracji za zjawisko pozytywne i pożądane. W 2016 r. w wyniku przyjęcia tzw. Deklaracji Nowojorskiej powstała kampania społeczna „Together” (Razem) promująca dialog między organizacjami pozarządowymi i rządami w sprawie uchodźców i migrantów, a nowo wybrana Specjalna Przedstawicielka Sekretarza Generalnego ds. Migracji Międzynarodowej, Louise Arbour stwierdziła wprost, iż należy wzbogacić migracyjną narrację o pozytywne elementy, dotyczące przykładowo korzyści dla krajów przyjmujących, ponieważ „czarny PR” migracji jest już dostatecznie rozpowszechniony²³.

Nie ulega wątpliwości, że migracja jest zjawiskiem pozytywnym, jednak nie można unikać tematów trudnych, związanych z problemami, jakie ze sobą niesie: nie w celu jej ograniczania, ale dla poprawienia ogólnej sytuacji imigrantów zarobkowych oraz stworzenia im dogodnych warunków egzystencji w kraju przyjmującym.

Negatywne skutki ekonomiczne migracji dla krajów emigracyjnych również mogą nie być zbyt oczywiste podczas pobieżnej analizy. Przekazy pieniężne opiewają na miliardy dolarów, a państwa rozwijają się. Jednocześnie jest to jednak obarczone ryzykiem, fakt tak znacznego oparcia PKB na przekazach zagranicznych oznacza, że rządy Tadżykistanu, Kirgistanu czy Uzbekistanu mają niewielki wpływ na znaczną część swoich dochodów, ponieważ te zależne są od koniunktury państwa trzeciego – Rosji. Potwierdzają to dane statystyczne. Sytuacja gospodarcza w Azji Centralnej najmocniej pogorszyła się w roku 2008, w okresie światowego kryzysu gospodarczego oraz po aneksji Krymu i dewaluacji rubla wywołaną sankcjami ekonomicznymi, a przez to zauważalny był spadek wartości przekazów pieniężnych do Uzbekistanu, Tadżykistanu i Kirgistanu²⁴ (Turkmenistan i Kazachstan z wymienionych wcześniej powodów nie są badane tak dokładnie). Według niektórych szacunków do roku 2015 w Tadżykistanie wartość ta spadła o niemal 50%²⁵.

Sam sposób wydatkowania otrzymanych pieniędzy również budzi pewien niepokój – inwestycje w sektorze małych i średnich firm są niewielkie, większość środków przeznaczanych jest na konsumpcję²⁶, co podnosi poziom życia, ale w dłuższej perspektywie powoduje stagnację. W połączeniu z populizmem rządzących tym regionem, mających na uwadze dobrobyt gospodarstw domowych

²³ *Feature: Highlighting 'positive impact' of migration key to changing policies, public opinion – UN envoy*, <https://goo.gl/j6XSJp> (21 VII 2017).

²⁴ *Трудовая Миграция, денежные переводы и человеческое развитие в странах Центральной Азии 2015*, s. 23, <https://goo.gl/p3Yq3b> (19 VII 2017).

²⁵ S. Riazancew, *Labour Migration...*

²⁶ *Ibidem*.

w zamian za stabilne stanowiska, tworzy się tzw. „holenderska choroba” – osłabienie woli politycznej do przeprowadzania strukturalnych reform i dywersyfikacji strategii wzrostowych, ponieważ wzrost pojawia się niezależnie, nie będąc nawet skutkiem wewnętrznej polityki²⁷. W dłuższej perspektywie może to powodować zagrożenia dla stabilności systemu podatkowego, ubezpieczeniowego i emerytalnego – kośćca każdej nowoczesnej gospodarki.

Dla Federacji Rosyjskiej, kraju „zależnego od migrantów”, których praca tworzy 8% jego PKB²⁸, największym ekonomicznym zagrożeniem jest zjawisko, które na jej terenie bezpośrednio dotyka samych imigrantów – pracodawcy nieraz wykorzystują trudną sytuację pracowników, ich zadłużenie z powodu kosztów dotarcia do Rosji oraz częsty brak wykształcenia, płacąc im minimalne stawki, a często wprost wykorzystując ich do niewolniczej pracy (również dzieci), co oprócz bycia moralnie nagannym procederem, przyczynia się także do powiększania w Rosji szarej strefy, ponieważ pracodawcy przerzucają na państwo obciążenia związane z ochroną zdrowia czy programami pomocowymi, a często w ogóle nie spisują z pracownikami z Azji Centralnej żadnej umowy²⁹. W 2015 r. Rosja wprowadziła przepisy, w myśl których posiadanie polisy zdrowotnej jest niezbędnym warunkiem otrzymania pozwolenia na pracę³⁰, ale w żaden sposób nie pomaga to tym imigrantom, którzy i tak są zatrudnieni nielegalnie.

Sytuacja pracowników z Azji Centralnej w Federacji Rosyjskiej w kontekście społecznym jest ogólnie zła, można ją porównać tylko do warunków, na jakich przebywają w tym państwie mieszkańcy kaukaskich republik Czeczenii i Dagestanu, posiadający jednak rosyjskie obywatelstwo. Problemem jest nie tylko ekonomiczne wykorzystywanie pracowników, ale także pozbawianie ich przez pracodawców dokumentów, fałszerstwa, zmuszanie do życia w ciężkich warunkach (przykładowo wielu z nich musi mieszkać na terenie zakładu, w którym pracują), wspomniany wyżej brak pisemnych umów, a przez to możliwość eksploatacji ponad normy, a nawet przemoc fizyczna, w tym seksualna. Imigranci mają utrudniony dostęp do edukacji i opieki zdrowotnej, a problem ich alienacji w rosyjskim społeczeństwie to szeroka kwestia, którą należałoby poruszyć w osobnym opracowaniu. Na użytek artykułu warto natomiast przedstawić specyficzną dla Rosji kwestię niechęci do pracowników z tego regionu (a także nieetnicznych Rosjan z Kaukazu Północnego).

²⁷ *Трудовая Миграция...*

²⁸ S. Рязанцев, *Вклад трудовых мигрантов в рождаемость в России: социально-демографические эффекты и издержки*, „Российский Фонд Фундаментальных Исследований” [2013], s. 337, <https://goo.gl/XzsSzL> (19 VII 2017).

²⁹ S. Riazancew, *Trafficking in Human Beings for Labour Exploitation and Irregular Labour Migration in the Russian Federation: Forms, Trends and Countermeasures*, Moskwa-Stockholm 2014, s. 56.

³⁰ I. Maliuczenko, *op.cit.*, s. 9.

Imigranci są ofiarami „pełzającego” rosyjskiego nacjonalizmu, który sam w sobie jest zjawiskiem złożonym, ale warto przybliżyć tu jego praktyczny, a nie polityczny wymiar, mianowicie przemoc i represje ze strony nacjonalistycznych i neonazistowskich grup spotykające pracowników z Azji Centralnej. Czasem są to przypadki skrajne, jak zabójstwo 9-letniej Hurszidy Sułtanowej z Tadżykistanu na jednym z petersburskich podwórek przez skinheadów w 2004 r. Obecnie liczba aktów przemocy spada, ze względu na walkę rosyjskiego rządu ze skrajnymi organizacjami, jako konkurencją dla oficjalnego nacjonalizmu etnicznego wyrażanego przez Władimira Putina po aneksji Krymu oraz zaangażowania się dużej części bojowników i neonazistów w działania wojenne we wschodniej Ukrainie³¹.

Niepokój może rodzić codzienna, „zwyczajna” niechęć Rosjan, którzy mogą nie posuwać się do zbrodni, ale w dużej części popierają hasło „Rosja dla Rosjan”. Często są to bardzo młodzi ludzie, którzy nie mogą jeszcze odpowiadać za swoje czyny jak dorośli, co przez nacjonalistyczne organizacje wykorzystywane jest do działań represyjnych, tak jak grupa „Guestbusters”, która zajmowała się wyszukiwaniem koczowisk nielegalnych imigrantów i donoszeniem o nich na policję oraz wymuszaniem na niej przyjęcia zgłoszenia, nawet, jeśli sąsiedzi się nie skarżyli na ich obecność, a imigranci nie łamali prawa (oprócz nielegalnego przebywania na terenie Rosji)³².

Jeszcze mniej zbadanym tematem są kwestie społecznych konsekwencji dla rodzin imigrantów, które pozostały w krajach wysyłających. Problem rozłąki i rozbitych rodzin jest znany szeroko, ale w Azji Centralnej dodatkowo należy umieścić go w kontekście plemiennej i muzułmańskiej specyfiki regionu, w której życie rodzinne stanowi znaczną wartość, a która jednocześnie utrudnia niezależność, przede wszystkim pozostającym w kraju pochodzenia kobietom.

Kobiety są także pośrednio społecznymi ofiarami migracji ze względu na zachwianie równowagi płci w Tadżykistanie, Kirgistanie i Uzbekistanie, gdzie występuje ich znaczna nadreprezentacja, ponieważ nadal to przeważnie mężczyźni wyjeżdżają do pracy za granicę. Stanowi to dla kobiet znaczne obciążenie, w dodatku utrudnia założenie własnej rodziny, co powoduje, że obniża się wiek zamążpójścia w Azji Centralnej, w Tadżykistanie niektóre dziewczynki biorą śluby już w wieku 15-16 lat³³. Z drugiej strony wzrasta liczba rozwodów, ponieważ przebywający stale za granicą mężczyźni, często znajdują sobie tam żony. Pomaga w tym kontrowersyjna praktyka rozwodu muzułmańskiego – trzykrotne powtórzenie

³¹ M. Włodarczyk, *Oblicza nacjonalizmu w Federacji Rosyjskiej: modernistyczna instrumentalizacja a etniczna nienawiść*, [w:] *Tendencje nacjonalistyczne i migracyjne we współczesnej Europie*, B. Olbrych, A. Gołębiowski (red.), Radom 2017, s. 75.

³² *Ibidem*, s. 76.

³³ I. Maliuczenko, *op.cit.*, s. 11.

słowa „talak”, nawet przez telefon lub wiadomość SMS³⁴. Jest to krytykowane przez przywódców religijnych, jednak nadal praktykowane.

Cierpią także dzieci, których poziom edukacji sukcesywnie się obniża, ponieważ stanowi on dla rodziców mniejszy priorytet niż kwestia przeżycia i zarobków. Spadek ten jest potwierdzony przez badania Funduszu Ludnościowego Narodów Zjednoczonych, który podaje różnicę między liczbą dzieci podejmujących naukę w szkołach podstawowych oraz szkołach drugiego stopnia na kilkanaście punktów procentowych. Szczególnie widoczne jest to w Tadżykistanie, gdzie do szkół podstawowych uczęszcza 99% chłopców, a kolejnych 90% w szkołach drugiego stopnia, natomiast udział dziewczynek zmniejsza się tu od 96% do 80%. Z kolei w Kirgistanie w przypadku obu płci spadek wynosi od 95% dla szkół podstawowych do 79% w szkołach drugiego stopnia³⁵.

Konkluzje

Na podstawie analizy obecnej sytuacji imigrantów zarobkowych w Federacji Rosyjskiej należy stwierdzić, że państwo to w sposób niewystarczający podejmuje problem ochrony pracowników przyjeżdżających do niej, szczególnie z Azji Centralnej. Statystyki ukazują Rosję jako główny cel wyjazdów, jednak praca w tym kraju obarczona jest ryzykiem dla imigrantów pod względem prawno-ekonomicznym oraz obyczajowym dla pozostających w domu ich rodzin.

Specyfika rosyjskiej polityki, nie tylko migracyjnej, dodatkowo utrudnia wypracowanie korzystnych rozwiązań. Powstanie Unii Eurazjatyckiej i rosnące zapotrzebowanie Rosji na siłę roboczą z zewnątrz tworzą duży potencjał dla imigrantów jednak potrzeba tu kompleksowych strategii, które w obecnym momencie nie mają możliwości realizacji – organizacje pozarządowe badające przypadki rasizmu i ksenofobii są represjonowane (w 2017 r. Centrum Sowa zostało wpisane na listę „zagranicznych agentów” i nałożono na nie grzywnę w wysokości 300 tys. rubli³⁶), a pracodawcy wołają korumpować instytucje państwowe niż tworzyć dobre warunki pracy.

Kampanie ONZ oraz akty prawa międzynarodowego, takie jak opisywana wyżej Deklaracja Nowojorska to jeden ze sposobów walki z problemem, ale niewiążący, dlatego potrzebne są zmiany prawne i społeczne w samej Federacji Rosyjskiej. Całościowa strategia mogłaby być przykładowo dwutorowa, rządowy przekaz skierowany do społeczeństwa i stworzenie pozytywnej narracji wobec

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ M. Greene, S. Joshi, O. Robbles, *By Choice not by Chance. Family planning, human rights and development* [14 XI 2012], s. 108-110, <https://goo.gl/mP8zZf> (20 VII 2017).

³⁶ *Помочь „Сове” заплатить штраф*, [31 V 2017], <https://goo.gl/Wtcyjc> (20 VII 2017).

imigrantów, jako niezbędnych, potrzebnych i mile widzianych w Federacji, która z założenia jest wieloetniczna, a także działania skierowane bezpośrednio do firm, zarówno w formie zastrzania kar i cofania licencji za pracę niewolniczą i nielegalne zatrudnianie oraz w postaci ulg, udogodnień i bonusów, np. podatkowych lub wizerunkowych (jak organizacja plebiscytu na najbardziej przyjaznego pracodawcę itp.³⁷).

Zmiany są potrzebne, ponieważ traktowanie przez Rosję państw Azji Centralnej wyłącznie jako w pełni zależnego od niej źródła taniej siły roboczej, w dłuższej perspektywie będzie dla tego kraju zgubne – jeśli Tadzycy i inni migranci znajdą wewnętrzną lub zewnętrzną alternatywę zarobkową, ich zastąpienie będzie problematyczne.

Abstract

Michał Włodarczyk

Problems of labour migration in Central Asia in economic and social aspect

The article handles the problem of labour migration from Central Asia to the Russian Federation. While underlining an importance of discussion about migration in contemporary politics, there are described characteristics of the region and differences between states that constitute it – Kazakhstan, Tajikistan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Turkmenistan, their various approaches to migration policy and resulting different scales of labour migration and amounts of remittances as GDP share are also presented. Next, there are distinguished push and pull factors concerning those countries (and the Russian Federation) – economic, demographic, cultural and political.

The main body of the paper is focused on challenges which labour migration poses both for sending states and Russia such as economic instability, dependence on external prosperity, frauds and exploitation, intolerance and xenophobia and threats for a consistency of families in Central Asia. As a conclusion appears a statement on insufficiency of current Russian legislative solutions and the new ones are proposed.

Keywords: labour migration, Central Asia, demography, integration, xenophobia

³⁷ S. Riazancew, *Trafficking in Human...*, s. 77.

References

- 2009 *Investment Climate Statement* – Tajikistan [II 2009], <https://goo.gl/6mFna2> (13 VII 2017).
- Aminow, K., Jensen, V., Jurajew, S. et. al., *Language Use and Language Policy in Central Asia*, „Central Asia Regional Data Review” 2010, vol. 2, nr 1.
- An interview with the president*, „The Economist”, 2 VIII 2014, <https://goo.gl/2xnV57> (20 VI 2017).
- Bobkowski, K., *Chiny w grze o dominację nad Eurazją*, „Przegląd Geopolityczny” 2013, t. 6.
- Danzer, A.M., Dietz, B., Gackowa, K., *Tajikistan Household Panel Survey: Migration, Remittances and the Labor Market*, Regensburg 2013.
- Doing Business 2017* [I VI 2016], <https://goo.gl/djE6sG> (6 VII 2017).
- Feature: Highlighting ‘positive impact’ of migration key to changing policies, public opinion* – UN envoy, United Nations News Centre, <https://goo.gl/j6XSJp> (21 VII 2017).
- Greene, M., Joshi, S., Robbles, O., *By Choice not by Chance. Family planning, human rights and development* [14 XI 2012], <https://goo.gl/mP8zZf> (20 VII 2017).
- Labour migration*, <https://goo.gl/oQEETF> (20 VI 2017).
- Malyuchenko, I., *Labour Migration from Asia to Russia: Economic and social impact on the societies of Tajikistan, Kyrgyzstan and Uzbekistan*, „Central Asia Security Policy Briefs” nr 21.
- Menozi, C., *International Migration Report 2015 Highlights*, United Nations Department of Economic and Social Affairs.
- Migration Profiles – Turkmenistan*, <https://goo.gl/VoeoGA> (6.07.2017).
- Nixey, J., *The Long Goodbye: Waning Russian Influence in the South Caucasus and Central Asia*, „Chatham House Briefing Paper”, [VI 2012], <https://goo.gl/Wp4Ugp> (13 VII 2017).
- Personal remittances, received (% of GDP)*, <https://goo.gl/ibAEVH> (6 VII 2017).
- Pomoch’ „Sove” zaplatit’ shtraf*, [31 V 2017], <https://goo.gl/Wtcyjc> (20 VII 2017).
- Reforma imigracyjna po rosyjsku*, „Nowy Dziennik”, 22 IV 2014, <https://goo.gl/ibFKB3> (13 VII 2017).
- Ryazantsev, S., *Vklad trudovykh migrantov v rozhdayemost’ v Rossii: sotsial’no-demograficheskiye efekty i izderzhki* [2013], <https://goo.gl/XzsSzL> (19 VII 2017).
- Ryazantsev, S., *Labour Migration from Central Asia to Russia in the Context of the Economic Crisis* [31 VIII 2016], <https://goo.gl/EY9kS1> (6 VII 2017).
- Ryazantsev, S., *Trafficking in Human Beings for Labour Exploitation and Irregular Labour Migration in the Russian Federation: Forms, Trends and Countermeasures*, Moskwa/Sztokholm 2014, ss. 1-90.
- Statystyki dotyczące migracji i populacji migrantów* [III 2017], <https://goo.gl/dkf8vD> (20 VI 2017).

Trudovaya Migratsiya, denezhnyye perevody i chelovecheskoye razvitiye v stranakh Tsentralnoy Azii, Eurasian Development Bank, UNDP, 2015, <https://goo.gl/p3Yq3b> (19 VII 2017).

Włodarczyk, M., *Oblicza nacjonalizmu w Federacji Rosyjskiej: modernistyczna instrumentalizacja a etniczna nienawiść*, [in:] *Tendencje nacjonalistyczne i migracyjne we współczesnej Europie*, B. Olbrych, A. Gołębiowski (eds.), Radom 2017.

Michał Włodarczyk – mgr stosunków międzynarodowych, doktorant w Zakładzie Badań Wschodnich w Instytucie Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Wrocławskiego. ORCID: 0000-0001-5169-3087

**SPOŁECZEŃSTWO A WOJNA
W UJĘCIU HISTORYCZNYM**

Ihor Sribniak

Działalność narodowo-organizacyjna Związku Wyzwolenia Ukrainy w obozie jeńców armii cesarskiej Rastatt w Niemczech (1915-1918)*

Mimo że do roku 1914 Ukraina w tej czy innej jej wersji terytorialnej pojawiała się w planach niektórych europejskich państw (zwłaszcza Austro-Węgier i Niemiec), oraz Rosji (plany co do Galicji), jednak powiedziała o sobie w kontekście polityki globalnej tylko w trakcie I wojny światowej. Jej rozpoczęcie doprowadziło do aktywizacji działalności ukraińskich emigrantów politycznych z Naddnieprza, z których większość w tym czasie przebywała w Galicji. Działania armii carskiej, która po tymczasowym zajęciu Galicji we wrześniu 1914 r. udała się do całkowitego „niszczenia jakichkolwiek cech ukraińskiego życia narodowego [...] z zaskakującym uporem i zawziętością”¹, ostatecznie przekonało emigrantów o niezbędności walki przeciwko Imperium Rosyjskiemu. Te przekonania miały wpływ na dalsze niepowodzenia wojskowe carskiej Rosji w walce z wojskami niemieckimi i austriackimi.

Wojskowa styczność państw „poczwórnego sojuszu” z Ententą, na boku której również działała Rosja, stworzyła dla Ukrainy zupełnie nową sytuację polityczną, pozwalającą na wzmocnienie walki o przywrócenie państwowości ukraińskiej. To pozwoliło zwrócić uwagę szerszej europejskiej publiczności na tę kwestię i powiązać ją z polityką zagraniczną. Ostateczna klęska Imperium Rosyjskiego, według ukraińskich działaczy różnych przekonań politycznych, dała realną szansę dla samookreślenia narodowego Ukrainy i jej pełnej realizacji. Konsekwencją tych oczekiwań było stworzenie 4 VIII 1914 r. we Lwowie Związku Wyzwolenia

* Artykuł został przygotowany przy wsparciu Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, który zainicjował w 2014 r. coroczną nagrodę im. Iwana Wyhowskiego (pod patronatem honorowym Prezydenta Polski), przyznawaną przez Kapitułę składającą się z przedstawicieli 25 wyższych uczelni oraz instytucji archiwalno-bibliotecznych Polski (w tym Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu).

¹ Д. Дорошенко, *Мої спомини про недавнє-минуле (1914-1920)*, Мюнхен 1969, s. 22, 25.

Ukrainy (ZWU) jako bezpartyjnej organizacji politycznej Ukraińców rosyjskich, aby promować ideę niepodległości Ukrainy².

Do organu kierowniczego nowoutworzonej organizacji – Prezydium ZWU, należeli D. Doncow, W. Doroszenko, A. Żuk i M. Zalizniak, a następnie po przeniesieniu siedziby ZWU do Wiednia (na skutek zajęcia miasta Lwowa przez wojska rosyjskie), jego skład został rozszerzony o O. Skoropysa-Joltuchowskiego i M. Melenewskiego. Dnia 25 VIII 1914 r. rozszerzone prezydium opublikowało apel „do opinii publicznej Europy”, w którym twierdziło, że jedyną obroną dla Europy przed agresją rosyjską może być niezależne państwo ukraińskie, a jego stworzenie jest konieczne dla ustalenia równowagi politycznej przyszłego pokojowego rozwoju Europy. W apelu podkreślono, że walka za stworzenie takiego państwa jest kluczowym celem strategicznym Związku³.

Zostało to sprecyzowane w programie działań ZWU o nazwie „Nasza platforma”. Po stwierdzeniu, że „obiektywna historyczna finalizacja wymaga niezależnego państwa ukraińskiego, które powstanie między Europą Zachodnią a Moskwą”, Związek przejął „reprezentację [...] interesów narodowo-politycznych i społeczno-ekonomicznych narodu ukraińskiego w Rosji”, powiązawszy „realizację własnych aspiracji narodowo-politycznych i ekonomicznych [...] z rozbiciem Rosji w czasie wojny”⁴.

Wyraźnie i jednoznacznie deklarując w swoim programie zadania walki o niepodległe państwo ukraińskie, ZWU stał przed koniecznością wsparcia finansowego dla własnej działalności. Bez funduszy własnych członkowie założyciele liczyli na pomoc rządów Niemiec i Austro-Węgier, którzy byli obiektywnie zainteresowani istnieniem takiej antyrosyjskiej organizacji jako ZWU. Z kolei rządy tych państw były gotowe udzielić takiej pomocy, jednak miały nadzieję wykorzystać Związek do celów wojskowo-agenturalnych, który zaangażowałby się w poszukiwanie i szkolenie agentów, potrzebnych do podważenia zapału armii carskiej.

Kierownictwo ZWU zdecydowanie sprzeciwiło się tej możliwości, nalegając na to, aby otrzymane środki zostały przeznaczone na kampanię informacyjną w celu promowania w Europie materiałów ukraińskich za pośrednictwem czasopism europejskich i publikacji przetłumaczonych artykułów na temat Ukrainy. W tym celu Związek wydawał ulotki i książki w jedenastu językach, założył w Lozannie francuskojęzyczne czasopismo „La Revue Ukrainienne”, a w Wiedniu niemieckojęzyczny tygodnik „Ukrainische Nachrichten”. Ponadto jesienią 1914 r. ZWU zaczął publikować dwutygodnik (od 1915 r. – tygodnik) „Biuletyn Związku Wyzwolenia Ukrainy”⁵. Działalność wydawnicza ZWU ułatwiła mobilizowanie

² І. Патер, *Союз визволення України: проблема державності і соборності*, Львів 2000, s. 34.

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (dalej: ЦДАВО України), фонд 4405, опис 1, справа 9, аркуш 1-1зв.

⁴ „Вістник Союзу визволення України” 1914, №. 1, s. 1-2.

⁵ ЦДАВО України, ф. 4405, оп. 1, спр. 13, арк. 6.

Ukraińców w ramach haseł narodowo-wyzwoleńczych, które obiektywnie spełniały potrzeby Ukrainy.

Związek wyraził również gotowość do pracy z jeńcami ukraińskimi z armii carskiej w celu ich narodowego zorganizowania. W końcu rządy państw zgodziły się na te zasadnicze wymogi Związku, a ZWU w przyszłości z wyrozumiałością traktował rozkazy władz wojskowych państw centralnych dotyczące wyboru wolontariuszy (wśród jeńców Ukraińców), którzy zgodzili się na tajne przejście linii frontu do przeprowadzenia działalności rewolucyjnej dla rosyjskiej Ukrainy. ZWU uzyskał znaczne środki od instytucji państwowych Niemiec, Austro-Węgier, a z czasem od pozarządowych organizacji niemieckich⁶. Pod naciskiem przewodców ZWU finansowanie było uzależnione od obowiązku spłaty pożyczki, którą jako dług państwowy miał zwrócić rząd przyszłego niepodległego państwa ukraińskiego. Dzięki temu wsparciu finansowemu, Związek rozwinął szeroką działalność kulturalno-oświatową i patriotyczną wśród ukraińskich jeńców wojennych na terenach Austro-Węgier i Niemiec⁷.

Wydarzenia wojny doprowadziły do koncentracji setek tysięcy ukraińskich żołnierzy w obozach dla jeńców wojennych armii carskiej na terytorium Niemiec i Austro-Węgier (w czasie I wojny światowej tylko w niewoli niemieckiej było 1 420 479 żołnierzy i 14 050 oficerów armii carskiej, w tym 150 tys. Ukraińców)⁸. Obecność w takich obozach znacznej liczby brańców ukraińskich pozwoliła ZWU izolować ich od wpływów Imperium Rosyjskiego i poddać wpływom ukraińskiej myśli wyzwolenczej.

Pierwszym obozem jeńców wojennych armii rosyjskiej, w którym w listopadzie 1914 r. ZWU rozpoczął działalność kulturalno-oświatową i edukacyjno-narodową, był Freistadt (Austro-Węgry). W następnym roku w Niemczech powstały jeszcze trzy inne obozy jeńców ukraińskich: Rastatt (maj 1915), Wetzlar (wrzesień 1915) i Salzwedel (listopad 1915); w 1917 r. zukrainizowano jeszcze dwa obozy oficerskie (Josefstadt i Hannover-Münden), wzrosła znacząco liczba ukraińskich grup i organizacji w innych obozach jeńców wojennych armii rosyjskiej⁹.

Należy zauważyć, że w latach 1914-1915 niewielu ludzi oczekiwało przyszłego utworzenia niepodległego państwa ukraińskiego. Prowadzenie działalności

⁶ I. Патер, *Союз визволення України та українське питання в політиці Центральних держав 1914–1918 рр.*, „Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність” 1997, вип. 3-4, s. 147-148.

⁷ I. Срібняк, *Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.)*, Київ 1999, s. 52.

⁸ О.С. Нагорная, *Другой военный опыт. Российские военнопленные Первой мировой войны в Германии (1914-1922)*, Москва 2010, s. 147, 185.

⁹ Więcej informacji na ten temat: I. Срібняк, *Культурно-просвітницька і організаційна діяльність Союзу Визволення України у багатонаціональних таборах царської армії в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1917 рр.)*, „Проблеми історії України XIX – початку XX ст.” 2001, вип. III, s. 198-221.

kulturalno-oświatowej i patriotycznej wśród jeńców Rastattu komplikowało się całym szeregiem przyczyn, które potrzebują szczególnej uwagi. Tylko fakt, że taka działalność była prowadzona w niewoli, wyraźnie odzwierciedla całą jej wyjątkowość. Niewola ukształtowała swoisty stan psychiczny ludzi, którzy byli w obozach, i to należało uwzględnić podczas działalności edukacyjnej.

Wśród okoliczności, które znacznie komplikowały działalność w Rastacie, na pierwszym miejscu było uczucie strachu jeńców przed Imperium Rosyjskim, przed jego potęgą wojskową. Większość z nich długi czas była przekonana, że Rosja w końcu wygra w tej wojnie, a następnie pociągnie do odpowiedzialności wszystkich tych, którzy nawet biernie uczestniczyli w działalności na rzecz Ukrainy w obozie. Jeńcy zdawali sobie sprawę, że prowadzenie propagandy ukraińskiej w Rastacie było zaprzeczeniem głównego hasła imperium – „jedność narodu ruskiego”, kamienia węgielnego jego istnienia. Tak więc udział w działalności ukraińskiej jeńców oznaczał niszczenie tej „jedności”, co z kolei było dla nich i dla ich rodzin niebezpiecznym eksperymentem. Ponadto, jeńców wojennych z Ukrainy jednoczyło z Imperium Rosyjskim to, że zdecydowana większość z nich wyznawała wiarę prawosławną, a Moskwa nadal dla nich była religijnym centrum prawosławia¹⁰.

Sprawa była skomplikowana faktem, że działalność narodowo-oświatowa była prowadzona na ziemi niemieckiej, nawet przy pomocy Niemców, co oznaczało już zdradę „cesarza i ojczyzny” oraz jedność z wrogami. Tego jeńcy się bali tym bardziej, że do wiosny 1916 r. całkowicie wierzyli w zwycięstwo Rosji w wojnie¹¹. I tylko wydarzenia z ostatnich lat wojny, które oznaczały olbrzymie nieudane ataki wojskowe Imperium w pojedynku z armią „poczwórnego sojuszu”, obalenie caratu i zawarcie przez Ukrainę Traktatu Brzeskiego w lutym 1918 r., wreszcie przekonało o porażce wojskowej Rosji. Jednocześnie dużo jeńców Rastattu uważało, że Ukraina może pretendować do autonomii tylko w składzie państwa rosyjskiego. Z powodu tych przekonań wielu jeńców było nastawionych biernie, a częściowo nawet wrogo na wszelkie podejmowane przez członków ZWU próby rozpoczęcia działalności kulturalno-oświatowej w obozie¹².

Inną okolicznością, która utrudniała przeprowadzenie działalności narodowej w Rastacie, była negatywna postawa jeńców do niemieckojęzycznego świata. Rosja porzuciła ich w zbrojnej walce z Niemcami, a rządzeniem losu oni znaleźli się w niewoli swoich wrogów. Chociaż wielu jeńców z upływem czasu lepiej poznało

¹⁰ О. Терлецький, *Українці в Німеччині 1915-1918: історія української громади в Раїтаті*, Київ-Ляйпциг 1919, т. 1, s. 386.

¹¹ І. Срібняк, *Боротьба світів: формування національної свідомості полонених українців у таборах Німеччини та Австро-Угорщини (1914-1917 рр.)*, [w:] *Історія та історіографія в Європі*, вип. 5: *Україна на шляху гідності і свободи*, С. Стельмах, Г. Хаусманн (ред.), Київ 2016, s. 58-68.

¹² ЦДАВО України, ф. 4406, оп. 1, спр. 177, арк. 6, 7; спр. 178, арк. 1-2, 6-6 зв., 8-11.

Niemców, będąc częścią zespołów robotniczych¹³, gdzie mieli okazję przyjrzeć się bliżej ich życiu codziennemu i sposobom gospodarowania, oczywiście nie wystarczyło na globalną zmianę opinii jeńców wobec Niemców jako ich wrogów. Postawa wobec Niemców, ich kultury, ich wartości duchowych wiązały się jeńcom z faktem niewolnictwa. Postawa jeńców do tych, którzy trzymają ich w tej niewoli nie mogła być przyjazna. Dopiero od wiosny 1916 r. kilka małych grup jeńców zaczęło patrzeć na Niemcy jako na potężny czynnik, który przyczyni się do powstania niepodległego państwa ukraińskiego. Jednak ustawa z 5 XI 1916 r. o utworzeniu państwa polskiego o nieokreślonych granicach na wschodzie zaprzeczyła tym oczekiwaniom. Od tego czasu zainteresowania jeńców dotyczyły rewolucyjnych wydarzeń w Rosji i ruchu wyzwolenczego na Ukrainie¹⁴.

Kolejną przeszkodą było to, że jeńcy w ogóle nie rozumieli idei narodu, nie wspominając o ukraińskim. Wielu jeńców instynktownie odczuwało własną odrębność od Wielkorusinów i Polaków, ale to udaremniało się przekonaniem, że Rosja, pomimo wszystkich niepowodzeń, dominuje nad wszystkimi krajami swoją potęgą i ogromną przestrzenią. Tożsamość narodowa w tym zakresie była ściśle związana z rosyjską państwowością. Utożsamianie się z Ukraińcami uważano za antypaństwowość, pragnienie upadku Rosji na rzecz panowania obcych. Przez długi czas wielu jeńców nie było w stanie zrozumieć różnicy między Imperium Rosyjskim a Ukrainą. Część jeńców była jednak świadoma różnicy między Rosją a Ukrainą, jednak uważała, że ziemie „małoruskie” są integralną częścią Imperium. To tłumaczy opór jeńców wobec propagandy ukraińskiej. Więc potrzebna była wielomiesięczna działalność kulturalno-oświatowa, aby wraz z kwestią ziemi jeńcy umieścili w porządku dziennym takie wymogi, jak konieczność stworzenia szkoły narodowej, wprowadzenia języka ukraińskiego jako państwowego itp.¹⁵.

Warto też wspomnieć o okolicznościach, ułatwiających prowadzenie działalności oświatowej w Rastacie. Przede wszystkim jeńcy zawsze wykazywali swoje zainteresowanie wykładami, i w końcu ta chęć edukacji wkrótce pokonała wszystkie negatywne okoliczności¹⁶. Właśnie ta cecha Ukraińców w połączeniu z bezinteresownym i inspirującym działaniem członków Działów Oświatowych ZWU oraz świadomych Ukraińców wśród jeńców przyczyniły się do wyeliminowania strachu przed Imperium Rosyjskim i „związkiem niemiecko-ukraińskim”. Jeńcy naprawdę zachwycali się wykładami i poważali członków Działów Oświatowych ZWU, mimo ostrożności wobec nich. Nawet fakt, że Działy Oświatowe składały się

¹³ Н-в К., *Робітничі команди „Розвіт”*, Раштат 1917, 13 грудня.

¹⁴ І. Срібняк, *Українська революція очима полонених вояків-українців російської армії на заключному етапі Першої світової війни*, [w:] *Українська революція 1917-1921 років: погляд із сьогодення. Міжнар. наук. конф. 25 IV 2012*, В.М. Литвин та ін. (ред.), Київ 2013, s. 338-344.

¹⁵ О. Терлецький, *op.cit.*, s. 385.

¹⁶ ЦДАВО України, ф. 4406, оп. 1, спр. 23, арк. 22.

głównie z przedstawicielei Galicji, różniących się bardzo od Naddnieprzańców nie tylko przekonaniami politycznymi i społecznymi, ale także przez inne pojmowanie problemu narodowego, nie zakłócił tego naturalnego pragnienia do edukacji¹⁷.

Nie można też zaprzeczyć, że jeńcy wykazali się dość dobrymi umiejętnościami w nauce, zwłaszcza w formie aktywnej – starając się omówić wiedzę otrzymaną podczas zajęć¹⁸. Do pewnego stopnia na to miał wpływ fakt, że na początku prowadzenia działalności kulturalno-oświatowej w obozie wszystkich uczniów zwalniano z jakiegokolwiek pracy¹⁹. Niewątpliwie, że mając czas wolny i będąc w warunkach izolacji, rosło pragnienie jeńców do obcowania ze sobą. Ta cecha jeńców bardzo sprzyjała prowadzeniu działalności oświatowej, jednak jeśli chodziło o trudne do zrozumienia kwestie (zwłaszcza polityczne), dyskusja nabierała nieco formalnej treści.

Wielkie zainteresowanie wywołuje także aspekt socjologiczny pobytu jeńców pochodzących z Ukrainy w Rastacie. Duża i przymusowa koncentracja personelu wojskowego w jednym miejscu umożliwia porównanie tego zjawiska z dużym obozem wojskowym. Brak kobiet, izolacja od niemal wszystkich przejawów życia obywatelskiego, przymus wojskowy przyczyniły się do powstania wyłącznie męskiego środowiska (społeczeństwa) o szczególnym klimacie psychologicznym. Chodzi o to, że jeńcy uświadamiali sobie tymczasowość pobytu w tym miejscu, dlatego większość nie robiła nic w celu poprawy jakości i warunków życia. Niektórzy zanurzali się we własne refleksje, wspominając rodzinę i dom. Doprowadziło to do nieakceptacji władz obozu i członków Działów Oświatowych ZWU jako siły zdolnej do działania na rzecz jeńców²⁰.

W latach 1916-1917 życie jeńców w Rastacie coraz bardziej przybierało nowe formy. Mogli brać udział we wszystkich formach życia kulturalno-oświatowego obozów, które ponadto nie miały charakteru przymusowego. Jeńcy dobrowolnie odwiedzali szkoły narodowe lub tzw. „kursy wyższe”, niektórzy prowadzili propagandę w duchu ukraińskim lub antyukraińskim, inni aktywnie uczestniczyli w życiu kulturalnym – w spektaklach teatralnych jako muzycy, aktorzy lub śpiewacy. Należy również wspomnieć o pracownikach przemysłu artystycznego, krawcach, szewcach, redaktorach, nauczycielach, drukarzach, członkach kierownictwa związków zawodowych i handlowych, pracownikach „kancelarii ukraińskich”, siczowcach (z ich organizacją paramilitarną), i wreszcie „polityków” obozu – członków „parlamentów” i „rządów” obozów²¹.

¹⁷ ЦДАВО України, ф. 4406, оп. 1, спр. 89, арк. 2 зв.; спр. 88, арк. 6, 77.

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 4406, оп. 1, спр. 18, арк. 13-15.

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 4406, оп. 1, спр. 84, арк. 35.

²⁰ О. Терлецький, *op.cit.*, s. 381.

²¹ Szerzej na ten temat: I. Sribniak, *Національно-організаційна та культурно-просвітницька діяльність полонених українців у таборі Раїштат (Німеччина) у 1915-1917 рр.*, „Сіверянський літопис” 2014, № 6, s. 309-324.

Taki stan rzeczy przypominał życie za kratami, tym bardziej, że wśród jeńców znaleźli się tacy, którzy w ogóle nie brali udziału w życiu kulturalnym obozów. Ta różnorodność przejawów życia kulturalno-oświatowego i organizacyjnego w Rastacie jeńców ukraińskich przyciąga uwagę, szczególnie fakt, że koncentrowało się ono w konkretnej lokalizacji i rozwijało się w trakcie wojny.

Jeśli chodzi o skład społeczny jeńców w Rastacie, miał on w dużej mierze jednolity wygląd. Przeważająca większość jeńców to chłopstwo, następnie robotnicy, i wreszcie bardzo mały odsetek inteligencji – w tym nauczyciele ludowi, aktorzy profesjonalni i agronomowie; tylko niektórzy mieli wykształcenie średnie lub wyższe. Zgodnie z poziomem świadomości narodowej wszystkich jeńców wojennych (według definicji członków Działu Oświatowego ZWU) można podzielić na trzy grupy, których stosunek liczbowy został poddany ogromnym zmianom w wyniku prowadzenia w obozie działalności kulturalno-oświatowej i narodowo-wychowawczej²².

Do pierwszej grupy należeli świadomi Ukraińcy, do drugiej – ciemni, obojętni wobec problemów narodowych, tzw. „małorusini”, do trzeciej – jeńcy wrogo nastawieni do działalności ukraińskiej – „czarna sotnia”. W momencie założenia obozu, druga grupa, która dodatkowo była pod wpływem „czarnej sotni”, posiadała przewagę liczbową, jednak już w roku 1917 – dzięki wysiłkom ZWU i ukraińskim działaczom – w Rastacie miała ogromną przewagę pierwsza grupa. Ale żadna z grup nie zniknęła całkowicie, nawet w 1918 r., gdy rozpoczęto proces formowania ukraińskich jednostek wojskowych, niewielki odsetek obojętnych, ciemnych ludzi i „czarnej sotni” pozostawał w obozie²³.

Oczywiste jest, że taka radykalna ewolucja nastrojów i poczuciu więzi narodowych jeńców spowodowana była nie tylko propagandą ukraińską w Rastacie, ale także rewolucyjnymi wydarzeniami w Rosji i ruchem narodowo-wyzwoleńczym na Ukrainie. Jednak ważne jest to, że bez tej propagandy nie byłoby możliwe rozpoczęcie procesu kształtowania jednostek narodowej armii ukraińskiej w Rastacie. Propaganda ukraińska w obozie składała się z dwóch głównych elementów: po pierwsze jeńców uczono ukrajinoznawstwa i nauk przyrodniczych; po drugie wygłaszano referaty, zawierające krytykę istniejącego systemu społeczno-politycznego w Rosji. Oczywiście te dwa elementy były ze sobą połączone, i jeśli na początku przeważał pierwszy, to z rozwojem życia kulturalnego i edukacyjnego w Rastacie, dominował drugi. Tak więc wykłady naukowo-popularne odpowiadały zainteresowaniom jeńców, a krytyka była potrzebna aby zachęcić do wspólnej działalności w obozie.

²² О. Терлецький, *op.cit.*, s. 379.

²³ І. Срібняк, „Вже не одиниці з поміж Українців, але тисячі...” (діяльність громади „Самостійна Україна” в таборі Раштадт у першій половині 1918 р.), „Межибіж” 2017, № 1, s. 345-352.

Zwolnienie działaczy ukraińskich i studentów kursów obozowych z prac pozwoliło Działowi Oświatowemu ZWU skutecznie wpłynąć na rozwój działalności oświatowej w obozie, organizując różne kursy i prezentacje, a także określając działalność teatrów obozowych, organizując koncerty i pokazy filmów. Dodamy do tego silny wpływ kilku czasopism i książek, które można było bez problemu wypożyczać w bibliotekach lub kupować w księgarniach. Należy zaznaczyć, że ta koncentracja intensyfikowała antyukraińską agitację w obozie, jednak konstruktywne wysiłki członków Działu Oświatowego ZWU i świadomych Ukraińców przeważały nad tym wpływem.

Ogromne znaczenie dla upowszechnienia wpływów ukraińskich poza granicami obozu miało zapoczątkowanie systematycznej działalności oświatowej zespołów robotniczych, w składzie których jeńcy masowo opuszczali obozy (druga połowa roku 1916 i początek roku 1918). W celu ułatwienia komunikacji instytucji obozowych z zespołami robotniczymi wspólnoty ukraińskie wybierały powierników obozowych (tzw. „mężowie zaufania”), którzy sporadycznie odwiedzali zespoły robotnicze w celu informacyjno-oświatowym (wygłaszali referaty, dawali wyjaśnienia odnośnie organizacji wspólnot itd.)²⁴. Ta aktywność powierników stała się możliwa tylko dzięki Ministerstwu Wojennemu Niemiec reprezentowanemu przez generała E. Friedriha, który nie tylko wyraził zgodę na te objazdy zespołów robotniczych, ale również zadbał o zabezpieczenie materialne „mężów” podczas wyjazdów.

Działalność osób zaufanych miała pozytywne skutki, ponieważ w dużym stopniu przyczyniła się do uświadomienia narodowego jeńców z zespołów robotniczych, którzy wcześniej mało lub w ogóle nie uczestniczyli w ruchu ukraińskim w Rastacie. Sprzyjały działalności także redakcje czasopism obozowych, które regularnie publikowały listy od jeńców z zespołów robotniczych, oraz aktywny ruch „mobilnych bibliotek”, które zostały transportowane od zespołu do zespołu przez „mężów zaufania”. Z kolei instytucje obozowe próbowały szybko odpowiedzieć na wszystkie prośby jeńców, w tym i na prośby związane z poprawą warunków życia i warunków pracy Ukraińców w zespołach²⁵.

W niektórych przypadkach nawet dochodziło do współpracy między Działem Oświatowym ZWU i niemieckim komendantem obozu ukraińskiego. Ten aspekt jest najbardziej interesujący, ponieważ bliski kontakt i współpracę między nimi nawiązały cztery zupełnie różne ze względu na światopoglądy i przekonania grupy osób: Galicyjczycy, emigranci ukraińscy z naddnieprzańskiej Ukrainy, jeńcy z powiatów ukraińskich Imperium Rosyjskiego i przedstawiciele wojskowego rządu niemieckiego. Szczególną rolę w tym zbliżeniu odegrali Ukraińcy z Galicji mający mentalność europejską i wykształcenie, i jednocześnie w stosunku naro-

²⁴ ЦДАВО України, ф. 4406, оп. 1, спр. 6, арк. 45.

²⁵ ЦДАВО України, ф. 4406, оп. 1, спр. 6, арк. 34-35.

dowym ściśle związani z większością jeńców. To oni byli tzw. mostem, który połączył pragnienia i cele Niemców i Ukraińców, czynnikiem, który wyrównał różnicę światopoglądów większości jeńców i niemieckiej administracji wojskowej. Fakt ten można uznać za jedno z największych osiągnięć Galicyjczyków w czasie prowadzenia przez nich działalności oświatowo-kulturalnej w Rastatcie²⁶.

Istotne zmiany miały miejsce w zakresie przekonań politycznych jeńców. Jeśli wraz z powstaniem ukraińskiego obozu orientacja na Rosję była niemal całkowita i jednogłówna (z umiarkowaną sprzecznnością wobec imperialnych rozkazów), z rozwojem życia narodowego w Rastatcie wśród jeńców, idea autonomii Ukrainy gromadzi coraz więcej zwolenników, a z czasem w kołach świadomych Ukraińców coraz częściej propaguje się jej niepodległość²⁷. Obalenie caratu w Rosji doprowadziło do tymczasowego wzrostu sympatii jeńców do ogólnorosyjskiego ruchu wyzwolenczego. Jednak wkrótce te uczucia wyblakły pod naciskiem działań antyukraińskich tymczasowego, a następnie bolszewickiego rządu w Piotrogradzie. Ostatnim ciosem dla prorosyjskich poglądów części jeńców była deklaracja niepodległości Ukrainy przez IV Uniwersał Ukraińskiej Centralnej Rady²⁸.

Działania ZWU wśród jeńców w Rastatcie wyraźnie ukazywały się w trzech głównych obszarach: edukacja (organizowanie prelekcji, prezentacji, szkoleń, indywidualnych kursów), wychowanie narodowe i polityczne oraz działalność organizacyjna. Te obszary były ściśle ze sobą powiązane i wzajemnie się uzupełniały. Z biegiem czasu bardziej świadomi jeńcy zajęli się prowadzeniem działalności kulturalno-oświatowej w obozie – przygotowywali referaty naukowe, nauczali analfabetów, redagowali czasopisma, przewodniczyli na rozmowach politycznych i spotkaniach. Więźniowie z powodzeniem prowadzili działalność ukraińską nie tylko w obozie, ale także w zespołach robotniczych. Jednakże ogólne przewodnictwo nad działalnością kulturalno-oświatową nadal należało do Działu Oświatowego ZWU, a przez nich na działalność obozową wpływało berlińskie Centrum ZWU²⁹.

Zasadnicze zmiany w tym systemie nastąpiły po utworzeniu „rządu” z grona jeńców (tzw. „starszyny generalnej”) w obozie, które już całkowicie przebrały prawie wszystkie funkcje i prerogatywy Działu Oświatowego. Ta reforma stała się jednym z najważniejszych wydarzeń w historii rozwoju wspólnoty ukraińskiej w Rastatcie, dzięki czemu jeńcy mieli prawo do bezpośredniego zarządzania własnym życiem w obozie³⁰.

²⁶ О. Терлецький, *op.cit.*, s. 390.

²⁷ ЦДАВО України, ф. 4406, оп. 1, спр. 25, арк. 11 зв.-12; спр. 2, арк. 25.

²⁸ І. Срібняк, *Українська революція...*, s. 338-344.

²⁹ Звідомлення з політичної діяльності Берлінської Централі Союзу Визволення України в таборах українців полонених і на Українських землях, окупованих Німеччиною за час від половини травня 1915 р. до половини травня 1918 р., Відень 1918, s. 6.

³⁰ ЦДАВО України, ф. 4406, оп. 1, спр. 22, арк. 2.

Zgromadziwszy wokół siebie świadomych Ukraińców z grona jeńców, ZWU udało się stopniowo wyeliminować z umysłów jeńców wiarę w potęgę Imperium Rosyjskiego i jego władz i zachęcić do działalności ukraińskiej wielu spośród nich. W krótkim czasie organy wyborcze jeńców w Rastacie zajęły się zarządzaniem działalnością kulturalno-oświatową, mając szeroką autonomię nadaną przez niemieckie władze wojskowe. Ze względu na swobodny rozwój ukraińskiego życia i wolności słowa w Rastacie między jeńcami miała miejsce intensywne wymiana myśli, co w znacznym stopniu przyczyniło się do rozwoju światopoglądu jeńców i rozpowszechnienia ukraińskiej idei wyzwolenia narodowego. To służyło wychowaniu dużej liczby świadomych Ukraińców i utworzeniu pierwszych narodowych związków wojskowych w obozie jeńców ukraińskich, które broniły Ukrainę przed inwazją bolszewików.

Abstract

Ihor Sribniak

National-organizational activity of the Union for the Liberation of Ukraine in POW camp for Russian army in Rastatt, Germany (1915-1918)

This article analyzes the main directions of the organizational activity held by the Union for the Liberation of Ukraine (ULU) in the camp for prisoners of war from Russian army in Rastatt, Germany since May 1915 until 1917. Representatives of ULU in Rastatt founded schools of literacy and various educational courses, opened camp library and people's theater, and equipped the church. Besides, the camp saw the creation of several Ukrainian circles and organizations whose members actively participated in the development of national life in Rastatt. Organization and management of the entire cultural and educational work in the camp was handled by the Department of Education of ULU. Members of this department were both civilians and captured Ukrainian officers whose assignment to Rastatt was agreed by the German military authorities. The Department of Education saw high personnel turnover as some of its members were assigned to other camps, while being replaced by new employees.

During the first stages of the camp's Ukrainization, the popularity of Russian chauvinist ideas among many Ukrainian POWs made it much more difficult to engage in the promotion of national and patriotic ideas, as well as in cultural and educational work. A lot of POWs were afraid of cruel repressions of the Russian government and the emperor for their participation in Ukrainian work. However, eventually the majority of POWs managed to get rid of these fears and created community „Independent Ukraine” whose leadership grew to lead all directions

of Ukrainians' life and activity in the camp. Due to the activity of the Union for the Liberation of Ukraine, the camp prepared numerous nationally conscious Ukrainians who actively participated in different military groups which fought against Russian Bolshevism in 1918-1920.

Keywords: Ukrainian POWs, camp, Union for the Liberation of Ukraine, cultural and education work, Rastatt

References

- Doroshenko, D., *Moyi spomyny pro nedavnye-mynule (1914-1920)*, Myunkhen 1969.
- Nagornaya, O.S., *Drugoy voyennyy opyt. Rossiyskiye voyennoplennyye Pervoy mirovoy voyny v Germanii (1914-1922)*, Moskva 2010.
- N-v K., *Robitnychi komandy „Rozsvit”*, Rashtat 1917, 13 hrudnya.
- Pater, I., *Soyuz vyzvolennya Ukrayiny: problema derzhavnosti i sobornosti*, L'viv 2000.
- Pater, I., *Soyuz vyzvolennya Ukrayiny ta ukrayins'ke pytannya v politytsi Tsentral'nykh derzhav 1914-1918 rr.*, „Ukrayina: kul'turna spadshchyna, natsional'na svidomist', derzhavnist'” 1997, nr 3-4.
- Sribnyak, I., *Borot'ba svitiv: formuvannya natsional'noyi svidomosti polonenykh ukrayintsiv u taborakh Nimechchyny ta Avstro-Uhorshchyny (1914-1917 rr.)*, [in:] *Istoriya ta istoriohrafiya v Yevropi*, vyp. 5: *Ukrayina na shlyakhu hidnosti i svobody*, S. Stel'makh, H. Khausmann (eds.), Kyiv 2016.
- Sribnyak, I., *Kul'turno-prosvitnyts'ka i orhanizatsiyna diyal'nist' Soyuzu Vyzvolennya Ukrayiny u bahatonatsional'nykh taborakh tsars'koyi armiyi v Avstro-Uhorshchyni ta Nimechchyni (1914-1917 rr.)*, „Problemy istoriyi Ukrayiny XIX – pochatku XX st.” 2001, nr III.
- Sribnyak, I., *Natsional'no-orhanizatsiyna ta kul'turno-prosvitnyts'ka diyal'nist' polonenykh ukrayintsiv u tabori Rashtat (Nimechchyna) u 1915-1917 rr.*, „Siveryans'kyi litopys” 2014, nr 6.
- Sribnyak, I., *Poloneni ukrayintsi v Avstro-Uhorshchyni ta Nimechchyni (1914-1920 rr.)*, Kyiv 1999.
- Sribnyak, I., *Ukrayins'ka revolyutsiya ochyma polonenykh voyakiv-ukrayintsiv rosiys'koyi armiyi na zaklyuchnomu etapi Pershoyi svitovoyi viyny*, [in:] *Ukrayins'ka revolyutsiya 1917-1921 rokiv: pohlyad iz sohodennya. Mizhnar. nauk. konf. 25 IV 2012*, V.M. Lytvyn et al. (eds.), Kyiv 2013.
- Sribnyak, I., „Vzhe ne odyntsi z pomizh Ukrayintsiv, ale tysyachi...” (diyal'nist' hromady „Samostiyna Ukrayina” v tabori Rashtat u pershiy polovyni 1918 r.), „Mezhybizh” 2017, nr 1.

Terlets'kyi, O., *Ukrayintsi v Nimechchyni 1915-1918: istoriya ukrayins'koyi hromady v Rashtati*, t. 1., Kyiv-Lyayptsy 1919.

Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy, fond 4405, opys 1, sprava: 2, 6, 9, 13, 18, 22, 23, 25, 84, 88, 89, 177, 178.

„Vistnyk soyuzu vyzvolennya Ukrainy” 1914, nr 1.

Zvidomlennya z politychnoyi diyal'nosti Berlins'koyi Tsentrali Soyuzu Vyzvolennya Ukrainy v taborakh ukrayintsi polonenykh i na Ukrainy'kykh zemlyakh, okupovanykh Nimechchynoyu za chas vid polovyny travnya 1915 r. do do polovyny travnya 1918 r., Viden' 1918.

Ihor Sribniak – dr hab. historii, profesor i kierownik Katedry Historii Powszechnej na Wydziale Historyczno-Filozoficznym Kijowskiego Uniwersytetu im. B. Griczenki. ORCID: 0000-0001-9750-4958

Adam Szymanowicz

Kozackie formacje w służbie III Rzeszy

Wstęp

Kozacy podlegli władzy carskiej byli wykorzystywani do ekspansji prowadzonej przez Imperium Rosyjskie począwszy od XVI w. Władze rosyjskie stopniowo ograniczały ich autonomię i jednocześnie przystosowały ich organizację do własnych potrzeb wojskowych. Starszyzna kozacka otrzymywała stopnie oficerskie i rosyjskie szlachectwo. W XIX i na początku XX w. Kozacy uchodzili za podporę rządów carskich i byli przeznaczani do tłumienia powstań i ruchów niepodległościowych. W czasie wojny domowej w Rosji znaczna część z nich opowiedziała się po stronie białych. W 1920 r. władze sowieckie zlikwidowały formacje kozackie, a od 1925 r. zaczęły likwidować odrębności kozackie.

W czasie wojny polsko-bolszewickiej u boku Wojska Polskiego walczyły również oddziały kozackie. Po zakończeniu wojny władze polskie wspierały emigrację kozacką gotową współpracować z Polakami. Pomoc udzielana tej emigracji była jednym z elementów akcji prometejskiej zainicjowanej przez Józefa Piłsudskiego. Patronat nad akcją prometejską objął Oddział II Sztabu Generalnego¹ Wojska Polskiego (czyli organ wywiadu i kontrwywiadu wojskowego II Rzeczypospolitej) przy współpracy z Ministerstwem Spraw Zagranicznych².

Znaczna część emigracji kozackiej organizowała się pod hasłem utworzenia jednego wspólnego narodu i państwa – *Kozakii*. Główne jej skupiska znajdowały się na terytorium krajów bałkańskich, Francji, Czechosłowacji, Polski i w Niemczech. Zważywszy na fakt, iż ich głównym wrogiem była sowiecka Rosja, część Kozaków zwróciła się o pomoc do Polski. Rzeczpospolita z kolei starała się wykorzystać kozacki potencjał do realizacji polityki prometejskiej. Jednakże konflikty występujące w środowisku kozackim, często o charakterze osobistym, a także niemożność osiągnięcia przez nich porozumienia z emigracją związaną z Ukraińską

¹ Od 1928 r. Sztabu Głównego.

² Szerzej na ten temat: A. Шимановіч, Ю. Лесик, *Вільне козацтво і військова розвідка II Речі Посполитої в контексті політики prometeїзму*, „Военно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України” 2017, вип. 3, s. 10-12.

Republiką Ludową czy północno-kaukaską uniemożliwiało wejście Kozaków do organizacji prometejskich³.

Kwestia kozacka nie była również sprawą priorytetową w polskich planach prometejskich, chociażby ze względu na jej stosunkowo niewielką liczebność⁴. Pewne znaczenie miał tu z pewnością również fakt, iż część emigracji kozackiej pozostawała w bliskich kontaktach z emigracją rosyjską. Ponadto w drugiej połowie lat 30. XX w. coraz więcej Kozaków pozostających na emigracji skłaniało się do współpracy z III Rzeszą, m.in. w końcu 1939 r. z inicjatywy Niemców w Pradze powstało Zjednoczenie Wszechkozackie, które w 1940 r. zostało przemianowane na Zjednoczenie Wszechkozackie w Rzeszy Niemieckiej⁵. Fakt ten był zapowiedzią dalszej współpracy, która zaowocowała w późniejszym czasie powstaniem kozackich formacji wojskowych walczących u boku Wehrmachtu.

W jednym z opracowań polskiego wywiadu z 1941 r. czytamy, że po rozpoczęciu operacji *Barbarossa* Kozackie Centrum Narodowe w Pradze wysłało telegram na adresy najważniejszych przywódców III Rzeszy, w którym w imieniu wszystkich Kozaków, zarówno tych przebywających na emigracji, jak i tych pozostających w ZSRS, wyrażano *uczucie radości i wierności Niemcom*, oddając się jednocześnie do *ich dyspozycji*. Pisma te miały zostać potwierdzone manifestacyjnym zebraniem Kozaków przebywających w Pradze w dniu 28 VI 1941 r.

Ponadto Centrum Kozackie ogłosiło rejestrację Kozaków, zarówno cywilnych, jak i wojskowych, znajdujących się na terenie państw europejskich. Wielu Kozaków – czytamy dalej w opracowaniu *dwójki*⁶ – miało zgłosić się jeszcze w czerwcu 1941 r. do formacji kozackiej służącej w mundurach Wehrmachtu, która w krótkim czasie w liczbie 500 *szabel* miała zostać wysłana na front wschodni⁷.

³ *Ibidem*, s. 15-16.

⁴ Na emigracji miało przebywać ok. 9 tys. Kozaków, z tego w Jugosławii – 3 tys., Bułgarii – 2 tys., Polsce, Francji i Rumunii – po 1 tys., w Niemczech – ok. 300 i w pozostałych państwach – 700. (S. Mikulicz, *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1971, s. 192-193). Natomiast grupa skupiona wokół Biłego miała w 1934 r. liczyć ok. 300 osób (*II Rzeczypospolita wobec ruchu prometejskiego*, P. Libery (red.), Warszawa 2013, *Ustne sprawozdanie mjr. Włodzimierza Dąbrowskiego z sytuacji organizacji prometejskich w Paryżu. Załącznik do L.dz. 69/1934 z 9 marca 1934 r.*, s. 293).

⁵ *От атамана Общеказачьего Объединения генерал-лейтенанта Е.И. Балабина*, „Вестник Общеказачьего Объединения в Протекторате Чехия и Моравия” 1940, № 1, s. 1-2.

⁶ Potoczna popularna nazwa Oddziału II Sztabu Generalnego/Głównego Wojska Polskiego.

⁷ Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, kol. A. XII. 3/39, *Sprawy prometejskie. Ukraina sowiecka a wojna sowiecko-niemiecka*. Opracowanie Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza z 1941 r.

Kozacki Stan

Wkrótce po napaści III Rzeszy na ZSRS, w krótkim czasie – na początku sierpnia 1941 r. na terytorium Północno-Kaukaskiego Okręgu Wojskowego władze sowieckie sformowały, głównie z Kozaków, 16 dywizji kawalerii, z których 6 natychmiast wysłano na front. W ciągu całej wojny z Kozaków utworzono ponad 70 jednostek bojowych. Ówczesna prasa sowiecka i późniejsze sowieckie opracowania naukowe podkreślały męstwo jednostek kozackich w walce z niemieckim najeźdźcą.

Już wkrótce po rewolucji październikowej Kozacy jako społeczność uznani zostali przez bolszewików za *kułaków i wrogów ludu*, w związku z tym byli przeznaczani, przede wszystkim ci bogaci, do fizycznej likwidacji. Często jednak mordowano wszystkich Kozaków i bez takiego rozróżnienia. Rozprawę z Kozakami Lenin określił nawet, jako *bolszewicką Wandę*⁸. Kozacy byli więc gotowi do zemsty za ofiary poniesione w okresie rewolucji, wojny domowej, kolektywizacji i masowych represji z lat 30. XX w.⁹. Latem 1942 r. oddziały Wehrmachtu wkroczyły na tereny Donu, Kubania i Tereku. Żołnierze niemieccy często byli witani przez ludność kozacką chlebem i solą oraz obsypywani kwiatami¹⁰. Urzędnicy niemieckiej administracji wojskowej i cywilnej, a także Abwehry i SD zaczęli nawiązywać kontakty z lokalnymi kozackimi działaczami. Rozpoczęto tworzenie struktur lokalnego samorządu kozackiego, oddziałów samoobrony, wybory atamanów. Kozacy otrzymali gwarancje swobód kulturalnych, edukacyjnych i religijnych¹¹.

W sierpniu 1942 r. niemieckie władze wojskowe opublikowały *Regulamin 8000*, który klasyfikował obywateli Związku Radzieckiego na sześć kategorii, precyzując jednocześnie oficjalne stanowisko, co do możliwości wykorzystania ich w armii niemieckiej i stosunku do nich. Według tego dokumentu jedynie Kozacy, Turkmeni i Tatarzy krymscy mogli być traktowani na równi z żołnierzami niemieckimi¹².

Niemcy podjęli również ideologiczne środki w celu uzasadnienia wykorzystania Kozaków jako swego sojusznika. Powstały więc opracowania „naukowe” wywodzące pochodzenie Kozaków od Ostrogotów, a więc ludu pochodzenia germańskiego, osiadłych w III i IV w. po Chr. na północnych wybrzeżach Morza Czarnego¹³.

⁸ S. Courtois i in., *Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania*, Warszawa 2001, s. 30.

⁹ A. Козлов, *Великая Отечественная война и казаки* [I II 2006], <http://www.relga.ru/Environment/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=883&level1=main&level2=articles> (20 X 2014).

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ С. Чуев, *Проклятые солдаты. Предатели на стороне III рейха*, Москва 2004, s. 143-144.

¹² A. Szymanowicz, *Pomiędzy Warszawą a Elbrusem i Moskwą. Aktywność niepodległościowa narodów Północnego Kaukazu i polska polityka prometejska*, Wrocław 2017, s. 187.

¹³ A. Козлов, *op.cit.*

Wzmianki w oficjalnych niemieckich dokumentach o Kozakach walczących po stronie niemieckiej pojawiły się w połowie grudnia 1941 r., chociaż najprawdopodobniej już latem, bądź jesienią tego samego roku oddział kozackiej kawalerii miał być wykorzystywany na froncie wschodnim do działań rozpoznawczych¹⁴. Natomiast chrztem bojowym pierwszych pododdziałów Kozaków Dońskich miało być zniszczenie sowieckich grup partyzanckich w bagnach nad Donem¹⁵. Później Kozacy prowadzili walki z sowieckim podziemiem i partyzantką na obszarach Donu, Kubania i Tereku z pomocą SD, a zwłaszcza Abwehry. Wywiad niemiecki utworzył zresztą również specjalne kozackie grupy dywersyjno-rozpoznawcze działające na tyłach wojsk sowieckich¹⁶.

We wrześniu 1942 r. w Nowoczerkasku, za zgodą władz niemieckich, odbyło się kozackie zgromadzenie, na którym wybrano Sztab Wojska Dońskiego z Siergiejem Pawłowem na czele, który przyjął stopień pułkownika, a następnie również funkcję atamana marszowego Kozaków Dońskich. Sztab stał się w praktyce głównym przedstawicielstwem kozackim wobec władz niemieckich. Nowy organ zaczął szybko organizować jednostki kozackie do walki z Armią Czerwoną. W listopadzie 1942 r. Kozacy Dońscy otrzymali od Niemców pozwolenie na tworzenie pułków. W ten sposób wkrótce powstał 1. Pułk Kozaków Dońskich, a później również inne oddziały i pododdziały¹⁷.

Dnia 5 XI 1942 r. Pawłow wysłał rządowi niemieckiemu deklarację Wojska Dońskiego. Powołując się na owocną współpracę Kozaków Dońskich z Niemcami w 1918 r. kozacki dowódca zwracał się z wnioskiem do rządu niemieckiego o uznanie suwerenności Republiki Donu, która prowadziłaby wspólną walkę z bolszewikami w sojuszu z III Rzeszą. Ataman liczył również na to, że w ramach *ustanowienia sojuszniczych stosunków* rząd niemiecki zwolni natychmiast wszystkich przetrzymywanych w niemieckich obozach jeńców-Kozaków pochodzących z wszystkich kozackich wojsk i odeśle ich do sztabu tworzącej się armii kozackiej. Postulował również zwolnienie wysłanej na roboty do Rzeszy młodzieży pochodzącej z ziem kozackich, a także wycofanie niemieckich komisarzy gospodarczych z terenów kozackich i dostarczanie z nich zaopatrzenia dla armii niemieckiej na podstawie dwustronnych umów. Niemcy w odpowiedzi na deklarację powołali przy Ministerstwie Rzeszy ds. Okupowanych Terytoriów Wschodnich Kozacki Zarząd Donu, Kubania i Tereku. Polepszyli przede wszystkim los robotników przymusowych z ziem kozackich dając im status wolnych robotników.

¹⁴ S. Newland, *Kozacy w Wehrmachcie 1941-1945*, Warszawa 2010, s. 88-90.

¹⁵ С. Чуев, *Проклятые солдаты...*, s. 144.

¹⁶ Idem, *Казачьи формирования немецких спецслужб* [12 IV 2008], <http://www.gipanis.ru/?level=908&type=page&lid=879> (20 X 2014); idem, *Проклятые солдаты...*, s. 175-181.

¹⁷ *Ibidem*, s. 144-146.

Początkowa niechęć Hitlera do Kozaków miała zamienić się w podziw dla ich żołnierskich umiejętności. Był jednak przeciwny w ubieraniu ich w niemieckie mundury. Twierdził, że powinni posiadać własne – kozackie.

Po klęsce pod Stalingradem Niemcy opuścili tereny Donu, Kubania i Tereku. 1 Pułk Kozaków Dońskich brał udział w zaciętych walkach o Nowoczerkask 12-13 II 1943 r., który po ciężkich walkach musiał opuścić wraz z Niemcami. W toczonych następnie walkach w rejonie Matwiejewa Kurgana¹⁸ 14-21 II 1943 r. pułk został rozbity. Z ok. 900 Kozaków po tej bitwie pozostało ok. 60 ludzi, a wśród nich Pawłow. Duże straty poniosły w walkach również inne oddziały kozackie¹⁹.

Już 2 I 1943 r. dowódca Grupy Armii „A” – gen. Paul von Kleist podpisał rozkaz o utworzeniu Kaukaskiego Sztabu Ewakuacji Uchodźców. Była w nim mowa o tym, że na Zachód mogą być ewakuowani Górale kaukascy i Kozacy Terscy, przy czym wszelkiej pomocy zobowiązane były udzielić im niemieckie komendantury. W ten sposób tysiące ludzi porzuciło swe domy i udało się na zachód. Wkrótce zaczęli do nich dołączać pozostali Kozacy, których kolumny były atakowane przez sowieckie lotnictwo i oddziały działające za linią frontu. Według danych pochodzących z Kozackiego Zarządu Donu, Kubania i Tereku, sporządzonych w lipcu 1943 r., ewakuowano prawie 281 tys. osób (mężczyzn, kobiet i dzieci) z tych trzech ziem kozackich²⁰.

Główną masę tych uciekinierów przez pewien czas skoncentrowano w pobliżu miasta Płoskirów²¹. Zgromadzone wokół atamana Pawłowa tłumy uciekinierów zorganizowano w tzw. Kozacki Stan, czyli strukturę administracji wojskowej przypominającej tradycje Kozaków siczowych. Podczas przemieszczania się przez terytorium Ukrainy do Kozackiego Stanu dołączał się potok mniejszych grup uchodźców ze wschodniej części Ukrainy narażonych na ataki partyzantów. Kozacy zostali przemieszczeni na teren północnej Białorusi – w rejon Baranowicz, Stołpców, Nowogródka, gdzie wydzielono dla ich rozmieszczenia 180 tys. hektarów ziemi. Utworzyli tam własną diecezję prawosławną prowadzoną przez o. Wasilija Grigoriewa.

Obszar ten był uważany za partyzancki, więc Kozacy od razu trafili do walki. W nowej lokalizacji nastąpiło przegrupowanie się sił kozackich. Sformowano 11 nowych kozackich pułków piechoty – po 1200 ludzi w każdym. Zostały one uzbrojone przez Niemców w zdobyczną sowiecką broń i mundury z niemieckich magazynów. Dnia 17 VI 1944 r. w niewyjaśnionych okolicznościach zginął ataman Pawłow. Jego następcą został sotnik Timofiej Domanow awansowany do stopnia pułkownika.

¹⁸ Przysiółek w obwodzie rostowskim.

¹⁹ С. Чуев, *Проклятые солдаты...*, s. 148.

²⁰ А. Козлов, *op.cit.*

²¹ Obecnie Chmielnicki w zachodniej części Ukrainy.

Tymczasem front coraz bardziej zbliżał się do terenów zajmowanych przez Kozaków. Na lewym brzegu Niemna, w pobliżu Lubcza, przez 5 dni walczył w okrążeniu 5 pułk kubański, który został uratowany przez oddziały Waffen-SS. Jednocześnie uchodźcy byli coraz częściej atakowani przez sowieckich partyzantów, którym przejściowo udało się nawet zablokować ze wszystkich stron Kozacki Stan. Jednak Kozakom w ciężkich walkach udało się przebić w kierunku Grodna, a na początku lipca znaleźli się w rejonie Białegostoku. Za walki na Białorusi Domonow oraz dowódca 5 tatarskiego pułku – Nazykow, otrzymali Żelazne Krzyże I klasy. Pomniejszymi odznaczeniami Niemcy udekorowali również 286 innych Kozaków.

Kozacki Stan przesuwiał się wraz z frontem coraz bardziej na zachód. Dnia 1 VIII 1944 r. w Warszawie wybuchło powstanie. Niektóre kozackie oddziały²² wzięły udział w walkach z powstańcami²³. Kozacy stanowili najliczniejszą grupę spośród żołnierzy cudzoziemskich walczących w tym czasie przeciwko Polakom w Warszawie²⁴.

Dnia 6 VII 1944 r. miała zapaść decyzja o przemieszczeniu Kozackiego Stanu do północno-wschodnich Włoch. Niecały rok wcześniej, 29 IX 1943 r. premier Włoch – marszałek Pietro Badoglio podpisał akt bezwarunkowej kapitulacji wobec aliantów, a 13 X król Wiktor Emanuel III wypowiedział wojnę Niemcom i Japonii. Uwolniony z aresztu przez niemieckich komandosów Benito Mussolini ogłosił 18 IX 1943 r. powstanie na włoskich terenach kontrolowanych przez Niemców Włoskiej Republiki Socjalnej – tworu państwowego zależnego od III Rzeszy.

Kozacki Stan został rozmieszczony na wydzielonej z tegoż państewka Strefie Operacyjnej Regionu Wybrzeża Adriatyku²⁵ i podporządkowany operacyjnie Wyższemu Dowódcy SS i Policji tegoż regionu. Obejmowała ona tereny znajdujące się w pobliżu takich miast, jak Udine, Gorzyca, Triest, Pula²⁶, Rijeka²⁷ i Lublana²⁸. Był to obszar podległy bezpośrednio niemieckiej administracji. W sierpniu 1944 r. był to teren najbardziej intensywnej działalności partyzanckiej skierowanej przeciwko Niemcom i władzy Mussoliniego. Tamtejszemu ruchowi oporu udało się nawet wyzwolić niewielki obszar, na którym zorganizował lokalne władze²⁹.

²² W tłumieniu powstania uczestniczyły: kozacki batalion policyjny, 5 Kubański Pułk Kozacki, batalion 570 Pułku Ochronnego i sotnia konwojowo-ochronna.

²³ С. Чув, *Проклятые солдаты...*, s. 149-151.

²⁴ H. Kuberski, J. Gdański, *Uporczywa legenda: „Własowcy” w Powstaniu Warszawskim* [31 VII 2008], <http://www.historia.gildia.pl/wiek-xx/wojskowosc/ii-wojna-swiatowa/wlasowcy-w-powstaniu-warszawskim> (22 X 2014).

²⁵ Niem. *Operationszonen Adriatisches Küstenland*; wł. *Zona di Operazioni del Litorale Adriatico*.

²⁶ Obecnie miasto w Chorwacji.

²⁷ Obecnie miasto w Chorwacji.

²⁸ Obecnie stolica Słowenii.

²⁹ S. Piovesan, *I cosacchi in Carnia e la battaglia di Pani di Raveo (1944 – 1945)* [24 VIII 2013], [http://www.piovesan.net/raveo/I cosacchi in Carnia \(1944\) e la battaglia di Pani di Raveo.pdf](http://www.piovesan.net/raveo/I%20cosacchi%20in%20Carnia%20(1944)%20e%20la%20battaglia%20di%20Pani%20di%20Raveo.pdf) (25 X 2014).

Większość Kozackiego Stanu została przetransportowana do Włoch koleją w dniach 20 VII-10 VIII 1944 r. Władze niemieckie dążyły do tego, aby Kozacy identyfikowali się ze sprawą III Rzeszy poprzez przyznanie im bezpiecznego miejsca do zamieszkania oraz nadanie ich organizacji autonomii, a także możliwości kultywowania własnych tradycji i zwyczajów³⁰. Według raportu awansowanego do stopnia generała-majora Domanowa z końca kwietnia 1945 r. Kozacki Stan miał w tym czasie liczyć ponad 31,5 tys. ludzi, z czego ponad 18 tys. żołnierzy³¹ zorganizowanych w grupę (korpus) składający się z dwóch dywizji. Obok Kozaków mieli tam przybyć również kolaborujący z Niemcami przedstawiciele ludności Kaukazu, Uralu i Turkmenistanu.

Miejscowe okupacyjne władze niemieckie nie przygotowały się do tego, aby zapewnić Kozakom warunki lokalowe i podstawowe źródła utrzymania. Według włoskich opracowań Kozacy wyjeżdżali konno w teren i rabowali wszystko, co mogło być wykorzystane w celu zapewnienia minimalnego poziomu przeżycia. Początkowo Kozacy zajmowali obiekty użyteczności publicznej takie jak szkoły. W celu rozlokowania Kozaków wysiedlano miejscową ludność niektórych miejscowości (zdarzały się przypadki, że musiała ona opuścić swe domostwa w ciągu 24 godzin), w innych przypadkach kwaterowano ich wspólnie z miejscowymi³². Terytorium okupowane przez Kozaków podzielono na 44 stacje, a ich nieformalną stolicą stało się miasteczko Tolmezzo. Tam zorganizowali własne szkoły, szpitale, różne instytucje kulturalne itp.

Według wspomnień miejscowych Kozacy traktowali ludność na zamieszkałych obszarach tak jak ludność podbitą. Ze wspomnień tych możemy dowiedzieć się również, że niektóre kozackie rodziny otrzymały nadziały ziemi, którą uprawiały. Niektórzy świadkowie podają również, że Kozacy dopuszczali się rabunków, a nawet zdarzały się gwałty i morderstwa dokonywane na miejscowej ludności. Nakazywali również miejscowym, np. dostarczanie im siana dla koni³³. Oddziały Kozackiego Stanu podlegały w północnych Włoszech SS-Gruppenführerowi Odilo Globocnikowi, osławionemu katowi Zamojszczyzny i twórcy obozów koncentracyjnych na Majdanku i w Sobiborze³⁴.

Początkowo miejscowe dowództwo niemieckie wiele obiecywało sobie po przybyciu Kozaków, oczekując dobrze zorganizowanych i uzbrojonych pułków i brygad, które od razu przystąpiłyby do rozprawy z partyzantami, gdy tym-

³⁰ P. Stefanutti, *1944-45: l'occupazione cosacco-caucasica della Carnia e dell'Alto Friuli*, <http://www.carnialibera1944.it/documenti/occupazioneecosacca.htm> (25 X 2014).

³¹ М. Шкаровский, *Казачий стан в Северной Италии*, „Новый Журнал” 2006, № 242, <http://magazines.russ.ru/nj/2006/242/sh16.html> (23 X 2014).

³² W tym przypadku Kozacy zajmowali najczęściej parter, a właściciele wysiedlali na piętra obawiając się ich współpracy z partyzantami (S. Piovesan, *op.cit.*, s. 3).

³³ P. Stefanutti, *op.cit.*

³⁴ J. Hoffmann, *Rosyjscy sojusznicy Hitlera: Własow i jego armia*, Warszawa 2008, s. 242.

czasem w pierwszych transportach miały przybywać osoby cywilne czyli rodziny kozackie³⁵.

Jednak dzięki pomocy Kozaków siłom okupacyjnym udało się zepchnąć włoskich partyzantów w góry i zabezpieczyć najważniejsze szlaki komunikacyjne. Walki z partyzantami trwały zresztą z różnym nasileniem do końca pobytu Kozackiego Stanu we Włoszech. Zdarzały się jednak również i dezercje³⁶. Z Kozaków, którzy zbiegli do partyzantów, powstał nawet batalion im. Stalina³⁷.

W czasie walk z partyzantami życie straciło 996 Kozaków, a ponadto na skutek bombardowań przeprowadzonych przez sowieckie samoloty na miejscowości zasiedlone przez nich zginęły 1254 osoby, w większości kobiety i dzieci³⁸.

W tym czasie gen. Andriej Własow czynił wysiłki, aby podporządkować Kozacki Stan kierowanym przez siebie Siłom Zbrojnym Komitetu Wyzwolenia Narodów Rosji. Znalazł nawet w tym poparcie wśród niektórych kozackich atamanów. Tej propagandzie aktywnie przeciwdziałał gen. Piotr Krasnow. Niemniej jednak ok. 200 Kozaków opuściło Kozacki Stan wraz z rodzinami. Zdecydowana większość Kozaków opowiedziała się za odrębnością. W końcu marca 1945 r. generał Krasnow powołał w ramach wspomnianego wyżej Komitetu Radę Wojsk Kozackich³⁹.

Dnia 22 IV 1945 r. do dowództwa Kozackiego Stanu przybyli trzej oficerowie partyzantcy stawiając ultimatum, domagając się złożenia broni i opuszczenia terytorium Włoch. Kozacy zdecydowali się na przedostanie się do południowej Austrii, gdzie zamierzali poddać się aliantom. Po negocjacjach z partyzantami do 7 V Kozakom udało się przekroczyć granicę włosko-austriacką, a następnie rozlokowali się w dolinie rzeki Drawy między miastami Lienz i Oberdrauburg, gdzie poddali się Brytyjczykom⁴⁰.

Już pierwszego dnia po poddaniu się Kozacy zostali rozbrojeni. Broń pozostawiono jedynie oficerom i co dziesiątemu żołnierzowi. W końcu maja 1945 r. oficerowie kozaccy zostali aresztowani pod pozorem zaproszenia na konferencję, a następnie przekazani władzom sowieckim. Dnia 1 VI Brytyjczycy w dramatycznych okolicznościach przystąpili do wywiezienia, a następnie przekazania Sowietom pozostałych Kozaków, w tym również osób cywilnych. Stawiających opór żołnierze brytyjscy bili często do nieprzytomności pałkami i kolbami karabinów, a także kłuli bagnietami. Do uciekających strzelano. Wielu z Kozaków zostało

³⁵ P. Stefanutti, *op.cit.*

³⁶ J. Gdański podaje, że spośród żołnierzy Kozackiego Stanu 69 przeszło na stronę partyzantów, a 44 zostało uznanych za zaginionych (J. Gdański, *Zapomniani żołnierze Hitlera*, Warszawa 2005, s. 151).

³⁷ С. Чуев, *Проклятые солдаты...*, s. 154-155.

³⁸ J. Gdański, *op.cit.*, s. 151.

³⁹ С. Чуев, *Проклятые солдаты...*, s. 154-155.

⁴⁰ S. Newland, *op.cit.*, s. 88-90.

zabitych⁴¹. Ten sam los spotkał żołnierzy innych formacji kozackich – w tym również Kozackiego Korpusu Kawalerii i Rezerwy Wojsk Kozackich.

Sowieci przystępowali do egzekucji Kozaków bez sądu, niejednokrotnie w trakcie ich przekazywania przez Brytyjczyków czy Amerykanów. Zdarzało się, że zachodni alianci strzelali do Kozaków wspólnie z Sowietami. Przywódców kozackich, przede wszystkim zaś generałów – Andrieja Szkuro, Piotra Krasnowa i Timofieja Domanowa przewieziono do Moskwy, gdzie zostali osądzeni, a następnie w połowie stycznia 1947 r. straceni przez powieszenie. Pozostałych z reguły skazano na wieloletnie łagry. Tylko nieliczni z nich doczekali się władzy Nikity Chruszczowa i wydanej przez niego amnestii⁴².

W masie Kozaków przekazanych przez Brytyjczyków Sowietom były również osoby nie będące nigdy obywatelami sowieckimi. Wśród oficerów kozackich było wielu znanych bohaterów walczących w czasie wojny domowej w Rosji w Białej Armii wspólnie z Brytyjczykami. Do nich zaliczał się m.in. gen. Andriej Szkuro uhonorowany Orderem Łaźni za męstwo przez brytyjskiego monarchę Jerzego V. W trakcie przekazywania go Sowietom zerwał to odznaczenie z piersi i rzucił pod nogi brytyjskiego oficera. Takich jak on carskich emigrantów w samym tylko Jundenburgu Brytyjczycy przekazali ok. 3 tys.⁴³.

Kozacki Korpus Kawalerii

Od wiosny 1943 r. Niemcy zbierali Kozaków z różnych odcinków frontu i zaczęli gromadzić w jednym punkcie zbornym znajdującym się w Mławie, gdzie zamierzali ich przeszkolić, a następnie sformować w kozacką dywizję kawalerii. Dnia 1 VII 1943 r. zakończono jej formowanie. Dowódcą dywizji został niemiecki gen. Helmut von Pannwitz. Miała ona w tym czasie liczyć ponad 18,5 tys. żołnierzy, z czego ponad 4 tys. stanowili Niemcy. Jeśli chodzi o korpus oficerski, to spośród 413 oficerów dywizji Niemcy stanowili większość, bo aż 222⁴⁴.

Dowództwo niemieckie uznało, że kozacka dywizja najlepiej sprawdzi się w walce z partyzantką Tito na terenie okupowanej Jugosławii. Partyzanci rozpoczęli po ich przybyciu akcję propagandową przedstawiając Kozaków wśród miejscowej ludności jako prawdziwych potworów, z lubością dokonujących mordów i podpaleń. Początkowo odnosiło to skutek. W późniejszym czasie partyzanci

⁴¹ M.in.: J. Hoffmann, *op.cit.*, s. 244-246. Dramatyczny przebieg deportacji Kozaków przedstawił J. Mackiewicz w artykule *Zbrodnia w Dolinie rzeki Drawy*, „Wiadomości” 1955, nr 43.

⁴² Н.Д. Толстой, *Жертвы Ялты*, Москва 1996, s. 181-208.

⁴³ N. Tolstoy, *Forced Repatriation to the Soviet Union: The Secret Betrayal*, <http://www.fortfreedom.org/h16.htm> (3 XI 2014). Szerzej na ten temat w również w opracowaniu N. Tolstoja, *The Minister and the Massacres*, London 1986.

⁴⁴ С. Чув, *Проклятые солдаты...*, s. 182-184.

zaczęli zabiegać o przyjaźń Kozaków nazywając ich *słowiańskimi braćmi* i zachęcając do przejścia na ich stronę, co uczynili nieliczni, którzy po pewnym czasie mieli wracać rozczarowani. Zdarzali się jednak i również Kozacy współpracujący z partyzanckim wywiadem, co niejednokrotnie miała stwierdzić Abwehra działająca przy poszczególnych kozackich oddziałach, jednak w drugiej połowie 1944 r., a więc w okresie, gdy sytuacja Niemców na froncie znacznie pogorszyła się, według W. Krause nie było ani jednego Kozaka, który przeszedłby na stronę przeciwnika⁴⁵.

W drugiej połowie tego roku Heinrich Himmler, jako naczelny dowódca armii zapasowej, zaproponował Pannwitzowi przejście jego dywizji do Waffen-SS, na co ten, zwłaszcza po naradzie ze swymi oficerami, miał nie wyrazić zgody. W każdym razie do końca wojny Kozacy walczyli w mundurach Wehrmachtu, ale w kwestii zaopatrzenia przydzielono ich do Waffen-SS, dzięki temu też mieli otrzymać broń ciężką, taką jak działka przeciwlotnicze czy ciężkie haubice 105 mm⁴⁶. W lutym 1945 r. kozacka dywizja została rozwinięta w korpus.

Według generała Pannwitza polepszały się stosunki Kozaków z miejscową ludnością. Ponadto, jak stwierdził kozacki dowódca, Kozacy przebywający wśród tej ludności mieli być *najlepszą propagandą antybolszewicką* opowiadając swe przeżycia z *sowieckiego rajy*⁴⁷.

Pojawiło się jednak również wiele oskarżeń o zbrodnie popełniane przez Kozaków. Zimą na przełomie 1943/44 r. w rejonie Šunj-Zagrzeb mieli oni na rozkaz Pannwitza powiesić 15 zakładników spośród miejscowej ludności, a trzech innych zastrzelić pod zarzutem szpiegostwa, chociaż nie było na to dowodów. W maju 1944 r. Kozacy 1 pułku spalili wioskę na południe od Zagrzebia, a w następnym miesiącu dokonywali masowych gwałtów na kobietach w miejscowości Metlika w Słowenii. Gwałtów mieli się dopuszczać również Kozacy z 3, 5 i 6 pułków kawalerii, m.in. w pobliżu miejscowości Broda, gdzie przeprowadzili również egzekucje. W grudniu 1944 r., w czasie, gdy przeprowadzali operacje przeciwko partyzantom, oskarżano ich o masowe morderstwa i gwałty w pobliżu miejscowości Virovitice. Dokonywali także rabunków, a w szczególności mieli sobie upodobać konie, świnie i maszyny do szycia. To tylko niektóre z kozackich wyczynów mających miejsce nawet na spokojnych terenach, gdzie nie przeprowadzano żadnych operacji wojskowych. Kozacy *zachowali się tam, jak bandyci i maruderzy*. Należy jednak zaznaczyć, że Pannwitz starał się zapobiegać tym ekscesom skazując winnych na rozstrzelanie⁴⁸.

⁴⁵ W. Krause, *Kozacy i Wehrmacht*, Kraków 2006, s. 165-166.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 239-243.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 189.

⁴⁸ А. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији: утицај СССР-а и руских емигра-ната на догађаје у Југославији 1941-1945*, Београд 2010, s. 140-143.

Działalność Kozaków spowodowała interwencje dyplomatów węgierskiego i słowackiego przy Niezależnym Państwie Chorwackim u przedstawiciela niemieckich władz wojskowych na terenie tegoż państwa. Dyplomaci ci występowali w obronie swych rodaków będących na tych terenach mniejszościami narodowymi. Przedstawicielem tym był Edmund Glaise von Horstenaus, który stwierdził później, że czytając pismo słowackiego ambasadora o wyczynach Kozaków *włosy mu się jeżyły na głowie*⁴⁹. Oficerowie niemieccy mieli porównywać jednostki podległe Pannwitzowi do brygady SS Kamińskiego w powstaniu warszawskim⁵⁰.

Ciekawe informacje z tego okresu podaje A. Okorokow. Według niego do października 1944 r. na stronę Kozaków miało przejść co najmniej 803 czerwonoarmistów. Zamieścił również informację o 6 sowieckich samolotach, których piloci po stwierdzeniu, że znajdują się w strefie dyslokacji kozackiej dywizji, przeprowadzili nalot na jeden z oddziałów Tito, po czym wylądowali w rejonie rozmieszczenia Kozaków⁵¹. Brakuje jednak bardziej precyzyjnych informacji na ten temat.

Pod koniec wojny niemieccy dowódcy mieli wyrażać troskę o żołnierzy formacji wschodnich walczących w mundurach Wehrmachtu. Gen. Ernst Köstring, po wzięciu po raz pierwszy do niewoli większej ich ilości przez Brytyjczyków i Amerykanów na froncie włoskim, zwrócił się z prośbą do niemieckiego MSZ, aby zaapelowało o traktowanie ich tak samo, jak żołnierzy niemieckich. Zdaniem Wernera Krause przerwienie formacji wschodnich na Zachód miało być celem zamierzeniem niemieckiego dowództwa, aby ich żołnierze uniknęli dostania się do sowieckiej niewoli. Starano się również zaopatrywać oficerów, w miarę możliwości, w dokumenty nie zdradzające ich narodowości⁵².

Na przełomie 1944/1945 r. trzech Niemców⁵³ udało się do Szwajcarii, gdzie poszukiwali kontaktu z Allanem Dullesem – szefem amerykańskiej komórki wywiadowczej w Bernie. Celem spotkania było przekonanie Amerykanów, aby alianci nie wydawali po wojnie Stalinowi żołnierzy niemieckich wschodnich formacji ochotniczych. W trakcie rozmowy Amerykanin zapewniał o pozytywnym rozwiązaniu tej sprawy⁵⁴.

W marcu 1945 r., na kongresie zorganizowanym w miejscowości Virovitza, delegaci wszystkich korpuśnych pułków kozackich uhonorowali gen. Pannwitzą wybierając go kozackim atamanem polowym – zwierzchnikiem wszystkich

⁴⁹ Г. фон Хорстенау, *Између Хитлера и Павелића*, Београд 2007, s. 329-331, 344.

⁵⁰ J. Hoffmann, *op.cit.*, s. 242.

⁵¹ А. Окорокков, *Козаки и Русское Освободительное Движение*, „Вече” 1996, № 58, http://nativregion.narod.ru/simple_8.html (22 XI 2014).

⁵² W. Krause, *op.cit.*, s. 261.

⁵³ Byli to: gen. Ernst Köstring – od początku stycznia 1944 r. objął funkcję Generała Formacji Wschodnich przy niemieckim Naczelnym Dowództwie Wojsk Lądowych, dr Fritz Arlt – kierownik Placówki do Spraw Ochotników w Głównym Urzędzie SS oraz prof. Gerhard von Mende – sekretarz stanu w Ministerstwie do Spraw Okupowanych Terytoriów Wschodnich.

⁵⁴ W. Krause, *op.cit.*, s. 275-276.

oddziałów kozackich. Była to sytuacja bez precedensu, ponieważ dotychczas stanowisko atamana zawsze sprawowali Kozacy, ewentualnie Rosjanie⁵⁵. Na tym samym kongresie wybrano również gen. Piotra Krasnowa przywódcą kozackiego rządu narodowego. Wybór ten był pokłosiem gwarancji autonomii, którą w tym miesiącu ogłosił Alfred Rosenberg dla państw, które posiadały swe komitety narodowe na terenie III Rzeszy⁵⁶.

Pod koniec wojny Pannwitz postanowił uniknąć poddania się komunistycznej partyzantce Tito czy Armii Czerwonej i zdecydował o przedostaniu się wraz z podległymi mu oddziałami w kierunku wojsk zachodnich aliantów. Dnia 12 V skapitulował przed oddziałami brytyjskimi w rejonie Klagenfurtu. Rozpoczął starania o gwarancje zachodnich aliantów, aby Kozacy nie zostali wydani Sowiecom. Jeszcze 24 V oddelegowany do Kozaków oficer brytyjski zapewniał ich, że nie dojdzie do tego. Również Kozacy liczyli na to, że w przyszłości dojdzie do konfliktu pomiędzy państwami zachodnimi a Związkiem Sowieckim i oni mogą stać się potrzebni Zachodowi⁵⁷. Jednak Kozacki Korpus Kawalerii podzieliły los Kozackiego Stanu.

Generał Pannwitz pomimo, że był ostrzegany przez żołnierzy brytyjskich, aby ratował się i uciekał, pozostał ze swymi żołnierzami do końca. Został wraz z nimi przekazany Sowiecom, przewieziony wraz z innymi wyższymi oficerami kozackimi do Moskwy. Tam osądzono go za zbrodnie wojenne, skazano na karę śmierci i stracono.

Inne formacje kozackie

We wrześniu 1944 r. Reichsführer-SS – Heinrich Himmler powołał do życia swym rozkazem specjalnym Rezerwę Wojsk Kozackich⁵⁸ działającą przy Głównym Urzędzie SS w Berlinie. Zadaniem Rezerwy było gromadzenie wszystkich Kozaków chętnych do walki po stronie III Rzeszy i przebywających na jej terytoriach jako jeńcy wojenni, robotnicy przymusowi, żołnierze służący w jednostkach niemieckich, przedwojenni emigranci i inni, którzy byli kierowani do 5 kozackiego pułku szkoleniowo-zapasowego. Do kwietnia 1945 r. miało przez niego przejść ok. 2 tys. Kozaków. Rezerwą Wojsk Kozackich kierował gen. Andriej Szkuro⁵⁹.

Poza oddziałami formowanymi pod dowództwem niemieckim należy również wspomnieć o oddziałach kozackich utworzonych na Dalekim Wschodzie przy

⁵⁵ *Ibidem*, s. 269-270; S. Newland, *op.cit.*, s. 212.

⁵⁶ W. Krause, *op.cit.*, s. 280.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 317-330.

⁵⁸ Niem. *Kosaken-Reserve*, ros. Резерв казачьих войск.

⁵⁹ A.B. Окороков, *op.cit.*

wspieraniu dowództwa armii japońskiej. W okupowanej przez siebie Mandżurii Japończycy planowali wykorzystać miejscową emigrację kozacką do działań wywiadowczych. Formowano również kozackie oddziały. Jeden z nich (ok. 150-200 żołnierzy) miał wziąć udział w potyczce w czasie bitwy nad rzeką Chałchin-Goł w 1939 r., gdzie został rozbity⁶⁰.

W późniejszym okresie pod japońskim dowództwem znajdowały się dwie brygady Kozaków Zabajkalskich, brygada mongolska, rosyjski korpus ochotniczy, dwie szkoły wojskowe, kursy wojskowe, oddziały policyjne i graniczne Mandżukuo, oddziały ochronne strzegące koncesji i kopalni, a ponadto pododdziały piechoty i kawalerii⁶¹. Najprawdopodobniej kilku oficerów ROA⁶² zostało wysłanych na Daleki Wschód do atamana Grigoryja Siemienowa z tajną misją. Wiadomo, że w styczniu 1945 r. ogłosił podporządkowanie swych oddziałów dowództwu Sił Zbrojnych Komitetu Wyzwolenia Narodów Rosji⁶³.

Zakończenie

Działacze kozaccy w czasie wojny, podobnie jak i przed wojną, dzielili się na dwie podstawowe frakcje: Kozaków uważających siebie za Rosjan i Kozaków-separatystów. Przywódcą tych drugich był gen. Piotr Krasnow. Już na samym początku wojny ustanowili oni swoje centrum w Pradze, które to miasto było ważnym ośrodkiem kozackiej emigracji już w okresie międzywojennym. We wrześniu 1944 r. Hitler wyraził zgodę na utworzenie Komitetu Wyzwolenia Narodów Rosji (KWNR) pod przewodnictwem gen. Andrieja Własowa, który planował podporządkować tej organizacji pod względem politycznym wszystkich obywateli ZSRS przebywających na terytoriach kontrolowanych przez III Rzeszę. Stanowczo przeciwstawiał się temu ze strony kozackiej gen. Krasnow. Władzy KWNR sprzeciwiała się również większość nierosyjskich narodów i żołnierzy służących po stronie niemieckiej.

W trakcie walk III Rzeszy z ZSRS w niewoli niemieckiej znalazły się miliony żołnierzy sowieckich. Duża liczba spośród nich była gotowa wstąpić do służby i walczyć u boku Wehrmachtu: jedni z powodu chęci przeżycia ciężkich warunków niemieckiej niewoli, inni zaś z nienawiści do władzy sowieckiej. Niejednokrotnie o wstąpieniu na służbę niemiecką decydowały oba czynniki. W formacjach

⁶⁰ И. Андрианов, *Дальневосточная казачья эмиграция в Маньчжурии в условиях японской оккупации 30-х гг. XX в.* [17 I 2014], <http://moscowia.su/projects/konkurs/raboty/2012/655-30-xx> (22 XI 2014).

⁶¹ А. Худобородов, *Казачья эмиграция в Маньчжурии в период японской оккупации (1932-1945 годы)*, „Вестник Челябинского государственного университета” 2002, № 1, s. 195.

⁶² Skrót od Русская освободительная армия (Rosyjska Armia Wyzwoleńcza).

⁶³ А. Окоркоков, *op.cit.*

kozackich służyła również znaczna część przedstawicieli emigracji z okresu wojny domowej w Rosji, nie posiadających nigdy sowieckiego obywatelstwa.

Na wielu terenach ZSRS zajmowanych przez armię niemiecką żołnierze Wehrmachtu byli witani jak wyzwolicieli, a znaczna część miejscowej ludności wyrażała gotowość do współpracy z władzami okupacyjnymi. W początkowym okresie wojny niemiecko-sowieckiej i oszałamiających niemieckich sukcesów władze III Rzeszy nie były zainteresowane formowaniem oddziałów złożonych z obywatelem ZSRS, chociaż poszczególni niemieccy dowódcy wojskowi uzupełniali nimi poniesione straty. W późniejszym natomiast okresie poparcie dla III Rzeszy na terenach ZSRS, których ludność sprzyjała Niemcom (np. Ukraina i północny Kaukaz), zaczęło słabnąć ze względu m.in. na niemieckie represje i eksploatację gospodarczą. Ponadto działacze polityczni, a także ludność tych terenów, oczekiwali od Niemców deklaracji politycznych przyznania im niepodległości lub chociażby autonomii. Spełnienie tych postulatów mogłoby znacznie wzmocnić potencjał niemiecki, zwłaszcza na froncie wschodnim. Władze niemieckie miały jednak wobec nich inne plany⁶⁴.

Jak podaje Siergiej Drobiazko całkowita liczba obywateli sowieckich i emigrantów pochodzących z terenu ZSRS, którzy służyli w Wehrmachcie, SS, policji i siłach paramilitarnych wynosiła 1,2 mln (większość z nich – 700 tys. stanowili Słowianie)⁶⁵. Natomiast Oleg Romańko podaje, że liczba obywateli sowieckich w służbie niemieckiej w czasie II wojny światowej wynosiła 1,3-1,5 mln na ogólną liczbę ok. 2 mln cudzoziemców⁶⁶. Około jednej trzeciej z tej liczby stanowili żołnierze formacji bojowych walczących na froncie przeciwko regularnym siłom, bądź na terenach okupowanych przeciwko partyzantom. Natomiast większość z nich stanowiły wszelkiego rodzaju pomocnicze służby i lokalne formacje samoobrony, które też częściowo brały udział w działaniach wojennych, a także służyły do uzupełniania formacji bojowych⁶⁷.

Kozacy, ze względu na swą liczebność, nie mogli odegrać poważniejszej roli walcząc po stronie III Rzeszy. Okazali jednak swą przydatność, przede wszystkim tocząc walki przeciwpartyzanckie na terenie Ukrainy, Białorusi, Polski, a także północnych Włoch i Jugosławii.

Do dzisiaj kontrowersyjną kwestią jest przekazywanie żołnierzy formacji kozackich, walczących po stronie niemieckiej władzom sowieckim. Według badań Nikołaja Tołstoja, przekazanie tych ludzi nie wynikało z chaosu czy braku nadzoru. Było rezultatem odgórnie zaplanowanych działań na poziomie brytyjskiego gabinetu. Nie było również koszmarnym nieporozumieniem, jak sugerowały to

⁶⁴ Szerzej na ten temat: A. Szymanowicz, *op.cit.*, s. 185-193.

⁶⁵ С. Дробязко, *Под знаменами врага. Антисоветские формирования в составе германских вооруженных сил 1941-1945 гг.*, Москва 2004, s. 339.

⁶⁶ О. Романько, *Мусульманские легионы во Второй мировой войне*, Москва 2004, s. 93.

⁶⁷ С. Дробязко, *op.cit.*, s. 339.

władze brytyjskie, ale decyzją rządu, który podjął decyzję o wydaniu Sowiecom ich najbardziej zatwardziały wrogów⁶⁸.

Tolstoj zwrócił uwagę na to, że fakt przekazania Sowiecom żołnierzy pochodzących z terenu ZSRS ustanowił pewien precedens, ponieważ, jak stwierdził, europejska tradycja azylu politycznego była tak silna, że do roku 1939 żadne państwo nie rozważało nawet przymusowego powrotu do domu obywateli, których życie i wolność byłyby w jakiś sposób zagrożone. Pod koniec wojny tysiące obywateli sowieckich i emigrantów z okresu wojny domowej w Rosji przedzierało się w niemieckich mundurach z narażeniem życia na tereny kontrolowane przez Amerykanów i Brytyjczyków będąc pewnymi, iż otrzymają tam azyl⁶⁹. W ramach operacji *Keelhaul*⁷⁰ wojska zachodnich aliantów przekazywały Sowiecom obywateli Związku Sowieckiego, którzy znaleźli się w alianckich strefach działań wojennych, bądź strefach okupacyjnych. Dotyczyło to również osób cywilnych, w tym m.in. robotników przymusowych.

Abstract

Adam Szymanowicz

Cossack formations in the service of the Third Reich

After the attack of the Third Reich's army on the Soviet Union, many Cossacks in exile declared their willingness to fight in the German formations against the hated enemy. Also, a significant part of the Cossack population in the Don, Kuban or Terek territories occupied by the Germans enthusiastically welcomed the entering Wehrmacht troops. Shortly afterwards, the Cossacks were permitted to create their local government there, and also received guarantees of cultural, educational and religious freedom. The formation of Cossack troops used by the Germans for reconnaissance and fighting the Soviet partisans also commenced. These soldiers were to be treated equally with German soldiers.

After a series of German defeats on the Eastern Front in 1943 and after the Red Army had taken the initiative on the Eastern Front, the Cossack formations together with the accompanying civilian population created the so-called Cossack

⁶⁸ N. Tolstoy, *Forced Repatriation...* Szerzej na ten temat w bardziej szczegółowych opracowaniach N. Tolstoja: *Victims of Yalta* (London 1977) oraz *The Minister...*

⁶⁹ D. Dismukes, *The forced reparation of soviet citizens: a study in military obedience*, Monterey 1996, s. 17-18.

⁷⁰ Nazwa *Keelhaul* (przeciąganie pod kilem) oznacza jedną z najokrutniejszych kar stosowanych m.in. w marynarce brytyjskiej (do I poł. XVIII w.), która polegała na krępowaniu kończyn skazanego i przeciąganiu go pod dnem statku. Bardzo często miała kończyć się śmiercią skazanego.

State or the structure of military administration reminiscent of the traditions of the Sich Cossacks. Together with the German army the Cossacks retreated to the west, taking part in battles against Soviet forces, Soviet partisans or even against the Warsaw insurgents. Later the Cossack formations were transferred to the occupied Yugoslavia to fight the Tito's Partisans, as well as to northern Italy. The end of the war was a tragic point in history of the Cossack troops. Cossacks in the captivity of the Western Allies (similarly to representatives of other non-Russian nations and Russian) were, often in a brutal manner, given to the Soviet authorities from whom they faced death or, at best, exile.

Keywords: Third Reich, USSR, Cossacks, World War II

References

- II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, P. Libera, Warszawa 2013.
- Andrianov, I., *Dal'nevostochnaya kazach'ya emigratsiya v Man'chzhurii v usloviyakh yaponskoy okkupatsii 30-kh gg. XX w.* [17 I 2014], <http://moscowia.su/projects/konkurs/raboty/2012/655-30-xx> (22 XI 2014).
- Chuyev, S., *Kazach'i formirovaniya nemetskikh spetssluzhb* [12 IV 2008], <http://www.gipanis.ru/?level=908&type=page&lid=879> (20 X 2014).
- Chuyev, S., *Proklyatyie soldaty. Predateli na storone III reykh*, Moskva 2004.
- Courtois, S. et al., *Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania*, Warszawa 2001.
- Dismlukes, D., *The forced reparation of soviet citizens: a study in military obedience*, Monterey 1996.
- Drobnyazko, S., *Pod znamenami vraga. Antisovetskiye formirovaniya v sostave germanskikh vooruzhennykh sil 1941-1945 gg.*, Moskva 2004.
- Gdański, J., *Zapomniani żołnierze Hitlera*, Warszawa 2005.
- Hoffmann, J., *Rosyjscy sojusznicy Hitlera: Własow i jego armia*, Warszawa 2008.
- Horstenau, G. fon, *Između Hitlera i Pavelića*, Beograd 2007.
- Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie. Kol. A. XII 3/39. *Sprawy prometejskie. Ukraina sowiecka a wojna sowiecko-niemiecka*. Opracowanie Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza z 1941 r.
- Khudoborodov, A., *Kazach'ya emigratsiya v Manchzhurii vperiod yaponskoy okkupatsii (1932-1945 gody)*, „Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta” 2002, nr 1.
- Kozlov, A., *Velikaya Otechestvennaya voyna i kazaki* [1 II 2006], <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=883&level1=main&level2=articles> (20 X 2014).

- Krause, W., *Kozacy i Wehrmacht*, Kraków 2006.
- Kuberski, H., Gdański, J., *Uporczywa legenda: „Własowcy” w Powstaniu Warszawskim* [31 VII 2008], <http://www.historia.gildia.pl/wiek-xx/wojskowosc/ii-wojna-swiatowa/wlasowcy-w-powstaniu-warszawskim> (22 X 2014).
- Mackiewicz, J., *Zbrodnia w Dolinie rzeki Drawy*, „Wiadomości” 1955, nr 43.
- Mikulicz, S., *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1971.
- Newland, S., *Kozacy w Wehrmachcie 1941-1945*, Warszawa 2010.
- Okorokov, A., *Kazaki i Russkoye Osvoboditel'noye Dvizheniye*, „Veche” 1996, nr 58, http://nativregion.narod.ru/simple_8.html (22 XI 2014).
- Ot atamana Obshchekazach'yego ob'yedineniya general-leytenanta Y.I. Balabina*, „Vestnik Obshchekazach'yego v Protektoracie Chekhiiya i Moraviya” 1940, nr 1.
- Piovesan, S., *I cosacchi in Carnia e la battaglia di Pani di Raveo (1944-1945)* [24 VIII 2013], [http://www.piovesan.net/raveo/I cosacchi in Carnia \(1944\) e la battaglia di Pani di Raveo.pdf](http://www.piovesan.net/raveo/I%20cosacchi%20in%20Carnia%20(1944)%20e%20la%20battaglia%20di%20Pani%20di%20Raveo.pdf) (25 X 2014).
- Roman'ko, O., *Musul'manskiye legiony vo Vtoroy mirovoy voyne*, Moskva 2004.
- Shkarovskiy, M., *Kazachiy stan v Severnoy Italii*, „Novyy Zhurnal” 2006, nr 242, <http://magazines.russ.ru/nj/2006/242/sh16.html> (23 X 2014).
- Shymanovich, A., Lesyk Y., *Vil'ne kozatstvo i viys'kova rozvidka II Rechi Pospolytoyi v konteksti polityky prometeizmu*, „Voyenno-istorychnyy visnyk: Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noho uniwersytetu oborony Ukrayiny” 2017, vyp. 3.
- Stefanutti, P., *1944-45: l'occupazione cosacco-caucasica della Carnia e dell'Alto Friuli*, <http://www.carnialibera1944.it/documenti/occupazioneecosacca.htm> (25 X 2014).
- Szymanowicz, A., *Pomiędzy Warszawą a Elbrusem i Moskwą. Aktywność niepodległościowa narodów Północnego Kaukazu i polska polityka prometejska*, Wrocław 2017.
- Timofejev, A., *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji: uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941-1945*, Beograd 2010.
- Tolstoy, N., *Forced Repatriation to the Soviet Union: The Secret Betrayal*, <http://www.fortfreedom.org/h16.htm> (3 XI 2014).
- Tołstoj, N., *The Minister and the Massacres*, London 1986.
- Tołstoj, N., *Victims of Yalta*, London 1977.
- Tołstoj, N.D., *Zhertvy Yalty*, Moskva 1996.

Adam Szymanowicz – ppłk Wojska Polskiego, dr historii, adiunkt na Wydziale Nauk o Bezpieczeństwie Akademii Wojsk Lądowych im. gen. T. Kościuszki we Wrocławiu. ORCID: 0000-0002-3997-5417

Tomasz Landmann

Prometeizm jako założenie polityczno-ideologiczne w korespondencji Polskiej Grupy Prometeusza w Londynie w pierwszych latach po II wojnie światowej

Wstęp

Kompleksowa analiza materiałów zgromadzonych w Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Londynie w Zespole nr 148: Prometeusz nie doczekała się dotychczas odniesienia w aktualnej historiografii. Stanowi niezwykle interesujący przyczynek do badań nad stworzoną w okresie dwudziestolecia międzywojennego ideą prometeizmu, tyle że recypowaną już po zakończeniu II wojny światowej. Tematyka nie jest opracowana w zadowalającym stopniu w najnowszej historiografii¹, co uzasadnia potrzebę bliższego spojrzenia na wybrane problemy.

Prometeizm należy definiować jako ruch intelektualny oraz polityczny, w szczególności z lat 1921-1939, ukierunkowany politycznie przeciwko ZSRS oraz mający zainspirować przemiany niepodległościowe wewnątrz państwa sowieckiego, które siłą narzuciło poszczególnym narodom zwierzchnictwo, totalitarny system rządów oraz podporządkowanie ideologii komunistycznej². W literaturze przedmiotu dostrzega się międzynarodowy charakter prometeizmu oraz

¹ Problematykę znaczenia idei prometeizmu w czasie II wojny światowej oraz bezpośrednio po jej zakończeniu podejmowali tacy autorzy, jak M. Kwiecień, P. Libera oraz S. Łukasiewicz. Zob. M. Kwiecień, *Kilka dokumentów z dziejów ruchu prometejskiego lat drugiej wojny światowej*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2014, nr 7, s. 335-347; P. Libera, *Zwalczanie ruchu prometejskiego w Polsce Ludowej. Wstęp do badań*, cz. 1, „Historia i Polityka” 2010, nr 4, s. 205-242; idem, *Zwalczanie ruchu prometejskiego w Polsce Ludowej. Wstęp do badań*, cz. 2, „Historia i Polityka” 2011, nr 5, s. 201-230; S. Łukasiewicz, *Prometeizm na emigracji w pierwszych latach po II wojnie światowej w świetle materiałów wywiadu komunistycznego Polski Ludowej*, [w:] *Ruch prometejski i walka o przebudowę Europy Wschodniej (1918-1940). Studia i szkice*, M. Kornat (red.), Warszawa 2012, s. 309-326; idem, *Trzecia Europa. Polska myśl federalistyczna w Stanach Zjednoczonych 1940-1971*, Warszawa-Lublin 2010, passim.

² M. Kornat, *Ruch prometejski – ważne doświadczenie polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej*, „Nowa Europa Wschodnia” 2008, nr 2, s. 77-78.

szczególną rolę II Rzeczypospolitej w inspirowaniu refleksji prometejskiej³. Ruch prometejski wpisuje się w ideologiczne podstawy polskiej geopolityki w okresie dwudziestolecia międzywojennego⁴. Akcentuje się antyimperialny (antymocarstwowy) wydzźwięk idei i samego ruchu prometejskiego⁵, a nawet umiejscawia koncepcję stanowiącą „fenomen w przestrzeni kulturowej Europy międzywojennej”⁶, co pozwala sądzić, że prometeizm wpisywał się w działania ukierunkowane na wzmocnienie bezpieczeństwa kulturowego. Pomimo że podkreśla się słabnące znaczenie prometeizmu zwłaszcza po 1932 r.⁷, to jednak można zastanowić się, na ile recepcja koncepcji prometejskiej była obecna w działaniach polskich środowisk emigracyjnych po II wojnie światowej.

Celem przyjętym w artykule jest przedstawienie znaczenia prometeizmu jako koncepcji politycznej i ideologicznej w pierwszych kilku latach po zakończeniu II wojny światowej w oparciu o analizę głównych treści zawartych w korespondencji Polskiej Grupy Prometeusza. Autor postawił tezę, że w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej w polskim środowisku emigracyjnym prometeizm nadal jawił się jako założenie polityczno-ideologiczne i zarazem środek, którego implementacja mogła przyczynić się do wewnętrznego osłabienia ZSRS. Tym samym autor skłania się ku stanowisku, że idea prometeizmu nie została całkowicie zapomniana w momencie wybuchu II wojny światowej oraz, mimo krytyki nieskuteczności jej realizacji w latach 1918-1939, że niektóre środowiska emigracyjne były zainteresowane odnowieniem ruchu prometejskiego w pierwszych latach po 1945 r.

Realizacja idei prometejskiej w ocenach Polskiej Grupy Prometeusza w Londynie – wybrane przejawy

Prometeizm po II wojnie światowej pozostawał koncepcją o jasno zarysowanych podstawach politycznych i ideologicznych, o czym mogą świadczyć treści dokumentu sygnowanego przez członków Grupy Polskiej „Międzymorza” w Rzymie

³ S. Mikulicz, *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1971, s. 231.

⁴ A. Krawcewicz, *Ideologiczne podstawy polskiej geopolityki na przykładzie koncepcji prometejskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Acta Politica” 2014, nr 28, s. 23-38.

⁵ M. Mróz, *Historyczne uwarunkowania polityki wschodniej III RP*, [w:] *Polityka wschodnia Polski. Uwarunkowania, koncepcje, realizacja*, A. Gil, T. Kapuśniak (red.), Lublin-Warszawa 2009, s. 25-26.

⁶ Z. Gasimov, *Między Warszawą, Paryżem a Stambułem. Myśli o prometeizmie w ideowej przestrzeni międzywojennej Europy*, [w:] *Ruch prometejski i walka o przebudowę Europy Wschodniej (1918-1940)*, M. Kornat (red.), Warszawa 2012, s. 338.

⁷ A. Wszendyrówny, *Prometeizm jako narzędzie polskiej polityki zagranicznej wobec ZSRR*, s. 19-20, http://www.muzeum-niepodleglosci.home.pl/konferencja/referaty_/23.pdf (14 XII 2017).

z 30 I 1948 r. Koncepcję prometeizmu zdefiniowano jako „ruch dążący do wyzwolenia politycznego narodów podbitych przez Moskwę, objętych przed r. 1939 granicami ZSRR”⁸. W założeniach idei prometejskiej znalazło się przekonanie o braku możliwości trwałego współżycia pokojowego narodów Europy Środkowej i Wschodniej z ZSRS. Przy braku warunków do otwartego wystąpienia i zrywów narodowych prometeizm miał aspirować „jedynie do przygotowawczej akcji politycznej bez angażowania uciemiężonych narodów”⁹, poszukując płaszczyzn solidarnego porozumienia różnych narodów, stwarzając możliwości wymiany idei, nagłośnienia sprawy prometejskiej na arenie międzynarodowej, jak również przygotowania podstaw dywersji antysowieckiej w przyszłości.

W ocenie polskich środowisk emigracyjnych w Londynie warunki rozwoju idei prometejskiej po 1945 r. uległy radykalnej zmianie. Doświadczenia z okresu wojny pogłębiły wśród narodów uzależnionych od ZSRS świadomość, że idea prometejska to wyraz dążenia do wolności politycznej, próba urzeczywistnienia haseł wolności, jak również obrony jednostek przed podporządkowaniem władzy komunistycznej i przed fizyczną eksterminacją osób sprzeciwiających się nowemu reżimowi w Europie Środkowej i Wschodniej. W zachowanych archiwalnie deklaracjach ruchu prometejskiego podkreślono, że po 1945 r. nie tylko ZSRS, ale także Niemcy stanowią zagrożenie dla niezależności i wolności państw oraz narodów popierających prometeizm. Wyrażono jednocześnie pogląd, że liczba zniewolonych narodów po 1945 r. w porównaniu do sytuacji z lat 1918-1939 wzrosła głównie w rezultacie zmian granic, które okazały się korzystne dla państwa sowieckiego. Nieskuteczność celów zrealizowanych przez ruch prometejski z okresu dwudziestolecia międzywojennego miała natomiast być warunkowana w dużej mierze przez całkowitą rozbieżność założeń w porównaniu do dążeń i interesów mocarstw alianckich. Brak możliwości uzyskania poparcia ze strony demokracji zachodnich kierował wizję prometejską w stronę dążeń do tego, by narody mogły „umocnić się w przekonaniu, że największą ich siłą stanowią może solidarność działania, która wzmocni ich odporność i uczyni z nich ważki i niezależny czynnik w stosunkach międzynarodowych”¹⁰. Postulowano rozszerzenie oddziaływania ruchu prometejskiego na „te narody Środkowej Europy, które dopiero w wyniku drugiej wojny światowej znalazły się pod władzą Moskwy”¹¹.

Próbę konceptualizacji założeń ruchu prometejskiego w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej dobrze obrazują treści zachowanego dokumentu

⁸ Dokument z 30 I 1948 r., AIJP w Londynie, Prometeusz, teczka: 709/148/5 (Opracowania i korespondencja dotycząca ruchu prometejskiego).

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Polska Grupa Prometeusza w Londynie, Deklaracje i sprawozdania, część 1 [I 1951], AIJP w Londynie, Prometeusz, teczka: 709/148/5 (Opracowania i korespondencja dotycząca ruchu prometejskiego).

¹¹ *Ibidem*.

pt. „Deklaracja ideowa Polskiej Grupy Prometeusza w Londynie”, datowanego na 19 III 1951 r.¹². Stwierdzono w nim, że po 1945 r. nie osłabło znaczenie dążenia jednostek oraz narodów do uzyskania wolności od reżimu sowieckiego, a także oparcia stosunków między narodami na zasadzie wzajemnego szacunku i rozwoju wartości materialnych oraz duchowych. Głównymi celami prometeizmu na początku lat 50. XX w. było zagwarantowanie pełnego rozwoju obszarów objętych działaniami ideologicznymi oraz politycznymi, uzależnionymi od władzy sowieckiej i doprowadzenie do zacieśnienia stosunków i porozumienia narodów o podobnej tożsamości pod względem politycznym, ideowym i kulturalnym. Idea prometejska była realizowana w korespondencji do ruchu Międzymorza, którego celem było „uwolnienie krajów Środkowo-Wschodniej Europy od okupacji sowieckiej i zabezpieczenie przyszłości tych terytoriów od zagrożenia ze strony Niemiec i Rosji”¹³. Zarówno koncepcja prometejska, jak i ruch Międzymorza, opierały się na odwołaniu do wspólnego położenia politycznego i wartości kulturalnych różnych państw i narodów, które po II wojnie światowej znalazły się pod wpływem ZSRS. W cytowanym dokumencie zawarto 5 głównych tez ruchu prometejskiego, wśród których znalazły się następujące¹⁴:

¹² Deklarację ideową Polskiej Grupy Prometeusza w Londynie traktuje się w literaturze przedmiotu jako niezwykle istotny dokument, dzięki któremu można twierdząco odpowiedzieć na pytanie, czy po II wojnie światowej możliwa była ciągłość idei prometejskiej i wznowienie podstaw działalności ruchu ukierunkowanego na pobudzenie dążeń narodowościowych wśród narodów podporządkowanych władzy komunistycznej. M. Kornat w komentarzu do załączonego dokumentu wyraził pogląd, zgodnie z którym ruch prometejski – mimo utraty oparcia politycznego ze strony Polski przez wzgląd na brak swobody politycznej, w tym swobody prowadzenia polityki zagranicznej – w dalszym ciągu mógł liczyć na rozwinięcie na skutek aktywności członków polskiej emigracji, z której część silnie identyfikowała się z ideą prometejską. Przejawem dążeń do odbudowy znaczenia prometeizmu miała być działalność dwóch Grup Prometeusza – londyńskiej i nowojorskiej. Obie miały charakter elitarny, których członkowie aspirowali do kształtowania myśli politycznej w ramach szerszej rozumianego ruchu federalistycznego, wspieranego przez polskie środowiska emigracyjne na Zachodzie. M. Kornat, *Deklaracja programowa Polskiej Grupy „Prometeusza” w Londynie z 19 marca 1951 r.*, „Nowy Prometeusz” 2012, nr 3, s. 163-164.

¹³ Deklaracja ideowa Polskiej Grupy Prometeusza w Londynie z 19 III 1951 r., AIJP w Londynie, Prometeusz, teczka: 709/148/5 (Opracowania i korespondencja dotycząca ruchu prometejskiego). Ruch międzymorski dążył do wyzwolenia narodów państw Europy Środkowo-Wschodniej podbitych przez ZSRS w wyniku II wojny światowej, równocześnie skupiając się wokół prób urzeczywistnienia „bezpieczeństwa i pomnożenia możliwości rozwojowych przez zorganizowanie regionalnej wspólnoty federalnej: Estończyków, Łotyszy, Litwinów, Białorusinów, Ukraińców, Polaków, Czechów, Słowaków, Węgrów, Rumunów, Bułgarów, Serbów, Słoweńców, Chorwatów, Albańczyków i Greków”. Dokument z 30 I 1948 roku, AIJP w Londynie, Prometeusz, teczka: 709/148/5 (Opracowania i korespondencja dotycząca ruchu prometejskiego).

¹⁴ Deklaracja ideowa Polskiej Grupy Prometeusza w Londynie z 19 III 1951 r., AIJP w Londynie, Prometeusz, teczka: 709/148/5 (Opracowania i korespondencja dotycząca ruchu prometejskiego).

- 1) najważniejszą podstawę prometeizmu i ruchu Międzymorza stanowi szeroko rozumiana idea prometejska;
- 2) ruch prometejski i ruch Międzymorza mają doprowadzić do urzeczywistnienia poza obrębem państwowości sowieckiej regionalnych związków federacyjnych, skupiających narody poddane władzy ZSRS;
- 3) podstawowe różnice między prometeizmem a koncepcją Międzymorza dotyczą odmiennych warunków oraz czasu powstania każdej z nich, różnej sytuacji politycznej i prawnej narodów objętych ruchami, jak również innego zasięgu terytorialnego;
- 4) idea prometejska i ruch Międzymorza zachowują odrębność organizacyjną przy podkreśleniu wzajemnej, ścisłej współpracy;
- 5) przedstawiciele poszczególnych narodów zagrożonych imperializmem ZSRS oraz odbudową pozycji Niemiec mogą brać udział jednocześnie w ruchu prometejskim oraz ruchu Międzymorza.

Interpretując powyższe tezy, zwraca uwagę ścisły związek prometeizmu z ideą Międzymorza, stanowiącą koncepcję uzupełniającą dążenia wolnościowe narodów poddanych zależności ZSRS, zarówno w okresie dwudziestolecia międzywojennego, jak i po 1945 r.¹⁵. Komplementarne powiązanie założeń obydwu ruchów, w tym współpraca zwolenników identyfikujących się z nimi, miały zwiększyć szanse powodzenia realizacji celów prometeizmu w nowych warunkach po zakończeniu wojny. Te ostatnie urzeczywistniały niekorzystne dla części narodów europejskich wzmocnienie roli komunizmu i znaczenia dyktatu Moskwy w Europie Środkowej oraz Wschodniej.

Jak wynika z korespondencji Polskiej Grupy Prometeusza w Londynie, ważnym ośrodkiem polskim krzewienia idei prometeizmu na obczyźnie po 1945 r. pozostawał Instytut Badań Spraw Międzynarodowych w Londynie¹⁶. W archiwaliach

¹⁵ Problematyka rozwoju koncepcji Międzymorza była podejmowana w dotychczasowej historiografii, gdzie podkreślano, że rozwijano ją zarówno w okresie dwudziestolecia międzywojennego, jak również w działaniach niektórych środowisk emigracji polskiej po 1945 r. (jak choćby działającej w Londynie Lidze Niepodległości Polski). Zorientowana wokół wizji federalistycznego zjednoczenia narodów zagrożonych przez ZSRS oraz Niemcy, postulowała stworzenie wielonarodowego i wielokulturowego związku politycznego państw o wspólnych interesach wynikających z pozycji geopolitycznej i potrzeb ochrony przed zagrożeniem niemiecko-sowieckim. Wyczerpująco na temat podstaw kształtowania idei Międzymorza zob. P. Okulewicz, *Koncepcja Międzymorza w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918-1926*, Poznań 2001, passim; idem, *Koncepcja 'Międzymorza' jako próba stworzenia strefy bezpieczeństwa między Niemcami a Rosją w okresie międzywojennym*, [w:] *O nowy kształt Europy. XX-wieczne koncepcje federalistyczne w Europie Środkowo-Wschodniej i ich implikacje dla dyskusji o przyszłości Europy*, J. Kłoczowski, S. Łukasiewicz (red.), Lublin 2003, s. 62-75.

¹⁶ Założycielem Instytutu Badań Spraw Międzynarodowych w Londynie był Adam Tarnowski, sekretarz generalny MSZ w Londynie, pełniący także w historii swojej pracy dyplomatycznej funkcję posła RP w Sofii, a także posła RP przy czechosłowackim rządzie na emigracji

zachowało się sprawozdanie z 10 V 1951 r. przygotowane przez jedną z komisji Instytutu, wyspecjalizowaną w sprawach ZSRS, Europy Środkowo-Wschodniej oraz zajmującą się kwestią postulowanego federalizmu europejskiego¹⁷. W sprawozdaniu pojawił się krótki powojenny rys historyczny działalności Komisji do Spraw Środkowo-Wschodnich, Rosyjskich i Federalnych, obrazujący intensywne prace z lat 1947-1948, gdy funkcjonowało przy niej Biuro Studiów Europy Środkowo-Wschodniej, jako organ wykonawczy. Komisja pełniła rolę organu dyskusyjno-uchwałodawczego oraz informacyjnego. Powierzone zadania zorientowano wokół następujących kwestii¹⁸:

- 1) teoretycznego opracowywania problemów, zwłaszcza zagadnień przyszłego funkcjonowania związków regionalnych w Europie Środkowo-Wschodniej, ustroju państw zrzeszonych i relacji współpracujących państw wobec członków Unii Zachodniej (zadanie realizowano w oparciu o systematyczne zebrania plenarne i odczyty referatów, przewidując możliwość spotkań zarówno w ramach Komisji, jak i polskiej placówki emigracyjnej w postaci Instytutu Wschodniego „Reduta”);
- 2) pozyskiwania informacji z obszaru Europy Środkowo-Wschodniej, w tym prowadzenia rozpoznania informacyjnego działań sowieckich, opracowywania studiów sytuacyjnych w państwach Europy Środkowo-Wschodniej, docierania do emigracji politycznej tych państw, analizowania sytuacji wśród emigracji rosyjskiej, opracowywania informacji na temat stosunku mocarstw zachodnich do spraw funkcjonowania państw Europy Środkowo-Wschodniej, jak również dokumentowania zdobytych informacji;
- 3) realizowania zadań praktycznych w postaci kontynuowania akcji politycznej wpisanej w ideę prometeizmu o koncepcję Międzymorza, obejmujących np. współpracę międzynarodową w sferze ustalenia wytycznych i uchwał na zebraniach plenarnych Komisji oraz ustalenia taktyki praktycznej działalności w specjalnych stałych albo powołanych *ad hoc* zespo-

w Wielkiej Brytanii. Honorowy patronat nad funkcjonowaniem Instytutu objął Prezydent RP na Uchodźstwie, August Zaleski, natomiast uznanymi działaczami byli Juliusz Łukasiewicz oraz profesor Adam Żółtowski. T. Wolsza, *Za żelazną kurtyną: Europa Środkowo-Wschodnia, Związek Sowiecki i Józef Stalin w opiniach polskiej emigracji politycznej w Wielkiej Brytanii 1944/1945-1953*, Warszawa 2005, s. 19.

¹⁷ W literaturze podkreśla się, że idea federacyjna w procesie integracji europejskiej, w szczególności w kontekście reprezentacji sprawy polskiej, pozostawała jedną z ważniejszych kwestii podjętych przez władze RP funkcjonujące na uchodźstwie po 1945 r., w tym zarówno w Wielkiej Brytanii, jak i w Stanach Zjednoczonych. Zob. K. Grygajtis, *Polskie idee federacyjne i ich realizacja w XIX i XX w.*, Częstochowa 2001, s. 484.

¹⁸ Sprawozdanie z posiedzenia Komisji do Spraw Środkowo-Wschodnich, Rosyjskich i Federalnych przy Instytucie Badań Spraw Międzynarodowych w Londynie, odbytego 10 V 1951 r., AIJP w Londynie, Prometeusz, teczka: 709/148/5 (Opracowania i korespondencja dotycząca ruchu prometejskiego).

łach współpracujących z organem wykonawczym Komisji (po zaprzestaniu pracy Biura Studiów Europy Środkowo-Wschodniej wyznaczono potrzebę powołania nowego organu wykonawczego odpowiedzialnego za realizację opisywanego zadania).

Ostatni z wymienionych typów zadań Komisji w sposób szczególny akcentował znaczenie współpracy międzynarodowej w duchu federalistycznym. Współpraca miała objąć np. zdobywanie informacji o ogólnej organizacji, a także możliwościach współdziałania z różnymi ośrodkami i ruchami, w których można było propagować koncepcję integracji federalistycznej w Europie Środkowo-Wschodniej w warunkach odbudowy powojennej. Należały do nich, oprócz londyńskiej i nowojorskiej Grupy Prometeusza, takie podmioty, jak European Movement wraz z Sekcją Środkowo-Wschodniej Europy, Union Europeanne des Federalistes, Intermarium, Central European Federal Movement, jak również aspirujące do działań międzynarodowych ugrupowania partyjne oraz ruchy intelektualne, jak Międzynarodowa Federacja Intelektualistów Katolickich (Pax Romana), Zielona Międzynarodówka zrzeszająca środkowoeuropejskie partie chłopskie, Związek Wolnych Dziennikarzy Europy Środkowo-Wschodniej, Związek Pisarzy Europy Środkowo-Wschodniej, Związek Chrześcijańskich Związków Zawodowych, Związek Inżynierów Europy Środkowo-Wschodniej. Za ważne zadania uznano reorganizację Klubu Londyńskiego, utworzenie Klubu Federalistów Środkowo-Wschodniej Europy w USA i stworzenie podstaw wymiany informacji z analogicznymi ośrodkami działającymi w Paryżu oraz Brukseli. W sprawozdaniu dodano ponadto, że: „nie należy zaniedbywać kontaktów osobistych członków komisji, sprawozdawców danych spraw z innymi narodami ABC¹⁹. Działalnością Komisji należy objąć również pozamiejscowych znawców poszczególnych spraw jako członków korespondentów Komisji”²⁰.

Zachowane archiwalia mogą świadczyć, że Polska Grupa Prometeusza w Londynie badała działalność ukraińskiej emigracji, która oponowała przeciwko Ukraińskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej, jako republice związkowej ZSRS. W środowisku polskiej emigracji interesowano się działalnością dwóch ośrodków ukraińskich, tj. Ukraińskiej Rady Narodowej, jako reprezentacji rządu Ukraińskiej Republiki Ludowej na Emigracji, a także ugrupowania określonego przez stronę polską jako „nacjonalistów-rewolucjonistów”²¹, które wyłoniło się w rezultacie rozłamu Ukraińskiej Rady Narodowej w 1950 r. Z punktu widzenia powodzenia sprawy prometejskiej, Polska Grupa Prometeusza w brytyjskiej

¹⁹ Narody (państwa) ABC to pomocnicze określenie stosowane w dokumentach na określenie obywateli i państw Europy Środkowo-Wschodniej, znajdujących się w sferze wpływów sowieckich.

²⁰ Sprawozdanie z posiedzenia Komisji...

²¹ Poufny komunikat Polskiej Grupy Prometeusza z 11 IX 1950 r., AIJP w Londynie, Prometeusz, teczka: 709/148/5 (Opracowania i korespondencja dotycząca ruchu prometejskiego).

stolicy wyraziła ocenę, zgodnie z którą: „niezmiennym zadaniem polityki polskiej winno być dążenie do porozumienia polsko-ukraińskiego”²². Realizacja zadania wymagała aktywności ze strony Rządu RP na uchodźstwie, ukierunkowanej na współpracę z Ukraińską Radą Narodową i ugrupowaniem opowiadającym się za nacjonalistycznymi hasłami rewolucyjnymi. Zauważono przy tym, że osiągnięcie polsko-ukraińskiego porozumienia w kontekście realizacji akcji prometejskiej nie jest możliwe bez współdziałania zainteresowanych społeczeństw oraz przekonania o wspólnych interesach i zagrożeniu ze strony ZSRS. Zbliżenie na płaszczyźnie emigracyjnych stosunków politycznych oraz społecznych miało być jednym z elementów realizacji koncepcji prometejskiej w ramach współpracy polsko-ukraińskiej²³.

Elementem współpracy polskiej emigracji prometejskiej z Ukraińcami było również popieranie przez stronę polską działalności ukraińskiej organizacji emigracyjnej określanej jako Prometejska Liga Karty Atlantyckiej²⁴. Organizacja – wraz z Międzynarodówką Swobody, a także Antybolszewickim Blokiem Narodów²⁵ – była nadzorowana przez powołaną w 1947 r. w zachodnich Niemczech Antybolszewicką Ligę Oswobodzenia Narodów (ALON), zrzeszającą w szczególności członków niedawnego obozu Stepana Bandery. Prometejską Ligę Karty Atlantyckiej traktuje się w literaturze jako swoistego odpowiednika Polskiej Grupy Prometeusza z kierownictwem w Londynie, co miało stwarzać naturalną płaszczyznę do współpracy obu środowisk emigracyjnych oponujących wobec zniewolenia narodów Europy Środkowej i Wschodniej przez sowiecką dominację po II wojnie światowej²⁶. Zachowane archiwalia świadczą o tym, że Polska Grupa Prometeusza dysponowała kopiami biuletynów wydawanych przez Prometejską Ligę Karty Atlantyckiej, w których podejmowano aktualne problemy związane z ruchem ukraińskim na emigracji, ideologicznie powiązanym w niektórych założeniach z ruchem prometejskim rozwijanym przez Polaków na emigracji²⁷.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ K. Grünberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X-XX wieku*, Warszawa 2005, s. 685.

²⁵ Jak zauważyli G. Motyka i R. Wnuk, w środowisku polskiej emigracji prometejskiej z kierownictwem w Londynie interesowano się działalnością wszystkich wymienionych organizacji ukraińskich, w szczególności Antybolszewickiego Bloku Narodów, jako organizacji aspirującej do zjednoczenia wszystkich narodów Europy Wschodniej, dzięki inicjatywie Ukraińców, którzy mieli być inspiratorami nowego układu sił w regionie w warunkach urzeczywistnienia antysowieckich ruchów narodowych. Por. G. Motyka, R. Wnuk, *‘Panny’ i ‘rezuny’ na emigracji. Próby porozumienia polsko-ukraińskiego na Zachodzie 1945-1950*, „Więź” 2000, nr 9, s. 202.

²⁶ M.S. Wolański, *Europa środkowo-wschodnia w myśli politycznej emigracji polskiej 1945-1975*, Wrocław 1996, s. 98.

²⁷ Biuletyn nr 2 Prometejskiej Ligi Karty Atlantyckiej [IX 1949], AIJP w Londynie, Prometeusz, te czka: 709/148/9 (Prometejska Liga Karty Atlantyckiej, Biuletyn nr 2).

Problematyka ewentualnego polsko-ukraińskiego zbliżenia politycznego oraz społecznego była podejmowana także na łamach polskiego emigracyjnego tygodnika „Wiadomości”, wychodzącego w Londynie od 1946 r. Członkowie identyfikujący się z misją Polskiej Grupy Prometeusza w brytyjskiej stolicy monitorowali treści publikowane w czasopiśmie, reagując na artykuły odnoszące się w pesymistycznym tonie do możliwości realizacji współpracy polsko-ukraińskiej, a także powodzenia idei prometejskiej oraz powiązanej z nią koncepcji Międzymorza. Może o tym świadczyć list do redakcji „Wiadomości”, autorstwa dyplomaty Mieczysława Grabowskiego z końca lipca 1951 r. w odpowiedzi na wcześniejsze artykuły S. Mackiewicza pt. „Międzymorze” oraz W. A. Zbyszewskiego pt. „Wedle Stawu Grobla”. M. Grabowski wyraził polemikę wobec poglądów obu autorów, przywołując kolejno rezultaty wstępnego projektu porozumienia polsko-rumuńsko-węgierskiego, a także krytykując posługiwanie się przez W. A. Zbyszewskiego zwrotami typu „zabawy prometejskie” oraz „iluzje” w celu minimalizowania roli ruchu wśród polskich środowisk emigracyjnych. Autor listu odwołał się także do wspólnej historii cierpień Polaków, Ukraińców oraz innych narodów kaukaskich, w tym Tatarów oraz Kozaków, do podkreślenia tezy o konieczności rozwoju idei prometejskiej po 1945 r. W puencie listu M. Grabowski wyraził pogląd, że oba artykuły nie mogą być traktowane jako przejaw polskiej myśli politycznej, ale należy je oceniać jako „odosobnione poglądy osobiste obu autorów, którzy zdają się zapominać, że jako utalentowani publicyści, reprezentują poza emigracją także nieliczny, ale wielki naród”²⁸. Można interpretować, że członkowie Polskiej Grupy Prometeusza w Londynie uważnie śledzili przekazy prasy emigracyjnej, zwłaszcza liczących się periodyków, interweniując w okolicznościach ewentualnego podważania przez niektórych publicystów zasadności rozwoju idei prometejskiej oraz powiązanej z nią koncepcji Międzymorza.

Działania Polskiej Grupy Prometeusza w Londynie były ukierunkowane także na inne narody poddane władzy sowieckiej po II wojnie światowej, np. zainteresowanie sprawami kozackimi²⁹. Z informacji pozostających w dyspozycji ośrodka

²⁸ List Mieczysława Grabowskiego z 29 VII 1951 r. do Redakcji „Wiadomości”, AIJP w Londynie, Prometeusz, teczka: 709/148/5 (Opracowania i korespondencja dotycząca ruchu prometejskiego).

²⁹ Możliwość kontaktów polsko-kozackich w kontekście realizacji akcji prometejskiej po II wojnie światowej wymagała ze strony polskiej rozpoznania głównych ośrodków działań emigracji kozackiej. Mieściły się one w Niemczech i Austrii, gdzie w amerykańskich strefach wpływów przebywało ok. 30 tys. Kozaków zjednoczonych pod kierownictwem Narodowego Przedstawicielstwa (K.N.P.). Dokument pt. Wolnościowy ruch Kozaków od 1939 r. na uchodźstwie z 10 VI 1948 r., AIJP w Londynie, Prometeusz, teczka: 709/148/5 (Opracowania i korespondencja dotycząca ruchu prometejskiego). W maju 1949 r. zaistniały bardziej korzystne warunki do współpracy polsko-kozackiej w ramach ruchu prometejskiego, co było rezultatem „wyemancypowania tego ruchu spod jednostronnych wpływów ukraińskich, które niewątpliwie zyskiwały tam ostatnio na sile”. T. Schaetzel do Ministra Spraw Zagranicznych z 14 V

prometejskiego w Londynie wynika, że do połowy 1948 r. doszło do zjednoczenia dwóch rywalizujących wcześniej centrów politycznych ruchu kozackiego, tj. ośrodka „prometejskiego” z inż. Biłym na czele, jak również ośrodka „niezależnego” z Bezugłowym i Głazkowym jako przywódcami. Zjednoczony ruch kozacki finansował wydawany w Paryżu periodyk „Wolne Kozactwo”, pozostawał w kontakcie z Rządem Ukraińskiej Republiki Ludowej na Emigracji, a także należał do Antybolszewickiej Ligi Oswobodzenia Narodów, mimo nieufności względem wpływów „banderowskich” w ALON. Polska Grupa Prometeusza odnotowała zainteresowanie ruchu kozackiego trwałym porozumieniem z polskimi czynnikami politycznymi, co było jedną z implikacji zaprzestania aktywności odłamu kozackiego, który w czasie wojny opowiadał się za współpracą z III Rzeszą. Główny interes zjednoczonego ruchu kozackiego na emigracji pozostawał tożsamy z założeniami prometeizmu, ponieważ dążeniem ruchu niepodległościowego było utworzenie niepodległego państwa kozackiego – Kozakii – na obszarach prowincji dońskiej, kubańskiej, tereckiej, uralskiej, kałmuckiej i astrachańskiej, z liczbą ludności dochodzącą do 800 tys.³⁰

W ocenach londyńskiego ośrodka ruch kozacki był, w połowie 1948 roku, środowiskiem podatnym na oddziaływanie idei prometejskiej także ze względu na marginalizację znaczenia grupy Kozaków, którzy wykazywali sympatie prosowieckie (należeli do nich głównie byli wyżsi wojskowi z dawnej armii carskiej, utrzymujący kontakty z konserwatywno-monarchistycznymi odłamami rosyjskiej emigracji, a pozostający pod przewodnictwem gen. Piotra Ch. Popowa,

1949 r., AIJP w Londynie, Prometeusz,teczka: 709/148/5 (Opracowania i korespondencja dotycząca ruchu prometejskiego). Na listopad 1949 r. Polska Grupa Prometeusza zaplanowała organizację polsko-tatarskiego zjazdu w Niemczech, który obejmowałby zagadnienia wyzwania akcji prometejskiej, zwłaszcza na obszarach kaukaskim, kozackim i turkietańskim. W ocenie członków polskiej emigracji prometejskiej w Wielkiej Brytanii należało równocześnie zająć się załagodzeniem rozbieżności ideologicznych pomiędzy ukraińską Prometejską Ligą Karty Atlantyckiej, a działającym również w Niemczech, tyle że z inicjatywy strony polskiej, Klubem Międzymorza. *Ibidem*.

³⁰ Polski ośrodek emigracji prometejskiej w Londynie uzyskał również bardziej szczegółowe informacje na temat działalności emigracji kozackiej głównie we Francji i w Niemczech, badając możliwości zbliżenia polsko-kozackiego dla sprawy prometejskiej. Rezultatem rozpoznania było ustalenie, że w Paryżu członkowie zjednoczonego ruchu kozackiego zorganizowali się w powstałym w 1947 r. Związku Kozackim, a organem organizacji było „Kozackie Jedinstwo”. Związek Kozacki posiadał przedstawicielstwo w Belgii, kierowane przez niejakiego N.N. Aleksandrowa, a także w USA, pod kierownictwem G.G. Nikiszyna. W Niemczech natomiast Kozacy utożsamiający się z koncepcją prometejską wydawali czasopismo „Kozakia”. W 1946 r. przedstawiciele ruchu kozackiego nawiązali w Niemczech kontakty z Polakami, dzięki spotkaniom z M. Grabińskim (Konsulem Generalnym RP w Monachium) i oficerem J. Ponikiewskim. List St. J. Paprockiego do Ministra Spraw Zagranicznych z 14 VI 1948 r., AIJP w Londynie, Prometeusz,teczka: 709/148/5 (Opracowania i korespondencja dotycząca ruchu prometejskiego).

N.Z. Paragonowa, W.A. Charłamowa oraz jego zastępcy, B.N. Ułanowa). Członkowie Polskiej Grupy Prometeusza w Londynie dysponowali informacjami o pobycie pierwszego z nich w Stanach Zjednoczonych, który kierował pracą organizacji „All Cossaks Stanitz”, realizując propagandową działalność wydawniczą, traktowaną jako zagrożenie powodzenia akcji prometejskiej w USA³¹.

W rozpoznaniu informacyjnym polskiego środowiska emigracyjnego kreującego stan polityki prometejskiej z obszaru Wielkiej Brytanii pozostawały emigracje innych narodów uzależnionych od ZSRS. Według informacji z 1949 r., Polska Grupa Prometeusza analizowała postulaty niepodległościowe wysuwane przez członków emigracji gruzińskiej we Francji. Dysponowała przekazami o działalności turko-tatarskiej emigracji w Niemczech, której skutkiem było powołanie Rewolucyjno-Demokratycznej Organizacji „Jana-Ittifak”, wzywającej do przechodzenia narodów kaukaskich w szeregi państw Zachodu i organizowania akcji sabotażowych na tyłach armii sowieckiej na wypadek konfliktu z ZSRS. Do realizacji polskiej koncepcji prometejskiej szczególnie istotny pozostawał fakt, że organizacja oświadczyła „gotowość do współpracy z wszystkimi narodami walczącymi o wyzwolenie spod jarzma sowieckiego”³². Polska Grupa Prometeusza w Londynie dysponowała także informacjami na temat działalności członków emigracji kałmuckiej w Niemczech, w liczbie ok. 800 osób, pozostających w ścisłym kontakcie z niepodległościowym ruchem kozackim i zaangażowanych w akcję polityczną przeciwko ZSRS³³.

Polska Grupa Prometeusza w Londynie utrzymywała kontakty ze środowiskami emigracyjnymi popierającymi koncepcję prometeizmu, funkcjonującymi w Stanach Zjednoczonych, przysyłając do ich wiadomości np. treść deklaracji ideowej z 19 III 1951 r. W zachowanym dorobku archiwalnym z korespondencji zachował się pogląd, zgodnie z którym cele ruchu prometejskiego w pierwszych latach od zakończenia II wojny światowej cechowała diametralna rozbieżność w stosunku do celów narodu rosyjskiego, którego postawę wyznaczała nienawiść do narodów prometejskich. Z korespondencji ze środowiskami prometejskimi w Stanach Zjednoczonych wynikało, że nie przewidywano „głębszych przemian u (...) narodu, który od 600 lat prowadzi jednakową politykę, którą można nazwać polityką ‘ujarzmiania sąsiadów’, lub polityką ciągłego ‘zdobywania przybocznych kolonii’”³⁴. Zagrożeniem idei prometejskiej wśród narodów poddanych

³¹ *Ibidem*.

³² List St. J. Paprockiego do Ministra Spraw Zagranicznych z 18 I 1949 r., AIJP w Londynie, Prometeusz, teczka: 709/148/5 (Opracowania i korespondencja dotycząca ruchu prometejskiego).

³³ *Ibidem*.

³⁴ List J. Veli Sadych Oglu z 3 IX 1951 r. do Polskiej Grupy Prometeusza w Londynie, AIJP w Londynie, Prometeusz, teczka: 709/148/5 (Opracowania i korespondencja dotycząca ruchu prometejskiego).

wpływowi komunizmu traktowano postępujący proces rusyfikacji jednostek, a także instytucji społecznych, w warunkach braku ewentualnego kompromisu i uzyskania gwarancji poszanowania przez Moskwę praw poszczególnych narodów zamieszkujących republiki satelickie i państwa, które po 1945 r. znalazły się pod wpływem ZSRS. Polska Grupa Prometeusza w Londynie uzyskała wiedzę, z której wynikało, że jej korespondenci w Stanach Zjednoczonych opowiadali się za stanowiskiem, zgodnie z którym: „pokój na świecie zapanuje tylko wtedy: kiedy ‘Rosja’ będzie rozczłonkowana, a Niemcy zdemilitaryzowane”³⁵.

Z treści dokumentu datowanego na 4 X 1950 r. wynika, że Polska Grupa Prometeusza funkcjonująca w brytyjskiej stolicy współpracowała z ośrodkiem prometejskim w Nowym Jorku. Grupa londyńska wyraziła pogląd stanowiący o konieczności utrzymania kierownictwa ruchu w Wielkiej Brytanii z uwagi na to, że „ośrodek w New Yorku może być uważany jedynie za organizację i kierownictwo terenowe, powołane do działania w obrębie Stanów Zjednoczonych”³⁶. Z dokumentu wynika również, że działania ośrodka nowojorskiego cechowała inicjatywa nie zawsze konsultowana z kierownictwem Polskiej Grupy Prometeusza w Londynie, jako centrum ruchu prometejskiego na emigracji.

Pozyskane opracowanie zawiera również główne zasady ruchu prometejskiego po 1945 r. w charakterze wytycznych dla ośrodka nowojorskiego. Pierwszą było uznanie podziału terytorialnego obszaru rozpoznania i oddziaływania polskich ośrodków ruchu prometejskiego na wszystkie narody poddane władzy ZSRS oraz ich najbliższych sąsiadów. Druga zasada dotyczyła uznania autonomiczności ośrodków ruchu prometejskiego zlokalizowanych w Warszawie, Paryżu, Helsinkach i innych stolicach, z których można było prowadzić akcję prometejską, przy ścisłej współpracy tych ośrodków. Trzecia zasada była związana z uznaniem, że: „członkami prometeizmu są odpowiednich centralnych ośrodków dyspozycji politycznej każdego z narodów, rządów (...)”³⁷. Należy odnotować interesującą wzmiankę poczynioną przez autora dokumentu, zgodnie z którą na początku lat 50. XX w. ważnym ośrodkiem wymiany poglądów między narodami zainteresowanymi koncepcją prometejską pozostawała Turcja, „w której znajdują się najwybitniejsi przedstawiciele i weterani Prometeusza wszystkich narodów wschodnich”³⁸. Można sądzić, że Turcję traktowano w charakterze pomostu między Europą a Kaukazem, jako regionami grupującymi narody poddane władzy sowieckiej, zarówno w dwudziestoleciu międzywojennym, jak również po zakończeniu II wojny światowej.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Dokument Polskiej Grupy Prometeusza z 4 X 1950 r., AIJP w Londynie, Prometeusz,teczka: 709/148/5 (Opracowania i korespondencja dotycząca ruchu prometejskiego).

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

Elementem wykorzystania prometeizmu, jako koncepcji kontynuowanej przez Polaków po II wojnie światowej, było podejmowanie i promocja spraw prometejskich w prasie emigracyjnej. Zachowane dokumenty archiwalne świadczą o ważnej roli w szczególności londyńskich „Wiadomości” oraz „Dziennika Polskiego”. W wycinkach prasowych z londyńskich „Wiadomości” z 30 XII 1950 r. kreowano tezę o roli Sowietów jako najeźdźców narodów w Europie Środkowej i Wschodniej, pełnych „pogardy, trwogi i pogardy dla najechnych (...) mogący wyrzucić swą przemoc nad bezbronnymi”³⁹. Odniesiono się do łamania praw człowieka, w tym w szczególności prawa do wolności oraz praw własności, jako rezultatów sowieckiej dominacji na obszarze Europy Środkowej i Wschodniej⁴⁰.

W wydaniu „Dziennika Polskiego” z 25 I 1952 r. odnotowano z kolei potrzebę odwoływania się przez polskie środowiska emigracyjne w Wielkiej Brytanii do międzynarodowych inicjatyw wspierających integrację europejską w Europie Środkowej i Wschodniej, dzięki czemu można by osłabić znaczenie regionalnej dominacji ZSRS. Jedną z inicjatyw okazał się Ruch Europejski, obradujący na cyklicznych konferencjach, który w deklaracji politycznej pozyskanej przez stronę polską w styczniu 1952 r. wyraził tezę, że współpraca narodów państw Europy Środkowej i Wschodniej z ZSRS będzie możliwa dopiero po uznaniu przez władze sowieckie prawa narodów do niepodległości, wolności osobistej i samostanowienia. Strona polska odnotowała również użyteczność promocji idei prometejskiej jednej z poprawek do deklaracji politycznej konferencji Ruchu Europejskiego⁴¹, zgłoszonej przez delegację francuską. Dotyczyła ona możliwości przeprowadzenia międzynarodowego arbitrażu w sprawie zmiany granic w Europie Środkowej i Wschodniej po ewentualnym zainicjowaniu procesu samostanowienia narodów i uzyskiwania pełnej niezależności od dominacji politycznej ZSRS⁴².

³⁹ Polska Grupa Prometeusza, Wycinki prasowe – „Wiadomości” z 30 XII 1950 r., AIJP w Londynie, Prometeusz,teczka: 709/148/5 (Opracowania i korespondencja dotycząca ruchu prometejskiego).

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Ruch Europejski stanowił międzynarodową inicjatywę funkcjonującą w charakterze stowarzyszenia organizacji pozarządowych, założonego w 1947 r., promującego proces integracji państw i narodów europejskich, pośrednio przyczyniając się do powołania w 1949 r. Rady Europy. M. Góra, *Zaangażowanie Polski w międzynarodowe działania na rzecz pokoju po drugiej wojnie światowej – próba syntezy*, [w:] *Współczesne wyzwania dla budowania pokoju i współpracy międzynarodowej*, A. Dańda, P. Kugiel, K. Pędziwiatr (red.), Kraków 2011, s. 20-21.

⁴² Polska Grupa Prometeusza, Wycinki prasowe – „Dziennik Polski” z 25 I 1952 r., AIJP w Londynie, Prometeusz,teczka: 709/148/5 (Opracowania i korespondencja dotycząca ruchu prometejskiego).

Podsumowanie i wnioski

Argumenty zaprezentowane w artykule pozwalają sformułować następujące wnioski badawcze:

- 1) Polska Grupa Prometeusza w Londynie pozostawała w pierwszych latach od zakończenia II wojny światowej centralnym ośrodkiem polskiej emigracji odpowiedzialnym za prowadzenie akcji prometejskiej.
- 2) Akcja prometejska była prowadzona przy udziale rozmaitych inicjatyw, takich jak współpraca z przedstawicielami narodów poddanych sowieckiej dominacji (zwłaszcza z Ukraińcami, Tatarami, Kozakami i innymi narodami kaukaskimi), instytucjonalizacja prac polskiego środowiska emigracyjnego (np. w ramach działań Instytutu Badań Spraw Międzynarodowych w Londynie), działalność prasowa, czy próby zainteresowania prometeizmem społeczności międzynarodowej.
- 3) Realizacja idei prometejskiej po II wojnie światowej pozostawała w ścisłym związku z dążeniami ruchu Międzymorza – obie koncepcje opowiadały się za federalistycznym modelem integracji w Europie Środkowej oraz Wschodniej, przeciwstawiając się sowieckiemu imperializmowi i dominacji regionalnej.

Przedstawiony materiał archiwalny wydaje się korespondować z tezą artykułu, że w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej w polskim środowisku emigracyjnym prometeizm nadal jawił się jako założenie polityczno-ideologiczne i zarazem środek, którego implementacja mogła przyczynić się do wewnętrznego osłabienia ZSRS. Funkcjonująca po wojnie w Londynie Polska Grupa Prometeusza była ośrodkiem zarówno informacyjnym, analitycznym, jak i inspirującym pracę środowisk emigracyjnych w innych państwach, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych. Doświadczenia historyczne uwiaryściły nieskuteczność akcji prometejskiej w dłuższej perspektywie po 1945 r., a mimo to należy sądzić, że wysiłki podjęte przez Polską Grupę Prometeusza w Londynie okazały się istotne do spajania działalności polskich środowisk emigracyjnych opowiadających się za wyswobodzeniem narodów Europy Środkowej i Wschodniej spod sowieckiej dominacji tuż po zakończeniu II wojny światowej.

Abstract

Tomasz Landmann

Prometheism as a political and ideological assumption in correspondence of Polish Prometheus Group in London in the first years after the Second World War

The article presents the characteristics of Prometheism as a political and ideological concept in the first few years after the end of World War II. The analysis was based on archival material gathered in the Archives of the Józef Piłsudski Institute in London (hereinafter: AIJP in London) in Team No. 148: Prometheus, main contents contained in the correspondence (documents) of the Polish Promethean Group in London, and also in the literature.

The thesis was put forward that in the first years after the end of World War II in the Polish emigration environment, Prometheism still appeared as a political and ideological assumption and also a measure whose implementation could contribute to the internal weakening of the USSR.

It can be said that the implementation of the Promethean idea was continued by the Polish emigration environment also after the end of World War II. The Polish Promethean Group in London was the center of the Promethean affairs, inspiring the work of other centers, as well as analyzing the significance of various initiatives inscribed in the vision of post-war Prometeism.

Keywords: Second Polish Republic, security, prometeism, USSR

References

- Gasimov, Z., *Między Warszawą, Paryżem a Stambułem. Myśli o prometeizmie w ideowej przestrzeni międzywojennej Europy*, [in:] *Ruch prometejski i walka o przebudowę Europy Wschodniej (1918-1940)*, M. Kornat (ed.), Warszawa 2012.
- Góra, M., *Zaangażowanie Polski w międzynarodowe działania na rzecz pokoju po drugiej wojnie światowej – próba syntezy*, [in:] *Współczesne wyzwania dla budowania pokoju i współpracy międzynarodowej*, A. Dańda, P. Kugiel, K. Pędziwiatr (eds.), Kraków 2011.
- Grünberg, K., Sprengel, B., *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X-XX wieku*, Warszawa 2005.
- Grygajtis, K., *Polskie idee federacyjne i ich realizacja w XIX i XX w.*, Częstochowa 2001.

- Kornat, M., *Deklaracja programowa Polskiej Grupy „Prometeusza” w Londynie z 19 marca 1951 r.*, „Nowy Prometeusz” 2012, nr 3.
- Kornat, M., *Ruch prometejski – ważne doświadczenie polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej*, „Nowa Europa Wschodnia” 2008, nr 2.
- Krawcewicz, A., *Ideologiczne podstawy polskiej geopolityki na przykładzie koncepcji prometejskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Acta Politica” 2014, nr 28.
- Kwiecień, M., *Kilka dokumentów z dziejów ruchu prometejskiego lat drugiej wojny światowej*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2014, nr 7.
- Libera, P., *Zwalczanie ruchu prometejskiego w Polsce Ludowej. Wstęp do badań*, cz. 1, „Historia i Polityka” 2010, nr 4.
- Libera, P., *Zwalczanie ruchu prometejskiego w Polsce Ludowej. Wstęp do badań*, cz. 2, „Historia i Polityka” 2011, nr 5.
- Łukasiewicz, S., *Prometeizm na emigracji w pierwszych latach po II wojnie światowej w świetle materiałów wywiadu komunistycznego Polski Ludowej*, [in:] *Ruch prometejski i walka o przebudowę Europy Wschodniej (1918-1940). Studia i szkice*, M. Kornat (ed.), Warszawa 2012.
- Łukasiewicz, S., *Trzecia Europa. Polska myśl federalistyczna w Stanach Zjednoczonych 1940-1971*, Warszawa-Lublin 2010.
- Mikulicz, S., *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1971.
- Motyka, G., Wnuk, R., *‘Panny’ i ‘rezuny’ na emigracji. Próby porozumienia polsko-ukraińskiego na Zachodzie 1945-1950*, „Więź” 2000, nr 9.
- Mróz, M., *Historyczne uwarunkowania polityki wschodniej III RP*, [in:] *Polityka wschodnia Polski. Uwarunkowania, koncepcje, realizacja*, A. Gil, T. Kapuśniak (eds.), Lublin-Warszawa 2009.
- Okulewicz, P., *Koncepcja ‘Międzymorza’ jako próba stworzenia strefy bezpieczeństwa między Niemcami a Rosją w okresie międzywojennym*, [in:] *O nowy kształt Europy. XX-wieczne koncepcje federalistyczne w Europie Środkowo-Wschodniej i ich implikacje dla dyskusji o przyszłości Europy*, J. Kłoczowski, S. Łukasiewicz (eds.), Lublin 2003.
- Okulewicz, P., *Koncepcja Międzymorza w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918-1926*, Poznań 2001.
- Wolański, M.S., *Europa środkowo-wschodnia w myśli politycznej emigracji polskiej 1945-1975*, Wrocław 1996.
- Wolsza, T., *Za żelazną kurtyną: Europa Środkowo-Wschodnia, Związek Sowiecki i Józef Stalin w opiniach polskiej emigracji politycznej w Wielkiej Brytanii 1944/1945-1953*, Warszawa 2005.
- Wszendyrówny, A., *Prometeizm jako narzędzie polskiej polityki zagranicznej wobec ZSRR*, http://www.muzeum-niepodleglosci.home.pl/konferencja/referaty/_/23.pdf (14 XII 2017).

Tomasz Landmann – kpt Wojska Polskiego, dr historii, wykładowca na Wydziale Nauk o Bezpieczeństwie Akademii Wojsk Lądowych im. gen. T. Kościuszki we Wrocławiu. ORCID: 0000-0002-9753-9373

STUDIA NAD DZIEDZICTWEM I PAMIĘCIĄ

Janina Hajduk-Nijakowska

Badanie pamięci lokalnej w kontekście państwowej polityki pamięci w Polsce. Deportacje w głąb Rosji i na Sybir w pamięci nieoficjalnej

Dla osób badających pamięć społeczną jest sprawą oczywistą, że relacje zachodzące pomiędzy pamięcią społeczności lokalnej a oficjalną polityką historyczną państwa, zawsze muszą być brane pod uwagę. Wszak relacje te mają znaczący wpływ na kształtowanie się lokalnej wspólnoty pamięci. Zwłaszcza wtedy kiedy znajduje się ona w konflikcie z oficjalną polityką pamięci. Od kilku lat analizuję tę problematykę, gromadząc zróżnicowane materiały (dokumenty, wywiady, materiały multimedialne), koncentrując się głównie na kulturowym kontekście funkcjonowania pamięci¹, mogę podzielić się zatem kilku refleksjami. Proponuję prześledzić to na wybranych przykładach z najnowszej historii Polski, powiązanych z okresem II wojny światowej.

Historia Sybiraków, czyli dawnych mieszkańców wschodnich terenów II Rzeczypospolitej, masowo deportowanych w trybie administracyjnym w latach 1940–1941 przez władze ZSRR do Kazachstanu i na Sybir. W tym czasie, zdaniem Andrzeja Paczkowskiego, „na ziemiach zabranych Polsce represjonowano w różnych formach – od rozstrzelania poprzez więzienia, obozy i zsyłki po pracę na wół przymusową – ponad 1 milion osób, a więc co dziesiątego obywatela Rzeczypospolitej, który mieszkał lub znalazł się na tym terytorium”².

Wydarzenia te były przez lata uporczywie przemilczane i zakłamywane w oficjalnej pamięci. Wspominają narratorzy: „Przez dziesiątki lat musieliśmy milczeć, żeby się nie narazić na szykany i następne udręki”; „Przez cały czas nigdzie

¹ Szerzej na ten temat piszę w monografii: *Doświadczenie pamięci. Folklorystyczny kontekst opowieści wspomnieniowych*, Opole 2016, gdzie prezentuję m.in. własne badania terenowe przeprowadzone wśród Ślązaków.

² A. Paczkowski, *Polacy pod obcą i własną przemocą*, [w:] *Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania*, red. S. Courtois i in., Warszawa 1999, s. 349.

nie można było mówić o tym, że byłam na Sybirze”³; „Ten okres milczenia był bardzo trudny. Matki nie mogły mówić dzieciom, bo dziecko może wypaplać”⁴. Czesław Hernas zwraca uwagę na funkcjonujący do 1990 r. w Polsce „zakaz pisanania o deportacjach, przesłuchaniach, więzieniach, łagrach – twardo respektowany przez cenzurę”⁵, ostro ingerujący w indywidualną pamięć. „Trudno było skonfiskować pamięć ludziom powracającym po wojnie do Polski, można było jednak jeszcze przed granicą zniechęcić do wspomnień”⁶, dowodzi profesor, cytując zgromadzone w archiwum Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego fragmenty konkursowych pamiętników:

wyglądaliśmy jak z Oświęcimia, ale nam zakazano mówić, że tam było źle, straszili nas, że jak coś powiemy, to wrócimy z powrotem; ostatni wystąpił przedstawiciel NKWD, który nas „serdecznie” ostrzegł, abyśmy *slizskom mnogo nie bołtali, a to snowa wstrietimsja*; sędzia *śledczy* [...] ostrzegł mnie [...] przed ewentualnym opowiadaniem o warunkach życia więziennego, grożąc powtórным aresztowaniem⁷.

Przytacza Hernas również fragment wspomnień Józefa Sobkowa, który starał się o pracę „na parowozie” w PKP:

[...] musiałem napisać swój życiorys, to ja napisałem, że w partyzantce, w AK, dostałem za to dziesięć lat katorgi, że mnie sądził wojenny trybunał i wywieźli mnie na Sybir, w roku 1948 nas z Sybiru politycznych wywieźli na daleką północ do Narylska, jak władza przeczytała ten życiorys, to kazali mnie podrzyć i żebym tego nie pisał, tylko że ja dobrowolnie wyjechał do Związku Radzieckiego do pracy, to tak będę przyjęty do pracy, a nie, to mnie nie przyjmą i musiałem tak zrobić⁸.

Zakaz ten z czasem „lekkko zmodyfikowano”, ponieważ „nie można było w ogóle pomijać sprawy zesłania w głąb ZSRR jako punktu wyjścia w narracjach o dziejach kościuszkowców”. Wszystko to opublikował jednak Hernas dopiero w 1991 r.

Podobnie było z historią Ślązaków związaną z końcem II wojny światowej: wielotysięczne deportacje w głąb Rosji i na Sybir (przy aktywnej pomocy NKWD), w ogóle nie zaistniały w czasach PRL w oficjalnej pamięci, ani w dyskursie publicznym, ani w pracach naukowych. Do dzisiaj zresztą nie ustalono

³ K. Kość, *Żywi we wspomnieniach. Doświadczenia śmierci w relacjach polskich zesłańców w ZSRR (w latach 1940-1946)*, Wrocław 2008, s. 229.

⁴ A. Rzepkowska, *Sybiracy: wspólnota – pamięć – narracja. Studium antropologiczne*, „Łódzkie Studia Etnograficzne” 2009, t. XLVIII, s. 187.

⁵ C. Hernas, *Biografie Sybiraków*, „Teksty Drugie” 1991, nr 3, s. 139.

⁶ *Ibidem*, s. 140.

⁷ Cyt. za: *ibidem*.

⁸ *Ibidem*, s. 139.

liczby wywiezionych wówczas mieszkańców Górnego Śląska, wielu z nich już nigdy nie wróciło do domu, a niektórym udało się to dopiero pod koniec lat 50. XX w. „Sami pokrzywdzeni, jeśli udało im się wrócić z sowieckiego piekła, rzadko dzielili się swoimi przeżyciami. Zostali bowiem zobowiązani przez Rosjan do milczenia, a strach najczęściej był silniejszy, niż potrzeba podzielenia się własnym dramatem, nawet z najbliższymi”⁹. Mężczyzn deportowano do łagrów, obozów pracy przymusowej w ZSRR, jako darmową siłę roboczą głównie do kopalń i hut na terenie Zagłębia Donieckiego (Donbas) i Naddnieprzańskiego Okręgu Przemysłowego na obszarze Ukrainy¹⁰. „Mój wujek po latach, jak już był umierający, to on mi mówił – relacjonuje syn deportowanego górnika [...]. Tamci mu powiedzieli z KGB: pamiętaj, co tam widziałeś, to nic nikomu nie mów, bo my cię znajdziemy, choćbyś w Afryce w buszu siedział. Znajdziemy cię”¹¹.

Bezpośrednio po zakończeniu wojny Urząd Bezpieczeństwa utworzył również w Polsce obozy pracy o charakterze represyjnym, m.in. obóz w Łambinowicach na Opolszczyźnie dla rodzimej ludności cywilnej Śląska jeszcze przed weryfikacją narodowościową. Obozy tego typu historyk określił mianem „obozów pogardy”¹². Najtragiczniejsze w dziejach łambinowickiego obozu były pierwsze miesiące, kiedy pełną władzę nad uwięzionymi sprawował Czesław Gęborski. Dla mieszkańców Śląska obóz stał się symbolem powojennej tragedii mieszkańców tej ziemi, o której oczywiście nie można było przez lata mówić.

Pamięć o przywołanych tu wydarzeniach zachowała się przede wszystkim w przekazie rodzinnym, a jej ukrywanie przez lata wzmagало tylko poczucie traumy i społecznej stygmatyzacji zarówno Sybiraków, jak i Ślązaków. Oficjalna i urzędowa pamięć przez lata blokowała bowiem próby ujawnienia i nagłośnienia relacji o tych przeżyciach. W poczuciu odtrącenia, krzywdy i braku zrozumienia, kultywowano zatem pamięć rodzinną, współtworzącą lokalną (regionalną) pamięć potoczną. Posiada ona, moim zdaniem, znamiona pamięci utajnionej¹³, czyli pamięci z różnych przyczyn nieujawnianej obcom, przekazywanej (kultywowanej) głównie w tradycji rodzinnej, lokalnej, wśród zaufanych, wśród swoich. Jest

⁹ K. Banaś, A. Sznajder, *Wprowadzenie*, [w:] *Zapomniane historie ludzkich dramatów. Losy mieszkańców Górnego Śląska w latach 1939–1956*, K. Banaś, A. Sznajder (red.), Katowice 2003, s. 80.

¹⁰ D. Węgrzyn, *Internowania i aresztowania mieszkańców Górnego Śląska przez NKWD ZSRS w 1945 roku i ich produktywizacja w ramach systemu obozowego GWPWI NKWD/MWD ZSRR w latach 1945–1953*, [w:] *Wywózka. Deportacja mieszkańców Górnego Śląska do obozów pracy przymusowej w Związku Sowieckim w 1945 roku. Faktografia – kontekst – pamięć*, S. Rosenbaum, D. Węgrzyn (red.), Katowice 2014, s. 107.

¹¹ Ścieżka dźwiękowa filmu dokumentalnego *Tragedia Górnośląska 1945*, reż. A. Fudala, A. Turula, Studio Arka Górnośląska, 2005.

¹² M. Wyrwich, *Obozy pogardy. Komunistyczne obozy represji w Polsce 1944–1956*, Warszawa 2015.

¹³ Więcej na ten temat: J. Hajduk-Nijkowska, *Doświadczenie pamięci...*

to często pamięć pozostająca w ostrej sprzeczności z pamięcią oficjalną, instytucjonalną, państwową. Pamięć utajniona stanowi zatem silny czynnik integrujący grupę, nadający jej poczucie własnej wspólnotowej wyjątkowości, tym bardziej, że często oznacza ona wyłamywanie się spod kontroli państwa. Sytuację taką – analizowaną w innym kontekście sytuacyjnym (ostrego cenzurowania obrazu przeszłości przez władze, wywołującego obronne milczenie żołnierzy podziemia lub Żydów) – określa Joanna Tokarska-Bakir znową milczenia: „W związku z tym, że zakaz artykulacji tożsamości był procesem bolesnym, w jej trakcie lub po jej ustąpieniu pojawiły się liczne znowy milczenia. Ich funkcją było złagodzenie bólu i umożliwienie wspólnego życia ludziom głęboko podzielonym i wrogim”¹⁴. Tak rozumiana kategoria znowy milczenia pomaga zinterpretować także sytuację Ślązaków i Sybiraków zobrazowaną w przywołanych powyżej przykładach.

W przestrzeni pamięci wspólnotowej, opowieści (narracje) na temat minionych wydarzeń funkcjonowały w specyficzny sposób. Znajdowały się głównie w obiegu bezpośrednim (opowiadane osobom zaufanym) i w efekcie przez lata podlegały procesowi fabularyzacji, a także mityzacji i ideologizacji. Doprowadziło to w efekcie na przykład do powstania swoistej „epopei ludowej”, wypracowanej przez nosicieli wspólnotowej pamięci związanej na przykład z obozem w Łambinowicach. Relacje świadków zlewały się ze sobą, obrazy wzbogacały o nowe skojarzenia i interpretacje, a docierające z Niemiec – oczywiście potajemnie – do żyjącej w Polsce lokalnej śląskiej zbiorowości listy, wspomnienia i książki o tej tematyce uzupełniały braki pamięci i modelowały narrację.

Podobny proces fabularyzacji i mityzacji obserwujemy w opowieściach o losach deportowanych, przekazywanych głównie przez drugie i trzecie pokolenie tych, którzy pozostali i wyczekiwali wieści od bliskich. Wspominają o sygnałach nadchodzących od uwięzionych, mówią o docierających potajemnie do rodziny tzw. drogowych listach, opisują tragiczną sytuację samotnych kobiet z dziećmi, pozostawionych na pastwę losu i powojennego bezprawia na tzw. ziemiach odzyskanych. Ze wzruszeniem opowiadają o powrotach po latach wyniszczonych i zmaltretowanych mężczyzn, o losie czekających na zaginionych.

Wszystkie te opowieści były w pełni akceptowane przez lokalną zbiorowość.

Siła społecznie aprobowanej wiedzy jest tak przemożna – stwierdził Alfred Schütz – że to co grupa aprobuje (...) traktowane jest po prostu jako samo przez się zrozumiałe. To co grupa potwierdza, staje się elementem jej relatywnie naturalnego światopoglądu, choć źródła tej wiedzy pozostają całkowicie anonimowe¹⁵.

¹⁴ J. Tokarska-Bakir, *Jak wyjść ze znowy milczenia. Nauki społeczne wobec stosunków polsko-żydowskich*, „Archiwum Etnograficzne Uniwersytetu Warszawskiego” 2010, s. 5, www.archiwumetnograficzne.edu.pl/downloads/polemika_z_sulkiem.pdf (14 III 2012).

¹⁵ A. Schütz, *Światły obywatel. Esej o społecznym zróżnicowaniu wiedzy*, „Literatura na Świecie” 1985, nr 2, s. 283.

Aleksandra Rzepkowska, analizując narracje Sybiraków, doszła zresztą do podobnego wniosku: „Rozpatrywane we wzajemnych interakcjach i powiązaniach wszystkie te relacje składają się (...) na jedną i tę samą ‘wielką opowieść’, ewokującą wspólnotę losu oraz pamięci członków zbiorowości sybirackiej, ich wspólne uwikłanie w dzieje”¹⁶, a podtrzymywanie ostrości sybirackiej pamięci wynika z poczucia „wyjątkowości własnego, naznaczonego dramatyзмом, doświadczenia”¹⁷.

Przemiany społeczne i polityczne po 1989 r. ujawniły zróżnicowanie etniczne i narodowe społeczeństwa polskiego. Dzięki likwidacji cenzury instytucjonalnej, państwowej (choć funkcjonuje nadal autocenzura i cenzura ekonomiczna), formalnie wprowadzono „wspólnoty pamięci” do debaty publicznej. Obserwujemy gwałtowny „wysyp” nowych materiałów blokowanych wcześniej przez cenzurę, zarówno profesjonalnych opracowań, głównie Instytutu Pamięi Narodowej (dokumenty, listy, pamiętniki), prac historyków, socjologów, antropologów, jak i wspomnień świadków publikowanych w prasie, w czasopiśmie, w reportażach radiowych i telewizyjnych. W 2001 r. rozpoczął się pierwszy (i jedyny) w Polsce proces o ludobójstwo przeciwko Gęborskiemu, komendantowi obozu w Łambinowicach¹⁸. Nastąpiło swoiste „odblokowanie” pamięci, a stygmatyzowane do tej pory wspólnoty zaistniały w dyskursie publicznym. Można by rzec, że mieliśmy tu do czynienia z demokratyzacją pamięci. Proces „reanimacji pamięci” wśród jej nosicieli nie jest jednak taki prosty. Prowadząc wywiady w środowisku lokalnym, stygmatyzowanym dotąd w przestrzeni publicznej, napotykałam często na opór moich rozmówców wynikający z niedowierzania, że mogą już swobodnie opowiadać o rodzinnych przeżyciach związanych z czasem wojny. Powstały wprawdzie warunki do podmiotowego poszerzenia wspólnoty pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego, do pojawienia się wielu informacji do tej pory przemilczanych, a związanych ze specyfiką losów wielu lokalnych społeczności (Kaszubów, Mazurów, Warmiaków, Ślązaków, czy Sybiraków, a nawet Żydów), do instytucjonalnego „odtajnienia” najtragiczniejszych wydarzeń z przeszłości, jednak „były to najczęściej debaty intelektualistów i naukowców, w niewielkim stopniu naruszające stereotypy i uprzedzenia Polaków”¹⁹. Te działania jednak udokumentowały podstawową tezę, że pamięć o przeszłości jest zróżnicowana regionalnie i społecznie, że nie ma na przykład jednej pamięci o II wojnie światowej. W przekonujący sposób dowiodły tego działania merytoryczne podjęte przez organizatorów Muzeum II Wojny Światowej jeszcze przed powstaniem pierwszej ekspozycji (przede wszystkim sfinalizowanie badań i opublikowanie w 2010 r. tomu pt. *Między codziennością a wielką historią. Druga wojna światowa w pamięci*

¹⁶ A. Rzepkowska, *op.cit.*, s. 14.

¹⁷ *Ibidem*, s. 16.

¹⁸ Proces nie zakończył się wyrokiem, ponieważ oskarżony zmarł w 2006 r.

¹⁹ L.M. Nijakowski, *Smaragdus Europae. Śląskie wspólnoty pamięci a dyskursywna reprodukcja narodu polskiego*, „Przegląd Filozoficzno-Literacki” 2012, nr 4, s. 306.

zbiorowej społeczności polskiego). Niestety, jak wiadomo, ostra instytucjonalna ingerencja ministra kultury w wypracowaną już koncepcję Muzeum obaliła wizję wspólnotowej, choć zróżnicowanej wewnętrznie pamięci zbiorowej. Zbiegło się to z promowaniem tzw. żołnierzy wyklętych, których obraz często stoi w sprzeczności z ich działalnością utrwaloną w lokalnej pamięci²⁰. Nic zatem dziwnego, że te i inne sygnały odebrano w wielu środowiskach jako próbę ponownego zmarginalizowania lub odrzucenia (bywa, że i penalizowania) pamięci społeczności lokalnych.

W ostatnich dwóch latach w Polsce zmieniła się gruntownie polityka historyczna państwa, którą m.in. rząd zamierza realizować za pomocą nowego ustawodawstwa²¹. Szczególną rolę w tym względzie odegrała nowelizacja ustawy o IPN, która weszła w życie 1 III 2018 r. i wywołała ostry międzynarodowy kryzys dyplomatyczny, a także szeroką dyskusję w kraju, przede wszystkim w nawiązaniu do słynnego już artykułu 55a. Nadto Sejm przyjął ustawę chroniącą dobre imię Polski, w której jednoznacznie stwierdzono, iż „używanie kłamliwych określeń takich jak polskie obozy koncentracyjne, polskie obozy zagłady czy polskie obozy śmierci” jest przestępstwem zagrożonym karą więzienia do trzech lat.

We wspólnocie pamięci Ślązaków znaczące miejsce zajmują represyjne obozy pracy. „Samo powstanie obozów, jak i ich trwanie w powojennej rzeczywistości było szokiem. Owiane tajemnicą tym bardziej potęgowały strach. (...) Jawią się niekiedy te obozy, jako wręcz obozy koncentracyjne”²² – stwierdził Marian Gerlich, który przez lata prowadził badania na Górnym Śląsku. Stwierdzenie takie bez wątplenia wynika z osadzania ludzi w opuszczonych przez hitlerowców miejscach kaźni (np. w Auschwitz-Birkenau), gdzie cała „infrastruktura” była gotowa do wykorzystania przez (polski) Urząd Bezpieczeństwa. Badacz zatem nie może się dziwić jeśli rozmówca użyje sformułowania „polskie obozy koncentracyjne”, nie może wszak ingerować w jego sposób postrzegania świata i w jego emocje, podważać sposobu interpretowania przeżywanych obrazów. Zresztą współcześnie trudno już dotrzeć do takich wypowiedzi, po latach zastraszania, izolowania i wymuszonego milczenia odchodzą świadkowie tamtych wydarzeń. Adam Dziurok zdążył zarejestrować jeszcze na początku 2000 r. relacje nielicznych byłych więźniów obozu „Zgoda” w Świętochłowi-

²⁰ Por. J. Hajduk-Nijakowska, *Prawda i fikcja w opowieściach wspomnieniowych grup stygmatyzowanych w Polsce*, „Kontakty” 2017, nr XV.

²¹ W ustawie o ochronie dobrego imienia Polski uznano za niezbędne „stworzenie skutecznych narzędzi prawnych pozwalających prowadzić wytrwałą i konsekwentną politykę historyczną polskich władz w zakresie przeciwdziałania fałszowaniu polskiej historii”. <http://centrum-prasowe.pap.pl/cp/pl/news/info/113474,36,ms-ustawa-chronianca-dobre-imie-polski> (26 IV 2018).

²² M.G. Gerlich, *„My prawdziwi Górnślązacy...”. Studium etnologiczne*, Warszawa-Katowice 2010, s. 160-161.

cach i potwierdził, że informacje o tym obozie „żyły jedynie w pamięci więzionych tam osób oraz ich rodzin, skrzętnie skrywane z obawy przed represjami za ujawnienie prawdy o tym, jak traktowano rdzennych mieszkańców Górnego Śląska w pierwszych latach Polski Ludowej”²³. Wyjątkowo interesującym dopełnieniem tej problematyki jest film Macieja Sobieszczańskiego pt. *Zgoda*, nagrodzony za reżyserię na międzynarodowym festiwalu filmowym w Montrealu w 2017 r. „Sobieszczański nigdzie nie rozgrzesza (...) Niemców. Nie stawia znaku równości między polskimi a niemieckimi zbrodniami. (...) Pokazuje mroczny fragment historii, z którym trudno się skonfrontować. Stawia nam przed oczami obraz mówiącego naszym językiem kata z biało-czerwoną opaską na ramieniu”²⁴ – stwierdza filmoznawca Jakub Majmurek, oczekując podjęcia poważnej dyskusji na temat obozów utworzonych w powojennej Polsce.

Obok filmowca, historyków i kulturoznawców problematyką powojennych obozów zainteresowali się też reportażyści: w 2015 r. Magdalena Grzebałkowska w tomie *1945. Wojna i pokój* pomieściła reportaż dotyczący obozu w Łambinowicach²⁵. Dwa lata później Marek Łuszczyna w reportażu *Szczur, czyli królestwo Czesława Gęborskiego* podjął temat łambinowickiego obozu zarzucając Grzebałkowskiej, że tylko „leciuteńko dotyka tematu polskich obozów”. Sam zaprezentował ogrom okrucieństwa komendanta, a reportaż obok ośmiu innych umieścił w tomie pod wspólnym tytułem *Mała zbrodnia. Polskie obozy koncentracyjne*²⁶. Recenzja tego tomu autorstwa Pauli Szewczyk ukazała się w „Newsweeku” (styczeń 2017), a wkrótce sąd nakazał tygodnikowi umieścić sprostowanie „po 1945 r. nie było polskich obozów koncentracyjnych”²⁷. Z miejsca zareagował Ruch Autonomii Śląska przeciwko takiej decyzji (w oświadczeniu ze stycznia 2017 r. czytany: „Żaden sąd nie przekreślił istnienia powojennych polskich obozów koncentracyjnych”²⁸). „Newsweek” odwołał się od tego wyroku.

W wywiadzie Marek Łuszczyna po opublikowaniu książki powiedział m.in.:

w niewielkim stopniu opierałem się na źródłach historycznych. Ludzie, z którymi rozmawiałem, ci, którzy będąc dziećmi siedzieli w tych obozach, mówili o Polakach. Pewnie, mogłem im powiedzieć, że zeznania zeznaniami, ale my tu

²³ A. Dziurok, *Obóz pracy w Świętochłowicach w 1945 roku. Dokumenty*, Katowice 2014, s. 30.

²⁴ J. Majmurek, *Spojrzenie na polskich katów*, „Krytyka Polityczna”, 18 II 2018, <http://krytykapolityczna.pl/kultura/film/spojrzcie-na-polskich-katow> (28 IV 2018).

²⁵ M. Grzebałkowska, *Nie jesteśmy przecież Niemcami*, [w:] M. Grzebałkowska, *1945. Wojna i pokój*, Warszawa 2015.

²⁶ M. Łuszczyna, *Mała zbrodnia. Polskie obozy koncentracyjne*, Kraków 2017.

²⁷ J. Krzyk, *Wyrok dla „Newsweeka” za „polskie obozy koncentracyjne”*. *Znając badania IPN, trudno się z nim zgodzić*, <http://wyborcza.pl/alehistoria/7,121681,22862675,wyrok-dla-newsweeka-za-polskie-obozy-koncentracyjne-znajac.html> (24 IV 2018).

²⁸ *Oświadczenie Zarządu RAŚ*, <http://autonomia.pl/2018/01oswiadczenie-zarzadu-ras> (15 IV 2018).

mamy historiozoficzną wykładnię, że to byli komuniści, a nie Polacy, ale to byłoby niepoważne...²⁹

Tom Łuszczyny znalazł się w gronie 6 książek nominowanych w 2018 r. do Nagrody im. Ryszarda Kapuścińskiego za Reportaż Literacki.

Premier Mateusz Morawiecki po uchwaleniu nowelizacji ustawy o IPN powiedział w orędziu przed kamerą: „Kłamstwo oświęcimskie to nie tylko negocjowanie niemieckich zbrodni, ale również inne sposoby fałszowania historii”³⁰, sygnalizując tym samym potrzebę weryfikowania prawdziwości formułowanych opinii. Nie wiadomo tylko kto będzie to weryfikował. Można podejrzewać, że rolę cenzora zarezerwowano dla sędziego. Wszak to z doniesienia Fundacji „Reduta Dobrego Imienia” sąd wydał wyrok w sprawie recenzji tomu reportażu Łuszczyny.

Ostatnio wiele społecznych emocji ujawniła też obszerna dwutomowa publikacja naukowa pod redakcją Barbary Engelking i Jana Grabowskiego pt. *Dalej jest noc. Losy Żydów w wybranych powiatach okupowanej Polski*. Bogata materiałowa praca zespołu zmusza „do rewizji wielu przekonań, które zakorzeniły się w polskim piśmiennictwie historycznym dotyczącym czasów Zagłady i wokół których narodziło się wiele kontrowersji oraz niejasności”³¹, ujawniając jednocześnie, że Polacy byli w czasie wojny nie tylko ofiarami, lecz także świadkami, a czasem i oprawcami. „[...] pod sam koniec wojny, gdy nasiliły się działania partyzanckie, rosła liczba mordów dokonywanych na Żydach. Zbrodnie te nie skończyły się wraz z odejściem Niemców – na każdym z badanych przez nas terenów – stwierdzają naukowcy – dochodziło do zabójstw ocalałych z Zagłady”³².

Wspólnota pamięci lokalnych społeczności funkcjonuje zawsze w określonym kontekście kulturowo-społecznym. Każda narracja na temat wydarzeń z przeszłości konstruowana jest z perspektywy współczesności, która determinuje ewentualne wzbogacanie prywatnej (rodzinnej) pamięci lub „przemodelowanie” tworzonej wizji świata, może być otwarta lub też zablokowana na nowe informacje i argumenty. Oczywiście pod warunkiem, że możemy funkcjonować w przestrzeni nieskrępowanego dialogu, bez moralnego szantażu. Natomiast jeśli tzw. oficjalna (instytucjonalna, państwowa) pamięć będzie narzucała sposób

²⁹ *Polacy potrafią być tak samo niegodziwi jak inni* – rozmowa z Markiem Łuszczyną, <https://ksiazki.wp.pl> (24 IV 2018).

³⁰ „Trzeba wiele pracy, abyśmy naszą wspólną historię potrafili opowiedzieć razem”, www.tvp.info/35846340/mateusz-morawiecki-wyglosil-oredzie (1 II 2018).

³¹ B. Engelking, J. Grabowski, *Wstęp*, [w:] *Dalej jest noc. Losy Żydów w wybranych powiatach okupowanej Polski*, t. I, B. Engelking, J. Grabowski (red.), Warszawa 2018, s. 27.

³² *Ibidem*, s. 42.

rozumienia, interpretowania i pamiętania minionych zdarzeń i to pod groźbą sądowych represji, to dojdzie do zderzenia z pamięcią nieoficjalną (rodzinną) i w efekcie ponownie nastąpi jej stygmatyzacja, a jej „nosiciele” będą mieli poczucie wykluczenia z oficjalnej narracji historycznej.

Taka sytuacja nie tylko utrudnia prowadzenie badań wśród grup stygmatyzowanych lub wykluczanych, ale wymaga przede wszystkim od badaczy odpowiedzialności w interpretowaniu obrazów pamięci przeżywanej przez te społeczności. Niestety, ale wypada się zgodzić z J. Tokarską-Bakir, „że po kilku dekadach komunizmu kontrolującego przestrzeń publiczną w Polsce, społeczna rzeczywistość jest wciąż nieprzejrzysta i silnie zaburzona, szczególnie w sferze pamięci”³³.

Abstract

Janina Hajduk-Nijakowska

Examining local memory in the context of the state policy of remembrance in Poland. Deportations into the heart of Russia to Siberia in unofficial memory

Researchers in social memory are bound in their work to include the relations occurring between the memory of local communities and the official historical policy of the state. When events retained and exposed in the local memory are persistently passed over in silence, distorted, falsified or removed from the public sphere by means of decisions taken by the censorship, the remembrance of these events takes on the character of concealed memory, which integrates the given social group tightly (e.g., the Siberians, the Silesians). The transformations which followed in Poland after 1989 (liquidation of the Censorship) formally introduced „commonwealths of memory” into the public debate; however, they affected the stereotypes and prejudices held by Poles only to an insignificant degree. The ideologization of the state policy of remembrance, which has been gaining strength for some time (among others, the amended act on the Institute of National Remembrance) practically makes it impossible for a free dialogue to function in the public space. If the official (state) remembrance imposes the way of understanding, interpreting and remembering past events and this under the threat of legal repressions, then there again we come to deal with its clash with unofficial (local) memory, in consequence of which the „bearers” of the latter may develop a sense of being excluded from the official historical narration. Such a situation not only hampers conducting studies among the stigmatized or excluded groups, but

³³ J. Tokarska-Bakir, *op.cit.*

primarily requires from the researchers to be particularly responsible while interpreting the images of memory which are lived through by these communities.

Keywords: local memory, policy of remembrance, deportations to Siberia

References

- Banaś, K., Sznajder, A., *Wprowadzenie*, [in:] *Zapomniane historie ludzkich dramatów. Losy mieszkańców Górnego Śląska w latach 1939–1956*, K. Banaś, A. Sznajder (eds.), Katowice 2003.
- Dziurok, A., *Obóz pracy w Świętochłowicach w 1945 roku. Dokumenty*, Katowice 2014.
- Engelking, B., Grabowski, J., *Dalej jest noc. Losy Żydów w wybranych powiatach okupowanej Polski*, Warszawa 2018.
- Gerlich, M.G., „*My prawdziwi Górnoszlązacy...*”. *Studium etnologiczne*, Warszawa-Katowice 2010.
- Grzebałkowska, M., *Nie jesteśmy przecież Niemcami*, [in:] M. Grzebałkowska, 1945. *Wojna i pokój*, Warszawa 2015.
- Hajduk-Nijakowska, J., *Doświadczanie pamięci. Folklorystyczny kontekst opowieści wspomnieniowych*, Opole 2016.
- Hajduk-Nijakowska, J., *Prawda i fikcja w opowieściach wspomnieniowych grup stygmatyzowanych w Polsce*, „*Kontakty*” 2017, nr XV.
- Hernas, C., *Biografie Sybiraków*, „*Teksty Drugie*” 1991, nr 3.
- Kość, K., *Żywi we wspomnieniach. Doświadczenia śmierci w relacjach polskich zesłańców w ZSRR (w latach 1940-1946)*, Wrocław 2008.
- Krzyk, J., *Wyrok dla „Newsweeka” za „polskie obozy koncentracyjne”*. *Znając badania IPN, trudno się z nim zgodzić*, <http://wyborcza.pl/alehistoria/7,121681,22-862675,wyrok-dla-newsweeka-za-polskie-obozy-koncentracyjne-znajac.html> (24 IV 2018).
- Łuszczyna, M., *Mała zbrodnia. Polskie obozy koncentracyjne*, Kraków 2017.
- Majmurek, J., *Spójrzcie na polskich katów*, „*Krytyka Polityczna*”, 18 II 2018, <http://krytykapolityczna.pl/kultura/film/spojrzcie-na-polskich-katow> (26 IV 2018).
- Nijakowski, L.M., *Smaragdus Europae. Śląskie wspólnoty pamięci a dyskursywna reprodukcja narodu polskiego*, „*Przegląd Filozoficzno-Literacki*” 2012, nr 4.
- Oświadczenie Zarządu RAŚ*, <http://autonomia.pl/2018/01oswiadczenie-zarzadur-as> (15 IV 2018).
- Paczkowski, A., *Polacy pod obcą i własną przemocą*, [in:] *Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania*, S. Courtois et al. (eds.), Warszawa 1999.

- Polacy potrafili być tak samo niegodziwi jak inni* – rozmowa z Markiem Łuszczyną, <https://ksiazki.wp.pl> (24 IV 2018).
- Rzepkowska, A., *Sybiracy: wspólnota – pamięć – narracja. Studium antropologiczne*, „Łódzkie Studia Etnograficzne” 2009, t. XLVIII.
- Schütz, A., *Światły obywatel. Esej o społecznym zróżnicowaniu wiedzy*, „Literatura na Świecie” 1985, nr 2.
- Tokarska-Bakir, J., *Jak wyjść ze zmywy milczenia. Nauki społeczne wobec stosunków polsko-żydowskich*, „Archiwum Etnograficzne Uniwersytetu Warszawskiego” 2010, http://www.archiwumetnograficzne.edu.pl/downloads/polemika_z_sulkiem.pdf (14 III 2012).
- Tragedia Górnośląska 1945*, documentary film, directed by A. Fudala, A. Turula, Studia Arka Górnośląska, 2005.
- „Trzeba wiele pracy, abyśmy naszą wspólną historię potrafili opowiedzieć razem”, <https://www.tvp.info/35846340/mateusz-morawiecki-wyglosil-oredzie> (1 I 2018).
- Wegrzyn, D., *Internowania i aresztowania mieszkańców Górnego Śląska przez NKWD ZSRS w 1945 roku i ich produktywizacja w ramach systemu obozowego GWPWI NKWD/MWD ZSRR w latach 1945-1953*, [in:] *Wywózka. Deportacja mieszkańców Górnego Śląska do obozów pracy przymusowej w Związku Sowieckim w 1945 roku. Faktografia – kontekst – pamięć*, S. Rosenbaum, S. Węgrzyn (eds.), Katowice 2014.
- Wyrwich, M., *Obozy pogardy. Komunistyczne obozy represji w Polsce 1944-1956*, Warszawa 2015.
- Zgoda*, documentary film, directed by M. Sobieszczański, Studio Filmowe Kalejdoskop, 2017.

Janina Hajduk-Nijakowska – dr hab. literaturoznawstwa, profesor Uniwersytetu Opolskiego, członek Komitetu Nauk Etnologicznych Polskiej Akademii Nauk. ORCID: 0000-0001-9958-5771

Mateusz M. Kłagisz

Widowisko *ta'zije* – przestrzeń dla pamięci w kulturze irańskiej

Wstęp

Prezentowany tekst wygłoszono w ramach I Seminarium Naukowego *Dziedzictwo i pamięć w działaniu – perspektywa interdyscyplinarna* zorganizowanego przez Sekcję Studiów nad Dziedzictwem i Pamięcią Kulturową przy Zarządzie Głównym Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego we współpracy z Instytutem Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Wrocławskiego (27 IV 2018, Wrocław). Jego przedmiotem jest widowisko pasyjne *ta'zije* analizowane jako potencjalna przestrzeń dla operowania pamięcią (tj. jej przywoływania i (re)modelowania) w kulturze irańskiej¹. Rzeczownik ‘przeźren’ stanowi tu synonim Halbwachsowych społecznych ram pamięci, które umożliwiają jednostce budowanie ciągłości i relacji z przeszłością². Widowisko *ta'zije* traktujemy zatem jako społeczno-kulturowy konstrukt utrzymujący jednostkę i zbiorowość w żywym kontakcie z tym, co minęło, i z tym, co konstytuuje jego/jej tożsamość. Widowisko *ta'zije* miesza fakty historyczne z mitologicznymi, zamazuje istniejące między nimi granice i nabiera głęboko symbolicznego znaczenia, dlatego jego opis winien obejmować trzy proponowane przez Victora Turnera perspektywy: 1) opis obserwowalnej formy zewnętrznej; 2) interpretacje specjalistów i uczestników-laików; 3) konteksty odnalezione przez antropologów³. Każde przedstawienie daje się wreszcie

¹ Szerzej na temat *ta'zije* zob. np.: B. Beja'ī, *Namajesz dar Iran*, Tehran 1391/2012–2013, s. 113–156; *Ta'zīyeh: Ritual and Drama in Iran*, P. Chelkowski (red.), New York 1979; P. Chelkowski, *Ta'zia*, [w:] *Encyclopædia Iranica on-line*, <http://www.iranicaonline.org/articles/tazia> (22 IV 2018); idem, *From Karbala to New York: Ta'zīyeh on the Move*, „The Drama Review” 2005, vol. 49, issue 4; A. Krasnowolska, *Teatr irański*, [w:] *Teatr Orientu*, P. Piekarski P. (red.), Kraków 1998, s. 61–62; B. Majewska, *Taazije: misterium cierpienia które zbawia*, „Dialog. Miesięcznik poświęcony dramaturgii współczesnej” 1983, nr 5, s. 75–86; M. Oskuji, *Pa'zuhez-i dar tarich-e te'atr-e Iran*, Moskou 1381/1992–1993, s. 35–67; M. Składankowa, *Ta'zije czyli perskie lamentsy na śmierć Huseina syna Alego*, „Przegląd Humanistyczny” 1961, nr 6, s. 137–146.

² M. Halbwach, *Společne ramy paměci*, Warszawa 1969 (wydanie I), 2008 (wydanie II).

³ V. Turner, *Las symboli. Aspekty rytuałów u ludu Ndembu*, Kraków 2006, s. 28. W prezentowanym artykule skupimy się na dwóch pierwszych perspektywach.

analizować w oparciu o, zaratusztriański w swej istocie, dychotomiczny podział między białym a czarnym, ponieważ, jak twierdzą jego uczestnicy, istotą tego fenomenu jest „konfrontacja dwóch sił dobra i zła, dobroci i nikczemności, prawości i nieprawości, światła i mroku”⁴.

Widowisko *ta'zije*

Irańskie widowisko *ta'zije* stanowi kluczowy komponent święta Aszura, tj. martyrologicznych obchodów nawiązujących do wydarzeń, które rozegrały się między 1 a 10 moharrama 61 r. hidżry księżycowej, tj. między 1 a 10 października 680 r., w okolicach Karbali (centralny Irak).

Jest to przykład aktu upamiętniania *sensu stricto* rozumianego tu jako „kulturowa forma uobecniania minionych wydarzeń bądź osób w celu oddania im czci przez określoną grupę społeczną, która w ten sposób potwierdza własną tożsamość”⁵. Jest to także przykład świadectwa *sensu largo*, które pozostaje „formą komunikacji polegającą na relacjonowaniu minionych zdarzeń przez ich uczestnika”⁶ i „stanowi (...) element codziennej komunikacji, opierającej się na wierze w słowo drugiego człowieka”⁷. Oba komponenty tworzą rzeczywisty charakter omawianego zjawiska, tj. wspomniane wyżej Halbwachsowe społeczne ramy pamięci. Stąd uważamy, że meritum widowiska *ta'zije* wykracza poza jego zewnętrzne cechy uobecniane w postaci rozbudowanych zachowań cielesno-rytualnych i wewnętrzne realizowane w postaci skonwencjonalizowanych zachowań emocjonalnych. Tezę tę opieramy na uwagach Paula Connerton o widowisku *ta'zije* jako szczególnym przykładzie retoryki gestu i idei reprezentacji poprzez czynienie przeszłości ponownie obecną⁸.

Persko-arabski termin *ta'zije* pochodzi od arabskiego czasownika klasy piątej *ta'azza* ‘cierpliwie znosić; pocieszać’⁹. Hamid Dabashi wskazuje na jego dwojaki znaczenie¹⁰. W węższym sensie określa on irańskie widowisko *quasi*-teatralne o charakterze pasywnym poświęcone, przede wszystkim, śmierci Hosejna. W szerszym – zespół zachowań cielesno-rytualnych obejmujących m.in. recytację tekstów pasywnych ilustrowaną malunkami (pers. *szamajel-gardani*, *parde-dari*), śpiewanie opowieści o cierpieniu imamów szyickich (pers. *rouze-chani*),

⁴ M. Oskuji, *op.cit.*, s. 35.

⁵ *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, M. Saryusz-Wolska, R. Traba (red.), Warszawa 2014, s. 509.

⁶ *Ibidem*, s. 473.

⁷ *Ibidem*.

⁸ P. Connerton, *Jak społeczeństwa pamiętają*, Warszawa 2012, s. 141–142.

⁹ J. Danecki, J. Kozłowska, *Słownik arabsko-polski*, Warszawa 1996, s. 199.

¹⁰ H. Dabashi, *Ta'zīyeh as Theatre of Protest*, „The Drama Review” 2005, vol. 49, issue 4, s. 92.

publiczne procesje pątników (pers. *daste*) połączone z rytmicznym uderzaniem rękami w piersi (pers. *sine-zani*), biczeniem pleców łańcuchami (pers. *zandżir-zani*), czy, w ekstremalnych sytuacjach, autoagresywnym cięciem głowy szablą (pers. *game-zani*).

Treść widowiska *ta'zije* odwołuje się do wydarzeń, które rozegrały się na pustyni otaczającej Karbalę. Doszło tam do starcia między wojskami kalifa Jazida I (680–683) z dynastii Omajjadów (661–750) a zgłaszającym pretensje do tej godności Hosejmem – wnukiem Mohammada i synem Alego, tj. kuzyna i zięcia proroka oraz jedynego, w oczach części wiernych, pretendenta do roli przywódcy wspólnoty muzułmańskiej. Konflikt między Jazidem I a Hosejmem był zatem przedłużeniem konfliktu rozgrywającego się między ich ojcami – Mo'awiją a Alim¹¹.

Jesienią 680 r. Hosejn podróżował z siedemdziesięcioma dwoma towarzyszami oraz kobietami i dziećmi, w sumie około dwustu osobami, do Kufy na prośbę tamtejszych mieszkańców, którzy obiecali mu wsparcie w sporze z Omajjadami. Gdy karawana dotarła w okolice Karbali, została otoczona przez siły Omara ebn-e Sa'da, któremu nakazano wymusić na Hosejnie podpisanie przysięgi na wierność kalifowi. Trwające kilka dni negocjacje, próby zastraszenia czy szykany zakończyły się niepowodzeniem, dlatego 10 moharrama (pers. -ar. *aszura* 'dziesiąty dzień') czterotysięczny oddział Omara zaatakował obóz Hosejna, zabijając wszystkich mężczyzn. Pozostałe przy życiu kobiety i dzieci, w tym małoletniego syna Hosejna – Zejn-ol-Abedina, odesłano na dwór Jazida I w Damaszku¹².

Wydarzenia spod Karbali odbiły się szerokim echem w świecie arabsko-muzułmańskim. Kufijczyków, którzy zwrócili się do Hosejna o pomoc, a w chwili próby nie ruszyli mu na ratunek, zaczęło dręczyć poczucie winy skłaniające ich do wzięcia częściowej odpowiedzialności za tę tragedię. Trauma wydarzeń spod Karbali została przetransponowana w wymiar makrokosmiczny, o czym świadczą słowa prawnika Hosejna – Dża'fara Sadeq (VIII w.): *kullu szahrin muharramun wa kullu jawmin aszura wa kullun ardin karbala* 'każdy miesiąc to moharram, każdy dzień to *aszura*, każde miejsce to Karbala'¹³. Ta hiperbolizacja trwale przesłoniła późniejsze nieszczęścia spadające na człowieka i ludzkość, a jej ciężar gatunkowy i emocjonalny został utrwalony w symbolice pierwszych dziesięciu dni miesiąca moharram jak i ludowej etymologii toponimu Karbala interpretowanego jako złożenie *karb* 'smutek, żal, żałość' oraz *bala* 'nieszczęście'¹⁴.

¹¹ P.K. Hitti, *Dzieje Arabów*, Warszawa 1969, s. 154 i n.

¹² *Ibidem*, s. 162; A. Mez, *Renesans islamu*, Warszawa 1980, s. 88–91; J. i D. Sourdel, *Cywilizacja islamu*, Warszawa 1980, s. 57–58; M.D. Tabari, *Tarich-e Tabari ja Tarich-or-rosol wa'l-moluk*, t. 7, Tehran 1374/1995–1996, s. 2943 i n.

¹³ A. Szari'ati, *Hosejn – wares-e adam. Madżmu'è-je asar 19*, Maszhad 1395/2016–2017, s. 50.

¹⁴ B. Majewska, *Misteria szyickie taazije w relacjach polskich z XIX wieku*, „Przegląd Orientalistyczny” 1990, nr 3–4, s. 260 (przypis 10).

Równoległe do hiperbolizacji wydarzeń spod Karbali doszło do konkretyzacji idei *mazlumijat* ‘umęczenia’ konstytuującej tożsamość wspólnoty szyickiej w wymiarze moralnym oraz politycznym i rozumianej jako potrzeba uobecnienia nieobecnej w świecie sprawiedliwości¹⁵. Potraktowany niesprawiedliwie Hosejn stał się *mazlum* ‘prześladowanym’, a jego kat, Jazid I, *zalem* ‘prześladującym’. Co więcej, jego ludowy wizerunek stał się idealistyczny – Hosejn to ten, który poświęca życie dla biedniejszego, słabszego, uciskanego czy upokarzanego. Powiązanie go z szerszymi masami nieuprzywilejowanymi skomasowało w jego osobie idee walki o sprawiedliwość społeczno-polityczną, krystalizujące się zaś na różne sposoby wyobrażenia o nim przekształciły się w nowy konstrukt kulturowy obejmujący zarówno archetyp wojownika jak i ideał męczennika, który możemy nazwać paradygmatem Hosejna¹⁶. Paradoxs idei *mazlumijat* polega na tym, że Hosejn nie może sięgnąć po władzę, gdyż stałby się tym, który niesprawiedliwość narzuca, tj. *zalem*¹⁷. To dlatego Hosejn, choć posiada aprioryczną wiedzę na temat przyszłych wydarzeń, nie ucieka przed nieuniknioną konfrontacją – poddaje się woli Boga i poświęca, by odkupić winy swoich zwolenników, zmazując krwią grzechy całej ludzkości¹⁸. Ponieważ jego poświęcenie porównuje się do gotowości Abrahama, by złożyć w darze własnego syna, immanentną częścią obchodów Aszury jest ofiara z owcy lub barana¹⁹. Gotowość do poddania się egzaminowi została uwypuklona w widowisku *ta’zije* w scenie z džinnami i aniołami przybywającymi z pomocą, którą Hosejn jednak odrzuca²⁰.

Idea *mazlumijat* stanowi część szerszych procesów heroizacji i hagiografizacji wydarzeń spod Karbali, które doprowadziły do przesunięcia pamięci po nich z tego, co Pierre Nora określa jako historia „krytyczna”, tj. taka, której siła tkwi w metodologii i nagromadzonej wiedzy, do tego, co nazywa historią „totemiczną”, tj. historią, która pozostaje bliska legendom i mitom²¹. Wkrótce po tym, jak wieści o wydarzeniach spod Karbali przedostały się do szerszego obiegu społeczno-politycznego, zaczęła opłatywać je gęstniejąca stopniowo sieć mitów i legend²². Opłatanie mitami wspomnień po wydarzeniach spod Karbali należy uznać za próby przepracowania traumy. Zjawiskiem tym kierowała bowiem potrzeba zrozumienia wypadków, z którymi musieli zmierzyć się wierni, zarówno szyici jak i sunnici – ich znaczenie wynikało zarówno z brutalności samego starcia jak i faktu,

¹⁵ H. Dabashi, *op.cit.*, s. 93.

¹⁶ E. Machut-Mendecka, *Archetypy islamu*, Warszawa 2006, s. 24.

¹⁷ H. Dabashi, *op.cit.*, s. 93.

¹⁸ E. Yar-Shater, *Development of Persian Drama in the Context of Cultural Confrontation*, [w:] *Iran: Continuity and Variety*, P.J. Chelkowski (ed.), New York 1971, s. 23.

¹⁹ A. Rippin, J. Knappert, *Textual Sources for the Study of Islam*, Manchester 1986, s. 21–22.

²⁰ H. Dabashi, *op.cit.*, s. 97.

²¹ *Ibidem*, s. 93; M.-C. Lavabre, *Między historią a pamięcią: w poszukiwaniu metody*, [w:] (Kon) *teksty pamięci. Antologia*, K. Kończal (red.), Warszawa 2014, s. 57.

²² E. Yar-Shater, *op.cit.*, s. 23.

że ofiarami padli członkowie rodziny proroka Mohammada. Eksponowano zatem te elementy wydarzeń, które, po połączeniu z elementami innych, rzeczywistych i mitycznych, zdarzeń przywoływanych z kolektywnej pamięci, uwypukliłyby ciągłość z przeszłością. Owa ciągłość z przeszłością nie jest dana od tak, lecz wynika z bezpośredniego upamiętniania wypadków. Wynika z tego, że to nie tyle pamięć wspólnotowa kształtuje obrzędy upamiętniania, co obrzędy upamiętniania odgrywają istotną rolę w kształtowaniu pamięci wspólnotowej²³.

Przyczyn przywoływania pamięci po wydarzeniach spod Karbali należy szukać nie tylko w samej potrzebie przepracowania traumy, lecz także w specyfice zjawiska heroizacji. Jak pisze bowiem Stefan Czarnowski, bohater, by być bohaterem *par excellence*, musi najpierw umrzeć²⁴. Gdy zaś już umrze, możliwe jest jego upamiętnianie, które wiąże się z re-konstrukcją jego życia²⁵. Taką re-konstrukcją *sensu largo* pozostaje właśnie widowisko *ta'zije*.

Widowisko *ta'zije* odwołuje się w swej warstwie formalnie do starszych, bliskowschodnich i irańskich obrzędów religijnych oraz do sztuk performatywnych obrazujących cykliczności śmierci i narodzin bóstw przyrody, m.in. mezopotamskiego Tammuza, czy irańskiego księcia Sijawasza, będącego ucieleśnieniem takiegoż bóstwa. W grę wchodzi także wyobrażenia związane ze śmiercią Zarera – mitycznego irańskiego księcia, który staje w obronie zaratusztrianizmu i ponosi śmierć w bitwie²⁶, czy praktyki pasyjne pierwszych chrześcijan. Wszystko to posłużyło do stworzenia Halbwachswych ram pamięci, w które wmontowano postać Hosejna, a które uzupełniano z czasem o wątki koraniczne, opowieści o życiu i czynach proroka, legendy i nawiązania do aktualnych wydarzeń historyczno-politycznych²⁷. W ten sposób zapośredniczano pamięć po konkretnych wydarzeniach w aktualnej rzeczywistości społeczno-kulturowo-ideologicznej.

Widowisko *ta'zije* jako samodzielna forma performatywna narodziło się na przełomie XVII i XVIII w., gdy wystawiane na rogach ulic w czasie pochodów krótkie scenki rodzajowe przekształciły się w niezależne wydarzenia artystyczne odgrywane na dziedzińcach, w domach czy w specjalne dla tego celu stawianych budynkach (pers. *tekije*, *hosejnije*)²⁸. Procesowi temu towarzyszyła zatem zmiana

²³ P. Connerton, *op.cit.*, s. 105.

²⁴ S. Czarnowski, *Kult bohaterów i jego społeczne podłoże. Święty Patryk bohater narodowy Irlandii*, Warszawa 1956, s. 21. Co istotne, Ali budził wśród wiernych większy szacunek po śmierci z ręki charydżyty – Abdurrahmana ebn-e Moldżama, niż za życia (P.K. Hitti, *op.cit.*, s. 155).

²⁵ S. Czarnowski, *op.cit.*, s. 28–29.

²⁶ W. Floor, *The History of Theater in Iran*, Washington 2005, s. 109; E. Yarshater, *Ta'zīyeh and Pre-Islamic Mourning Rites in Iran*, [w:] *Ta'zīyeh: Ritual and Drama in Iran*, P. Chelkowski (ed.), New York 1979, s. 88–95.

²⁷ P.J. Chelkowski, *Time Out of Memory. Ta'zīyeh, the Total Drama*, „The Drama Review” 2005, vol. 49, issue 4, s. 23.

²⁸ B. Majewska, *op.cit.*, s. 251–263. Polskie relacje np.: M. Gralewski, *Kaukaz. Wspomnienia z dwunastoletniej niewoli*, Lwów 1877, s. 154–161; F. Machalski, *Irańskie wędrówki*, Warszawa

jakościowa – konwersja ruchu w statyczność. Przypadkowe miejsce na ulicy przekształciło się w budowaną zawczasu scenę, ruch ubranych w kostiumy pątników w ruch sceniczny aktorów, ich stroje w kostiumy teatralne, całość zaś wypełniono tekstami należącymi do tradycji *rouze-chani*, tj. publicznej lamentacji. Termin ten pochodzi od tytułu perskiego utworu *Rouzat-osz-szohada* (*Ogród męczenników*) skomponowanego przez Hosejną ebn-e Alego Waëziego Kaszefiego (XV/XVI w.) i będącego udramatyzowaną próbą omówienia wydarzeń spod Karbali w poruszającym, a jednocześnie prostym języku, który pozwala słuchaczom zmierzyć się paradygmatem Hosejny. Początkowy zwyczaj recytowania lub intonowania rozdziałów *Rouzat-osz-szohada* został w znacznej mierze zarzucony, a dziś każdy narrator wykorzystuje własne zdolności (od)twórcze, by przywołać pamięć i dać świadectwo.

Widowisko *ta'zije* jest zatem zjawiskiem *sui generis*, umową między aktorami, reżyserem zawsze obecnym na scenie a widzami. Szereg cech formalnych odróżnia je od zapożyczonych z kultury europejskiej tradycji dramatycznej, dlatego zdaniem Andrzeja Wirtha stosowane w opisie tego fenomenu terminy 'widz', 'aktor' czy 'przedstawienie' nie są adekwatne²⁹. Konstytutywnym elementem widowiska *ta'zije* pozostaje jego wartość terapeutyczna, ponieważ konstruuje ono coś na wzór pola emocjonalnego znanego nam z tradycji Gestaltu nakierowanej na pracę ze świadomością rozumianą jako zdolność do bezpośredniego odczuwania rzeczywistości. Stosując terminologię teatralną, możemy, za Ehsanem Yar-Shaterem, powiedzieć, że patos wypełniający to widowisko znajduje ujście w postaci *katharsis*³⁰.

Konwencjonalność widowiska *ta'zije* widać najlepiej w dekoracjach, np. woda w misie stanowi substytut Eufratu, od którego odcięty został obóz Hosejny; gałąź symbolizuje gaj palmowy; pusta scena to pustynna równina Karbali. Także stroje podlegają kategorii umowności, dlatego nigdy nie starano się, by odzwierciedlały realia historyczne. Mają one jedynie pomóc widzom we właściwym rozpoznawaniu postaci, a nie przywoływać minioną rzeczywistość taką, jaka była. Umowność dotyczy także *dramatis personae* i ich gry aktorskiej. Bohaterzy pozytywni śpiewają swoje partie, podczas gdy negatywni recytują. Ich gra jest stonowana, podczas gdy technika aktorska, mimika i gesty antybohaterów są wyrazistsze. Bohaterowie pozytywni noszą się na zielono, ponieważ jest to kolor rajy. Stroje bohaterów negatywnych są czerwone, ponieważ symbolizują przelewanie krwi i wizualizują okrucieństwo. Symbolika koloru pomaga także rozpoznać sytuacje, np. gdy na

1960, s. 255–261; J. Potocki, *Podróże*, Warszawa 1959, s. 300; M. Ratuld-Rakowska, *Podróż Polki do Persyi*, t. II, Warszawa 1904, s. 37–42; W. Strzelnicki, *Mahmudek. Powieść kaukaska*, Żytomierz 1860, s. 41–45.

²⁹ A. Wirth, *Semiological Aspects of the Ta'ziyeh*, [w:] *Ta'ziyeh: Ritual and Drama in Iran*, P.J. Chelkowski (ed.), New York 1979, s. 39.

³⁰ E. Yar-Shater, *op.cit.*, s. 24.

ramiona bohatera zakłada się biały materiał, lub gdy zakłada on białą luźną koszulę, widz interpretuje ten akt jako przygotowanie do śmierci albo samą śmierć.

Teksty wykorzystywane w widowisku *ta'zije* są przeznaczone przede wszystkim do wykonania na scenie, a ich wartość literacko-artystyczną daje się zmierzyć jedynie w szerszym kontekście całego przedstawienia³¹. Tradycyjnie aktorzy trzymają je często w postaci luźnych arkuszy papieru (pers. *tumar*), co podkreśla fakt, że są jedynie nośnikami roli i że nie przyjmują osobowości postaci, którą odgrywają. Ciekawe, że współcześnie aktorzy w profesjonalnych zespołach znają większość tekstów na pamięć, a jeśli czytają, robią to niepozornie. Zmiana jakościowa, która zachodzi w ostatnich latach dotyczy zatem relacji między aktorem a postacią. Pod wpływem realizmu wpisanego w symulakrum filmu czy telewizji aktorzy nie dystansują się już od postaci, ale wcielają się w swoje role, czasami tak mocno, że nie potrafią unieść jej ciężaru. Podobny problem dotyczy publiczności, która niesiona emocjami żywo reaguje na antybohaterów; w przeszłości po zakończonym występie nierzadkie były próby linczu na aktorach odgrywających negatywne postaci.

Ideologiczno-emocjonalny potencjał wpisany w widowisko *ta'zije* spowodował, że choć zakotwiczone w kalendarzu obrzędowym w pierwszych dziesięciu dniach miesiąca moharram, przekroczyło ono narzuconą mu barierę sezonowości i weszło w przestrzeń temporalną pozostałych miesięcy³².

Co istotne, zatarcie pierwotnego związku czasowego między realnymi wydarzeniami spod Karbali a ich kolejnymi przywołaniami wpłynęło na strukturyzację samego widowiska *ta'zije*. Odgrywa się je zatem bez respektowania chronologii poszczególnych epizodów. Dziesięciodniowy cykl przedstawień rozpoczyna się zazwyczaj od wizualizacji śmierci emisariusza Hosejna do Kufy – Moslema ebn-e Aqela, a kończy wątkiem związanym z męczeństwem samego Hosejna, pozostałe wydarzenia przedstawia się w dowolnej kolejności. Achronologiczność czy współwystępowanie poszczególnych epizodów są alogiczne tylko z pozoru – podstawą widowiska *ta'zije* nie jest odtwarzanie rzeczywistości *per se*, lecz czynienie jej ponownie obecną w oparciu o pamięć totemiczną. Ta zaś znajduje realizację w postaci Le Goffowskiego *conduite de récit*, tj. czynności opowiadania wpisanego w proces przekazywania informacji w sytuacji, gdy w zasięgu nie ma przedmiotu czy zdarzenia będącego jej motywem³³.

³¹ Polskie tłumaczenia fragmentów zob.: B. Majewska, Z. Józefowicz-Czabak, *Misteria o umęczeniu imamów szyickich. Misterium I: Zwiastowanie*, „Dialog. Miesięcznik poświęcony dramaturgii współczesnej” 1983, nr 5, s. 67-74; B. Majewska, *Habil i Ghabil (Abel i Kain). Misterium szyickie taazije*, „Przegląd Orientalistyczny” 1990, nr 3–4, s. 261–273.

³² E. Yar-Shater, *op.cit.*, s. 23.

³³ J. Le Goff, *Historia i pamięć*, Warszawa 2007, s. 102–103.

Widowisko *ta'zije* jako społeczne ramy pamięci

Przedmiotem naszych zainteresowań pozostaje widowisko *ta'zije* interpretowane jako potencjalna przestrzeń dla operowania pamięcią w ramach kultury irańskiej. Choć sam fenomen *ta'zije* stanowi przedmiot pogłębionych studiów iranistycznych, ten aspekt widowiska nie był do tej pory badany. Tymczasem widowisko *ta'zije* wyrasta z tradycji ludowej, w której czas „jest czasem regularności i cierpliwości, czasem przeszłości, w której szuka podpory dla terażniejszości”³⁴.

Omawiając go, warto pochylić się zatem nad problemem sprzężenia zachodzącego między pamięcią indywidualną a pamięcią zbiorową. Jak przedstawiają się mechanizmy przechodzenia od wielości indywidualnych wspomnień do jedności pamięci zbiorowej? I odwrotnie, w jaki sposób pamięć zbiorowa narzuca się jednostkom, stając się pamięcią (z)indywidual(izowa)ną? W interesującym nas przypadku chodzi o współzależność w kształtowaniu pamięci zbiorowej przez pamięci indywidualne (wtórnych) świadków oraz re-kształtowaniu ich pamięci indywidualnych przez pamięć zbiorową całej społeczności szyickiej:

Zagadnienie współzależności między pamięciami jednostek a pamięcią zbiorowości porusza m.in. Marie-Claire Lavabre, pytając, czy jeżeli pamięć nie jest metaforą i jeżeli nie oznacza jedynie stosunku do przeszłości stojącego w opozycji do historii, to czy nie należałoby raczej (po)traktować ich łącznie. Badaczka używa przy tym symbolu ‘asamblaż’, który rozumie jako fuzję pamięci historycznej (~Norowa historia krytyczna), tj. rekonstrukcji przeszłości, nadawania sensu i interpretacji przez społeczeństwo, oraz pamięci żywej (~Norowa historia totemiczna), tj. właściwych dla społeczeństwa wyobrażeń i wspomnień³⁵. Komentarzem do poruszanego tu problemu są także rozważania P. Connertona, który pisze, że zbiorowości zachowują rozmaite wersje przeszłości i przedstawiają je zarówno w słowach jak i obrazach. Co ważne, to właśnie obrzędy upamiętniania są w tym

³⁴ *Ibidem*, s. 47.

³⁵ M.-C. Lavabre, *op.cit.*, s. 63.

zakresie praktykami dominującymi, ponieważ przechowują przeszłość w postaci obrazowych przedstawień tego, co minione. Obrazowe przedstawianie przeszłych wydarzeń, tj. odtwarzanie przeszłości, polega na przywoływaniu ich najczęściej w formie Baudrillardowskich symulakr, w których odświeża się niegdysiejsze wydarzenia, sceny, sytuacje czy okoliczności³⁶. Odwołanie do pojęcia 'symulakrum' w kontekście widowiska *ta'zije* uzasadnia niejednoznaczny ontologiczny status obrazu, który staje się przedmiotem naszej percepcji w trakcie spektaklu. Widowisko *ta'zije* niczym symulakrum stanowi czystą symulację, pozoruje rzeczywistość, a nawet, możemy pokusić się i o takie stwierdzenie, kreuje jej własną wersję³⁷.

Stopniowe ujednocianie pierwotnie zindywidualizowanych wyobrażeń o przeszłości zachodzące w ramach jej re-konstrukcji/od-twarzania/przywoływania, zmusza nas do badania przynależności społecznych, uwypuklających zarówno wspólne wyobrażenia jak i dyskursy, które pozwalają te przynależności uchwycić³⁸. Wielokierunkowy szyicki proces tożsamościotwórczy, wymuszając na wspólnocie ustosunkowanie się m.in. do leżących u jej historycznych początków wydarzeń spod Karbali, przetransformował pamięć po owych wypadkach w dziesięciodniowe święto Aszura. Wektorem zmian zachodzących w zbiorowej świadomości stało się, wspomniane już wyżej, kolektywne poczucie zadłużenia względem ofiar, jakie rozlało się daleko poza społeczność kuficką, której dotyczyło, na wspólnoty szyickie (jak i sunnickie) i doprowadziło do powstania grup *tawwabun* 'pokutników', tj. tych, którzy, szczerze żałując zaniechania pomocy, wyrażali chęć odkupienia grzechu, jakim było zamordowanie Hosejna. Grupy *tawwabun* organizowały spotkania, w czasie których relacjonowano niedawne wydarzenia, pochylano się nad ich symboliką, a także recytowano elegie poświęcone ich ofiarom. Przywoływanie pamięci po to, by dać świadectwo wypadkom, których nie było się bezpośrednim obserwatorem, dość szybko ustąpiło miejsca hiperbolizacji, heroizacji i hagiografizacji Karbali. Było to możliwe dzięki semantycznemu przewartościowaniu bitwy *per se*, która przestała zamykać się tylko w doświadczeniu historycznym, lecz otworzyła także na zupełnie nowe możliwości percepcyjne w kategoriach Baudrillardowskiej nierzeczywistej hiperrealności³⁹. Intensyfikacja dynamiki kierującej relacjami wewnątrzspołecznymi szyitów sprawiła, że trzy wieki później ulicami Bagdadu maszerowały już rzesze ludzi, którzy, płacząc i okaleczając się, uzewnętrzniali inherentną potrzebę pomszczenia śmierci Hosejna i jego towarzyszy⁴⁰. Ponieważ rozwojowi aktów upamiętniania wydarzeń spod Karbali towarzyszył wśród sunnitów analogiczny proces wyszydzania ich ofiar

³⁶ P. Connerton, *op.cit.*, s. 145.

³⁷ Szerzej na temat symulakrum zob. J. Baudrillard, *Symulakry i symulacja*, Warszawa 2005.

³⁸ M.-C. Lavabre, *op.cit.*, s. 59.

³⁹ J. Baudrillard, *Precesja symulakrów*, [w:] *Postmodernizm, antologia przekładów*, R. Nycz (red.), Kraków 1996, s. 176.

⁴⁰ A. Mez, *op.cit.*, s. 88.

i podkreślania prestiżu trzech pierwszych kalifów obieralnych, to właśnie pamięć i stosunek do pamięci, o której pisze M.-C. Lavabre⁴¹, stały się jednym z wyznaczników przynależności społecznej.

Przesunięcie wydarzeń spod Karbali z zbiorowej pamięci społeczno-historycznej do zbiorowej pamięci totemicznej o religijno-mitologicznym charakterze dokonuje się poprzez zamazywanie różnic między czasem przeszłym a teraźniejszym. Duch historyczny, o którym pisze Jacques Le Goff, rozpoznając minione jako *ayant été*, przyjmuje, że to, co zdarzyło się niegdyś, istniało, miało czas i miejsce, tak, jak istnieje to wydarzenie, które mamy właśnie przed oczami. Problem w tym, że w widowisku *ta'zije* czas przestaje być czasem, a przestrzeń przestaje być przestrzenią, ponieważ to, co stało się z Hosejmem w 680 r., ma miejsce także dzisiaj, gdziekolwiek szyici żyją i są prześladowani. Ta ponadczasowość i ponadlokalność wynika ze wspomnianej wyżej Baudrillardowskiej hiperrealności wpisanej w symularkum. Jak bowiem tłumaczy to Andrzej P. Bator, chodzi tu o rzeczywistość, w której rozróżnienie między prawdą a fałszem, realnym a wyobrażonym przestaje mieć uzasadnienie, ponieważ efektem symulacji są prawdziwe objawy nierealnej rzeczywistości. Symulacje nie poddają się logice podziału na to, co sztuczne i naturalne lub fikcyjne i prawdziwe⁴².

W interesującym nas zjawisku nie ma mowy o wierności współczesnych wizualizacji wydarzeń spod Karbali, ponieważ te przyjmują najróżniejsze formy i treści. Ponadczasowość widowisk *ta'zije* podkreśla fakt, że niemal od samego początku była to tradycja, która mieszała przeszłość ze współczesnością obecną w postaci dygresji na aktualne tematy polityczne, społeczne czy moralne. Ta koherentna cecha widowiska *ta'zije* sprawia, że jest ono ważną bronią w walce politycznej, zwłaszcza że, odbywając się w przestrzeni publicznej, pozostaje dostępne dla każdego. Gdy więc szyizm stał się oficjalną religią Iranu w roku 1501 r., popularna obrzędowość religijna, w tym ta związana z upamiętnianiem wydarzeń spod Karbali, stała się istotnym narzędziem w procesie szerzenia i propagowania tej wersji islamu na Wyżynie Irańskiej.

Mówiąc o społecznych ramach pamięci, które, konstruując sieć zapośredniczeń z przeszłością, stają się równocześnie ramami kształtującymi tożsamość, nie sposób pominąć emocjonalny wymiar widowiska *ta'zije*:

Wtedy, gdy Sadeq Ahangaran przyjechał do naszego oddziału, Hasan Baqeri poprosił, że skoro jutro jest czwartek, to żeby jutro rano zaśpiewał dla żołnierzy żale po męczennikach spod Karbali. Ahangaran zgodził się, chociaż przyjechał o 4:30 rano i był mocno zmęczony. Odpoczął godzinę i po porannej modlitwie, przygotował się do spotkania. Hasan chciał, żeby odśpiewał żale po Sakine – córce Hosejna.

⁴¹ M.-C. Lavabre, *op.cit.*, s. 59.

⁴² A.P. Bator, *Obrazy – znaczenia i obecności*, [w:] *Przestrzenie fotografii. Antologia tekstów*, T. Ferenc, K. Makowski (red.), Łódź 2005, s. 367.

Wszyscy wiedzieliśmy, że bardzo poważał Sakine, więc martwiliśmy się o niego, bo wiedzieliśmy, że może stać się z nim coś złego, a że byliśmy daleko od szpitala polowego, mogło napisać nam to biedy. Kiedy Ahangaran zaczął śpiewać żale po Sakine, po jakichś dwudziestu minutach Baqeri – ten szlachetny człowiek, zaczął rzewnie płakać. Jego płacz nie miał końca. Spotkanie dobiegło końca, a on wciąż, długi czas klęczał w pozycji modlitewnej z głową na podłodze. Martwiliśmy się wszyscy o to, czy podniesie się z tej pozycji, czy też nie. Kiedy wreszcie podniósł głowę, na wojskowym kocu, który miał przed sobą, widać było dwie duże plamy mokre od łez, każda wielkości dłoni⁴³.

Badacze podkreślają, że cierpienie i ofiara Hosejna zostają urzeczywistnione w postaci realnego bólu, jakiego uczestnicy obrzędów moharramowych doświadczają, bicząc się, okaleczając, czy umartwiając w taki lub inny sposób⁴⁴. Fakt, że owo doświadczanie ma miejsce w przestrzeni publicznej sprawia, ich zdaniem, że ból jednostki staje się bólem całej zbiorowości i *vice versa*, ból zbiorowości przekształca się w ból jednostki. Warto jednak zastanowić się, czy u źródeł tak interio-ryzowanego i eksternalizowanego cierpienia nie leży samo zetknięcie ze śmiercią dezintegrującą osobowość jednostki i całej społeczności. Odpowiedzią na zaistnienie śmierci jest przecież szeroki wachlarz zachowań o znaczeniu symbolicznym wyrażających solidarność ze zmarłym czy negację jego odejścia – fizyczny ból pątników byłby uprzedmiotowionym żalem po stracie Hosejna a nie fantomem zadanych mu mąk psychicznych i fizycznych. Żałoba to przecież uniwersalny wyraz cierpienia i system szeroko rozumianych praktyk cielesno-rytualnych, dzięki którym człowiek może przezwyciężyć smutek związany z utratą bliskiej osoby oraz odzyskać zaburzone poczucie bezpieczeństwa egzystencji, tj. przepracować traumę. Żałoba jest więc tylko z pozoru wyrazem frustracji, a w szerszym kontekście prowadzi do odzyskania spokoju i radości życia. Do tego, by w takich właśnie kategoriach postrzegać widowisko *ta'zije*, skłania nas jego ewolucja w stronę widowisk satyrycznych.

Przyznać trzeba, że jak dotąd nie podejmowano prób rozpatrywania rytuałów *daste, sine-zani, zandżir-zani, czy qame-zani* składających się na obchody święta Aszura w kategoriach ucieleśniania pamięci. Trzeba też przyznać, że taka interpretacja nie musi okazać się wystarczająca, zwłaszcza że pojawiająca się tu analogia do wyrazistych scen oplakiwania zmarłych poświadczonych na sogdyjskich ossuariach skłania nas do postawienia dwóch pytań.

Pierwsze pytanie dotyczy ciągłości praktyk żałobnych w świecie irańskim. Czy istnieje między tymi dostrzeganymi na sogdyjskich ossuariach a obserwowanymi wspólnie na irańskich cmentarzach, jak również w czasie święta Aszura,

⁴³ *Man indża nemimanam. Chaterat-i az shahid Qolam-Hosejn Afzari, A. Akbari (red.), Tehran 1392/2013–2014, s. 71.*

⁴⁴ Np. B. Majewska, *op.cit.*, s. 266.

jakakolwiek ciągłość? Jeśli tak, jaki jest jej zakres? Odpowiedź pozwoliłaby także lepiej opisać stosunek szyitów do wydarzeń spod Karbali. Drugie pytanie wiąże się z tezą Willema Floora o wdrukowanej w irańskie doświadczenie religijne kulturowej pre-skłonności (*cultural pre-disposition*) do rytuałów skupionych na śmierci bardziej niż na życiu⁴⁵. Odwołuje się on do postaci Tammuza i Sijawasza będących wcieleniami bóstw przyrody związanymi z cyklicznością pór roku. Czy jednak ten element daje się wyróżnić w przypadku postaci Hosejna? Nie rodzi się on ponownie i nie powraca pod koniec świata jako zbawiciel Mahdi, ponieważ to zadanie zostało zarezerwowane dla dwunastego, ukrytego imama Mohammada.

Emocjonalność to przedmiot badań Sylwii Surdykowskiej, której zdaniem ból i cierpienie stanowią konstytutywny element irańskiego paradygmatu tożsamościotwórczego wyobrażanego m.in. w idei *szahadatu* ‘męczeństwa’, realizowanego m.in. w obrzędach moharramowych, czy opisywanego m.in. w literaturze klasycznej⁴⁶. Nie sposób odrzucić tezę o przekładalności zachowań afektywnych na określone praktyki cielesne⁴⁷, ale w dyskusji, którą tu jedynie zarysowujemy, wychodzimy od pytania, do jakiego stopnia skonwencjonalizowana emocjonalność urzeczywistniana w obrzędowości szyickiej ma charakter uprzedmiotowiony i nabyty, a w jakim stanowi projekcję rzeczywistych zindywidualizowanych emocji. Bliższa analiza święta Aszura pozwala postrzegać je nie tylko jako przejaw uczuciowości, lecz także, może nawet przede wszystkim, jako jaskrawy przykład tego, o czym pisze P. Connerton, sugerując, że kluczowym aspektem pamięci społecznej jest cielesna pamięć społeczna. Napisałiśmy wyżej, że nie tyle pamięć wspólnotowa kształtuje obrzędy upamiętniania, co obrzędy upamiętniania odgrywają istotną rolę w kształtowaniu pamięci wspólnotowej. Wspomnieliśmy też o wzajemnym (re-)kształtowaniu pamięci indywidualnej i zbiorowej. Uważamy, że z analogicznym zjawiskiem mamy do czynienia na płaszczyźnie afektywnej – istnieje sprzężenie zwrotne między emocjonalnością jednostki a grupy oraz między zachowaniami cielesno-rytualnymi jednostki a grupy lokowanymi, w obu przypadkach, w jak najszerszych ramach konwencji.

Skąd ta teza? Powiększający się dystans czasowy między wydarzeniami spod Karbali a kolejnymi pokoleniami wtórnych świadków przekłada się na uwypuklenie elementu emocjonalnego w akcie upamiętniania. Jego natężenie umożliwia uczestnikom widowiska *ta’zije* odczuwać empatię z ofiarami i, co istotne, wspierać pamięć po nich. Problem w tym, że może także w negatywny sposób zacierać

⁴⁵ W. Floor, *op.cit.*, s. 109.

⁴⁶ S. Surdykowska, *Idea szahadatu w kulturze Iranu*, Warszawa 2006, zwłaszcza s. 125–150; eadem, *The Idea of Sadness. The Richness of Persian Experiences and Expressions*, „Rocznik Orientalistyczny” 2014, nr 2, s. 68–80; eadem, *Rola bólu i cierpienia w kształtowaniu empatii w kulturze Iranu*, [w:] *Ciało w kulturze muzułmańskiej*, K. Pachnik, M. Nowaczek-Walczak (red.), Warszawa 2016, s. 35–45.

⁴⁷ *Tryumf śmierci. Antropologia żałoby*, A.M. di Nola (red.), Kraków 2006, s. 13 i n.

granicę między nimi – wtórnymi świadkami a przedmiotem ich pamięci. Może to prowadzić do utożsamiania się z ofiarą, czy znajdować realizację w (pseudo)religijnych gestach jakimi są np. samookaleczenia⁴⁸. Sugerujemy, że przywoływanie bólu Hosejna będącego etapem w procesie przepracowywania traumy spaja *de facto* terażniejszość z przeszłością i dopiero wtórnice rodzi kolektywne dążenie do pomśzczenia jego śmierci, przekładając się na gotowość do przelewania własnej krwi.

Podsumowanie

Spoleczno-polityczny wymiar wydarzeń spod Karbali zamyka się w zwrocie ideologicznym, który dokonał się w ich następstwie, a który stał się wstępem do projektowanej na nowo szyickiej tożsamości. Śmierć Hosejna przemodelowała istniejący od kilkudziesięciu lat w łonie islamu rozłam między charydżytami i mutazylitami, uwypuklając podział między zwolennikami obieralności kalifów, tj. sunnitów, a sukcesją w obrębie rodziny Mohammada, tj. szyitów⁴⁹. Za symbol Kłodkowskiego pęknięcia w łonie cywilizacji muzułmańskiej można uznać akt dekapitacji Hosejna⁵⁰. Pęknięcie nie oznaczało całkowitego rozłamu, zwłaszcza że następcy Omajjadów – Abbasydzi (750–1258), choć wykorzystywali pamięć po wydarzeniach spod Karbali dla własnych celów politycznych, rządili jako dynastia sunnicka⁵¹. Gdy w początkach XVI w. dynastia safawidzka (1501–1736) przejęła władzę w Iranie, zainicjowała zmiany jakościowe w lokalnym życiu społeczno-religijnym, obierając za oficjalną wersję islamu szyizm dwunastkowy (pers. *szii'-je dawazdah-emami*). Upolityczniona pamięć o wydarzeniach spod Karbali stała się zatem jednym z filarów, na których wspiera się gmach nowoczesnej irańskiej tożsamości⁵². O ich znaczeniu świadczy fakt, że zainaugurowane przez Mohammada-Rezę Pahalwiego (1941–1979) uroczystości upamiętniające dwuipółtysiącletnie imperium perskiego połączone z kultem pierwszego szacha – Cyrusa II Wielkiego (559–529 p.n.e.), nie znalazły szerszego zrozumienia. Kult Cyrusa zaprojektowano tak, by odejść od wspólnoty religijnej, której tożsamość jest konstruowana w oparciu o islam, na rzecz świeckiego narodu skupionego wokół idei państwa irańskiego⁵³. Sekularyzacja wiązała się z zastąpieniem paradygmatu Hosejna paradygmatem laickiego heroizmu narodowego.

⁴⁸ *Modi memorandi...*, s. 477.

⁴⁹ P. Kłodkowski, *O pęknięciu wewnątrz cywilizacji*, Warszawa 2005, s. 92–95; K. Scot Aghaie, *The Origins of the Sunnite-Shi'ite Divide and the Emergence of the Ta'zīyeh Tradition*, „The Drama Review” 2005, vol. 49, issue 4, s. 45.

⁵⁰ P.K. Hitti, *op.cit.*, s. 162.

⁵¹ K. Scot Aghaie, *op.cit.*, s. 44–45.

⁵² P.J. Chelkowski, *From Karbala...*, s. 16.

⁵³ P. Connerton, *op.cit.*, s. 113.

Abstract

Mateusz M. Kłagisz

Ta'ziyeh performance – a space for memory in the Iranian culture

The subject of the article is a (quasi-) theatrical performance – *Ta'ziyeh* – treated as a potential space for using collective memory. The performance itself is an original product of the Iranian culture whose essence is the free reproduction of historical events from Karbala that took place in 680 and became one of the elements constituting Shiite religious identity. In the description presented here I have focused on these characteristics of *Ta'ziyeh* which involve the issue of memory and the problem of recreating / processing future by the secondary witnesses to the past events. This approach to cultural phenomena of interest allows you to look at it from a wider perspective and identify those aspects that have not been studied so far, e.g. the proposed problem of feedback between the emotions of an individual and a group, or between corporal-ritual behaviours of an individual and a group, in both cases located within the widest frames of a convention. Research on the *Ta'ziyeh* performance as a space for memory allow better understanding of the emotional power of the performance itself, as well as its ideological, political and socio-cultural value.

Keywords: *Ta'ziyeh*, Shiism, remembrance, corporal-ritual practices

References

- Bator, A.P., *Obrazy – znaczenia i obecności*, [in:] *Przestrzenie fotografii. Antologia tekstów*, T. Ferenc, K. Makowski (eds.), Łódź 2005.
- Baudrillard, J., *Precesja symulaków*, [in:] *Postmodernizm, antologia przekładów*, R. Nycz (ed.), Kraków 1996.
- Baudrillard, J., *Symulakry i symulacja*, Warszawa 2005.
- Bejza'i B., *Namajesz dar Iran*, Tehran 1391/2012–2013.
- Chelkowski, P., *Ta'zia*, [in:] *Encyclopædia Iranica*, <http://www.iranicaonline.org/articles/tazia> (22 IV 2018).
- Chelkowski, P., *From Karbala to New York: Ta'ziyeh on the Move*, „The Drama Review” 2005, vol. 49, issue 4.
- Chelkowski, P., *Time Out of Memory. Ta'ziyeh, the Total Drama*, „The Drama Review” 2005, vol. 49, issue 4.

- Connerton, P., *Jak społeczeństwa pamiętają*, Warszawa 2012.
- Czarnowski, S., *Kult bohaterów i jego społeczne podłoże. Święty Patryk bohater narodowy Irlandii*, Warszawa 1956.
- Dabashi, H., *Ta'zīyeh as Theatre of Protest*, „The Drama Review” 2005, vol. 49, issue 4.
- Danecki J., Kozłowska J., *Słownik arabsko-polski*, Warszawa 1996.
- Floor, W., *The History of Theater in Iran*, Washington 2005.
- Gralewski, M., *Kaukaz. Wspomnienia z dwunastoletniej niewoli*, Lwów 1877.
- Halbwachs, M., *Społeczne ramy pamięci*, Warszawa 1969 (wydanie I), 2008 (wydanie II).
- Hitti, P.K., *Dzieje Arabów*, Warszawa 1969.
- Kłodkowski, P., *O pęknięciu wewnątrz cywilizacji*, Warszawa 2005.
- Krasnowolska, A., *Teatr irański*, [in:] *Teatr Orientu*, P. Piekarski (ed.), Kraków 1998.
- Lavabre, M.-C., *Między historią a pamięcią: w poszukiwaniu metody*, [in:] *(Kon) teksty pamięci. Antologia*, K. Kończal (ed.), Warszawa 2014.
- Le Goff, J., *Historia i pamięć*, Warszawa 2007.
- Machalski, F., *Irańskie wędrówki*, Warszawa 1960.
- Machut-Mendecka, E., *Archetypy islamu*, Warszawa 2006.
- Majewska, B., *Habil i Ghabil (Abel i Kain). Misterium szyickie taazije*, „Przegląd Orientalistyczny” 1990, nr 3-4.
- Majewska, B., *Misteria szyickie taazije w relacjach polskich z XIX wieku*, „Przegląd Orientalistyczny” 1990, nr 3-4.
- Majewska, B., *Taazije: misterium cierpienia które zbawia*, „Dialog. Miesięcznik poświęcony dramaturgii współczesnej” 1983, nr 5.
- Man indža nemimanam. Chaterat-i az shahid Qolam-Hosejn Afszari*, A. Akbari (ed.), Tehran 1392/2013–2014.
- Mez, A., *Renesans islamu*, Warszawa 1980.
- Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, M. Saryusz-Wolska, R. Traba (eds.), Warszawa 2014.
- Oskuji, M., *Pažuhez-i dar tarich-e teātr-e Iran*, Moskou 1381/1992–1993.
- Potocki, J., *Podróże*, Warszawa 1959.
- Ratuld-Rakowska, M., *Podróż Polki do Persyi*, t. II, Warszawa 1904.
- Rippin, A., Knappert, J., *Textual Sources for the Study of Islam*, Manchester 1986.
- Scot Aghaie, K., *The Origins of the Sunnite-Shi'ite Divide and the Emergence of the Ta'zīyeh Tradition*, „The Drama Review” 2005, vol. 49, issue 4.
- Składankowa, M., *Ta'zīje czyli perskie lamenty na śmierć Huseina syna Alego*, „Przegląd Humanistyczny” 1961, nr 6.
- Sourdel, J. i D., *Cywilizacja islamu*, Warszawa 1980.
- Strzelnicki, W., *Mahmudek. Powieść kaukazka*, Żytniów 1860.
- Surdykowska, S., *Idea szahadatu w kulturze Iranu*, Warszawa 2006.

- Surdykowska, S., *Rola bólu i cierpienia w kształtowaniu empatii w kulturze Iranu*, [in:] *Ciało w kulturze muzułmańskiej*, K. Pachnik, M. Nowaczek-Walczak (eds.), Warszawa 2016.
- Surdykowska, S., *The Idea of Sadness. The Richness of Persian Experiences and Expressions*, „Rocznik Orientalistyczny” 2014, nr 67.
- Szari’ati, A., *Hosejn – wares-e adam. Madźmu’è-je asar* 19, Maszhad 1395/2016–2017.
- Tabari, M.D., *Tarich-e Tabari ja Tarich-or-rosol wa’l-moluk*, t. VII, Tehran 1374/1995–1996.
- Ta’ziyeh: Ritual and Drama in Iran*, P. Chelkowski (ed.), New York 1979.
- Tryumf śmierci. Antropologia żałoby*, A.M. di Nola (ed.), Kraków 2006.
- Turner, V., *Las symboli. Aspekty rytuałów u ludu Ndembu*, Kraków 2006.
- Wirth, A., *Semiological Aspects of the Ta’ziyeh*, [in:] *Ta’ziyeh: Ritual and Drama in Iran*, P.J. Chelkowski (ed.), New York 1979.
- Yar-Shater, E., *Development of Persian Drama in the Context of Cultural Confrontation*, [in:] *Iran: Continuity and Variety*, P.J. Chelkowski (ed.), New York 1971.
- Yarshater, E., *Ta’ziyeh and Pre-Islamic Mourning Rites in Iran*, [in:] *Ta’ziyeh: Ritual and Drama in Iran*, P. Chelkowski (ed.), New York 1979.

Mateusz M. Kłagisz – dr językoznawstwa, adiunkt w Zakładzie Iranistyki w Instytucie Orientalistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

ORCID: 0000-0003-0807-3290

Anna Kurkiewicz

Przemoc i władza – pytanie o bezpieczeństwo w warunkach komunikacyjnej opresji. Mitologia powtórnego komunizmu

Rzeczywistość końca XX i początku XXI w. jest rzeczywistością, która z jednej strony wyparła pojęcie przemocy ze sfery ideacyjnej, sfery konstruowania bytów społeczno-politycznych, z drugiej strony wypierając przemoc, jako narzędzie budowy nowych łańdów społecznych, pozostawiła i zawłaszczyła jej modus, czy inaczej właściwe warunkom przemocy sposoby organizacji świata, jego czasu i przestrzeni. W świecie nowoczesnym i ponowoczesnym przemoc okazuje się bowiem niejednokrotnie podstawą sankcjonowania i umacniania urzędów władzy. Przemoc symboliczna – jak chciał Pierre Bourdieu – narzędzie wywierania wpływu przez klasy dominujące, czy przemoc wynikająca z komunikacyjnej opresji – legitymizacja powszechnej zgody, *consensusu*, które przekształcane w ideę – podstawę budowy nowoczesnego świata, stają się formą opresji, narzucania jedynej, wypracowanej jako (pozornie) wspólna, wizji tego, co jest i tego co być może podstawą sporu. Pytaniem otwartym zatem pozostaje pytanie o bezpieczeństwo w warunkach narzędziowej przemocy.

Przywołane pytanie, nim zostanie wyartykułowane i wpisane w określony kontekst czy pola możliwych odpowiedzi, poprzedzone winno być namysłem nad źródłami tradycji europejskiej, źródłowymi pojęciami oraz ich dialektycznym uwikłaniem. Tradycja europejska, w przekonaniu francuskiego filozofa Jean-Luca Nancy'ego, zasada się na pragnieniu, które, gdy zaczęło się ucieleśniać, przybrało kształty totalne, a ostatecznie totalitarne:

chodzi o pragnienie, aby społeczeństwo (w innych przypadkach *polis*, państwo, lud) przybrało postać dzieła, to znaczy realności, która osiągnęła swój docelowy i doskonały kształt, realności wypełnionej znaczeniem ostatecznym (...). W pełni jednak wyraziło się ono w formie tego, co określa się mianem dwudziestowiecznych totalitaryzmów¹.

¹ J.-L. Nancy, *Rozdzielona wspólnota*, przeł. T. Załuski, Wrocław 2010, s. 4

Tym, co pragnienie zrealizowane (społeczeństwo jako dzieło) miało cementować, była wspólnota, komunია [*communio*], a ostatecznie komunizm (jako ucieleśnienie postulowanej jedność w jej totalnym kształcie)².

Komunizm [*communisme*] wyznacza, jak powiedział Sartre, „nieprzekraczalny horyzont naszej epoki”. Dzieje się tak w wielorakim sensie – politycznym, ideologicznym i strategicznym. (...) słowo „komunizm” stanowi emblemat pragnienia, by znaleźć lub odnaleźć miejsce wspólnoty poza podziałami społecznymi, poza podporządkowaniem technopolitycznej dominacji, a także poza zmierzaniem wolności, zubożeniem słowa i skarleniem zwykłego szczęścia do jakiego dochodzi gdy w pełni podlegają one porządkowi prywatyzacji³.

Co znamienne, i na co zwraca uwagę Nancy, to historyczne wypaczenie owego emblematu, które naznaczyło swym piętnem cały niemal wiek XX. Ciężenie w kierunku pragnienia jedności – wspólnoty zastąpiono, już na poziomie idei, które w kontekście społecznym przybrały kształt określonych ideologii – negacją wspólnoty, i zasadzonej u jej podstaw jedności współtworzących ją jednostek, na rzecz konstruktów totalnych. Próby stworzenia rzeczywistości znoszącej wspólnotę jako miejsce ekspresji, artykulacji poszczególnych jednostek wchodzących w jej skład, na rzecz określonej struktury, wchłaniającej w siebie człowieka i negującej jego indywidualizm, doprowadziły do wykrzywienia idei komunizmu, czy zastąpienia jej tzw. „realnym komunizmem”, który sprowadza się właściwie do tego, co określić możemy jako totalitaryzm.

Fakt, że sprawiedliwość, wolność – i równość – zawarte w idei lub ideale komunizmu, zostały bez wątpienia zdradzone i wypaczone w tzw. realnym komunizmie, ma ciężar niedającego się tolerować cierpienia (...), a jednocześnie decydujący ciężar polityczny (strategia polityczna musi nie tylko wspierać opór przeciwko temu wypaczeniu, lecz także (...) liczyć się z możliwością, że całe społeczeństwo zostało ukształtowane, a raczej sfabrykowane...⁴.

Autor *Rozdzielonej wspólnoty* przywołuje Zinowiewa, jako egzemplifikację demaskowania wypaczeń komunizmu. Sam Zinowiew, dokonując swoistej wiwisekcji, operacji na żywym organizmie – produkcie komunizmu, jakim jest *homo sovieticus* – napisze: „Ideologia unifikuje indywidualną świadomość i jednoczy miliony maleńkich ‘ja’ w jedno ogromne ‘my’. Nawet bunt przeciwko społeczeństwu radzieckiemu jest zjawiskiem mieszczącym się w ramach kolektywizmu. Jest zwykle buntem w kolektywie, a nie oderwaniem się odeń”⁵.

² *Ibidem*, s. 5

³ *Ibidem*, s. 9

⁴ *Ibidem*, s. 10

⁵ A. Zinowiew, *Homo sovieticus*, przeł. S. Deja, Warszawa 1987, s. 76.

O owym wypaczeniu pisał już Mikołaj Bierdiajew, w książce *Źródła i sens komunizmu rosyjskiego* czytamy: „Komunizm jeśli chodzi o swoją ideę, chciałby urzeczywistnić nie tylko sprawiedliwość, ale także braterstwo w kontaktach między ludźmi, ‘wspólnotę ludzi’⁶. Idea jednak, podszyta przymusem – jak podkreśla Bierdiajew – skazana jest na klęskę. Tak pojęty komunizm „...jest skazany albo na porażkę i zgubę, albo na stworzenie społeczeństwa przypominającego mechanizm, w którym nie da się rozróżnić poszczególnego człowieka”⁷. W innym tekście czyni rosyjski filozof wyraźne rozróżnienie pomiędzy komunizmem, kolektywizmem a wspólnotowością, podkreślając, iż o ile wspólnotowość jest artikulacją praw wolnościowych jednostki, o tyle kolektywizm z założenia i w całości neguje indywidualizm i jednostkowość. Komunizm natomiast utożsamiany mylnie z kolektywizmem, zawiera, w przeciwieństwie do kolektywizmu, pozytywny potencjał ideotwórczy⁸, rdzeń bowiem pojęcia komunizm odnosi się do *communio* – jedności, wspólnoty⁹. W komunizmie zrealizowanym nie odnajdziemy jednak wspólnoty, tu miejsce jedności zajmuje „wyzysk człowieka przez człowieka jak i wyzysk człowieka przez państwo...”¹⁰. Miejsce relacji podmiotowych zajmuje uprzedmiotowienie¹¹, jednostka utopiona zostaje w bezwolnej masie. Jak napisze Bierdiajew: „W masie osoba zawsze jest osłabiona i obniżona w swojej jakości”¹², podporządkowana określonej, przedkładanej nad człowieka, idei. Tak pojęty konstrukt społeczny sprzężony zostaje symboliką sprowadzoną do „bezwstydnej demagogii”¹³.

Pragnienie jedności przekształca się w kres wspólnoty. Miejsce jednoczących więzi zajmuje bezwolna masa. Idea zastąpiona zostaje przez ideologię. Mit fałszywie pojętej komunii (*communio*) wypełnia świadomość społeczną. Totalna wizja świata rodzi w konsekwencji totalitaryzm. Tęsknota za jednością – *communio*, znajduje odzwierciedlenie w komunizmie, innymi słowy komunizm jawi się jako tęsknota za jednością – jednoczeniem. Nancy podkreśla, że „obłąd wcielonej komunii”¹⁴ rodzi totalitaryzm, w XX w. przybierający kształt nazizmu z jednej strony i zrealizowanego (wypaczonego) komunizmu z drugiej. O ile bowiem samo pragnienie wspólnoty jako jedności poszczególnych jej członków zawiera

⁶ M. Bierdiajew, *Źródła i sens komunizmu rosyjskiego*, przeł. H. Paprocki, Kęty 2005, s. 125.

⁷ *Ibidem*, s. 125

⁸ Vide: M. Bierdiajew, *Królestwo Ducha i królestwo cezara*, przeł. H. Paprocki, Kęty 2003, s. 60.

⁹ Należy podkreślić, iż Bierdiajew prowadzi złożone analizy wykazując analogie i sprzeczności na poziomie ideowo-filozoficznym jak i praktyki społecznej w odniesieniu do pojęcia komunizmu, zestawiając je z pojęciami takimi jak socjalizm, narodowy socjalizm, kolektywizm, soborowość, wspólnotowość.

¹⁰ M. Bierdiajew, *Rozważania o egzystencji*, przeł. H. Paprocki, Kęty 2002, s. 100.

¹¹ Vide: *ibidem*.

¹² M. Bierdiajew, *O przeznaczeniu człowieka*, przeł. H. Paprocki, Kęty 2006, s. 232.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Vide: J.-L. Nancy, *Rozdzielona wspólnota...*, s. 49.

w sobie pierwiastek komunii czy komunikacji (jako pierwotnie ujętego komunizmu), o tyle komunizm, w swej właściwej historyczno-politycznej szacie, samą komunikację, a wraz z nią więzi pomiędzy poszczególnymi jej członkami neguje. Powtórzy Nancy za Mauricem Blanchotem: „Komunizm: to, co wyklucza wszelką ukonstytuowaną już wspólnotę i samo się z niej wyklucza”¹⁵.

Lecz gdzie należałoby szukać źródeł owych totalnych wektorów powstających wewnątrz społecznej tkanki – określonej wspólnoty, czy wspólnot ludzkich? Nancy przyglądając się przywołanemu zjawisku wskaże na mowę, a właściwie na mit założycielski mowę poprzedzający, czy inaczej mowę fundujący.

Początek mowy jest w micie, lecz jeśli sama mowa (jako logos, wypowiedane słowo) „jest dana”, to mit to danie poprzedza.

Mit zaś bezpośredni i zapośredniczony, sam jest nadaniem logosu. (...) mit od samych swych narodzin (czy narodziny te miały miejsce u Platona, Vica, Schellinga czy jeszcze kogoś innego) jest nazwą *strukturującego się logosu* albo, co wychodzi na to samo, nazwą kosmosu *strukturującego się w logos*¹⁶.

Mit poprzedza świat (jako opowieść) i poprzedza język (jako wypowiedanie świata). Mit jest – jak podkreśla Nancy – manifestacją źródłowej rzeczywistości, z niej dopiero wyłania się ludzki świat.

Mit w bardzo precyzyjnym znaczeniu jest inkantacją, która powołuje świat i wprowadza język, która powołuje świat w nadejście języka, dlatego nie da się go odzielić od rytuału czy kultu. Już jego wypowiedzenie, recytowanie jest rytuałem. Mityczny rytuał jest wspólnotową artykulacją mitycznej mowy¹⁷.

Mit jest za każdym razem mitem wspólnotowym, rodzi się we wnętrzu określonej wspólnoty, tworząc niejako jej rdzeń, jądro, czy innymi słowy, koncentrując wokół siebie wspólnotę. Mit wprowadzając w przestrzeń symboliczną za pomocą określonego rytuału, cementuje wspólnotę. Mit będąc nie alegorią, będąc nie alegorycznym, a tautegorycznym, wypowiada sam siebie, a wraz z komunikowaniem siebie, wypowiada (komunikuje) wspólnotę¹⁸. Mit jest zatem ujawnieniem wspólnoty, jej prapoczątkiem, jej źródłem. Jak powie Nancy:

Nie ma mitu, który nie zakłada (...) mitu objawienia wspólnotowego (albo masowego) mitów. Mit tedy jest mitem jednoczenia – komunii. „Mit komunii [*commu-*

¹⁵ M. Blanchot, *Le communisme sans héritage*, „Comite” 1968, przedruk w „Gramma” 1978, n° 3-4, [za:] J.-L. Nancy, *Rozdzielona wspólnota...*, s. 16.

¹⁶ J.-L. Nancy, *Przerwany mit*, przeł. M. Gusin, [w:] J.-L. Nancy, *Rozdzielona wspólnota...*, s. 70.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Vide: *ibidem*, s. 71.

nion], tak jak komunizm – ‘jako rzeczywiste przyswojenie istoty człowieka przez człowieka i dla człowieka, jako całkowity powrót człowieka jako człowieka społecznego’¹⁹ – jest mitem, absolutnie i dokładnie, w całkowitej wzajemności mitu i wspólnoty w ramach mitycznego świata lub myślenia²⁰.

Potrzeba wspólnoty wyrażona w micie komunii wyrasta wcześniej jeszcze z potrzeby celowości i ładu, potrzeby spójności świata, spójności i harmonii odnajdywanej w otaczającej człowieka rzeczywistości. Leszek Kołakowski w tekście *Obecność mitu* podkreśla, iż odpowiedzią na sformułowane potrzeby jest sam mit. Mit jest bowiem u swych początków swoistym porządkowaniem nieuporządkowanego chaosu. Mit tłumacząc, wprowadza w świat określony ład, lub jeszcze inaczej, wydobywa uporządkowaną rzeczywistość z pierwotnego nieporządku (chaosu). Tak rozumiany mit okazuje się trwałym składnikiem fundowanych na jego ośnowach kultur. „Mityczna organizacja świata (tj. reguły rozumienia rzeczywistości empirycznych jako sensownych) jest w kulturze trwale obecna”²¹, założona u jej podstaw wiara w celowości, porządek oraz ład świata (jako zastanej przez człowieka rzeczywistości), utrwała i uprawomocnia jej mitotwórczy kształt. Innymi słowy obecność mitu utrwalaona zostaje w kulturze za sprawą ciężenia ludzkiej natury w stronę racjonalności, ładu, w stronę całościowych spójnych obrazów świata, i zakładanej u ich podstaw spójnej rzeczywistości (rzeczywistości). Kołakowski wskazując na źródła wiary w „celowy ład”, wiary w „ciągłość przemian”, potrzeby spójności czy jedności, napisze: „we wszystkich przypadkach chodzi o to samo: o uniknięcie zgody na świat przypadkowy, wyczerpujący się każdorazowo w swej nietrwalej sytuacji, która jest tym, czy jest i do niczego nie odsyła”²².

Owo ciężenie w stronę świata jako spójnej całości, naznaczone jest pierwiastkiem totalnym. Postrzeganie świata jako jedności (spójnej, uporządkowanej struktury) przekłada się na budowę wizji wspólnot czy wspólnoty ludzi jako struktury analogicznej. Nancy napisze: „Wspólnota absolutna – mit – jest nie tyle totalną fuzją jednostek, ile *wolą* wspólnoty: pragnieniem operowania [*operer*], za sprawą mocy mitu komunii...”; i nieco wcześniej: „Mityczna wola jest totalitarna w swej treści, gdyż ta jest zawsze komunią (...). Z konieczności mit komunikuje się jako mit właściwy wspólnocie: komuniam, komunizm, komunitaryzm, komunikacja, wspólnota sama traktowana w sposób prosty i zupełny, wspólnota absolutna”²³.

Autor *Rozdzielonej wspólnoty* zaznacza jednocześnie, o czym była mowa, iż nie można pomyśleć ani wspólnoty, ani wcześniej mitu bez języka (mowy), ale

¹⁹ K. Marks, *Rękopisy ekonomiczno-filozoficzne z 1844*, przeł. K. Jażdżewski, Warszawa 1960, s. 58, [za:] J.-L. Nancy, *Przerwany mit...*, s. 71.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ L. Kołakowski, *Obecność mitu*, Warszawa 1995, s. 15.

²² *Ibidem*, s. 18.

²³ J.-L. Nancy, *Przerwany mit...*, s. 78.

też nie można pomyśleć języka bez mitu. Mit (mythos) jest bowiem tym, co wypowiedane (mit jako opowieść: „mit opowiada”, „mit mówi”)²⁴, sama mowa rodzi się wewnątrz mitu, mit niejako funduje mowę. Język uaktywnia, uruchamia sieć relacji – sił między mówcą (autorytet, dzierżyciel uznawanej za właściwą, kompetencji językowej) a słuchającymi (występującymi w relacji zależności, z racji niedostatku kompetencji językowej), przedstawicielami grup czy wspólnot przynależnych danej strukturze języka, a w konsekwencji danej strukturze świata. Język jest zatem manifestacją określonych stosunków sił, czy inaczej określonych stosunków panowania²⁵. Bourdieu poddając analizie struktury języka napisze: „można powiedzieć, że (...) relacje językowe są zawsze relacjami siły symbolicznej, że przez nie realizują się, w sposób przeobrażony, stosunki między rozmówcami – i odpowiednio – między grupami, do których należą”²⁶. Rodzą się w ten sposób, a jednocześnie zyskują legitymizację, relacje władzy – osoba podporządkowana przyjmuje w nich język panujących, uznając jego miejsce w tworzonej strukturze społecznej, będącej jednocześnie – jak podkreśla Bourdieu – „strukturą działania komunikacyjnego”, czy jeszcze inaczej, strukturą wyłaniającej się z języka hierarchii – „strukturą nierówności”²⁷. Nierówność odzwierciedlona zostaje w relacjach panowania, władzy i podporządkowania. „Każda wymiana językowa zawiera teoretyczną możliwość aktu władzy”²⁸. Relacje panowania związane są nieodłącznie z modusami władzy takimi jak przemoc, agresja czy dominacja. Co ciekawe, we współczesnych dyskursach społeczno-politycznych dominacja i związana z nią agresja (przemoc) zostaje niejako wzięta w nawias poprzez wprowadzenie komunikacji w przestrzeń *philia* (miłości, przyjaźni) „niemniej jednak nawet w takich sytuacjach odżegnanie się od dominacji może stanowić jeden z wymiarów strategii pobłażania, albo przeniesienia przemocy na wyższy poziom zanegowania i ukrywania, sposób na wzmocnienie efektu nierozpoznania i przez to wzmocnienie przemocy symbolicznej”²⁹. Tworzone w ten sposób złudne podstawy względnego bezpieczeństwa okazują się podszyte tym, co z założenia utrzymać ma bezpieczeństwo – przemoc, agresja i przemoc. Dzierżyciele władzy (panujący) za pomocą narzędzia jakim jest język kreują rzeczywistość zasadzoną na fałszu – fałszywym micie bezpiecznej wspólnoty.

Zdominowanie języka jako wiodącej narracji prowadzi w konsekwencji do zdominowania całości rynku przez dzierżycieli władzy, zawłaszczenie języka staje się zawłaszczeniem rzeczywistości, jej konsekwencją. Wspólnota określonego języka przekształca się we wspólnotę fałszywą, czy jak powie Bourdieu staje się

²⁴ Vide: M. Eliade, *Aspekty mitu*, przeł. P. Mrówczyński, Warszawa 1998, s. 11.

²⁵ P. Bourdieu, *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, przeł. A. Sawisz, Warszawa 2001, s. 133.

²⁶ *Ibidem*, s. 133.

²⁷ Vide: *ibidem*, s. 14.

²⁸ *Ibidem*, s. 136.

²⁹ *Ibidem*, s. 137.

„złudzeniem wspólnoty językowej”³⁰. Podstawą bowiem wspólnoty, we właściwym rozumieniu jest relacyjność, wytworzenie struktur relacji pozwalających na artykulację poszczególnych jednostek wchodzących w jej skład, bez wprowadzania budowanej struktury relacji w pole dominacji i siły. Rzeczywistość społeczna jednak, ze swej istoty, jest już rzeczywistością odbitą w krzywym zwierciadle – rzeczywistością zdominowaną relacjami panowania. Autor *Przemocy symbolicznej* podkreśla, iż z jednej strony mamy określoną kompetencję językową, która stanowi narzędzie artykulacji, ekspresji i komunikacji, z drugiej strony „...mamy systemy stosunków siły symbolicznej, które narzucają się poprzez system sankcji i specyficznej cenzury i w ten sposób uczestniczą w formowaniu produkcji językowej, ustalając „cenę” produktów lingwistycznych”³¹.

Bourdieu przywołując Ferdinanda de Saussure podkreśla, że powszechność dostępności do kompetencji językowej wewnątrz określonej wspólnoty jest jedynie postulatem, złudzeniem. Kompetencja językowa jest bowiem z założenia normowana przez dzierżycieli władzy, normy języka są „normami języka władzy”, a panujący to „depozytariusze prawomocnej kompetencji językowej”³². Język porządkuje rzeczywistość poprzez jej hierarchizację wypływającą i wynikającą z samego języka. Język wprowadza nierówności pomiędzy tymi, którzy go używają. Jak podkreśla Bourdieu „nie wszyscy rozmówcy są równi”³³. Kompetencja językowa w hierarchizowanej strukturze świata okazuje się nie egalitarna a elitarna. Jej dzierżyciel uprawomocniając kompetencję, utwierdza jednocześnie strukturalne podziały. Język (w tym przypadku język władzy) tworzy określoną rzeczywistość, wyznaczając jej ramy. Piętno nierówności odciska się na złożonej strukturze relacji międzyludzkich. „Kompetencja działa różnicująco (...). Najwyraźniej widać to w świecie politycznym, gdzie rzecznicy prasowi, z powodu faktu posiadania monopolu na prawomocne, polityczne, wyrażanie woli zbiorowości, wypowiadają się nie tylko w imieniu tych, których reprezentują, ale często także zamiast nich”³⁴ kreując tym samym rzeczywistość. Bourdieu podkreśla ową szczególną „moc” kreacyjną języka. Wypowiadane słowa powołują określoną rzeczywistość do istnienia, a jako, że założyliśmy określoną hierarchię w strukturze społecznej, język o którym mowa, jest już językiem określonej relacji podporządkowania. Innymi słowy:

Władza symboliczna, moc tworzenia tego, co jest dane za pomocą samego głosu-
nia, moc oddziaływania na świat poprzez oddziaływanie na wyobrażenia o nim
(...). Ona się spełnia w określonej relacji kreującej wiarę w prawomocność słów

³⁰ *Ibidem*, s. 136.

³¹ *Ibidem*, s. 136.

³² *Ibidem*, s. 137.

³³ *Ibidem*, s. 137.

³⁴ *Ibidem*, s. 138.

i wypowiedających je osób i funkcjonuje o tyle tylko, o ile ci, którzy jej podlegają, uznają tych, którzy ją sprawują³⁵.

Tworzenie określonych narracji, a tym samym powoływanie do istnienia (mocą tworzonej narracji) określonych łańdów społecznych wprzęga język w pole ideacyjne, a dalej w pole określonych ideologii. Odwoływanie się dzierżycieli uznanej kompetencji językowej do mitów założycielskich umacnia ideologię, a tym samym z zapisów pamięci czyni narzędzia legitymizacji władzy.

W ten sposób, na co wskazuje Paul Ricoeur, podlegamy komunikacyjnej opresji określonych systemów władzy. Mitologia przekształca się w ideologię, czy innymi słowy ideologia zawłaszcza mitologię. Mit jednego spójnego wewnętrznie świata wprowadza na powrót na arenę społeczno-polityczną przymus i przemoc – przymus uznania totalnej wizji świata i przemoc związaną z jej narzucaniem. Ricoeur poddając analizie ideologię jako wykwit wypaczeń w postrzeganiu rzeczywistości i jej opisach (tworzonych na potrzeby określonych struktur władzy modeli świata) wskazuje na nieprzejrzystość samego procesu ideologizacji. Ideologie wprowadzając w tkankę społeczną określone narracje, pod ich powierzchnią przemycają cały aparat umacniania tworzonych struktur panowania. „Ideologia ma w istocie legitymizować autorytet porządku lub władzy – porządku w sensie hierarchicznej relacji między rządzącymi a rządzonymi”³⁶. Do celów uprawomocnienia relacji panowania ideologia wykorzystuje to, co za Ricoeurem możemy określić jako „kruchość tożsamości”. Jednym z jej przejawów jest ciążenie w kierunku scalania poszatkwanej, z racji niedostatków pamięci (zarówno indywidualnej jak i zbiorowej) rzeczywistości, a właściwie jej zapisów. Brak spójności na płaszczyźnie pamięci przekłada się na niespójność konstruowanych w oparciu o pamięć tożsamości. Otwiera się tym samym pole dla zaistnienia różnego rodzaju ideologii. Odpowiadając na potrzebę przywracania przerwanej ciągłości świata ludzkiego osadzenia ideologia odwołuje się do „systemów symbolicznych”, „podsuwa symboliczną odpowiedź na przyczyny kruchości (...) tożsamości”³⁷. Przywołując Clifforda Geertza, napisze Ricoeur, iż systemy symboliczne dostarczają właśnie „...argumentacji, która wynosi ideologię do rangi wartości dodanej do wiary w legitymizację władzy”³⁸. Ideologia bowiem „tworzy się właśnie w szczelinie, między dążeniem do legitymizacji, którym emanuje system władzy, a naszą reakcją wyrażoną w kategoriach wiary. Ideologia *dodaje* zatem coś w rodzaju wartości dodatkowej do naszej spontanicznej wiary, dzięki czemu może zaspokajać żądania władzy”³⁹. W ten sposób wiara w fundowany na

³⁵ *Ibidem*, s. 139.

³⁶ P. Ricoeur, *Pamięć, historia, zapomnienie*, przeł. J. Margański, Kraków 2006, s. 110.

³⁷ *Ibidem*, s. 110.

³⁸ *Ibidem*, s. 111.

³⁹ *Ibidem*, s. 110-111.

micie jedności wspólnego świata (wspólnoty) porządek, przekształca się w narzędzia legitymizacji określonych systemów władzy. Jak podkreśla Ricoeur: „Ten stosunek ideologii do legitymizowania systemów władzy stanowi, jak się zdaje, główną oś, względem której układają się, z jednej strony najbardziej podstawowe zjawiska integrujące wspólnotę poprzez symboliczne, a nawet retoryczne zapośredniczenia działania, z drugiej (...) zniekształcenia”⁴⁰. Zniekształcenia zapisów pamięci, wprowadzają tym samym, tworzone na potrzeby panowania mity do głównej narracji – produktu panujących. Budowana czy odbudowywana w ten sposób jedność, jest jednocześnie odpowiedzią na rosnącą jej potrzebę. Niebezpieczeństwo rodzi się w tym miejscu dwojakiego rodzaju. Prawda historyczna zostaje zastąpiona prawdą stworzoną na potrzeby teraźniejszości, utrwalenie prawdy stworzonej i reprodukcja w czasie jej zapisów, zyskuje legitymizację odzyskanej tożsamości. Ideologia tworzy zatem określony obraz świata za pomocą narzuconej wspólnocie (poddanym panowaniu) narracji.

Narzucona opowieść⁴¹ jest powtórny wprowadzaniem mitu na arenę dziejów, czy raczej zastępowania, jak powie Mircea Eliade, „struktur racjonalnych i uniwersalnych” historią stworzoną na potrzeby panującej klasy, stworzoną, „...a następnie przedstawioną jako jedyna P r a w d a i jedyny możliwy L o s”⁴². Sam Eliade taki rodzaj mitologizacji nazywa „prowincjonalizmem mitologicznym”⁴³, tłumacząc ten szczególny twór potrzebą zawłaszczenia centrum świata. Uczynienia z określonych peryferii rzeczywistości, czy inaczej prowincji właściwego jądra świata – kosmosu. Kreowany w ten sposób sens staje się jedynym sensem powoływanej do istnienia mocą słowa rzeczywistości.

Owa szczególna zdolność powoływania do istnienia światów za sprawą słowa, wprzęga człowiek w określony językowy habitus. Wyłoniona w ten sposób rzeczywistość społeczna w języku znajduje swoje właściwe odzwierciedlenie. „W habitusie językowym wyraża się całość habitusu klasowego, którego habitus językowy jest tylko jednym z wymiarów”⁴⁴. Bourdieu podkreśla, że habitus językowy kształtujący klasowe osadzenie jednostki jest zarazem narzędziem jej artykulacji jako określania własnego miejsca w rzeczywistości społecznej. Odwołując się do takiej, a nie innej kompetencji językowej, czy raczej władając taką, a nie inną kompetencją, jej podmiot włada zarazem kreowaną za jej sprawą rzeczywistością, a wraz z nią miejscem własnym w niej osadzenia. Język okazuje się tedy narzędziem opisu, ale i porządkowania, hierarchizowania przestrzeni świata, a także świata

⁴⁰ *Ibidem*, s. 111.

⁴¹ *Ibidem*, s. 113.

⁴² M. Eliade, *Religia, literatura, komunizm. Dziennik emigranta*, przeł. A. Zagajewski, Londyn-Warszawa 1990, s. 255.

⁴³ *Ibidem*. Eliade odwołuje się tutaj do marksizmu i swego rozumienia historii – historii stworzonej jako centrum i źródło historii w ogóle.

⁴⁴ P. Bourdieu, *op.cit.*, s. 140.

stwarzania (w określonych, zakładanych przed użyciem języka kształtach). W ten sposób czas i przestrzeń jako składowe świata zostają niejako wprężone w język, sytuowane poza językiem jednocześnie stają się elementem lingwistycznej kreacji.

Czy w tak złożonej dialektyce uwikłań jest jeszcze możliwe pytanie o bazowe bezpieczeństwo, odarte z uludy tworzonych na potrzeby panowania narracji? Czy jest możliwy powrót do pytań o wspólnotę jako doświadczenie jedności – komunii czy komunizmu bez uproszczeń i redukcji? Czy jeszcze innymi słowy, czy jest możliwe powtórzenie tego, co u podstaw pojęcia założone, przy jednoczesnym przekroczeniu negatywnej zawartości owego złożonego znaczeniowo (w jego historyczno-społecznym uwikłaniu) terminu? Czy jest możliwy *komunizm* (powtórzenie jego pozytywnej treści)? Nancy napisze:

(...) musimy stwierdzić (nie uchylając nieredukowalnej wieloznaczności ani aktywnej, niepokojącej ruchliwości słowa „komunizm”, nie zaprzeczając jednak ekscesom, do jakich ono prowadzi, i nie zapominając o tym wszystkim, co na nim ciąży, ani o użytku, jaki – nie bez przyczyny – z niego uczyniono), że *komunizm* nie może być już naszym nieprzekraczalnym horyzontem (...). Dlatego twierdząc, że komunizm nie jest już naszym nieprzekraczalnym horyzontem, musimy również stwierdzić, z taką samą mocą, że komunistyczny imperatyw pozostaje w bliskim związku [*communiquer*] z gestem, za sprawą którego musimy wyjść poza wszelkie możliwe horyzonty⁴⁵.

Komunizm rozsadza tedy od środka natywne uwikłanie, rodzącego się wraz z nim mitu, sięganie poza horyzont przywołanej mitologii, otwiera jedocześnie pole jej możliwych powtórzeń, powtórzenia jej pozytywnej treści – mitologia otwiera się tym samym na przekroczenie i powtórzenie komunizmu.

Abstract

Anna Kurkiewicz

Violence and Power – the Question about Security in the Conditions of Communicative Oppression. Mythology of Repeated Communism

The reality of the end of the 20th century and the beginning of the 21st century, which on the one hand has eradicated the notion of violence from the ideational sphere, the sphere of constructing social-political entities, on the other hand, by eradicating violence as a tool of building new social orders, has kept

⁴⁵ J.-L. Nancy, *Rozdzielona wspólnota...*, s. 17-18.

and appropriated its modus, or the ways of organizing of the world, its time and space, associated with the conditions of violence. In the modern and postmodern world, violence turns out to be, not seldom, the basis of sanctioning and reinforcing the mechanisms of power. Symbolic violence – as Bourdieu wanted – the tool of influence by the dominant classes, or the violence resulting from communicative oppression – legitimization of common agreement, *consensus*, which, transformed into an idea – the basis of the construction of the modern world, are becoming a form of oppression, a form of imposing the only one, worked out as (seemingly) common, vision of this what is and can be a question of a conflict.

The sources of such understood visions should be looked for, according to Jean-Luck Nancy, in a particular desire of man, desire, which, when started to be embodied, acquired total forms, and, finally, totalitarian ones: in the desire of transformation of the society into a “masterpiece”. The thing, which was supposed to be cemented by the realized desire (society as a masterpiece), was community, communion [*communio*], and, finally (as the embodiment of the postulated unity in its total form) communism.

Keywords: violence, power, security, communism

References

- Bierdajew, M., *Królestwo Ducha i królestwo cezara*, translated by H. Paprocki, Kęty 2003.
- Bierdajew, M., *O przeznaczeniu człowieka*, translated by H. Paprocki, Kęty 2006.
- Bierdajew, M., *Rozważania o egzystencji*, translated by H. Paprocki, Kęty 2002.
- Bierdajew, M., *Źródła i sens komunizmu rosyjskiego*, translated by H. Paprocki, Kęty 2005.
- Blanchot, M., *Le communisme sans héritage*, „Comite” 1968, przedruk w „Gramma” 1978, n° 3-4.
- Bourdieu, P., *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, translated by A. Sawisz, Warszawa 2001.
- Eliade, M., *Aspekty mitu*, translated by P. Mrówczyński, Warszawa 1998.
- Eliade, M., *Religia, literatura, komunizm. Dziennik emigranta*, translated by A. Zagajewski, Londyn-Warszawa 1990.
- Kořakowski, L., *Obecnoř mitu*, Warszawa 1995.
- Marks, K., *Rękopisy ekonomiczno-filozoficzne z 1844*, translated by K. Jażdżewski, Warszawa 1960.
- Nancy, J.-L., *Przerwany mit*, translated by M. Gusin, [in:] J.-L. Nancy, *Rozdzielona wspólnota*, translated by T. Załuski, Wrocław 2010.

Nancy, J.-L., *Rozdzielona wspólnota*, translated by T. Załuski, Wrocław 2010.

Ricoeur, P., *Pamięć, historia, zapomnienie*, translated by J. Margański, Kraków 2006.

Zinowiew, A., *Homo sovieticus*, translated by S. Deja, Warszawa 1987.

Anna Kurkiewicz – dr filozofii, prof. WSB, dyrektor Centrum Dydaktyki i Badań Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa w Poznaniu. ORCID: 0000-0001-7064-5865

**STUDIA NAD WIELOKULTUROWOŚCIĄ
POLSKI**

Михаил Любич Мишевский

**Свои или чужие?
Изображение поляков,
эвакуированных из Донбасса в 2015 г.,
в восприятии современного польского общества
на примере социальных сетей**

Введение

Действия поддерживаемых Российской Федерацией пророссийских сепаратистов в Восточной Украине в пятницу, 12 V 2014 г., привели к созданию двух самопровозглашенных республик – Донецкой (ДНР) и Луганской (ЛНР). Республики заняли часть Донецкой и Луганской областей. Одним из последствий утраты украинской властью контроля над этими районами стала их депопуляция. Часть жителей оккупированных частей Донбасса переехала на территорию Украины, находящуюся под контролем Киева¹. Другие решили эмигрировать на Запад или в страны бывшего СССР, прежде всего в Россию. Среди переселенцев были также поляки, проживающие на Донбассе². Некоторые из них, как и другие украинские граждане, покинули свои дома и переехали в районы, находящиеся под контролем законных украинских властей. Среди донбасских поляков были также те, кто решил

¹ Стоит отметить, что в конце 2017 56% внутренних переселенцев (837 676 из 1 493 644 человек) проживали в подконтрольных Киеву районах Донецкой и Луганской областей. См.: *Як змінилася динаміка міграції населення з окупованих територій України* [25 I 2018], <https://www.slovoidilo.ua/2018/01/25/infografika/suspilstvo/yak-zminylyasayadynamika-migracziyi-naselennya-okupovanyx-terytorij-ukrayiny> (1 V 2018).

² В 2001 г., во время последней переписи населения в Украине, польскую национальность указали 4343 человека в Донецкой области (0,09% ее жителей) и 2107 человек в Луганской области (0,08%). См.: *Про кількість та склад населення Донецької області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року*, <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/donetsk> (1 V 2018); *Про кількість та склад населення Луганської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року*, <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/lugansk> (1 V 2018).

ухать в Польшу. Часть из них решила на переезд в страну предков самостоятельно уже летом и осенью 2014 г. Другие воспользовались двумя программами эвакуации, проведенными в 2015 г. государственными органами (преимущественно МИД) при участии неправительственных организаций. Программами воспользовались граждане Украины польского происхождения и члены их семей не польского происхождения³.

Первая эвакуация была проведена 13 I 2015 г. Она охватила в общей сложности 178 человек, прибывших главным образом из тех частей Донбасса, которые находились под контролем так называемых Донецкой и Луганской народных республик. На пяти самолетах CASA, предоставленных Минобороны, их доставили из Харькова на военный аэродром в Крулево-Малборском, а затем поселили в центре „Каритас” в Рыбаках и на курортканцелярии председателя Совета Министров в Ланьску. Там они прошли полугодовую программу адаптации. Позже, в рамках программы воссоединения семей, к ним присоединились еще 17 человек. Вторая эвакуация была проведена 23 XI 2015 г. Программа охватила в общей сложности 188 человек, главным образом из Мариуполя и его окрестностей, а также несколько десятков человек из районов, контролируемых сепаратистами, которые не успели на эвакуацию в январе 2015 г. или решились на нее позже. 149 человек прилетели в Польшу на четырех военных самолетах CASA, а 39 оставшихся добирались самостоятельно – на автомобилях и поездах. Переселенцы из Мариуполя и оккупированных территорий – также, как и эвакуированные в январе 2015, – были размещены в центрах в Рыбаках и Ланьску под Ольштыном, в которых воспользовались полугодовой программой адаптации от МВД⁴. Переселенцы и первой, и второй программы после окончания пребывания в этих центрах переезжали в разные города Польши, чтобы начать самостоятельную жизнь⁵.

³ Однако это не означает, что все поляки покинули оккупированные территории на востоке Украины. По данным польского МИД, в начале 2017 г. на этих территориях оставалось „от нескольких до нескольких десятков человек”, считающих себя поляками. Ранее, т.е. в августе и ноябре 2016 г., около 60 человек, членов Союза поляков „Полонез” из Луганска и Общества польской культуры из Донецка, обратились к правительству Польши с просьбой организовать очередную эвакуацию лиц польского происхождения. См.: *Informacja Ministra Spraw Zagranicznych na temat sytuacji Polaków z terenów okupowanych na wschodniej Ukrainie*, [в:] Kancelaria Sejmu. Biuro Komisji Sejmowych, *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Łączności z Polakami za Granicą (nr 45) z 25 stycznia 2017 roku*.

⁴ Во время полугодовой программы адаптации эвакуированные первой и второй волн посещали курсы изучения польского языка, курсы культурной ориентации и профессиональной консультации, что должно было их подготовить к жизни в Польше.

⁵ Подробнее о начале и ходе эвакуации поляков с Донбасса см.: A. Bonusiak, *Ukraińscy Polacy wobec konfliktu na Ukrainie (2013-2015)*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2016, № 1, сс. 12-16; idem, *Problem bezpieczeństwa mniejszości polskiej na wschodzie Ukrainy*

В дальнейшей части текста будут представлены доступные в сети новостные статьи из местных СМИ, посвященные эвакуированным с Донбасса, и размещенные под ними комментарии пользователей. Выбранные для анализа публикации охватывают период с 2015 г. (когда были проведены первая и вторая эвакуации) до 2016, когда переселенцы двух программ переезжали в места постоянного проживания по всей Польше.

Целью исследования является приближение отношения современного польского общества к людям, эвакуированным из Донбасса, на примере мнений, доступных в социальных сетях, и в комментариях, размещенных в статьях местной прессы в интернете. Довольно часто они являются результатом стереотипов, сформировавшихся на протяжении многих лет, что упрощает образ социального мира, часто фальсифицируя его⁶. Их результатом является восприятие всех презжих с восточной границы как „русских”, неспособность заметить различия между нациями, проживающими в государствах, сформировавшихся после распада СССР и обращение с поляками скорее как с „чужими”, а не как со „своими”⁷.

w warunkach toczącej się wojny, [в:] Współczesna polityka bezpieczeństwa: aspekty polityczne, gospodarcze i militarne, P. Grata, M. Delong, P. Korzeniowski (ред.), Rzeszów 2016, сс. 141-151; I. Kabzińska, Rosja i Ukraina – konflikt w rodzinie słowiańskiej?, „Wschodnioznawstwo” 2016, сс. 66-68; M. Lubicz Miszewski, Działania władz polskich oraz organizacji pozarządowych na rzecz ewakuacji Polaków i osób polskiego pochodzenia z Donbasu podczas konfliktu rosyjsko – ukraińskiego, [в:] Społeczeństwo a wojna. Oblicza bezpieczeństwa w XX i XXI wieku, t. 8, M. Bodziany (red.), Wrocław 2016, сс. 299-322. Кроме того, по теме эвакуации и периода адаптации эвакуированных первой волны см.: P. Hut, Ewakuowani z Donbasu, „INFOS. Zagadnienia Społeczno-Gospodarcze” 2016, № 9. В феврале 2015 г. Павел Хут провел четыре интервью с должностными лицами, которые занимаются вопросами эвакуированных, а в начале марта записал 20 подробных интервью с представителями эвакуированных семей, находящимися в центре „Каритас” в Рыбаках. Подробную информацию о подготовке и проведении обеих эвакуаций, а также программах адаптации можно также найти в стенограммах заседаний Парламентской комиссии по связям с соотечественниками за рубежом, а также Парламентской комиссии по вопросам эмиграции и связям с соотечественниками за границей.

⁶ Стереотипы это „коллективные конструкции, созданные в результате кумулятивных групповых переживаний, которые составляют и строят социальное пространство, являются частью знаний о мире вокруг нас, и независимо от того, являются ли они истинными, они считаются таковыми”. См.: M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa 2010, с. 113.

⁷ Отчет CBOS (центр опроса общественного мнения) с 2012 г. показывает, что положение соотечественников со всей восточной границы в то время не было известно польской общественности. Примерно у каждого шестого респондента не было четко определенного мнения о том, как поляки живут в Беларуси и Литве, а положение соотечественников в Украине не мог оценено почти каждый четвертый. См.: *Pomoc Polakom na Wschodzie*, M. Herrmann (обраб.), „Komunikat CBOS” 2012, № 30, сс. 5-7.

Образ эвакуированных в средствах массовой информации (газетные статьи)

Было несколько ключевых этапов (и это объяснимо), когда интерес польских СМИ к судьбами поляков и членов их семей возрастал. Во-первых, во время подготовки и реализации первой и второй эвакуации⁸. Затем публикации журналистов касались упомянутых выше программ адаптации, которые переселенцы из Восточной Украины прошли в двух центрах под Ольштыном. Эти два этапа широко освещались в средствах массовой информации по всей стране. Третья волна медийного интереса к полякам с Донбасса наблюдалась, когда они начали покидать Рыбаки и Ланьск и переезжать в предложенные им места в Польше. Этот этап, что также вполне понятно, привлекал внимание в основном местных СМИ, особенно в тех населенных пунктах, которые приняли эвакуированных.

В статьях о шестимесячных программах адаптации читателям рассказывали об основных причинах, которые побудили эвакуированных покинуть Донбасс, в том числе на примере опыта отдельных семей. В публикациях были воспоминания, связанные с растущим чувством угрозы для жизни и заботой о будущем их близких, в особенности детей. Писали также об отсутствии перспектив на будущее – об этом говорили как эвакуированные из ДНР и ЛНР, так и жители Мариуполя и его окрестностей, которые опасались, что их город займут пророссийские сепаратисты (или непосредственно Россия)⁹.

В текстах о дальнейшей судьбе эвакуированных описывали их ознакомительные визиты в города, где они собирались жить после завершения программы адаптации. Следующие упоминания в СМИ (как уже было сказано выше – в первую очередь в местных) появились, когда переселенцы переезжали в другие города, чтобы уже поселиться в них на постоянной основе. Довольно часто под вспышки фотокамер они получали ключи от квартир от представителей местных властей. Журналисты описывали помощь, которую местные органы власти, предприятия и частные лица оказывали прибывшим, чтобы облегчить им обустройство на первом этапе жизни в новом месте. Как правило, местные СМИ следили за судьбами новых жителей в течение первых нескольких недель, описывая их попытки найти себя на рынке труда (а в случае детей – в системе образования)

⁸ О чем более подробно упоминалось в: M. Lubicz Miszewski, *op.cit.*

⁹ См. например: M. Wikło, *Ucieczka spod bomb*, „wSieci” 2015, № 4, сс. 39-44; A. Puścikowska, *Cisza przed nowym życiem*, „Gość Niedzielny” 2015, № 7, сс. 70-73; M. Cymerman, *Nowy dom Polaków z Donbasu* [3 IV 2015], <http://telewizjarepublika.pl/nowy-dom-polakow-z-donbasu,19002.html> (4 V 2018).

и в местной общине. Со временем поляки Донбасса „сливались” с новой реальностью, и интерес журналистов к их судьбам уменьшался.

В этом контексте стоит обратить внимание на указание национальности лиц, прибывших из Восточной Украины. Неоднократно уже сами заголовки статей неверно представляли прибывших как украинцев. Для примера вспомним некоторые из них: „Прибыли с Донбасса в Велюнь. Украинцы нашли новый дом”¹⁰, „Три украинских семьи, проживающие в Ополе”¹¹, „Нижняя Силезия помогает украинцам”¹², „Украинская семья поселилась в Швеце”¹³.

Что интересно, под этими неудачными заголовками в некоторых случаях (но не всегда!) в тексте появлялась информация, что речь идет о людях польского происхождения. Иногда писали, что у прибывших – смешанные браки. Трудно сказать, такой непоследовательный и неосторожный подход части журналистов был результатом небрежности, незнания или желания целенаправленно манипулировать общественным мнением.

Однако можно также указать примеры добросовестной работы журналистов, когда уже само название материала очень точно описывало прибывших в определенную местность новых жителей: „Ополе приняло три семьи из Мариуполя. Мы должны помочь соотечественникам с Востока”¹⁴, „Семьи из Мариуполя: Это не украинцы, а поляки. Только паспорта у них украинские”¹⁵, „Изгнала их война, они приехали к себе. 200 поляков из Украины начинают новую жизнь”¹⁶.

Этот весьма краткий анализ показывает, что часть журналистов, описывая судьбы эвакуированных из Восточной Украины, могла способствовать (не до конца осознавая это) укреплению стереотипного восприятия поляков

¹⁰ W. Muzal, I. Berkowska, *Dotarli z Donbasu do Wielunia. Ukraińcy znaleźli nowy dom* [3 III 2015], <https://www.radiolodz.pl/posts/16908-dotarli-z-donbasu-do-wielunia-tu-ukrainska-rodzina-znalazla-dom> (4 V 2018).

¹¹ A. Grudzka, *Trzy ukraińskie rodziny zamieszkały w Opolu* [25 VII 2016], <http://www.nto.pl/wiadomosci/opole/a/trzy-ukrainskie-rodziny-zamieszkały-w-opolu,10443978> (4 V 2018).

¹² M. Wyszowski, *Dolny Śląsk pomaga Ukraińcom* [21 III 2015], <http://www.radiowroclaw.pl/articles/view/41381/Dolnoslaskie-samorzady-pomagaja-Ukraincom> (4 V 2018).

¹³ M. Doliński, *Ukraińska rodzina zamieszkała w Świeciu* [4 XI 2016], <http://www.radiopik.pl/2,49135,ukrainska-rodzina-zamieszkała-w-swieciu&s=1&si=1&sp=1> (4 V 2018).

¹⁴ *Opole przyjęło 3 rodziny z Mariupola. „Musimy pomagać rodakom ze wschodu”* [25 VII 2016], http://www.24opole.pl/21451,Opole_przyjelo_3_rodziny_z_Mariupola._Musimy_pomagac_rodakom_ze_wschodu_.wiadomosc.html (4 V 2018).

¹⁵ B. Kisiel, *Rodziny z Mariupola: To nie Ukraińcy, ale Polscy. Tylko paszporty mają ukraińskie* [24 XII 2016], <https://plus.gloswielokopolski.pl/magazyn/a/rodziny-z-mariupola-to-nie-ukraincy-ale-polacy-tylko-paszporty-maja-ukrainskie,11603366> (4 V 2018).

¹⁶ W. Kamiński, *Wygnała ich wojna, przyjechali do siebie. 200 Polaków z Ukrainy zaczyna nowe życie* [28 VI 2015], <http://niezalezna.pl/68425-wygnała-ich-wojna-przyjechali-do-siebie-200-polakow-z-ukrainy-zaczyna-nowe-zycie> (4 V 2018).

из стран бывшего СССР¹⁷. Свобода, а иногда и отсутствие последствий использования категорий „украинцы” и „поляки” могли привести к равнодушию в обществе в вопросах принятия соотечественников (и членов их семей), ищущих безопасность на родине предков. Кроме того, в некоторых текстах ошибочно сообщали о правовом статусе прибывших – называли их беженцами¹⁸. Правовой основой для обеих эвакуаций была статья 4, параграф 1, пункт 24 закона от 24 IV 2003 г. об общественной пользе и волонтерстве. Закон определяет, что в ситуации угрозы для здоровья и жизни людей можно провести эвакуацию. Считалось, что в такой ситуации оказались граждане Украины, проживающие на Донбассе и имеющие Kartu поляка. Это решение было принято из-за невозможности применения положений закона о репатриации. Использование этого термина (в контексте продолжающегося миграционного кризиса и роста недовольства польского общества намерением принять и расселить по территории Польши т.н. беженцев) также могло повлиять на негативное отношение к прибывшим с Донбасса полякам и членам их семей.

Переселенцы в комментариях интернет-пользователей

Помимо обзора доступных в сети статей из местной прессы о переселенцах, стоит обратить внимание на размещенные под ними комментарии интернет-пользователей. Под анализируемыми текстами их было от нескольких штук до более 200. Следует отметить в самом начале, что хотя они не являются репрезентативными¹⁹, тем не менее показывают эмоции некоторых поляков из-за поселения в их населенных пунктах эвакуированных с Дон-

¹⁷ Об отношении поляков к соотечественникам на Востоке см. в том числе: R. Dzwonkowski, O. Gorbaniuk, J. Gorbaniuk, *Świadomość narodowa młodzieży polskiego pochodzenia z byłego ZSRR studiującej w Polsce*, Lublin 2002, сс. 194; P. Hut, *Polska wobec Polaków w przestrzeni poradzieckiej. Od solidaryzmu etnicznego do obowiązku administracyjnego*, Warszawa 2014, сс. 356; E. Nowicka, *Polacy czy cudzoziemcy? Polacy za wschodnią granicą*, Kraków 2000, сс. 284; *Repatrianci i polityka repatriacyjna*, „Studia BAS” 2013, № 2; *Pomoc Polakom na Wschodzie...*

¹⁸ K. Grzenkowska, *Mieszkanie dla czteroosobowej rodziny uchodźców z Ukrainy czeka w Sopocie* [13 IV 2015], <http://sopot.naszemiasto.pl/artykul/mieszkanie-dla-czteroosobowej-rodziny-uchodzcow-z-ukrainy,3347749,art,t,id,tm.html> (4 V 2018); A. Kowalczyk, *Czteroosobowa rodzina uchodźców z Ukrainy zamieszka w Kielcach. Miasto kupiło im mieszkanie* [28 VI 2016], <http://kielce.naszemiasto.pl/artykul/czteroosobowa-rodzina-uchodzcow-z-ukrainy-zamieszka-w,3784235,artgal,t,id,tm.html> (4 V 2018); *Uchodźcy zamieszkają w Lubaniu* [10 VI 2015], <http://www.nj24.pl/article/uchodzcy-zamieszkaja-w-lubaniu> (4 V 2018).

¹⁹ К сожалению, трудно определить, какое отношение было у поляков к эвакуированным с Донбасса соотечественникам, потому что в общенациональных опросах этот вопрос отсутствовал (прим. автора).

басса. Возможно, часть из них была вызвана упомянутой выше недобросовестностью журналистов, которые сообщали об „украинцах, получающих ключи от квартир”.

Отзывы интернет-пользователей о семьях Донбасса, поселившихся в польских городах, были очень разнообразны. Иногда комментаторы вели острые дискуссии. В записях с критикой переселенцев можно выделить несколько повторяющихся аргументов. Во-первых, довольно часто высказывались претензии в адрес администраций городов или гмин за то, что „беженцам из Украины” предоставляют квартиры и оказывают различную помощь, в то время как местные жители должны годами ожидать получения жилья от государства:

„У меня прямо кровь закипает, когда я вижу и слышу, что для беженцев есть квартиры, а для польских семей нет!!! С рождения я живу в Гданьске – два раза я писала в ведомство заявление на квартиру, и мне отказали!” (*samotna matka, Czterooobowa rodzina uchodźców z Ukrainy zamieszka w Kielcach...*, kielce.naszemiasto.pl)²⁰.

„Я не понимаю, как можно наплевать на своих людей, а давать бесплатно жилье и питание людям из другой страны... Я склонна помогать людям, но это не значит, что надо сразу бесплатно квартиры раздавать, когда столько людей не может найти жилье хотя бы в аренду. Ведь могли предоставить квартиру в аренду на первые месяцы и помощь в поиске работы, чтобы сами научились справляться, а не делать все за них. Помогать – не всегда значит дать. Лучше научить людей ловить рыбу, а не дать им готовую рыбу...” (*Polka, Czterooobowa rodzina uchodźców z Ukrainy zamieszka w Kielcach...*, kielce.naszemiasto.pl).

„Мой город спонсирует иностранцев!!!! Подумайте, чиновнички, что вы делаете! В Великобритании много ваших граждан, мечтающих о возвращении домой!!!!” (*Tomek, Mieszkanie dla czterooobowej rodziny uchodźców z Ukrainy czeka w Sopotie*, sopot.naszemiasto.pl).

„Мы, граждане, заявляем протест против прибытия иностранцев, потому что у самих нет ни жилья, ни работы. И их нужно содержать” (~*Pisia, Uciekali przed wojną, dom znaleźli w Wałbrzychu*, radiowroclaw.pl).

„Жилья для жителей Валбжиха нет, семья из пяти человек в двухкомнатной квартире, к тому же с туалетом в коридоре, а здесь для таких будут хорошие квартиры с ванной комнатой и т.д. Я не против помощи людям, но без излишеств, у списка очередников на квартиру нет конца, и в нем жители

²⁰ В этой и последующих цитатах указано имя или никнейм автора записи, название статьи, под которой была доступна возможность добавления комментариев, и название газеты или портала.

Валбжиха с рождения” (Małgorzata Mariusz Machowscy, *Trzy rodziny z Ukrainy zamieszkają w Wałbrzychu*, walbrzyszek.com)

Довольно часто комментаторы, критические настроенные к приему местными органами власти переселенцев с Донбасса, выражали сомнения по поводу настоящей национальности прибывших и поднимали вопрос о знании ими польского языка. В этих высказываниях видны были также опасения перед приемом Польшей потомков украинских националистов периода Второй мировой войны, а также в целом нелюбовь к украинцам:

„У них было польское гражданство, но были ли они поляками? Это польское происхождение основано на документах неизвестного происхождения (украинцы, которые убивали поляков и воровали их имущество и документы) или просто на словах этих так называемых беженцев? Что это за поляки, которые, по-видимому, не знают родной язык” (EE, *Czteroosobowa rodzina uchodźców z Ukrainy zamieszka w Kielcach...*, kielce.naszemiasto.pl).

„Что касается приезжих, то если они на 100% являются поляками, свободно владеют языком, знают хотя бы все куплеты гимна и могут много рассказать об истории, хорошо, могут остаться. Но если там, в Украине, они в целом не чувствовали себя поляками, не признавались в этом, даже дома не говорили по-польски, а о белом орле вспомнили только тогда, когда появилась надежда на что-то лучшее, то здесь им нет места!” (~do p37777, *Trzy rodziny z Ukrainy zamieszkają w Wałbrzychu*, walbrzyszek.com).

„То, что сделали власти города Кельце, просто несправедливо. Мне интересно, действительно ли у них польские корни, могут ли они говорить по-польски, уважают и знают ли польские традиции? Или, как многие в Украине, специально ищут польские корни и делают все возможное, чтобы получить Карту поляка, при этом не знают польского, являются православными и т.д.” (JJP, *Czteroosobowa rodzina uchodźców z Ukrainy zamieszka w Kielcach...*, kielce.naszemiasto.pl).

„Конечно, сначала убивали поляков, а теперь им работу и жилье дают” (~crg, *Trzy rodziny z Ukrainy zamieszkają w Wałbrzychu*, walbrzyszek.com).

„Какие польские имена!!! Артем и Оксана!!! Нам только новых украинцев не хватало, как будто своих было мало” (~Jarek, *Uciekali przed wojną, dom znaleźli w Wałbrzychu*, radiowroclaw.pl).

Некоторые комментаторы обращали внимание на некомпетентность журналистов при описании национальности людей, приехавших из Восточной Украины:

„Город хочет поддержать украинцев», а раньше «...эвакуированы люди польского происхождения из районов Луганской и Донецкой областей Украины». Ну, в конце концов, это поляки или украинцы с Картой поляка?» (*gość, Mieszkanie dla czteroosobowej rodziny uchodźców z Ukrainy czeka w Sopotcie, sopot.naszemiasto.pl*).

„В конце концов, это поляки из Украины или украинцы? Потому что если это украинцы, то я удивлен такому развитию событий. Вместо того чтобы принимать поляков, например, из Казахстана, которых тысячи, принимают украинцев» (*Kowal, Władze Wrocławia zaprosiły Polaków z Ukrainy, a teraz o nich zapomniały, gazetawroclawska.pl*).

„Пожалуйста, измените название, потому что оно очень неправильное. Пожалуйста, напишите, что три семьи польских репатриантов, а не три семьи из Украины. Большинство людей прочитает только заголовок и начнет выливать тонны дерьма и помоев» (*Maciej Białowas, Trzy rodziny z Ukrainy zamieszkają w Wałbrzychu, walbrzyszek.com*).

Часть интернет-пользователей подсказывали лучшие, по их мнению, пути решения проблем украинских граждан, которые были вынуждены покинуть охваченный конфликтом Донбасс. Советовали им внутреннюю миграцию в более безопасные области Украины:

„Кто-то из властей забыл, что в Украине возможна внутренняя миграция! Даже если опасно в Мариуполе или в целом на востоке, то можно переехать в Центральную или Западную Украину. Но нет, проще у нас просить квартиру, работу, деньги на жизнь. Как-то не вижу, чтобы украинская сторона благодарила Польшу за прием и содержание их граждан. На границе стоим часами, а с польскими туристами, въезжающими на территорию Украины, обращаются, как с преступниками. О националистических, бандеровских выпадах в нашу сторону даже не буду вспоминать» (*PiotrekW, Czteroosobowa rodzina uchodźców z Ukrainy zamieszka w Kielcach..., kielce.naszemiasto.pl*).

„Ведь после Майдана выбрали себе новое правительство и нового президента, с тех пор у них ведь в стране демократия, закон и порядок, а вооруженный конфликт лишь на небольшой территории на востоке Украины. Так что пусть переедут на запад страны, начнут новую жизнь и там просят новые квартиры» (*bn, Władze Wrocławia zaprosiły Polaków z Ukrainy, a teraz o nich zapomniały, gazetawroclawska.pl*).

Конечно, помимо критических голосов, также были комментарии, одобряющие прием переселенцев с Донбасса, с пожеланиями успешной акклиматизации. Высказывались мнения, что у польского государства есть обяза-

тельства перед поляками с Востока. Немало было голосов, указывающих на необходимость приглашения в страну соотечественников, прежде всего из постсоветских государств. Это расценивалось как гораздо более выгодное для Польши решение, чем прием людей из других культур:

„Каждый житель Украины (потомок) польского происхождения имеет право переселиться в родную страну его отца, если у него есть такое желание. Государство обязано сделать все, чтобы эта семья чувствовала себя хорошо в родной стране. Это право каждого поляка, польки и их потомков, сыновей и дочерей Польши” (KASZUB, *Mieszkanie dla czteroosobowej rodziny uchodźców z Ukrainy czeka w Sopocie*, sopot.naszemiasto.pl).

„Они–поляки. Разве это важно, приехали они в 45, 56 или 62 году прошлого века? Помощь необходима им, как собаке будка” (~@, *Trzy rodziny z Ukrainy zamieszkają w Wałbrzychu*, walbrzyszek.com).

„Это поляки! А если бы тебя с твоей матерью, женой и детьми насильно вывезли в мазанку на востоке, и тебе пришлось всю жизнь так блуждать... Это так, если бы решили, что теперь все, что за твоим забором, – мое, и ты не имел права нос высунуть. Эти люди будут благодарны, они более трудолюбивые, чем многие на этом форуме. До 1939 года те земли были частично польскими, это граждане Польши” (~historia, *Trzy rodziny z Ukrainy zamieszkają w Wałbrzychu*, walbrzyszek.com).

„Следует принимать столько соотечественников из-за границы, сколько можно, а не эмигрантов из Африки. Вообще всех поляков, которых Вторая мировая война оставила на произвол судьбы за восточной границей” (Wojciech Artur Padewski, *Witajcie w Gorzowie! Do miasta przyjechali Koreccy, uciekinierzy z Donbasu*, „Gazeta Lubuska”).

„Да! Совершенно верно... Польше надо принимать соотечественников, а не людей из другой культуры, которые никогда не адаптируются в Европе” (Mariusz Burda, *Witajcie w Gorzowie! Do miasta przyjechali Koreccy, uciekinierzy z Donbasu*, „Gazeta Lubuska”).

В комментариях, одобряющих прием земляков из Восточной Украины, указывали также на то, что современная Польша может себе позволить оказывать такую поддержку, и выделяли преимущества приезжих:

„У нас не было войны, но 35 лет назад люди массово выезжали в Германию, где тоже получали квартиру, мебель, работу. Поэтому я рада, что Польша, когда у нас наступили лучшие времена, помогает нуждающимся” (Halina Sidor, *Nowy dom i nowe życie*, tychy.pl).

„Медсестра в Валбжихе не будет лишней... Это не какие-то алкаши, живущие на пособие, только нормальные люди, которые хотят нормально работать и жить. Они не приезжают сюда по собственной прихоти, просто в Украине они потеряли все, им некуда возвращаться. Не вижу причин не помочь им начать все заново” (~ Nina, *Trzy rodziny z Ukrainy zamieszkają w Wałbrzychu*, walbrzyszek.com).

Часть интернет-пользователей полемизировала с противниками оказания помощи эвакуированным с Донбасса, критиковала непонимание их потребностей и ситуации, в которой они оказались в результате войны на востоке Украины:

„Если поляк вернулся из переселения в Украину, где началась гражданская война, в СОБСТВЕННУЮ, внимание, страну, то может максимум рассчитывать на ночлег для бездомных. Лучше, впрочем, было бы, чтобы украинское посольство возместило расходы, потому что это из наших налогов, правда? В противном случае такой ПОЛЯК – это паразит, бандеровец, бездельник. И все у них забрать и раздать полякам ЛУЧШЕГО СОРТА... Люди... КАК ВАМ НЕ СТЫДНО???” (Marcin, *Czteroosobowa rodzina uchodźców z Ukrainy zamieszka w Kielcach...*, kielce.naszemiasto.pl).

„Ой, вы – грязное польское быдло, вот такая ваша любовь к ближнему, закоренелые лицемеры. В городе Кельце живет 200 тысяч людей, 250 тысяч стоила квартира и остальная помощь для ПОЛЯКОВ, вытянутых из зоны БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ. Это так, как если бы каждый житель города Кельце дал 1 злотый 24 гроша, другими словами, 1 зета и 24 медяка. Бедной семье, которая пережила драму, отказываете в златом с грошами, потому что в вашем понимании им повезло, а вам нет” (Stan, *Czteroosobowa rodzina uchodźców z Ukrainy zamieszka w Kielcach...*, kielce.naszemiasto.pl).

В заключение обзора мнений об эвакуированных с Донбасса нужно сделать вывод, что на сотрудниках средств массовой информации лежит обязанность достоверно информировать о положении поляков на Востоке. Это, в частности, они влияют на отношение общественности к жителям Восточной Украины, которые признаются в своей польскости, и к другим полякам за восточной границей, а особенно к ожидающим репатриации из азиатской части бывшего СССР.

Завершение

Данная статья ограничивается обзором некоторых газетных статей и обобщением наиболее распространенных мнений интернет-пользователей о поляках, эвакуированных с Донбасса в 2015 г. Их расселение в разных частях Польши и процесс адаптации является предметом исследования, которым занимается авторданной работы. Исследование проводилось с ноября 2016 г. путем интервью в свободной форме с представителями семей, которые прибыли с Донбасса в рамках первой и второй эвакуаций. Они касаются, в частности, условий жизни в Польше, ситуации с работой, „вхождения” в польское общество, а также оценки самой эвакуации и помощи, оказываемой центральными органами власти, муниципальными и неправительственными организациями. Респондентам также были заданы вопросы, как они поддерживают контакты с семьей и друзьями, которые остались в Донецкой и Луганской областях (как на стороне, контролируемой властями в Киеве, так и на территориях ДНР и ЛНР). В период с ноября 2016 г. по декабрь 2017 г. были записаны интервью с представителями 19 эвакуированных семей, проживающими в 11 воеводствах. Перед окончательной обработкой результатов этого исследования²¹ стоит хотя бы вкратце описать отзывы респондентов по теме, поднятой в этой статье.

Так вот, из около десяти вопросов, которые были заданы живущим в Польше семьям с Донбасса, один касался отношения, с которым они столкнулись в своем ближайшем окружении (со стороны соседей и других местных жителей) после переезда. В целом исследование показало, что переселенцы были достаточно позитивно приняты в их новых местах проживания. Респонденты указывали на конкретную материальную помощь, которую получили как от местных органов власти, так и от прихождений и небезразличных частных лиц. Семьи, у которых есть дети, в целом положительно оценили процесс их адаптации в польской системе образования. С другой стороны, часть прибывших с Донбасса рассказывала о равнодушии окружающих (что было связано, например, с проживанием в многоквартирном доме, в большом жилом комплексе). Вспоминали также о юридических проблемах, связанных, например, с нострификацией дипломов и признанием их образования, полученного в Украине. Некоторые из них беспокоились, хватит ли им средств на аренду квартиры после того, как закончится ежегодная финансовая поддержка от органов местного самоуправления. Кроме того, переселенцы не очень лестно высказывались

²¹ Они будут включены в монографию под названием *Поляки, эвакуированные с Донбасса – адаптация, вхождение в польское общество, проблемы безопасности, выход которой запланирован на 2020 г.*

о работе польских органах власти и довольно часто критиковали систему здравоохранения (что, как они сами отмечали, в общем приближает их к полякам, которые тоже жалуются на эти институты). Подавляющее большинство респондентов отмечало также, что они не хотят публичности, средства массовой информации уделили им достаточно внимания, и что они хотят жить нормально, как другие, вести самостоятельную жизнь без посторонней помощи.

Abstract

Michał Lubicz Miszewski

Natives or strangers? The image of Poles evacuated from Donbas in 2015 in the perception of the contemporary Polish society on the example of social media

The article concerns opinions on Poles evacuated from Donbas in 2015. To bring the above matter closer, press articles available online have been reviewed, and Internet users' comments posted under them analyzed. Some of them strongly opposed the admission of refugees from eastern Ukraine and accepting them to their local communities. Defining them as refugees, they refused to help them, for example in providing housing while the indigenous people have to wait for years for the allocation of a communal flat. They also questioned the Polish nationality of the arrivals. Other comments were of quite the opposite nature. They expressed their conviction that the Polish state has obligations to Poles from the East and it should receive them, rather than migrants from other cultural backgrounds.

Keywords: Poles from Donbas, evacuation, adaptation, social perception

References

- Bonusiak, A., *Problem bezpieczeństwa mniejszości polskiej na wschodzie Ukrainy w warunkach toczącej się wojny*, [in:] *Współczesna polityka bezpieczeństwa: aspekty polityczne, gospodarcze i militarne*, P. Grata, M. Delong, P. Korzeniowski (eds.), Rzeszów 2016.
- Bonusiak, A., *Ukraińscy Polacy wobec konfliktu na Ukrainie (2013-2015)*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2016, nr 1.
- Budyta-Budzyńska, M., *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa 2010.

- Cymerman, M., *Nowy dom Polaków z Donbasu* [3 IV 2015], <http://telewizjarepublika.pl/nowy-dom-polakow-z-donbasu,19002.html> (4 V 2018).
- Doliński, M., *Ukraińska rodzina zamieszkała w Świeciu* [4 XI 2016], <http://www.radiopik.pl/2,49135,ukrainska-rodzina-zamieszkała-w-swieciu&s=1&si=1&sp=1> (4 V 2018).
- Dzwonkowski, R., Gorbaniuk, O., Gorbaniuk, J., *Świadomość narodowa młodzieży polskiego pochodzenia z byłego ZSRR studiującej w Polsce*, Lublin 2002.
- Grudzka, A., *Trzy ukraińskie rodziny zamieszkały w Opolu* [25 VII 2016], <http://www.nto.pl/wiadomosci/opole/a/trzy-ukrainskie-rodziny-zamieszkały-w-opolu,10443978> (4 V 2018).
- Grzenkowska, K., *Mieszkanie dla czterosobowej rodziny uchodźców z Ukrainy czeka w Sopocie* [13 IV 2015] <http://sopot.naszemiasto.pl/artykul/mieszkanie-dla-czterosobowej-rodziny-uchodzcow-z-ukrainy,3347749,art,t,id,tm.html> (4 V 2018).
- Hut, P., *Ewakuowani z Donbasu*, „INFOS. Zagadnienia Społeczno-Gospodarcze” 2015, nr 9.
- Hut, P., *Polska wobec Polaków w przestrzeni poradzieckiej. Od solidaryzmu etnicznego do obowiązku administracyjnego*, Warszawa 2014.
- Informacja Ministra Spraw Zagranicznych na temat sytuacji Polaków z terenów okupowanych na wschodniej Ukrainie*, [in:] Kancelaria Sejmu. Biuro Komisji Sejmowych, *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Łączności z Polakami za Granicą (nr 45) z 25 stycznia 2017 roku*.
- Kabzińska, I., *Rosja i Ukraina – konflikt w rodzinie słowiańskiej?*, „Wschodnioznawstwo” 2016.
- Kamiński, W., *Wygnała ich wojna, przyjechali do siebie. 200 Polaków z Ukrainy zaczyna nowe życie* [28 VI 2015], <http://niezalezna.pl/68425-wygnała-ich-wojna-przyjechali-do-siebie-200-polakow-z-ukrainy-zaczyna-nowe-zycie> (4 V 2018).
- Kisiel, B., *Rodziny z Mariupola: To nie Ukraińcy, ale Polscy. Tylko paszporty mają ukraińskie* [24 XII 2016], <https://plus.gloswielpolski.pl/magazyn/a/rodziny-z-mariupola-to-nie-ukraincy-ale-polacy-tylko-paszporty-maja-ukrainskie,11603366> (4 V 2018).
- Kowalczyk, A., *Czterosobowa rodzina uchodźców z Ukrainy zamieszka w Kielcach. Miasto kupiło im mieszkanie* [28 VI 2016], <http://kielce.naszemiasto.pl/artykul/czterosobowa-rodzina-uchodzcow-z-ukrainy-zamieszka-w,3784-235,artgal,t,id,tm.html> (4 V 2018).
- Lubicz Miszewski, M., *Działania władz polskich oraz organizacji pozarządowych na rzecz ewakuacji Polaków i osób polskiego pochodzenia z Donbasu podczas konfliktu rosyjsko – ukraińskiego*, [in:] *Społeczeństwo a wojna. Oblicza bezpieczeństwa w XX i XXI wieku*, t. 8, M. Bodziany (ed.), Wrocław 2016.

- Muzal, W., Berkowska, I., *Dotarli z Donbasu do Wielunia. Ukraińcy znaleźli nowy dom*, [3 VIII 2015], <https://www.radiolodz.pl/posts/16908-dotarli-z-donbasu-do-wielunia-tu-ukrainska-rodzina-znalazla-dom> (4 V 2018).
- Nowicka, E., *Polacy czy cudzoziemcy? Polacy za wschodnią granicą*, Kraków 2000.
- Opole przyjęło 3 rodziny z Mariupola. „Musimy pomagać rodakom ze wschodu”* [25 VII 2016], http://www.24opole.pl/21451,Opole_przyjelo_3_rodziny_z_Mariupola._Musimy_pomagac_rodakom_ze_wschodu_.wiadomosc.html (4 V 2018).
- Pomoc Polakom na Wschodzie*, M. Herrmann (oprac.), „Komunikat CBOS” 2012, nr 30.
- Pro kil’kist’ ta sklad naselewnya Donets’koyi oblasti za pidsumkamyy Vseukrayins’koho perepysu naselewnya 2001 roku*, <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/donetsk> (1 V 2018).
- Pro kil’kist’ ta sklad naselewnya Luhans’koyi oblasti za pidsumkamyy Vseukrayins’koho perepysu naselewnya 2001 roku*, <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/lugansk> (1 V 2018).
- Puścikowska A., *Cisza przed nowym życiem*, „Gość Niedzielny” 2015, nr 7.
- Uchodźcy zamieszkają w Lubaniu* [10 VI 2015], <http://www.nj24.pl/article/uchodzcy-zamieszkaja-w-lubaniu> (4 V 2018).
- Wikło, M., *Ucieczka spod bomb*, „wSieci” 2015, nr 4.
- Wyszkowski, M., *Dolny Śląsk pomaga Ukraińcom* [21 III 2015], <http://www.radiowroclaw.pl/articles/view/41381/Dolnoslaskie-samorzady-pomagaja-Ukraincom> (4 V 2018).
- Yak zminylasya dynamika mihratsiyyi naselewnya z okupovanykh terytoriy Ukrayiny* [25 I 2018], <https://www.slovoidilo.ua/2018/01/25/infografika/suspilstvo/yak-zminylasya-dynamika-mihracziyyi-naselewnya-okupovanyx-terytorij-ukrayiny> (1 I 2018).

Michał Lubicz Miszewski – dr socjologii, adiunkt na Wydziale Nauk o Bezpieczeństwie Akademii Wojsk Lądowych im. gen. T. Kościuszki we Wrocławiu.
ORCID: 0000-0002-1426-7422

Paulina Polko

Polityka migracyjna w programach polskich partii politycznych po 1989 r.

Wprowadzenie

Przez wiele lat po 1989 r. polityka migracyjna nie tylko nie była szczególnie istotnym elementem polskiej polityki bezpieczeństwa, ale również skupiała się na innych niż współcześnie kwestiach. Po odzyskaniu niepodległości wyzwaniem w tym obszarze dla budującego nową tożsamość państwa była pomoc dla Polaków i ich potomków na Wschodzie, którzy w 1945 r. zostali poza granicami Polski, przede wszystkim na terenie byłego Związku Radzieckiego. Po wejściu do Unii Europejskiej w 2004 r. wyzwaniem stała się batalia o otwarcie rynków pracy krajów Unii dla obywateli RP, a następnie postawa wobec szybko rosnącej nowej polskiej emigracji (kryzys demograficzny w kraju oraz pozycja mniejszości polskiej w krajach UE). W II dekadzie XXI w. na czoło wysunęły się kwestie związane z przyjmowaniem uchodźców z terenów Bliskiego Wschodu i Afryki, w tym sporna kwestia ich relokacji z obozów w Grecji czy Włoszech do innych krajów UE. Rozpoczęła się również dyskusja o potrzebie wdrożenia krajowej polityki wobec stale rosnącej grupy migrantów z Ukrainy.

Celem artykułu jest przedstawienie zarysu problematyki polityki migracyjnej, ujętej w programach polskich partii politycznych po 1989 r. w wybranych przez Autorkę aspektach. Ogrom materiału, jaki został zebrany w wyniku wstępnej kwerendy danych, wymuszał konieczność zawężenia dalszej analizy do wybranych problemów. Ich lista zostanie zaprezentowana w dalszej części artykułu. Aby zebrać materiał badawczy przeanalizowano oficjalne programy partii politycznych biorących udział w wyborach parlamentarnych (z lat: 1989, 1991, 1993, 1997, 2001, 2005, 2007, 2011, 2015) i prezydenckich (z lat: 1990, 1995, 2000, 2005, 2010, 2015).

Analizie poddano dokumenty oficjalne, deklaracje programowe, manifesty wyborcze. Nie analizowano wystąpień poszczególnych polityków ani wywiadów prasowych czy telewizyjnych. Założenie bowiem opierało się na przekonaniu,

że kluczowe jest zbadanie, co poszczególne ugrupowania oraz wysuwani przez nich kandydaci mają do zaproponowania w obszarze polityki migracyjnej sami z siebie, a nie gdy dopiero zostaną o to zapytani, w tym na ile te kwestie są istotne w porównaniu z innymi poruszonymi w czasie kampanii zagadnieniami.

W tym miejscu warto nadmienić, że choć literatura na temat polskiej polityki migracyjnej jest dość obszerna (wymienić tu można chociażby prace M. Duszczyka, R. Matyji, A. Siewierskiej-Chmaj, K. Pędziwiatra, R. Stefańskiej, M. Szuleckiej, P. Kaźmierkiewicza, M. P. Malinowskiej-Rubio, S. Łodzińskiego, M. Szonerta i innych¹) to brakuje jej całościowej analizy poprzez pryzmat programów partii politycznych – dokonuje się raczej ocen wytwarzanych przez administrację publiczną dokumentów w tym obszarze i ich późniejszej implementacji, ewentualnie jej wybranych aspektów (np. polityki wobec Polonii²).

Kwestie definicyjne

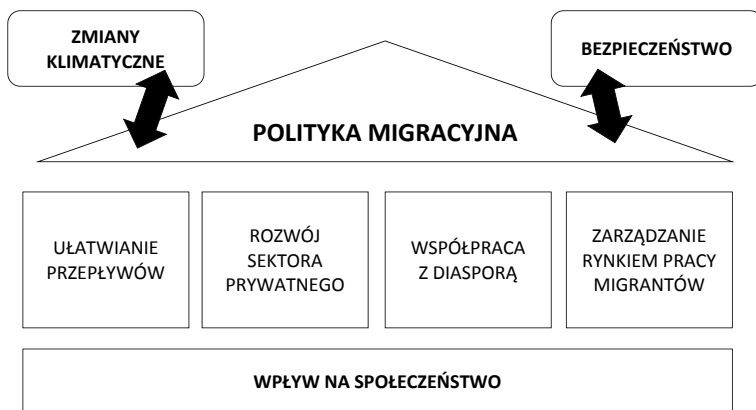
Definiowanie polityki migracyjnej warto rozpocząć od banalnego, choć w praktyce często lekceważonego stwierdzenia, że nie jest ona i nie może być wyłącznie rozumiana jako polityka imigracyjna (wobec obcych), integracyjna bądź wykluczająca wobec przybyszów do danego kraju, albowiem – jak słusznie zauważa M. Duszczyk – „zawiera w sobie również politykę emigracyjną oraz stymulowanie powrotu do kraju pochodzenia obywateli danego państwa bez względu na ich status”³. Powinna więc być ona rozumiana – jak wskazuje cytowany już autor – jako „wszelka aktywność państwa związana z przestrzennym przemieszczaniem się ludzi, która zawiera w sobie politykę imigracyjną (...) oraz inne instrumenty, dotyczące na przykład polityki w stosunku do obywateli danego państwa przebywających na stałe lub czasowo za granicą (np. Polonii)”.

¹ R. Matyja, A. Siewierska-Chmaj, K. Pędziwiatr, *Polska polityka migracyjna. W poszukiwaniu nowego modelu*, Warszawa 2015; R. Stefańska, M. Szulecka, *Rozwój polityki migracyjnej Polski: otwarcie granic – regulowanie imigracji – kontrolowane otwarcie*, „Biuletyn Migracyjny” 2014, nr 50; A. Fiń, A. Legut, W. Nowak, M. Nowosielski, K. Schöll-Mazurek, *Polityka polonijna w ocenie jej wykonawców i adresatów*, „IZ Policy Papers” 2013, nr 11; M. Duszczyk, *Polska polityka imigracyjna a rynek pracy*, Warszawa 2012; P. Kaźmierkiewicz, *Od strategii do spójnej i czytelnej polityki migracyjnej*, Warszawa 2012; M. P. Malinowska-Rubio, *Dyskurs polityczny wokół imigracji w Polsce*, „Studia Migracyjne-Przegląd Polonijny” 2012, nr 2, s. 135-163; *Transformacja nieoczywista. Polska jako kraj imigracji*, A. Górny, I. Grabowska-Lusińska, M. Lesińska, M. Okólski (red.), Warszawa 2010; S. Łodziński, M. Szonert, „Niepolityczna polityka”? *Kształtowanie się polityki migracyjnej w Polsce w latach 1989-2016 (kwiecień)*, „CMR Working Papers” 2016, nr 90/148.

² M. Lesińska, *Emigracja i diaspora w dyskursie politycznym w Polsce w latach 1991-2015*, „CMR Working Papers” 2016, nr 83/141, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/140866/1/8353-17382.pdf> (14 XII 2017).

³ M. Duszczyk, *Polska polityka imigracyjna a rynek pracy*, Warszawa 2011, s. 32

Rysunek 1. Koncepcja polityki migracyjnej jako „dachu”

Źródło: *Migration policy. Guidelines for practice*, Centre for International Migration and Development, Berlin 2013, <https://www.giz.de/fachexpertise/downloads/giz2013-en-migration-policy.pdf> (12 XII 2017).

Poprzez politykę migracyjną w niniejszym artykule rozumieć będziemy całościowość zasad i działań państwa w odniesieniu do migracji zagranicznych z i do państwa (emigracji i imigracji). Będą to „działania władzy, która określa, jaka ludność zamieszkuje w danym czasie dane terytorium”⁴. Jak podsumowują S. Łodziński i M. Szonert, polityka migracyjna państwa to wszelkie jego

działania (zarówno polityczne, jak i legislacyjno-administracyjne) dotyczące regulacji i kontroli wjazdu, pobytu oraz wyjazdu, a także warunków osiedlania się cudzoziemców w danym państwie i nadawania im obywatelstwa, poszukujących w nim (czasowego) zatrudnienia, bądź ochrony ze względów politycznych lub humanitarnych (kwestii uchodźczych) oraz zasad wyjazdu za granicę, a także powrotu i reintegracji własnych obywateli. Włączyć do niej należy także wysiłki państwa zajmowania się osobami związanymi z danym państwem więzami narodowości lub pochodzenia⁵.

Definiując pojęcie polityki migracyjnej warto spojrzeć do oficjalnych dokumentów wydanych przez organa i instytucje Rzeczypospolitej Polskiej dotyczące kwestii migracji celem sprawdzenia, w jaki sposób widzą one tę problematykę. Przyjęty przez Radę Ministrów w lipcu 2012 r. dokument „Polityka migracyjna

⁴ P. Kaczmarczyk, M. Okólski, *Polityka migracyjna jako instrument promocji zatrudnienia i ograniczania bezrobocia*, Warszawa 2008, s. 13.

⁵ S. Łodziński, M. Szonert, *op.cit.*, s. 10.

Polski – stan obecny i postulowane działania”⁶ nie przywołuje żadnej definicji pojęcia polityka migracyjna, choć lektura jego zawartości wskazuje, że rozumie ją szeroko, także jako politykę wobec polskiej mniejszości poza granicami kraju (aspekt emigracyjny). Szerokie ujęcie definicyjne polityki migracyjnej prezentuje rysunek 1. Odwołuje się on do koncepcji polityki migracyjnej jako „dachu” nad wszystkim, co dotyczy przybyszy w danym kraju oraz diaspory danego państwa poza jego granicami.

Reasumując, zarówno badaczom jak i autorom polityki migracyjnej w Polsce bliższe jest jej szerokie rozumienie, zawierające w sobie elementy polityki wobec imigrantów oraz postępowanie wobec obywateli polskich poza granicami kraju.

Determinanty polskiej polityki migracyjnej po 1989 r.

Jak już wspomniano we wstępie, polityka migracyjna po 1989 r. nie była w Polsce szczególnie istotnym elementem ani polityki zagranicznej państwa, ani też polityki wewnętrznej, w tym bezpieczeństwa i porządku publicznego. Większego znaczenia nabrała dopiero w II dekadzie XXI w. za sprawą kryzysu migracyjnego w Europie i imigracji ukraińskiej w Polsce. Bez wątplenia jednak była pochodną przede wszystkim polityki zagranicznej państwa polskiego, w tym w szczególności jego relacji ze strukturami europejskimi, a podejmowane w tym zakresie decyzje podyktowane były procesem integracji ze strukturami zachodnimi, w tym w szczególności europejskimi. Jak zapisano we wprowadzeniu do wspomnianej już „Polityki migracyjnej Polski”: „od końca lat 90. XX w., polska polityka migracyjna była współkształtowana przez regulacje przyjęte na poziomie międzynarodowym, ze szczególnym uwzględnieniem rozwiązań prawa wspólnotowego”.

Mimo tego stwierdzenia należy zauważyć, że sytuacja Polski jest odmienna od tej, w jakiej znalazły się kraje „starej” Unii. W II połowie XX w. państwa te zostały krajami imigracji netto (więcej osób przyjmują niż wyjeżdża). Polska tymczasem jest przede wszystkim krajem emigracji oraz tranzytowym (po 1989 r.). A zatem choć jest członkiem UE i tym samym dotyczą jej unijne strategie i polityki migracyjne, jednocześnie powinna budować państwową strategię w tym zakresie, uwzględniającą swoją sytuację. Ta dychotomia powoduje, że po 1989 r. w obszarze polityki migracyjnej mamy do czynienia z jednej strony z procesami dostosowawczymi polskiego prawa do wymogów międzynarodowych (np. ratyfikowanie w 1991 r. Konwencji Genewskiej z 1951 r. dotyczącej statusu uchodźców), jak i z próbami budowania odmiennych niż UE jako całość czy jej największe pań-

⁶ Dokument został unieważniony w marcu 2017 r., do końca roku 2017 nie wydano nowego w tej sprawie.

stwa polityk narodowych (choćby sprzeciw wobec unijnej polityki migracyjnej wobec uchodźców z terenów Afryki i Bliskiego Wschodu). To, co w dyskursie politycznym często nazywane była niekonsekwencją (jeśli na politykę migracyjną popatrzeć jako na składową polityki zagranicznej) jest więc w istocie pochodną odmiennej niż w przypadku innych krajów Unii sytuacji migracyjnej, w jakiej znajduje się Polska.

Na potrzeby niniejszego artykułu przyjęto sześć determinant polskiej polityki migracyjnej po 1989 r.:

- 1) polska diaspora na świecie („stara” i „nowa” emigracja);
- 2) swobodny przepływ ludzi na terenie Unii Europejskiej;
- 3) kryzys demograficzny;
- 4) konflikt na Ukrainie;
- 5) nowa polityka migracyjna UE;
- 6) zmiana paradygmatu: polityka migracyjna jako element polityki bezpieczeństwa.

W 1990 r. poza granicami RP mieszkało według różnych szacunków od 15 do 18 mln Polaków (obecnie jest to 18-21)⁷. Choć największe skupiska Polaków znajdowały się w Stanach Zjednoczonych, amerykańska Polonia w kraju widziana była głównie z perspektywy głosów wyborczych oddawanych w kolejnych elekcjach. Głównym adresatem polityki migracyjnej stała się natomiast polska diaspora na Wschodzie, w tym w szczególności osoby, które znalazły się poza granicami Rzeczypospolitej po 1945 r., bądź ich potomkowie, wobec których proponowano różne strategie repatriacyjne. Dominowała retoryka sprawiedliwości i zadośćuczynienia za krzywdy, których doznali w wyniku powstania pojałtańskiego ładu w Europie. Po 2004 r., gdy lawinowo zaczęła rosnąć emigracja zarobkowa do krajów Unii Europejskiej (według danych GUS w końcu 2016 r. na emigracji w UE przebywało ponad 2,5 mln Polaków), zaczęto podejmować wyzwania związane z tym zjawiskiem (od polityk powrotowych wobec emigrantów po politykę upominania się o ich prawa w krajach pobytu – chociażby kontekst Brexitu).

W początkowym okresie polskiego członkostwa w Unii Europejskiej głównym wyzwaniem dla polskiej polityki migracyjnej było zagwarantowanie emigrantom w krajach Wspólnoty prawa do zatrudnienia na takich samych zasadach jak obywatele tych krajów, a więc bez konieczności uzyskania specjalnych pozwoleń nawet w okresie przejściowym. Dopiero po kilku latach, gdy okazało się, że po wejściu Polski do UE wyjechało do pracy w państwach Wspólnoty prawie 2 mln osób, zaczęto rozmawiać o polityce powrotowej wobec tej grupy Polaków. Połączona z kryzysem demograficznym nowa emigracja stała się wyzwaniem dla państwa.

⁷ Szacunki organizacji Wspólnota Polska na podstawie danych statystycznych, GUS, spisów powszechnych i danych ONZ, <http://www.wspolnota-polska.org.pl> (13 XII 2017).

Członkostwo w Unii przyniosło też nowe wyzwania, w tym w szczególności obowiązki w obszarze chociażby ochrony granic UE po wejściu do strefy Schengen. Przeciwdziałanie nielegalnym migracjom i innym powiązanim z nim przestępstwom i wykroczeniom, było poważnym zadaniem jeszcze zanim zaczął się na dobre kryzys migracyjny z 2014 r. Po wejściu do Unii zweryfikowania wymagała polityka wobec uchodźców, których do tej pory chętnie widziano w uciekających z terenów Federacji Rosyjskiej Czeczenach, ale już nie przedstawicielach krajów Bliskiego Wschodu czy Afryki przetrzymywanych w europejskich obozach dla uchodźców. Polityka migracyjna przestała mieć znaczenie wyłącznie w kontekście sprawiedliwości historycznej oraz w wymiarze demograficznym, stała się zagadnieniem z obszaru bezpieczeństwa wewnętrznego państwa.

Cytowani już S. Łodziński i M. Szonert⁸, analizując kształtowanie się polityki migracyjnej w Polsce po 1989 r., wskazują na jej cztery etapy:

- 1) „gościna kontrolowana” – polityka migracyjna Polski w latach 1988 – 1997;
- 2) w kierunku członkostwa w Unii Europejskiej – europeizacja polityki migracyjnej Polski w latach 1998 – 2004⁹;
- 3) „paradygmatyczna polityka”? – polityka migracyjna Polski w latach 2005 – sierpień 2015;
- 4) między Unią Europejską a Grupą Wyszehradzką – polska polityka migracyjna wobec „kryzysu migracyjnego” w Europie (sierpień 2015 – kwiecień 2016)¹⁰.

Okres pierwszy zaczyna się w momencie rozpoczęcia demokratycznych przemian ustrojowych państwa, a symbolicznie kończy się uchwaleniem nowej ustawy o cudzoziemcach w 1997 r. Drugi przedział czasowy obejmuje okres do momentu akcesji Polski do UE, trzeci określa „dojrzałe” funkcjonowanie w jej strukturach i kończy się w sierpniu 2015 r., gdy zauważalne stają się zmiany w polityce migracyjnej, będące reakcją na „kryzys migracyjny” w Europie. Podobny podział zaproponowały: M. Lesińska, R. Stefańska i M. Szulecka, wyróżniając etap: instytucjonalizacji (1989-2001), europeizacji (2001-2004) i stabilizacji (do 2010 r.)¹¹.

Na potrzeby niniejszego artykułu przyjęto trzy, a nie cztery okresy czasowe. Pierwszy zaczyna się na przełomie lat 80. i 90. i trwa do końca XX w. To czas gdy powstają wewnętrzne przepisy dotyczące polityki migracyjnej, budowany jest zręb instytucjonalny i nadrabiane zaległości z czasu PRL w tym zakresie. Warto pamiętać, że Polska w tym czasie jest nie tylko krajem tranzytowym dla migrantów ze Wschodu, ale także krajem docelowym dla dużej części z nich.

⁸ S. Łodziński, M. Szonert, *op.cit.*, s. 5 i n.

⁹ A. Weinar, *Europeizacja polskiej polityki migracyjnej*, Warszawa 2006, s. 45.

¹⁰ S. Łodziński M. Szonert, *op.cit.*, s. 11

¹¹ M. Lesińska, R. Stefańska, M. Szulecka, *Załącznik 2.1. Rozwój polityki migracyjnej*, [w:] *Transformacja nieoczywista. Polska jako kraj imigracji*, A. Górny, I. Grabowska-Lusińska, M. Lesińska, M. Okólski (red.), Warszawa 2010, s. 262-264.

Okres drugi to pięć ostatnich lat przed akcesją do Unii Europejskiej oraz pierwsze lata we Wspólnocie, gdy w okresie przejściowym dopasowujemy się wzajemnie, również w obszarze polityki migracyjnej. Konieczność przyspieszenia procesu przyjmowania wspólnotowego dorobku prawnego w ramach negocjacji akcesyjnych do UE legła u podstaw przyjęcia w czerwcu 1997 r. ustawy o cudzoziemcach. Dalszemu uporządkowaniu poddano rozwiązania dotyczące dostępu cudzoziemców do polskiego rynku pracy oraz system zbierania danych statystycznych o cudzoziemcach.

Okres trzeci, datowany mniej więcej od 2005 r., to masowe migracje zarobkowe Polaków do krajów UE (w 2007 r., a więc po trzech latach od akcesji, na emigracji przebywało 2,3 mln osób, co oznacza dwukrotne zwiększenie liczby emigrantów w ciągu 4 lat). Ta zmiana z jednej strony wymaga prowadzenia przez rząd polityki w obszarze ochrony interesów Polaków poza granicami kraju i wspierania migracji powrotnych, ale też wypracowania podejścia co do wykreowanego przez rynek popytu na pracę dla cudzoziemców w Polsce. Po wejściu do Unii w obszarze polityki migracyjnej istotny staje się nie tylko wątek gospodarczy, ale i bezpieczeństwa – od ochrony granicy Wspólnoty przed nielegalnymi imigrantami na długo przed kryzysem migracyjnym z drugiej dekady XXI w. po bezpieczeństwo wewnętrzne rozumiane jako ochrona przed imigrantami ekonomicznymi i uchodźcami w szerokim kontekście (choćby również kulturowym i zdrowotnym).

Polityka migracyjna po 1989 r. w programach polskich partii politycznych

Dokonana na potrzeby niniejszego artykułu analiza treści programów partii politycznych w zakresie polityki migracyjnej miała przede wszystkim charakter jakościowy. Podejście takie było celowe i zamierzone: M. Cześnik, który próbował analizować programy partyjne metodami ilościowymi przyznaje, że trudności z kodowaniem zmiennych, brak możliwości uwzględnienia kontekstu, w jakich pojawiają się zmienne, o subtelnościach językowych nie wspominając, mogą w niektórych przypadkach dawać mylne wyniki¹². R. Markowski uważa wręcz, że właśnie ten brak kontekstu czyni z badań ilościowych (MRG) metodę „właściwie bezwartościową”¹³.

¹² M. Cześnik, *Zawartość programów polskich partii politycznych – zastosowanie metody MRG do ilościowej analizy treści*, [w:] I. Słodowska, M. Dołbakowska, *Wybory 2007. Partie i ich programy*, Warszawa 2011, s. 14.

¹³ *System partyjny i zachowania wyborcze: dekada polskich doświadczeń*, R. Markowski (red.), Warszawa 2002, s. 292.

Tabela 1. Kwestie migracyjne w programach wyborczych polskich polityków i partii politycznych

Rok i rodzaj wyborów	Ugrupowanie polityczne / kandydat na prezydenta	Element programu / cytat
1990 prezydenckie	Lech Wałęsa Stan Tymiński Tadeusz Mazowiecki	„Polska jest otwarta na wszystkich swoich rodaków poza jej granicami”. „Polonia to najlepszy ambasador Polski poza jej granicami. Sam jestem tego przykładem”. „Musimy umożliwić powrót do ojczyzny wszystkim tym, którzy niesprawiedliwie znaleźli się poza jej granicami”.
1991 parlamentarne	Partia Wolności Stronnictwo Demokratyczne Wyborcza Akcja Katolicka Mniejszość Niemiecka Białoruski Komitet Wyborczy Blok Wyborczy Mniejszości	„Umożliwimy powrót do kraju wszystkim, którzy czują się Polakami, w szczególności okrutnie doświadczonego Rodakom ze Związku Sowieckiego”. „Współtworzenie warunków godnej egzystencji mieszkających tam [na Wschodzie] obywateli polskich, jak również pełne otwarcie Polski dla osób chcących powrócić do ojczyzny na stałe, uznajemy za patriotyczny obowiązek”. Obrona praw Polaków na dawnych kresach wschodnich RP. „Zabezpieczenie praw mniejszości, w tym pełnoprawnego udziału w życiu politycznym, społecznym, kulturalnym i gospodarczym Polski”. Aspekty współpracy gospodarczej, rozwoju kultury białoruskiej w Polsce, w tym nauczania języka, tolerancja dla mniejszości. Program przygotowany przez związki mniejszości czeskiej, słowackiej, ukraińskiej i litewskiej w całości poświęcony ich funkcjonowaniu w Polsce oraz relacjom Polski z krajami pochodzenia mniejszości.

1993 parlamentarne	Unia Demokratyczna Ruch dla Rzeczypospolitej	<p>„Powinności odnoszą się także do tych, którzy chcieliby, lecz nie mogą osiedlić się w Polsce. W szczególnym stopniu spoczywają one na nas w stosunku do naszych rodaków na wschodzie (...)”.</p> <p>„MSZ musi skutecznie bronić praw mniejszości polskich w krajach sąsiednich i aktywizować stosunki z Polakami rozproszonymi po świecie. (...) Nie możemy zapomnieć o roli Polaków mieszkających poza granicami kraju dla rozwoju gospodarki polskiej po pierwszej wojnie światowej; zarówno powracających do Ojczyzny, jak i pozostających w dotychczasowych miejscach zamieszkania”.</p>
1995 prezydenckie	Jan Pietrzak	<p>„Ok. 1/4 Narodu mieszka poza granicami Kraju. Wszyscy oni muszą wiedzieć, że nad Wisłą mogą liczyć na serdeczność, na specjalne zainteresowanie, a nawet na szczególne przywileje. Wolna Polska nie może lekceważyć żadnego Rodaka”.</p>
1997 parlamentarne	Ruch Odbudowy Polski	<p>„Uszczelnimy granice i zahamujemy napływ przestępców ze Wschodu”.</p> <p>„Przynajmniej prawo podwójnego obywatelstwa naszym rodakom zamieszkującym byłe ziemie wschodnie Rzeczypospolitej oraz wywiezionym w głąb Związku Sowieckiego. Zlikwidujemy dodatkowe opodatkowanie rent i emerytur pobieranych za granicą (...). Zapewnimy wszystkim Polakom rozrzuconym na świecie prawne potwierdzenie ich obywatelstwa polskiego i umożliwimy im udział w wyborach do władz Rzeczypospolitej Polskiej”.</p>
2000 prezydenckie	Polskie Stronnictwo Ludowe Jan Łopuszański	<p>„Celem polityki zagranicznej powinno być wsparcie dla Polaków żyjących za granicą i rozwijanie ich kontaktów z Ojczyzną. (...) PSL będzie współdziałał z organizacjami i środowiskami polonijnymi na całym świecie, dla utrzymania więzi z Macierzą, realizacji aspiracji Polonii oraz prowadzenia wzajemnie korzystnej współpracy”.</p>
2001 parlamentarne	-	<p>„Nie jest rzeczą normalną, by przekraczanie granic Polski (...) było łatwiejsze dla przedstawicieli krajów europejskich niż dla Rodaków zza Bugi”.</p>

Rok i rodzaj wyborów	Ugrupowanie polityczne / kandydat na prezydenta	Element programu / cytaty
2005 parlamentarne	Prawo i Sprawiedliwość	„Zapewnimy godne warunki rozwoju i pielęgnowania tożsamości narodowej mniejszości polskiej za granicą, szczególnie na Białorusi. Opracujemy i wprowadzimy w życie program współpracy z Polonią i Polakami za granicą. Podejmiemy działania zmierzające do poszanowania zabytków kultury polskiej znajdujących się na Litwie, Białorusi i Ukrainie” „zapewnienie udziału w życiu kulturalnym narodu Polakom zamieszkałym poza granicami kraju”.
2005 prezydenckie	-	Koncepcja rasowego separatyzmu – osiedlanie ras w krajach ich pochodzenia.
2007 parlamentarne	Lewica i Demokraci	Polscy emigranci to „siedemnasty region”, którego trwałą więź z krajem należy „umocnić i utrzymać”. (...) „Wymaga to rozwiązań prawnych, ale także aktywności stosownych służb i urzędów dyplomatycznych, wspierających działalność kulturalną i odpowiadających za politykę społeczną. (...) Pierwszorzędne znaczenie ma zorganizowanie polskiego szkolnictwa w miejscach największych skupisk emigracji (...). Uregulowania wymaga kwestia rejestracji jako polskich obywateli dzieci urodzonych przez polskich emigrantów (...). Należy stworzyć zachęcające warunki dla powrotu Polaków, którzy wyjechali ‘za chlebem’ (...)”.
2010 prezydenckie	Platforma Obywatelska	„Poakcesyjnej emigracji należy się szczególne wsparcie poprzez zapewnienie stałego kontaktu z krajem, jego językiem i kulturą. (...) Stworzymy w kraju warunki do ich szybkiego powrotu nad Wisłę. (...) Planujemy objęcie wracających ulgami podatkowymi. Rozważymy przeprowadzenie abolicji podatkowej dla wracających z zagranicy”. „Naszym priorytetem pozostanie ochrona tych, którym grozi bezpośrednie niebezpieczeństwo, tak jak w przypadku Polaków z Donbasu (...)” Odwołanie do uchwalonej z inicjatywy PiS Karty Polaka.

<p>2011 parlamentarne</p>	<p>Sojusz Lewicy Demokratycznej</p>	<p>„przysiężymy dużą wagę do utrzymywania więzi Polonii z Macierzą”.</p> <p>„Konteczne jest przygotowanie i wdrożenie polskiej polityki migracyjnej, obejmującej także kwestie jak: wykorzystanie potencjału migracji powracających Polaków, przyjęcie wspólnotowej polityki migracyjnej, przekształcenie Karty Polaka w instrument zachęcający zagranicznych obywateli pochodzenia polskiego do osiedlania się i podejmowania pracy w naszym kraju”.</p> <p>„(...) Należy wspierać postulaty mniejszości polskiej także na Litwie oraz Białorusi”.</p> <p>„PSL widzi problemy Polonii, dlatego na listach wyborczych naszego ugrupowania są ich przedstawiciele”.</p> <p>„Emigracja zarobkowa, zwłaszcza ludzi młodych, pogłębia regres demograficzny Polski. (...) Tylko w warunkach trwałego rozwoju gospodarczego Polacy powrócą z emigracji zarobkowej, a młodzi ludzie bez obaw o przyszłość swoich dzieci będą zakładali rodziny”.</p> <p>„Polacy na świecie to cenny kapitał, jak i zobowiązanie. Podejmiemy szereg działań, aby ten kapitał wzmocnić, a zobowiązanie wypełnić”.</p> <p>„Planujemy zapewnienie polskiej diasporze reprezentacji jako ‘wyraz szacunku dla dorobku i współczesnego znaczenia Polonii oraz potwierdzenie przekonania, że Polska jest solidarną wspólnotą kultury”.</p> <p>„Szczególnego wsparcia udzielimy placówkom i organizacjom prowadzącym nauczanie języka polskiego za granicą”.</p>
<p>2015 prezydenckie</p>	<p>Adam Jarubas Marian Kowalski</p>	<p>„Miejsce Polaków jest tutaj w kraju, a nie na zmywaku w Anglii, czy na budowie w Niemczech”.</p> <p>„Oprę się o zasady: praca w Polsce najpierw dla Polaków, polska ziemia i handel w polskich rękach”.</p> <p>„Pragnę być Prezydentem kilkudziesięciu milionów Polaków w kraju, na Kresach i na emigracji. (...) Po 1989 nie wykorzystaliśmy potencjału emigracji niepodległościowej (...) dlatego powołałam reprezentatywną Radę Społeczną przy Prezydencie z przedstawicielami Polaków z kraju, z Kresów i z emigracji”.</p>

Rok i rodzaj wyborów	Element programu / cytaty
2015 parlamentarne	„Utrzymanie czterech unijnych swobód: przepływu towarów, osób, usług i kapitału jest absolutnie kluczowe”.
Nowoczesna Platforma Obywatelska	„Jednym z zadań rządu jest zapewnienie utrzymania więzi Polonii i Polaków mieszkających za granicą z krajem oraz tworzenie zachęt dla tych osób do powrotu lub przesiedlania się do Polski. Zwiększamy wsparcie dla szkół za granicą uczących języka polskiego. Zapewnimy stypendia dla Polaków z zagranicy i osób pochodzenia polskiego podejmujących studia w Polsce, wsparcie dla osób osiedlających się w Polsce oraz szkolenia dotyczące zakładania i przenoszenia działalności gospodarczej”.
Zjednoczona Lewica	„Rozsądna polityka wobec imigrantów. Przyjmując imigrantów zarobkowych, powinniśmy kierować się sytuacją na polskim rynku pracy i kwalifikacjami zawodowymi osób chcących zamieszkać w Polsce. Otwarcie się na imigrantów jest uzasadnione trendami demograficznymi w ostatnich 25 latach. (...) Europa solidarna z uchodźcami i wobec nich. Polska powinna przyjmować osoby uciekające przed wojną, dbając jednocześnie o ich społeczną integrację i ochronę bezpieczeństwa publicznego. Koszty utrzymania uchodźców powinna ponosić Unia Europejska”.
Prawo i Sprawiedliwość	„Ze względu na istniejące zagrożenia (imperializm rosyjski, nielegalna migracja, terroryzm) Straż Graniczna zostanie wzmocniona i przekształcona w służbę o charakterze policyjno-wojskowym”. „Siłą Polski są Polacy rozsiani po całym świecie. W wymiarze narodowym, najważniejszym celem polityki zagranicznej zawsze będzie nakaz działania na rzecz naszych rodaków – w kraju i za granicą (...)”. „Szczególnie dużo wysiłku poświęcimy na wsparcie dla lokalnych polskich inicjatyw i mediów polonijnych oraz szkolnictwa w języku polskim (...)”. „Szczególną troską objęte zostaną także wszystkie miejsca polskiej pamięci rozsiiane po całym świecie (...)”. „Będziemy konsekwentnie i stanowczo egzekwować w rozmowach dwustronnych obowiązki przestrzegania praw polskich mniejszości narodowych (...)”. „Stworzymy mechanizmy stałej współpracy pomiędzy Polakami pozostającymi za granicą a Ojczyzną”.

Źródło: opracowanie własne.

Analiza programów wyborczych poszczególnych komitetów miała pozwolić na udzielenie odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

- 1) Czy kwestie polityki migracyjnej są obecne w programach wyborczych polskich ugrupowań politycznych?
- 2) Jak istotne miejsce w nich zajmują?
- 3) Jakie kwestie szczegółowe są poruszane w tym obszarze i czy można zaobserwować zmianę w tym zakresie na przestrzeni omawianego okresu?
- 4) Czy można wskazać kwestie/rodzaj podejścia charakterystyczny dla danego typu ugrupowań?

Zestawienie zebranego w wyniku kwerendy danych materiału zawiera tabela 1. Analiza zebranego materiału pozwala na postawienie następujących wniosków:

- 1) Kwestie polityki migracyjnej nie były obecne we wszystkich kampaniach prezydenckich i parlamentarnych po 1989 r. – nie poruszały ich chociażby oficjalne dokumenty ugrupowań w czasie kampanii prezydenckich z 2005 i 2010 r. oraz w czasie kampanii parlamentarnej w 2001 r. Trudno ocenić, dlaczego akurat w tych kampaniach główne ugrupowania nie zajmowały się polityką migracyjną. Należy jednak pamiętać, że wybory prezydenckie w 2005 r. zdominowane były z jednej strony silnie kwestiami zwalczania korupcji i „układu” oraz zarysowanym na lata podziałem na „Polskę liberalną” i „Polskę solidarną”, a kampania z roku 2010 – katastrofą smoleńską. Z kolei wybory parlamentarne z 2001 r., w wyniku których po czterech latach rządów prawicy zjednoczonej w AWS do władzy powróciła lewica, zdominowane zostały rozliczeniem czterech wielkich reform wprowadzanych po 1997 r. przez rząd Jerzego Buzka.
- 2) Poza ugrupowaniami reprezentującymi mniejszości zamieszkujące teren RP, które do momentu zmiany ordynacji wyborczej, sposobu rejestrowania komitetów wyborczych i wprowadzenia progów w wyborach próbowały swoich szans w wejściu do parlamentu, dla żadnego innego ugrupowania politycznego polityka migracyjna nie była kwestią nadrzędną i nie pojawiała się w programach wyborczych na pierwszych stronach. Na marginesie warto dodać, że różne ugrupowania widzą ją w różnych obszarach życia społecznego – np. PO w kampaniach z 2011 i 2015 roku w dziale „społeczeństwo i rodzina” pisała o planach stworzenia programów powrotowych dla unijnej migracji, podczas gdy PiS widział politykę migracyjną jako element aktywnej polityki zagranicznej (wobec Polonii), realizowanej poza granicami kraju chociażby poprzez programy wspomagające rozwój kultury i języka polskiego, polityki historycznej (oddanie sprawiedliwości tym, którzy kiedyś znaleźli się poza granicami państwa polskiego) czy bezpieczeństwa (nowe zadania i uprawnienia dla Straży Granicznej w związku ze wzrostem nielegalnych migracji). Odmiennie zagadnienie widziała Zjednoczona Lewica, która w 2015 r. z jednej strony apelowała o rozsądną

politykę wobec migrantów w kontekście demograficznych i gospodarczych potrzeb Polski, a z drugiej pisała o obowiązkach Europy (i Polski) wobec osób uciekających przed wojną i prześladowaniami politycznymi.

- 3) Programy wyborcze, tworzone przez polskie partie polityczne na potrzeby kolejnych głosowań, odnosiły się do tych kwestii, które były aktualnymi względem kolejnych elekcji problemami do rozwiązania przez rząd i parlament. W pierwszym okresie (lata 1990-1998) głównym zagadnieniem poruszonym w programach była kwestia zadośćuczynienia rodakom ze Wschodu, ale też, co ciekawe – w programach ugrupowań reprezentujących mniejszości zamieszkujące terytorium RP – problemy związane z ich funkcjonowaniem w Polsce oraz relacji rządu z krajem ich pochodzenia. W okresie drugim (1999-2005) nie widać istotnej zmiany podejścia – głównym tematem pozostaje stosunek wobec polskiej diaspory poza granicami kraju, w tym w szczególności ich praw (Karta Polaka). Brak odniesień do pozycji potencjalnych przyszłych emigrantów zarobkowych po akcesji do Unii (o UE wspomina w swoim programie kandydat na prezydenta w 2000 r. Jan Łopuszański mówiąc, że nie jest sprawiedliwe iż prościej będzie do Polski wjechać obywatelom innych państw Unii niż rodakom zza Bugu). W okresie trzecim (po 2006 r.) pojawia się podejście do polityki migracyjnej jako elementu polityki bezpieczeństwa (uszczelnienie granicy w programie PiS w 2015 r.), ale także wciąż obecny jest wątek zadośćuczynienia wobec Polaków na Wschodzie i ich repatriacji. Zdarza się, że prezentowany jest w zestawieniu z wątkiem relokacji uchodźców z obozów w Grecji i Włoszech (program PiS w 2015 r.). We fragmentach programów dotyczących wsparcia rodzin mowa jest (PiS, PO, SLD/ZL) o konieczności wspierania powrotów młodych emigrantów do Polski. Tylko Zjednoczona Lewica podnosi wprost problem uchodźców, niezwykle istotny w toczonej debacie, ale w programach praktycznie pomijany, a więc solidarności z uciekającymi przed wojną. W programie tego ugrupowania można też znaleźć istotny, acz osamotniony w porównaniu z pozostałymi programami wątek spojrzenia na imigrantów przez pryzmat potrzeb polskiej gospodarki.
- 4) W analizowanym materiale nie zaobserwowano podejścia do wybranych wątków polityki migracyjnej, które byłoby typowe tylko dla jednego ugrupowania (koalicji partyjnej). W kwestii zadośćuczynienia wobec Polaków na Wschodzie wszystkie partie, które do tego wątku się odnoszą, prezentują w zasadzie zbieżną postawę – trzeba im pomóc, w miarę możliwości repatriować, wspierać utrzymanie polskości (język, kultura) tam, gdzie mieszkają. I choć PiS będzie zapowiadało rozwijanie Karty Polaka, a PO zaproponuje jej zniesienie, to jest to spór na poziomie operacyjnym, nie strategicznym. U kandydatów i ugrupowań prawicowych zauważalna jest

tendencja do widzenia polityki migracyjnej w kategoriach polityki bezpieczeństwa (np. migranci jako zagrożenie dla obywateli RP), ale nie jest ono na tyle silnie wyeksponowane w analizowanych programach, aby traktować je jako widoczny trend. Nawet lewica tylko raz w analizowanym okresie zamieszcza w programie zapis mogący świadczyć o lewicowej wrażliwości na potrzebujących (chodzi o politykę wobec uchodźców w programie ZL z 2015 r.). Jedyne w przypadku ugrupowań/organizacji reprezentujących konkretne mniejszości zamieszkujące terytorium RP widać wyraźny trend do zajmowania się wyłącznie losem reprezentowanych wyborców (partie jednej sprawy).

Podsumowanie

Choć nie była obecna we wszystkich kampaniach wyborczych po 1989 r., polityka migracyjna stała się istotnym elementem partyjnych programów polskich ugrupowań politycznych ostatnich 25 lat. Sytuowana w obszarze polityki rodzinnej (społecznej), demograficznej, zagranicznej, historycznej, gospodarczej, wreszcie – w polityce bezpieczeństwa, na stałe weszła do zagadnień poruszanych w krajowych kampaniach wyborczych. Zapisy programów partyjnych w tym obszarze nie zawsze odzwierciedlają bieżącą dyskusję publiczną w kwestii zagadnień mieszczących się w tematyce polityki migracyjnej, są raczej powtarzaniem tego, co chcą usłyszeć polonijni wyborcy (jesteście dla nas ważni, będziemy się starali pomóc wam w powrocie do Polski), ale jest to dość typowe dla programów wyborczych w ogóle. Bez wątplenia więc warto jest prowadzenie dalszych badań i analiz w omawianym zakresie.

Abstract

Paulina Polko

Migration policy in programmes of polish political parties after 1989

Although migration policy wasn't the most important theme of election campaigns in Poland after 1989, different ways of understanding it, number of touched motives and classification as an element of foreign, social, historical or security policy makes it as an interesting subject of research. The article aims to present migration policy in programmes of polish political parties and their critical analysis.

Keywords: migration policy, immigrants, refugees, safety policy, migration policy

References

- Cześniak, M., *Zawartość programów polskich partii politycznych – zastosowanie metody MRG do ilościowej analizy treści*, [in:] *Wybory 2007. Partie i ich programy*, I. Słodowska, M. Dołbakowska (eds.), Warszawa 2011.
- Duszczyk, M., *Polska polityka imigracyjna a rynek pracy*, Warszawa 2012.
- Fiń, P., Legut, A., Nowak, W., Nowosielski, M., Schöll-Mazurek, K., *Polityka polonijna w ocenie jej wykonawców i adresatów*, „IZ Policy Papers” 2013.
- Kaczmarczyk, P., Okólski, M., *Polityka migracyjna jako instrument promocji zatrudnienia i ograniczania bezrobocia*, Warszawa 2008.
- Lesińska, M., Stefańska, R., Szulecka, M., *Załącznik 2.1. Rozwój polityki migracyjnej*, [in:], *Transformacja nieoczywista. Polska jako kraj imigracji*, A. Górny, I. Grabowska-Lusińska, M. Lesińska, M. Okólski (eds.), Warszawa 2010.
- Łodziński, S., Szonert, M., „Niepolityczna polityka”? *Kształtowanie się polityki migracyjnej w Polsce w latach 1989-2016 (kwiecień)*, „CMR Working Papers” 2016, nr 90/148.
- Matyja, R., Siewierska-Chmaj, A., Pędziwiatr K., *Polska polityka migracyjna. W poszukiwaniu nowego modelu*, Warszawa 2015.
- Stefańska, R., Szulecka M., *Rozwój polityki migracyjnej Polski: otwarcie granic – regulowanie imigracji – kontrolowane otwarcie*, „Biuletyn Migracyjny” 2014, nr 50.
- System partyjny i zachowania wyborcze: dekada polskich doświadczeń*, R. Markowski (red.), Warszawa 2002.
- Weinar, A., *Europeizacja polskiej polityki migracyjnej*, Warszawa 2006.

Paulina Polko – dr politologii, adiunkt w Katedrze Bezpieczeństwa i Zarządzania Kryzysowego na Wydziale Nauk Stosowanych Akademii WSB w Dąbrowie Górniczej. ORCID: 0000-0002-9770-7373

Ewa Pogorzała

Backlash?* – stan i wyzwania edukacji antydyskryminacyjnej w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem odmienności etnicznej

Uwagi wstępne

W następstwie tzw. kryzysu migracyjnego, w debacie publicznej i działaniach władz obserwujemy zjawisko dyskursywnego tworzenia zagrożeń związanych z odmiennością etniczną (sekurytyzacja)¹. Ma to swoje przełożenie na politykę państwa i praktykę administracyjną, także w obszarze edukacji. Następuje wyraźny regres w obszarze edukacji antydyskryminacyjnej, zarówno w edukacji formalnej (np. nauczanie o mniejszościach w nowej podstawie programowej, usunięcie zapisów o edukacji antydyskryminacyjnej z rozporządzenia w sprawie wymogów dla szkół) czy nieformalnej (ograniczenie środków finansowych na działania organizacji działających w obszarze antydyskryminacji i równego traktowania).

Główna hipoteza artykułu zakłada, iż od tzw. kryzysu migracyjnego obserwujemy wzrost incydentów o charakterze ksenofobicznym w szkołach, przy równoległym wycofywaniu treści i działań z zakresu edukacji antydyskryminacyjnej z systemu edukacji formalnej w Polsce. O ile do 2015 r. najwięcej kontrowersji wzbudzały treści związane z przeciwdziałaniem dyskryminacji ze względu na orientację seksualną oraz płeć, w tym z kategorią *gender*, a problematyka przeciwdziałania dyskryminacji ze względu na pochodzenie etniczne, w szczególności w odniesieniu do tzw. uznanych mniejszości, wydawała się obszarem najbardziej

* Artykuł stanowi poszerzoną wersję referatu zaprezentowanego w trakcie XXII Seminarium Śląskiego „*Sami swoi? Wielokulturowość we współczesnej Europie*”, 25-27 X 2017 r., Kamień Śląski.

¹ Patrz szerzej: E. Pogorzała, *Zjawisko backlash – sytuacja cudzoziemców w Polsce w kontekście sekurytyzacji odmienności etnicznej*, [w:] *Między tolerancją a niechęcią. Polityka współczesnych państw europejskich wobec migrantów i mniejszości*, A. Adamczyk, A. Sakson, C. Trosiak (red.), Poznań 2017, s. 271-283.

zaawansowanym², to po tzw. kryzysie migracyjnym obserwujemy zjawisko *backlash* także w tym obszarze. Dotyczy to nie tylko imigrantów, ale także mniejszości autochtonicznych, uznanych na mocy ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym.

Nauczanie o mniejszościach w systemie edukacji formalnej i działania na rzecz przeciwdziałania dyskryminacji rasowej i ksenofobii

Dotychczas szereg działań w zakresie edukacji antydyskryminacyjnej podejmowały organizacje pozarządowe. Prowadzono także monitoring edukacji antydyskryminacyjnej w systemie edukacji formalnej. W szczególności Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej opublikowało kilka raportów w tym zakresie o znamiennych tytułach: *Wielka nieobecna – o edukacji antydyskryminacyjnej w systemie edukacji formalnej* (2011), *Dyskryminacja w szkole – obecność nieusprawiedliwiona. O budowaniu edukacji antydyskryminacyjnej w systemie edukacji formalnej w Polsce* (2015), *Edukacja Antydyskryminacyjna. Ostatni dzwonek! O deficytach systemu edukacji formalnej w obszarze przeciwdziałania dyskryminacji i przemocy motywowanej uprzedzeniami* (2016)³. Od około dekady także w działaniach administracji zaczęła pojawiać się problematyka antydyskryminacji i równego traktowania, a pochodzenie etniczne było jednym z najszerzej uwzględnianych przesłanek w działaniach na rzecz przeciwdziałania dyskryminacji. Jednym z wątków tych działań była kwestia obecności edukacji o mniejszościach w szkołach. Problematyka nauczania o mniejszościach narodowych i etnicznych stanowiła wielokrotnie przedmiot dyskusji na posiedzeniach sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych. W przyjętej 6 I 2005 r. ustawie o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym zawarto zapis, iż ustawa reguluje sposób realizacji zasady równego traktowania osób bez

² Por.: E. Pogorzała, *Stan i wyzwania edukacji antydyskryminacyjnej w Polsce*, [w:] *Tolerancja i poszanowanie różnorodności warunkiem integracji społecznej*, H. Chałupczak. I. Kurzępa, E. Pogorzała (red.), Zamość 2014, s. 165-177.

³ *Wielka nieobecna – o edukacji antydyskryminacyjnej w systemie edukacji formalnej. Raport z badań*, M. Abramowicz (red.), Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej, Warszawa 2011; *Dyskryminacja w szkole – obecność nieusprawiedliwiona. O budowaniu edukacji antydyskryminacyjnej w systemie edukacji formalnej w Polsce*, K. Gawlicz, P. Rudnicki, M. Starnawski (red.), Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej, Warszawa 2015; *Edukacja Antydyskryminacyjna. Ostatni dzwonek! O deficytach systemu edukacji formalnej w obszarze przeciwdziałania dyskryminacji i przemocy motywowanej uprzedzeniami. Raport z badań*, M. Chustecka, E. Kielak, M. Rawluszko (red.), Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej, Warszawa 2016, http://www.tea.org.pl/userfiles/raporty/tea_raport_www_final.pdf (30 VI 2018).

względu na pochodzenie etniczne, a w polityce etnicznej państwa polskiego zaczęła być eksponowana kwestia działań na rzecz antydyskryminacji i równego traktowania⁴. W 2010 r. przyjęta została tzw. ustawa o równym traktowaniu⁵, a w ramach struktur rządowych powołano Pełnomocnika Rządu ds. Równego Traktowania.

Stopniowo włączano także problematykę imigrantów/cudzoziemców i szerzej równego traktowania i przeciwdziałania dyskryminacji ze względu na pochodzenie etniczne, narodowość czy kolor skóry w działania administracji publicznej. Problematyce przeciwdziałania dyskryminacji ze względu na pochodzenie etniczne dedykowany był w szczególności Krajowy Program Przeciwdziałania Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i związanej z nimi Nietolerancji 2004-2009, ale zadania w tym zakresie wpisane zostały także do Krajowego Programu na rzecz Równego Traktowania na lata 2013-2016.

Po wyborach z jesieni 2015 r. wskazuje się jednak na pewien regres w tym zakresie. Przede wszystkim powołanie Pełnomocnika Rządu do spraw Społeczeństwa Obywatelskiego i Równego Traktowania odebrane zostało przez część środowisk jako istotne przesunięcie akcentów w zakresie zadań tego podmiotu i próbę zmarginalizowania problematyki przeciwdziałania dyskryminacji w działaniach administracji rządowej⁶. Pojawił się także problem kontynuacji Krajowego Programu na rzecz Równego Traktowania na lata 2013-2016. Zarządzeniem nr 29 Prezesa Rady Ministrów z 13 IV 2015 r. powołano Zespół Monitorujący Krajowy Program Działań na Rzecz Równego Traktowania. Na drugą połowę 2016 r. planowano końcową ewaluację oraz wypracowanie rekomendacji do kolejnej edycji Krajowego Programu. Stan prac nad kontynuacją programu w kolejnych latach był przedmiotem zapytań ze strony Biura Rzecznika Praw Obywatelskich kierowanych do Pełnomocnika Rządu do spraw Społeczeństwa Obywatelskiego i Równego Traktowania⁷.

⁴ Por.: T. Browarek, E. Pogorzała, *Polityka etniczna Polski*, [w]: *Polityka etniczna współczesnych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, H. Chałupczak, R. Zenderowski, W. Baluk (red.), Lublin 2015, s. 365.

⁵ Ustawa z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania (Dz.U. 2010, nr 254, poz. 1700).

⁶ A. Dobrowolska, *PiS likwiduje Biuro Pełnomocnika ds. Równego Traktowania* [8 I 2016], <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1646606,1,pis-likwiduje-biuro-pelnomocnika-ds-rownego-traktowania.read> (30 VI 2018).

⁷ *Pismo Biura Rzecznika Praw Obywatelskich z 25 sierpnia 2016 r. do Pełnomocnika Rządu do spraw Społeczeństwa Obywatelskiego i Równego Traktowania*, [https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Pismo do Pełnomocnika w sprawie ewaluacji Krajowego Programu Działań na rzecz RT.pdf](https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Pismo%20do%20Pe%C5%82nomocnika%20w%20sprawie%20ewaluacji%20Krajowego%20Programu%20Dzia%C5%82a%C5%84%C5%82%20na%20rzecz%20RT.pdf) (30 VI 2018); *Pismo Pełnomocnika Rządu do spraw Społeczeństwa Obywatelskiego i Równego Traktowania do Biura Rzecznika Praw Obywatelskich z dnia 14 listopada 2016 r.*, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/odpowiedz_SORT.pdf (30 VI 2018).

Dużo kontrowersji wywołała także likwidacja – na mocy zarządzenia Prezesa Rady Ministrów z 27 IV 2016 r. – Rady do spraw Przeciwdziałania Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i związanej z nimi Nietolerancji⁸. Jej dalsze istnienie uznano za zbędne, bowiem – jak argumentowano – rada nie wykazała się żadnymi wymiernymi efektami swoich działań i był to *de facto* organ niefunkcjonujący⁹. Tymczasem w wystąpieniu RPO z 25 IV 2016 r. podkreślano, że funkcjonowanie takiej platformy umożliwia

koordynację pracy instytucji działających na rzecz przeciwdziałania mowie nienawiści i innym aktom nietolerancji, co jest potrzebne szczególnie w dobie aktualnego kryzysu migracyjnego i rosnącej w społeczeństwie fali niechęci czy wręcz wrogości wobec osób lub grup o różnym pochodzeniu narodowym bądź etnicznym czy wyznawców różnych religii¹⁰.

Pojawiały się także inne niepokojące wypowiedzi ze strony przedstawicieli władz. W lipcu 2016 r. duży rozgłos medialny zyskała sprawa petycji nauczycieli po wypowiedziach minister edukacji narodowej Anny Zalewskiej w sprawie mordu w Jedwabnem¹¹. W reakcji na swoistą atmosferę przyzwolenia na akty ksenofobii reprezentanci strony mniejszościowej zasiadający w Komisji Wspólnej Rządu oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych wystosowali stanowisko, w którym napisano, iż

mniejszości narodowe i etniczne w Polsce zdecydowanie sprzeciwiają się narastającej w ostatnim czasie fali nietolerancji naruszającej ich podstawowe prawa obywatelskie. Czyny takie budzą nasz sprzeciw nie tylko dlatego, że naruszają konstytucyjne gwarancje obywatelskie, prawa mniejszości narodowych, ale

⁸ *Odpowiedź na interpelację nr 3009 w sprawie zniesienia Rady do spraw Przeciwdziałania Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i związanej z nimi Nietolerancji* [30 VI 2016], <http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=1709BA7D> (30 VI 2018); *Rzecznik o likwidacji Rady do spraw Przeciwdziałania Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i związanej z nimi Nietolerancji* [6 V 2016], <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/rpo-w-sprawie-likwidacji-rady-do-spraw-przeciwdzialania-dyskryminacji-rasowej-ksenofobii-i-zwiazanej> (30 VI 2018).

⁹ *Pismo Ministra Cyfryzacji do RPO z 20 maja 2016 r.*, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Odp_MC_likwidacja_rady_ds_przeciwdzialania_dyskryminacji_25.05.2016.pdf (30 VI 2018).

¹⁰ *Wystąpienie do Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Ministra Cyfryzacji ws. przeciwdziałania mowie nienawiści i innym aktom nietolerancji* [25 IV 2016], <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/wystapienie-do-mswia-oraz-ministra-cyfryzacji-ws-przeciwdzialania-mowie-nienawisci> (30 VI 2018).

¹¹ J. Suchecka, *Nauczyciele przeciw manipulowaniu historią. Ostry list po słowach Zalewskiej, Szarka, Chrzanowskiego* [1 VIII 2016], <http://wyborcza.pl/1,75398,20483524,nauczyciele-przeciw-manipulowaniu-historia-ostry-list-po-slowach.html>; https://www.petycjeonline.com/list_otwarty_nauczycieli; <https://sprawiedliwi.org.pl/pl/aktualnosci/list-otwarty-nauczycieli-przeciwko-manipulowaniu-najnowsza-historia-polski> (30 VI 2018).

głównie dlatego, że budzą lęk u członków mniejszości narodowych i etnicznych, ale również obniżają poziom zaufania do państwa, którego są pełnoprawnymi obywatelami¹².

Z kolei posłowie Andrzej Kobylarz, Wojciech Bakun, Maciej Masłowski i Paweł Szramka z klubu Kukiz'15 wystosowali do Ministerstwa Edukacji Narodowej pytania „w sprawie placówek oświatowych na terenie RP realizujących program nauczania dla mniejszości narodowych”, wyrażając obawy o historyczną edukację w szkołach z językami mniejszości narodowych i podkreślając, iż nauka historii musi być w nich spójna z innymi placówkami w Polsce¹³.

„Odwrót” (?) od edukacji antydyskryminacyjnej w szkołach

Pojawia się pytanie, czy mamy do czynienia ze stopniowym wycofywaniem edukacji antydyskryminacyjnej ze szkół w ostatnich dwóch latach po wyborach z jesieni 2015 r.? W marcu 2016 r. wystosowane zostało pismo RPO w sprawie edukacji antydyskryminacyjnej, w którym wskazywano na nieprowadzenie lub niewłaściwe wdrażanie przez szkoły edukacji antydyskryminacyjnej oraz brak adekwatnej reakcji na występujące w środowisku szkolnym zjawiska dyskryminacji i przemocy motywowanej uprzedzeniami¹⁴.

Problematyczne może okazać się wycofywanie się instytucji publicznych, w szczególności Ministerstwa Edukacji Narodowej i Ośrodka Rozwoju Edukacji oraz szkół, ze współpracy z organizacjami pozarządowymi i ograniczanie działań w zakresie edukacji antydyskryminacyjnej. Z drugiej strony ograniczanie środków na integrację cudzoziemców przeznaczanych dla organizacji pozarządowych, w tym współpracujących ze szkołami i realizującymi działania z zakresu edukacji antydyskryminacyjnej¹⁵.

Dotychczas w szczególności Ośrodek Rozwoju Edukacji podejmował szereg projektów na rzecz przygotowania polskich szkół i kadry pedagogicznej w zakresie

¹² *Rosnie fala ksenofobii! Zdecydowany sprzeciw mniejszości narodowych i etnicznych* [17 IX 2016], <http://bialystok.wyborcza.pl/bialystok/1,35241,20705807,rosnie-fala-ksenofobii-zdecydowany-sprzeciw-mniejszosci-narodowych.html> (30 VI 2018).

¹³ M. Chołodowski, *Posłowie Kukiz'15 lustrują szkoły mniejszości narodowych* [20 X 2016], <http://bialystok.wyborcza.pl/bialystok/1,35241,20865655,poslowie-kukiz-15-lustruja-szkoly-mniejszosci-narodowych.html> (30 VI 2018).

¹⁴ *Pismo RPO do MEN z 17 marca 2016 r.*, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Do_MEN_ws_educacji_antydyskryminacyjnej_w_szkolach.pdf (30 VI 2018).

¹⁵ I. Dutkiewicz, *Klaus: Rząd przejmuje od NGO środki na cudzoziemców (wywiad)* [2 X 2017], http://wiadomosci.ngo.pl/wiadomosc/2120123.html?utm_source=v8_-_newsletter_-_wszystkie&utm_medium=email&utm_campaign=02.10.2017 (30 VI 2018).

edukacji międzykulturowej¹⁶. W czerwcu 2014 r. rozpoczął realizację projektu „Różnorodność w(śród) nas”, którego głównym celem jest zbudowanie Polskiej Ramy Kompetencji Międzykulturowych dla systemu oświaty. Stanowić ma ona kompleksowy system pojęć, celów, regulacji, programów kształcenia i doskonalenia kadry pedagogicznej oraz wskazówek dla szkół i środowiska okołoszkolnego, służących kształtowaniu kompetencji międzykulturowych uczniów wszystkich etapów edukacyjnych w ramach kształcenia formalnego¹⁷. W ramach projektu przetłumaczono na język polski publikację Rady Europy „Kompetencje międzykulturowe dla wszystkich”¹⁸. W 2016 r. nakładem Ośrodka Rozwoju Edukacji ukazała się publikacja „Kompetencje międzykulturowe. Materiały edukacyjne dla rad pedagogicznych”, będąca elementem wypracowania Polskiej Ramy Kompetencji Międzykulturowych w krajowym systemie edukacji¹⁹. Wydano także publikację dotyczącą uczenia się języka polskiego dzieci cudzoziemskich²⁰.

Najbardziej symptomatyczne fakty wskazujące na wycofywanie edukacji antydyskryminacyjnej ze szkół to kwestia (nie)obecności treści z obszaru edukacji antydyskryminacyjnej w nowej podstawie programowej²¹ oraz usunięcie zapisu o edukacji antydyskryminacyjnej z przepisów prawa oświatowego.

Wiele podmiotów, w tym Biuro RPO²², zwracało uwagę na nieobecność treści z zakresu edukacji antydyskryminacyjnej i praw człowieka w projektowanej pod-

¹⁶ Patrz szerzej: E. Pogorzała, *Polski system oświaty wobec wyzwań migracyjnych*, [w:] *Polityczne i społeczne aspekty wielokulturowości. Migracje i mniejszości*, A. Adamczyk, A. Sakson, C. Trościak (red.), Poznań 2016, s. 165-174.

¹⁷ <https://www.ore.edu.pl/wydzialy/rozwoju-kompetencji-spolecznych-i-obywatelskich/5150-ruszy-projekt-ronorodno-wrod-nas> (30 VI 2018).

¹⁸ http://www.coe.int/t/dg4/education/pestalozzi/Source/Documentation/Pestalozzi2_PO.pdf (30 VI 2018).

¹⁹ *Kompetencje międzykulturowe. Materiały edukacyjne dla rad pedagogicznych*, M. Rafalska (red.), Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2016, <https://www.ore.edu.pl/materiay-do-pobrania-55886/category/212-materiay-dot-edukacji-antydyskryminacyjnej-i-midzykulturowej?download=3701:kompetencje-międzykulturowe-materiały-edukacyjne-dla-rad-pedagogicznych> (30 VI 2018).

²⁰ M. Pamuła-Behrens, D. Sikora-Banasik, *Inteligencje wielorakie na zajęciach wczesnoszkolnych. Język polski dla uczniów cudzoziemskich*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2016, http://www.bc.ore.edu.pl/dlibra/info?forceRequestHandlerId=true&mimetype=application/pdf&sec=false&handler=pdf_browser&content_url=/Content/865 (30 VI 2018).

²¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz.U. 2017 poz. 356). Rozporządzenie weszło w życie z dniem 1 września 2017 r. Patrz w szczególności: zał. nr 2: „Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej”, s. 11-292.

²² *Założenia nowej podstawy programowej dotyczące edukacji o ochronie praw człowieka i przeciwdziałaniu dyskryminacji* [27 IV 2016], <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/założenia-nowej>

stawie programowej, zaś sama procedura jej opracowywania budziła liczne kontrowersje. Kwestia upublicznienia nazwisk osób, które ją przygotowały, stanowiła nawet przedmiot postępowania sądowego²³.

Protest organizacji pozarządowych wywołała także kwestia usunięcia zapisu o edukacji antydyskryminacyjnej z przepisów prawa oświatowego – konkretnie zapisu: „W szkole lub placówce są realizowane działania antydyskryminacyjne obejmujące całą społeczność szkoły lub placówki” z rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie wymagań wobec szkół i placówek. Ponad 80 organizacji podpisało list do Ministerstwa Edukacji Narodowej w tej sprawie²⁴.

Uwagi końcowe

Przywołane powyżej decyzje władz perspektywnie prowadzić mogą do szczątkowej obecności, a właściwie braku działań z zakresu edukacji antydyskryminacyjnej w systemie edukacji formalnej. Także działania organizacji pozarządowych ulec mogą znacznemu ograniczeniu w związku z brakiem środków na działania. Projekt powołania Narodowego Instytutu Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego oceniany był przez część środowisk jako próba przejścia kontroli nad organizacjami pozarządowymi²⁵, co skutkować mogłoby

podstawy-programowej-dotyczące-edukacji-o-ochronie-praw-człowieka-i-przeciwdziałaniu; https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Wystąpienie_RPO_dotyczące_podstawy_programowej.pdf; https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Odpowiedź_MEN_na_temat_edukacji_o_prawach_człowieka.pdf (30 VI 2018).

²³ K. Klinger, *Resort edukacji ma obowiązek upublicznić nazwiska ekspertów, którzy przygotowali podstawę programową dla nowych – ośmioletnich szkół. To decyzja wojewódzkiego sądu administracyjnego, który wczoraj zajmował się sprawą* [21 IX 2017], http://serwis.gazetaprawna.pl/edukacja/artykuly/1072460,autorzy-nowej-podstawy-programowej-wyrok-wsa.html?utm_source=mailing&utm_medium=bezpłatny&utm_campaign=21-wrzesnia-2017-r (30 VI 2018).

²⁴ <http://otwarta.org/wp-content/uploads/2017/07/List-do-MEN-ws.-edukacji-antydyskryminacyjnej.pdf>; patrz także: PiS wyrzuca edukację równościową ze szkół czy tylko potwierdza prawnie jej brak? [4 VII 2017], http://audycje.tokfm.pl/audycja/Post-Factum-Pawel-Sulik/134;Dzialania_antydyskryminacyjne_znikna_z_rozporzadzenia [5 VII 2017], http://www.oswiata.abc.com.pl/czytaj/-/artykul/dzialania-antydyskryminacyjne-znikna-z-rozporzadzenia?utm_source=SARE&utm_medium=email&utm_campaign=Ostatni_moment_by_zglosic_kandydata_do_konkursu_na_Super_Dyrektora;Odwrót_od_gender.Szkoły_nie_będą_już_zmuszane_do_prowadzenia_edukacji_„antydyskryminacyjnej” [5 VII 2017], <http://www.naszdziennik.pl/polska-kraj/184845,odwrot-od-gender.html>; A. Czarnacka, *Fabryka patriotów. PiS wyrzuca edukację antydyskryminacyjną ze szkół* [3 VII 2017], http://wyborcza.pl/osiemdziewiec/7,159012,22043484,fabryka-patriotow-pis-wyrzuca-edukacje-antydyskryminacyjna.html?utm_source=facebook.com&utm_medium=SM&utm_campaign=FB_Gazeta_Wyborcza (30 VI 2018).

²⁵ I. Dutkiewicz, *Narodowy Instytut Wolności. Czy jest się czego bać?* [26 IX 2017], <http://krytykapolityczna.pl/kraj/narodowy-instytut-wolnosc-i-czy-jest-sie-czego-bac/>; „Obawy wzmagają

całkowitym wstrzymaniem środków dla organizacji pozarządowych, działających w obszarze równego traktowania i przeciwdziałania dyskryminacji.

Pewne działania w zakresie edukacji antydyskryminacyjnej podejmował Związek Nauczycielstwa Polskiego²⁶. Podkreślano jednak ideologizację i upolitycznienie szkół oraz brak przestrzeni intelektualnej do prowadzenia takich działań w szkołach²⁷. Dodatkowo w projekcie rozporządzenia MEN w sprawie oceniania nauczycieli, skierowanym do Sejmu wraz z projektem ustawy o finansowaniu zadań oświatowych, jako jedno z kryteriów oceny zawarto „prezentowanie postawy moralnej i etyczne postępowanie nauczyciela”.

Doniesienia w kolejnym roku szkolnym, tj. 2017/2018, również wskazują na dalsze pogłębianie się procesu odwrotu od edukacji antydyskryminacyjnej

także doświadczenie wyniesione z ministerstw, w których odwoływane były konkursy, zapadały dziwne rozstrzygnięcia wbrew opinii ekspertów czy likwidowane były ciała konsultacyjne. Takie rzeczy zdarzały się także za poprzednich rządów, jednak nie na taką skalę. Od środków odcinane były również organizacje, które zajmują się sprawami, na które rząd patrzy niechętnie – takimi jak prawa kobiet, edukacja antydyskryminacyjna, wsparcie cudzoziemców, ochrona przyrody czy prawa mniejszości seksualnych”. Patrz także: *Rzecznik Praw Obywatelskich przedstawia opinie o rządowym projekcie ustawy o Narodowym Instytucie Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego* [14 VII 2017], <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/rzecznik-praw-obywatelskich-przedstawia-opinie-o-rzadowym-projekcie-ustawy-o-narodowym-instytucie> (30 VI 2018).

²⁶ Z wcześniejszych działań patrz np. publikacja *Czytanki o edukacji – dyskryminacja*, D. Obidniak (red.), Związek Nauczycielstwa Polskiego, Warszawa 2011, <http://www.znp.edu.pl/media/files/941683ee2916584f58d014830a0fa74c.pdf>; współorganizacja konferencji „Równa szkoła – szkoła bez dyskryminacji”, 25-26 V 2015 r., http://www.tea.org.pl/userfiles/file/program_rowna_szkola.pdf (30 VI 2018).; w 2017 r. – realizacja w partnerstwie z Fundacją na rzecz Różnorodności Społecznej projektu pt. „Nauczyciele na rzecz zapewnienia uchodźcom wysokiej jakości edukacji” („Teachers mobilise for the rights of refugees”), finansowanego ze środków Międzynarodówki Edukacyjnej http://www.znp.edu.pl/element/2969/Posiedzenie_Prezydium_ZG_ZNP_z_udzialem_prezesow_okregow_ZNP; uwzględnienie w programie Akademii Młodego Związkowca treści z zakresu edukacji antydyskryminacyjnej: dla młodych związkowców, <http://www.znp.edu.pl/media/files/9d8009bccfacbae211b901b5ce4bc696.docx> (30 VI 2018); np. Dyskryminacja w szkole, definicje i rozpoznawanie; Formy i metody radzenia sobie z dyskryminacją i mową nienawiści; Uchodźcy i obcokrajowcy – przykłady dobrych praktyk włączających.

²⁷ Por. np.: J. Nizinkiewicz, *Sławomir Broniarz: Szkoła ostro skręciła w prawo* [6 IX 2017], <http://www.rp.pl/Edukacja/309069887-Slawomir-Broniarz-Szkola-ostro-skrecila-w-prawo.html#ap-4> (30 VI 2018): „Czy obecna zmiana programowa prowadzi do upolitycznienia szkoły? Treść podstawy programowej wyraźnie wskazuje na to, że następuje odejście od szkoły autonomicznej, szkoły autorskiej, szkoły wolnej od lewicowych czy prawicowych tendencji na rzecz ostrego skrzywienia w prawo. Edukacja powinna być dobra. I to jest jedyny wyróżnik, który szkole powinien towarzyszyć, wszelkie przenoszenia akcentów w lewo czy w prawo zmierzają w prostej linii do ideologizacji. Wystarczy przeczytać wstęp do podstawy programowej, cele edukacyjne i wychowawcze, przyjrzeć się propozycjom programowym języka polskiego, historii, przygotowania do życia w rodzinie, a nawet biologii, żeby zauważyć silne akcenty polityczne będące odzwierciedleniem programu i polityki historycznej Prawa i Sprawiedliwości”.

w szkołach. W ramach inicjatywy Fundacji „Akcja Demokracja” skierowanej do środowiska nauczycielskiego z okazji Dnia Nauczyciela w październiku 2017 r., podkreślano, że prowadzenie edukacji antydyskryminacyjnej, równościowej, seksualnej będzie spoczywało na barkach odważnych pedagogów i pedagożek. Kampania polegała na wysłaniu życzeń i wyrazów wsparcia dla nauczycieli i nauczycielek podejmujących takie działania mimo – zdaniem inicjatorów kampanii – bezprecedensowego zideologizowania polskiej szkoły²⁸. Z kolei w listopadzie 2017 r. Związek Nauczycielstwa Polskiego domagał się od MEN podjęcia natchmiastowych działań na rzecz uwzględnienia edukacji antydyskryminacyjnej w nowej podstawie programowej kształcenia ogólnego. Wystąpienie związkowców motywowane było wydarzeniami na Marszu Niepodległości, na którym pojawiły się hasła rasistowskie i ksenofobiczne²⁹.

Z drugiej strony nasilała się aktywność organizacji przeciwnych edukacji antydyskryminacyjnej. W szczególności Instytut Ordo Iuris prowadził od czerwca 2017 r. kampanię „Chrońmy Dzieci”, której celem było monitorowanie działań organizacji prowadzących edukację antydyskryminacyjną w szkołach. W lutym 2018 r., w podsumowaniu tej akcji, Instytut podkreślał, że „rady rodziców w większości przypadków nie zostały nawet poinformowane o prowadzeniu zajęć w ich szkołach przez organizacje propagujące tzw. permissywny model edukacji seksualnej czy zajęcia antydyskryminacyjne”. Wskazywano także, że zgodnie z prawem oświatowym dyrektor może dopuścić działalność w szkole jakichkolwiek organizacji zewnętrznych wyłącznie po otrzymaniu pozytywnej opinii rady rodziców. Wymieniono z nazwy organizacje prowadzące zdaniem Instytutu taką działalność, jak również szkoły z nimi współpracujące³⁰. Z kolei kilka organizacji zdecydowało się na postępowanie sądowe przeciw Stowarzyszeniu Rodzin Wielodzietnych Warszawy i Mazowsza za naruszenie ich dóbr osobistych w liście skierowanym do szkół oraz MEN, w którym ostrzegało przed wprowadzeniem w szkołach edukacji antydyskryminacyjnej oraz tzw. kodeksów równego traktowania³¹.

²⁸ *Złóż życzenia nauczycielkom i nauczycielom*, https://dzialaj.akcjademokracja.pl/campaigns/284?utm_source=akcja&utm_medium=email&utm_campaign=blast2017-10-10 (30 VI 2018).

²⁹ *ZNP: konieczna edukacja antydyskryminacyjna w szkołach* [16 XI 2017], <https://www.prawo.pl/oswiata/znp-konieczna-edukacja-antydyskryminacyjna-w-szkolach,134914.html> (30 VI 2018).

³⁰ „Chrońmy dzieci!” *Podsumowanie kampanii*, O. Szczypiński (red.), Ordo Iuris Instytut na rzecz Kultury Prawnej, https://www.ordoiuris.pl/sites/default/files/inline-files/ChD_wyd_2.pdf; *Opinia rady rodziców potrzebna, by lekcję poprowadziła fundacja* [5 IV 2018], http://www.oswiata.abc.com.pl/czytaj/-/artykul/opinia-rady-rodzicow-potrzebna-by-lekcje-poprowadzila-fundacja?utm_medium=email&utm_source=WKPL_MSG_NSL_NPO-09-04-18-WKC0117018_EML&utm_campaign=WKPL_MSG_NSL_NPO-09-04-18-WKC01-17018_OTH (30 VI 2018).

³¹ P. Koźmiński, *Organizacje pozarządowe idą do sądu przeciw stowarzyszeniu rodzin wielodzietnych z powodu oskarżeń o „niszczenie psychiki, demoralizację i deprawację”* [6 IV 2018], <http://>

Podsumowując, spór wokół obecności treści z zakresu edukacji antydyskryminacyjnej w polskim systemie szkolnictwa będzie prawdopodobnie pogłębiał się. Zarysowuje się wyraźna linia podziału pomiędzy poszczególnymi organizacjami pozarządowymi, wśród nauczycieli oraz w społecznym otoczeniu szkół³². Jedną z zasadniczych kwestii jest to, jak brak działań w obszarze równego traktowania, w szczególności ze względu na pochodzenie etniczne, przełoży się na społeczny stosunek do praw mniejszości narodowych i etnicznych oraz cudzoziemców, sytuację uczniów z tych grup w szkołach oraz poziom ksenofobii, nietolerancji i rasizmu.

Abstract

Ewa Pogorzała

Backlash? – the state and challenges of anti-discrimination education in Poland with particular regard to ethnic otherness

The main aim of the article is to describe the state and challenges of anti-discrimination education in Poland and to analyse how it influences the rights of national and ethnic minorities and foreign pupils. The question, whether we deal with the backlash against anti-discrimination education in Poland has been preoccupying the experts and practitioners for some time. The application of specific anti-discrimination provisions in the education sector plays the key role in this regard. The irrefutable reality is of a retreat of the state in these areas that threatens its social role and has the result of inequalities, xenophobia, and intolerance. The central question then becomes – how might the backlash against anti-discrimination education affect the situation of national and ethnic minorities and foreigners and social attitudes towards these groups.

wyborcza.pl/7,75398,23233592,organizacje-pozarządowe-ida-do-sadu-przeciw-stowarzyszeniu-rodzin.html; *Idziemy do sądu w obronie równego traktowania. Tego wymagała nasza misja* [9 V 2018], <http://opinie.ngo.pl/wiadomosc/2177929.html>; *Ruch LGBT deprawuje dzieci* [23 XII 2016], <https://gpcodziennie.pl/59019-ruchlgbtdeprawujedzieci.html> (30 VI 2018).

³² Patrz np. deklaracje władz samorządowych: *Zero tolerancji – dla nienawiści. Wspólny front prezydentów* [23 I 2016], <http://wroclaw.wyborcza.pl/wroclaw/1,35771,19519169,zero-tolerancji-dla-nienawisci-wspolny-front-prezydentow.html>; *Prezydent Jacek Jaśkowiak wraz z prezydentami Gdańska, Warszawy i Białegostoku wdraża politykę „zero tolerancji”* [27 VI 2018], <http://poznan.wyborcza.pl/poznan/7,36001,23603488,prezydent-jacek-jaskowiak-wraz-z-prezydentami-gdanska-warszawy.html> (30 VI 2018).

Keywords: anti-discrimination education, national and ethnic minorities, foreigners, Poland

References

- Browarek, T., Pogorzała, E., *Polityka etniczna Polski*, [w:] *Polityka etniczna współczesnych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, H. Chałupczak, R. Zenderowski, W. Baluk (eds.), Lublin 2015.
- Dyskryminacja w szkole – obecność nieusprawiedliwiona. O budowaniu edukacji antydyskryminacyjnej w systemie edukacji formalnej w Polsce*, K. Gawlicz, P. Rudnicki, M. Starnawski (eds.), Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej, Warszawa 2015.
- Edukacja Antydyskryminacyjna. Ostatni dzwonek! O deficytach systemu edukacji formalnej w obszarze przeciwdziałania dyskryminacji i przemocy motywowanej uprzedzeniami. Raport z badań*, M. Chustecka, E. Kielak, M. Rawłuszko (eds.), Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej, Warszawa 2016.
- Kompetencje międzykulturowe. Materiały edukacyjne dla rad pedagogicznych*, M. Rafalska (ed.), Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2016.
- Pamuła-Behrens, M., Sikora-Banasik, D., *Inteligencje wielorakie na zajęciach wczesnoszkolnych. Język polski dla uczniów cudzoziemskich*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2016.
- Pogorzała, E., *Polski system oświaty wobec wyzwań migracyjnych*, [in:] *Polityczne i społeczne aspekty wielokulturowości. Migracje i mniejszości*, A. Adamczyk, A. Sakson, C. Trościak (eds.), Poznań 2016.
- Pogorzała, E., *Stan i wyzwania edukacji antydyskryminacyjnej w Polsce*, [in:] *Tolerancja i poszanowanie różnorodności warunkiem integracji społecznej*, H. Chałupczak, I. Kurzępa, E. Pogorzała (eds.), Zamość 2014.
- Pogorzała, E., *Zjawisko backlash – sytuacja cudzoziemców w Polsce w kontekście sekurytyzacji odmienności etnicznej*, [in:] *Między tolerancją a niechęcią. Polityka współczesnych państw europejskich wobec migrantów i mniejszości*, A. Adamczyk, A. Sakson, C. Trościak (eds.), Poznań 2017.
- Wielka nieobecna – o edukacji antydyskryminacyjnej w systemie edukacji formalnej. Raport z badań*, M. Abramowicz (ed.), Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej, Warszawa 2011.

Ewa Pogorzała – dr politologii, wykładowczyni w Zakładzie Politologii w Instytucie Nauk Społecznych Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Szymona Szymonowica w Zamościu. ORCID: 0000-0003-4655-4415

MATERIAŁY I SPRAWOZDANIA

Makoto Hayasaka

Japońskie badania nad historią Europy Środkowo-Wschodniej ze szczególnym uwzględnieniem współczesnej historii Polski

Na początku chciałbym podkreślić, że Japonia w kontekście światowym nie jest już dla Polaków państwem ani wyjątkowym, ani egzotycznym, ani też dalekim. Od niedawna otwarte zostało bezpośrednie połączenie lotnicze Warszawa-Narita (Tokio), na które składają się trzy loty tygodniowo, w wyniku których dociera do nas wielu podróżników a informacje na temat życia codziennego w Polsce pojawiają się regularnie w telewizji oraz na japońskich stronach internetowych. Wiemy zatem dobrze, co się dzieje w Polsce. Jednakże na ogół informacje te mają charakter powierzchowny i zawierają stereotypowe obrazki z tej części Europy, które czasami są przejawione i stanowią pożywkę dla programów rozrywkowych. Trzeba przeciwdziałać temu obrazowi za pomocą pogłębionych analiz i wyważonych sądów.

Niniejszy artykuł koncentruje się na historii Polski widzianej z perspektywy badacza cudzoziemskiego. Ponieważ Japonia i Polska są geograficznie od siebie odległe, historyczna perspektywa nie pomaga w wyborze najistotniejszych momentów z historii Polski, które byłyby zrozumiałe dla japońskiego czytelnika. Taką szansę stwarza rok 2018. Na rok ten przypada w Polsce setna rocznica odzyskania niepodległości a w Japonii sto pięćdziesiąta rocznica rozpoczęcia procesu głębokich przemian społecznych, politycznych, gospodarczych i kulturowych. Jest to rocznica gruntownej modernizacji Japonii na wzór zachodni, nazywanej restauracją lub rewolucją Meidzi (*Meiji-ishin*, *ishin* znaczy dosłownie „sanacja”), zapoczątkowanej w 1868 r., w wyniku której zaszło wiele fundamentalnych zmian w społeczeństwie Japonii. Rocznice tę planujemy uczcić poprzez przypomnienie wielu poglądów politycznych, od prorządowych do przeciwstawnych im poglądów antypaństwowych dotyczących tego procesu. W kręgu naukowców i publicystów analizować będziemy wiele zagadnień, poczynając od aspektów gospodarczych po społeczno-kulturowe.

Choć wartość przeprowadzonych reform w czasie rewolucji Meidzi czasami można uznać za kontrowersyjną, wciąż nie tracą one na swojej aktualności. Prowadzona w Japonii dyskusja toczy się zawsze wokół skutków ujemnych i pozytywnych, które przyniosła ona ze sobą oraz wokół prądów ideowych, którym dała początek, wyznaczyła kierunki oraz zakresiła cele dla przyszłych pokoleń.

Generalnie rzecz biorąc, w naszej historiografii klasycznej rewolucja Meidzi była traktowana jako etap przejściowy pomiędzy systemem feudalnym (rządy rodu Tokugawa, 1603-1868) a nowoczesnym systemem politycznym, który po rewolucji tej nastał w Japonii. Rządy rodu Tokugawa stanowią do dziś punkt sporu o to, czy były one w istocie systemem feudalnym, czy ustrojem konfederacyjnym w okresie władzy szogunów, lub też przejściowym etapem absolutyzmu biurokratycznego. Znane Polakom pojęcie szogun, oznaczające dziedziczny tytuł wojskowy władcy Japonii, można odnieść do pozycji hetmana na Ukrainie. Używając historycznej analogii można przyjąć, że Kraków to władza królewska w stosunku do kozaczyzny zaporozkiej, czyli centrum na zachodzie w stosunku do prowincji na wschodzie.

Do problemu tego odnosił się częściowo wpływowy marksistowski nurt japońskiej nauki historycznej, opartej na liniowym (jednokierunkowym) rozwoju dziejowym. Obecnie japońska nauka historyczna, po utracie przez marksistowską naukę historyczną dotychczasowego prestiżu, stara się zamieniać dotychczasową interpretację procesów dziejowych doszukując się początków nowoczesności w okresie przedmodernizacyjnym, podkreślając te jej pierwiastki, które budowały fundamenty pod rewolucję Meidzi. Na podstawie takiej interpretacji przyjmujemy, że na proces tworzenia nowoczesnego narodu japońskiego złożyło się wiele elementów kulturowych, regionalnych, a może etnicznych, politycznych, gospodarczych, społecznych oraz ideowych, a proces ten zachodził stopniowo.

Przeglądając niektóre wątki problemowe związane z obchodami 2018 r. doszedłem do wniosku, że przebieg naszej historycznej modernizacji porównać można do polskich ruchów powstańczych w XIX w. Mam tutaj na myśli kolejne ruchy powstańcze, oczywiście głównie powstanie styczniowe, które uważam za punkt zwrotny w tworzeniu świadomości narodowej Polaków. Profesor Stefan Kieniewicz, wybitny polski historyk i znawca XIX w., zauważał np. podobieństwo dążeń wywoleńczych Włochów (*Risorgimento*) i Polaków XIX w.¹ Jestem przekonany, że wspólne cechy w dążeniu do stworzenia nowoczesnego narodu moglibyśmy znaleźć nie tylko u Polaków i Włochów, ale także i u Japończyków. Choćby dlatego, że zarówno nasze, jak i polskie dzieje nowożytne, nie przebiegały poza głównym nurtem historii powszechnej.

¹ S. Kieniewicz, *L'Italie et l'insurrection polonaise de 1863*, Wrocław 1975; idem, *La pensée de Mazzini et le mouvement national slave*, Roma 1974.

Za przykład mogą tu posłużyć słynne przygody Maurycego Beniowskiego z końca wieku XVIII, które w Japonii są doskonale znane². Podczas podróży po Japonii znad brzegów Oceanu Spokojnego Beniowski napisał po niemiecku list do kapitana holenderskiego w siedzibie handlowej w Nagasaki, ostrzegając, że Rosja przygotowuje się do zaatakowania Japonii. Kapitan ten pospiesznie przesłał tę wiadomość do Edo (obecnie Tokio), ówczesnej stolicy Japonii, do władcy z rodu Tokugawa. Pojawił się jednak potężny problem z jego tłumaczeniem, bo nikt po stronie japońskiej nie znał niemieckiego. W swoim liście Beniowski podpisał się jako *Von Beniowski*, ale japońscy tłumacze nie tylko tego podpisu nie zrozumieli, ale i przekazali do władzy Tokugawy, tłumacząc *Van Beniowski* po holendersku jakby na *Han-pengorou*. W języku japońskim *Hanpen* oznacza rodzaj ludowych „placków”, podawanych w prostych restauracjach-barach. Polskie placki to smażone ziemniaki, japońskie natomiast zrobione są z ryb morskich i gotowane są w gorącej wodzie.

Mimo że ta sprawa była tajemnicą państwową, stała się znana opinii publicznej. Postać *Han-pengorou* spopularyzował japoński szlachcic Shihei Hayashi, który opublikował broszurę zatytułowaną *Kaikoku Heidan* [Obrona morskiego kraju]³, w której ostrzegał przed niebezpieczeństwem nadciągającym od północy, czyli od strony Rosji, przywołując w tym kontekście zapomnianą osobę Beniowskiego. Choć autor został natychmiast aresztowany, broszura jego zwróciła uwagę na konieczność stworzenia „polityki północnej” zorientowanej na Rosję. Działania na tym kierunku podjął natychmiast rząd rodu Tokugawa wysyłając kolejne ekspedycje m.in na Hokkaido, Wyspy Kurylskie i Sachalin. W ten oto sposób Maurycy Beniowski zaistniał w świadomości naszej feudalnej elity politycznej, mimo że przez długi czas zupełnie nie wiedziano, kto się krył pod tym nazwiskiem.

Bardzo długo nie było wiadomo, kim był ów *Han-pengorou*. Z postacią tą zetknął się dopiero w XX w. pewien japoński historyk przypadkiem, w czasie swych studiów w Europie w okresie międzywojennym. Dobrze przygotowany do badań źródłoznawczych według europejskiej metodologii, ze znajomością kilku języków obcych (co było wyjątkowe w tym czasie wśród historyków japońskich zajmujących się historią własnego kraju), po powrocie do kraju przebadał on gruntownie archiwa. Wynikiem tych badań był wniosek, że owym tajemniczym *Han-pengorou* był właśnie Maurycy Beniowski.

Warto tu jeszcze przytoczyć inną postać przewijającą się przez polską historię. Chodzi o Michała Czajkowskiego (Sadyka paszę), wysłannika księcia Adama Czartoryskiego do Turcji, założyciela agencji wschodniej. Dostrzegamy tu pewne

² S. Mizuguchi, J. Numata, *Benyofusuki Koukai-ki* [Wyprawa Maurycego Beniowskiego do Japonii], Tokio 1970.

³ S. Hayashi, *Kaikoku Heidan* [Obrona morskiego kraju], b.m.w. 1787-1791.

podobieństwa do wydarzeń w Japonii na początku epoki Meidzi. Choćby słynny przykład rolniczej kolonii Adampol (dzisiaj Polonezköy), założonej przez Czajkowskiego w Azji Mniejszej. Stworzył on tu osadę złożoną z jeńców i uciekinierów z armii rosyjskiej walczącej na froncie kaukaskim, a także z miejscowych ochotników, Bułgarów i Serbów oraz Tatarów i starowierców. W tym samym czasie, w nowożytnej historii Japonii miał miejsce podobny przypadek na dzikiej wówczas wyspie Hokkaido. Jej kolonizację rozpoczęła zdeklasowana szlachta, zorganizowana w sposób podobny do kozackiego legionu Czajkowskiego. Jego działania miały na celu nie tylko ustanowienie stałej obecności wojskowej na tej wyspie z myślą o obronie przed zagrożeniem rosyjskim, ale również ochrona zdeklasowanej szlachty. Ta próba była zapewne wynikiem bardzo racjonalnej decyzji politycznej i przypomina rozmieszczenie pułków kozackich wokół Irkucka, stanowiącego ośrodek administracyjny i wojskowy Imperium Rosyjskiego we wschodniej Syberii. Gubernatorstwo Irkucka było niewątpliwym wzorem dla władz Hokkaido w Sapporo, zwanych *Kaitaku-shi* [Gubernatorstwo kolonizacji]. Pod jego kierunkiem stworzono *Tondenhei* [pułk żołnierzy kolonizacji], czyli nasz odpowiednik kozaczyzny na terenie całej, wówczas dzikiej wyspy Hokkaido. Wiedzy na temat *Tondenhei* japońska edukacja historyczna dostarcza już poziomie 5-6 klasy szkoły podstawowej. Owocne dla historyka mogą być porównania podobieństw i doświadczeń działań Polaków, Japończyków i Rosjan, mimo że nie mieliśmy wówczas żadnych bezpośrednich kontaktów.

Zgadzam się z powszechną opinią, że wojna krymska zmieniła międzynarodowy układ polityczny. Zaraz po jej zakończeniu słynny polski bohater narodowy, Ludwik Mierosławski, wydał drukiem książkę pt. *De la Nationalité polonaise dans l'équilibre européen* (Paryż 1856), która wśród emigracji polskiej odbiła się głośnym echem. Głosił w niej konieczność popierania polityki zagranicznej francuskiego cesarza Napoleona III, wychodzącej naprzeciw oczekiwaniom narodowych ruchów wyzwoleniczych. Mierosławski, który był gorącym wyznawcą kultu napoleońskiego, zamierzał odbudowę państwa polskiego oprzeć na idei republikańskiej⁴. W okresie swojej młodości, która przypadła na późne lata 30. XIX w., Mierosławski utrzymywał ściśle kontakty z Giuseppem Mazzinim, którego myśl polityczna realizowana w radykalnym ruchu „Młodych Włoch” zmotywowała go do utworzenia „Młodej Polski”⁵. Przypuszczam też, że na tle dalszego rozwoju ideowego „Młodych Włoch” narodziły się ruch „Młodoturków” (1876) i „Młode Chiny” (1915)⁶. W rezultacie wojny francusko-pruskiej i zjednoczenia Niemiec

⁴ L. Mierosławski, *De la nationalité polonaise dans l'équilibre européen*, Paris 1856; por. M. Żychowski, *Ludwik Mierosławski 1814-1878*, Warszawa 1963.

⁵ Por. S. Sokołowska, *Młoda Polska z dziejów ugrupowań demokratycznych Wielkiej Emigracji*, Warszawa 1872.

⁶ H. Kohn, *Prophets and Peoples. Studies in Nineteenth Century Nationalism*, New York 1947, s. 77-104.

pod hegemonią Prus, kiedy nadzieja na pomoc ze strony Napoleona III ostatecznie upadła, większość emigrantów polskich utraciła nadzieję na pomoc Francji w uzyskaniu przez Polskę niepodległości.

U boku Michała Czajkowskiego w czasie wojny krymskiej na Wschodzie, absolwent uniwersytetu w Kijowie, etnograf i historyk Franciszek Duchiniński, propagował rasistowską tezę podkreślającą ścisłe związki krwi aryjskiej tylko dwóch narodów – polskiego i rusińskiego. Stojąc na gruncie pseudonaukowym, Duchiniński nie uznawał słowiańskości Rosjan i wiązał ich etniczne korzenie z ludami koczowniczymi pochodzącymi ze środkowowschodniej Azji. Według niego kotlina Dniepru jest cywilizacyjną, a nawet etniczną granicą pomiędzy Wschodem (Azją) a aryjską Europą⁷. W tym kontekście Duchiniński dał teoretyczną podbudowę i stał się pionierem rasizmu, który ujawnił się podczas wojny krymskiej, a później odcisnął ogromne piętno na rozwoju ideologii rasistowskiej w okresie imperializmu.

Warto wymienić tu jeszcze inną postać, Konstantego Borzęckiego, który pod wodzą Mierosławskiego brał udział w powstaniu wielkopolskim w 1848 r. Po jego upadku Borzęcki wyemigrował do Francji, a następnie wyjechał do Sztambułu i rozpoczął działania pod wodzą najpierw Czajkowskiego, by z czasem ulec silnemu wpływowi rasistowskich koncepcji Duchinińskiego. Borzęcki odchodził powoli od grona emigrantów polskich i wstąpił do pracy w sztabie generalnym armii osmańskiej. Po przejściu na islam Borzęcki przyjął imię Mustafy Dżelaledina Paszy. W 1867 r. opublikował on książkę pt. *Les Turque anciens et modernes* (Constantinople 1867), w której uznał Turków za szczerp protoaryjski, tworząc koncepcję turko-aryjskości, na podstawie której formułował tezę o konieczności umacniania państwowości imperium osmańskiego przeciwko panslawistycznym wpływom caratu na Bałkanach⁸. Według jego koncepcji narody zamieszkujące imperium osmańskie powinny przede wszystkim uszanować władzę sułtana. Jest rzeczą interesującą, że Borzęcki w swej książce idealizował polską demokrację szlachecką i uważał ją za idealny wzór systemu parlamentarnego, który trzeba wprowadzić na drodze reform do systemu politycznego Turcji. Tu trzeba jednak podkreślić, że zbyt mocno zapatrzony był w cechy dawnego sarmatyzmu i błędnie identyfikował go z prototypem nowoczesnego republikanizmu. W swojej koncepcji turko-aryjskości Borzęcki stawiał polską szlachtę na równi z spahisami –

⁷ Por. A.F. Grabski, *Na manowcach myśli historycznej. Historiozofia Franciszka H. Duchinińskiego*, [w:] idem, *Perspektywy przeszłości*, Lublin 1983, s. 221-278; F. Duchiniński, *Question d' Orient*, Constantinople 1853; idem, *La Moscovie et la Pologne*, Constantinople 1855.

⁸ Mustapha Djelaledin Pacha (K. Borzęcki), *Les turcs anciens et modernes*, Constantinople 1869; szerzej owamawiano, por. D. Kołodziejczyk, *Whose Nations? Mustafa Djelaledin between Ottomanism and Turkism*, [w:] *Crimean War 1853-1856. Colonial Skirmish or Rehearsal for World War? Empires, Nations, and Individuals*, J. Borejsza (red.), Warszawa 2011, s. 115-128; por. J. Łątka, *Pasza z Lehistanu. Mustafa Dżelaledin (Konstanty Borzęcki)*, Kraków 1993.

tureckim stanem rycerskim, przyznając mu rolę kierowniczą w przyszłym modelu społeczeństwa nowoczesnej Turcji. W tym ujęciu koncepcja jego przypomina wariant ideologii Mierosławskiego, który nigdy nie porzucił tradycji demokracji szlacheckiej.

Chociaż nie jest wiadomo, czy koncepcja Borzęckiego legła u podstaw utworzenia ruchu „Młodo Turków” (Paryż 1867), ideolog pan-turanizmu (lub pan-turkizmu) Yusuf Akçura podczas Międzynarodowego Kongresu Historyków w Warszawie w 1930 r., w swoim referacie wspominał, że Kemal Atatürk, pierwszy prezydent nowoczesnej Turcji, studiował bardzo systematycznie, dosłownie z ołówkiem w ręku, dzieło Borzęckiego. Wzmianka ta świadczy o tym, że wpływ polskich emigrantów na turecką myśl polityczną, w szczególności Czajkowskiego, Duchinińskiego i Borzęckiego, był niewątpliwie wielki⁹. Ale historia jest pełna paradoksów. Nowoczesna Turcja ma na swoim koncie ludobójstwo Ormian, a obecnie przesładuje Kurdów.

Znane są różne implikacje przedsięwzięć Romana Dmowskiego i Józefa Piłsudskiego, podejmowanych z japońskim sztabem generalnym podczas wojny rosyjsko-japońskiej¹⁰. Warto przypominać jeszcze jeden element relacji obu stron. W wojnie polsko-sowieckiej w latach 1919-1920 japoński sztab generalny wnikliwie obserwował przebieg wojny i przekazywał poufne okólniki oficerom wyższej rangi¹¹.

Ogólnie rzecz biorąc, od czasu rewolucji Meidzi (*Meiji Ishin*) w japońskim środowisku akademickim trwała – jak się wydaje – silna konfrontacja polityczna orientacji monarchistycznej (*Kokken-ha*) i republikańskiej (*Jiyuuminken-ha*) wokół zagadnienia strategii państwowości lub planowania konstytucyjnego. Można ją łatwo zestawić ze sporem między konstytucjonalizmem monarchicznym a ruchem republikańskim w historiografii zachodnioeuropejskiej XIX w.¹². Jednakże orientacja republikańska była w zasadzie odrzucana przez japońskie środowisko akademickie. W kręgach pozaakademickich jej liderom udało się nawiązać kontakty z przywódcami republikańskimi, takimi jak Giuseppe Mazzini czy Lajos

⁹ Aktcoura Oglou Yousouf Bey, *L'oeuvre historique de Mustapha Djelalettin Pacha et ses points de vue sur l'histoire des Turcs. Resumés des Communications présentées au Congrès*, t. II, Varsovie 1933, s. 233-236; S. Kieniewicz, *La Turquie et l'indépendance de la Pologne au XIXe siècle*, „Belleten” 1983, vol. 47, nr 186, s. 545-562.

¹⁰ H. Bando, *Po-rando-jin to Nichiro-Sensou* [Polacy wobec wojny rosyjsko-japońskiej], Tokio 1995.

¹¹ Idem, *Yo-roppa. Po-rando. Rosia. 1918-1921* [Europa. Poland. Russia, 1918-1921], Tokio 2008, s. 199; por. H. Какулин, В. Меликов, *Война с белополяками*, Москва 1925, przekład japoński: *Soha-Sennshi* [Wojna polsko-sowiecka], t. I-II, Tokio 1934 i 1941.

¹² Y. Fukuzawa, *Bunmeiron-no Garyaku* [Zarys o cywilizacji], Tokio 1875; por. M. Maruyama, *Nihon-Seiji-shisoushi Kenkyuu* [Studia o myśli politycznej w Japonii], Tokio 1952. Maruyama podkreślał wyraźny wpływ ideowy Francois Gizota na nasze kierunki polityczne w okresie Meidzi.

Kossuth, których działalność przedstawiano w Japonii jako historię bohaterów europejskiego ruchu republikańskiego¹³. Po drugiej wojnie światowej japońska orientacja republikańska została szybko odbudowana i szeroko zaakceptowana nawet w środowisku akademickim, choć jednocześnie została przesiąknięta socjalistyczną myślą polityczną.

Katedry historii Europy na wydziałach humanistycznych uniwersytetów w Japonii zostały podzielone na trzy kierunki: historia ustroju parlamentarnego w Wielkiej Brytanii, historia niemieckiego systemu prawnego oraz historia rewolucji francuskiej. Historia pozostałych narodów i grup etnicznych w Europie Środkowo-Wschodniej i na pozostałych peryferiach Europy była całkowicie pomijana i traktowana tak, jakby nie miała ona żadnego znaczenia. Gdy badaliśmy politykę rządu Meidzi, stało się oczywiste, że historykom powierzono misję dopasowania się do służby na rzecz wzmocnienia państwa i odparcia agresji wielkich mocarstw.

Interesujący jest przypadek japońskiego historyka z czasów powojennych, profesora Shigeto Toriyamy, który stał się pionierem badań nad Słowiańszczyzną i Rosją. Czasy drugiej wojny światowej były trudne dla jego badań historycznych. Samodzielnie opanował język rosyjski i napisał rozprawę pod tytułem *Rosja a Europa. Wzajemność słowiańska a panslawizm. Wokół ideologii N. Ja. Danilewskiego*. Jego praca została opublikowana w języku japońskim w 1949 r. Prawidłowo przeanalizował i wyjaśnił różnice oraz relacje pomiędzy rosyjskim panslawizmem i poszczególnymi narodami słowiańskimi¹⁴, co robi wrażenie nawet w świetle dzisiejszego stanu wiedzy. Po wojnie profesor Toriyama dystansował się od wpływów marksistowskich i trzymał się z dala od ideologicznych sporów obozu lewicowego, prowadząc poważne badania naukowe. W swoim artykule *P.N. Milukow a Szkoła Prawnicza historyków rosyjskich w XIX w.*, opublikowanym w 1968 r., profesor Toriyama słusznie zauważył, że dziewiętnastowieczni historycy rosyjscy zamierzali stworzyć silną ideologię państwowotwórczą i uznawali to za ostateczny cel swoich badań. Tendencję taką dostrzegał on również u historyków sowieckich, odwołujących się do marksizmu-leninizmu¹⁵. Trzeba dodać, że według profesora Toriyamy, twórczego wysiłku wypracowywania ideologii państwowotwórczej wyraźnie brakowało także w świadomości politycznej dziewiętnastowiecznych Polaków. Jego twierdzenie opierało się jednak tylko na polskiej tradycyjnej historiografii Joachima Lelewela, przywódcy ruchu republikańskiego czy narodowo-wyzwoleńczego Wielkiej Emigracji. W takiej sytuacji oczywiste jest, że profesor Toriyama nie mógł odnieść się do orientacji monarchistycznych w historiografii

¹³ S. Tokai (S. Shiba), *Kijin no kiguu*, Tokio 1885.

¹⁴ S. Toriyama, *Roshia to Yo-roppa, suravushugi to han-suravushugi* [Rosja a Europa, wzajemność słowiańska a panslawizm], Tokio 1949.

¹⁵ Idem, *Pe-Enu-Milyukofu to Roshia Kokka-Gakuha* [P.N. Milukow a Szkoła Prawnicza historyków rosyjskich w XIX w.], „Slavu-Kenkyuu” [Studia Słowiańskie] 1968, nr 12.

polskiej, takich jak ideologia Hotelu Lambert, koncepcji twórców historycznej szkoły krakowskiej, w tym także Michała Bobrzyńskiego. Niestety, jego wiedza dotycząca nowożytnej historii Polski ograniczała się jedynie do ruchu narodowowyzwoleńczego, czyli do szkoły lelewelowskiej.

W Japonii po drugiej wojnie światowej wielu historyków chętnie przyjmowało marksistowską metodologię i stosowało w naukach historycznych doktrynę leninowską. W tym kontekście narodziła się tzw. „demokratyczna historiografia powojenna”. Młodzi historycy, należący do zwolenników stronnictwa marksistowskiego, skupiali się wtedy wokół profesora Bokuo Eguchiego, przywódcy całej lewicy, rzecznika stosowania dla opisu historii Europy Środkowej i Wschodniej koncepcji ruchu narodowowyzwoleńczego¹⁶. Opublikował on w języku japońskim pracę pt. *Studium nad wiekiem imperializmu*, opierając się na słynnym dziele Jewgeniego Tarlego, historyka rosyjskiego i sowieckiego, pt. *Wojna krymska* (Moskwa 1961)¹⁷. Jak wiadomo, Tarle kierował badaniami naukowymi z zakresu historii dyplomacji przed rewolucją październikową, a także w okresie sowieckim i cieszył się wówczas poparciem samego Stalina. W okresie międzywojennym utrzymywał on kontakty naukowe z polskim historykiem Marcelem Handelsmanem, zamordowanym przez Niemców w czasie drugiej wojny światowej. Pozostawił on rękopis monografii zatytułowanej *Adam Czartoryski*, która została wydana pod redakcją Stefana Kieniewicza w latach 1948-1950¹⁸. Profesor Eguchi w swojej pracy *Studium nad wiekiem imperializmu* przedstawił jego syntetyczny obraz, przesiąknięty marksistowską interpretacją, która miała wielki wpływ na młodych historyków w ówczesnej Japonii.

Inny japoński historyk Hiroshi Bando, uczeń profesora Eguchiego, studiował na początku lat 60. XX w. na Uniwersytecie Warszawskim u profesora Stefana Kieniewicza. Po powrocie do Japonii w roku 1968 opublikował pracę o powstaniu styczniowym, opartą m.in. na dziele Stefana Kieniewicza z 1953 r.¹⁹. Profesor Bando zastosował w niej marksistowskie ujęcie ruchu narodowowyzwoleńczego, łącząc je z emancypacją chłopów. Wielu badaczy w Japonii akceptowało jego interpretację dziewiętnastowiecznej historii Polski. Wydaje się, że zniekształcił on prawdziwą wymowę dzieła profesora Kieniewicza.

Profesor Toriyama słusznie kiedyś zauważył, że historycy nie powinni się skupiać jedynie na ruchach narodowowyzwoleńczych i niepodległościowych, ani też nie powinni ograniczać się tylko do badania jednego narodu. Trzeba więc widzieć

¹⁶ B. Eguchi, *Teikoku-Shugi-no-Jidai* [Studium nad wiekiem imperializmu], Tokio 1975.

¹⁷ E.B. Tarle, *Крымская война*, Moskwa 1961.

¹⁸ M. Handelsman, *Adam Czartoryski*, t. I-III, Warszawa 1948-1950.

¹⁹ H. Bando, *Po-rando kakumei-shi-kenkyuu* [Studia nad polskimi rewolucjami], Tokio 1968; por. S. Kieniewicz, *Sprawa włościańska a powstanie styczniowe*, Warszawa 1953; idem, *Historyk a świadomość narodowa*, Warszawa 1982. Tę ostatnią pracę prof. Bando przetłumaczył na japoński (Tokio 1989).

historię Polski w perspektywie światowej, w ujęciu szerokim, także w układzie pionowym. Japońscy badacze nie mogą ograniczać się jedynie do opanowania języka polskiego. Powinni także poznać języki krajów sąsiednich, Niemiec, Rosji czy Francji. Absolwenci naszych uczelni muszą zajmować się także badaniami źródeł historycznych (archiwów). Brakuje im znajomości całokształtu historii Polski i jej historiografii.

Ponadto musimy znosić różnego rodzaju dyskryminację. Specjaliści od historii Rosji nie uznają w swych szeregach znawców innych narodów słowiańskich, a nawet upowszechniają negatywny stereotyp historyków zajmujących się dziejami Polski. Z kolei nasi naukowcy zajmujący się Polską nie darzą sympatią badaczy historii Rosji i na odwrót: ci drudzy odwdzięczają się tym samym w odniesieniu do Polaków i historii Polski. Takie osobliwe zachowania hamują postęp w nauce. A przecież, tak jak wszędzie na świecie, tak i u nas perspektywy otrzymania etatu badawczego są niepewne.

Historia Polski w sensie ściśle akademickim nie jest u nas zbyt dobrze badana. Oczywiście wiemy, co się dzieje we współczesnej Polsce, choćby na podstawie wiedzy dostarczanej przez dziennikarzy i przez Internet, ale często są to powielane stereotypowe obrazy Polski. Uważamy, że możliwe i ważne jest, aby podejmować badania porównawcze, które mogłyby przynieść postęp w zakresie wiedzy o zmianach, które dokonały się w Polsce, zwłaszcza w dziedzinie badań historycznych.

Uważamy, że dla lepszego zrozumienia historii konieczne jest stworzenie warunków do prowadzenia badań porównawczych w ramach współpracy międzynarodowej. Za przykład niech tu posłużą takie słynne postacie z końca XIX w., jak profesor Inezo Nitobe (1862-1933) i profesor Kunio Yanagida (1875-1962). Jak wiadomo, profesor Nitobe odznaczył się na polu polityki, dyplomacji, pedagogiki i rolnictwa. Sławę zawdzięcza napisanej po angielsku książce *Bushido. The Soul of Japan* [Bushido. Japońska dusza]²⁰. W późniejszym okresie odegrał istotną rolę w Lidze Narodów, jako jej wiceprzewodniczący. Za młodu studiował w Szkole Rolniczej w Sapporo, obecnie znanej jako Uniwersytet Hokkaido, gdzie był wychowywany w duchu chrześcijańskim (protestanckim). Później kontynuował studia rolnicze w Niemczech, gdzie zapoznał się z folklorem i etnografią, co było popularne w ówczesnym europejskim środowisku akademickim. Po powrocie do kraju rozpoczął pracę wśród chłopów dla podniesienia poziomu ich wykształcenia²¹.

²⁰ I. Nitobe, *Bushido. The Soul of Japan*, Tokio 1899. Była ona jedną z pierwszych prac poświęconych zasadom etycznym samurajów i została pierwotnie napisana w języku angielskim a dopiero później przetłumaczona na japoński.

²¹ Idem, *Nougyou-Honron* [Studia nad rolnictwem], Tokio 1898; *Kyoudo no Kenkyuu* [Badania nad krajem ojczystym], I. Nitobe, K. Yanagida (red.), Tokio 1912.

W tym czasie młodszy od niego profesor Kunio Yanagida, który później stał się twórcą etnografii w Japonii²², włączył się w działania profesora Nitobego. Obaj podjęli pracę nad oświatą na rzecz chłopstwa. Profesor Yanagida studiował również w Europie i interesował się etnografią, która rozwinęła się w Europie wraz z reformami rolnymi. Obaj byli silnie przekonani o ważności „lokalności czy też lokalnego życia chłopskiego”. Wydawali pismo pt. „Kyoudo-Kenkyuu” [Kraj, rodzinną ziemią i ojczyzną] (1912). Ten tytuł może kojarzyć się z ideą „krajowości”, wyrażoną przez „krajowców” – szlachtę polskiego pochodzenia lub polonizowaną na Litwie i Ukrainie²³.

Działalność profesorów Nitobego i Yanagidy, mająca na celu oświecenie chłopstwa, ukazuje nam ich wspólną troskę o rozwiązanie problemów ludności wiejskiej i zrozumienie znaczenia oświaty wśród japońskiego ludu. Było to także troską wspomnianych „krajowców”. Ale trzeba podkreślić, że nasi krajowcy nie wchodzili w politykę i zajmowali się jedynie wewnętrznymi problemami społecznymi.

W latach 80. XX w. historycy młodszego pokolenia, będącego pod wpływem francuskiej szkoły historycznej „Annales”, porzucili marksistowską metodologię jednokierunkową i zaakceptowali koncepcje prac naukowych profesora Yanagidy. Możemy uznać, że wkładem profesorów Nitobego i Yanagidy jest umieszczenie japońskich badań w perspektywie uniwersalnej. Ich hasła, jak oświata na rzecz chłopstwa i uznanie wartości życia prostych ludzi, których profesor Yanagida nazywał „Jomin” [ludźmi zwykłymi], przypominają hasła dziewiętnastowiecznych pozytywistów warszawskich: „pracy organicznej” i „pracy u podstaw”²⁴.

Obecnie, gdy Polska weszła w skład poszerzonej Unii Europejskiej, powinniśmy bacznie obserwować, jak Polacy przystosowują się do tych nowych warunków. Czy świadomość historyczna Polaków ulegnie zmianie, czy też nie? Dotychczasowe doświadczenie mówi nam o tym, że świadomość historyczna zmienia się wraz z upływem czasu i że przemianom ulegają zarówno państwa, jak i społeczeństwa. Obserwujemy nowe też zjawisko, jakim jest rosnący na całym świecie sprzeciw wobec globalizacji realizowanej według wzorców płynących ze Stanów Zjednoczonych. Zmienił się świat, zmieniła się Polska, u nas także dokonują się zmiany. Jako historyk i badacz procesów zachodzących w Polsce, jestem przekonany, że przemyślenia profesora Stefana Kieniewicza, zawarte w jego pracach na temat procesów społecznych i historycznych zachodzących w okresie przez niego badanym, nic nie straciły ze swej aktualności. Są one nadal żywe i można je zastosować także do analizy procesów historycznych państw Dalekiego Wschodu, włączając w to ocenę okresu Meidzi zapoczątkowanego w 1868 r.

²² K. Yanagida, *Jidai to Nousei* [Wiek rolnictwa], Tokio 1910.

²³ Por. M. Römer, *Litwa. Studium. Odrodzenie narodu litewskiego*, Lwów 1908; W. Lipiński, *Szlachta na Ukrainie*, Kijów 1906.

²⁴ A. Świętochowski, *Wskazania polityczne*, [w:] *Ognisko. Księga ku czci T.T. Jeża*, Warszawa 1882.

Abstract

Makoto Hayasaka

Japanese Studies on the history of the Central-Eastern Europe with some remarks for contemporary history of Poland

The paper focuses on the viewpoints of Japanese historians upon the Polish modern history. The year 2018 is anniversary for Japan as 150 years of Meiji Revolution (Meiji Ishin), as well as for Poles this year is anniversary as 100 years of Independence. If it would stand on the comparative studies for the modernization of XIX-XX centuries, we can observe the similar motives in the Polish uprisings. During the process from the partitions of Poland to Versailles treaty, may be to Riga treaty, the former noble republic was separated to five national states, like Poland, Lithuania, Byelorussia, Ukraine and Israel. In this context Japanese unification was not exception of the modern history. Japanese thinkers like Yukichi Fukuzawa applied for Meiji state to introduce the western constitutionalism, either monarchical or republican system. His viewpoints remind us the political selections, discussed among Polish emigrés thinkers. At the stage of imperialism national unification idea was advanced by Roman Dmowski as integral nationalism which influenced strongly upon the neighbor national leaders aiming at their own national integration. Against this chauvinistic integral nationalism, locality idea (idea krajowa) opposed decidedly. Their leaders Michał Römer in Lithuania-Byelorussia and Waław Lipiński in Ukraine propagated to enlighten the peasantry, to foster their culture and to establish local autonomy. Their attitudes remind us propositions of Japanese thinkers Inezou Nitobe and Kunio Yanagida. After the second world war many Japanese historians accepted Marxist methodology, and the studies of Polish modern history in Japan was disfigured by Marxist one lineal historical research. But now this viewpoint was revised as result of the decline of soviet régime, and our younger generation took multi-lineal analysis of historical research, relying upon the French historical school „Annales”. In this direction above mentioned Yanagida’s methodology was welcomed. To consider the 150 years of anniversary of Meiji Ishin for Japan and 100 years of anniversary of independence of Poland, undoubtedly should require the comparative studies.

Keywords: modern history, national unification, Meiji Ishin, Polish uprising, locality idea, comparative studies

References

- Aktcoura Oglou Yousouf Bey, *L'oeuvre historique de Mustapha Djelalettin Pacha et ses points de vue sur l'histoire des Turcs. Résumés des Communications présentées au Congrès*, t. II, Varsovie 1933.
- Bando, H., *Po-rando-jin to Nichiro-Sensou*, Tokio 1995.
- Bando, H., *Po-rando kakumei-shi-kenkyuu*, Tokio 1968.
- Bando, H., *Yo-roppa. Po-rando. Rosia. 1918-1921*, Tokio 2008.
- Duchiński, F., *La Moscovie et la Pologne*, Constantinople 1855.
- Duchiński, F., *Question d'Orient*, Constantinople 1853.
- Eguchi, B., *Teikoku-Shugi-no-Jidai*, Tokio 1975.
- Fukuzawa, Y., *Bunmeiron-no Garyaku*, Tokio 1875.
- Grabski, A.F., *Na manowcach myśli historycznej. Historiozofia Franciszka H. Duchyńskiego*, [in:] A.F. Grabski, *Perspektywy przeszłości*, Lublin 1983.
- Hayashi, S., *Kaikoku Heidai, 1787-1791*.
- Handelsman, M., *Adam Czartoryski*, t. I-III, Warszawa 1948-1950.
- Kakulin, N., Melikov, V., *Voyna s belopolyakami*, Moskwa 1925.
- Kieniewicz, S., *Historyk a świadomość narodowa*, Warszawa 1982.
- Kieniewicz, S., *La pensée de Mazzini et le mouvement national slave*, Roma 1974.
- Kieniewicz, S., *La Turquie et l'indépendance de la Pologne au XIXe siècle*, „Bulletin” 1983, vol. 47, nr 186.
- Kieniewicz, S., *L'Italie et l'insurrection polonaise de 1863*, Wrocław 1975.
- Kieniewicz, S., *Sprawa włościańska a powstanie styczniowe*, Warszawa 1953.
- Kohn, H., *Prophets and Peoples. Studies in Nineteenth Century Nationalism*, New York 1947.
- Kołodziejczyk, D., *Whose Nations? Mustafa Djelaeddin between Ottomanism and Turkism*, [in:] *Crimean War 1853-1856. Colonial Skirmish or Rehearsal for World War? Empires, Nations, and Individuals*, J. Borejsza (ed.), Warszawa 2011.
- Kyoudo no Kenkyuu*, I. Nitobe, K. Yanagida (eds.), Tokio 1912.
- Lipiński, W., *Szlachta na Ukrainie*, Kijów 1906.
- Łątka, J., *Pasza z Lehistanu. Mustafa Dżalaeddin (Konstanty Borzęcki)*, Kraków 1993.
- Maruyama, M., *Nihon-Seiji-shisoushi Kenkyuu*, Tokio 1952.
- Mizuguchi, S., Numata, J., *Benyofusuki Koukai-ki*, Tokio 1970.
- Mierosławski, L., *De la nationalité polonaise dans l'équilibre européen*, Paris 1856.
- Mustapha Djelaeddin Pacha, *Les turcs anciens et modernes*, Constantinople 1869.
- Nitobe, I., *Bushido. The Soul of Japan*, Tokio 1899.
- Nitobe, I., *Nougyou-Honron*, Tokio 1898.
- Römer, M., *Litwa. Studium. Odrodzenie narodu litewskiego*, Lwów 1908.
- Sokołowska, S., *Młoda Polska z dziejów ugrupowań demokratycznych Wielkiej Emigracji*, Warszawa 1872.

Świętochowski, A., *Wskazania polityczne*, [in:] *Ognisko. Księga ku czci T.T. Jeża*, Warszawa 1882.

Tarle, Y.V., *Krymskaya voyna*, Moskva 1961.

Tokai, S., *Kijin no kiguu*, Tokio 1885.

Toriyama, S., *Pe-Enu-Milyukofu to Roshia Kokka-Gakuha*, „Slavu-Kenkyuu” 1968, nr 12.

Toriyama, S., *Roshia to Yo-roppa, suravushugi to han-suravushugi*, Tokio 1949.

Yanagida, K., *Jidai to Nousei*, Tokio 1910.

Żychowski, M., *Ludwik Mierosławski 1814-1878*, Warszawa 1963.

Makoto Hayasaka – prof. dr historii, emerytowany profesor Tokijskiego Instytutu Technologicznego

Roman Jurkowski

„Znakomici Mińszczanie XIX-XX wieku” – historia wybitnych mieszkańców Ziemi Mińskiej w pracach 10 konferencji naukowych (2004-2016)

Polakom mieszkającym w Wilnie poświęcono wiele książek, artykułów i wciąż powstają nowe opracowania. Mają oni także swój *Pamiętnik wileński*, dzieło ważne, mądre i piękne¹. Podobny w zamyśle *Pamiętnik kijowski* to pięć tomów wydanych na emigracji w Londynie² i cztery w niepodległej Polsce³. O Polakach z Mińska jakby zapomniano. Gdyby nie książka prof. Zdzisława Juliana Winnickiego z 1991 r., mało kto w dzisiejszej Polsce wiedziałby, że obecna stolica Białorusi jeszcze nieco sto lat temu nazywała się Mińskiem Litewskim i przed rozbiorami była jednym z ważniejszych miast dawnej Rzeczypospolitej⁴.

Było to także miasto Sergiusza Piaseckiego, z takim arcyzmem opisane w jego debiutanckiej książce *Kochanek Wielkiej Niedźwiedzicy*, po raz pierwszy wydanej w 1937 r. To właśnie zainteresowanie twórczością tego pisarza skłoniło prof. Z. J. Winnickiego do zorganizowania we Wrocławiu 28 I 2001 r. konferencji naukowej poświęconej piarstwu Sergiusza Piaseckiego, której pokłosiem był tom artykułów zatytułowany *W krainie Wielkiej Niedźwiedzicy. Śladami Sergiusza Piaseckiego*⁵. Spojrzano tam na tego pisarza nie tylko jako na utalentowanego autora powieści przywracanych krajowemu czytelnikowi po 1989 r., ale także przez pryzmat wyjątkowego fenomenu, jakim było polskie piarstwo kresowe. Mówiąc o S. Piaseckim przypominano o polskości w Mińszczyźnie, pokazywano kontekst historyczno-kulturowy zakorzenienia, życia i działalności Polaków

¹ *Pamiętnik wileński*, Londyn 1972, wyd. II Łomianki 2010.

² *Pamiętnik Kijowski*, Londyn t. I (1959); II (1963); III (1966); IV (1980); t. V (1996).

³ *Pamiętnik Kijowski*, t. VI (*Polacy w Kijowie*), Kijów 2002; t. VII (*Polacy na Podolu*), Kijów 2004; t. VIII (*Polskie dwory i rezydencje na Ukrainie*), Kijów-Olsztyn 2006; t. IX (*Polska rodzina na Wschodzie*), Tarnopol 2008.

⁴ Z. J. Winnicki, *W Mińsku Litewskim, mieście dawnej Rzeczypospolitej*, Wrocław 1991, wyd. II Wrocław 2005.

⁵ *W krainie Wielkiej Niedźwiedzicy. Śladami Sergiusza Piaseckiego. Materiały z sesji* [poświęconej twórczości Sergiusza Piaseckiego 28 I 2001 r. we Wrocławiu] pod redakcją Zdzisława Juliana Winnickiego, Wrocław 2001.

na dawnych wschodnich rubieżach Rzeczypospolitej. Ukazanie się tego wydawnictwa zbiorowego, pierwszego w polskiej, krajowej, powojennej nauce humanistycznej, co zrozumiałe, wzbudziło zainteresowanie Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Mińsku, której ówczesny charge d'affaires Marek Bućko, zwrócił się do prof. Z. J. Winnickiego z propozycją zorganizowania podobnej sesji naukowej, z programem rozszerzonym o białoruskich filologów, historyków i historyków literatury. Odbyła się ona w 2002 r. w Mińsku, w gościnnych murach Instytutu Polskiego, gromadząc znaczące grono badaczy z Polski i Białorusi. Był to początek wieloletniej, naukowej współpracy prof. Z. J. Winnickiego z Instytutem Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Wrocławskiego, reprezentującego wówczas także Dolnośląski Oddział Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”, z radcą Cezarym Karpińskim, dyrektorem Instytutu Polskiego w Mińsku. Już w następnym roku (2003) wszystkie te trzy instytucje zorganizowały kolejną międzynarodową konferencję naukową poświęconą ludności polskiej na ziemiach białoruskich. Dotyczyła ona Kojdanowsko-Polskiego Rejonu Narodowościowego w BSSR (pełna nazwa konferencji „Polski-Kojdanowski Rejon – Polsko-sowiecka autonomia narodowa w BSSR 1932-1937”). Odbyła się ona 22-23 XI 2002 r. w Mińsku i Dzierżyńsku (Kojdanowie). Materiały z konferencji nie ukazały się drukiem, lecz waga poruszanych tam problemów skłoniła prof. Z. J. Winnickiego do podjęcia szerszych studiów nad kwestią „polrejonów” w BSSR. Ich owocem była książka, moim zdaniem zbyt skromnie zatytułowana *Szkice kojdanowskie*⁶, w której autor połączył współczesne, własne badania terenowe z analizą materiału historycznego.

W trakcie wielu rozmów i spotkań z radcą Cezarym Karpińskim, bardzo otwartym na wszelkie badania naukowe dotyczące historii i współczesności Polaków na Białorusi, pojawiła się idea całego cyklu konferencji poświęconych wybitnym mieszkańcom Ziemi Mińskiej w XIX i XX w. Jej pomysłodawcą był prof. Z. J. Winnicki, który jak wspominał, został zapytany przez radcę C. Karpińskiego: „czy będzie aż tylu wybitnych Mińszczan, aby poświęcić im aż kilka konferencji?”. Odpowiedź była prosta: „na pewno – a ilu ich było to samo wyjdzie w trakcie pracy”. Myśl okazała się niezwykle trafna. Analizowane poniżej 10 tomów wydawnictwa „Znakomicy Mińszczanie” – najlepiej świadczy nie tylko o bogactwie podejmowanej tematyki, ale jednocześnie informuje, jak wiele jest jeszcze do zrobienia w dziedzinie biografistyki dotyczącej mieszkańców ziem białoruskich w XIX i na początku XX w.

Prezentowane poniżej cztery tabele przedstawiają statystyczny obraz 10 tomów cyklu wydawniczego „Znakomicy Mińszczanie”. Duże zróżnicowanie podejmowanej problematyki czyni mało zasadną szczegółową analizę treści poszczegól-

⁶ Z. J. Winnicki, *Szkice kojdanowskie. Kojdanowsko-Polski Rejon Narodowościowy w BSSR. Uwagi o genezie oraz przesłankach funkcjonowania. Stan problematyki*, Wrocław 2005.

gólnych części, stąd odsyłam czytelnika zainteresowanego konkretną osobą czy problemem do dużych bibliotek w Polsce posiadających pełny zestaw wszystkich książek tego wydawnictwa⁷.

Na polsko-białoruskie spotkania naukowe w Mińsku nie mógł nie wpływać ówczesny stan stosunków politycznych między Polską a Republiką Białoruś. Oczywiście nie w sensie naukowym, tutaj nigdy nie wystąpiły żadne ograniczenia czy „naciski”, ale nazwijmy go techniczno-organizacyjnym i wizowym. Organizatorami dwóch pierwszych konferencji – obok Instytutu Polskiego w Mińsku, Uniwersytetu Wrocławskiego i Dolnośląskiego Oddziału Stowarzyszenia „Wspólnota Polska” – był także Wydział Historyczny Białoruskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Maksyma Tanka w Mińsku. W murach tej uczelni miała miejsce pierwsza konferencja w 2004 r. Druga konferencja, także zorganizowana wspólnie z Uniwersytetem Pedagogicznym, odbyła się w gościnnych murach kościoła pw. św. św. Symeona i Heleny, tzw. Czerwonego Kościoła, świątyni ufundowanej przez Olimpię i Edwarda Woyniłłowiczów, w której podziemiach, w sali konferencyjnej, obradowano na temat życia religijnego w Mińsku na przełomie XIX i XX w. Konferencja ta pozostawiła niezatarte wrażenia na wszystkich uczestnikach z Polski – dyskutować o religiach w Mińsku, w kościele katolickim wzniesionym przez wybitnego Polaka jakim był E. Woyniłłowicz, w kościele, który jako jeden z niewielu budynków starego Mińska ocalał w czasie bombardowań II wojny światowej, a potem dzięki ks. Władysławowi Zawalniukowi ponownie stał się czynną świątynią – było czymś wyjątkowym i symbolicznym. Następne konferencje, od trzeciej do siódmej były organizowane przede wszystkim przez Instytut Polski w Mińsku przy współpracy z Uniwersytetem Wrocławskim i Oddziałem Dolnośląskim Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”. Nasilający się konflikt władz Rzeczypospolitej z władzami Białorusi na tle nieuznawania przez te ostatnie nowych władz Związku Polaków na Białorusi nie mógł nie wpłynąć na organizację konferencji. Wprawdzie odbywały się regularnie co roku, ale były i takie, na których widoczna była niska frekwencja historyków białoruskich. Przykładowo na trzeciej konferencji w 2006 r. poświęconej I Korpusowi Polskiemu na Białorusi w 1918 r. było tylko siedmiu referentów, w tym trzech z Polski⁸. Mimo że konferencje nie odbywały się na terenie polskiej placówki dyplomatycznej,

⁷ Autor niniejszego artykułu opublikował także dwa sprawozdania z 3 i 4 konferencji „Znakomici Mińszczanie XIX i XX wieku”: R. Jurkowski, *Międzynarodowa konferencja naukowa „Wielcy Mińszczanie XIX i XX wieku. Cz. III. W kręgu wojskowości”*, „Polska i jej wschodni sąsiedzi” 2009, t. 10, s. 247-250; idem, „Znakomici Mińszczanie”, cz. 4. *Białorusko-polska konferencja naukowa, Mińsk, 17 listopada 2007*, „Echa Przeszłości” 2008, t. 9, s. 415-419.

⁸ W spisie treści tomu 3 jako piąty historyk białoruski figuruje prof. Zachar Szybieka z Mińska. Nie był on uczestnikiem konferencji, zgłosił tylko tekst do druku (*Знакамітыя Мінчане XIX-XX стст. Матэрыялы Беларуска-польскай навуковай канферэнцыі, Мінск, 9 лістапада 2006 г.*, Мінск 2007, s. 124.

Табела 1. „Znakomici Mińszczanie XIX-XX wieku” – informacje ogólne o konferencjach i wydawnictwach

Tom	Data konferencji	Temat konferencji	Miejsce i rok wydania	Organizatorzy konferencji	Redaktorzy naukowemu tomu	Recenzenci tomu	Liczba stron tomu
1	9 XI 2004	Znakomici Mińszczanie XIX-XX wieku (Знакомітыя Мінчане XIX-XX стст.)	Мінск-Wrocław 2005	Instytut Polski w Mińsku, Гістарычны факультет беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка ў Мінску (Wydział Historyczny Białoruskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Maksyma Tanki w Mińsku), Uniwersytet Wrocławski, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska” – Oddział Dolnośląski	Вялікі А., Мальдзіс А., Жытко А., Дзянісаў У., Скалабан В., Winnicki Z.J. (red. nacz.), Jurkowski R.	Навіцкі У.І., Забаўскі М.М.	150
2	9 XI 2005	Religijne życie Mińska w XIX i XX w. (Рэлігійнае жыццё Мінска XIX-XX стст.)	Мінск-Wrocław 2007	Instytut Polski w Mińsku, Гістарычны факультет беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка ў Мінску, Uniwersytet Wrocławski, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska” – Oddział Dolnośląski	Вялікі А.Ф., Мальдзіс А.В., Жытко А.П., Дзянісаў У.М., Іофе Э.Р., Winnicki Z.J. (red. nacz.), Jurkowski R.	Навіцкі У.І., Забаўскі М.М.	126
3	9 XI 2006	I Korpus Polski na Białorusi w 1918 r. (Першы польскі корпус у Беларусі 1918 г.)	Мінск-Wrocław 2007	Instytut Polski w Mińsku, Uniwersytet Wrocławski, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska” – Oddział Dolnośląski	Вялікі А.Ф., Дзянісаў У.М., Шыбека З.В., Winnicki Z.J. (red. nacz.), Jurkowski R., Litwin H.	Навіцкі У.І., Шыбека З.В.	124

4	17 XI 2007	Wykładowcy i wucho- wankowie Gimnazjum Mińskiego (Выкладчыкі і выхаванцы Мінскай гімназіі)	Мінск 2008	Instytut Polski w Mińsku, Uni- wersytet Wrocławski, Stowa- rzyszenie „Wspólnota Polska” – Oddział Dolnośląski	Вялікі А.Ф., Мальдзіс А.В., Снапкоўская С.В., Дзянісаў У.М., Рыбчонок С.А., Winnicki Z.J. (red. naczej.), Jurkowski R., Mróz M.	Навіцкі У.І., Забаўскі М.М.	208
5	12 XI 2008	Ludzie kultury i sztuki związani z Mińskiem w XIX i XX w. (Жыццё- выя лёсы творцаў звязаных с Мінскам XIX-XX стст.)	Мінск 2010	Instytut Polski w Mińsku, Uni- wersytet Wrocławski, Stowa- rzyszenie „Wspólnota Polska” – Oddział Dolnośląski	Вялікі А.Ф., Мальдзіс А.В., Дзянісаў У.М., Ляхоўскі У.В., Winnicki Z.J. (red. naczej.), Jurkowski R., Mróz M.	Навіцкі У.І., Забаўскі М.М.	142
6	27 IV 2010	Mińsk i Mińszczyzna w dziełach literackich przełomu XIX i XX wieku (Мінск і Міншчына ў літаратурных творах на рубежы XIX-XX стст.)	Мінск 2011	Instytut Polski w Mińsku, Uni- wersytet Wrocławski, Stowa- rzyszenie „Wspólnota Polska” – Oddział Dolnośląski	Вялікі А.Ф., Манкевіч А., Winnicki Z.J. (red. naczej.), Jurkowski R., Iwanow M.	Навіцкі У.І., Турай У.В.	218
7	26 IV 2012	Postacie i rola kobiet w społecznym i kultural- nym życiu Mińska i Mińsz- czyzny w XIX-roczniku XX wieku (Постаці і роля жанчын у грамадскім і культурным жыцці Мінска і Міншчыны ў XIX-пачатку XX ста- годдзя)	Мінск 2013	Instytut Polski w Mińsku, Uni- wersytet Wrocławski, Stowa- rzyszenie „Wspólnota Polska” – Oddział Dolnośląski	Вялікі А.Ф., Манкевіч А., Winnicki Z.J. (red. naczej.), Jurkowski R., Mróz M.	Навіцкі У.І., Турай У.В.	233

Tom	Data konferencji	Temat konferencji	Miejsce i rok wydania	Organizatorzy konferencji	Redaktorzy naukowi tomu	Recenzenci tomu	Liczba stron tomu
8	9-10 IV 2014	Mińsk i Mińszczyzna w latach I wojny światowej: Luch i wojna (Mińsk i Mińszczyzna ў гады Першай сусветнай вайны: людзі і вайна)	Мінск 2015	Instytut Polski w Mińsku, Uniwersytet Wrocławski, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska” – Oddział Dolnośląski, Приватная ўстанова адукацыі „БП – Інстытут правазнаўства”	Вялікі А.Ф., Трафімчык А., Winnicki Z.J. (red. nacz.), Jurkowski R., Mróz M.	Навіцкі УЛ, Тугай УВ.	214
9	10 IX 2015	Mińsk i Mińszczyzna w okresie rewolucji 1905-1907 r. (Mińsk i Mińszczyzna ў падзеях рэвалюцыі 1905-1907 гг.)	Мінск 2016	Instytut Polski w Mińsku, Uniwersytet Wrocławski, Приватная ўстанова адукацыі „БП – Інстытут правазнаўства”	Вялікі А.Ф., Трафімчык А., Winnicki Z.J. (red. nacz.), Jurkowski R., Mróz M.	Навіцкі УЛ, Тугай УВ.	163
10	13-14 IX 2016	Mińsk i Mińszczyzna po podziale w 1921 r. – losy ludzi i ziemi (Mińsk i Mińszczyzna пасля падзей 1921 года – лёсы людзей і краіны)	Мінск 2017	Instytut Polski w Mińsku, Uniwersytet Wrocławski, Приватная ўстанова адукацыі „БП – Інстытут правазнаўства”	Вялікі А.Ф., Трафімчык А., Winnicki Z.J. (red. nacz.), Jurkowski R., Mróz M.	Навіцкі УЛ, Тугай УВ.	280
Razem							1858

Źródło: opracowanie własne.

gdzie sprawdzana jest tożsamość uczestników, a zawsze w wynajętych salach na terenie miasta Mińska i przy bardzo szerokiej promocji – były lata, gdy poza referentami nawet publiczność była bardzo nieliczna. Dodatkowym utrudnieniem dla organizatorów był zakaz wjazdu na teren Białorusi, który otrzymał prof. Z. J. Winnicki, twórca konferencji. Obowiązywał on w latach 2010-2014. Profesor Z. J. Winnicki wraz z naukowcami z Wrocławia i Olsztyna (w osobie autora niniejszego artykułu) dojeżdżał do Solecznik na Litwie i tam pozostawał, reszta uczestników konferencji, posiadająca wize, jechała samochodem do Mińska, obowiązkowo odwiedzając po drodze przyjaciół w Lidzie i Iwieńcu. Na konferencji zawsze odczytywano referaty nieobecnych, profesor w dalszym ciągu redagował kolejne tomy, a w ósmej konferencji (2014) i następnych, już uczestniczył osobiście. W tymże roku do grona organizatorów dołączyła Prywatna Uczelnia Wyższa – Białoruski Instytut Prawoznawstwa, w jego budynkach odbyły się dwie konferencje w 2015 i 2016 r. Warto podkreślić, że poczynając od 5 konferencji w 2008 r. widać było wyraźne zwiększanie się liczby referentów ze strony białoruskiej, świadczyło to o rosnącym zainteresowaniu tematyką konferencji wśród naukowców białoruskich.

Wszystkie tomy pokonferencyjne posiadały zbiorowe, polsko-białoruskie redakcje. Redaktorem naczelnym każdego tomu był prof. Z. J. Winnicki. Ze strony polskiej członkiem redakcji we wszystkich tomach był także prof. Roman Jurkowski. Prof. Maciej Mróz uczestniczył w redagowaniu 6 tomów (4-5, 7-10). Tylko raz w kolegium redakcyjnym pracował dr Henryk Litwin, ówczesny ambasador Polski w Mińsku (3) i prof. Mikołaj Iwanow (6). Ze strony białoruskiej ważną rolę w kolegium redakcyjnym i zespole organizacyjnym konferencji pełnił docent Anatol Wieliki, stały uczestnik i przyjaciel konferencji. Był on członkiem kolegium we wszystkich 10 tomach „Znakomitych Mińszczan”. Włodzimierz Denisow, główny archiwista Narodowego Historycznego Archiwum Białorusi w Mińsku, pracował przy redagowaniu 5 tomów (1-5), profesor Adam Maldzis współredagował 4 tomy (1-2, 4-5), dr Anatol Trafimczyk był współredaktorem 3 tomów (8-10), dr Anatol Żytko dwóch (1-2) i dr Alena Mankiewicz także dwóch (6-7). Współredaktorów ze strony białoruskiej było zawsze więcej niż ze strony polskiej – było to naturalną konsekwencją liczebnej przewagi referentów białoruskich nad polskimi. Dla kronikarskiej solidności należy wymienić także innych białoruskich współredaktorów, którzy tylko raz byli członkami kolegium: Witalij Skałaban (1), Emanuel Joffe (2), Zachar Szybieka (3), Swietłana Snapkowska (4), Siarhiej Rybczonak (4), Włodzimierz Ljachouski (5). Nieocenioną pracę redakcyjną, organizacyjną i „logistyczną” podczas wszystkich 10 konferencji wykonywał pracownik Instytutu Polskiego mgr Aleksander Horodecki.

Wydawanie poszczególnych tomów w Mińsku, przewaga tekstów w języku białoruskim i rosyjskim skłoniła wydawcę do szukania recenzentów naukowych w mińskim środowisku historycznym. Recenzenci 10 tomów wydawnictwa

„Znakomicy Mińszczanie” rekrutowali się spośród wybitnych mińskich historyków. Wszystkie 10 tomów recenzował profesor Włodzimierz Nowicki z Instytutu Historii Narodowej Akademii Nauk Białorusi. Wspólnie z nim cztery tomy recenzował profesor Mikołaj Zabawski – dziekan Wydziału Historycznego Państwowego Białoruskiego Uniwersytetu Pedagogicznego im. M. Tanka w Mińsku (1-2, 4-5). Po profesorze M. Zabawskim drugim recenzentem został profesor Włodzimierz Tugaj, wykładowca w Uniwersytecie Pedagogicznym i pracownik Narodowej Akademii Nauk Białorusi (6-10). Do grona wymienionych recenzentów należy zaliczyć także prof. Zachara Szybiekę, który wspólnie z prof. W. Nowickim recenzował tom 3 wydawnictwa.

Były dwie instytucje figurujące na stronach tytułowych jako wydawcy poszczególnych tomów „Znakomitych Mińszczan”. Dwa pierwsze tomy wydał Białoruski Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Maksyma Tanka i on posiadał prawa autorskie do wszystkich tekstów. Wydawcą pozostałych tomów był Instytut Polski w Mińsku. Ta polska instytucja dyplomatyczna pokrywała także koszty wydania wszystkich 10 tomów. Od tomu czwartego (2008) wydawnictwem, w którym opracowywano i drukowano książki było Wydawnictwo W. Chursika z Mińska.

Kształt i format kolejnych tomów „Znakomitych Mińszczan”, przy identycznej szacie graficznej i zmieniającej się tylko kolorystyce okładki (siedem pierwszych części w różnych odcieniach koloru pomarańczowego) stał się wyróżnikiem serii. Ewoluowała także strona informacyjna okładki. Pierwsze dwa tomy, poza charakterystycznym tytułem, nie były nawet ponumerowane. Numeracja pojawiła się wraz z tomem trzecim, ale dopiero od tomu szóstego (2011) pod tytułem serii pojawił się podtytuł wskazujący na tematykę konkretnej konferencji⁹. W numerze szóstym i siódmym ten podtytuł umieszczono wewnątrz tomu na pierwszej stronie po okładce, zaś w numerze ósmym, dziewiątym i dziesiątym, także na pierwszej stronie okładki.

Statystyka dotycząca liczby uczestników oraz ilości przedstawionych referatów oparta na wydrukowanych tekstach nie odzwierciedla dokładnie liczby uczestników konferencji i liczby wygłoszonych tekstów. Byli autorzy, którzy referat wygłosili, ale następnie nie przygotowali go do druku. Z tabeli nr 1 i 2 widać stopniowe, systematyczne zwiększanie liczby autorów, co oznaczało, że zwiększała się też liczba stron poszczególnych tomów serii. Ta prosta prawidłowość widoczna jest np. w tomie trzecim, najskromniejszym (ośmiu autorów i 124 strony) i przykładowo w tomie dziesiątym, najobszerniejszym (23 autorów i 280 stron). Na każdej konferencji i w każdym tomie przeważali badacze białoruscy. Łącznie zamieścili oni 123 artykuły wobec 44 napisanych przez historyków z Polski.

⁹ Nie oznaczało to, że w pierwszych pięciu tomach nie informowano czytelnika o tematyce konferencji. Każdorazowo we wstępie kolegium redakcyjne zamieszczało podstawowe informacje o konferencji i kolejnym wydrukowanym tomie.

Natomiast autorzy z Polski zdecydowanie brali górę jeśli chodzi o rozmiary napisanych tekstów. Tutaj bezapelacyjnym zwycięzcą jest prof. Z. J. Winnicki, którego artykuły w numerach trzecim i czwartym przekraczały 40 stron druku. Ze strony białoruskiej najdłuższym artykułem, liczącym 26 stron był zamieszczony w numerze dziesiątym artykuł Inesy Gankiny dotyczący fenomenu żydowskiej literatury w BSSR w latach 20. i 30. XX w.

Tytuł całej serii „Znakomici Mińszczanie” jednoznacznie wskazuje na biografistyczną ideę i zamysł inicjatorów konferencji. Rychło jednak okazało się, że „klasyczne” studia biograficzne i prezentacje dotyczące konkretnych osób nie są w stanie całkowicie wypełnić programów konkretnych spotkań. Oczywiście wiele zależało od realizowanej problematyki i stanu badań w danej dziedzinie, niemniej przy analizie wszystkich 10 tomów pojawiła się charakterystyczna tendencja. Im bliżej ostatniej konferencji tym mniej klasycznych artykułów biograficznych dotyczących wybitnych osób. I tak w tomach 2 i 3 jest po pięć biogramów (na ogólną liczbę 13 i 15 tekstów), w tomie 4 – sześć biogramów (na 17 artykułów), w tomie 5 już dziesięć biogramów (na 15 referatów). Najwięcej biogramów było w tomie 6 bo aż 16 (na ogólną liczbę 19 tekstów), podobnie w tomie 7 – 14 biogramów (na 20 referatów). Od tomu 8 do 10 widać wyraźny spadek liczby artykułów biograficznych, mimo że tomy te są najobszerniejszymi pod względem liczby opublikowanych tekstów. Mamy tu odpowiednio: tom 8 – 7 biogramów (na 22 teksty), tom 9 – 4 biogramy (na 15 artykułów) i tom 10 – także tylko 4 biogramy (na 23 referaty). Jednocześnie w trzech ostatnich tomach systematycznie wzrastała liczba artykułów problemowych niemających wiele wspólnego z tytułową biografistyką. Czyżby to oznaczało, że brakowało wybitnych osób, których życie i działalność można było umieścić w konkretnej problematyce danej konferencji? Raczej nie – wielu znanych Mińszczan z XIX w. nadal czeka na „odkrycie”, jak choćby zapomniani członkowie Rady Miejskiej (Polacy, Żydzi, Rosjanie i Białorusini), którzy wiele uczynili dla rozwoju miasta. Warto zwrócić uwagę, że trzy ostatnie tomy (8-10) poświęcone były trzem szerokim zagadnieniom z dziejów Mińszczyzny i Europy: I wojnie światowej, rewolucji lat 1905-1907 i podziałowi Mińszczyzny po traktacie ryskim. Problematyka związana z ogromnymi ruchami masowymi skłaniała autorów do analiz bardziej całościowych przedstawiających grupy społeczne, zawodowe, całe narody czy środowiska polityczne. Gubiły się w tych badaniach losy poszczególnych jednostek, co znajdowało odzwierciedlenie w tekstach artykułów. Wiele także zależało od samego tematu konferencji, czego najlepszym przykładem jest tom 6 (poświęcony życiu literackiemu) i 7 (dotyczący wybitnych kobiet w dziejach Mińszczyzny), w których liczby tekstów biograficznych były największe.

Tabela 2. „Znakomici Minszczenie XIX-XX wieku” – statystyka treści wydawnictw

Tom	Tytuł tomu (nazwa konferencji)	Liczba Autorów			Objętość tekstu (dwa najdłuższe artykuły)	
		Ogółem	Białorusini	Polacy	Białorusini	Polacy
1	Znakomici Minszczenie XIX-XX wieku (Знакоміцы Мінчане XIX-XX стст.), (К)	13	10 (w tym jeden tekst jako współautorstwo)	3	Савченко Н. – 14 с., Мальдзіс А. – 12 с.	Jurkowski R. – 28 s., Winnicki Z. – 27 s.
2	Religijne życie Mińska w XIX i XX w. (Рэлігійнае жыццё Мінска XIX-XX стст.), (К)	15	9 (w tym dwa teksty jako współautorstwo)	6	Вялікі А. – 7 с., Навіцкі У, Завалнюк У. – 7 с.	Winnicki Z. – 29 s., Mróz M. – 14 s.
3	I Korpus Polski na Białorusi w 1918 r. (Першы Польской корпус ў Беларусі 1918 г.), (К)	8	5	3	Вялікі А. – 10 с., Дзянісаў У.М. – 6 с., Чернагов В. – 6 с.	Winnicki Z. – 47 s., Mróz M. – 16 s., Jurkowski R. – 16 s.
4	Wykładowcy i wychowankowie Gimnazjum Mińskiego (Выкладчыкі і вихаванцы Мінскай гімназіі), (К)	17	11	6	Ляхоўскі У. – 21 с., Антановіч З. – 11 с.	Winnicki Z. – 40 s., Jurkowski R. – 21 s.
5	Ludzie kultury i sztuki związani z Mińskiem w XIX i XX w. (Жыццёвыя лёсы творцаў звязаных с Мінскам XIX-XX стст.), (К)	15	10	5	Дзянісаў У.М. – с. 14, Александровч Р. – 10 с.	Jurkowski R. – 15 s., Kabzińska I. – 14 s.
6	Mińsk i Minszczena w dziełach literackich przełomu XIX i XX wieku (Мінск і Міншчына ў літаратурных творах на рубяжы XIX-XX стст.), (Р)	19	14	5	Бабішчэвіч Т. – 20 с., Курцова В. – 17 с.	Winnicki Z. – 26 s., Jurkowski R. – 22 s.
7	Postacie i rola kobiet w społeczeństwie i kulturalnym życiu Mińska i Minszczeny w XIX-roczniku XX wieku (Постаці і роля жанчын у грамадскім і культурным жыцці Мінска і Міншчыны ў XIX-пачатку XX стагоддзя), (Р)	20	16	4	Немагай С. – 18 с., Вороніч Т. – 17 с.	Winnicki Z. – 31 s., Jurkowski R. – 12 s.

8	Mińsk i Mińszczyzna w latach I wojny światowej: Ludzie i wojna (Mińsk i Mińszczyzna ў гады Першай сусветнай вайны: людзі і вайна), (P)	22	18 (w tym jeden tekst jako współautorstwo)	4	Маец В.–17 с., (Столянінов М. – 17), Кабржыцкая Т., Хмяльніцкі М. – 12 с.	Winnicki Z. – 16 s., Jurkowski R. – 12 s.
9	Mińsk i Mińszczyzna w okresie rewolucji 1905-1907 r. (Mińsk i Mińszczyzna ў падзеях рэвалюцыі 1905-1907 гг.), (P)	15	11	4	Ляхоўскі У. – 16 с., Смальянчук А. – 12 с.	Winnicki Z. – 21 s., Marszałek P. – 18 s.
10	Mińsk i Mińszczyzna po podziale w 1921 r. – losy ludzi i ziemi (Mińsk i Mińszczyzna пасля падзей 1921 года – лёсы людзей і краіны), (P)	23	19	4	Ганкіна І. – 26 с., Янушевіч І. – 17 с.	Winnicki Z. – 22 s., Mróz M. – 17 s. (Iwanow M. – 17 s.)
Razem		167	123	44		

Legenda: (K) – oznacza nazwę konferencji nie zaznaczoną w tytule kolejnego tomu serii „Znakomici Mińszczanie XIX-XX w.”; (P) – oznacza podtytuł zamieszczony w kolejnym tomie będący jednocześnie tematem konferencji.

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3. Statystyka artykułów: język, ośrodek naukowy autora(ów)

Tom	Język			Razem	Inne ośrodki naukowe poza Mińskiem, Wrocławiem i Olsztynem	Uwagi
	polski	białoruski	rosyjski			
1	3	5	4	12		Jeden artykuł w j. białoruskim napisany przez dwóch autorów
2	6	6	1	13	Mohylów, Grodno, Zagrzeb	Dwa artykuły w j. białoruskim napisane przez dwóch autorów
3	3	4	1	8		
4	7	10	0	17		Artykuł С. Снапкоўскай w j. polskim, Z.J. Winnicki – 2 teksty
5	5	9	1	15	Warszawa	
6	5	13	1	19		Z. J. Winnicki – 2 teksty
7	4	13	3	20		
8	4	10	7	21		Jeden artykuł w j. białoruskim napisany przez dwóch autorów
9	4	7	4	15	Warszawa	
10	4	13	6	23		
Razem	45	90	28	163		

Źródło: opracowanie własne.

Referenci na konferencjach i autorzy artykułów w wydawnictwie zasadniczo reprezentowali trzy ośrodki naukowe: Mińsk, Wrocław i Olsztyn¹⁰. Niemniej wśród autorów polskich należy także odnotować osoby z Opola (prof. Mikołaj Iwanow), z Grodna (ks. dr Antoni Gremza), z Warszawy (prof. Iwona Kabzińska) i z odległego Zagrzebia (ks. dr Henryk Jagodziński). Wśród autorów białoruskich zdecydowanie dominowali Mińszczanie, a tylko sześć osób podało inne niż Mińsk miejsce zamieszkania i pracy: I. Andryjanow (Mohylew), T. Garanskaja (Zasławie), H. Głogowska (L. Głagouskaja) (Białystok), A. Bajura (Brześć), A. Babiszczewicz (Brześć) i A. Smoljanczuk (Warszawa).

¹⁰ Dopiero od Tomu 3 „Wybitnych Mińszczan” redakcja podawała dokładną afiliację autorów (nazwa miejsca pracy, zajmowane stanowisko i tytuł naukowy). W Tomie 1 i 2 wymieniono tylko nazwę miasta przy nazwisku autora. Stan taki uniemożliwia dokonanie pełnej analizy dotyczącej afiliacji wszystkich autorów.

Zarówno w trakcie konferencji jak i w opublikowanych artykułach używano trzech języków. Autorzy z Polski referowali i pisali w języku polskim. Autorzy z Białorusi posługiwali się językiem białoruskim i rosyjskim, z tym, że przewaga tego pierwszego była ogromna – opublikowano w nim 90 artykułów wobec 28 w języku rosyjskim.

Tabela 4. Częstotliwość publikowania w tomach „Znakomitych Mińszczan” (wybór)

Polacy		Białorusini	
Nazwisko, imię	Tom	Nazwisko, imię	Tom
Winnicki Z.J.	1-10	Вялікі А.	1-3, 6, 8-10
Jurkowski R.	1-10	Антановіч З.	2-4, 7-9
Mróz M.	2-5, 7-10	Сацукевіч І.	5-10
Jędrychowski Z.	4-8	Мальдзіс А.	1-2, 4, 6-7
Masłowski P.	1-2	Дзянісаў У.	1-5
Iwanow M.	6, 10	Ляхоўскі У.	4-5, 9
Brachocki J.	4	Снапкоўская С.	4, 9-10
Kabzińska I.	5	Чернагов В.	1, 3, 5
Jagodziński H. (ks.)	2	Графімчык А.	8-10
Gremza A. (ks.)	2	Янушкевіч Я.	6, 7
Marszałek P.	9	Немагай С.	5, 7
		Иоффе Э.	8, 10
		Мазец В.	8, 10
		Рындін С.	8, 10

Źródło: Opracowanie własne.

We wszystkich tomach wydawnictwa najwięcej tekstów opublikowali polscy naukowcy. Prym wodził tutaj prof. Z. J. Winnicki, który był autorem 12 artykułów, w dodatku – jak wspomniałem wcześniej – jego teksty były też najobszerniejszymi. Do każdego z 10 tomów napisał artykuły prof. R. Jurkowski z Olsztyna. Trzecim autorem, z 8 artykułami był prof. Maciej Mróz z Wrocławia. Siedem artykułów napisał docent Anatol Wieliki z Mińska, po sześć Zinajda Antanowicz i Iwan Sacukiewicz z Mińska. Pięć tekstów wyszło spod pióra profesora Adama Maldzisa, dra Zbigniewa Jędrychowskiego i Włodzimierza Denisowa.

Idea konferencji była prosta i zawierała się w dwóch elementach składowych: 1) aby konferencje odbywały się w Mińsku; 2) aby właśnie w tym mieście mówić o wybitnych ludziach tej ziemi z XIX i początków XX w. Niejako naturalnie, bo zgodnie z piękną tradycją dawnej Rzeczypospolitej, mówiono w dwóch (rzadko w trzech) językach i nigdy nie używano tłumaczy i nie było żadnego problemu choćby w tym, że tytuł serii i jednocześnie tytuły wszystkich 10 tomów były wyłącznie w języku białoruskim. Zwyczajnie Białorusini rozumieli język polski, a Polacy język białoruski. Początkowo wydawało się, że na konferencjach zaistnieje dychotomiczny podział: Polacy mówią o wybitnych Polakach, Białorusini o Białorusinach. Prezentujemy i jednocześnie poznajemy stan badań ojczystrych historiografii. Szybko jednak okazało się iż wielu wybitnych Polaków było częścią białoruskiej kultury, a naukowcy z Mińska także poświęcali im swoje artykuły. Konferencja i jej pokłosie w postaci tomów materiałów pokonferencyjnych pokazały, że przypominanie dzisiejszym mieszkańcom o przeszłości Mińska i przywracanie do pamięci historycznej wybitnych Polaków, Białorusinów, Żydów, Tatarów żyjących w XIX w. w tym mieście – jest nauką dla nas wszystkich. Białorusini poznawali wybitnych Polaków, „których ród z tej ziemi”, Polacy takich samych Białorusinów. I oto właśnie inicjatorowi konferencji chodziło.

Abstract

Roman Jurkowski

**„Famous Inhabitants of the Minsk Region in the XIXth and XXth centuries”
– the History of the Eminent People of the Land of Minsk
in the Works of 10 Scientific Conferences (2004-2016)**

The article presents the history of a series of 10 scientific conferences called „Famous Inhabitants of the Minsk Region in the XIXth and XXth centuries”, organized in Minsk from 2004 to 2016. The conferences were to achieve two goals: to develop Polish and Belarusian biographical studies on the famous people from Minsk from the 19th and 20th centuries, and to bring together historians of both nationalities dealing with the history of Belarus in the 19th and 20th centuries. The author analyzes 10 volumes of the „Excellent Inhabitants of the Minsk Region in XIX-XX centuries”, according to their volumes, the content of the articles and the languages in which they were written.

Keywords: Polish-Belarusian scientific conferences 2004-2016, history of Minsk land in the XIXth and XXth centuries; outstanding figures of Minsk Land

References

- Jurkowski, R., *Międzynarodowa konferencja naukowa „Wielcy Mińszczenie XIX i XX wieku. Cz. III. W kręgu wojskowości”, „Polska i jej wschodni sąsiedzi”* 2009, t. 10.
- Jurkowski, R., *Znakomici Mińszczenie, cz. 4. Białorusko-polska konferencja naukowa. Mińsk, 17 listopada 2007*, „Echa Przeszłości” 2008, t. 9.
- Pamiętnik wileński*, Londyn 1972 (II ed. Łomianki 2010).
- Pamiętnik Kijowski*, Londyn t. I (1959); II (1963); III (1966); IV (1980); V (1996).
- Pamiętnik Kijowski*, t. I, Londyn 1959.
- Pamiętnik Kijowski*, t. 2, Londyn 1963.
- Pamiętnik Kijowski*, t. 3, Londyn 1966.
- Pamiętnik Kijowski*, t. IV, Londyn 1980.
- Pamiętnik Kijowski*, t. V, Londyn 1996.
- Pamiętnik Kijowski*, t. VI (*Polacy w Kijowie*), Kijów 2002.
- Pamiętnik Kijowski*, t. VII (*Polacy na Podolu*), Kijów 2004.
- Pamiętnik Kijowski*, t. VIII (*Polskie dwory i rezydencje na Ukrainie*), Kijów-Olsztyn 2006.
- Pamiętnik Kijowski*, t. IX (*Polska rodzina na Wschodzie*), Tarnopol 2008.
- W krainie Wielkiej Niedźwiedzicy. Śladami Sergiusza Piaseckiego. Materiały z sesji* [poświęconej twórczości Sergiusza Piaseckiego 28.01.2001 r. we Wrocławiu], Z.J. Winnicki (ed.), Wrocław 2001.
- Winnicki, Z. J., *Szkice kojdanowskie. Kojdanowsko-Polski Rejon Narodowościowy w BSSR. Uwagi o genezie oraz przesłankach funkcjonowania. Stan problematyki*, Wrocław 2005.
- Winnicki, Z. J., *W Mińsku Litewskim, mieście dawnej Rzeczypospolitej*, Wrocław 1991, (II wyd. Wrocław 2005).
- Znakamityya minchanye XIX – XX stst.* Materyyaly byelaruska-pol’skay navukovay kanfyerentsyi, Minsk 9 listopada 2004 h. Redaktsyynaya kalyehiya: Anatol’ Vyaliki, Zdzisław Vinnitski, Adam Małdzis, Raman Yurkowski, Anatol’ Zhytko, Uladzimir Dzyanisaw, Vital’ Skalaban, Minsk-Vrotsław 2005.
- Znakamityya minchanye XIX – XX stst.* Materyyaly byelaruska-pol’skay navukovay kanfyerentsyi, Minsk 9 listopada 2005 h. Redaktsyynaya kalyehiya: A.F. Vyaliki, Z. Vinnitski, A.V. Małdzis, R. Yurkowski, A.P. Zhytko, U.M. Dzyanisaw, E.R. Iofye, Minsk-Vrotsław 2007.
- Znakamityya minchanye XIX – XX stst.* Materyyaly byelaruska-pol’skay navukovay kanfyerentsyi, Minsk 9 listopada 2006 h., Minsk-Vrotsław 2007.
- Znakamityya minchanye XIX – XX stst.* Materyyaly byelaruska-pol’skay navukovay kanfyerentsyi, Minsk 17 listopada 2007 h. Redaktsyynaya kalyehiya: A.F. Vyaliki, Z. Vinnitski, A.V. Małdzis, S.V. Snapkowskaya, R. Yurkowski, M. Mroz, U.M. Dzyanisaw, S.A. Rybchonak, Minsk 2008.

- Znakamityya minchanye XIX – XX stst.*, ch. 5, Materyyaly byelaruska-pol'skay navukovay kanfyerentsyi, Minsk 12 listapada 2008 h. Redaktsyynaya kalyehiya: A.F. Vyaliki, Z.Y. Vinnitski, A.V. Mal'dzis, U.V. Lyakhowski, R. Yurkowski, M. Mroz, U.M. Dzyanisaw, Minsk 2010.
- Znakamityya minchanye XIX – XX stst.*, ch. 6, *Minsk i Minshchyna Ź litaraturnykh tvorakh na rubyazhy XIX – XX stst.* Materyyaly byelaruska-pol'skay navukovay kanfyerentsyi, Minsk 27 krasavika 2010 h. Redaktsyynaya kalyehiya: A.F. Vyaliki, Z.Y. Vinnitski, R. Yurkowski, M. Ivanow, A. Mankyevich, Minsk 2011.
- Znakamityya minchanye XIX – XX stst.*, ch. 7, *Postatsi i rolya zhanchyn u hramadskim zhytstsi Minska i Minshchyny w XIX – pachatku XX stahoddzya.* Materyyaly byelaruska-pol'skay navukovay kanfyerentsyi, Minsk 26 krasavika 2012 h. Redaktsyynaya kalyehiya: Anatol' Vyaliki, Zdzislaw Vinnitski, Roman Yurkowski, Matsyey Mruz, Alyena Mankyevich, Minsk 2013.
- Znakamityya minchanye XIX – XX stst.*, ch. 8, *Minsk i Minshchyna w hady Pyershay susvyetnay vayny: lyudzi i vayna.* Materyyaly byelaruska-pol'skay navukovay kanfyerentsyi, Minsk 9-10 krasavika 2014 h. Redaktsyynaya kalyehiya: Anatol' Vyaliki, Zdzislaw Vinnitski, Matsyey Mruz, Roman Yurkowski, Anatol' Trafimchyk, Minsk 2015.
- Znakamityya minchanye XIX – XX stst.*, ch. 9, *Minsk i Minshchyna w padzheyakh revalyutsyi 1905-1907 hh.* Materyyaly byelaruska-pol'skay navukovay kanfyerentsyi, Minsk 9-10 krasavika 2015 h. Redaktsyynaya kalyehiya: Anatol' Vyaliki, Zdzislaw Vinnitski, Matsyey Mruz, Roman Yurkowski, Anatol' Trafimchyk, Minsk 2016.
- Znakamityya minchanye XIX – XX stst.*, ch. 10, *Minsk i Minshchyna paslya padzheyey 1921 hoda – lyosy lyudzeyey i krainy.* Materyyaly byelaruska-pol'skay navukovay kanfyerentsyi, Minsk 9-10 vyerasnya 2017 h. Redaktsyynaya kalyehiya: Anatol' Vyaliki, Zdzislaw Vinnitski, Matsyey Mruz, Roman Yurkowski, Anatol' Trafimchyk, Minsk 2017.

Roman Jurkowski – prof. dr hab. historii, profesor zwyczajny w Instytucie Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. ORCID: 0000-0002-3424-0307

RECENZJE

**Elżbieta Iniewska, Ihar Mielnikau, Dowborczycy
z twierdzy Bobrujsk / Daubarczyki z babrujskaj Krepaści,
Halijafy, Mińsk 2018, ss. 167
(Zdzisław J. Winnicki)**

Recenzowana pozycja odnosi się według tytułu do polskiej załogi wojskowej Twierdzy Bobrujsk. W zamiarze Autorów ma uczcić pamięć żołnierzy I Polskiego Korpusu w Rosji oraz – jak zaznaczają Autorzy w przedmowie – „sylwetki dzielnych i odważnych polskich żołnierzy, synów białoruskiej ziemi”. Dzieło w zamiarze ze wszech miar pożyteczne, zwłaszcza, że na Białorusi, zarówno sowieckiej, jak i współczesnej *Dowborczyków* oraz Wojsko Polskie z lat 1917-1921 w tutejszym piśmiennictwie otacza wyłącznie tzw. czarna legenda. Oto jeden z typowych przykładów: w 1993 r. ukazała się praca autorstwa A.M. Nienadawieca zatytułowana *Krepaść na Biarieżynie*, poświęcona dziejom twierdzy w Bobrujsku. Pierwszym z projektantów i inżynierów realizujących budowę tej niepośledniej budowli był Teodor Narbutt (potraktowany przez A.M. Nienadawieca jako Białorusin). Treść stosunku do Polski i polskości w tej pracy dotyczy jednak nie projektanta twierdzy lecz rzekomych wydarzeń jakie miały w niej miejsce w czasie gdy Bobrujsk zajmowała załoga polska po ponownym zajęciu tych obszarów przez Wojsko Polskie w roku 1919. We wspomnianej pracy wydanej w nakładzie 6,6 tys. egzemplarzy, recenzowanej przez kandydatów nauk, pracowników Muzeum Historii i Kultury Białorusi oraz Instytutu Historii Akademii Nauk Białorusi (A. Wojna i S. Kuźniajewa) znajdujemy następujące opisy:

Od 28 czerwca 1919 roku do 10 lipca roku 1920 Bobrujsk ponownie był okupowany przez polskie wojsko. Okupanci utworzyli w twierdzy obóz koncentracyjny dla jeńców czerwonooarmistów... by przypodobać się sojusznikom [„przedstawiciele Antanty, interwencji”]... generał Milewski postanowił oczyścić obóz koncentracyjny od osób ‘zbędnych’, a to oznaczało – likwidację wszystkich chorych i osłabionych czerwonooarmistów. Tych ostatnich – ponad dwustu pięćdziesięciu ludzi rozstrzelano. Sojusznicy przekonali się, że ich ‘doradztwo’ zostało sprawnie wykonane. Byli zadowoleni i szczerze ściskali ręce Polakom a na pamiątkę wykonali szereg fotografii...

Kilka zdań dalej autor przytacza „oświadczenie świadka tamtych strasznych wydarzeń M.A. Chazniawa” z jakiego miało wynikać, że „po powstaniu w twierdzy

polski rząd w uzgodnieniu z rządem Francji zdecydował o tym, że pozostających przy życiu wywieziono do Konga Francuskiego, gdzie zostali sprzedani kolonizatorom jako niewolnicy. Zaledwie kilku z nich powróciło do ojczyzny w roku 1934”.

Tak ujmowana *klasowa* wizja stosunków z Polakami i polskimi instytucjami występuje powszechnie w popularnych opracowaniach wydawanych we współczesnej, postradzieckiej Białorusi.

Ogląd recenzowanej pozycji prowadzi jednak do stwierdzenia, że nie może ona spełnić wymogów jakie najprawdopodobniej legły u podstaw przyznania grantu (dotacji?), a osoby odpowiedzialne za wydanie i dotację (Ambasada RP w Mińsku) nie orientowały się w podjętej tematyce i nie przedłożyły wykonanej pracy naukowemu recenzentowi z Polski. W efekcie powstało opracowanie mocno chaotyczne strukturalnie, niepełne merytorycznie i co najmniej dziwne w wymowie i zauważalnych konkluzjach. Także mylne w pojęciach i nomenklaturze, co wykażemy dalej, a czego początkiem jest niewłaściwe określenie na stronie tytułowej polskiej placówki dyplomatycznej: nie ma Ambasady RP w Republice Białoruś – jest Ambasada RP w Mińsku.

Na pracę składają się *części* (rozdziały) opisowo fotograficzne, z których pierwsza nosi tytuł *Twierdza Bobrujsk – historia powstania* (s. 5-15). Z przedmowy czytelnik nie dowie się skąd, jak i dlaczego wojsko narodowo polskie znalazło się w Twierdzy w roku 1918. Nie dowie się ponadto, że I Korpus Polski zajmował nie tylko Twierdzę, ale, że na podstawie umowy z przybyłą tutaj armią cesarsko-niemiecką administrował sześcioma powiatami wschodniej Mińszczyzny, a oddziały Korpusu przejściowo zajmowały m.in. Mohylew, Mińsk, Dukorę, Żłobin i Rohaczew do linii Dniepru, stanowiąc oporę przeciwko wojskom bolszewickim. Nie dowie się, skąd wzięli się żołnierze Polacy na Mińszczyźnie i z kim walczyli. Stwierdzenie o „synach białoruskiej ziemi” umieszczone w przedmowie (1/2 strony) jest nieprawdziwe. Trzon Korpusu stanowili wojskowi Polacy zmobilizowani na początku I wojny światowej w Królestwie Polskim, Mińszczanie – głównie synowie ziemian i tutejszej szlachty zaściankowej dołączyli do Korpusu ochotniczo i nie stanowili znaczącej liczby w tym blisko 30-tysięcznym wojskowym związku taktycznym. Pierwszym nieporozumieniem pojęciowym (przedmowa) jest zapis, zapewne w zamiarze chwalebny, o późniejszej walce *dowborczyków* „z nazistami na wielu frontach II wojny światowej”. Kto to byli „naziści”? Wiedzą zapewne tylko twórcy hollywoodzkich filmów.

W zasadzie nic nie dowiaduje się potencjalny czytelnik o samym Bobrujsku, jego roli w I RP, ani o tutejszych Polakach (por. np. dokumentalno-wspomieniowa powieść Czernyszewicza *Nadbereżyńcy*). Fotografie z Bobrujska, poza innymi związanymi z samą Twierdzą, ilustruje cerkiew prawosławna. A gdzie, skoro mowa o Wojsku Polskim, miejscowy historyczny kościół notabene częściowo odzyskany w latach 90. XX w. przez miejscowych Polaków? Plan kościoła (nie wiadomo czy w mieście, czy w twierdzy) zamieszczono na s. 20 w podrozdziale

Budowa Twierdzy Bobrujsk. W podrozdziale wyeksponowano plany i tzw. rzuty obiektów twierdzy (s. 21-27). Kolejny podrozdział odnosi się do *modernizacji* obiektu po wojnie napoleońskiej i w okresach późniejszych. *Modernizacja* opisana jest na jednej stronie, kolejne (s. 31-39) obejmują reprodukcje planów budowli (bez wskazania źródeł i dat).

Rozdział *I Polski Korpus w Rosji. Historia powstania* (s. 41-55) początkuje fotografia z roku 1927, z obchodów X-lecia powstania Korpusu. Autorzy odnosząc się do genezy jednostki, nawiązują do tzw. Legionu Puławskiego oraz formowanej jeszcze w ramach wojsk rosyjskich brygady / dywizji strzelców polskich. Piszą także o „legionach oficerskich” – myląc nazwę *Legii oficerskiej* jaka powstała w I KP z nadwyżek kadr dowódczych. W rozdziale zamieszczono 7 fotografii z okresu funkcjonowania Korpusu oraz dwie z uroczystości powojennych. Na s. 46 Autorzy w niejasny dla czytelników sposób, w jednym zdaniu piszą o niemieckich żądaniach ewakuacji Korpusu z Twierdzy. Nie znajdujemy żadnych wiadomości o statusie wojska, tj. wcześniejszej umowie z armią niemiecką, ani o okolicznościach demobilizacji Korpusu i zorganizowanym przejeździe żołnierzy do Królestwa Polskiego. Zamieszczono natomiast schemat (w tym personalia) „organizacji i obsady” Korpusu (s. 48). Ani jednego natomiast słowa nie poświęcono walkom i zarządzaniu administracyjnym. Rozdział kończą za to dwie fotografie z obchodów rocznic powstania I KP (z 1927 i 1932 r.). Co robił Korpus od stycznia do maja 1918 r. w samej Twierdzy oraz na zarządzanym terenie sześciu powiatów naddnieprzańskich z ocenianej publikacji się nie dowiadujemy.

Rozdział *I Korpus Polski. Umundurowanie* (s. 57-69) rozpoczyna fotografia z... Poznania. Ukazuje Józefa Piłsudskiego wizytującego Armię Wielkopolską, której organizatorem i dowódcą był gen. Józef Dowbor-Muśnicki, były organizator i dowódca I KP w Rosji. Dowbór występuje na tej fotografii w mundurze Armii Wielkopolskiej. Opis umundurowania z Bobrujska zilustrowany na s. 67 rysunkiem jednego munduru poprzedzają fotografie: na s. 60 grupy oficerów w polskich mundurach (wzór po roku 1935 !?) z podpisem „Oficerowie I Korpusu Polskiego”, foto gen. dyw. Jana Wroczyńskiego (w 1918 r. był pułkownikiem oraz o czym autorzy nie wspominają p.o. ministra spraw wojskowych w tymczasowym gabinecie rządowym Rady Regencyjnej Państwa Polskiego). Autorzy powołują się na *Album mundurów 1-go Polskiego Korpusu z 1919 roku*. Iniewska i Melnikau nie wskazują, że autorem albumu był gen. Dowbor-Muśnicki, ani że reprint tego dziełka w opracowaniu Witolda Liska ukazał się w Polsce w roku 2005.

Kolejny rozdział zatytułowany *Generał Józef Dowbor-Muśnicki* (s. 70-92) znów achronologicznie rozpoczyna fotografia Generała z okresu gdy dowodził Powstaniem Wielkopolskim (s. 71). Na kolejnych dwóch i pół stronach znajdujemy krótki opis życiorysu służbowego Muśnickiego. Niewiele dowiadujemy się o Generale. W szczególności o okolicznościach ukończenia akademii wojskowej (by móc się tam dostać przeszedł z katolicyzmu na kalwinizm) oraz uzyskania

szlifów generalskich. Stronę dalej (76) autorzy zamieszczają nic nie tłumaczące sformułowanie o tym, że „I Korpus Polski stał się fundamentem wielu późniejszych słynnych jednostek Wojska Polskiego”. Których? Nie wiadomo. Nie wiadomo też z tekstu, że 11 XI 1918 r. częściowo odrodzony i stacjonujący w majątkach ziemian pod Warszawą 1 pułk. Ułanów Krechowickich z b. I KP wysłał na ulice stolicy umundurowaną i uzbrojoną kawalerię rozbrajającą Niemców. A inne pododdziały Dowborczyków zajęły większość budynków administracji i wojska niemieckiego. Zaś wracając do narracji o Generale (na tej samej stronie) autorzy nazywają „tworzone [przez Generała] Wojska Wielkopolskie” „polskimi siłami zbrojnymi na terenie tzw. Pruskiej Polski”. Takiego neologizmu nie знаła dotąd polska historiografia ani cywilna, ani wojskowa. Piszą także, że w roku 1919 „został generałem broni”. Znowż zasadnicza niewiedza o statusie I Korpusu w lecie 1918 r. stopień gen. broni nadała Dowborowi Rada Regencyjna Królestwa Polskiego, a na jego wniosek zatwierdziła wnioski awansowe blisko 2 tys. oficerów i chorążych Korpusu. Awanse te i tzw. starszeństwo służby uznawane były w odrodzonym Wojsku Polskim. Dalej w rozdziale mamy znowż tradycyjne w recenzowanej pozycji *wymieszanie* chronologiczne fotografii. I tak, na s. 78 reprodukcja fotografii Generała w mundurze I Korpusu z roku 1918, na następnych foto w mundurze Wojsk Wielkopolskich z zaprzysiężenia I Dywizji Strzelców Wielkopolskich (1919 r.), wizyty Piłsudskiego w Poznaniu „przeplecione” zdjęciem z balu żołnierzy Korpusu w Warszawie w 1925 r. oraz fotografią zupełnie nowych „Bobrujszczyków” (bo nie Dowborczyków) w twierdzy, w roku 1919.

Szczególny jest rozdział zatytułowany *Polscy oficerowie i żołnierze, synowie ziemi białoruskiej* (biał. *urażency biełaruskaj ziamli*) (s. 93-123). Na pierwszym zdjęciu Generał z ścisłym sztabem (bez identyfikacji). I od razu wyjaśnienie: Generał nie był *urażencem Biełarusi*, bo urodził się w majątku Garbów pod Sandomierzem. Dalej na s. 94-99 autorzy (por. tytuł rozdziału!) wykazują nazwiska 175 „oficerów I Polskiego Korpusu”. Stopni nie podają a przy niektórych, nielicznych nazwiskach zaznaczają: („oficer”). Klucza wyboru nazwisk także nie podają a ponadto, *tłumaczą* przywołane nazwiska na język (brzmienie?) białoruskie. Czy tych wybranych 175-ciu to „synowie ziemi białoruskiej”? Dziwić się należy znowż sponsorowi, Ambasadzie RP w Mińsku. Dlaczego (na jakiej podstawie) finansują białorusyzację nazwisk ludzi, którzy nigdy tak siebie nie nazywali? Dlaczego np. Tadeusz Kosakowski staje się Tadawusz'am Kasakouski'm? a Stanisław Perko *uzyskuje* nazwisko Perka, Rządowki to Żandkouski, Bieliński – Bialinski itd. Co to ma oznaczać? Nazwisk się nie tłumaczy, można je transliterować i tak to powinno (jeśli w ogóle?) być stosowane odnośnie cytowanego wykazu. Ponadto, polska historiografia nie zna pojęcia *synów ziemi białoruskiej*. Zna i stosuje (także w pamiętnikach Zainteresowanych) pojęcie Synów Ziemi Mińskiej, rozumiejąc przez to znakomitych Mińszczan Polaków z tych stron. Dalej, autorzy (por. tytuł rozdziału!) prezentują 17 nazwisk (przy niektórych fotografie w mundurach z róż-

nych okresów służby w WP), traktując oficerów z racji urodzenia np. w Grodnie, Mozyrzu, pod Mohylewem, w Orszy, Mińsku, Żytomierzu (tu dopisek autorów: „Jan Skoryna / Jan Skaryna, potomek Franciszka Skoryny”), pod Witebskiem, w Bobrujsku – chyba jako Białorusinów? Zgodnie ze stałą tendencją współczesnego piśmiennictwa i doktryny białoruskiej by wszystkich *urażencew* takich jak np. Kościuszko, Moniuszko, Odyniec, Lelewell itd. zaliczać bez wyjątku do narodowości (etno-politycznej) białoruskiej. Dla badaczy tematyki zjawisko to nie nowe. Dlaczego jednak promuje to (za własne pieniądze) polska dyplomacja?

W tymże rozdziale (znów por. tytuł!): dwie fotografie – pociąg pancerny „Danutą” (notabene zdobyty przez powstańców wielkopolskich 16 II 1919 r. pod Rynarzewem) i wyładunek artylerii w Bobrujsku, ale nie przez Dowborczyków, bo datowane na rok 1919.

Rozdział przedostatni *I Korpus Polski. Kopiec i pomnik* (s. 127-143) – autorzy informują o sygnalizowanym Kopcu Pamięci poległych i zmarłych Dowborczyków z załączeniem historycznych fotografii z 1918 i 1920 r. Także z załączoną liczbą tam pochowanych i ustalonymi nazwiskami (też *przetłumaczonymi* przez autorów na język białoruski!). Bolszewicy Kopiec zniszczyli, zaś Dowborczycy – o czym przypominają autorzy opracowania – wzniesli jego mini kopię w roku 1930. Podobnie rzecz się miała z pomnikiem Dowborczyków w Warszawie, który polscy komuniści zburzyli w roku 1949. Kopiec (kopia) znajduje się obecnie na Powązkach. Pomnik (kopia) zdobi Muzeum Wojska w Warszawie.

Album kończy rozdział (por. tytuł Albumu!) o dosyć kuriozalnym tytule: *Twierdza nad Berezyną jako wspólny memoriał wojskowy* (s. 147-166). Rozdział to jedna strona tekstu oraz 24 fotografie – 23 z nich to zdjęcia współczesnych resztek twierdzy. Jedno jest historyczne. Do części opisowej wrócimy dalej. Tu zatrzymamy się przy prezentacji fotografii historycznej. Fotografia ta wystarczyłaby do zakwalifikowania całego opracowania jako bezmyślnego działania fundatora (Ambasady RP) z jednej strony, albo do prowokacji (bo raczej nie bezmyślności) autorów, z drugiej. Zdjęcie to w albumie o Dowborczykach: 1) nie przedstawia Dowborczyków (pochodzi według autorów z roku 1919), widać to zresztą po mundurach; 2) może stanowić wspaniałą ilustrację tez o rzekomym polskim terrorze np. według przywoływanej na początku recenzji broszury Nienadawieca o brutalnej okupacji Bobrujska przez Polaków; 3) ma ta ilustracja dla wspomnianej doktryny białoruskiej kapitalne znaczenie bo... publikują ją sami Polacy w dodatku w opracowaniu dotyczącym Bobrujska właśnie. Podpis pod ocenianą fotografią: „Wojsko Polskie w Bobrujsku (1919)”. Na fotografii grupa bosonogich lub w łapciach białoruskich wieśniaków otoczona z dwu stron żołnierzami w polskich mundurach, w hełmach i z bagnietami na karabinach; w centrum, przed gromadą chłopów, polski oficer z pejczem w ręku. Koszmar! Dowód „polskiej okupacji”. Co naprawdę przedstawia fotografia i w jakich okolicznościach (czy rzeczywiście w Bobrujsku) autorzy nie wyjaśniają. Co do „memoriału”: Kopca

I Korpusu oczywiście nie ma i nie będzie. Dalej, autorzy zaznaczają, że po zajęciu twierdzy „powstało więzienie dla radzieckich jeńców wojennych [nie radzieckich, a bolszewickich, ZSRS powstał dopiero w roku 1922 – Z.J.W.] ...zmarłych chowano na terenie Twierdzy w rowach. W 1927 r. na miejscu mogiły zbiorowej postawiono pomnik...” i zaraz po tym: „...historia wyznaczyła miejsce ostatniego spoczynku wielu żołnierzy... wszyscy wobec śmierci stali się równi... śmierć ich pojednała”. Dalej wspominają o niemieckim pomniku bohaterów i pomordowanych czerwonoarmistach z 7 XI 1941 r. Dwa zdania później nagle przywołują Twierdzę Brzeską pisząc o grobach polskich z września 1939 r. (chyba dlatego, że jej obrońcą w 1939 r. był *Dowborczyk* gen. Plisowski). Wydaje się to niepotrzebnym patosem. Tym bardziej, że właśnie tylko polskich grobów we współczesnym Bobrujsku nie ma. Jedynym znakiem polskiej Pamięci jest Krzyż Straży Mogił Polskich – na Wschodzie, stojący wśród chaszczy na resztkach odległego cmentarza katolickiego. Dalszy komentarz jest raczej zbędny. Poza tym, *Memoriały* wznosi się celowo. Rzekomy bobrujski jest przypadkowy i raczej jednostronny. A pozostałe zdjęcia w tym ostatnim rozdziale? To sowiecki pomnik z 1927 r., współczesne resztki murów i fortów twierdzy oraz trzy fotografie też resztek: medalika, naramiennika i guzika *Dowborczyków* znalezione na terenie twierdzy.

Na koniec o nomenklaturze: na s. 18 autorzy piszą o „chodnikach minowych” – to złe tłumaczenie, *mina* w języku rosyjskim to kopalnia / podziemie, a zatem winno być *chodniki / przejścia podziemne*. Na s. 20 błąd jest „redity”, winno być reduty. Na s. 28 jest Mińska Brama, po polsku winno być Brama Mińska. Na s. 40 podpis: „I Polskiego Korpusu Wschodniego” – winno być I Polskiego Korpusu... Na s. 52 mowa o „inżynierach”, po polsku winno być *saperach*.

Dowborczykom należy się Pamięć. Ich osiągnięcia opisali sam Dowbór-Muśnicki w źródłowym pamiętniku pt. *Moje wspomnienia* wydanym przed II wojną, a wznowionym w roku 2014 przez wydawnictwo Zysk i S-ka w Poznaniu. Najpełniej genezę, organizację i zmagania polskich formacji w Rosji opisał ppłk. Henryk Bagiński w wydanym w Warszawie w roku 1921 dziele pt. *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914-1920*. Po II wojnie szereg cennych prac na ten temat opublikował Mieczysław Wrzosek. Do tematu nawiązywała także cykliczna konferencja pn. *Znakomici Mińszczanie*, przeprowadzona w Instytucie Polskim w Mińsku. Szkoda, że autorzy nie podali wykazu podstawowej literatury odnoszącej się do okoliczności powstania, działań bojowych i demobilizacji Korpusu.

W kontekście tego co napisano w recenzji, 101-lecie powstania I Korpusu Polskiego w Rosji (na Białorusi) nie zostało właściwie odnotowane w recenzowanym albumie. Szkoda.

**Colin Shindler, *The Rise of Israeli Right. From Odessa to Hebron*,
Cambridge University Press, New York 2015, ss. 411
(Paweł Pokrzywiński)**

Początek XXI w. w Izraelu można uznać za okres zdominowany przez prawicę. Od 2009 r. Benjamin Netanjahu rządzi krajem wraz z nacjonalistyczno-religijną koalicją¹. Dodatkowo w latach 1996-1999 oraz 2001-2005 Izrael rządzony był również przez Likud razem z partiami z tzw. obozu narodowego (np. Israel Beitenu, Ha-Bajt ha-Jehudi, Ichud Leumi). Obok niej, w ciągu ostatnich 20 lat, powstało wiele mniejszych ugrupowań o różnym stopniu radykalizowania. Wykorzystały one słabość centrolewicy po zabójstwie Icchaka Rabina w kreowaniu charyzmatycznych i godnych zaufania przywódców oraz jasnej i spójnej propozycji rozwiązania konfliktu z Palestyńczykami lub kwestii osadnictwa na Zachodnim Brzegu. Sprawilo to, że izraelski wyborca ma zatem do wyboru, w ramach obozu narodowego, szerokie spektrum ideologiczne, od świeckich partii nacjonalistycznych, przez środowiska narodowo-religijnej ortodoksji, aż po partie ksenofobiczne, nawołujące do transferu ludności palestyńskiej. Prawica w Izraelu w ostatnich latach stała się głównym środowiskiem, które posiada wpływ na politykę tożsamościową i historyczną kraju, rozwój osadnictwa żydowskiego, kształtowanie prawa i relacje państwo-judaizm. W tym kontekście należy przywołać próby obecnego rządu w przygotowaniu pierwszej w historii konstytucji Izraela, która uczyniłaby z niego „państwo narodowe Narodu Żydowskiego”, czy też coraz bardziej zaawansowane starania w celu aneksji osiedli z Zachodniego Brzegu. Jest to o tyle istotne, że Państwo Izrael było stworzone oraz rządzone do 1977 r. przez lewicę, a prawica znajdowała się na marginesie polityki krajowej. W swojej książce Colin Shindler przedstawia historię prawicy od twórcy syjonizmu rewizjonistycznego – Włodzimierza (Zeewa) Żabotyńskiego, po XXI w., a także analizuje procesy, które doprowadziły do zdominowania sceny politycznej w Izraelu przez prawicę.

Colin Shindler jest emerytowanym profesorem School of Oriental and African Studies Uniwersytetu w Londynie. Był także przewodniczącym European Association of Israel Studies. Jego zainteresowania badawcze związane są z historią

¹ W koalicji po wyborach w 2015 r. znajdują się takie partie jak: Likud, nacjonalistyczna Israel Beitenu (Nasz Dom Izrael), narodowo-religijna Ha-Bajt ha-Jehudi (Żydowski Dom), ortodoksyjne Szas i Jahadut ha-Tora ha-Meuchedet (Zjednoczony Judaizm Tory) i centro-prawicowa Kulanu (My Wszyscy).

i polityką współczesnego Państwa Izrael, a w szczególności z ewolucją izraelskiej prawicy, stosunkiem brytyjskiej i europejskiej lewicy do Izraela. Jest autorem m.in.: *Ploughshares into Swords? Israelis and Jews in the Shadow of the Intifada* (1991), *Israel, Likud and The Zionist Dream: Power, Politics and Ideology from Begin to Netanyahu* (1995), *The Triumph of Military Zionism: Nationalism and the Origins of the Israeli Right* (2006), *Historia współczesnego Izraela* (2008), *Israel and the European Left: Between Solidarity and Delegitimation* (2012), *The Hebrew Republic: Israel's Return to History* (2017). Jest również autorem artykułów naukowych dotyczących historii Żydów, Izraela i jego polityki oraz recenzji dla gazet takich jak: „Haaretz”, „The Jerusalem Post”, „Jewish Chronicle”.

Książka Colina Shindlera *The Rise of Israeli Right. From Odessa to Hebron* składa się z: wykazu ilustracji i map, słowniczków zawierających terminy oraz nazwy partii, spisu polityków i działaczy syjonistycznych, spisu dat ważnych dla syjonizmu i Izraela, wstępu, osiemnastu rozdziałów oraz bibliografii.

Należy zwrócić uwagę na materiał badawczy wykorzystany do powstania książki. Autor oprócz artykułów naukowych oraz monografii wykorzystał również wiele materiałów archiwalnych z Jabotinsky Institute Archive czy Menachem Begin Heritage Center. Wśród nich są liczne listy, artykuły, przemówienia i notatki Żabotyńskiego, a także innych działaczy oraz naukowców związanych z ruchem syjonistycznym. Należy podkreślić wykorzystanie materiałów hebrajskojęzycznych, w skład których wchodzi opublikowane po 1948 r. pamiętniki, zbiory listów, wspomnienia i biografie. W celu przybliżenia nastrojów towarzyszących wydarzeniom przed i po powstaniu Państwa Żydowskiego, Shindler odwołuje się do żydowskiej prasy przedwojennej z Europy i Palestyny (w językach polskim, hebrajskim czy jidysz) oraz izraelskiej po 1948 r.

Na początku swojej książki Shindler skupia się na analizie osoby Włodzimierza (Zeewa) Żabotyńskiego. Jak sam przyznaje, współcześnie wielu naukowców próbuje na nowo odkryć postać twórcy syjonizmu rewizjonistycznego. Autor opisuje, jak dzieciństwo w wielokulturowej, handlowej Odessie, a później studia w Rzymie, w którym spotkał się z ideologią *resorgimento* i *fin de siècle*, wpłynęły na jego osobowość i poglądy. Na tej podstawie Shindler opisuje Żabotyńskiego jako zasymilowanego Żyda, intelektualistę, świeckiego nacjonalistę, pisarza, człowieka idei, który zafascynowany był Mazzinim, Cavourem i Garibaldiem, a także włoskim liberalizmem. Nie tylko sprzeciwiał się carskiej polityce opresji, ale także przeciwny był komunistycznej dyktaturze proletariatu. Żabotyński nie zgadzał się także z ideą klas, uważał, że naród żydowski, jako całość, powinien skupić się na wysiłku budowy przyszłego państwa. Jako jedyny w swoim ruchu optował za demokracją parlamentarną, prawami mniejszości oraz współpracą z Wielką Brytanią w kwestii przyszłego państwa Żydów. Rewizjonizm przyciągał wielu radykalnych działaczy (Abba Achimeir, Jehoszua Jewin, Uri Cwi Grinberg), którzy uważali, że syjonizm Żabotyńskiego ma charakter mesjanistyczny i rewolucyjny.

Utożsamiali go z militarystką (Menachem Begin), który miał się stać jedyną formą wywalczenia państwa. Młode zradykalizowane pokolenie w Palestynie i Polsce, mimo sprzeciwu przywódcy rewizjonizmu, dążyło do starcia z Brytyjczykami (Irgun), a nawet szukało możliwości współpracy z faszystowskimi Włochami lub nazistowskimi Niemcami (Lechi). Według Shindlera, najbardziej radykalne środowiska zdobywały z czasem coraz większy wpływ wśród rewizjonistów, a co za tym idzie, naciskały na Żabotyńskiego, aby ten akceptował formy działań, z którymi nie zawsze się zgadzał. Część poświęcona twórcy ruchu rewizjonistycznego ukazuje go w świetle fatalistycznym. Shindler stwierdza, że Żabotyński z jednej strony musiał współpracować z racjonalną frakcją rewizjonizmu, inteligencją, a z drugiej strony, z radykalną i zmilitaryzowaną młodzieżą z Polski i Palestyny. To sprawiało, że poświęcał często swoje ideały w imię jedności całego ruchu rewizjonistycznego. Według badacza, właśnie przez środowiska maksymalistyczne, do Żabotyńskiego przylgnęło określenie „faszysty”.

Shindler podkreśla znaczenie polskich Żydów dla syjonizmu rewizjonistycznego, a także współpracę między władzami II Rzeczypospolitej a Bejtarem czy Irgunem. Czytelnik może dowiedzieć się o tym, że Żabotyński za wzór dla swojego ruchu stawiał polski romantyzm i mesjanizm narodowy, w kontekście poświęcenia dla ojczyzny ideałem były Legiony na czele z Piłsudskim. Właśnie w Polsce młodzieżówka rewizjonistyczna – Bejtara – miała największą liczbę członków, którzy w latach 30. XX w. coraz bardziej skłaniali się w stronę militarystki. Badacz wskazuje także na pomoc polskich władz w kwestii zaopatrzenia i szkoleń. To z Gdyni wypływały okręty z bronią dla żydowskiego podziemia w Palestynie, a Wojsko Polskie oferowało szkolenia dla członków Bejtaru oraz bojowników Irgunu. Niestety Shindler pominął to, iż tak szeroka działalność rewizjonistów była akceptowana przez rząd pod warunkiem, że ci pierwsi, nie krytykowali tego, co działo się w stosunkach polsko-żydowskich (np. starcia polskich i żydowskich młodzieżówek, *numerus clausus* i *numerus nullus*, bojkot sklepów żydowskich). Dodatkowo, po śmierci Piłsudskiego, Obóz Zjednoczenia Narodowego uznał przyzwolenie na emigrację za sposób rozwiązania kwestii żydowskiej w Polsce. Stanowisko to zbiegło się w końcówce lat 30. XX w. z hasłami Żabotyńskiego o potrzebie jak najszybszego wyjazdu Żydów do Palestyny.

Wartą uwagi jest również część poświęcona temu jak Likud z Menachemem Beginem doszedł do władzy w 1977 r. i przełamał dominację lewicy w kraju (rozdział 15 *The Road to Power*). Shindler przedstawia tu głównie procesy polityczne, które doprowadziły do tego, że Begin został pierwszym pravicowym premierem. Zmiany społeczne nie są przedstawione w sposób oczywisty i wymagają od czytelnika głębszej znajomości współczesnej historii Izraela. Likud wykorzystał szereg wydarzeń i czynników do zbudowania szerokiej koalicji przeciw lewicy. Jako pierwsza wymieniona została wojna Jom Kipur (1973). Była ona dużym zaskoczeniem oraz szokiem zarówno dla rządzących, jak i dla społeczeństwa.

Begin wypominał szereg uchybień, brak rozkazów mobilizacji rezerw i zbyt małą liczbę żołnierzy pilnujących Kanału Suskiego. Lider prawicy wykorzystał także ataki terrorystyczne z początku lat 70. XX w. w celu zdyskredytowania polityki bezpieczeństwa lewicy. Begin powrócił również do retoryki, w której Izrael miał zmagać się z międzynarodowymi atakami na swoją suwerenność. Arafat stał się Hitlerem, zamachowcy palestyńscy okrzyknięci byli nazistami, oddzielenie izraelskich pasażerów od reszty zakładników porwanego samolotu w Entebbe przez terrorystów (1976) przyrównał do praktyk z obozów koncentracyjnych, a Organizacja Wyzwolenia Palestyny miała ucieleśniać komunistyczną agenturę na Bliskim Wschodzie. Według Shindlera, taka narracja połączyła się z nastrojami panującymi w latach 70. XX w. w Izraelu. Dodatkowo, Begin wykorzystał fakt, iż nowy lider lewicy – Icchak Rabin – był świeckim Izraelczykiem, który nie był przychylny wpływom judaizmu na politykę. Lider Likudu zaczął częściej wykorzystywać religię w budowaniu swojego wizerunku, zintensyfikował kontakty z przywódcami religijnymi w Izraelu i w Stanach Zjednoczonych. Dzięki temu partie ortodoksyjne i narodowo-religijne otrzymały sygnał, że to Begin wyrasta na nowego gwaranta i obrońcę judaizmu i żydowskości Izraela. Ostatnim czynnikiem, który Shindler uznał za istotny dla zwycięstwa wyborczego w 1977 r., były rosące podziały na lewicy. Część środowisk nieprzychylna była pomysłem oddawania zdobytych w poprzednich wojnach terytoriów, co doprowadziło do ich przejścia na stronę Begin. Niestety, Shindler w tym rozdziale marginalnie potraktował wpływ Żydów mizrachijskich i sefardyjskich na zwycięstwo Likudu. Czytelnik również nie otrzymuje informacji, dlaczego stali się oni środowiskami głoszącymi głównie na prawicę.

Warto zwrócić uwagę na ostatni rozdział 18 *The Resurrection of Sharon*, w którym czytelnik może dowiedzieć się, co sprawiło, że Ariel Szaron doprowadził do jednostronnego wycofania Izraela ze Strefy Gazy (2005), a później założył nową centrową partię – Kadimę, wygrywając z nią wybory parlamentarne w 2006 r. Shindler opisał w tej części książki proces przemiany politycznej Szarona. Początkowo, bohater wojen Izraela, twórca wojsk specjalnych, kontrowersyjny dowódca, od lat 70. XX w. ojciec prawicowego osadnictwa w Judei i Samarii, jastrząb w kwestiach polityki bezpieczeństwa, przeciwnik palestyńskiej niepodległości, oskarżony za bierność w sprawie masakr w obozach Sabra i Szatila (1982), uczestnik marszów potępiających Icchaka Rabina za Porozumienia z Oslo, odpowiedzialny za wybuch II Intifady (2000). Z jednej strony Shindler przedstawia wizerunek reprezentanta radykalnej prawicy, a z drugiej ukazuje Szarona jako polityka, który nigdy nie miał nic wspólnego z rewizjonizmem Żabotyńskiego czy Irgunem Begin. Zawsze bliżej mu było do lewicy spod znaku Dawida Ben Guriona lub Mosze Dajana, a polityka stała się dla niego miejscem realizacji własnych ambicji. Dlatego też Szaron dokonał wycofania ze Strefy Gazy wojska oraz

osadników, używając przy tym argumentu demograficznego², a także zaproponował swój własny plan pokojowy, oparty na potrzebie zawierania kompromisów w kwestiach bezpieczeństwa i terytorium. Shindler zauważa, że utworzenie nowej centrowej partii w Izraelu jest dużym ryzykiem, któremu Szaron jako jedyny miał sprostać. Swoim projektem politycznym zainteresował takie osoby, jak Szimon Peres (z ramienia Kadimy został prezydentem w 2007 r.), Cipi Liwni, Gideon Ezra, Szaul Mofaz oraz Ehud Olmert.

Książka Colina Shindlera porusza jeszcze wiele innych kwestii związanych z izraelską prawicą i jej kształtowaniem się, np. stosunek rewizjonistów do Arabów (rozdział 7), relacje między Irgunem i Lechi (rozdział 10), działalność Beginy w podziemiu żydowskim, a potem w opozycji parlamentarnej (rozdziały 11-14), kadencje Beginy i Szamira (rozdziały 15-17).

The Rise of Israeli Right. From Odessa to Hebron Shindlera można uznać za bardzo interesującą. Wyróżnia się przede wszystkim niewykorzystywanym dotąd w literaturze materiałem archiwalnym, który w Polsce jest słabo znany (mimo iż dotyczy polskich Żydów). Ze względu na bogate słowniczki z pojęciami i spisy osób oraz partii książkę można polecić osobom, które nie znają tematu izraelskiej prawicy. Wspomniany materiał źródłowy sprawia, iż zaznajomieni z tematyką znajdą wiele interesujących kwestii. Niestety, Shindler poświęcił współczesnej prawicy niewielką część książki. Jedynie strony 338-367 poświęcone są okresowi od lat 90. XX w. do wyborów z 2015 r. Być może bogaty opis osoby Żabotyńskiego, jego ideologii oraz działalności jego następców ma skłonić czytelnika do refleksji nad tym, czy współczesna izraelska prawica może tytułować się spadkobierczynią rewizjonizmu, czy też jest odpowiedzią na procesy, wydarzenia i problemy społeczne zachodzące w kraju od lat 70. XX w. aż do dzisiaj.

² Argument demograficzny w Izraelu odnosi się do kwestii terytorialnych. Mówi on, iż chcąc chronić izraelską demokrację i izraelski charakter państwa, państwo powinno oddać tereny, które zdominowane są przez ludność palestyńską, a nie żydowską.

Republika Serbii.
Aspekty polityki wewnętrznej i międzynarodowej,
Anna Jagiełło-Szostak (red.), Atut, Wrocław 2016, ss. 298
(Magda Piwińska)

Najnowsza historia funkcjonującej odrębnie od 2006 r. Republiki Serbii związana jest z wieloma przekształceniami formalnymi i prawnymi. Po II wojnie światowej Serbia weszła w skład Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii, która, mimo nasilających się sporów o charakterze narodowościowym, przetrwała do 1991 r. Po rozpadzie Jugosławii Serbia stała się republiką związkową w ramach Federacyjnej Republiki Jugosławii (dalej: FRJ) (1992-2003). FRJ miała być kontynuacją (tzw. *trzecią Jugosławią*) państwa, które, jak pokazało proklamowanie niepodległości przez Chorwację, Słowenię, Macedonię (1991) oraz Bośnię i Hercegowinę (1992), uległo całkowitemu, nieodwracalnemu rozpadowi. Władze serbskie nie były jednak w stanie pogodzić się z upadkiem państwa, w którym w pewien sposób dominowały. Stąd, może z nadzieją na utrzymanie idei Jugosławii, zdecydowano się na nadanie nazwy Federacyjna Republika Jugosławii związkowi Serbia – Czarnogóra. Wspierające serbski nacjonalizm rządy Slobodana Milosevicia dobiegły końca w 2000 r., kiedy to do władzy doszedł Vojislav Kostunica. Polityka władz serbskich uległa zmianie, co skutkowało rozwiązaniem FRJ, a w zamian powstaniem państwa o nazwie Serbia i Czarnogóra. Był to kres retoryki stosującej zamiennie pojęcia Serbia – Jugosławia. Federacja Serbii i Czarnogóry rzeczywiście weszła w fazę przemian administracyjnych, politycznych oraz gospodarczych. Funkcjonująca aktualnie Republika Serbii, to wynik proklamowania niepodległości przez Czarnogórę w 2006 r. (s. 9; 15-25).

W związku z wielokrotnie zmieniającym się kształtem państwa, niezwykle istotne, z naukowego punktu widzenia, jest ukazanie aktualnych kierunków polityki wewnętrznej oraz zagranicznej Serbii. Próba jej przedstawienia zajęli się autorzy poszczególnych rozdziałów monografii *Republika Serbii. Aspekty polityki wewnętrznej i międzynarodowej* pod redakcją naukową Anny Jagiełło-Szostak, wydanej w 2016 r. Jest to jedna z nielicznych polskich publikacji uwzględniająca tak szeroki wachlarz zagadnień dotyczących aktualnej polityki Serbii (od aspektów prawnych po kulturowe oraz bezpieczeństwa) zgromadzono wiedzę naukowców z wielu polskich ośrodków badawczych, m.in.: Uniwersytetu Wrocławskiego, Uniwersytetu Jagiellońskiego czy też z ośrodków zagranicznych z Sofii oraz

Belgradu. Wśród poruszonych w monografii problemów badawczych A. Jagiełło-Szostak wymienia wpływ konfliktu w byłej Jugosławii na relacje w regionie, przemiany ustrojowe oraz społeczno-ekonomiczne i znaczenie Serbii w Europie Południowo-Wschodniej oraz w strukturach euroatlantyckich. Następną kwestią jest wpływ konfliktów na kształtowanie polityki mniejszościowej, bezpieczeństwa czy polityki społecznej. Trzeci, ujęty w książce problem, to rola Kosowa w Serbii oraz regionie (s. 9-12).

Monografia podzielona jest na dwie części. W pierwszej z nich, zatytułowanej *Aspekty wewnętrzne*, poruszone zostały m.in. kwestie przemian ustrojowych, mających miejsce już od 1990 r., funkcjonującego w Serbii systemu partyjnego, kwestii (niezwykle ważnej w przypadku państw bałkańskich) polityki etnicznej, bezpieczeństwa kulturowego oraz tak skomplikowanego zagadnienia, jak niepodległość Kosowa. Interesującym jest podejście do aspektów determinujących sytuację wewnętrzną w sposób całościowy. Autorzy rozdziałów nie skupiają się jedynie na aspekcie prawnym, ale poruszają również kwestie związane m.in. z kulturą.

Jacek Wojnicki pisze na temat przemian polityczno-ustrojowych, które rozpoczęły się wraz z procesem rozpadu Jugosławii. Początkowo, jak zauważa, zmiany nazywane konstytucyjnymi w rzeczywistości „kontynuują porządki autorytarne”. Za datę ukształtowania się polityki i ustroju z jakim do czynienia mamy w Serbii dzisiaj, Autor uznaje 2008 r. związany z proklamacją niepodległości przez Kosovo. Wojnicki dzieli przemiany na etapy, związane ściśle z osobą Slobodana Miloševića, który rzeczywiście był pewnego rodzaju „hamulcem” dla wprowadzenia zmian, stąd wywód Autora wydaje się być słuszny. Pomijając w niniejszej recenzji szczegółowe nazwy, czy funkcje instytucji z lat 90. XX w. należy uznać za zaletę fakt, iż Wojnicki kwestie związane niejako z genezą dzisiejszego ustroju przedstawia w sposób zwięzły, konkretny, nie skupiając się na szczegółowych kompetencjach powstałych wówczas organów. Przybliża zaś te najważniejsze z punktu widzenia przemian w stronę republiki. Autor również szczegółowo opisuje akt konstytucyjny, co wynika z faktu, że ustawa zasadnicza funkcjonuje w niezminionej formie, zatem stanowi o aktualnym ustroju Serbii. Biorąc pod lupę trzy konkretne fazy zmian zachodzących w tym państwie (po 1990, po 2000 oraz po 2006 r.) w sposób przejrzysty przedstawiono przebieg przekształceń polityczno-ustrojowych Republiki (s. 15-29).

Kontynuacją tekstu Wojnickiego jest rozdział dotyczący systemu partyjnego w Republice Serbii. Podobnie jak poprzedni autor, Marzena Cichosz serbskie partie omawia zaczynając od 1990 r. i, również podobnie, szereguje je według trzech etapów ewolucji systemu politycznego RS. Autorka w każdym z podrozdziałów porusza inny przedział czasowy (1990-2000, 2000, 2000-2016), skupiając się na partiach mających reprezentację w parlamencie, omawiając również stopień poparcia każdej z nich oraz cele i program polityczny. Oczywiście, co jest zasadne, najszerzej omówiona została kwestia partii po 2000 r. Niekwestionowaną zaletą

niniejszego rozdziału jest potwierdzenie każdego wyniku konkretnymi danymi liczbowymi oraz ich przedstawienie w tabelach, co czyni tekst czytelnym i przejrzystym. Oba zaprezentowane wyżej artykuły skupiają się na kwestiach prawno-ustrojowych (s. 31-46).

Kolejne rozdziały recenzowanej pracy dotyczą zagadnień społeczno-kulturowych, uwzględniając prawno-normatywny wymiar problemów. Autorzy skupiają się na polityce etnicznej, opiece społecznej, bezpieczeństwie kulturowym oraz twórczości Dragoslava Mihailovicia. Anna Jagiełło-Szostak rozważa na temat uwarunkowań polityki etnicznej Serbii. Zachowuje ciąg logiczny wyводу, w pierwszej kolejności przedstawiając jak struktura etniczna RS wygląda – składa się z ponad 20 mniejszości, m.in.: Węgrzy, Romowie, Bośniacy z zaznaczeniem konkretnych regionów (m.in. belgradzki – Romowie; Wojwodina – Węgrzy). Niewątpliwie jest to mozaika kulturowa, a przy tym religijna, gdyż w Serbii współistnieją takie wyznania jak: prawosławie (Serbowie), islam (Boszniacy), katolicyzm (Chorwaci), judaizm (Żydzi) oraz protestantyzm (Niemcy). Autorka rozdziału odwołuje się do konkretnych dokumentów, w których ujęte zostały prawa mniejszości. Jagiełło-Szostak używa precyzyjnych pojęć, podpira swoje tezy danymi liczbowymi i wyjaśnia problemy, które wiążą się z wieloetnicznością tego państwa bałkańskiego. Analizowany rozdział podejmuje problematykę niezwykle w tym regionie aktualną, a często (po zakończeniu wojny w Bośni i Hercegowinie) pomijaną w polskich tekstach naukowych. Standaryzacja prawa mniejszości to również rzecz niezbędna w procesie integracji europejskiej, która jest celem Serbii. Jagiełło-Szostak płynnie przechodzi do wniosków, które warunkują proces akcesji do UE polityką wewnętrzną (w tym przypadku polityką dotyczącą praw mniejszości) państwa kandydującego (s. 47-64).

Inne aspekty społeczno-kulturowe to reformy opieki społecznej, które zostały przedstawione przez Nataliję Perisić w rozdziale zatytułowanym *Reformy opieki społecznej między państwem a rynkiem: przypadek Serbii*. Badaczka przedstawia zagadnienia ubezpieczeń społecznych, państwa opiekuńczego, opieki socjalnej, czy ubezpieczeń emerytalnych (s. 65-86).

Na kwestiach kulturowych uwagę skupiają także Autorki rozdziału *Bezpieczeństwo kulturowe Republiki Serbii* – Anna Jagiełło-Szostak oraz Elżbieta Szyszlak. Artykuł zaczyna się od zdefiniowania tej dziedziny, co jest z punktu widzenia czytelnika zabiegiem słusznym, gdyż dla osoby niezwiązanej ze studiami z zakresu bezpieczeństwa może wydać się ono niejasne. Naukowczynie przedstawiają wymiar instytucjonalny bezpieczeństwa kulturowego Republiki Serbskiej wraz z analizą treści poszczególnych dokumentów skupiających się na ochronie kultury. Ponadto poruszają kwestie uwarunkowań oraz wyzwań dla tego wymiaru bezpieczeństwa w Serbii. A. Jagiełło-Szostak oraz E. Szyszlak zwróciły szczególną uwagę na dualizm serbskiej tożsamości, co świadczy o jej wewnętrznej niespójności. „Taki dualizm sytuuje Serbię [...], jako państwo między ‘Wschodem’

i „Zachodem” (s. 87-110). Oba poruszone wcześniej problemy wpisują się w tematykę monografii – aspekty polityki wewnętrznej, jak i zewnętrznej.

Do jednej grupy tematycznej włączyć można również rozdziały dotyczące Kosowa. Kosowo przez Serbię, jak i część państw, jest nieuznawane, pozostaje kwestią sporną w serbskich relacjach z podmiotami zewnętrznymi, jak i z samym (według serbskiej Konstytucji z 2006 r. ciągle będącym częścią Republiki Serbii) Kosowem. Relacje na linii Kosowo – Serbia są jak stąpanie po rozżarzonych węglach. Paulina Czapiewska w swoim rozdziale pt. *Dwie drogi do niepodległości. Secesja Czarnogóry i Kosowa od Serbii*, uwagę zwraca, poza Kosowem, również na Czarnogórę (niepodległość w 2006 r.), porównując ich „dwie drogi do niepodległości” – pokojową i jednostronną (konfliktową). Secesja Czarnogóry przebiegała raczej na zasadzie stopniowych reform, które rozluźniać miały więzi z Serbią. W przypadku Kosowa problem jest bardziej złożony. Jeszcze przed ogłoszeniem niepodległości, Albańczycy i Serbowie nie byli w stanie przyjąć wspólnego stanowiska dotyczącego tego terytorium. Parlament Kosowa w 2008 r. proklamował niepodległość, co spotkało się z natychmiastową relacją Serbów, którzy złożyli wniosek o zbadanie legalności tej proklamacji przez Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości. Wnioski, które wysnuć można po przeczytaniu rozdziału Czapiewskiej, mówią jednoznacznie: stosunki Serbia – Czarnogóra są dobre, ale mit „serbskości” wywodzącej się z Kosowa pozostaje kością niezgody między Serbią a Kosowem. P. Czapiewska podsumowując swój artykuł, tworzy tabelę różnic między tymi dwoma państwami. Jest to niewątpliwą zaletą, gdyż systematyzuje wywód Autorki (s. 129-150).

Wzbogaceniem monografii jest również tekst dotyczący Kosowa w odniesieniu do procesu integracji Serbii z UE napisany przez Bobiego Bobeva. Osiągnięcie porozumienia między tymi dwoma podmiotami jest niezbędne dla procesu integracji europejskiej, co opisuje Autor. Rozdział ten jest ważny w kontekście dzisiejszej polityki zagranicznej i wewnętrznej Serbii oraz jej pozycji w środowisku międzynarodowym. Każdy z tekstów części wewnętrznej porusza problemy i kwestie aktualne oraz dyskutowane przez badaczy zajmujących się Bałkanami. Wielość zagadnień oraz autorów pozwoliła na poznanie różnych punktów widzenia, a jednocześnie dała czytelnikowi możliwość wyciągnięcia konkretnych, spójnych wniosków dotyczących mocnych i słabych stron Serbii w aspekcie wewnętrznym, ze zwróceniem uwagi na kontekst międzynarodowy.

Część druga monografii dotyczy relacji międzynarodowych Republiki Serbii, zaczynając od przedstawienia polityki zagranicznej i bezpieczeństwa tego państwa, co jest zasadne dla określenia priorytetów Serbii w stosunkach międzynarodowych. Od razu dostrzec można nieprzypadkowy wybór państw. W ramach relacji regionalnych, związanych z bezpieczeństwem, poruszone zostają te na linii Serbia – Chorwacja oraz Serbia – Albania. Zawieść może jednak skrótość przedstawienia relacji serbsko-bośniackich w recenzowanej monografii. Prawdo-

podobnie jest to spowodowane brakiem eksperta w tej dziedzinie. Kwestia Republiki Serbskiej w Bośni i Hercegowinie może stać się zagrożeniem dla bezpieczeństwa regionu. Można by pokusić się więc o przedstawienie tego aspektu. Niemniej jednak, przeanalizowano relacje z Albanią, które będąc niewątpliwie trudnymi w związku z Kosowem, mogą stanowić zagrożenie i są jednym z priorytetów Republiki Serbskiej. Kwestie ujęcia stosunków z Chorwacją oraz zasadność ich opisania w tej monografii zaś tłumaczy znaczenie bezpieczeństwa kulturowego i kształtowania serbskiej tożsamości.

Druga grupa zagadnień to stosunki z Rosją i Niemcami, które mogą stanowić wyraz dualizmu związanego z „wschodniością” i „zachodniością” Serbii, a jednocześnie wskazywać na istotne powiązania w przeszłości tych państw. Ostatnim poruszonym aspektem są relacje polsko-serbskie, co jest swego rodzaju ciekawostką, gdyż temat ten jest rzadko analizowany przez badaczy zarówno polskich, jak i zagranicznych.

Relacje bilateralne z Chorwacją analizuje Wiktor Hebda w rozdziale zatytułowanym *Miejsce Republiki Chorwacji w polityce zagranicznej Republiki Serbii po 2000 r.* Na początku przywołuje kwestie polityki zagranicznej Republiki Serbii, której szczegółowo rozdział poświęciła Anna Jagiełło-Szostak. Hebda wspomina o relacjach, m.in. z Bośnią i zauważa nasilające się po proklamacji niepodległości przez Kosowo tendencje separatystyczne. W dalszej części opisuje sinusoidę stosunków na linii Serbia – Chorwacja, wyznaczając konkretne okresy poprawy i pogorszenia (s. 227-244).

O analizę relacji z Albanią pokusiła się Agata Domachowska. Jak wskazuje Autorka, historycznie do konfliktów zbrojnych między Serbią a Albanią nie dochodziło. Albania nie uczestniczyła w sporach, które miały miejsce poza jej granicami, tym samym nie opowiadając się po żadnej ze stron. Nie budowała tym samym relacji z żadnym ze skonfliktowanych państw. Dzisiejsze relacje Serbii z Albanią mają charakter inny niż te, chociażby, z Chorwacją, czy Bośnią i Hercegowiną – co słusznie zauważa Domachowska. Stosunki między tymi państwami aktualnie są dość ograniczone, jednak władze serbskie, jak pisze Autorka, zdecydowały się na podjęcie dialogu dotyczącego współpracy gospodarczej, czy walki z przestępczością zorganizowaną. Agata Domachowska podsumowuje rozdział opisując to, co oba państwa łączy oraz dzieli, dzięki czemu pozwala czytelnikowi na przemyślenie prognoz dotyczących relacji Albanii z Serbią (s. 245-264).

Relacje serbsko-rosyjskie, serbsko-niemieckie oraz serbsko-polskie to trzy kolejne rozdziały, które prezentują specyfikę współczesnych relacji międzynarodowych Serbii. Poruszyć warto te dotyczące Rosji, gdyż wpływają one na utrudnianie procesu integracji europejskiej. Larysa Leszczenko, Autorka części, pt. *Współczesne stosunki serbsko-rosyjskie*, charakteryzuje specyfikę stosunków państw małych z mocarstwami. Jest to wstęp niezbędny, gdyż relacja tego typu odbiega od klasycznych stosunków „równy” z „równym”. Myślę, że zastosowanie tutaj terminu

pionek jest niezwykle trafne, a po przeczytaniu rozdziału pozostaje refleksja nad tym, czy aby Serbii nie określić mianem „konia trojańskiego” Federacji Rosyjskiej w Europie albo, co najmniej, państwem „nieprzeszkadzającym” Rosji w osiąganiu swoich celów na Starym Kontynencie. Badaczka przedstawia relacje polityczne, ekonomiczne i kulturowe między tymi państwami. Triada serbskich zależności obejmuje energetykę, tożsamość oraz bezpieczeństwo. Co ciekawe, to właśnie energetyka, a nie odwoływanie się do „tożsamości słowiańskiej” jest aspektem aktualnie najistotniejszym (s. 187-204).

Relacje niemiecko-serbskie, inaczej niż te rosyjskie, omówione są z szerokim uwzględnieniem aspektu historycznego. Element ten wprowadza różnorodność, gdyż nie zniechęca czytelnika jednakową konstrukcją wszystkich tekstów. Kształt stosunków serbsko-niemieckich warunkuje sukces negocjacji akcesyjnych do UE, o czym wspomina Katarzyna Gelles w artykule *Stosunki niemiecko-serbskie między historią a współczesnością*.

Relacje polsko-serbskie determinowane są zaś przynależnością Polski do Unii Europejskiej oraz NATO. Stanowią dla polskiej polityki zagranicznej kwestię drugorzędną (s. 285). Pomimo to, ich poruszenie przez Mirosława Habowskiego jest urozmaicheniem aspektu zewnętrznego monografii i elementem nieoczywistym, co zwiększa atrakcyjność książki.

Praca pod redakcją naukową Anny Jagiełło-Szostak jest kompleksowym opracowaniem problematyki Republiki Serbii w odniesieniu do współczesnych stosunków międzynarodowych. Państwa bałkańskie, ich relacje z sąsiadami oraz mocarstwami zyskują na znaczeniu i mają coraz większy wpływ na politykę oraz bezpieczeństwo światowe. Należy stwierdzić, że w Polsce jest to obszar rzadko omawiany z perspektywy studiów zajmujących się bezpieczeństwem, czy polityką, zarezerwowany jedynie dla wąskiego grona bałkanistów. Wynikać to może chociażby z dotychczasowego braku kompleksowych opracowań dotyczących państw bałkańskich w kwestiach, które zostały wymienione w poprzednim zdaniu. Dlatego wielkim sukcesem jest zgromadzenie specjalistów z całej Polski oraz z zagranicy i stworzenie wieloaspektowej monografii podejmującej aktualną problematykę dotyczącą Republiki Serbii. Kwestie techniczne związane z podziałem recenzowanej pracy na dwie części ułatwiają znalezienie przez czytelnika interesującego go problemu. Monografia stanowi kompleksowe kompendium wiedzy, w którym autorzy skupili się na najważniejszych faktach oraz wydarzeniach. Monografia powinna uzupełnić listę wartościowych podręczników akademickich na kierunkach stosunki międzynarodowe, bezpieczeństwo międzynarodowe oraz dziennikarstwo. Język, którym posługują się autorzy spełnia normy naukowości, a styl rozważań jest przejrzysty, logiczny i zwięzły. *Republika Serbii. Aspekty polityki wewnętrznej i międzynarodowej* to niewątpliwy sukces Autorów, który cechuje dużą wartość merytoryczną.

**Gabriel Grésillon, *Chiny. Wielki skok w mgłę*,
tłum. Elżbieta Brzozowska,
Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2016, ss. 252
(Marcin Adamczyk)**

Na wstępie niniejszej recenzji warto zwrócić uwagę na fakt, iż ostatnimi czasy co raz liczniejsze grono francuskich żurnalistów podejmuje się próby przybliżenia mieszkańcom państw zachodnich aktualnej sytuacji politycznej, społecznej oraz gospodarczej w Państwie Środka¹. Rzecz jasna nie sposób bezsprzecznie w tym miejscu wykazać, iż rzeczywiście dziennikarze znad Loary dominują nad swoimi kolegami z innych krajów europejskich pod względem ilości wszelakich publikacji poświęconych współczesnym Chinom – jest to jedynie subiektywne odczucie autora niniejszej recenzji. Z drugiej strony jednak trudno nie zauważyć, iż filmy ich autorstwa są stale obecne w pasmach dokumentalnych czołowych polskich kanałów telewizyjnych, a na naszym rynku wydawniczym co rusz pojawiają się nowe pozycje książkowe. W powyższy trend wpisał się także Gabriel Grésillon, były chiński korespondent gazety „Les Echos”, którego pierwsza książka pt. *Chiny. Wielki skok w mgłę* została niedawno wydana w naszym kraju. Autor swoją książkę podzielił na trzy części, w skład których wchodzi trzynaście rozdziałów oraz wprowadzenie i wnioski końcowe.

We wstępie Grésillon dzieli się z czytelnikami interesującą refleksją odnośnie dwóch funkcjonujących we francuskim społeczeństwie wizerunków państwa chińskiego² – wzajemnie sprzecznych i nieprawdziwych, jak przekonuje nas autor. Rzeczywiście Państwo Środka to wcale nie wielki obóz pracy, w którym produkuje się tylko tanią i niewiele wartą masówkę, ale też nie państwo, które nie kłania się kryzysom i z niestrudzoną determinacją realizuje wszystkie założone przez władze w Pekinie cele. Jak zamierza przekonać nas Gabriel Grésillon sytuacja jest o wiele bardziej złożona, ponadto chiński sukces okupiony został bolesnymi skutkami ubocznymi – symptomami nowej choroby, jaka jego zdaniem toczy Chińską Republikę Ludową.

Rozdział pierwszy otwiera część książki obejmującą opis najważniejszych problemów, o których moglibyśmy powiedzieć, iż bezpośrednio dotycząją znakomitą

¹ Choćby m.in. znani w naszym kraju Roger Faligot i Rémi Kauffer – autorzy publikacji poświęconych chińskim służbom specjalnym.

² Zapewne owa mispercepcja dotyczy większości mieszkańców państw zachodnich.

większość chińskiego społeczeństwa³. I tak autor opowiada nam o tytułowej mgle, czyli o smogu panującym w chińskich metropoliach, a szerzej o daleko posuniętej degradacji środowiska naturalnego całego kraju. Na kolejnych stronach autor przytacza bulwersujące przypadki przekroczenia norm czystości powietrza i wody, zatrutej żywności itd. Rozdział drugi to natomiast przegląd symptomów narastających nierówności w chińskim społeczeństwie i związanych z nimi reakcji części społeczeństwa. W rozdziale trzecim autor płynnie przechodzi do czegoś, co trochę zapewne na wyrost, określa mianem narodzin opinii publicznej za Wielkim Murem. Niewątpliwie zanieczyszczone środowisko, rosnące koszty życia czy powszechna korupcja mogły przyczynić się do pewnych przejawów niezadowolenia – jednocześnie, jak przekonuje nas autor, jego manifestacja powoli staje się co raz bardziej powszechna. Tym sposobem płynnie przechodzimy do rozdziału czwartego, w którym Grésillon opisuje poszczególne przypadki tego jak Pekin stara się radzić sobie ze niezadowoleniem za pośrednictwem cenzury najważniejszych mediów społecznościowych w chińskim Internecie⁴.

W drugiej części książki (poświęconej zjawiskom gospodarczym) czytelnik zapozna się wprawdzie z problemem rosnących kosztów siły roboczej i zjawiskiem przenoszenia produkcji do państw ościennych (rozdział piąty). Rozdział szósty to omówienie problemu przeinwestowania i nadprodukcji w chińskiej gospodarce. Kolejne zaś dotyczą nawarstwiających się patologii w chińskim systemie bankowym, zmuszającym wielu małych inwestorów czy oszczędzających do poszukiwania ratunku w postaci mało wiarygodnych „parapożyczek” i „parainwestycji”. Wspomniane wyliczenie prowadzi nas do ciekawych wniosków autora odnośnie rosnącego zadłużenia chińskich przedsiębiorstw czy jednostek lokalnych. To jedna z ciekawszych części książki i do tego merytorycznie najbardziej wartościowa, gdyż autor szeroko podpira się wskaźnikami ekonomicznymi – a nie jak do tej pory skupia się na pojedynczych (choć barwnych) przypadkach.

Część trzecia *Chiny. Wielki skok w mgłę* poświęcona została Xi Jinpingowi – Gabriel Grésillon skupia się w niej na subiektywnie wybranych przez siebie elementach jego polityki – dążeniom do posiadania praktycznie nieograniczonej władzy (co już się właściwie dokonało), walce z korupcją czy rosnącej asertywności państwa na arenie międzynarodowej. Pozostałe dwa rozdziały mówią o próbie zaszczepienia w Chińczykach innowacyjności oraz widokach na liberalizację polityki Pekinu i budowie państwa prawa. Książkę zamyka podsumowanie z niezwykle interesującym zaleceniem autora o potrzebie z jednej strony wyzbycia się wąskiego spojrzenia na współczesne Chiny (co autor recenzji jak najbardziej

³ Choć nie jest to przez autora napisane wprost i wynika zdaniem piszącego niniejszą recenzję z kontekstu.

⁴ Podczas jego lektury na myśl przychodzą słynne słowa prezydenta Lecha Wałęsy o stłuczeniu termometru.

popiera), a zarazem konieczności czerpania z chińskich doświadczeń tego co najlepsze, przy jednoczesnym szacunku dla własnych tradycji demokratycznych.

Publicystyczny charakter książki daje się poznać z jednej strony po ograniczonej liczbie źródeł (autor recenzji naliczył mniej niż 40 przypisów), ale też żywym i barwnym języku. Choć polskie wydanie liczy sobie dobrze ponad 200 stron, to okazało się ono być pasjonującą lekturą na jedno dłuższe popołudnie. Jeżeli czytelnikowi nie przeszkadza popadanie przez autora miejscami w przesadę czy opieranie swoich sądów odnośnie przyszłości Państwa Środka na pojedynczych sytuacjach, to lektura *Chiny. Wielki skok w mgłę* raczej go nie zawiedzie. Niewątpliwie owo skupianie się na szczegółach jest w pewnym stopniu wadą publikacji, gdyż budowany przez autora obraz może być jednak do pewnego stopnia zafałszowany. Z drugiej strony nie należy zapominać, iż Gabriel Grésillon jako dziennikarz (w dużo większym stopniu niż naukowcy) ma prawo do własnej, subiektywnej oceny zachodzących w Chinach procesów. Ponadto autor nie jeden raz podkreśla w swojej książce, iż wiele z opisywanych przez niego poglądów i postaw społecznych stanowi jedynie niewielką kroplę w morzu chińskiego społeczeństwa i wcale nie przesądza on o tym, iż staną się powszechnym trendem. Nie da się przy tym ukryć, iż właśnie owo skupianie się na poszczególnych (zazwyczaj dość barwnych) przypadkach przesądza o łatwym odbiorze książki – szczególnie wśród czytelników stroniących na co dzień od literatury typowo naukowej. Co się zaś dotyczy błędów redakcyjnych, to autor niniejszej recenzji naliczył dosłownie jeden, w postaci opisanego w spisie treści części trzeciej jako drugiej. Reasumując jest to pozycja godna polecenia dla kogoś, kto chciałby poznać współczesne Chiny z innej niż zazwyczaj strony, a przy tym nie przeszkadza mu mocno publicystyczny styl książki Grésillona.

Łukasz M. Nadolski,
Kampania zimowa w 2015 roku na Ukrainie,
Muzeum Wojsk Lądowych, Bydgoszcz 2017, ss. 196
(Kacper Kireńczuk)

Książka *Kampania zimowa w 2015 roku na Ukrainie* jest próbą opisania działań zbrojnych stoczonych zimą 2015 r., głównie pod kątem stosowanej taktyki i uzbrojenia obu stron. Mimo to w publikacji mamy też do czynienia z opisaniami losów zwykłych żołnierzy biorących udział w walce. Całość wzbogacona jest o – bardzo potrzebne w wypadku omawiania taktyki – mapy i szkice ukazujące poszczególne ruchy wojsk w trakcie operacji, oraz zdjęcia ukazujące żołnierzy, sprzęt i codzienne życie w strefie ATO, tj. operacji antyterrorystycznej. Autor poprzedził zagadnienie kampanii zimowej, krótkim opisem wydarzeń sprzed zimy 2015 r., czyli genezy konfliktu ukraińsko-rosyjskiego przedstawiając rozruchy na kijowskim Majdanie, aneksję Krymu, „kocioł iłowajski” oraz fakt, dlaczego w całym konflikcie tak znikomą rolę odegrały siły powietrzne. Jest to krótki, ale bardzo istotny element całej pracy, gdyż pozwala zrozumieć przyczyny takiej a nie innej sytuacji na Donbasie w zimie 2015 r.

Autor, doktor historii Ł.M. Nadolski specjalizuje się w konfliktach zbrojnych po II wojnie światowej i jest autorem wielu książek o tej tematyce. Bogaty dorobek naukowy i doświadczenie widać również w tej książce, mimo to język i sposób pisania jest bardzo przystępny nawet dla laika. Całości dopełnia fakt bogatej wiedzy z dziedziny uzbrojenia, wielokrotnie opisywanego w książce.

Celem monografii była charakterystyka działań podjętych przez obie strony konfliktu dla uzyskania przewagi nad przeciwnikiem, opis posunięć strategicznych i taktycznych, oraz ich ocena. Dodatkowo przedstawiono najważniejsze decyzje polityczne mające wpływ na sytuację na froncie. Tak więc książka zawiera chronologiczne opisy wydarzeń na froncie, zgodnie z tytułem skupiając się na okresie początku 2015 r. i najważniejszych starciach z tamtego okresu. Mowa tu o bitwie pod Iłowajskiem, walkach o lotnisko w Doniecku, bitwie pod Debalcewem, oraz walkach pod Mariupolem. Doskonale ukazane zostały skutki poszczególnych decyzji na dalsze losy kampanii, wszystko łączy się w logiczną całość, a Autor uzasadnia swoją ocenę danego posunięcia.

Mamy do czynienia z bogatym wyborem źródeł, takich jak m.in. polskie opracowania poszczególnych zagadnień, artykuły z ukraińskiego Internetu, raporty,

ale także blogi i konta na portalach społecznościowych bezpośrednich uczestników walk. Na uwagę zasługują także informacje podawane przez sztab ukraińskiej armii do publicznej wiadomości. W przypadku braku pewności co do wiarygodności danego szkicu lub źródła Autor zaznacza fakt, iż nie ma co do niego pewności.

Niewątpliwie pozycja ta ma swój olbrzymi wkład w próbę zrozumienia taktyki stosowanej przez obie strony w Donbasie. Literatura traktująca o tym temacie jest jeszcze bardzo uboga ze względu na to jak niewiele czasu upłynęło od opisywanych w książce wydarzeń, ale z całą pewnością *Kampania zimowa w 2015 roku na Ukrainie* może stanowić podstawę do dalszych rozważań nad wydarzeniami, które mają miejsce za naszą wschodnią granicą. Autor stanął przed bardzo trudnym zadaniem zebrania materiałów źródłowych i wyciągnięcia z nich tego co dla opisu walk w 2015 r. było najistotniejsze. Książka zawiera liczne wypowiedzi osób bezpośrednio zaangażowanych w walkę, co pozwala nam spojrzeć na wojnę z ich perspektywy i choć trochę wczuć się w sytuację żołnierzy przebywających na froncie. Autor podaje szacunkowe ilości ludzi i sprzętu uczestniczących w danych bitwach, zawsze wskazując źródło pozwalające na oszacowanie sił obu stron. Często zdarza się, że ocenia poszczególne posunięcia dowódców i stara się uzasadnić swoją opinię. Pozycja jest uzupełniona o liczne zdjęcia, mapy i tabele, na podstawie których łatwiej jest nam zorientować się w sytuacji na froncie. Drobnym minusem jest fakt, że mapy umiejscowione na stronach najbliższych opisowi danego starcia nie zawierały miejsc znajdujących się w opisie i trzeba było wrócić kilkadziesiąt stron wstecz aby odnaleźć właściwą mapę. Przy całym ogromie pracy jaki wykonał autor aby przybliżyć nam decyzję dowództwa, jest to jedynie mała niedogodność.

Książka stanowi usystematyzowany opis i komentarz dla wydarzeń z 2015 r., bezcenny dla wszystkich chcących poznać i zrozumieć poczynania walczących stron, mimo fachowej terminologii i poważnego naukowego podejścia Autora, książka będzie ciekawa, także dla laików w temacie wojskowości.

**Bogusław Pacek, *Wojna hybrydowa na Ukrainie*,
Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2018, ss. 248
(Tomasz Szyszlak)**

Na przestrzeni ostatnich kilku lat na polskim rynku wydawniczym ukazało się kilkanaście pozycji naukowych traktujących o wojnie hybrydowej na Ukrainie. Ich autorzy od lat zajmują się problematyką naszego południowo-wschodniego sąsiada, a zainteresowanie zjawiskiem wojny hybrydowej stanowi naturalną konsekwencję badań nad aktualnymi przemianami sytuacji społeczno-politycznej na Ukrainie. W tym miejscu należy wymienić monografię Olgi i Sergiusza Wasiutów¹, pracę zbiorową pod redakcją Walentego Baluka i Mykoły Doroszki², a także dwie monografie wieloautorskie pod redakcją Bogusława Packa³ lub współredakcją z Julią Grochocką⁴, będące pokłosiem międzynarodowej konferencji naukowej „Wojna hybrydowa na Ukrainie. Wnioski i rekomendacje dla Europy i świata” w Piotrkowie Trybunalskim 23-24 XI 2016 r., w której miałem okazję czynnie uczestniczyć.

Książka Bogusława Packa z jednej strony wpisuje się w ten kanon, z drugiej strony wyróżnia się na tle dotychczasowych publikacji. Bogusław Pacek – poprzednik naszego nieodżałowanego kolegi z Zakładu Studiów nad Bezpieczeństwem, dra Mirosława Rozmusa, na stanowisku komendanta głównego Żandarmerii Wojskowej – od wielu lat związany jest z problematyką ukraińską. We wrześniu 2014 r., będąc radcą ministra obrony narodowej Tomasza Siemoniaka, został nominowany przez Sojusz Północnoatlantycki na doradcę ds. reformy wojskowego systemu edukacyjnego Ukrainy. Ponadto współkierował zespołem badawczym w ramach programu NATO Defence Education Enhancement Program, do zadań którego – za wiedzą i zgodą władz ukraińskich – poza analizą literatury przedmiotu i dokumentów dotyczących konfliktu, należało przeprowadzenie 122 wywiadów eksperckich z uczestnikami działań na Krymie i w Donbasie.

¹ O. Wasiuta, S. Wasiuta, *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie*, Kraków 2017, ss. 424.

² *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie w latach 2014-2016*, red. W. Baluk, M. Doroszko, Lublin 2017, ss. 278.

³ *Hybrid Warfare in Ukraine. Outcomes and Recommendations for Europe and the World*, ed. B. Pacek, b.d. i m.w., ss. 206.

⁴ *Konflikt hybrydowy na Ukrainie. Aspekty teoretyczne i praktyczne*, red. B. Pacek, J.A. Grochocka, Piotrków Trybunalski 2017, ss. 314; *Wojna hybrydowa na Ukrainie. Wnioski i rekomendacje dla Europy i świata*, red. B. Pacek, J.A. Grochocka, Piotrków Trybunalski 2017, ss. 324.

W rozdziale pierwszym Autor rozważa teoretyczne aspekty wojny hybrydowej, przywołując konceptualistów rosyjskich (W. Gierasimow, N. Komlewa, A. Manojło, A. Bartosz), a także spoza Rosji. Powyższe kwestie zajmowały również polskich badaczy, o których Bogusław Pacek wspomina w następującej kolejności: B. Balcerowicz, S. Koziej, M. Madej, A. Gruszcak, M. Wojnowski. Na zakończenie tej części pracy Autor przytacza dokumenty Sojuszu Północnoatlantyckiego, dotyczące interesującego nas zjawiska. W podsumowaniu pojawia się trafna ocena, że jak dotąd nie powstała powszechnie uznana na gruncie międzynarodowym przez teoretyków i praktyków definicja wojny hybrydowej, zaś każda nowa teoria prowadzi do debaty na temat potrzeby używania tego terminu. Autor nie wskazuje, którą definicję uważa za najlepszą, ale wyszczególnia cechy wojny hybrydowej.

Kolejne dwa rozdziały monografii poświęcono odpowiednio wojnie na Krymie oraz wojnie w Donbasie. W zdecydowanej części ograniczają się one do dobrze opracowanych i udokumentowanych kalendarium konfliktów u naszego południowo-wschodniego sąsiada. Dostrzeżono pewne publicystyczne sformułowania, np. o przekazaniu Krymu Ukrainie na mocy decyzji Nikity Chruszczowa (s. 29).

Rozdział czwarty zawiera omówienie wyników badań prowadzonych przez Autora i pod jego kierunkiem, które miały na celu uzasadnienie hybrydowego charakteru działań Rosji przeciwko Ukrainie. Niestety w dużej części brak jest przypisów, zaś w treści – konkretnych dat, co nie do końca umożliwia weryfikację informacji podanych przez Bogusława Packa. Na s. 73 oraz 80-82 Autor pisze o policji, której w tym czasie na Ukrainie nie było. Narodowa Policja Ukrainy powstała dopiero w drugiej połowie 2015 r. w wyniku przekształceń milicji. Nie do końca poprawnie przetłumaczono nazwę służby odpowiedzialnej za kontrolę granic, gdyż powinno być „Państwowa Służba Graniczna Ukrainy”, jest zaś „Państwowa Straż Graniczna Ukrainy” (s. 87).

W przedostatniej części pracy Bogusław Pacek przedstawia wnioski z prowadzonych przez siebie badań w latach 2014-2016. Dochodzi do stwierdzenia, że pojęcie „wojna hybrydowa” jest najlepszym określeniem dla konfliktu na Ukrainie. Nie mniej proponuje, aby rozszerzyć definicję zjawiska, gdyż najbardziej popularne i powszechnie znane nie obejmują wszystkich istotnych elementów (s. 111):

(...) wojna hybrydowa to konflikt militarny prowadzony z udziałem państw, organizacji międzynarodowych, grup narodowych i społecznych, przy użyciu dostępnych środków walki (od bardzo tradycyjnych po najnowocześniejsze), z udziałem żołnierzy i osób cywilnych, rozpoczynany po ogłoszeniu wojny lub bez jej ogłoszenia, prowadzony z zastosowaniem środków przewidzianych prawem lub z pogwałceniem prawa, przy znacznym udziale środków niemilitarnych, ze stosowaniem na szeroką skalę działań ekonomiczno-gospodarczych, politycznych, informacyjno-propagandowych, o różnych i zmieniających się obiektach ataku (państwa, społeczeństwa, organizacje, narody), zmierzający do pokonania strony przeciwnej lub wymuszenia na niej pożądanego działania (zachowania).

W końcu ostatni rozdział monografii, największy (s. 113-228), niezmiernie ciekawy, gdyż zawiera mniej lub bardziej okrojone fragmenty wywiadów z 61 wojskowymi walczącymi w latach 2014-2016 w Donbasie. Byli to głównie oficerowie, w znacznej części sztabowcy, którzy z Autorem recenzowanej monografii dzielili się swoimi spostrzeżeniami na temat działań zbrojnych prowadzonych w tym czasie na wschodzie Ukrainy. Opowiadali o nieprzygotowaniu armii nie tylko do wojny hybrydowej, ale również tej w tradycyjnym wydaniu, będącego efektem wieloletnich zaniedbań, udziale Rosjan w działaniach po stronie separatystów. Z opinii weteranów przebrzmiewa wizja braku realnych szans na zakończenie konfliktu, pogodzenie się z utratą przez Ukrainę Krymu, ale również postępujący proces profesjonalizacji armii. Władze w Kijowie nazwały wojnę w Donbasie eufemistycznie „ATO”, tj. operacja antyterrorystyczna, w związku z czym za jej prowadzenie powinna być odpowiedzialna Służba Bezpieczeństwa Ukrainy, gdy tymczasem wykorzystuje się w niej siły zbrojne.

Rekapitułując, ze względu na swój wielowymiarowy charakter monografia Bogusława Packa spełnia kryteria publikacji naukowej, ale również w jakiejś części popularnonaukowej. Z tego też względu jej odbiorcami mogą być zarówno profesjonalści, a więc wschodnioznawcy, ukrainoznawcy, eksperci ds. bezpieczeństwa międzynarodowego i narodowego, naukowcy i studenci, ale także każdy zainteresowany problematyką wojny hybrydowej w ogóle, jak i na Ukrainie w szczególności.

**Oksana Voytyuk, *Tatarzy Krymscy. Sytuacja narodu
w warunkach zmieniających się państwowości,*
Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy,
Białystok 2018, ss. 527
(Larysa Leszczenko)**

Ujęcie naukowe problemów współczesnych narodów deportowanych na terenie poradzieckim wciąż stanowi niewystarczający odsetek prac badawczych, ujmujących problematykę w sposób kompleksowy, które ukazały się po 1991 r. (po rozpadzie Związku Radzieckiego). Rok 1944 w byłym ZSRR okazał się szczególnie tragicznym dla przedstawicieli wielu narodów i mniejszości narodowych i etnicznych, gdyż masowe deportacje stalinowskie dotyczyły regionu Kaukazu Południowego¹ i Północnego oraz Półwyspu Krymskiego. Deportacje i przymusowe przesiedlenia, jako element polityki stalinowskiej, cechowały szczególne okrucieństwo tego reżimu². Monografia autorstwa Oksany Voytyuk uzupełnia częściowo lukę badawczą w dziedzinie badań problematyki narodowościowej z obszaru poradzieckiego.

Recenzowana monografia składa się z części wstępnej, pięciu rozdziałów, zakończenia, streszczenia w trzech językach – polskim, ukraińskim i angielskim, bibliografii i indeksu nazwisk. Przedstawiony układ pracy jest przejrzysty, czytelny i logiczny.

Praca zawiera rozważania dotyczące historycznych dziejów Tatarów Krymskich, jak również współczesności, na co wskazuje Autorka we *Wstępie* (s. 11). Zaproponowane podejście jest właściwe, gdyż nawiązanie do wydarzeń historycznych obrazujących genezę Tatarów Krymskich jako narodu wyjaśnia także

¹ Warto w tym kontekście przywołać chociażby pracę dotyczącą innego narodu deportowanego – Turków Meschetyńskich, zob.: T. Trier, G. Tarkhan-Mouravi, F. Kilimnik, *Meskhetians Homeward Bound*, ECMI, 2011 (dostęp: https://www.academia.edu/1775514/Meskhetians_Homeward_Bound_ECMI_2011).

² Zob.: L. Mälksoo, *Soviet Genocide? Communist Mass Deportations in the Baltic States and International Law*, „Leiden Journal of International Law” 2001, 14, pp. 757-787; T. Martin, *The Origins of Soviet Ethnic Cleansing*, „The Journal of Modern History” 1998, 70(4), pp. 813-861. R.J. Misiunas and Rein Taagepera, *Baltic States: The Years of Dependence, 1940-1980*, University of California Press 1983; Pohl, J. Otto, *Ethnic Cleansing in the USSR, 1937-1949*, Westport, CT: Greenwood Press 1999; Pohl, J. Otto, *Stalin's genocide against the „Repressed Peoples”*, „Journal of Genocide Research” 2000, 2(2), pp. 267-293.

w dużej mierze kwestie współczesne. Wskazany podział wymaga także odpowiedniego wyboru metod badawczych. Uwzględniając wieloaspektowość problematyki oraz interdyscyplinarny charakter badań, O. Voytyuk sięgnęła do metod właściwych dla nauk społecznych oraz historycznych. Rozdział I monografii został poświęcony uporządkowaniu stosowanych pojęć, terminów oraz nazw własnych. Ważną częścią tego rozdziału jest próba wyjaśnienia etymologii nazwy „Tatarzy Krymscy”. O. Voytyuk odwołuje się w swoich rozważaniach do faktów historycznych, badań antropologicznych, a także do kwestii lingwistycznych, co wskazuje na wszechstronne i solidne podejście do poruszonego problemu. Autorka zwraca uwagę na stosowanie w historiografii radzieckiej i rosyjskiej nazwy „Tatarzy” zarówno w odniesieniu do Tatarów Krymskich i Tatarów kazańskich (mała litera – poprawny zapis). Takie podejście jest zafałszowaniem historii narodu Krymskotatarskiego i poważnym błędem metodologicznym (s. 68-69).

Treść rozdziałów II (*Tatarzy Krymscy w czasach Chanatu Krymskiego i Caratu*) i III (*Tatarzy Krymscy w czasach ZSRR*) dotyczy wydarzeń historycznych i ma charakter deskrypcyjny. Autorka na początku rozdziału II zaznacza: „Analiza dziejów Chanatu Krymskiego została sporządzona na podstawie wcześniejszych opracowań monograficznych dotyczących tego okresu” (s. 71). Brak badań archiwalnych dotyczących wskazanego okresu historycznego jest uzasadniony tym, że praca ma charakter politologiczny, a nie historyczny. We *Wstępie* wskazany został cel, którym jest: „(...) analiza sytuacji tego narodu w warunkach zmieniających się w ciągu wieków państwowości i systemów politycznych” (s. 7). O. Voytyuk skupiła uwagę jedynie na wybranych „wydarzeniach o okresach rządów niektórych chanów, których polityka, tak wewnętrzna, jak i zagraniczna, miała ważne znaczenie dla dziejów Krymu” (s. 71). W podrozdziale pt. *Chanat Krymski w stosunkach międzynarodowych* Autorka przedstawia zarys relacji zewnętrznych Chanatu Krymskiego. Wydaje się, że pojęcie „stosunki międzynarodowe” w tym kontekście zostało użyte nieco na wyrost. Bowiem relacje zewnętrzne Chanatu Krymskiego w omawianym okresie nie były intensywne i znaczące i ich charakter znacząco odbiegał od współczesnego pojęcia stosunków międzynarodowych. Autorka słusznie odwołała się do wybitnych przedstawicieli Tatarów Krymskich (np. Ismaila Gasprinskiego), których aktywność zapoczątkowała tworzenie świadomości narodowej.

W III rozdziale monografii O. Voytyuk opisała sytuację Tatarów Krymskich w epoce sowieckiej. Ukazała w nim interesujące stanowisko w sprawie przyszłego statusu Krymu sformułowane przez przedstawicieli antybolszewickich ugrupowań z 1918 r., w okresie kiedy półwysep był pod okupacją niemiecką. Przedstawiono wówczas cztery koncepcje wyrażające interesy czterech zainteresowanych stron: Niemiec, Rosji, Ukrainy i Turcji. Według koncepcji niemieckiej Krym miał zachować status „kolonii, źródła surowców, punktu strategicznego”; ukraińskiej – stać się „składową częścią Ukrainy”; rosyjskiej – „częścią zjednoczonej Rosji”;

krymskotatarskiej (tureckiej) – „niepodległym państwem” (s. 144-145). Odnośząc się do obecnej sytuacji Półwyspu Krymskiego nasuwa się analogia z koncepcją niemiecką z początku XX w., która została zawłaszczona przez współczesną Rosję. Od początku ustanowienia władzy sowieckiej na Krymie do upadku Związku Sowieckiego Tatarzy Krymscy doświadczyli na wygnaniu tragicznych przeżyć, a ich podstawowym problemem przez wiele lat była walka o przetrwanie. Podsumowując rozważania zawarte w tym rozdziale, Autorka stwierdza, że „dzięki wysiłkom narodu, jego najbardziej aktywnych działaczy, Tatarom Krymskim udało się osiągnąć zamierzony cel – powrócić na Krym” (s. 234).

W rozdziale IV monografii Autorka skupiła się na sytuacji Tatarów Krymskich w niepodległej Ukrainie. Na początku rozdziału badaczka przedstawia problemy, z którymi spotkali się Tatarzy Krymscy po powrocie na Krym z miejsc wieloletniego zesłania – głównie z Azji Centralnej. Warto zauważyć, że wynikały one z ogólnej sytuacji państwa ukraińskiego, które borykało się z poważnymi wyzwaniami ekonomicznymi na początku lat 90. ubiegłego wieku. Powodowało to duże utrudnienia w zagwarantowaniu powracającym Tatarom Krymskim godnego poziomu życia. Proces repatriacji okazał się także poważnym wyzwaniem politycznym dla władz ukraińskich. W swoich rozważaniach O. Voytyuk przytacza dane dotyczące rozmieszczenia na półwyspie Tatarów Krymskich przed wysiedleniem oraz po powrocie na Krym (tab. 8, s. 244). Wskazują one na istotne zmiany, które zaszły po 1991 r. Wzbudza pewną wątpliwość przytoczona przez Autorkę mapa obrazująca „skład etniczny ludności Krymu według powszechnego spisu ludności z 2014 r.” (s. 245, ss. 253-254). Otóż, powszechny spis ludności w niezależnej Ukrainie odbył się tylko jeden raz – w 2001 r., następny jest zaplanowany na rok 2020. Autorka przytacza mapę oraz tzw. obliczenia wskazujące, że najliczniejszą grupę etniczną, którą są Rosjanie, ale nie podaje, że mapa została przygotowana przez władze rosyjskie w roku okupacji Krymu (2014). Wydaje się, że bardziej rozsądne korzystanie ze źródeł typu „wikipedia”, „wikimedia” lub „novorossia.today” (s. 311) dla badacza jest istotnym, ponieważ stają się one często instrumentem manipulacji. W dalszej części rozdziału jest odwołanie do danych statystycznych z 2014 r. dotyczących składu etnicznego Krymu przedstawionych przez Federalną Służbę Statystyki Państwowej Federacji Rosyjskiej. Warto podkreślić, że są to dane niezweryfikowane z powodu ograniczonych możliwości ich weryfikacji.

W rozdziale IV Autorka odniosła się także do kwestii dotyczących procedury nabywania obywatelstwa ukraińskiego przez powracających na Krym Tatarów Krymskich, oraz procedury przymusowej zmiany obywatelstwa po aneksji Krymu przez Rosję. Warto zaznaczyć, że pierwszy przypadek jest realizacją jednego z podstawowych praw jednostki, natomiast drugi – jego totalnym zaprzeczeniem. W monografii ten aspekt został jedynie zasygnalizowany, ze względu na ograniczenia objętościowe pracy. Jego kontynuacja stanowiłaby interesujący wątek badawczy politologiczno-prawny. Habilitantka przedstawiła także zarys stanowisk

Rosji i Turcji wobec obecnej sytuacji Tatarów Krymskich, których analiza jednoznacznie wskazuje na duże zaangażowanie Turcji we wsparcie przedstawicieli tego narodu. Czyni to Turcję naturalnym sojusznikiem i sprzymierzeńcem Ukrainy.

Rozdział V dotyczy sytuacji Tatarów Krymskich po aneksji Krymu przez Rosję. Autorka przedstawiła chronologię aneksji Krymu przez Rosję oraz reakcję przywódców wielu państw i organizacji międzynarodowych na rażące naruszenia zasad prawa międzynarodowego (s. 335, mapa). Rosyjskie władze okupacyjne już w pierwszych dniach aneksji półwyspu uczyniły z Tatarów Krymskich największych wrogów – nagminne prześladowania, dyskryminacja, zaginięcia i mordy aktywistów, zakaz działalności Medżlisu – stały się codziennością w dzisiejszych realiach Krymu. Autorka przytacza liczne informacje zawarte w publikacjach prasowych, raportach oraz opiniach zamieszczanych na portalach ukraińsko- i rosyjskojęzycznych. Rozważania O. Voytyuk dotyczą sytuacji bieżącej bez wskazywania końcowej cezury czasowej. Ponieważ sprawa Krymu nie została definitywnie rozwiązana, a status Tatarów Krymskich wciąż nie jest uregulowany, także w ustawodawstwie ukraińskim, na co zwraca uwagę Autorka. Analiza bieżących wydarzeń wymagała od badaczki nieustannego monitoringu mediów i innych źródeł informacji, co wymagało wyjątkowego zaangażowania w pracę nad monografią. Warto przyznać, że chociaż okupacja Krymu stanowi częsty wątek licznych publikacji monograficznych o charakterze politologicznym i prawnym, to dość rzadko wyodrębniano w nich kwestię Tatarów Krymskich. Tym bardziej praca autorstwa O. Voytyuk wnosi ważny głos do dyskursu naukowego w wymiarze politologicznym, prawnym i historycznym.

Recenzowana monografia zawiera liczne tabele, mapy oraz zdjęcia, które we właściwy sposób uzupełniają rozważania Autorki. Bogata i uporządkowana bibliografia stanowi szczególnie wartościowe źródło informacji dla badaczy oraz czytelników, zainteresowanych poruszoną problematyką. Monografia sprawia ogólnie pozytywne wrażenie, gdyż jest starannie opracowana pod względem edytorskim i technicznym, np. zawiera indeks nazwisk w zapisie alfabetu łacińskiego oraz cyrylicą (j. ukraiński).

Reasumując przedstawioną opinię na temat monografii O. Voytyk *Tatarzy Krymscy. Sytuacja narodu w warunkach zmieniających się państwowości* należy stwierdzić, że jest to dzieło dojrzałe, zawierające bogaty wybór dokumentów i materiałów, prezentujące aktualny i doniosły problem, interesujące pod względem badawczym oraz informacyjno-edukacyjnym. Warto zwrócić uwagę, że jest to obszerne kompendium wiedzy na temat Tatarów Krymskich, dotąd jedyne powstałe w Polsce. Recenzowana monografia z pewnością powinna zostać dostrzeżona nie tylko przez badaczy polskich, również zagranicznych. Zalecam tłumaczenie monografii autorstwa O. Voytyuk na język angielski, przynajmniej wersji skróconej, z pewnością spotka się z dużym zainteresowaniem również poza granicami Polski.

Kronika naukowa Zakładu Badań Wschodnich za rok akademicki 2017/2018

1 X 2017 – Kolejny rok akademicki Zakład Badań Wschodnich rozpoczął w następującym składzie: prof. zw. dr hab. Zdzisław J. Winnicki – kierownik oraz dyrektor Instytutu Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Wrocławskiego, dr hab. Larysa Leszczenko, prof. UWr – zastępca dyrektora ISM ds. współpracy z zagranicą, adiunkci: dr hab. Elżbieta Szyszlak, dr Helena Giebień, dr Anna Jagiełło-Szostak, dr Jarosław Jarząbek, dr Tomasz Szyszlak, a także mgr Ludmiła Świącicka – wykładowca j. rosyjskiego. Pod opieką naukową samodzielnych pracowników naukowych ZBW znajdowali się następujący doktoranci: mgr Karolina Chyla (IV r.), mgr Mateusz Dębowicz (V r.), mgr Marlena Janiga-Pokrzywińska (II r.), mgr Yuliya Lesyk (IV r.), mgr Diana Mazepa (I r.), mgr Piotr Piss (V r.), mgr Aleksandra Puzyniak (I r.), mgr Natalia Sienko (I r.), mgr Paweł Terpiłowski (III r.), mgr Michał Włodarczyk (II r.).

X 2017-IX 2018 – Prof. Larysa Leszczenko sprawowała opiekę naukową nad stypendystką rządowego „Programu Stypendialnego dla Młodych Naukowców” mgr Oksaną Tsisinską.

X 2017 – Na zaproszenie władz Wydziału Nauk o Bezpieczeństwie Akademii Wojsk Lądowych im. gen. Tadeusza Kościuszki we Wrocławiu prof. Zdzisław J. Winnicki został członkiem Rady Naukowej „The Voice of Security Awareness” (ISSN 2544-2082), a także wraz z dr hab. Elżbietą Szyszlak oraz dr. Tomaszem Szyszlakiem wszedł w skład Rady Naukowej „Roczników Studenckich Akademii Wojsk Lądowych” (ISSN 2544-7262).

8 XI 2017 – W Instytucie Politologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie odbyła się konferencja naukowa „Granice w XXI wieku. Renesans murów i podziałów”. Dr Tomasz Szyszlak wygłosił referat „Przemiany znaczenia granicy bułgarsko-tureckiej dla bezpieczeństwa narodowego Bułgarii w ostatnich dziesięcioleciach”.

9-10 XI 2017 – Dr Tomasz Szyszlak wziął udział w Siedlcach w IV Międzynarodowej Konferencji Naukowej z cyklu „Polska – Rosja”, której edycja nosiła tytuł

„Integracja czy dezintegracja środowiska międzynarodowego”. Organizatorem przedsięwzięcia był Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny. Pracownik Zakładu Badań Wschodnich wygłosił referat „Zjawisko etnicznej przestępczości zorganizowanej jako efekt procesów integracyjnych i dezintegracyjnych w Europie Środkowo-Wschodniej”.

15 XI 2017 – W czasie obchodów Święta Uniwersytetu Wrocławskiego dr hab. Elżbieta Szyszlak odebrała z rąk dolnośląskiego kuratora oświaty Romana Kowalczyka Medal Komisji Edukacji Narodowej.

20-24 XI 2017 – Mgr Marlena Pokrzywińska wzięła udział w XXI Szkole Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Konfliktów Zbrojnych w Radziejowicach, zorganizowanej przez Polski Czerwony Krzyż.

30 XI-1 XII 2017 – Wydział Nauk o Bezpieczeństwie Akademii Wojsk Lądowych im. gen. Tadeusza Kościuszki zorganizował V Międzynarodową Konferencję Naukową z cyklu „Społeczeństwo a wojna”, której edycja nosiła tytuł „Europa za murami – ‘obcy’ u bram Europy”. W przedsięwzięciu partycypowali pracownicy Zakładu Badań Wschodnich: prof. Zdzisław J. Winnicki zasiadał w prezydium konferencji, dr hab. Elżbieta Szyszlak – w Komitecie naukowym, zaś dr Tomasz Szyszlak – w Komitecie wspierającym. Ponadto dr hab. Szyszlak wygłosiła referat „Retoryka antyimigrancka w kampanii wyborczej do parlamentu Republiki Czeskiej w 2017 r.”, natomiast dr Szyszlak – „Wpływ imigracji z państw postradzieckich na system bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej”. ZBW reprezentowała ponadto mgr Natalia Sienko z referatem „Bułgarska polityka migracyjna – współczesne wyzwania wzdłuż bałkańskiego szlaku migracyjnego”.

15 XII 2017 – Podczas I Spotkania Sekcji Studiów nad Dziedzictwem i Pamięcią Kulturową przy Zarządzie Głównym Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, które miało miejsce w Krakowie, dr hab. Elżbieta Szyszlak została wybrana członkiem Zarządu.

21 II 2018 – W ramach organizowanych przez Regionalny Ośrodek Debaty Międzynarodowej „Spotkań Bliskowschodnich” dr Jarosław Jarząbek wraz z drem Marcinem Szydziszem wygłosili wykład pt. „Palestyna. Wczoraj, dziś, jutro”.

13 III 2018 – Rektor Uniwersytetu Wrocławskiego powołał dra Tomasza Szyszlaka na funkcję opiekuna Koła Wschodnioeuropejskiego Stosunków Międzynarodowych.

14-16 III 2018 – Prof. Zdzisław J. Winnicki wziął udział w konferencji naukowej „Pierwsze dni niepodległości” zorganizowanej w Białymstoku przez miejscowe Muzeum Podlaskie oraz Muzeum Wojska. Kierownik ZBW wygłosił referat pt. „Rada Regencyjna Królestwa (Państwa) Polskiego – dokonania ustrojowo-polityczne”.

15 III 2018 – Mgr Marlena Pokrzywińska reprezentowała ZBW podczas konferencji dla młodych naukowców „The European Union and the United States: Methods of Cooperation in the New Geopolitical Reality”, która została zorganizowana przez Narodowy Uniwersytet Przykarpcki im. W. Stefanyka w Iwanofrankiwsku we współpracy z Eastern Illinois University i Instytutem Studiów Międzynarodowych UW. Tytuł referatu mgr Pokrzywińskiej: „Private Military Companies and their Role in the Policy of the United States of America and the European Union”.

21-22 III 2018 – Mgr Natalia Sienko wzięła udział w międzynarodowej konferencji naukowej „Kultura i Rewolta”, zorganizowanej przez Uniwersytet Warszawski i wygłosiła referat pt. „My nie Rosjanie – my Białorusini’. Białoruska tożsamość narodowa w świetle kryzysu na Ukrainie”.

22 III 2018 – Prof. Larysa Leszczenko wzięła udział w Żmigrodzie w konferencji naukowej pt. „Rok Praw Kobiet – spojrzenie w przeszłość i przyszłość”, prezentując przy tej okazji referat: „Prawa kobiet w międzynarodowym i krajowym systemie ochrony praw człowieka”. Organizatorami wydarzenia byli Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego, Dolnośląski Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli oraz Gmina Żmigród.

26 III 2018 – W murach Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu spotkali się uczestnicy IV Ogólnopolskiej Doktoranckiej Konferencji Naukowej „Naukowe Forum Wschodoznawcze – młodzi badacze Wschodu wobec wyzwań współczesnej nauki”, wśród których znalazł się również mgr Michał Włodarczyk. Doktorant prof. Larysy Leszczenko wygłosił referat pt. „Supernowe, arktogeya i wszechludzie, czyli o przyrodniczo-mistycznych wątkach w poszukiwaniu Trzeciej Drogi dla rosyjskiej tożsamości narodowej”.

5-6 IV 2018 – Zaprzyjaźniony z ZBW Zakład Socjologii Pogranicza w Instytucie Socjologii UW. wraz z Sekcją Socjologii Etniczności Polskiego Towarzystwa Socjologicznego zorganizował kolejną edycję międzynarodowej konferencji naukowej poświęconej sąsiedztwom III RP, tym razem sąsiedztwu z Białorusią. Wśród uczestników tego wydarzenia naukowego znalazł się prof. Zdzisław J. Winnicki, który zaprezentował referat pt. „Współczesne relacje międzykulturowe na obszarze ‘uskoku białoruskiego”.

11 IV 2018 – Dr hab. Elżbieta Szyszlak wzięła udział w dyskusji pt. „Słowacka wiosna czy powrót do lat 90-tych?”, zorganizowanej przez Regionalny Ośrodek Debaty Międzynarodowej we Wrocławiu.

16-17 IV 2018 – Zagadnieniem regionalizacji bezpieczeństwa energetycznego Izraela dr Jarosław Jarząbek zainteresował uczestników III Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej „Bezpieczeństwo energetyczne – filary i perspektywa rozwoju” 2018, zorganizowanej w Rzeszowie przez Instytut Polityki Energetycznej im. Ignacego Łukasiewicza i Politechnikę Rzeszowską.

19-21 IV 2018 – W Domu Kultury Polskiej w Wilnie obradowali uczestnicy V Międzynarodowej Interdyscyplinarnej Konferencji Naukowej pt. „Setna rocznica rozpadu imperiów. Państwa narodowe a kwestia mniejszości narodowych w Europie (aspekty historyczne, społeczno-polityczne, prawne i kulturowe)”, zorganizowanej przez Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy. Zakład Badań Wschodnich był reprezentowany przez czterech pracowników, w tym prof. Zdzisława J. Winnickiego – członka Rady Naukowej symposium. Ponadto prof. Winnicki wygłosił referat pt. „Budowanie państwowości – Rada Regencyjna Królestwa (Państwa) Polskiego – geneza, działalność, znaczenie dla odrodzenia Niepodległości” i współprzewodniczył podsumowującej sesji plenarnej. Pozostali członkowie delegacji również uczestniczyli w obradach wygłaszając referaty: „Czynnik narodowościowy w wojnach po rozpadzie ZSRR” (prof. Larysa Leszczenko), „Korienizacja na Dalekiej Północy – idea i jej realizacja w Rosji bolszewickiej z punktu widzenia nauk o bezpieczeństwie” (dr Tomasz Szyszlak), „Realizacja postanowień Traktatu pomiędzy Rzeczypospolitą Polską a Republiką Białoruś w zakresie praw mniejszości narodowych” (dr Helena Giebień).

23-24 IV 2018 – W gmachu Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej odbyła się X Międzynarodowa Konferencja Naukowa pt. „Powszechny i regionalne systemy ochrony praw człowieka 70 lat po proklamowaniu Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka”, zorganizowana przez Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach i Stowarzyszenie Parlamentarzystów Polskich. Reprezentantem ZBW był mgr Michał Włodarczyk, który słuchaczom przedstawił referat pt. „Artykuł 282 jako przykład instrumentalnego nadużycia w europejskim systemie ochrony praw człowieka”.

23-26 IV 2018 – Dr Anna Jagiełło-Szostak wzięła udział w „European Workshop on dealing with the violence burdened past in Bosna and Herzegovina. A contribution to dialogue and a culture of listening and solidarity” w Sarajewie, którego organizatorami byli Maximilian Kolbe Stiftung (Berlin), Interreligious Council of Bosna and Herzegovina, a także Renovabis.

27 IV 2018 – We wrocławskiej Bibliotece im. Jana Czekanowskiego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego spotkali się członkowie i sympatycy Sekcji Studiów nad Dziedzictwem i Pamięcią Kulturową na I Seminarium Naukowym pt. „Dziedzictwo i pamięć w działaniu – perspektywa interdyscyplinarna”. Organizatorami przedsięwzięcia byli dr hab. Elżbieta Szyszlak i dr Tomasz Szyszlak.

V-VI 2018 – Prof. Larysa Leszczenko przewodniczyła komisji konkursowej IV Konkursu Wiedzy o Ukrainie „Naddnieprzańska epopeja” dla szkół ponadgimnazjalnych, którego organizatorami byli Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego oraz Dolnośląski Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli.

9-11 V 2018 – Referatem pt. „Nacjonalistyczny dyskurs w polityce Kremla po aneksji Krymu” zaznaczył swoją obecność na V Międzynarodowym Kongresie Azjatyckim w Toruniu reprezentujący ZBW mgr Michał Włodarczyk.

10-11 V 2018 – Dr hab. Elżbieta Szyszlak wraz ze swoimi doktorantkami mgr Dianą Mazepą oraz mgr Aleksandrą Puzyniak uczestniczyła w konferencji naukowej pt. „Nowy wymiar wielokulturowości. Mniejszości i migranci w perspektywie XXI wieku”, zorganizowanej przez Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Dr hab. Szyszlak wygłosiła referat „Bułgarscy ekstremiści polityczni wobec mniejszości narodowych i imigrantów na przykładzie partii Ataka”, z kolei mgr Mazepa – „Aktywność polityczna mniejszości albańskiej w Republice Macedonii”, natomiast mgr Puzyniak – „Polityka Budapesztu wobec mniejszości węgierskiej w latach 2010-2018”.

15-16 V 2018 – Dzięki zaangażowaniu prof. Larysy Leszczenko Instytut Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Wrocławskiego po raz kolejny był współorganizatorem konferencji pt. „Ukraina w warunkach transformacji systemu międzynarodowego”, która odbyła się na Wydziale Stosunków Międzynarodowych Narodowego Uniwersytetu Lwowskiego im. I. Franki. Podczas tej edycji ZBW reprezentowało pięć osób: prof. Zdzisław J. Winnicki (referat: „Badania i dydaktyka ogólnoakademickiej nauki o bezpieczeństwie”), prof. Leszczenko (referat: „Діяльність осередків ‘Русский мир’ в Польщі та Україні в контексті викликів для національної безпеки”), mgr Yuliya Lesyk (referat: „Historia Osetii Południowej. Gdzie leży prawda?”), mgr Marlena Pokrzywińska (referat: „Prywatyzacja bezpieczeństwa państwa w świetle międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych”), mgr Michał Włodarczyk (referat: „Polsko-ukraińska współpraca zbrojeniowa po 2014 r.”).

24-25 V 2018 – W Instytucie Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach obradowali uczestnicy III Ogólno-

polskiej Konferencji Naukowej z cyklu „Wojna i bezpieczeństwo militarne”, której tegoroczna edycja nosiła nazwę „Wojna i migracje”. Zakład Badań Wschodnich reprezentował dr Tomasz Szyszlak z referatem „Migracje do Federacji Rosyjskiej jako skutek postradzieckich konfliktów kulturowych”.

28-30 V 2018 – Centre for Southeast European Studies Karl-Franzens-Universität w austriackim Grazu gościło dr Annę Jagiełło-Szostak z wykładami dotyczącymi sytuacji społeczno-politycznej na Bałkanach. Wyjazd pracownika ZBW odbył się w ramach programu Erasmus+ Teaching Staff Mobility.

5 VI 2018 – Dr Jarosław Jarząbek wziął udział w konferencji „Bliski Wschód – zmienność, dynamika i perspektywy ewolucji regionalnego ładu międzynarodowego” na Uniwersytecie Warszawskim, na której przedłożył referat pt. „Dynamika wydatków wojskowych jako element regionalnego wyścigu zbrojeń w Zatoce Perskiej”.

7 VI 2018 – Zamek Kolegium Europy Wschodniej im. J. Nowaka-Jeziorańskiego w podwrocławskich Wojnowicach gościł uczestników konferencji pt. „Neoimperializm, neokolonializm i dyskurs neokolonialności w społeczeństwach i kulturach postkomunistycznych XXI w. Europa Środkowa, Wschodnia i Południowo-Wschodnia”. Reprezentująca ZBW prof. Larysa Leszczenko wygłosiła referat „Prawa i wolności jednostki w konstytucjach państw poradzieckich. Kulturowo-cywilizacyjny dysonans między deklaratywnymi normami a deficytem procedur”. Organizatorem wydarzenia było Centrum Studiów Postkolonialno-Posttotalitarnych Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego.

9-10 VI 2018 – W Grodnie nad Niemnem spotkali się uczestnicy drugiej edycji konferencji naukowej „Znakomicy Grodnieianie przełomu XIX i XX w.”, poświęconej pracy organicznej na Ziemi Grodzieńskiej po powstaniu styczniowym. Udział w przedsięwzięciu zorganizowanym przez Związek Polaków na Białorusi w gościnnych murach Konsulatu Generalnego RP w Grodnie wzięli kierownik ZBW prof. Zdzisław J. Winnicki, który wystąpił z referatem pt. „Popowstaniowa koncepcja pracy organicznej jako rezultat odrzucania doktryny romantycznej utożsamianej z klęską Powstania Styczniowego i stratami społeczno-ekonomicznymi żywołu polskiego”, jak również dr Helena Giebień z przedłożeniem pt. „Szlachta ‘okoliczna’ i zaściankowa Grodzieńszczyzny – portret społeczno-ekonomiczny oraz status polityczny w latach popowstaniowych (przełom XIX i XX w.)”.

22-23 VI 2018 – Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego świętował jubileusz 30-lecia, w ramach którego odbyła się konferencja naukowa pt. „Nowoczesne intelektualne przywództwo dla przyszłości”. Prof. Larysa Lesz-

czenko odpowiadała za przygotowanie sesji naukowej Instytutu Studiów Międzynarodowych pt. „Polska – Ukraina – relacje państw średnich w teorii i praktyce”. W obradach i dyskusji wzięli udział prof. prof. Winnicki i Leszczenko oraz dr Szyszlak.

26 VI 2018 – Dr hab. Elżbieta Szyszlak wzięła udział w publicznej obronie pracy doktorskiej mgr Martyny Wasiuty pt. „Polityka etniczna w Republice Czeskiej”, której była recenzentką. Obrona miała miejsce na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

10 VII 2018 – Mgr Monika Brzozowska, która przygotowała pod kierunkiem prof. Zdzisława J. Winnickiego pracę magisterską pt. „Polacy na Kowieńszczyźnie – geneza, przemiany, współczesność”, odebrała w Warszawie z rąk ministra spraw zagranicznych prof. dr. hab. Jacka Czaputowicza wyróżnienie w 29. edycji konkursu na najlepszą pracę magisterską z zakresu stosunków międzynarodowych.

19 VII 2018 – Prof. Larysa Leszczenko i dr Helena Giebień otrzymały Medale Komisji Edukacji Narodowej za szczególne zasługi dla oświaty i wychowania.

20 VII 2018 – Rektor Uniwersytetu Wrocławskiego podpisał zarządzenie nr 104/2018, na mocy którego likwidacji ulegają Podyplomowe Studia Wschodnie.

VIII 2018 – Nakładem Wydawnictw Uniwersytetu Warszawskiego ukazała się monografia dra Jarosława Jarzábka napisana we współautorstwie z drem Łukaszem Fijałkowskim, pt. „Dylematy bezpieczeństwa militarnego państw azjatyckich. Wewnętrzne uwarunkowania sekurytyzacji”.

6-8 VIII 2018 – Prof. Zdzisław J. Winnicki odbył wyjazd studyjny na Zaolzie na zaproszenie Kongresu Polaków w Republice Czeskiej.

5-14 IX 2018 – Dr Tomasz Szyszlak w ramach umowy bilateralnej pomiędzy Uniwersytetem Wrocławskim a Narodowym Uniwersytetem Zaporoskim odbył staż naukowo-dydaktyczny na ukraińskiej uczelni. Podczas pobytu wzięł udział w spotkaniu ze studentami politologii w ramach Klubu Politologicznego (12 IX), wygłosił w języku ukraińskim wykład dla studentów Wydziału Socjologii i Zarządzania dotyczący imigracji z Ukrainy jako wyzwania dla polskiego systemu bezpieczeństwa narodowego (13 IX), a także na Wydziale Prawa wzięł udział w okrągłym stole dotyczącym przeciwdziałania korupcji (13 IX).

8-14 IX 2018 – Prof. Larysa Leszczenko odbyła wyjazd dydaktyczny w ramach Programu Erasmus+ dla Państw Partnerskich do Instytutu Stosunków Międzyna-

rodowych Narodowego Uniwersytetu Kijowskiego im. T. Szewczeni. Immanentnym elementem wyjazdu były wykłady gościnne w j. ukraińskim, które dotyczyły państw Kaukazu Południowego w relacjach z Unią Europejską.

10 IX 2018 – Studenci Wydziału Humanistyczno-Ekonomicznego Berdiańskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego w obwodzie zaporoskim na wschodniej Ukrainie mieli okazję wysłuchać wykładu dra Tomasza Szyszlaka pt. „Меншини у Польщі – поляки у меншості. Етнічна ситуація у сучасній Європі в контексті культурних конфліктів”.

12-15 IX 2018 – W czeskiej Pradze odbyła się 12th Pan-European Conference on International Relations, zorganizowana przez European International Studies Association oraz miejscowy University of Economics. ZBW reprezentowała dr Anna Jagiełło-Szostak, która przedłożyła referat „Links between Foreign and Security Policy and Historical Memory: the Case of Serbia – Kosovo Relations”, a także przewodniczyła panelowi „Balkan States’ Foreign Policy in the Context of European Union”.

14-16 IX 2018 – Prof. Zdzisław J. Winnicki prowadził badania terenowe nad statusem mniejszości polskiej na Wileńszczyźnie (Soleczniki, Kowno, Druskienniki).

18-20 IX 2018 – Doktorantki dr hab. Elżbiety Szyszlak: mgr Diana Mazepa, mgr Aleksandra Puzyniak i mgr Natalia Sienko, reprezentowały ZBW na IV Ogólnopolskim Kongresie Politologii „Państwo w czasach zmiany”, który współorganizowany przez Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych, Komitet Nauk Politycznych Polskiej Akademii Nauk oraz Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej odbył się w Lublinie. Tytuły wystąpień doktorantek były następujące: „Czeska debata wobec kryzysu migracyjnego w przekazie i dyskursie medialnym” (mgr Sienko), „Retoryka partii Jobbik jako przykład węgierskiego radykalizmu” (mgr Puzyriak), „Współczesne zagrożenia bezpieczeństwa Republiki Macedonii – wybrane problemy” (mgr Mazepa).

19 IX 2018 – Zarząd Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy nadał prof. Zdzisławowi J. Winnickiemu godność Członka Honorowego „w dowód uznania szczególnych zasług, za wieloletnie czynne i wszechstronne wspieranie SNPL, pielęgnowanie tradycji współpracy polsko-litewskiej oraz znaczące osiągnięcia naukowe”.

20-21 IX 2018 – W Łódzkim Domu Kultury oraz na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego odbyła się ogólnopolska konferencja naukowa „Etnografie współczesności: obszary – metody – perspektywy”, towarzysząca XCIV Walnemu Zjazdowi Delegatów Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego.

Uczestnikami przedsięwzięcia byli członkowie wrocławskiego oddziału PTL – dr hab. Elżbieta Szyszlak i dr Tomasz Szyszlak, którzy wygłosili odpowiednio odczyty pt. „Wyzwania ochrony dziedzictwa kulturowego na Słowacji” oraz „Relacje pomiędzy ukraińską mniejszością narodową a imigrantami z Ukrainy w Polsce”.

24 IX 2018 – Po raz kolejny, tym razem w ramach XXI edycji Dolnośląskiego Festiwalu Nauki, przed szerokim gronem odbiorców wystąpił dr Jarosław Jarząbek. Tegoroczne prelekcje dra Jarząbka z cyklu „Świat to za mało” dotyczyły Azji Południowo-Wschodniej (wraz z drem Łukaszem Fijałkowskim) i Bliskiego Wschodu (wraz z drem Marcinem Szydziszem).

24-28 IX 2018 – Dr Tomasz Szyszlak odbył staż dydaktyczny na Uniwersytecie Michała Römera w Wilnie jako stypendysta programu Unii Europejskiej „Erasmus+”. W jego ramach wygłosił wykłady poświęcone miejscu policji w wielokulturowym społeczeństwie na przykładzie doświadczeń rosyjskich i polskich, a także zmian w ukraińskim systemie bezpieczeństwa narodowego po 2014 r.

27-30 IX 2018 – Dr hab. Elżbieta Szyszlak w ramach badań wstępnych nad społecznością karaimską przeprowadziła kwerendę w Litewskiej Bibliotece Narodowej im. Marcina Mażwidasa w Wilnie.

30 IX 2018 – Ostatni dzień pracy przed przejściem na emeryturę prof. zw. dr hab. Zdzisława J. Winnickiego – wieloletniego kierownika ZBW (od IX 2006 r.) i dyrektora ISM UWr (od II 2011 r.).

Informacje dla autorów

1. Redakcja przyjmuje propozycje artykułów i recenzji do druku w bieżącym numerze czasopisma do 31 marca każdego roku kalendarzowego. Propozycje należy nadsyłać w formie wydruku oraz pliku elektronicznego bądź załącznika poczty elektronicznej na adres redakcji:

Zakład Badań Wschodnich
Instytut Studiów Międzynarodowych
Uniwersytet Wrocławski
ul. Koszarowa 3/21
51-149 Wrocław
e-mail: wschodnioznawstwo@uni.wroc.pl

2. Artykuły powinny być napisane w językach polskim, angielskim lub rosyjskim. Niezależnie od języka publikacji artykuły powinny zawierać abstrakty i słowa kluczowe w języku angielskim, a także bibliografię załącznikową. Rekordy bibliograficzne odwołujące się do pozycji opublikowanych w alfabetach innych niż łaciński należy transliterować. Na końcu należy umieścić krótką notkę biograficzną autora (autorów), uwzględniającą posiadany tytuł lub stopień naukowy (lub tytuł zawodowy), aktualną afiliację oraz co do zasady numer ORCID.
3. Przeciętna wielkość artykułu publikowanego na łamach czasopisma powinna zawierać się pomiędzy 0,5 a 0,75 arkusza autorskiego.
4. Recenzje muszą być napisane w języku polskim.
5. Przeciętna wielkość recenzji publikowanej na łamach czasopisma nie powinna przekraczać 0,3 arkusza autorskiego.
6. Artykuły i recenzje powinny być napisane w ogólnodostępnym edytorze tekstowym. Redakcja nie stawia warunków co do wielkości i kroju czcionki. Cytaty w treści artykułu należy zapisać w cudzysłowie.
7. Obowiązują przypisy u dołu strony według powszechnie stosowanych w polskich czasopismach naukowych standardów. W tekście głównym numer przypisu należy umieścić zasadniczo przed znakiem interpunkcyjnym. Przypisy bibliograficzne odwołujące się do publikacji napisanych w innym alfabecie niż łaciński należy podawać w oryginale. Skrótów w przypisach należy podawać zgodnie z pisownią łacińską: idem, eadem, ibidem, op.cit. W przypadku

korzystania ze źródeł internetowych w przypisie należy podać pełny adres strony wraz z datą utworzenia informacji i datą odczytu. Przykładowe wzory przypisów zostały zamieszczone poniżej.

8. Redakcja przekazuje propozycje artykułu do recenzji recenzentom zewnętrznym posiadającym tytuł lub stopień naukowy oraz znaczący dorobek w zakresie badań wschodnich. Osoby recenzenta i autora propozycji artykułu pozostają dla siebie anonimowe podczas całego procesu wydawniczego. Ujawnienie danych osobowych następuje wraz z opublikowaniem drukiem bieżącego numeru czasopisma.
9. Recenzent przygotowuje recenzję w oparciu o formularz recenzyjny obowiązujący w redakcji. Formularz drukowany jest w każdym numerze czasopisma oraz dostępny na stronie internetowej redakcji. Każda recenzja kończy się jednoznacznie konkluzją: akceptuję do druku, akceptuję do druku pod warunkiem naniesienia poprawek, odrzucam. Redakcja bądź recenzent odrzuca propozycje artykułu w przypadku braku zachowania rzetelności naukowej, w tym również zatajenia autorstwa i źródeł finansowania projektu, którego efektem jest przedłożona propozycja artykułu, a także zastrzega sobie prawo do poinformowania o takich przypadkach instytucję naukową, którą autor reprezentuje.
10. Redakcja przechowuje recenzje wydawnicze.
11. Redakcja nie wypłaca honorariów autorskich. Każdy z autorów otrzymuje bezpłatnie egzemplarz autorski czasopisma.

Przykładowe wzory przypisów bibliograficznych stosowanych we „Wschodnioznawstwie”

I.I. Nazwisko, <i>Tytuł monografii kursywą</i> , Wrocław 2016, s. 2-5.
Idem, <i>Tytuł rozdziału kursywą</i> , [w:] <i>Tytuł pracy zbiorowej kursywą</i> , I.I. Nazwisko (red.), Wrocław 2016, s. 22-31.
I. Nazwisko, I. Nazwisko, <i>Tytuł artykułu kursywą</i> , „Tytuł czasopisma” 2016, nr 4, s. 17-21.
Eadem, <i>Tytuł publikacji źródłowej kursywą</i> , „Tytuł dziennika”, 22 X 2016, s. 13.
Dz. U. 2016, nr 24, poz. 138: <i>Tytuł aktu normatywnego kursywą</i> , 29 XII 2016.
I.I. Nazwisko, I.I. Nazwisko, I.I. Nazwisko, <i>Tytuł monografii w wersji elektronicznej kursywą</i> , Wrocław 2016, s. 36-43, http://www.strona.internetowa.repozytorium.pl/123456 (24 I 2016).
I. Nazwisko, <i>Tytuł artykułu w wersji elektronicznej kursywą</i> [5 X 2010], http://www.strona.internetowa.artykułu.pl/zakladka1/zakladka2/zakladka3 (24 I 2016).
<i>Tytuł publikacji źródłowej w wersji elektronicznej bez autora</i> [6 III 2013], http://strona.internetowa.publikacji.zrodlowej.pl/zakladka1/zakladka2/zakladka3 (24 I 2016).

Formularz recenzyjny propozycji artykułu złożonego do druku we „Wschodnioznawstwie”

Tytuł propozycji artykułu:

Ocena recenzenta – część zamknięta (proszę o odpowiedź „tak” lub „nie”):

1. Czy temat propozycji artykułu mieści się w profilu „Wschodnioznawstwa”?
2. Czy tytuł propozycji artykułu jest dobrym odzwierciedleniem jego treści?
3. Czy propozycja artykułu wnosi coś nowego do nauki?
4. Czy kompozycja propozycji artykułu nie budzi zastrzeżeń?
5. Czy tezy przedłożone w propozycji artykułu nie budzą zastrzeżeń?
6. Czy objętość propozycji artykułu nie budzi zastrzeżeń?
7. Czy propozycja artykułu została przygotowana poprawnie pod względem poprawności pisowni i języka naukowego?
8. Czy aparat naukowy zastosowany w propozycji artykułu nie budzi zastrzeżeń?
9. Czy umieszczenie w propozycji artykułu tabel i ilustracji jest zasadne?
10. Czy zastosowana w propozycji artykułu literatura nie budzi zastrzeżeń?

Ocena recenzenta – część otwarta:

1. Jeżeli znajdzie taka konieczność proszę o wypunktowanie szczegółowych uwag do pytań z części zamkniętej formularza recenzyjnego
2. Jeżeli znajdzie taka konieczność proszę o wypunktowanie sugerowanych zmian w propozycji artykułu z podziałem na konieczne i zalecane
3. Jeżeli znajdzie taka konieczność proszę o wypunktowanie uwag świadczących o braku zachowania rzetelności naukowej

Konkluzja (proszę o wybór jednej z opcji):

1. Akceptuję do druku
2. Akceptuję do druku pod warunkiem naniesienia poprawek
3. Odrzucam

Uzasadnienie konkluzji:

Imię i nazwisko recenzenta

Miejsce i data

